T.C.

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

BÜYÜK SELÇUKLU CAMİ MİMARİSİNDE ALÇI SÜSLEME

Doktora Tezi

Kamran SOKHANPARDAZ

Danışman
Prof. Dr. Yılmaz CAN

Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından
PYO.ILH.1904.18.001 proje numarası ile desteklenmiştir

Samsun
2020

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

20/04/2020

Kamran SOKHANPARDAZ

ÖZET

BÜYÜK SELÇUKLU CAMİ MİMARİSİNDE ALÇI SÜSLEME

Kamran SOKHANPARDAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Doktora, Haziran / 2020
Danışman: Prof. Dr. Yılmaz CAN

Süsleme sanatı ile ilgili, özellikle İran İslam sanatının altın çağı olarak anılan Büyük Selçuklu dönemine ait araştırmalarda, İran'ın en zengin alçı kitâbe ve süslemelerinin örneklerini içeren Selçuklu camilerin zengin süslemeleri hakkında bilgilerin yok denecek kadar az olması, oldukça üzücüdür. Bundan hareketle *Büyük Selçuklu Cami Mimarisinde Alçı Süsleme* başlığıyla hazırlanmış olan bu doktora tez çalışmasının amacı, İran süsleme sanatının Rönesans'ı olan Büyük Selçuklu alçı süsleme sanatını, tanıtmak, olağanüstü değerlerini ortaya koymak ve etkilenme alanı ve etkileme gücünü değerlendirme fırsatı sunmaktır. Ele alınan Rey Selçuklu Mescidi, Taleş Espiye Mezgit Mescidi, İsfahan Cuma Camii, Korveh (Kerveh) Cuma Camii, Kazvin Mescid-i Haydariye, Neyriz Cuma Camii, Kirman Mescid-i Melik, Barsiyan Cuma Camii, Kazvin Cuma Camii, Save Cuma Camii, Gülpayegan Cuma Camii, Sin Mescid-i Cuması, Şah Ebu'l-Kâsım Camii, Sengân Mescid-i Kümbet, Ardistân Cuma Camii ve Zevvare Mescid-i Cumasının alçı süslemelerinin çoğu örnekleri, zamanla harap olmuştur.

Elde edilen sonuçlardan, zikredilen yapıların süsleme kompozisyonunun, yazı, bitkisel ve hendesî bezemeleri içerdiği ve kabartma, kazıma, kalıplama, eğri kesim ve ajur tekniğinde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Bezeme kompozisyonları, genelikle mihraplar, duvar yüzeyleri, tuğla derzleri, nişler, kemer karınları, kemer köşelikleri, kubbe etekleri ve geçiş bölgelerinde yer almaktadır. Sengân Mescid-i Kümbet'e ait iki kitabe hariç Büyük Selçuklu camilerindeki alçı süslemelerin sanatçıları ile ilgili başka malumat bulunmamaktadır. Hatta söz konusu kitâbelerde bulunan isimlerin, alçı sanatçıları veya yapının mimarları olup olmadığını anlamak kesin değildir. Büyük Selçuklu camilerinde görülen alçı süslemeler, İran'ın Sasani dönemine (226-651) ait alçı süslemeleri, Nîşâbur'da yapılan kazı çalışmalarından çıkan İran'ın ilk İslâmî devirlerine (X. yüzyıl) ait alçı süslemeleri, Samarra (836-892) Tolunoğlu

(868-905), Karahanlı (840-1212), Gazneli (963-1186), Anadolu Selçuklu (1075-1308) ve İran'ın İlhanlı dönemi (1256-1353) alçı süslemeleri ile yakın benzerlik arzetmektedir.

Anahtar Sözcükler: Büyük Selçuklu, cami, mimari, alçı süsleme

ABSTRACT

STUCCO ORNAMENTS IN GREAT SELJUK MOSQUE ARCHITECTURE

Kamran SOKHANPARDAZ

Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of History and Art of Islam
Ph. D., June / 2020
Supervisor: Prof. Dr. Yılmaz CAN

It is unfortunate that in most researches of Islamic decorative art, especially the research of the Great Seljuk period that was called the golden age of Iranian decorative arts has been little talked about of rich ornamental values of the Mosques of this period. These are just a few examples showing the importance of decoration of the Great Seljuk period. According to this, one of the aims of this doctoral dissertation, prepared with the tittle of the *Stucco Decorations in the Architecture of the Great Seljuk Mosques*, is to introduce the art of stucco decorations of the Great Seljuk period which is known as the Renaissance of decorative arts in Iran. Another aim of this thesis is to rediscover the exceptional value of the decoration of this period. The results of this research lead to an understanding of the interaction scopes of the decoration of the mosques in the Great Seljuk period.

Unfortunately, many of the stucco decorations of the mosques of the Great Seljuk period include the decoration of the Rey mosque, the Spiye Mezget Mosque, the Isfahan Friday Mosque, the Friday Mosque of Qorveh, the Heydarieh Mosque of Qazvin, the Friday Mosque of Neyriz, the Malik Mosque in Kerman, the Barsiyan Mosque, the Friday Mosque of Save, Friday Mosque of Golpayegan, the Friday Mosque Mosque of Sin, Yazd Shah Abul Qasim Mosque, the Gonbad Mosque of Sengân, the Friday Mosque of Ardistan and Friday Mosque of Zavarah have been destroyed. According to the results, the stucco decorations in these mosques include inscriptions, vegetal and geometric decorations made using the embossing, engraving, molding, angular cutting, and stamping techniques.

These decorations are generally located on the mihrab, the interior surfaces of the walls, the pointings between the bricks, the intrados, the voussoirs, the wall niches, the arch corners, the transitional zone of the domes, and the drum of the dome. The sources for information on stucco decorating artists in the Great Seljuk

mosques are very limited. These sources consist of only two inscriptions belonging to the Gonbad Mosque of Sengân. Also, it is not certain to say for sure whether the names in these inscriptions are the names of the artists or the architects of the structure. Also according to the results of this research, the stucco decorations in the mosques of the Great Seljuk period, with the decoration of the Sassanid period of Iran (61- 226), the decoration of the first Islamic era of Iran (around the tenth century AD), obtained from Neyshabur excavations, stucco decorations discovered from Samarra Exploration (836-892), stucco decorations from the Ghaznavid Period (1896-1996), stucco decorations of the Ilkhanid Period of Iran (1256-1353), Anatolian Seljuk Architectural decorations (1075-1308), architectural ornaments of the Qarakhanid period (840-1212) and the architectural ornaments of the Tulunid period (868-905).

Key Words: Great Seljuk, mosque, architecture, stucco ornament

ÖNSÖZ

Büyük Selçuklu sanatı, İslam sanatı içinde müstakil bir kategori oluşturmaktadır. Büyük Selçukluların İran topraklarında ortaya koyduğu mimari anlayış ve biçimler Anadolu ve İslam coğrafyasının vazgeçilemez mimari özellikleri arasına girmiştir. Büyük Selçuklu mimarisinde dekorasyon malzemeleri arasında alçının yoğun bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu tez çalışmasında, Büyük Selçuklu cami mimarisinde alçı süslemeler ele alınmıştır. Alçı süsleme bakımından Büyük Selçuklu dönemi çok sayıda örneğin değerlendirilebileceği bir devir olmasına rağmen bu döneme yönelik alçı süslemeler üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılmamıştır. 'Büyük Selçuklu Cami Mimarisinde Alçı Süsleme' başlığı ile ele alınan bu tez çalışmasının, bu alanda görülen boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Büyük Selçuklu cami mimarisinde alçı süslemelerine yönelik bu çalışmada pek çok kişinin yardımlarını gördüm. Öncelikle tez çalışmasının yürütülmesinde destekleriyle bana yol gösteren değerli danışman hocam sayın Prof. Dr. Yılmaz CAN'a teşekkür etmeyi borc bilirim. Değerli zamanından ayırarak tezimi satır satır inceleyen, kıymetli görüşlerini paylaşan, sayın hocam Doç. Dr. Recep GÜN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmamın her aşamasında katkılarıyla bana her türlü desteği sağlayan, sayın hocam Doç. Dr. Kemal ÖZKURT'e teşekkür ederim. Eşim ve dostum Parisa SAHAFİASL'a minnet borçluyum ve kendisine teşekkür ederim. Bana destek veren Tahran Tarbiat Modares üniversitesi öğretim uyesi, İranlı hocam sayın Doç. Dr. Mohammad KHAZAİE ve değerli arkadaşım Saeed SARSHAR'a şukranlarımı sunarım.

Kamran SOKHANPARDAZ

Samsun-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET iii

ABSTRACT iv

ÖNSÖZ v

İÇİNDEKİLER vi

FOTOĞRAFLARIN LİSTESİ xi

ÇİZİMLERİN LİSTESİ xxvii

KISALTMALAR xl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu 1

2. Araştırmanın Amacı 1

3. Araştırmanın Önemi 1

4. Araştırmanın Kapsamı 1

5. Araştırmanın Yöntemi 2

6. Büyük Selçuklu Cami Mimarisinde Alçı Süslemeler ile İlgili Araştırmalar 2

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Büyük Selçuklu Dönemi Tarihine Kısa Bir Bakış 6

1.2. Büyük Selçuklu Döneminin Mimari Anlayışı 7

1.3. Harç Olarak Alçı 8

1.4. Süsleme Olarak Alçı 8

1.5. Alçı Süslemelerde Kullanılan Motifler 9

1.5.1. Geometrik Motifler 9

1.5.2. Bitkisel Motifler 10

1.5.3. Hat ve Kitâbe 10

1.5.4. Muhtelif Motifler 10

1.6. İslami Dönem İran Mimarisinde Alçı Süsleme Teknikleri 10

1.6.1. Yüksek Kabartma Alçı Süslemeler 10

1.6.2. Yarım kabartma alçı süslemeler 11

1.6.3. Koşte Bori 11

1.6.4. Kop Bori 11

1.6.5. Mücevvef (Ajur) 11

1.6.6. Fitil alçı süsleme 11

1.6.7. Eğri Kesim Tekniği 12

1.7. Farsça kaynaklarda Sıkça Rastlanan İranlı Alçı Sanatçıları ve Sıva Ustalarının Alçı İşçiliği ile İlgili Kullandıkları Terimler 12

İKİNCİ BÖLÜM
KATALOG
(BÜYÜK SELÇUKLU CAMİ MİMARİSİNDE ALÇI SÜSLEME)

2. 1. Rey Selçuklu Mihrabı 17

2. 2. Taleş Espiye Mezgit Mescidi 21

2. 3. İsfahan Cuma Camii 24

2. 4. Korveh (Kerveh) Cuma Camii 39

2. 5. Kazvin Mescid-i Haydariye 43

2. 6. Neyriz Cuma Camii 53

2. 7. Kirman Mescid-i Melik 58

2. 8. Barsiyan Cuma Camii 67

2. 9. Kazvin Cuma Camii 73

2. 10. Save Cuma Camii 79

2. 11. Gülpayegan Cuma Camii 83
2. 12. Sin Mescid-i Cuması 85
2. 13. Yezd Şah Ebu'l-Kâsım Camii 88
2. 14. Sengân Mescid-i Kümbet 91
2. 15. Ardistân Cuma Camii 95
2. 16. Zevvare Mescid-i Cuması 111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME ve KARŞILAŞTIRMA

3.1. Değerlendirme 119
3.1.1. Alçı Süslemenin Yapı Elemanlarına Göre Dağılımı 119
3.1.1.1. Mihraplar 119
3.1.1.2. Duvar Yüzeyleri 120
3.1.1.3. Tuğla Derzleri 120
3.1.1.4. Nişler 124
3.1.1.5. Kemer Karınları 124
3.1.1.6. Kemer Köşelikleri 125
3.1.1.7. Kubbeye Geçiş Bölgesi 125
3.1.1.8. Kubbe Eteği 125
3.1.1.9. Taçkapı 126
3.1.2. Alçı Süslemenin Türleri 126
3.1.2.1. Yazı ve Türleri 126
3.1.2.1.1. Yazıların İçerikleri 127
3.1.2.1.1.1. Ayetler 127
3.1.2.1.1.2. Hadisler 129
3.1.2.1.1.3. Şiir 130

3.1.2.1.1.4. Dua ve Dini İçerikli İfadeler 130
3.1.2.1.1.5. Yapı ile İlgili Bilgi İçeren Kitâbeler 131
3.1.2.1.1.5.1. İnşa kitabeleri 131
3.1.2.1.1.5.2. Tamir Kitabeleri 131
3.1.2.1.1.5.3. Vakfiyeler..... 132
3.1.2.1.2. Kitâbelerin Yazı Kusurları 132
3.1.2.2. Bitkisel Süslemeler..... 133
3.1.2.2.1. Tek Başına Kullanılan Bitkisel Kompozisyonlar..... 133
3.1.2.2.1.1. Rumi 135
3.1.2.2.1.2. Palmet 135
3.1.2.2.1.3. Hatayi 135
3.1.2.2.1.4. Kıvrıkdal 136
3.1.2.2.2. Kitâbeler ile Bir Arada Kullanılan Bitkisel Kompozisyonlar 136
3.1.2.2.3. Hendesî Motifler ile Bir Arada Kullanılan Bitkisel Kompozisyonlar 137
3.1.2.3. Hendesî Süslemeler 137
3.1.2.3.1. Tek Başına Kullanılan Hendesî Kompozisyonlar 138
3.1.2.3.2. Kitâbeler ile Bir Arada Kullanılan Hendesî Kompozisyonlar 138
3.1.3. Alçı Süslemelerde Kullanılan Teknikler 139
3.1.3.1. Kabartma Tekniğiyle Yapılan Alçı Süslemeler 139
3.1.3.2. Kazıma Tekniğiyle Yapılan Alçı Süslemeler 140
3.1.3.3. Eğri Kesim Tekniğiyle Yapılan Alçı Süslemeler..... 141
3.1.3.4. Kalıplama Tekniğiyle Yapılan Alçı Süslemeler 141
3.1.3.5. Ajur Tekniğiyle Yapılan Alçı Süslemeler 142
3.1.4. Alçı Süslemelerin Sanatçıları 142

3.2. Karşılaştırma 143

3.2.1. İran'ın Sasani Dönemine (226-651) Ait Alçı Süslemelerin Büyük Selçuklu (1040-1157) Camilerinde Görülen Alçı Süslemeler ile Karşılaştırılması 143

3.2.2. Nîşâbur'da Yapılan Kazı Çalışmalarından Çıkan İranın İlk İslâmî Devirlerine (X. yüzyıl) Ait Alçı Süslemelerin Büyük Selçuklu Camilerinde İşlenen Alçı Süslemeler İle Karşılaştırılması 152

3.2.3. Samarra'da (836-892) Yapılan Kazı Çalışmalarından Çıkan Alçı Süslemelerin Büyük Selçuklu Camilerinde İşlenen Alçı Süslemeler ile Karşılaştırılması 160

3.2.4. Büyük Selçuklu Camilerinde İşlenen Alçı Süslemelerin Gazneliler Dönemine (963-1186) Ait Alçı Süslemeleri İle Karşılaştırılması 165

3.2.5. Büyük Selçuklu Camilerinde İşlenen Alçı Süslemelerin İran'ın İlhanlı Dönemine (1256-1353) Ait Alçı Süslemeleri ile Karşılaştırılması 172

3.2.6. Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308) Mimari Süslemesinde Büyük Selçuklu Cami Mimarisindeki Alçı Süslemelerin İzleri 195

3.2.7. Karahanlılar Döneminin (840-1212) Mimari Eserlerinin Süslemelerinde Büyük Selçuklu Cami Mimarisindeki Alçı Süslemelere Benzer Örnekler 209

3.2.8. Tolunoğulları Dönemi (868-905) Mimari Süslemesindeki Büyük Selçuklu Camilerinde Bulunan Alçı Süslemelere Benzer Örnekler 218

SONUÇ 222

KAYNAKÇA 228

RESİMLER ve ÇİZİMLER 234

ÖZGEÇMİŞ 757

FOTOĞRAF LİSTESİ

Foto 1: Rey Selçuklu Mihrabı Genel Görünümü

Foto 2: Rey Selçuklu Mihrabı Çerçevesi

Foto 3: Rey Selçuklu Mihrabı Alınlığı

Foto 4: Rey Selçuklu Mihrabı Bordür ve Kitâbeleri

Foto 5: Rey Selçuklu Mihrabı Sütunceleri

Foto 6: Rey Selçuklu Mihrabı Ajde-Kâri Süslemeleri

Foto 7: Rey Selçuklu Mihrabı Kitâbeleri

Foto 8: Rey Selçuklu Mihrabı Birinci Kitâbesinin İlk Kısmı

Foto 9: Rey Selçuklu Mihrabı Birinci Kitâbesinin İkinci Kısmı

Foto 10: Rey Selçuklu Mihrabı İkinci Kitâbesinin İlk Kısmı

Foto 11: Rey Selçuklu Mihrabı İkinci Kitâbesinin İkinci Kısmı

Foto 12: Rey Selçuklu Mihrabı Üçüncü Kitâbesi

Foto 13: Rey Selçuklu Mihrabı Dördüncü Kitâbesi

Foto 14: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 15: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 16: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 17: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 18: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 19: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 20: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 21: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 22: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 23: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 24: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 25: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 26: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 27: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 28: İsfahan Mescid-i Cuması Melikşâh Kubbesi Yazı Kuşağından Ayrıntı
Foto 29: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Süslemeleri
Foto 30: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Süslemeleri
Foto 31: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri
Foto 32: İsfahan Mescid-i Cuması Kuzey Doğu Taçkapısı
Foto 33: İsfahan Mescid-i Cuması Kuzey Doğu Taçkapısı 1923 Yılındaki Durumu
Foto 34: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 35: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 36: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örnekleri
Foto 37: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örnekleri
Foto 38: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örnekleri
Foto 39: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 40: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 41: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 42: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 43: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 44: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 45: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 46: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 47: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 48: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 49: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 50: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 51: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 52: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 53: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 54: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 55: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 56: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 57: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 58: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 59: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 60: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 61: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 62: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 63: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 64: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 65: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 66: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 67: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 68: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 69: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 70: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 71: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 72: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 73: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 74: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 75: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 76: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 77: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 78: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 79: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 80: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 81: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 82: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 83: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 84: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 85: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 86: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 87: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 88: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 89: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 90: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 91: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 92: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 93: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 94: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 95: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 96: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 97: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 98: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Foto 99: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Mihrabı
Foto 100: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kalem İşi Kitâbesi
Foto 101: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağı
Foto 102: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağı
Foto 103: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağından Ayrıntı
Foto 104: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağından Ayrıntı
Foto 105: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağından Ayrıntılar
Foto 106: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağından Ayrıntılar
Foto 107: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 108: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 109: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Sülüs Kitâbesi

Foto 110: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Sülüs Kitâbesinden Ayrıntılar

Foto 111: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Ajde-Kâri Süslemeleri

Foto 112: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kubbesi İç Yüzeyi

Foto 113: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kubbesi İç Yüzeyindeki Süslemeler

Foto 114: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Genel Görünümü

Foto 115: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabından Kalan Alçı Süslemeler

Foto 116: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Taç Kısmı

Foto 117: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Birinci Bordürü

Foto 118: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı İkinci Bordürü

Foto 119: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı İkinci Bordüründen Ayrıntılar

Foto 120: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Üçüncü Bordüründen Ayrıntı

Foto 121: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Üçüncü Bordüründen Ayrıntı

Foto 122: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Dördüncü Bordüründen Ayrıntı

Foto 123: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Beşinci Bordüründen Ayrıntılar

Foto 124: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Kavsara Köşelikleri

Foto 125: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Kemer Köşelikleri

Foto 126: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Kavsarası

Foto 127: Kazvin Mescid-i Haydariye Camii Mihrap Nişi İçindeki Kemer ve Etrafındaki Süslemeler

Foto 128: Kazvin Mescid-i Haydariye Camii Mihrap Nişi İçindeki Kemer ve Etrafındaki Süslemeler

Foto 129: Kazvin Mescid-i Haydariye Camii Mihrap Nişi İçindeki Kemer ve Etrafındaki Süslemeler

Foto 130: Kazvin Mescid-i Haydariye Camii Mihrap Nişi İçindeki Kemer ve Etrafındaki Süslemeler

Foto 131: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Nişi İçindeki Sütunçeler

Foto 132: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Nişi Süslemeleri

Foto 133: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Nişi Süslemeleri

Foto 134: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Nişi İçerisindeki Kitabe

Foto 135: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Nişi

Foto 136: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabın Üst Kısmındaki Sivri Kemerli Niş

Foto 137: Kazvin Mescid-İ Haydariye Doğu Cephe Güney Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 138: Kazvin Mescid-İ Haydariye Doğu Cephe Kuzey Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 139: Kazvin Mescid-İ Haydariye Kuzey Cephe Doğu Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 140: Kazvin Mescid-İ Haydariye Kuzey Cephe Batı Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 141: Kazvin Mescid-İ Haydariye Batı Cephe Kuzey Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 142: Kazvin Mescid-İ Haydariye Batı Cephe Güney Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 143: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Foto 144: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Foto 145: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Foto 146: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Foto 147: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Foto 148: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Foto 149: Kazvin Mescid-i Haydariye'nin Güney Batı köşesindeki Tromp

Foto 150: Kazvin Mescid-i Haydariye'nin Güney Batı köşesindeki Tromptaki Alçı Kabaralar

Foto 151: Kazvin Mescid-i Haydariye'nin Güney Batı köşesindeki Tromptaki Alçı Kabaralar

Foto 152: Kazvin Mescid-i Haydariye Kubbeye Geçiş Bölgesi

Foto 153: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 154: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 155: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 156: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 157: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 158: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 159: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

Foto 160: Neyriz Cuma Camii Mihrabından Ayrıntı

Foto 161: Neyriz Cuma Camii Mihrabından Ayrıntı

Foto 162: Neyriz Cuma Camii Mihrabından Ayrıntı

Foto 163: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsarası ve Kitâbesi

Foto 164: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsara Köşelikleri

Foto 165: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri

Foto 166: Neyriz Cuma Camii Mihrap Alınlığı

Foto 167: Neyriz Cuma Camii Mihrap Sülüs Kitâbesinden Ayrıntılar

Foto 168: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kûfi Kitâbesinden Ayrıntılar

Foto 169: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsarası

Foto 170: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Birinci Bordüründen Ayrıntılar

Foto 171: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsarası Dış Sınırları

Foto 172: Kirman Mescid-i Melik Mihrapların Odası

Foto 173: Kirman Mescid-i Melik Mihrapları Genel Görünümü

Foto 174: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Genel Görünümü

Foto 175: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Niş Kısmı

Foto 176: Melik I. Mihrap Nişi Sütunçeleri ve Bezeme Çözümlemesi

Foto 177: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabın Bordürlerindeki Bezemeler

Foto 178: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabın Geniş Bordüründeki Kitâbe ve Bezemeler

Foto 179: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişini Çerçeveleyen Bordür

Foto 180: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişindeki Kemerin İçerisinde Kitâbe ve Süslemeler

Foto 181: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı Genel Görünümü

Foto 182: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı Birinci Geniş Bordürü

Foto 183: Kirman Mescid-i Melik'in II. Mihrabının Sağ Tarafındaki Süsleme Panosu

Foto 184: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Sütunçeleri

Foto 185: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Nişi ve Mihrap Kavsarası Dış Sınırları

Foto 186: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı İnce Bordürleri

Foto 187: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı İkinci Çerçevesi

Foto 188: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı Kûfi Kitâbesi

Foto 189: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsarasının Alt Kısmındaki Kitâbe

Foto 190: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri

Foto 191: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı Genel Görünümü

Foto 192: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsarası

Foto 193: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Nişindeki Süsleme Panosu

Foto 194: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Sütunceleri

Foto 195: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri ve Mihrap Nişindeki Süslemeler

Foto 196: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı İnce Bordürleri

Foto 197: Kirman Mescid-i Melik'in III. Mihrabı I. Kûfî Kitâbesi

Foto 198: Kirman Mescid-i Melik'in III. Mihrabının II. Kûfî Kitâbesi

Foto 199: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri ve Altındaki Kitâbe ve Süslemeler

Foto 200: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

Foto 201: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Kûfî Kitâbesi

Foto 202: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı İkinci Çerçeve Bordürü

Foto 203: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı İkinci Çerçeve Bordüründen Ayrıntı

Foto 204: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Köşeliği

Foto 205: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Köşeliği

Foto 206: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasından Ayrıntı

Foto 207: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasından Ayrıntı

Foto 208: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasından Ayrıntı

Foto 209: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Foto 210: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Foto 211: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Foto 212: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Foto 213: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Foto 214: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler
Foto 215: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler
Foto 216: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler
Foto 217: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler
Foto 218: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler
Foto 219: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Kitâbe
Foto 220: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler
Foto 221: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler
Foto 222: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler
Foto 223: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri
Foto 224: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Sütunçeleri
Foto 225: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler
Foto 226: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler
Foto 227: Kazvin Cuma Camii Onarım Çalışmaları
Foto 228: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı
Foto 229: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı
Foto 230: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı
Foto 231: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı
Foto 232: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 233: Kazvin Cuma Camii II. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 234: Kazvin Cuma Camii II. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 235: Kazvin Cuma Camii II. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 236: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı
Foto 237: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı
Foto 238: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 239: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 240: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 241: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı
Foto 242: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 243: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 244: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı
Foto 245: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 246: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı
Foto 247: Kazvin Cuma Camii V. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 248: Kazvin Cuma Camii V. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar
Foto 249: Kazvin Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 250: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı Genel Görünümü
Foto 251: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabından Ayrıntılar
Foto 252: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı Birinci Bordürü
Foto 253: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı İkinci Bordürü
Foto 254: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı Üçüncü Bordürü
Foto 255: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrap Alınlığı
Foto 256: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrap Kemer Köşelikleri
Foto 257: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrap Kemerinin İç Kısmı
Foto 258: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrap Sütunçeleri
Foto 259: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrap Nişindeki Süsleme Panosu
Foto 260: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Süslemeler
Foto 261: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Süslemeler
Foto 262: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 263: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 264: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 265: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 266: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Genel Görünümü
Foto 267: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Genel Görünümü
Foto 268: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordüründen Ayrıntılar
Foto 269: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordüründen Ayrıntılar
Foto 270: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordüründen Ayrıntılar
Foto 271: Sin Mescid-i Cuması Mihrap Sütunçeleri

Foto 272: Sin Mescid-i Cuması Mihrap Kemeri ve Kemer Köşelikleri

Foto 273: Sin Mescid-i Cuması Mihrap Nişindeki Süslemeler

Foto 274: Sin Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

Foto 275: Sin Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

Foto 276: Sin Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

Foto 277: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabından Ayrıntı

Foto 278: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı Genel Görünümü

Foto 279: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabından Ayrıntı

Foto 280: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı Birinci Bordürü

Foto 281: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı İkinci Bordürü

Foto 282: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı Yazı Çerçevesi

Foto 283: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrap Kavsarası, Köşelikleri ve Kavsara Kuşatma Kemeri

Foto 284: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı Genel Görünümü

Foto 285: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabından Ayrıntı

Foto 286: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabından Ayrıntılar

Foto 287: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabından Ayrıntı

Foto 288: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı Kitâbelerinden Ayrıntılar

Foto 289: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı Kavsara Kuşatma Kemeri

Foto 290: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrap Kavsarası

Foto 291: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağı

Foto 292: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 293: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 294: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 295: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 296: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 297: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 298: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 299: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 300: Sengân Mescid-i Kümbetin Tromplarındaki Süslemeler

Foto 301: Sengân Mescid-i Kümbetin Tromplarındaki Süslemeler

Foto 302: Sengân Mescid-i Kümbetin Tromplarındaki Süslemeler

Foto 303: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbesi İç Yüzeylerindeki Süslemeler

Foto 304: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Genel Görünümü

Foto 305: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Genel Görünümü

Foto 306: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabından Ayrıntı

Foto 307: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Kûfî Yazı Çerçevesinden Ayrıntı

Foto 308: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Sülüs Yazı Çerçevesinden Ayrıntılar

Foto 309: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Kavsarası, Köşelikleri ve Kavsara Kuşatma Kemeri

Foto 310: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Kavsara Köşelikleri

Foto 311: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Kavsara Bölümündeki Süslemeler

Foto 312: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Sütunçe Başlıkları

Foto 313: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Sütunçe Gövdeleri

Foto 314: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Nişinden Ayrıntı

Foto 315: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Nişindeki Sütunçe Gövdeleri

Foto 316: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Nişinden Ayrıntı

Foto 317: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Nişindeki Kemer Köşelikleri

Foto 318: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Nişindeki Kûfî Yazı Bordürü

Foto 319: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Nişindeki Kûfî Yazı Bordüründen Ayrıntı

Foto 320: Ardistân Cuma Camii İkinci Mihrabı Genel Görünümü

Foto 321: Ardistân Cuma Camii İkinci Mihrabından Ayrıntı

Foto 322: Ardistân Cuma Camii İkinci Mihrabından Ayrıntı

Foto 323: Ardistân Cuma Camii Üçüncü Mihrabı Genel Görünümü

Foto 324: Ardistân Cuma Camii Üçüncü Mihrabından Ayrıntı

Foto 325: Ardistân Cuma Camii Üçüncü Mihrabından Ayrıntı

Foto 326: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Doğusundaki I. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 327: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Doğusundaki I. Kemerin Kitâbe ve Süslemelerinden Ayrıntı

Foto 328: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki II. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 329: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki II. Kemerin Kitâbe ve Süslemelerden Ayrıntı

Foto 330: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki III. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 331: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Batısındaki IV. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 332: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Batısındaki IV. Kemerin Kitâbe ve Süslemelerden Ayrıntı

Foto 333: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 334: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemelerinden Ayrıntı

Foto 335: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemelerinden Ayrıntı

Foto 336: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Foto 337: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Sülüs Kitâbesi Detayı

Foto 338: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Sülüs Kitâbesi Detayı

Foto 339: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Sülüs Kitâbesi Detayı

Foto 340: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Sülüs Kitâbesi Detayı

Foto 341: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Foto 342: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Foto 343: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Foto 344: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Foto 345: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 346: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 347: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Foto 348: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri
Foto 349: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri
Foto 350: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri
Foto 351: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri
Foto 352: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri
Foto 353: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri
Foto 354: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağı
Foto 355: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntılar
Foto 356: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntılar
Foto 357: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntı
Foto 358: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntı
Foto 359: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntılar
Foto 360: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağını Kuşatan Süsleme Şeridi
Foto 361: Ardistân Cuma Camii Trompları ve Ara Yüzeylerdeki Nişler
Foto 362: Ardistân Cuma Camii Trompları ve Ara Yüzeylerdeki Nişlerin Süslemeleri
Foto 363: Ardistân Cuma Camii Trompları ve Ara Yüzeylerdeki Nişlerin Süslemeleri
Foto 364: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Doğusundaki I. Niş
Foto 365: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki II. Niş
Foto 366: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki III. Niş
Foto 367: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki IV. Niş
Foto 368: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki V. Niş
Foto 369: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Batısındaki VI. Niş
Foto 370: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 371: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 372: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 373: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 374: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 375: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri
Foto 376: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 377: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

Foto 378: Zevvare Cuma Camii Mihrabından Ayrıntı

Foto 379: Zevvare Cuma Camii Mihrap Tacı

Foto 380: Zevvare Cuma Camii Mihrap Tacı

Foto 381: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

Foto 382: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

Foto 383: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

Foto 384: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

Foto 385: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kavsara, Köşelikleri ve Nişinden Ayrıntı

Foto 386: Zevvare Cuma Camii Mihrap Nişinden Ayrıntı

Foto 387: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Süsleme Bordürlerinden Ayrıntılar

Foto 388: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Ajde-Kâri Bezemeleri

Foto 389: Zevvare Cuma Camii II. Mihrabı Kalan Süslemeleri

Foto 390: Zevvare Cuma Camii II. Mihrabı Kalan Süslemeleri

Foto 391: Zevvare Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 392: Zevvare Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 393: Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvandaki Kemer Süslemeleri

Foto 394: Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvanı Sol Tarafındaki Kemer Süslemeleri

Foto 395: Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvanı Sonundaki Kemer Süslemeleri

Foto 396: Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvanı Sonundaki Kemer Süslemeleri

Foto 397: Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvanı Sonundaki Kemer Süslemeleri

Foto 398: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 399: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 400: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 401: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Rey Selçuklu Mihrabı

Çizim 2: Rey Selçuklu Mihrabı

Çizim 3: Rey Selçuklu Mihrabı Kitâbeleri

Çizim 4: Rey Selçuklu Mihrabı Birinci Kitâbesi İlk Kısmı

Çizim 5: Rey Selçuklu Mihrabı Birinci Kitâbesi İkinci Kısmı

Çizim 6: Rey Selçuklu Mihrabı İkinci Kitâbesi İlk Kısmı

Çizim 7: Rey Selçuklu Mihrabı İkinci Kitâbesi İkinci Kısmı

Çizim 8: Rey Selçuklu Mihrabı Üçüncü Kitâbesi

Çizim 9: Rey Selçuklu Mihrabı Dördüncü Kitâbesi

Çizim 10: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesi

Çizim 11: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesi

Çizim 12: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Çizim 13: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Çizim 14: İsfahan Mescid-i Cuması Melikşâh Kubbesindeki Alçı Süslemeler

Çizim 15: İsfahan Mescid-i Cuması Melikşâh Kubbesindeki Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 16: İsfahan Mescid-i Cuması'nın Kuzey Doğu Taçkapısı

Çizim 17: İsfahan Mescid-i Cuması'nın Kuzey Doğu Taçkapısı Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 18: İsfahan Mescid-i Cuması'nın Kuzey Doğu Taçkapısı Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 19: İsfahan Mescid-i Cuması'nın Kuzey Doğu Taçkapısı Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 20: İsfahan Mescid-i Cuması'nın Kuzey Doğu Taçkapısı Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 21: İsfahan Mescid-i Cuması'nın Kuzey Doğu Taçkapısı Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 22: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 23: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 24: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 25: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 26: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 27: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 28: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 29: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 30: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 31: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 32: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 33: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 34: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 35: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 36: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 37: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 38: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 39: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 40: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 41: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 42: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 43: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 44: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 45: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 46: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 47: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 48: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 49: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 50: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 51: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 52: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 53: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 54: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 55: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 56: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 57: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 58: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 59: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 60: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 61: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 62: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 63: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 64: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 65: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 66: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 67: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 68: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 69: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 70: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 71: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 72: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 73: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 74: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 75: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 76: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 77: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 78: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 79: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 80: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 81: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği
Çizim 82: Korveh (Kerveh) Cuma Camii İnşa Kitâbesi

Çizim 83: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağı

Çizim 84: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağı

Çizim 85: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 86: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Süslemeleri

Çizim 87: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Süslemeleri

Çizim 88: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kubbe Eteğindeki Sülüs Kitâbe

Çizim 89: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kubbe Eteğindeki Kitâbede Uygulanan Ajde-kâri

Çizim 90: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kubbesi İç Yüzeyindeki Süslemeler

Çizim 91: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Kalan Kısım

Çizim 92: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Birinci Bordürü

Çizim 93: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Üçüncü Bordürü

Çizim 94: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Dördüncü Bordürü

Çizim 95: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Beşinci Bordüründeki Kıvrıkdallar

Çizim 96: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 97: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 98: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Kabaraları

Çizim 99: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağı

Çizim 100: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağındaki Harflerin Uç Şekilleri

Çizim 101: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağındaki Harflerin Uç Şekilleri

Çizim 102: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağındaki Kıvrıkdallar

Çizim 103: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağındaki Süsleme Detayı

Çizim 104: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntı

Çizim 105: Kazvin Mescid-i Haydariye Ajde-Kâri Bezemeleri

Çizim 106: Neyriz Cuma Camii Mihrabındaki Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kısımlar

Çizim 107: Neyriz Cuma Camii Mihrabındaki Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kısımlar

Çizim 108: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsara Kitâbesi

Çizim 109: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsara Köşelikleri

Çizim 110: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri

Çizim 111: Neyriz Cuma Camii Mihrap Alınlığı

Çizim 112: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Sülüs Kitâbesi

Çizim 113: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Sülüs Kitâbesi

Çizim 114: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Kûfi Kitâbesi

Çizim 115: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Kûfi Kitâbesi

Çizim 116: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsarası

Çizim 117: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Birinci Bordürü

Çizim 118: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsarası Dış Sınırları

Çizim 119: Kirman Mescid-i Melik Mihrapları

Çizim 120: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 121: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 122: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Sütunçeleri Bezeme Çözümlemesi

Çizim 123: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Bordürleri

Çizim 124: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Geniş Bordüründeki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 125: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Geniş Bordüründeki Yazı Harf Şekilleri

Çizim 126: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişini Çerçeveleyen Bordür

Çizim 127: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişini Çerçeveleyen Bordürdeki Sülüs Kitâbenin Harf Şekilleri

Çizim 128: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişindeki Kemerin İçerisinde ve Yüzeyindeki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 129: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı

Çizim 130: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 131: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı Birinci Geniş Bordürü

Çizim 132: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabın Sağındaki Süsleme Panosu

Çizim 133: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabın Sağındaki Süsleme Panosunun Bezeme Çözümlemesi

Çizim 134: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Nişini Sınırlayan Sütuncelerin Bezeme Çözümlemesi

Çizim 135: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Nişinde ve Kavsarasını Sınırlayan Bordüründeki Bezemeler

Çizim 136: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı İnce Bordürleri

Çizim 137: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı İkinci Çerçevesindeki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 138: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı İkinci Çerçevesindeki Yazı Harf Şekilleri

Çizim 139: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Nişindeki Kûfi Kitâbe

Çizim 140: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsarasının Alt Kısmındaki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 141: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsarasının Alt Kısmındaki Kitâbede Bulunan Harf Şekillleri

Çizim 142: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyindeki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 143: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyindeki Kitâbede Bulunan Harf Şekillleri

Çizim 144: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı

Çizim 145: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı

Çizim 146: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 147: Kirman Mescid-i Melik'in III. Mihrap Kavsarası

Çizim 148: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Nişindeki Süsleme Panosunun Bezeme Çözümlemesi

Çizim 149: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı Sütunceleri

Çizim 150: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri ve Nişteki Süslemeler

150: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri ve Nişteki Süslemeler

Çizim 151: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı İnce Bordürleri

Çizim 152: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı Birinci Kûfî Kitâbesi ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 153: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı Birinci Kûfî Kitâbesi ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 154: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı Birinci Kûfî Kitâbesindeki Harf Şekillleri

Çizim 155: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı İkinci Kûfî Kitâbesi ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 156: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı İkinci Kûfî Kitâbesinde Bulunan Harf Şekillleri

Çizim 157: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyinde ve Kavsaranın Alt Kısmındaki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 158: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyinde ve Kavsaranın Alt Kısmındaki Kitâbede Bulunan Harf Şekilleri

Çizim 159: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı

Çizim 160: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 161: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı İkinci Çerçeve Bordürü

Çizim 162: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Kavsara Sağ Köşeliği

Çizim 163: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Kavsara Sol Köşeliği

Çizim 164: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Kavsara Köşelikleri

Çizim 165: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Çizim 166: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Çizim 167: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Çizim 168: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Çizim 169: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Çizim 170: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Çizim 171: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Çizim 172: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Çizim 173: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Çizim 174: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Çizim 175: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 176: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 177: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 178: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri

Çizim 179: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Sütunçeleri

Çizim 180: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Alçı Süslemeleri

Çizim 181: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Alçı Derz Süslemeler

Çizim 182: Kazvin Cuma Camii Asıl İbadet Mekânındaki Alçı Kitâbelerin Bulunduğu Yerler

Çizim 183: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesindeki Süslemelerden Ayrıntılar

Çizim 184: Kazvin Cuma Camii II. Alçı Kitâbesi

Çizim 185: Kazvin Cuma Camii II. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

Çizim 186: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Çizim

Çizim 187: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Çizim

Çizim 188: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Çizim

Çizim 189: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Çizim

Çizim 190: Kazvin Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 191: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı Birinci Bordürü

Çizim 192: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı İkinci Bordürü

Çizim 193: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı

Çizim 194: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı

Çizim 195: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Süslemeleri

Çizim 196: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 197: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 198: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 199: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 200: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordürü

Çizim 201: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordürü

Çizim 202: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordüründeki Süslemeler

Çizim 203: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Kemer ve Kemer Köşeliklerinde İşlenen Süslemeler

Çizim 204: Sin Mescid-i Cuması Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 205: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı

Çizim 206: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı

Çizim 207: Sin Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 208: Sin Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 209: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı Birinci Bordürü

Çizim 210: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı İkinci Bordürü

Çizim 211: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı Yazı Çerçevesi

Çizim 212: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabından Kalan Kısımlar

Çizim 213: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı Kitâbeleri

Çizim 214: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrap Kavsara Kuşatma Kemerin Karnındaki Süslemeler

Çizim 215: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrap Kavsarası

Çizim 216: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı

Çizim 217: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı

Çizim 218: Sengân Mescid-i Kümbet Yazı Kuşağındaki Kitâbenin Harf Şekillleri

Çizim 219: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbesi İç Yüzeyi

Çizim 220: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 221: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 222: Ardistân Cuma Camii Mihrabı kûfî Yazı Çerçevesi

Çizim 223: Ardistân Cuma Camii Mihrabı kûfî Yazı Çerçevesinde Bulunan Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 224: Ardistân Cuma Camii Mihrabı kûfî Yazı Çerçevesinde Bulunan Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 225: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Sülüs Yazı Çerçevesinde Bulunan Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 226: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Sülüs Yazı Çerçevesinde Bulunan Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 227: Ardistân Cuma Camii Mihrap Kavsarası

Çizim 228: Ardistân Cuma Camii Mihrap Kavsarasının Bezeme Çözümlemesi

Çizim 229: Ardistân Cuma Camii Mihrap Kavsara Köşelikleri

Çizim 230: Ardistân Cuma Camii Mihrap Kavsarasını İçten Sınırlayan Bordürü

Çizim 231: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyindeki Kitâbe

Çizim 232: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyindeki Kitâbe

Çizim 233: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Kavsara Kuşatma Kemeri ve Kavsara Köşeliklerini Çerçeveleyen Süslemele Şeridi

Çizim 234: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Sütunçe Gövdeleri

Çizim 235: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin İçerisinde İşlenen Süslemeler

Çizim 236: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin İçerisinde İşlenen Süslemelerin Çözümlemesi

Çizim 237: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin İçerisinde İşlenen Süslemelerini Sınırlayan Süslemele Şeridi

Çizim 238: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin Yüzeyindeki Kitâbe

Çizim 239: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin Süslemeleri

Çizim 240: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin Süslemeleri

Çizim 241: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemer Köşelikleri

Çizim 242: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Doğusundaki I. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Çizim 243: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki II. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Çizim 244: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki III. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Çizim 245: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Batısındaki IV. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Çizim 246: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe

Çizim 247: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe

Çizim 248: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe

Çizim 249: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 250: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 251: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 252: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 253: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 254: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitabe ve Süslemeleri

Çizim 255: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanında Bulunan Kitâbe

Çizim 256: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanında Bulunan Süslemeler

Çizim 257: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanında Bulunan Süslemeler

Çizim 258: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanında Bulunan Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 259: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağı

Çizim 260: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağı

Çizim 261: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağını Kuşatan Süsleme Şeridi

Çizim 262: Ardistân Cuma Camii Tromplar ve Ara Yüzlerdeki Nişler

Çizim 263: Ardistân Cuma Camii V. Nişin Süslemeleri

Çizim 264: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 265: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 266: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 267: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 268: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 269: Zevvare Cuma Camii Mihrap Tacı ve Yan Bordürleri

Çizim 270: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kûfî ve Sülüs Yazı Bordürleri

Çizim 271: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kûfî ve Sülüs Yazı Bordürleri

Çizim 272: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kûfî Yazı Bordürü

Çizim 273: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Sülüs Yazı Bordürü

Çizim 274: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kavsara, Köşelikleri ve Nişindeki Süslemeler

Çizim 275: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Süslemeleri

Çizim 276: Zevvare Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 277: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Süsleme Bordürleri

Çizim 278: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Süslemeleri

Çizim 279: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Ajde-Kâri Süslemeleri

Çizim 280: Zevvare Cuma Camii II. Mihrabından Kalan Süslemeler

Çizim 281: Zevvare Cuma Camii II. Mihrabından Kalan Süslemeler

Çizim 282: Zevvare Cuma Camii Yazı Kuşağı

Çizim 283: Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvandaki Kemer Süslemeleri

Çizim 284: Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvanı Sonundaki Kemer Süslemeleri

Çizim 285: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 286: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 287: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 288: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

I- Plan

Plan 1: Rey Selçuklu Camiinin Planı
Plan 2: Espiye Mezgit Mescidinin Planı
Plan 3: İsfahan Mescid-i Cumasının Planı
Plan 4: Korveh (Kerveh) Cuma Camiinin Planı
Plan 5: Kazvin Mescid-i Haydariyenin Planı
Plan 6: Neyriz Cuma Camiinin Planı
Plan 7: Kirman Mescid-i Melik'in Planı
Plan 8: Barsiyan Cuma Camiinin Planı
Plan 9: Kazvin Cuma Camii
Plan 10: Save Cuma Camiinin Planı
Plan 11: Gülpayegan Cuma Camiinin Planı
Plan 12: Sin Mescid-i Cumasının Planı
Plan 13: Şah Ebu'l-Kâsım Camiinin Planı
Plan 14: Sengân Mescid-i Kümbetin Planı
Plan 15: Ardistân Cuma Camiinin Planı
Plan 16: Zevvare Mescid-i Cumasının Planı

II- Harita

Harita 1: İran'ın Alçı Taşı Kaynaklarının Dağılım Harıtası
Harita 2: İran'ın Alçı Taşı Kaynaklarının Dağılım Harıtası

III- Grafik

Grafik 1: Dünyada Ülkelere Göre Alçı Üretim Miktarları

IV- Fotoğraf

Foto 401: Alçının Üretim Aşamaları
Foto 402: İran Fabrikalarında Üretilen Alçı Tozu
Foto 403: Alçı Harcının Yapılış Aşamaları
Foto 404: İran'da Günümüzde Alçı Sanatında Kullanılan Malzemeler
Foto 405: İran'da Günümüzde Yapımı Devam Eden Alçı Sanatı

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Foto	Fotoğraf
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.ş	Hicri şemsi

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

İslam mimarisinde en önemli dini yapı türü sayılan cami, Büyük Selçuklu döneminde zengin alçı süslemeleri barındırmıştır. Böylece İran İslam sanatının altın çağı olarak bilinen Büyük Selçuklu dönemi, her sanattan daha çok, alçı süsleme sanatında geriye şah eserler bırakmıştır. Bundan hereketle bu tez çalışmasında, Büyük Selçuklu cami mimarisinde alçı süslemeler ele alınmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

Büyük Selçuklu cami mimarisinde doğrudan alçı süsleme ile ilgili herhangi bir müstakil araştırma bulunmamaktadır. Buna karşılık az sayıda, belli bir yapıyı veya öğeyi ele alan yayınlar bulunmaktadır.[1] Bu nedenle bu çalışma, alçı süslemeli Büyük Selçuklu camilerinin toplu bir kataloğunu hazırlama, motif ve kompozisyon analizlerini yaparak değerlendirmeyi amaçlanmıştır.

Çalışmanın temel amacı, Büyük Selçuklu cami mimarisinde kullanılan alçı süslemelerin ortaya çıkarılması ve alçı motifleri bakımından bu dönemin sağlam bir profilini verilmesi amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Önemi

Büyük Selçukluların yaptırdıkları binalar ve muhteşem sanat eserleri, İran'da olduğu kadar diğer İslam ülkelerinde de büyük övgülere mazhar olmuştur. İslam sanatında önemli rol üstlenen Büyük Selçuklu dönemi, hem mimari özellikleri hem de süsleme ayrıntıları ile gizli bir hazine gibidir. İslam toplumlarının sanatını önemli ölçüde etkilemiş, hayranlık uyandırmış ve onlara yön vermiş olan Büyük Selçuklu süsleme sanatı hazinesinden çok az feyiz alınması, bu araştırmanın yapılma sebeplerinden biridir. Ayrıca İran süsleme sanatının Rönesans'ı olan Büyük Selçuklu alçı süsleme sanatını, tanıtmak, olağanüstü değerlerini ortaya koymak ve etkilenme alanı ve etkileme gücünü değerlendirme fırsatı sunmaktır.

4. Araştırmanın Kapsamı

[1] Bkz.: 2-7 ve 12-13. Dipnotlar.

Büyük Selçuklu Cami Mimarisinde Alçı Süsleme konulu bu doktora tezi, İran Mimarisinin bir asırdan fazla bir dönemini kapsayan süre içinde inşa edilen ve alçı süsleme içeren camileri kapsamaktadır.

5. Araştırmanın Yöntemi

Büyük Selçuklu Mimarisine yönelik çalışmaların pek çoğunda olduğu gibi, bu çalışma da dört aşamada tamamlanmıştır. Öncelikle Büyük Selçuklu dönemine yönelik yapılan yayınlar incelenerek alçı süslemeye sahip camiler belirlenmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında, belirlenen camilerin alçı süslemeli bölümlerinin fotoğrafları çekilip, çekilen fotoğraflarının çizimleri hazırlanmıştır. Çalışmanın üçüncü aşamasında kütüphaneler, İran'ın Sazman-i Mîras-i Ferhengîsî, Sanayi-i Destî ve Gerdişgerînîn (İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu) arşivlerindeki kaynaklara yönelik araştırmalar yapılmıştır. Taranan kaynaklar incelenerek konuyla ilgili bölümler fişlenmiştir. Çalışmanın dördüncü aşamasında tezin yazım aşamasına geçilmiştir. Katalog yazımı genel olarak iki ana başlık altında yapılmıştır." Yapının Tarihlendirilmesi ve Mimarisinin kısa tanımı" başlığı altında, yapının plân ve genel özellikleri, yapının ne zaman, kim tarafından ve kimlere yaptırıldığı ve geçirdiği restorasyonlar anlatılmıştır. Kitâbeler metin içinde verilmiştir. "Camideki Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler" ana başlığı altında ise, Süslemelerin genel özellikleriyle tanımları verilmiştir.

6. Büyük Selçuklu Cami Mimarisinde Alçı Süslemeler ile İlgili Araştırmalar

İran'da ve Türkiye'de Büyük Selçuklu dönemi ile ilgili az sayıda yapılan çalışmalar alçı süslemeler ile ilgili olmayıp, genellikle bu dönemin mimarisini açıklamaktadır. Bu alanda akademik kaynakların sayısı oldukça az olmakla beraber, çalışma konumuzla doğrudan ilgili olmasa da, yine bulunan kaynakları kitaplar, makaleler ve tezler dahil olmak üzere üç başlık altında ele almak mümkündür.

- Kitaplar

Mustafa Cezar'ın, "**Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**" adlı eseri Büyük Selçuklu mimari anlayışı ile ilgili önemli araştırmalardandır. Bu kitapta, Türklerin uzandıkları yerlerdeki şehirlerin fiziksel dokusunda yer tutan önemli

mimarlık eserlerinin durumu, beş yüz sayfalık bir kitap ölçüsü içerisinde ele alınmıştır.[2]

Oktay Aslanapa'nın, "**Türk Sanatı**" adlı eserinde, Büyük Selçuklu sanatını da içeren bilgiler bulunmaktadır. Bütün Türk sanatı ve mimarisini içine alan bu kitap, aynı zamanda son yıllarda İran, Afganistan, Türkistan ve Anadolu'da yapılan kazı ve araştırmaların sonuçlarını bir araya getirmektedir. Kitabın büyük kısmı mimariye ayrılmış olup, el sanatları da ele alınarak, ağırlıklı olarak Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları ile Osmanlı sanatına verilmiştir.[3]

Alçı süslemenin erken İslam mimarisindeki kullanımlarına yönelik, özellikle E.Herzfeld'in Samarra üzerine yayınlanmış erken tarihli çalışmalarından biri olan '**Der Wandscmuck der Bauten von Samarra**' (Berlin 1923)[4] adlı eseri ve A.U. Pope ve Phyllis Ackerman'ın "**A Survey of Persian Art, From Prehistoric Times to the Present**" adlı eserinin ikinci cildi ile (Cambridge 1967), erken İslam alçı süslemelerini ve bunların kaynaklarını anlamamızı sağlayacak önemli yayınlardandır.[5]

Alçı malzemeye yönelik "**The Dictionary of Art**" adlı eserin 29. cildindeki (812-847. sayfalarında) muhtelif kişilerce yazılan "Stucco and Plaster work" başlıklı yazı, alçının genel özelliklerine ve dünyanın farklı coğrafya ve kültürlerindeki kullanımlarına dair önemli bilgiler ihtivâ eder.[6]

Gulam Ali Hatem'in "**Mimari-yi İslami-yi İran Der Devre-i Selcukiyân**" adlı eseri, Büyük Selçuklu mimari ve süslemeleriyle ilgili Farsça araştırmalardandır. Bu çalışmada, tarihi kronolojiye gözetilmeden, kısaca Büyük Selçuklu dönemine ait camiler, münferit minareler, medreseler, hanlar, kervansaraylar ve kümbetlerin genel özellikleri açıklanmıştır.[7]

- Makaleler

---

[2] Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977.
[3] Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
[4] Ernst Herzfeld, *Die Ausgrabungen von Samarra 1879-1948*, C. VI, Reimer, Berlin 1923.
[5] Arthur Upham Pope ve Phyllis Ackerman, *A Survey of Persian Art, From Prehistoric Times to the Present*, C. IV, Oxford University Press, London- New York 1964.
[6] Trevor Proudfoot, "Stucco and Plaster Work", *The Dictionary of Art*, C. XXIX, New York 1996, s. 812.
[7] Gulam Ali Hatem, *Mimari İslami-i İran der Devre-i Selcukiyan*, Muassasah-i İntişarat-i Cihad-i Danişgâhi, Tahran 1390 h.ş.

Büyük Selçuklu sanatına ilişkin, makale boyutunda bazı Farsça yayınlar da mevcuttur. Bunlardan biri Hüseyin Zumerşidî'in "**Hunerhây-e Tezyini ve Pedidehây-e Şegerf-i Geçbori Der Mimari-i İslami-i İran**", adlı makalesidir. Bu makale, İran'ın İslamiyetten önce ve sonraki dönemlerine ait alçı sanatının genel özelliklerine dair bazı bilgiler içermektedir.[8]

Hüseyin Ahmedi ve Atefe Şekofte, "**Tezyinât-i Geçbori Der Mimari-yi Kurûn-i Evelliye-i İslami-yi İran**", adlı makalede, İran'ın İslamiyetten sonraki ilk devirlerinin alçı sanatının gelişmelerinden bahsederler.[9]

Yedullah Heyderi Babakemal vd., "**Mutalee-yi Tezyinât-i Geçbori Mihrabhay-i Devre-i Selcuki-e Mescid-i Melik-i Kirman Ez Didgah-i Huner-i İslami**", adlı makalede, Kirmân şehrinin en eski camisi sayılan mescid-i Melik'in alçı süslemelerinden bahsetmişlerdir.[10]

Ebu'l Kâsım Dadver ve Nusretul Muluk-i Misbah Erdekani'in "**Berresi Nukuş ve Şive-i Tezyin Tupi Geçi Teh Ajuri Der Benaha-i Devre-i Selcuki ve İlhâni**", adlı makalesi, Büyük Selçuklu ve İlhanlı dönemine ait alçı derz süslemelerin türleri ve yapılış yöntemlerini ele almıştır.[11]

Ahmed Salehi Kaheki ve Şadabeh Azizpour'un "**Teemmül-i der Ketîbehâ ve Nukûş-i Mescid-i Cami-i Zevvare**" adlı makalesi, Zevvare Mescid-i Cumasının alçı kitâbe ve süslemeleri ile ilgili yeni görüş ve yorulmar ihtiva etmektedir.[12]

- Tezler

Tez boyutunda, Kemal Özkurt'un, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarıhı Anabilim Dalı'nda, 2005 yılında yaptığı "**İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri**" adlı doktora tezi, Büyük Selçuklu mimarisine ilişkin bir çalışmadır. Bu çalışmada günümüzde İran'ın ortasında yer alan

[8] Hüseyin Zumerşidi, "Hunerhay-e Tezyini ve Pedidehay-e Şegerf-i Geçbori Der Mimari-i İslami-i İran", *Mutaliat-i Şehr-i İrani İslami,* S. XVII, Tahran 1393 h.ş, s. 19-33.

[9] Hüseyin Ahmedi ve Atefe Şekofte, "Tezyinat-i Geçbori Der Mimari-i Kurun-i Evelliye-i İslami-i İran", *Edebiyat ve hüner-i Dini*, S. IV, Tahran 1390 h.ş, s. 125-150.

[10] Yedullah Heyderi Babakemal, vd., "Mutalee-yi Tezyinat-i Geçbori Mihrabhay-i Devre-i Selcuki-e Mescid-i Melik-i Kirman Ez Didgah-i Huner-i İslami", *Mutaliat-i Tarih -i İslam,* S. XXIII, Tahran 1393 h.ş, s. 149-177.

[11] Ebu'l-Kâsım Dâdver, Nusret ül-müluk Misbah Erdekani, "Berresi Nukuş ve Şive-i Tezyin Tupi Geçi Teh Ajuri Der Benaha-i Devre-i Selcuki ve İlhani", *Hunerha-ye Ziba,* S. XXVI, Tahran 1385 h.ş, s. 85-92.

[12] Ahmed Salehi Kaheki ve Şadabeh Azizpour, "Teemüli Der Ketibeha ee Nokuşe Mescid-i Came-i Zevvare", Pejuhişha-yi Bastanşinasi-i İran, S. II, Hemedan 1391 h.ş, s. 97-120.

eyaletlerinden olan İsfahan'da, Büyük Selçuklu ve İlhanlı döneminden kalan eserler incelenmiştir.[13]

[13] Kemal Özkurt, *İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2008.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Büyük Selçuklu Dönemi Tarihine Kısa Bir Bakış

İslâmî dönem Türk tarihinde, ilk kez, sınırları, aşağı yukarı Çin sınırlarından Adalar ve Marmara Denizlerine, Kafkasya'dan Mısır sınırlarına değin uzanan ve dolayısıyla Türkistan, Hârezm, Afganistan, İran, Azerbaycan, Irak, Arap Yarımadası, Suriye ve Anadolu ülkeleri topraklarını içine alan evrensel büyük Türk imparatorluğunu kuran Selçuklular olmuştur. Selçuklu Mikâil'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler tarafından kurulan Büyük Selçuklu devleti (1038-1194), ilk sultan Tuğrul Bey döneminde Merv'de toplanan Kurultay'da tespit edilen fetih planları uyarınca, gerçekleştirilen fetihler sonucunda sınırlarını, doğu, batı, güney ve kuzey yönlerinde süratle genişletmiş ve İslâm dünyasının yegane hâkimi durumuna gelmişler ve devrin Abbasî halifesi Kâim-Biemrillâh, Sultan Tuğrul'u doğu'nun ve Batı'nın (yani dünyanın) hükümdarı olarak ilân etmiştir. Sultan Tuğrul döneminde sağlam temeller üzerine oturtulmuş olan imparatorluk, ikinci hükümdar Büyük Sultan Alp Arslan döneminde yükseliş devrini yaşamış, batı yönünde büyük fetihler gerçekleştirilmiş, özellikle 26 Ağustos 1071'de kazanılan zaferle Anadolu'nun kapıları açılmış ve buranın bir Türk yurdu haline gelmesi yolunda en büyük adım atılmıştır. Sultan Alp Arslan'nın oğlu Melikşah döneminde ise Selçuklu imparatorluğu, en azametli dönemini yaşamış, gerek Doğu'da, gerekse Batı'da yapılan fetihler nedeniyle kendisine Fetihler Babası (Ebu'l-Feth) lakabı verilmiştir. Sultan Melikşah döneminde Büyük Selçuklu imparatorluğu'na tâbi olarak Kirman ve çevresinde Kirman Selçuklu, Suriye'de ve Filistin'de Suriye ve Filistin Selçuklu ve Anadolu'da Türkiye Selçuklu devletleri varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca İsfahan ve Hemedan dolaylarında Kâkûyeoğulları, Kafkaslarda Abaza ve Gürcüler, Gürcan ve Taberistan'da Ziyaroğulları, Tebriz'de Revvâdiler, Erran ve Armeniye'de Şeddadoğulları, Diyarbakır ve çevresinde Mervanoğulları, Musul'da Ukayloğulları, Hille'de Mezyedoğulları ve Haleb'de Mirdasoğulları adlarında Müslüman ve Müslüman olmayan küçük emirlikler de Büyük Selçuklu Imparatorluğu'na tâbi olarak siyasal yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Melikşah'ın ölümünden (1092) sonra 30 yıldan fazla bir süre Selçuklu Devleti vezirliği yapmış olan çok değerli devlet adamı Nizamülmülk'ün de Batıniler tarafından öldürülmesini izleyen yıllarda Selçuklu imparatorluğu, ortaya çıkan taht çatışmaları sonucunda, parçalanma ve

çöküş dönemine girmiş oldu. Bu nedenle imparatorluk, Büyük Selçuklu Devleti'nin devamı olan Irak ve Horasan Selçukluları, Kirman Selçukluları, Suriye ve Filistin Selçukluları ve Türkiye Selçukluları olmak üzere, dört bölüme ayrılmıştır.[14]

1.2. Büyük Selçuklu Döneminin Mimari Anlayışı

İran'da Büyük Selçuklular'ın geliştirdiği plan ve mimari şekiller yalnız İran'da değil Doğu İslâm dünyasında da devam etmiştir. Bulunduğu coğrafyada, İslam ve İslam öncesi sanatın kendinden önceki gelenekleri ve mimari birikimi üzerine oturan Büyük Selçuklu sanatı, devraldığı repertuara yaptığı ekleme gelişmelerle yeni bir mimari tarz oluşturmuş ve bu birikim yer yer komşuları olan mimari çevreler tarafından kullanılmıştır.[15]

İran'da Selçuklu dönemi mimarisi, başkenlerinden biri olan Rey şehrine nisbeten Râzî (رازی) uslûbu olarak bilinmektedir. Bu stil ilk olarak Curcan'da başlamış ve Selçukluların ilk başkenti olan Rey şehri'nde geliştirilerek son halini bulmuştur. Selçuklu yönetimi İran, Anadolu ve Irak bölgelerinde bulunan sanatı himaye altına alarak, sanatın ve mimarinin gelişimine imkan sağlamıştır ve kendilerine özel bir sanat ve mimarlık uslûbu oluşturmuşlardır.

Büyük Selçuklu mimarisi her yönüyle ve bütün türlerinde, gerek plan gerekse biçim bakımından kendinden sonraki Hârizmler ve İlhanlı devri gibi Asya Müslüman mimarisini büyük çapta etkilemiştir. Bu dönemin önemli bir özelliği çok sayıda anıtsal nitelikli büyük yapıların yapılmış olmasıdır. Minare ve kümbetlerin çeşitli plan tiplerinde (daire, dörtgen ve çokgen planlarla) yapılmış olması, camilerin dört eyvanlı yapılması, Arap uslûbu camilerin dört eyvanlı plana çevrilmesi (İsfahan ve Ardistan camileri), kemerler ve kubbelerin gelişmesi, ilk kez çift kabuk kubbelerin yapılması,[16] tonozların yerine dört parçalı, dilimli örtülerin kullanılması, kubbelerin çeşitli şekilde ve tasarımda yapılması, binanın temelden kaliteli malzeme ile yapılması, yaygın olarak tuğla kullanımı ve yüzeylerde tuğla bezemelerin bulunması, ilk kez tuğla ve çini terkibinde desenler oluşturulması ve çok sayıda sırlı tuğla kullanımı, alçının itinalı ve çeşitli desenler oluşturacak tarzda kullanımı, sivri kemer

[14] Bkz.: Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. önsöz

[15] Kemal Özkurt, "Van Ulu Camiinde Büyük Selçuklu Süsleme Repertuarından İzler", *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van Valiliği, İstanbul 2010, s. 282.

[16] Ara Altun, *İslâm Sanatları Tarihi*, 4. Baskı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2012, s. 21-23.

kullanımı, türbelerin iki katlı inşası, kubbenin alt görünümünde tuğla ile desenli yapılması, kemerlerde ve tromplarda mukarnas kullanımı ile tuğladan yer kaplaması olarak yararlanılması önemli özellikleri olarak belirtilebilir.

1.3. Harç Olarak Alçı

İran çoğrafyasında tarih boyunca, tuğla ve alçı, yapı ve süsleme malzemesi olarak kullanılmıştır. Alçı taşının, İran'ın çoğu bölgelerinde bol miktarda bulunması nedeniyle, bu çoğrafyada kullanılması günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam edilmiştir (Harita 1-2; Grafik 1). Alçının kısa bir süre içinde tutucu özelliğinin anlaşılması ve ucuz maliyetinden dolayı ustaların daima ilgisini çekmiştir (Foto 401-403). Ayrıca alçı iç satıhları beyaz renkte kaplamakta, kitâbe yazmada ve süslemede kolayca kullanılmakta olduğu için, zamanla yapılar için önemli bir malzemeye dönüşmüştür (Foto 405).

Büyük Selçuklu döneminde alçı işçiliği de diğer sanatlar gibi gelişme göstermiştir. Alçı harcı yapılarda iç mekân sıvasında, çok ince duvarlarda, kemerlerde ve kubbelerin yapımında kullanılmıştır.

1.4. Süsleme Olarak Alçı

Alçı eskiden beri mimari eserlerde süsleme[17] malzemesi olarak kullanılagelmiştir. İslam'dan önceki dönemlerde, eski Mısır ve Mezopotamya'da mimaride en önemli yapı ve süsleme malzemesi olarak ele alınmıştır.

Alçının Orta Asya'daki boyalı duvarlarda kullanılması bu bölgede onun eski zamanlardan beri bilindiğini göstermektedir. Yine Buhara yakınlarındaki Varahşa Sarayı'nın (VII. yüzyıl) duvar süslemelerine ait birtakım alçı oyma tarzları sonradan arabesk[18] veya İslimi[19] adı altında İslam sanatına yayılacak tezyinatın ilk belirtileri

[17] Süsleme kelimesinin Arapça karşılığı olan tezyinat'ın kökü olan ziynet'in "zenginliğin göstergesi olan eşya" anlamına gelmektedir. (Bkz: Selçuk Mülayim, *Değişimin Tanıkları: Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 17.)

[18] Bkz.: Selçuk Mülayim, "Türk Süsleme Sanatında Arabesk Problemi", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, S. II, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1983, s. 62-85.

[19] İslimi kelimesi süsleme türü olarak, Arabesk'in eşanlamlısıdır. "İslâmi" kelimesi "İmâle" veya "mümal" (Kısma) denilen aruz kuralı uygulanması sonucunda "İslimi" şeklini almıştır. ("İmâle" veya "mümal", uzun bir heceyi, kısa yapmaya denir. (Bkz.: Ali Ekber Deh-hudâ, *Lugatnâme* , C. XXIX, Müessese-i İntişarat ve Çap-i Danişgâh-i Tahran, Tahran 1346 h.ş, s. 455; Ahmad Sadr-i Hâc Seyid Cavâdi, *Dâyirat al-meârif-i Tashayyu*, C. II, Bunyâd-i İslâmi-i Ṭâhir, Tahran,1365h.ş, s. 1 ve 162.; Muhemmed Muin, *Ferheng-i Farsi Mutavassit*, Silsila-i Farhangha-yi Muin ve Muin, C. I, Kebir, Tahran, 1386 h.ş, s. 273.; Muhammed Nahvi, *Ferheng-i Rişei-i Vam-vajehay-i ez Arabi*, İntishârât-i İslâmi, Tahran, 1386 h.ş, s. 196.; Necmeddîn Dâye Râzî, *Mirsâdü'l-ibâd*, Bungâhai h

olarak değerlendirilir. Alçı süslemelerin kullanımı, İran'ın Part dönemi saraylarında da görülür. Alçının İran coğrafyasında homojen bir üslûp olarak ortaya çıkışı Sasani imparatorluğu zamanında III-IV. yüzyıllarda olmuştur. Sasanilerin önemli yapılarında tuğla üzerine alçı ile süsleme yaptıkları bilinmektedir.

Büyük Selçuklu öncesi İslam dönemi (Gazneliler dönemine kadar) İran Mimarisi'nde, yapıların iç ve dış yüzeylerinde alçı yoğun olarak kullanılırken,[20] X. yüzyıldan sonra daha çok iç dekorasyon malzemesi olmuştur.

İlhanlı dönemine gelindiğinde alçı süslemelerin, Büyük Selçuklu geleneğini devam ettirdiği görülmektedir. Başka bir deyişle Büyük Selçuklu alçı işçiliğinin, İlhanlı alçı bezemesinin temelini oluşturduğu ileri sürülür.[21] Örneğin Hemedan'da XII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Kümbed-i Aleviyan'ın süslemeleri, Ardistan ve Zevvare Ulu camilerindeki[22] örnekleri takip etmektedir.[23] Dolayısıyla Safeviler de İlhanlılar başta olmak üzere Timurlu mimari eserlerinde kullanilan alçı süslemeleri örnek almak suretiyle dolaylı olarak Büyük Selçukluları izleyerek kendi uslûplarını oluşturulmuşlardır.

1.5. Alçı Süslemelerde Kullanılan Motifler

Genel olarak alçı işçiliğinde kullanılan motifleri, geometrik, bitkisel ve yazı şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

1.5.1. Geometrik Motifler

Bu tür motifler genellikle düz ve kırık hatlardan oluşmakta olup çeşitli şekillerde çerçeve içinde ve çoğunlukla kenar süslemesi olarak işlenmiştir. Bunlar arasında gamalı haç, lotus ve hurma yaprakları dikkat çekmektedir. Daire ve eğrisel formlar alçı işlemelerin asıl çizgilerinden olup, Eşkaniler ve Sasaniler dönemlerinden

---

Tercume ve Neşr-i Kitâb, Tahran, 1351 h.ş, s. 107.) İslimi kelimesinin en erken örneği, 15. yüzyıla ait, Cafer Baysunguri tarafından hazırlanmış Cöng-i Yakûbî nüshasının "Arza-dâşt" bölümünde bulunmaktadır. (Bkz.: Şihâbüddîn Abdullah b. Lutfillâh b. Abdirreşîd-i Bihdâdînî-yi Hâfî Hâfız-ı Ebrû, *Zübdetü't Tevârîh*, Vezaret-i İrşâd-ı İslâmî, Tahran, 1380 h.ş, s. 969.; M. Kemal Özergin, "Temürlü Sanatına Ait Eski Bir Belge: Tebrizli Ca fer in Bir Arzı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S.6, İstanbul, 1976, s.491, 494.)

[20] Bkz.: Celal Esad Arseven, "Alçı", *Sanat Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1983, s. 38.

[21] Arthur Upham Pope, Mimari-yi İran, Çev. Golamhüseyn Sadri, Neşr-i Enzeli, Urumîye 1363 h.ş, s. 156.

[22] Shani Raya, "Stucco Decoration in the Gunbad-i Alewiyyan at Hamadan", R. Hillenbrand (ed.), *The Art of Seljuqs in Iran and Anatolia*, Costa Mesa 1994, s. 72.

[23] Maurice Sven Dimand, *A Handbook of Mohammedan Decorative Arts*, Metropolitan Museum of Art, New York 1930, s. 98.

İslam dönemlerine kadar devam etmiştir. Genellikle gamalı haç ın merkezde yer aldığı bu süslemelerde asma teveği ile birlikte kompozisyon zenginleşmiştir. Kimi örneklerde altın rengi, mavi, lacivert, erguvan ve koyu yeşil renkler görülmektedir. İslam'dan önce alçı tezyinlerde çokgen hendesî şekiller çok az kullanılmıştır. İslami dönemde ve Selçuklular döneminde aynı motiflerden yararlanarak çokgen hendesî şekiller de kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde alçı süslemelerde geometrik ve bitkisel motiflerin birlikte ele alınması dönemin en belirgin özelliği olarak kendini hissttirmektedir.

1.5.2. Bitkisel Motifler

Genellikle alçı işlemelerinde kullanılan yaygın bitki şekilleri; palmet, kıvrık dallar, üzüm yaprağı, sarmaşık, nilüfer, nar, kestane ve incir yaprağından ibarettir.

1.5.3. Hat ve Kitâbe

İslam mimarisinde yazı, aynı zamanda bir süsleme unsuru olarak önemli yer tutmaktadır. Kitâbeler, üzerinde bulundukları yapıların tarihleri ile ilgili en sağlam belge niteliği taşımaktadırlar. İslam mimarisinde, hat ve kitâbeden oluşan süslemelerin genel konusu Kur'an ve Hadis olduğu için binaların en önemli bölümlerında yer almaktadır.

1.5.4. Muhtelif Motifler

Yukarıdaki zikredilen motifler bir araya geldiğinde eklektik motifler ortaya çıkmaktadır. Bu tür motifler binaların önem ve özelliklerine göre farklı düzenlemelerde kullanılmaktadır.

1.6. İslami Dönem İran Mimarisinde Alçı Süsleme Teknikleri

Uygulama özellikleri dikkate alındığında bu dönemin alçı süslemelerinde görülen teknikleri yüksek kabartma, yarım kabartma, koşte bori, kop bori, mücevvef (içi boş; iki türde Tong-bori ve Müşebbek), Fitil ve eğri kesim olmak üzere yedi ayrı başlık altında izah etmek mümkündür.

1.6.1. Yüksek Kabartma Alçı Süslemeler

Yüksek kabartma alçı süslemeler İslami dönem süslemelerinin en eski ve yaygın olanlarındandır. Araştırmalar bu tür süslemelerin Safevi dönemi hariç, İslamdan sonraki hemen hemen bütün dönemlerde, hatta Kaçar ve Pehlevi

dönemlerinde bile dini ve sivil bütün binalarda çok yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Kabartmaların zeminden yüksekliği 3 ila 30 cm. arası değişiklik arzetmektedir. Harcın dayanıklılığını sağlamak için içine bazı maddeler katmak, az miktarda su ile karılan harcı bir anda değil parça parça kullanmak, yerine tatbik edilecek süslemenin iyi yapışması için zemine çizikler atmak bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlar olmuştur.[24]

1.6.2. Yarım kabartma alçı süslemeler

Kalınlığı 0,5 ila 3 cm arasında değişebilen bu çeşit süslemede zemin alçı harcı ile eşit kalınlıkta sıvanmaktadır. Ardından sıva üzerine çizilen desenler genellikle düz kabartma şeklinde bazen de farklı yapıdaki aletler nedeniyle veya ilave tezyinat motifleriyle iç ya da dış bükey olarak tatbik edilmektedir. Ayrıca ustaların, işlem bittikten sonar bile, bazan motiflerin kenarlarına veya üstlerine yeni bir bezeme ögesi ilave ettikleri dahi bilinmektedir. [25]

1.6.3. Koşte[26] Bori

Bu üslup esasen yarım kabartma uslûbuna benzemekle birlikte, kabartma yüksekliği bunda 0,5 cm olarak uygulanmaktadır. Bu üslupta zemin üzerine önce kaba sonra da ince sıva çekilmekte ve ardından motifler işlenip altın ve başka renkte boyamaya hazır hale getirilmektedir.[27]

1.6.4. Kop Bori

Kop bori üslûbunda alçı süsleme ve ayna işçiliği bir arada yapılmakta ve en önemli özellik olarak bu üslupta dışbükey formda ayna parçaları kullanılmaktadır. Bu üslupta ilk olarak alçı yüzeye asıl uygulanacak motifler esas alınarak aynalar yerleştirilmekte ve onun üstüne yeniden ince alçı harcı sürülerek aynalar sabitlenmektedir. Devamında sabitlenen aynaların arasına motiflerin çizilmsinden sonra aynaların üzerine gelen alçılar temizlenerek aynaların ve motiflerin birlikte görülmesi sağlanmaktadır.[28]

---

[24] Ahmed Salehi Kaheki ve Hisam Aslani, "Moerrifi-ye Davazdeh Gune Az Arayeha-yi Geçbori Der Tezyinat-i Mimari-i Devran-i İslami-i İran; Ber Esas-i Şegerdhayi Fenni ve Cuziyat-i Ecrayi", *Motaliat-i Bastanşinasi*, S. I, Hemedan 1390 h.ş, s. 98.

[25] Salehi Kaheki; Aslani, Moerrifi, s. 99.

[26] "کُشته / Koşte" kelimesi Farsçada öldürülmüş demektir. Bu yöntemde, alçı harcını yoğurarak hızlı sertleşmesini önlerler. Bu işeleme mecâzen, "گ شتنگ چ/ alçıyı öldürmek" denilmektedir.

[27] Salehi Kaheki; Aslani, Moerrifi, s. 99.

[28] Salehi Kaheki; Aslani, Moerrifi, s. 100.

1.6.5. Mücevvef (Ajur)

Mücevvef kelimesi Arapça'da içi boş demektir. Mücevvef tekniği ile ortaya çıkan alçı süsleme işçiliği, ajur tekniğinin diğer adıdır. Bu üslûp en çok Tong-bori motiflerde kullanılmaktadır.[29]

1.6.6. Fitil Alçı Süsleme

Fitil uslûbunun en önemli hususu, kullanılacak harcın, uzun sürede kurumasını sağlayacak sırış adlı bir maddeyle hazırlanmasıdır. Bu şekilde sanatçı istediği motifleri daha rahat ortaya çıkartma bakımından daha fazla zamana sahip olmaktadır. Bu uslûba fitil denilmesinin nedeni ise alçı hamurunun fitil şekline getirilip o şekilde kullanılmasıdır.[30]

1.6.7. Eğri Kesim Tekniği

Aslında bir ahşap oyma tekniği olan, eğri kesim tekniği, Hunlar'dan itibaren bütün Orta Asya'da Türk halkları arasında yaygınlaşmış ve yüzyıllarca uygulanmıştır.[31] Bu tekniğinin Türkler aracılığı ile Samarra'ya getirilerek burada orijinal bir üslup haline dönüştürüldüğü ve oradan da diğer İslâm ülkelerine yayıldığı bilinmektedir. Samarra'da ilk örnekleri görülen bu teknik Anadolu'da genellikle taş oymacılığında kendini hissettirmiştir. Alçı, ahşap ve taş gibi çeşitli malzemeler üzerinde karşımıza çıkan bu teknikle İran dahil olmak üzere değişik ülkelerde benzer örnekler verilmiştir.[32] Bu teknikte kabartma motifler derine birbirini kesen eğri yüzeylerle inmektedir.

1.7. Farsça kaynaklarda Sıkça Rastlanan İranlı Alçı Sanatçıları ve Sıva Ustalarının Alçı İşçiliği ile İlgili Kullandıkları Terimler

آب جمع کردن گچ (Ab cem kerden-i geç) : Alçının su emmesi. (Alçı su ile karıştırıldığında, hızla suyu emer ve kullanıma hazır olur.)

ابزار (Ebzar) : Genellikle duvarların tavanla bitişme yerinde alçı işçiliği için ayrılan bölümler.

---

[29] Salehi Kaheki; Aslani, Moerrifi, s. 101.
[30] Salehi Kaheki; Aslani, Moerrifi, s. 102.
[31] Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 1.
[32] Bkz.: Rüstem Bozer, "Eğri Kesim Tekniğine Anadolu'dan Bir Örnek: Konya II. Kılıçarslan Türbesi'nin Ahşap Kapı Kanatları" *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 9, Ankara 1992, s. 227; Semra Ögel, "Anadolu Ağaç Oymacılığında Mail Kesim", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. I, İstanbul 1965, s. 110; Gönül Öney, "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. III, İstanbul 1970, s. 143.

ابزارکش (Ebzar-keş) : Ebzar yapmak için kullanılan ahşap bir alet.

ابزارکشو (Ebzar-keşov) : Belli şekillerde testere ile kesilmiş ahşap veya fiberglastan yapılmış bir tür ebzar. Gerekli tasarımlara göre ahşap veya fiberglas üzerine parçaların çizimlerini ortaya çıkartıktan sonra testere ile kesme işlemi yapılır. Bu şekilde ortaya çıkartılan biçimlerden bazılarının isimleri şunlardır: fetileh, tesmeh, liliferi (Horoz tacı) kaşokı ve elmâsı.

اتون (Atun) : Alçı fırını.

اسپر (Esper/isper) : Alçı süsleme içeren herhangi bir pano (genellikle İran mimarisinde Esper/İsper, iki taşıyıcı paye arasındaki duvara veya binanın pencere ve kapısı olmayan cephesine denilmektedir).

استخوان بندي (ostohan-bendi) : İskelet (İskelet, alçı işiçiliğinin alt yapısına denilmektedir.)

استوك (Estok) : Kaplama amaçlı alçı ve taş tozundan oluşan bir harç.

ارزه (Arzeh) : Sıva.

ارزه گر (Arzeh-ger) : Sıvacı, sıva ustası.

آندابه (Andabeh) : Alçı malası.

انداز (Endaz) : Alçı, alçı malası, alçı işçiliğinde kullanılan her tür aletın genel ismi (Foto 404).

انداشگر (Andaş-ger) : Sıvacı, sıva ustası.

انداو (Andav) : Alçı ve Saruc (Saruc, İran mimarisinde köprüler, hamamlar, su depoları veya toprak dolaplarının yapımında kullanılan suya dayanıklı geleneksel bir harçtır. Sert bir karışım elde etmek için altı veya dört oranında karıştırılmış kil ve kireçtaşından imal edilir ve iki gün yoğurulur.)

انداوش (Andaveş) : Sıvamak.

انداوه (Andaveh) : Alçı malası.

انداویده (Andavideh) : Sıvanmış duvar veya herhangi bir düzey.

اندای (Anday) : Alçı, harç, Sıvacı, sıva ustası.

اندایش (Andayeş) : Alçı, harç, Sıvamak.

اندایشگر (Andayeş-ger) : Sıvacı, sıva ustası.

انداینده (Andayendeh) : Sıvacı, sıva ustası.

اندایه (Andayeh) : Alçı malası.

اندروز (Andaruz) : Alçı ve Sarooj.

اندو (Andu) : Alçı.

اندود (Andud) : sıva.

اندودن (Anduden) : Sıvamak.

اندوده (Andudeh) : Sıvanmış duvar veya herhangi bir yüzey.

باخه زن (Bahe-zen) : Sıvacı, sıva ustası; Alçı fırıncısı; alçı satan kimse.

پیش بُر (Piş-bor) : Sonradan duvara monte edilen hazır alçı veya tuğla süsleme.

تقصیص (Taksis) : Sıvamak.

تنگ بُری (Tong-bori) :Tong kelimesi Farsçada sürahi demektir. Süs amaçlı alçı duvar üzerinde tezyinat amaçlı sürahi ve çeşitli vazo şekillerini oyarak ortaya çıkartmak.

حص (Hes) : Alçı

جبسین (Cabsin) : alçı.

جیر (Cir) : Alçı.

جیبسین (Cibsin) : Alçı.

داز (Daz) : Alçı; sıvacı; sıvanmış duvar veya herhangi bir yüzey.

دوسگر (Dus-ger) : Sıvacı, sıva ustası.

دوسیدن (Dusiden) : Sıvamak.

ژیپس (Jips) : Alçıtaşının, içinde bulunan kristal suyunun kısmen buharlaştırılmasıyla elde edilen yarım hidratlı kalsiyum sülfattan ibaret alçı (Ca S04, 1/2 H20).

ساده مال (Sadeh-mal) : Sıva ustasının çırağı.

سرز / سَرَز (Sarz; saraz) : Alçı malası.

سفیدکار (Sefid-kar) : Sıvacı

سفیدکاری (Sefid-kari) : Sıvamak.

شید (şid) : Sıva, sıvamak.

صُواح (Sovah) : Alçı ve çamur.

کچ (Keç) : Alçı

کوره گچپزی (Kureh geç-pezi) : Alçı taşının pişirilmesinde kullanılan özel fırın.

گرج (Gerc) : Alçı

گرچ (Gerç) : Alçı

گچ (Gaç) : Alçı (Alçıtaşını özel fırınlarda 120-180°de ısıtıp nemi giderildikten sonra kalan kalsiyum sülfatın (Ca S04) toz haline getirilmesiyle elde edilen malzeme.

گچبر (Gaç-bor) : Dekoratif alçı süsleme yapan sanatçı (Foto 405)

گچبری (Gaç-bori) : Dekoratif alçı süsleme işçiliği.

گچبُری برهشته (Gaç-bori barheşteh) : Yüksek kabartmalı alçı süsleme.[33]

گچبُری برجسته (Gaç-bori bercesteh) : Yarım kabartma alçı süsleme.[34]

گچبُری کشته بری (Gaç-bori koşteh bori) : Sönmüş alçı süsleme işçiliği. Koşte bori üslûbu yarım kabartma üslûbuna benzer ama kabartmanın kalınlığı 0,5 cm olarak yapılır. Asıl arka fonun üzeri önce iri taneli alçı harcıyla kapatılır ve onun üstüne ölmüş alçı harcı sürülür. Motifler şekillendikten sonra altın ve diğer boyalarla boyanmaya hazırlanır.

گچبُری کپ بری (Geç-bori kop bori) : Ayna işçiliği ile birlikte alçı süsleme.[35]

[33] Bu tür süsleme İslam döneminin en yaygın ve en eski olan türlerindendir. Saha çalışmaları, çok kabartmalı alçı süslemelerin Safevi dönemi hariç, hemen hemen İslam'dan sonra bütün dönemlerde, Kaçar ve Pehlevi döneminde bile ve bütün binalarda çok yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Genellikle kabartmaların yüksekliği 3-30 cm arası değişmektedir. Süslemelerin uygulanması yerinde (arka fondan kabartma) kalıp veya iki üslûbun bir arada kullanılmasıyla sağlanmaktadır. Ustaların en dikkat ettikleri nokta, harcın dayanıklı oluşudur. Bunun için harç yapılırken içine dayanıklı maddeler katılıp az suyla karılmaktadır. Ayrıca harç bir kaç aşamada ve zaman aralıklarıyla kullanılmakta ve tatbik edileceği zemine yapışma kolaylığı sağlamak için çizikler atılmaktadır.

[34] Genellikle bu tür süslemenin kalınlığı arka fondan 0,5 - 3 cm arasında değişmektedir.Yarınm kabartma üslûbu diğer üslûptan farklı bir şekilde yapılmaktadır. Alçı harcı istenilen kalınlıkta zemine süsülür ve tesviye edildikten sonar motifler üzerine çizilir. Bu şekilde yapılan kabartmalar çoğu zaman düz olup iç ve dış bükey şekiller genel olarak görülmez. Fakat bazen aletlerin farklı yapısından dolayı veya tamamlayıcı süsleme motifleri eklenmesinden dolayı iç ve dış bükey şekiller görülebilmektedir. Ayrıca bu eserleri yapan ustalar yaptıkları kabartma işleri bittikten sonra motiflerin kenarlarına veya üstüne yeni bir bezeme motifini daha ilave edebilmektedirler.

گچبُری مجوف (Gaç-bori mücevvef): Ajur tekniği ile alçı süsleme işçiliği.

گچبُری فتیل (فتیله ای) (gaç-bori fetil/fetile-i) : Fitil alçı süsleme.

گچپزی (Gaç-pezi) : Alçı taşının pişirilmesi.

گچکار (Gaç-kâr) : Sıvacı, sıva ustası.

گچگر (Gaç-ger) : Sıvacı, sıva ustası.

لائه (Laeh) : Herhangi bir yüzeyi beyazlatmak için kullanılan alçıya benzer kireç içeren bir tür beyaz toprak.

لاو (Lav) : Herhangi bir yüzeyi beyazlatmak için kullanılan alçıya benzer kireç içeren bir tür beyaz toprak.

لکاث (Lokas) : Sıva ve badana için kullanılan parlak ve kaygan bir tür taş. [36]

مالق (Malek) : Alçı malası.

مالج (Malec) : Alçı malası.

ماله (Maleh) : Alçı malası.

مجصَص (Mocassas) : Sıvanmış duvar veya herhangi bir yüzey.

مجصِص (Mocasses) : Sıvacı, sıva ustası.

[35] Kopbori üslûbunda alçı süsleme ve ayna işçiliği bir arada yapılır. Bu üslubun önemli özelliği dışbükey şeklinde ayna parçalarının kullanılmasıdır. Bu üslupta ilk olarak alçı yüzeye aynalar yerleştirilir, sonra bunların üstüne yeniden alçı harcı sürülerek aralara motifler çizilir. Ardından aynaların üzeri temamen temizlenir ve motifler arasından görünür.

[36] Lokas, genellikle nehir yataklarında bulunan ve yumruk büyüklüğünde su ile parlatılmış doğal bir taştır. Sıva ve badanada bu taş beyaz ve yağlı özelliğe sahip manda sütüne batırılır, yüzeyindeki çok küçük girintiler kapatılarak parlak hale getirilir (Bkz.: Murteza Feriştenijad, *Ferheng-i Mimari ve Rist Meremet-i Mimari*, Erkan-i Daniş, İsfahan 1389 h.ş, s. 321).

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde Büyük Selçuklu Dönemine ait içerisinde alçı süsleme bulunduran onaltı eser kronolojik sıra esas alınarak incelenecektir.

Katalog No: 1

Eserin Adı: Rey Selçuklu Mihrabı

Eserin Bulunduğu Yer: İran Ulusal Müzesi'nde sergilenmektedir.[37]

Eserin Gps Koordinatı: 35.686992, 51.414645

İnşa Tarihi: Muhtemelen Hicrî V / Milâdî XI. yüzyıl

İnceleme Tarihi: 01.08.2018.

Banisi: ?

Mimarı: ?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Mihrap

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kabartma ve ajur

Plan No: 1

Çizim No: 1-9

Fotoğraf No: 1-13

Genel Tanım: Metropolitan müzesi görevlisi Erich Friedrich Schmidt tarafından 1936'da Rey'deki[38] kazı esnasında bir yapıdan ortaya çıkan zengin alçı süslemeli mihrabın genel görünüme göre Büyük Selçuklu dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir[39] (Foto 1; Çizim 1-2). Creswell söz konusu yapıyı, eve benzetmesine rağmen, mihrabı çevreleyen kûfî kitâbeler, ev fikrine uygun değildir.

[37] İran Ulusal Müzesi (Farsça:موزه ملی ایران Mūze-ye Millī-ye Irān veya موزه ایران باستان Muze-ye Irân-e Bâstân), Tahran'da bulunan bir arkeoloji ve tarih müzesidir.

[38] Rey veya Şehr-i Rey (Farsça:شهر ری), İran'ın Tahran kent sınırları içindedir ve Tahran şehrinin ilk kurulduğu yerdir. Rey İran'ın en önemli orta çağ şehirlerinden birisidir. Şehrin kuruluşu M.Ö. üçüncü bine kadar gitmektedir. Eski Ragha şehrindeki M.Ö. V.y.y.'a tarihlenen Bisutun yazıtında şehrin ismi geçmektedir. 10.y.y. sonuna kadar Rey, İran'ın kuzey batısındaki en önemli şehir haline gelmiştir. Sultan Tuğrul Bey, 1040'da Rey şehrini Selçuklu Devleti'nin merkezi yapmış ve büyük bir imar faaliyeti başlatmıştır.

[39] Bkz.: Erich Friedrich Schmidt, "the Bulletin of the University of Pennsylvania Museum 5-6 (1935-36) Excavations at Rayy", *Ars Islamica*, S. II, Freer Gallery of Art, The Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University of Michigan, Michigan 1935, s. 139-141.

Yine mihrabın bir çok batılı araştırmacının yazılarında medrese ve bazen bir eve ait olduğu zikredilmiştir[40] (Plan 1). İranlı araştırmacılar ise mihrabın camiye ait olduğu düşüncesindir.[41] Ayrıca mihrabın kitâbelerinin dini içerikli olması onun camiye ait olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Mihrapta tarih kısmını içeren herhangi bir kitâbe bulunmamasına rağmen onun Tuğrul Bey veya Melikşah zamanında yapıldığı düşünülmektedir.[42] Çok sağlam vaziyette günümüze gelen Rey Selçuklu mihrabı, İran Milli Eserler Listesinde 3266 sayılı numarayla kayıtlıdır.

Kompozisyon Özellikleri: Dikdörtgen şeklinde olan mihrap 170×79 cm boyutlarındadır. Sivri kemerli mihrap, ters u şeklinde bir çerçevenin kuşattığı, iki bordür, süsleme panoları ve yazılardan oluşmaktadır (Foto 1; Çizim 1-2). Mihrabın süslemeleri rumi, palmet, kûfî yazılar ve hendesî motiflerden ibarettir. Mihrapta dört kitâbe bulunmaktadır. Kitâbelerin üçü çiçekli kufî biri ise sade kûfî hattı ile yazılmıştır.

Mihrabın çerçevesindeki süsleme komposizyonu, birbirini takip eden içi boş eşkenar dörtgen ile eğri ve yatay dikdörtgenlerden meydana getirdiği üçgen motiflerden oluşmaktadır. Üçgenlerin uçlarına birer küçük eşkenar dörtgen yerleştirilmiştir (Foto 2; Çizim 1-2).

Mihrabın en dikkat çekici kısmı alınlığıdır (Foto 3). Işık-gölge etkisi bırakan yüksek kabartmalı alınlık panosunda rumi ve palmetlerden oluşan bir süsleme kompozisyonu işlenmiştir. Bu panoda, yüksek kabartma tekniği ile yapılan kanat şeklinde akkase iri rumi, ortabağ ve süzgeç şeklinde delikli bir yüzey elde edildiği izlenimi uyandıran palmet motifleri oyulmuştur.

Alınlık panosunun altında, iki silme arasındaki bordürde eşkenar dörtgenlerden oluşan geçmeli hendesî zencirek dizisi görülmektedir (Foto 1).

---

[40] Bkz.: Andre Godard, "L'origine De La Madrasa, De La Mosquee Et Du Caravanserail a Quatre Iwans", *Ars lslamica*, S. 15-16, Freer Gallery of Art, The Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University of Michigan, Michigan 1951, s. 1-9.; Erich Friedrich Schmidt, "the Bulletin of the University of Pennsylvania Museum 5-6 (1935-36) Excavations at Rayy", s. 139-141.; Alfred Rupert Hall, "The Persian Expedition 1934", *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, Boston 1935, s. 55-59.

[41] Bkz.: Ali Seccâdî, Seyr ve Tahavvul-i Mihrap Der Mi'mâriyi İslâmî İran Ez Âğazi Tâ Hamlei Moğol, İntişarat-i Sazıman-i Miras Ferhengi, Tahran 1376, s. 70.

[42] Bkz.: Kadir Afrvand, "Kur'anhayi Hatti-i Kufi-i İran", *Miras-i Cavid*, S. VIII, Tahran 1373 h.ş, s. 71.; Laleh Mehdinijad Moghadam ve Mustafa Guderzi, "Mihrab ve Nukuş-i Be Kar Refteh Der An (Devre-i Selcuki ve İlhaniyan)", *Nakşmayeh*, S. XIX, Tahran 1393 h.ş, s. 13.

Yüzeysel mihrap nişinde, iki yandan rumi bezemeli başlıklara sahip sütunçeler bulunmaktadır. Sütunçelerin gövdeleri hendesî motifler ile süslenmiştir. Söz konusu süsleme kompozisyonu, karelerin ardışık dizilimiyle oluşmaktadır. Karelerde iki tür motif bulunmaktadır: Birincisi çarpı şeklinde çizgiler, ikinci tür ise simetri ekseni 45° olan iki ikizkenar üçgen. Bu üçgenler de üçer küçük ikizkenar üçgenlerden ibarettir (Foto 5) .

Mihrabın sivri kemerli alınlığında, kemer köşeliklerinde ve sütunçelerin arasındaki panoda rumilerle oluşturulan bitkisel süsleme kompozisyonu izlenmektedir (Foto 6). Rumilerin yüzeylerinde Ajde-kâri[43] bezeme anlayışı görülür (Foto 6). Mihrabın içe doğru ikinci bordüründeki çiçekli kûfî [44] kitâbe[45], Besmele ve Ahzâb sûresinin 56. ayetini içermektedir.[46] (Foto 4, 7-8; Çizim 3-4):

بسم الله الرحمن الرحيم. ان الله و ملائكته يصلون على النبى يا ايها الذين امنوا صلوا عليه و سلموا تسليما

Bu ayetin sonunda bir Hadis-i Şerif yer almaktadır. Ancak kitâbedeki "gâfilîn" kelimesinin son üç harfi yazılmamıştır[47] (Foto 9; Çizim 5):

قم على صلاتك ولا تكن من الغافـ[ـلين][٤٨]

Mihrabın ikinci kitâbesi ise üçüncü bordürde yazılıdır. Bu kitâbede çiçekli kûfî ile işlenmiş Besmele, İhlas sûresi[49] (Foto 10; Çizim 6) ve Âl-i İmrân sûresinin 18. ayetinin bir kısmı yer almaktadır[50] (Foto 11 ; Çizim 7)[51]:

قل [هو] الله احد. الله الصمد. لم يلد ولم يولد. و لم يكن له كفواً احد.

شهد الله انه لا اله الا هو والملائكه و اولو العالم [العلم][٥٢] قائما بالقسـ[ـط][٥٣] .

[43] Ajde-kâri süzgeç biçimli yüzeylere sahip alçı işçiliğine denilmektedir. Ajde-kâri'de genellikle hendesî motifler bulunmaktadır.

[44] Kitâbenin Kufî hattı sülüs hattına benzerlik göstermektedir.

[45] Bu tez çalışmasında, Kur'an ayetlerini içeren tüm kitâbelerin anlamları, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Resmi Kur'an-ı Kerim Sayfasından alınmıştır. https://kuran.diyanet.gov.tr/, (24.12.2019).

[46] Anlamı: Rahmân ve Rahîm olan Allah´ın adıyla. Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin.

[47] Anlamı: Namazına dikkat et, gâfillerden olma.

[48] Bu çalışmada köşeli ayraçta olan kelimeler kitabelerde bulunmamaktadır.

[49] Anlamı: De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)". Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."

[50] Anlamı: Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şâhitlik ettiler.

[51] İhlas sûresinde bulunan "هو" kelimesi kitâbede yazılmamıştır.

Mihrabın üçüncü kitâbesi sivri kemerin yüzeyinde ve hendesî süslemeli zemin üzerine yazılmıştır. Kitâbenin zeminini oluşturan balık pulu desenli süsleme, ajur tekniğinde yapılmıştır. Sade kûfî karakterli kitâbe, Bakara sûresinin 163. ayetini içermektedir. [54] (Foto 12; Çizim 8):

و الهكم اله واحد لا اله الا هو الرحمن الرحيم.

Mihrabın dördüncü kitâbesi, sütunçelerin başlıkları ile sınırlanan panoda görülmektedir. Dikdörtgen panodaki kitâbenin zeminini oluşturan balık pulu desenli süsleme, ajur tekniğinde yapılmıştır. Çiçekli kûfî karakterli kitâbe, "Kelime-i Tevhid" ibaresini içermektedir[55] (Foto 13; Çizim 9):

لا اله الا الله.

Mihrap alınlığı ile kitabeli bölümlerin dışındaki yerler alçak kabartma olarak işlenmiştir. Miharbın en alt kısmı boş bırakılmıştır.

[52] Âl-i İmrân sûresinin 18. ayetine göre kitâbede yazılan العالم kelimesi yanlıştır. ayete göre العلم kelimesi doğrudur.
[53] Kitâbede قسط kelimesinin "ط" harfı yazılmamıştır.
[54] Anlamı: Sizin ilahınız bir tek ilahtır (Allah'tır). Ondan başka ilah yoktur. O Rahmân'dır, Rahîm'dir.
[55] Anlamı: Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur.

Katalog No: 2

Eserin Adı: Taleş Espiye Mezgit Mescidi

Eserin Bulunduğu Yer: İran'ın kuzeyinde Gilan İlindeki Taleş şehrinin 22 km. güneyinde Kişhale Köyü'nde bulunmaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 37.638198, 49.048137

İnşa Tarihi: Muhtemelen Sasani dönemi

İnceleme Tarihi: 04.08.2018.

Banisi: ?

Mimarı: ?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Mescidin kuzey beden duvarı ile yapının avlu revak kemer köşelikleri

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Eğri kesim ve kazıma

Plan No: 2

Çizim No: 10-13

Fotoğraf No: 14-27

Genel Tanım: Espiye Mezgit mescidi Dinaçal nehrinin kuzeyinde ve Taleş ile Enzeli şehirleri arasında olup Kişhale'ye 1,87 km uzaklıktadır. Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 2796 sayılı numarayla kayıt edilmiştir. "Espiye" Taleş ağzında "beyaz"; Mezgit ise eski Farsçada "Mescid" Anamlarına gelmektedir.[56] Araştırmalar neticesinde binanın kare şeklinde olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen Sasani döneminde inşa edilen dikdörtgen planlı ateşkede, İslamdan sonra mescide dönüştürülmüştür[57] (Plan 2). 23×33 m. boyutunda olan yapının şebistan (sahın) kısmı güney cephesinde yer almaktadır.

[56] اسپی، اسپید :beyaz / مزکت، مژکت، مزگت : mescit, cami. Bkz.: Ali Ekber Deh-hudâ, *Lugatnâme*, C. I, Müessese-i İntişarat ve Çap-i Danişgâh-i Tahran, Tahran 1346 h.ş, s. 8873; Deh-hudâ, *Lugatnâme*, C. XXIX, s. 78514.

[57] Son yapılan araştırmalarda ve arkeolojik kazılar sonucunda yapı Sasani ve süslemeleri Büyük Selçuklu dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Bkz.: Seyed Mustafa Mirselim, *Daneşname-i Cihan-i İslam*, C. I, Tahran 1375 h.ş, s. 3177.; Fatemeh Keşavarz Haliki, "Espiye Mezgit", *Eser*, S. XXXVI-XXXVII, Tahran 1383 h.ş, s. 304-308.; Tina Naseri Kuhistani ve Muhammedriza Saidi

Günümüze harabe halinde ulaşabilmiş olan mescid, Gilan bölgesinin en muazzam tarihi binası olmasına rağmen, kendisinden tarihi kitaplarda ve seyahetnamelerde bahsedilmemektedir.[58] Yapının asıl malzemesi tuğladır. Duvarların kalınlığı 175 cm'dir. İklim şartlarından dolayı, yapının içerisinde kök salan bitkiler ve ağaçlar yapının parçalanmasına ve doğal yapısının bozulmasına yol açmıştır. Yapıda herhangi bir inşa kitâbesi bulunmamaktadır. Ayrıca mescitte mihrap öğesi yer almamaktadır.

Tuğla ile inşa edilen harimde sivri kemerlerle birbirine bağlanmış payeler dikkat çekmektedir. Yapının duvarlarının üzerinde eğri kesim tekniğinde kûfî kitâbeler ve alçı süslemeler görülmektedir. Nem ve yağmur mescidin alçı süslemelerinin kopup dökülmesine neden olmuştur. Bu yüzden alçı süslemelerin çoğu harap vaziyette günümüze gelmiştir. Yapı günümüzde ibadete açık değildir.

Kompozisyon Özellikleri: Espiye Mezgit Mescidinin kuzey cephesindeki üstü tonozla örtülü duvarının yaklaşık 2 m. yüksekliğinde iki silme arasında alçı bir kitâbe bulunmaktadır. Sade kûfî kitâbe, Tevbe sûresinin 18. ayetinin son kısmını içermekte olup kitâbenin başlangıç ve son kısımları tahrip olmuştur.[59] (Foto 14-20; Çizim 10-11):

... ولم يخش الا الله فعسى اولئك ان يكونوا من المهتدين.

Kuzey revak duvarında yer alan bu kitâbenin benzerlerinin önceden batı, güney ve doğu revaklarında da var olduğu düşünülmektedir. Bu yönlerdeki revakların büyük bir kısmı tahrip olduğundan geriye sadece Kuzey ve batı revaklarından birer parça süsleme kalmıştır (Foto 21-24; Çizim 12). Yapının kuzey ve batı cephesindeki revak duvarlarını zeminden 1 m. yüksekliğe kadar kaplayan süslemeler, rumi tarzında olup, gamalı haç motiflerinin tekrarlanmasından ibarettir.

Kepurçali, "Espiye Mezgit Ateşgede ta Mescid", *Dovomin Kongere-i Beynelmileli Mühendis, Umran, Mimari, Muhit-i Zist ve Müdiriyet-i Şehr*, Tahran 1395 h.ş, s. 75.; Veli Cihani, "Mescid-i Espiye Mezgit", *Mescid*, S. 64, Tahran 1381 h.ş, s. 56-59.; Menuçehr Sutudeh, *Az Astara Ta Esterabad*, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi, C. II, Tahran 1380 h.ş, s. 70-72.

[58] Gulam Ali Hatem, *Mimari İslami-i İran der Devre-i Selcukiyan*, s. 52.

[59] Anlamı: [Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren] ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.

Avlu revak kemer köşeliklerinde bulunan bitkisel süslemeler kazıma tekniği ile işlenmiş rumilerden ibaret olup uçları yaprak biçiminde sonlandırılmıştır (Foto 25-27; Çizim 13).

Katalog No: 3

Eserin Adı: İsfahan Cuma Camii (İsfahan Mescid-i Cuması; İsfahan Ulu Camii; İsfahan Mescid-ı Câmi-i Atîk; İsfahan Mescid-i Câmi)

Eserin Bulunduğu Yer: İsfahan şehir merkezinde, Eski Meydan'da, Meclisi Caddesi'nin batı tarafında yer almaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 32.669688, 51.685126

İnşa Tarihi: 226/840 [60]

İnceleme Tarihi: 07.08.2018.

Banisi: ?

Mimarı: ?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: İsfahân Mescid-i Cumasında Büyük Selçuklu dönemine ait alçı süslemeler Melikşâh adlı kubbeli mekânda ve bu menaın çevresindeki birimlerde, doğu eyvanın doğusunda yer alan sütunlu sahında ve sütunların üzerinde, Terken Hatun kubbeli mekânında, kuzey doğu taçkapısının duvar yüzeylerinde bulunmaktadır.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kabartma, kalıplama, kazıma ve eğri kesim

Plan No: 3

Çizim No: 14-81

Fotoğraf No: 28-98

Genel Tanım: Farsça kaynaklarda Mescid-i Cami, Camii el-Kebir, Cuma Camii, Mescid-i Cuma ve Mescid-i Adineh[61] adlarıyla da bahs edilen İsfahan Cuma Camii, İran Milli Eserler Listesinde 95; Unesco Dünya Kültür Mirası Listesinde 1397 numaralarıyla kayıtlıdır.

---

[60] Caminin esas öğeleri Büyük Selçuklu döneminde inşa edilmiştir. Bkz.: Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Zikru Ahbâri İsfahân*, İntişarat-i Vehid, Tahran 1345 h.ş, s. 16.; Eugenio Galdieri, "Isfahan: Masğid-i Guma", *ISMEO*, C. I-III, Rome 1972-1973 ve 1984, s. 22-23, 31.; Muhammed Yusuf Keyani, *Tarihi Hunar-i Mimari-i İran der Devre-i İslami*, Semt, Tahran 1379 h.ş, s. 58.; Andre Godard, *Athar-e Îran*, Çev. Ebu'l-Hasen Servikad-i Mukeddem, C. I-II, Kuds-i Rezevi Yayınevi, Meşhed 1368 h.ş, s. 38.; Lutfullah Hunerfer, *Gencine-i Asâr-i Tarihi İsfahan*, C. I, Sekafî, Tahran 1344 h.ş, s. 67.

[61] "Adineh" kelimesi Farsçada Cuma demektir.

Esasen Abbasiler dönemine ait yapı, Selçuklu, Timurlu, Safevi, ve Kaçar dönemleri ve sonrasında yenileme ve onarımlara sahne olmuştur. Bu nedenle Farsça kaynaklarda İsfahan Mescid-i Cumasına, (گنجینه معماری ایران) "İran'ın mimari hazinesi" denilmektedir. Şehrin eski yerleşim alanında yer alan cami, İslamiyet döneminde yapılan eski imaretin bir numunesi mahiyetindedir. Abbasi dönemi camisinden pek fazla kalıntı kalmamıştır.

Nasır Hüsrev gibi seyyah ve coğrafyacıların görüşüne göre sade yapının büyük bir avlusu bulunmaktaydı. Zamanla yangın, zelzele, savaş vb. nedenlerden dolayı yıpranan yapı tekrar onarılmıştır.[62]

Avlulu tipte eski Abbasi camiinin (833-842) yerine yapılmış olan İsfahan Mescid-i Cumasının önemli bölümleri, 1072-1092 yılları arasında Melikşah zamanında inşa edilmiştir. Sonradan yapılan ilave ve onarımlarla büyük değişikliklere maruz kalan cami, dört eyvanlı avlulu plan şemasına sahip üzeri kubbe ve tonozlarla örtülü bir yapı haline dönüşmüştür[63] (Plan 3). İsfahan Mescid-i Cumasının kuzey doğu köşesinde, dış cepheden Terken Hatun Kubbesinin solunda yer alan en erken tarihli taçkapı, 515/1121 yılındaki yangından sonra yeniden inşa edilmiştir.[64] Günümüzdeki yapı aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır:

- Deylemiler dönemine ait yuvarlak sütunlar üzerine yapılmış olan şebistan bölümü.

- H. 465-485/1073-1092 arası yapılmış olan kırk sütun ve kümbet.

- H. 481/1089 yılında yapılmış olan kuzey bölümündeki Vezir Tacül-Mülk tarafından Terken Hatun adına yaptırılmış olan Kümbet-i Hâkî.[65] Bu yapılar caminin en önemli bölümleri olarak gösterilmektedir.

Büyük Selçuklu dönemine ait dört eyvan dört farklı isimle bilinmektedir:

Sahip adıyla bilinen güney eyvan, Selçuklu döneminde yapılıp süslemeleri Karakoyunlu ve Safevi dönemlerinde yapılmıştır. Selçuklu dönemine ait Şakird sofası olarak bilinen doğu eyvan, sekizinci ve on birinci asırlarda yani İlhanlı ve

[62] Muhammed Yusuf Keyani, *İslam Dönemi İran Mimarisi*, Çev. Kaan Dilek, Muhammet Atmaca, Afsun Nikrevan (ed.), I. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara 2018, s. 43.
[63] Arthur Upham Pope, *Mimari-yi İran*, s. 106.
[64] Özkurt, *İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, s. 35.
[65] Yapı tuğlaların toprak rengi dolayısıyla Toprak Kubbe anlamında halk tarafından Kunbed-i Hâkî "گنبد خاکی" olarak isimlendrilmiştir.

Safevi dönemlerinde süslenmiştir. Üstad sofası olarak bilinen batı yönündeki Eyvan da Selçuklu döneminde yapılmış; Safeviler zamanında çini döşemeleri ile birlikte süslenmiştir. Abdülaziz ismiyle anılan sofa Muzafferiler döneminde; Derviş olarak bilinen kuzey eyvan ise Selçuklular döneminde yapılmış, süslemeleri Safeviler döneminde gerçekleştirilmiştir. [66]

İsfahan Mescid-i Cumasının batı eyvanının kuzey bölümünde 1310 tarihli Olcayto Mescidi İlhanlılar döneminden kalma ihtişamlı minber ve mihraba sahiptir.[67] Camide çok miktarda seramik, tuğla ve alçı süslemeler yer almaktadır. İçinde farklı dönemlerden otuz kadar tarih taşıyan kitâbe bulunmaktadır.[68] Yapı Selçuklu dönemine ait kısımları Melikşah ve Terken Hatun kubbeleri ibadete kapalı fakat Safevi döneminde eklenen kısım ibadete açıktır.

B) Alçı Süsleme

I- Melikşâh (Nizâmülmülk) Kubbesi

Durumu: Bazı bölümleri tahribe uğramış vaziyette günümüze gelmiştir.

Tekniği: kabartma tekniğinde yapılmıştır.

Kompozisyon Özellikleri: Melikşâh (Nizâmülmülk) adlı kubbeli mekândaki beden duvarları, beyaz renkte alçı ile sıvanmıştır. Kıble duvarında daha net görülen bu durum diğer duvarlarda beyaz boya şeklinde kendini göstermektedir. Yapıda Büyük Selçuklu dönemine ait alçı süslemeler iki farklı tipte tasarlanmıştır. Doğu ve batı yönlerinde payelerin başlıklarının kenarlarındaki hendesi süslemeler ile beden duvarlarında görülen alçı derzlerler birinci türün örneğini oluşturmaktadır. İkinci tür ise, kitabe kuşakları tarzındaki süslemelerdir.

Kubbeyi taşıyan dörtlü demet payelerde harap durumdaki kitabe sülüs karakterli olup, Tevbe Sûresinin 18-20. ayetlerini içermektedir[69] (Foto 28):

---

66 Yusuf, *İslam Dönemi İran Mimarisi*, s. 43-44.

67 Hunerfer, *Gencine-i Asâr-i Tarihi İsfahan*, C. I, s. 70.

68 Yusuf, İslam Dönemi İran Mimarisi, s. 44.

69 Anlamı: Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse (lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah zâlim topluluğu doğru yola erdirmez. İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir.

انما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الآخر واقام الصلاة وآتى الزكاة ولم يخش الا الله فعسى اولئك ان يكونوا من المهتدين. اجعلتم سقاية الحاج وعمارة المسجد الحرام كمن آمن بالله واليوم الآخر وجاهد فى سبيل الله لا يستوون عند الله والله لا يهدى القوم الظالمين. الذين آمنوا وهاجروا وجاهدوا فى سبيل الله باموالهم وانفسهم اعظم درجه عند الله واولئك هم الفائزون.

Doğu ve batı yönlerdeki sütun başlıklarının kenar yüzeylerinde tekrarlanan svastika motifi yer almaktadır (Foto 29-30; Çizim 14). Melikşâh kubbesinin beden duvarlarının üzerinde yer alan alçı derz süslemeler, hendesî motiflerden ibarettir. Dikdörtgen çerçevede, kalıplama tekniğinde yapılan bu süslemeler, ortasında çember şekli bulunan çarpı motifinden oluşmaktadır (Foto 31; Çizim 15)

II- Kuzey Doğu Taçkapı

Durumu: Bazı bölümleri tahribe uğramış vaziyette günümüze gelmiştir.

Tekniği: Kalıplama tekniğinde yapılmıştır.

Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen görünümlü taçkapının silmelerinde, iki yandaki sütunçelerin yüzeylerinde, sivri kemerli alınlıkla burada yer alan on iki kollu yıldızların uçurtma şeklinde olan kollarında alçı süslemeler bulunmakta (Foto 32-33; Çizim 16) ve ayrıca bu mekanlarda alçı derz süslemeler de görülmektedir (Foto 34-38; Çizim 17-21). Silmelerde iki tür süsleme kompozsiyonu mevcuttur. Birinci tür, rumi ve palmetlerden oluşan süsleme (Foto 34; Çizim 17-18), ikinci tür ise, çarpı motiflerinden oluşmaktadır (Foto 36; Çizim 19). İki yandaki sütunçeler, zencirek motifi ile süslenmiştir (Foto 37; Çizim 20). Alınlıkta ise kesintisiz ok motifinden oluşan süsleme kompozisyonu görülmektedir (Foto 38; Çizim 21). Alınlıktaki on iki kollu yıldızların uçurtma şeklindeki kollarında, yine rumi-palmet kombinasyonu dikkat çekmektedir (Foto 35, 38)

III- Kuzey Eyvanın Doğusundaki Yer Alan Sutunlu Sahın; Kuzey Eyvanın ve Terken Hatun Kubbesinin Arasındaki Payeli Sahın; Doğu Eyvanın İç Duvar Yüzeyleri

Durumu: Bazı örnekleri tahribe uğramış vaziyette günümüze gelmiştir.

Tekniği: kalıplama, kazıma ve eğri kesim tekniğinde yapılmıştır.

Kompozisyon Özellikleri

Büyük Selçuklu dönemine ait İsfahan Cuma Camiinde yer yer rastlanan alçı derz süslemeler, sayı açısından uzun bir envanteri kapsamakla beraber, farklı yerlerde yapılmıştır. Büyük Selçuklu mimarisinde XII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden çıplak tuğla uygulaması, önce derz aralarında taşan alçı tuğlaları örtme eğilimi gösterirken sonraki dönemlerde bunun da yerini çini kaplamalar alır.[70] Büveyhîler döneminden itibaren[71] alçı derz süslemeleri bir yandan kontrast yaratan yeni bir süsleme tarzı olarak, öte yandan da iç mekanlardaki süslemelerin yoğunluğundan ötürü binaların dış yapılarının temamen süslemesiz bırakılmaması amacıyla kullanılmıştır.

Bazı Büyük Selçuklu binalarının dış kısımlarında tuğla yüzeylerin alçı derz süslemelelerle zenginleştirilmesi aynı şekilde bazen iç mekan tuğla yüzeylerde de görülmektedir. Sade alçı veya alçı, mermertozu ve kireç karışımıyla elde edilen bir harçtan yapılmış alçı derz süslemelerin, Büyük Selçuklu ve özellikle İlhanlı döneminde yaygın olduğu bilinmektedir. Dış ve iç tuğla yüzeyleri hareketlendiren Selçuklu geleneklerinin izlerini taşıyan alçı derz süslemelerin, zamanla büyük ölçüde döküldüğü, silindiği ve kirlendiği görülmektedir. Alçı derz süslemeler, farklı hendesî ve bitkisel motifler ile bir-iki kelimelik yazılar veya bunların birleşmesinden oluşturulmuştur.

İsfahan Cuma Camiindeki Büyük Selçuklu dönemine ait alçı derz süslemeler kuzey doğu taçkapısının dışında, güney eyvanın yan mekânlarında, kuzey eyvanın doğusunda yer alan sütunlu sahınla bu sütunların yüzeylerinde, kuzey eyvanın ve Terken Hatun kubbesinin arasındaki sütunlu sahında ve doğu eyvanın iç duvar yüzeylerinde görülmektedir. Camiinin farklı bölümlerdeki alçı derz süslemeler, hendesî, bitkisel ve yazı (sülüs, tezyînî kûfî ve ma'kılî) motiflerini içermektedir.

İsfahan Cuma Camiindeki yer alan alçı derz süslemelerin arasında en çok rastlanan türü hendesî türüdür. Hendesî alçı derz süslemeler, sadece bir çizgi ve bir üçgen, bir çizgi ve bir daire, bir kare ve bir üçgen gibi bir veya iki basit hendesî motiflerden oluşmalarına rağmen farklı karakterler sergilemektedir. Genel olarak, İslam sanatlarında, bitkisel motifler, soyutlama sonucunda büyük ölçude hendesî

[70] Ömür Bakırer, *On üç ve On dördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara 1976, s. 8.
[71] Amir Rajaei, "Berresi Parakendegi ve Tanavu-i Nukuş Tupiha-ye Teh Ajuri Der Mescid-i Cami-i İsfahan", Tahran 1386 h.ş, s. 65.

motifler ile benzerlik arzettiği için, bu iki türün arasında belirgin bir sınır tanımlanamamaktadır.

İsfahan Cuma Camiinde hendesî desenlerden sonra ikinci sırada yer alan bitkisel alçı derz süslemeler, kıvrıkdalllar, çiçek ve rumi motiflerini ihtivâ etmektedir. Yazı içeren alçı derz süslemelerdeki bitkisel motifler, süsleme kompozisyonunu tamamlamak için tasarlanmıştır.

Alçı derz süslemelerde görülen en yaygın yazı türü Sülüstür. Buralarda en çok Allah'ın ismi ve sıfatları ile Muhammed kelimesi yazılmaktadır. Sülüsten başka Ma'kılî yazı türüne de rastlanmaktadır.[72] Bu tür yazı köşeli olduğu için kolayca kare veya dikdörtgen şekilllerde yer alabilmektedir. Bu yazıda da yine Allah'ın ismi ve sıfatları ile Muhammed ismine rastlanmaktadır. Süslemelerde çok az sayıda tezyini kûfi yazı örneği mevcut olup sadece Allah ve mülk kelimelerinin yazımında kullanılmıştır. Genel olarak bu yazı türünde küçük harflerin uçlarına birer ince dal motifi yerleştirilmiştir. Yukarıda ifade edilen alçı derz süslemeleri, numaralandırarak şöyle sıralayabiliriz:

1. Örnek

Kare çerçeve içerisine birbirine eşit eşkenar üçgenlerden oluşturulmuş bir örüntünün üzerinde kazıma tekniği'nde sülüs yazı karakterli "صلّى على" ibaresi yazılmaktadır. Arka fonda bulunan eşkenar üçgenler ortadan ikiye bölünen ters yönlerde dizilmektedir (Foto 39; Çizim 22)

2. Örnek

Kare çerçeve içerisine, yuvarlak içinde, süzgeçimsi doku üzerinde, kazıma tekniği'nde sülüs yazı karakterli Muhammed kelimesi yazılmıştır. Kare çerçevenin köşelerinde dört çember şekil görülmektedir (Foto 40; Çizim 23)

3. örnek

Kare çerçeve içerisine birbirine eşit eğri dizilen eşkenar üçgenlerden oluşturulmuş bir örüntünün üzerinde kazıma tekniği'nde sülüs hatlı "محمد" kelimesi yazılmıştır (Foto 41; Çizim 24)

[72] Bennâî, Satrancî, el-Kûfiyyü'l-Murabba ve Celî Kûfî olarak da adlandırılmaktadır (Bkz.: Muhittin Serin ve Yûsuf Zennûn, "Kûfî", *DİA*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 345).

4. örnek

Kare çerçeve içerisine eğri kesim tekniğiyle yazılan sülüs yazı karakterli "وصلّى على" ibaresi yer almaktadır. Zikredilen kelimelerin harfleri yuvarlak çiçek ve yapraklı şekle bürünmüştür (Foto 42; Çizim 25)

5. örnek

Kare çerçeve içerisine eğri kesim tekniğiyle yazılan sülüs yazı karakterli "المصطفى" kelimesi yer almaktadır. el-Mustafa kelimesinin "ص" ve "ف" harflerinin son kısımları çiçek ve yaprak ile süslenmiştir (Foto 43; Çizim 26)

6. örnek

Kare çerçeve içerisine eğri kesim tekniğiyle yazılan sülüs yazı karakterli "اللطيف" kelimesine yer verilmiştir. Kelimenin çerçeveye yerleştirilmesini sağlamak amacıyla son üç harf yukarıya doğru dizilmiştir (Foto 44; Çizim 27)

7. örnek

Kare çerçeve içerisine eğri kesim tekniğiyle yazılan sülüs yazı karakterli "الباسط" kelimesi yer almaktadır. Kelimenin "ل" ve "ط" harflerinden kıvrıkdal ve rumi motifler çıkmaktadır (Foto 45; Çizim 28).

8. örnek

Kare çerçeve içerisine eğri kesim tekniğiyle yazılan sülüs yazı karakterli "الرزّاق" kelimesine yer verilmiştir. Kelimenin "ر" ve "ق" harflerinden kıvrıkdal ve rumi motiflerin çıktığı görülmektedir (Foto 46; Çizim 29)

9. örnek

Kare çerçeve içerisine eğri kesim tekniğiyle sülüs karakterli "المعز" kelimesi yazılmaktadır. Kelimede harfler yuvarlak çiçek ve yapraklı şekle bürünmüştür (Foto 47; Çizim 30)

10. örnek

Kare çerçeve içerisine eğri kesim tekniğiyle yazılan çiçekli örgülü kûfî yazı karakterli "الله" kelimesi yer almaktadır (Foto 48; Çizim 31)

11. örnek

Kare çerçeve içerisine eğri kesim tekniğiyle sülüs karakterli "السميع" kelimesi yazılıdır. Kelimenin harfleri yuvarlak çiçek ve yaprak şekline bürünmüştür. "س" harfinin üstünde tirfil işaretine benzer bir motif bulunmaktadır (Foto 49; Çizim 32)

12. örnek

Kare çerçeve içerisinde eğri kesim tekniğiyle çiçekli kufi tarzında "الله" kelimesine yer verilmiştir. Kelimenin iki "ل" harfin arasında rumi motifi yapılmıştır (Foto 50; Çizim 33)

13. örnek

Kare çerçeve içerisinde eğri kesim tekniğiyle yazılan sülüs yazı karakterli "الغفار" kelimesi yer almaktadır. Kelimenin harfleri yuvarlak rumi ve yapraklı şekle bürünmüştür (Foto 51; Çizim 34)

14. örnek

Kare çerçevede eğri kesim tekniğiyle sülüs karakterli "الحليم" kelimesi yazılıdır. Kelimenin harfleri yuvarlak rumi ve yaprak şekline bürünmüştür (Foto 52; Çizim 35)

15. örnek

Kare çerçeve içerisinde eğri kesim tekniğiyle sülüs karakterli "الرحيم" kelimesi yer almaktadır. Kelimenin harfleri yuvarlak rumi ve yaprak şeklinde tasarlanmıştır (Foto 53; Çizim 36)

16. örnek

Kare çerçeve içerisinde eğri kesim tekniğiyle yazılmış sülüs karakterli "الفتّاح" kelimesi yer almaktadır. Kelimenin harfleri yuvarlak rumi ve yaprak şeklinde tasarlanmıştır (Foto 54; Çizim 37)

17. örnek

Kare çerçeve içerisinde eğri kesim tekniğiyle çiçekli kûfî tarzında "الله" kelimesi yer almaktadır. Kelimenin "ه" harfinden kıvrıkdal motifi çıkmaktadır. Ayrıca yazının kompozisyon dengesini sağlamak amacıyla "ه" ve "ل" harflerinin altında birer üçgene yer verilmiştir (Foto 55; Çizim 38)

18. örnek

Kare çerçeve içerisinde eğri kesim tekniğiyle yazılmış çiçekli kûfî tarzında "الله" kelimesine yer verilmiştir. Kelimenin "ه" harfinden kıvrıkdal motifi çıkmaktadır. Yazının kompozisyon dengesini sağlamak amacıyla "ه" ve "ل" harflerinin altında üçgen ve rumi motiflerine yer verilmiştir (Foto 56; Çizim 39)

19. örnek

Kare çerçeve içericine eğri kesim tekniğiyle kûfî karakterle yazılmış "اكبر" kelimesi yer almaktadır. Kelimenin "ر" harfinden kıvrıkdal motifi çıkmaktadır (Foto 57; Çizim 40)

20. örnek

Kare çerçeve içerisinde, beş eşit dilime bölünmüş dairenin her bir diliminde kalıplama tekniği ile oluşturulmuş birer Ma'kılî karakterli "محمد" kelimesine yer verilmiştir. Kare çerçevenin köşelerinde birer çember görülmektedir (Foto 58; Çizim 41)

21. örnek

Kare ile çevrili bir daire içinde kalıplama tekniğinde kufi karakterle yazılmış "محمد" kelimesi dört kez tekrarlanmıştır. Kelimenin "د" ve "ح" harflerinin birleşmesinden geçme ve haçvari motifler ortaya çıkmıştır. "م" harfinin üstünde içi dolu dört yuvarlak şekil bulunmaktadır. Kare çerçevenin köşelerinde dört rumi şekil görülmektedir (Foto 59; Çizim 42)

22. örnek

Dört eşit dilime bölünen karenin her bir diliminde kalıplama tekniği ile makılı tarzda yazılmış "محمد" kelimesine yer verilmiştir (Foto 60; Çizim 43)

23. örnek

Yatay dikdörtgen çerçevede kalıplama tekniğiyle yazılmış Ma'kılî karakterli "احمد" kelimesi yer almaktadır (Foto 61; Çizim 44)

24. örnek

Yatay dikdörtgen çerçevede kalıplama tekniğiyle yazılmış sülüs karakterli "محمد" kelimesi yer almaktadır (Foto 62; Çizim 45)

25. örnek

Yatay dikdörtgen çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yazılmış Ma'kılî hatlı "محمد" kelimesine yer verilmiştir (Foto 63; Çizim 46)

26. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yazılmış Ma'kılî hatlı "محمد" kelimesi yer almaktadır. Kelime dıştan iç içe iki silme ve hendesî motiflerle kuşatılmıştır (Foto 64; Çizim 47)

27. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yazılmış Ma'kılî hatlı "محمد" kelimesi yer almaktadır. Kelime rumi motifler ile kuşatılmıştır (Foto 65; Çizim 48)

28. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yazılmış Ma'kılî hatlı "محمد" kelimesi yer almaktadır. Kelime rumi motifler ile kuşatılmıştır (Foto 66; Çizim 49)

29. örnek

Kare çerçeve içinde kalıplama tekniğinde yapılmış Selçuklu yıldızı yer almaktadır. Yıldızın merkezinde, ortasında çember şekli görülen başka bir sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır (Foto 67; Çizim 50)

30. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yapılmış hendesî örüntüsünü oluşturan konkav motifler -dörtgen ve baklava- bulunmaktadır. Kompozisyonun merkezinde dört kollu yıldız motifi görülmektedir. Sekiz kollu yıldızın ortasında ise çember şekli yer almaktadır (Foto 68; Çizim 51)

31. örnek

Kare çerçeve içinde kalıplama tekniğinde geçme motiflerinden müteşekkil hendesî kompozisyona yer verilmiştir. Bu kompozisyonun içinde, kare, eşkenar dörtgen, haçvari ve kandile benzeyen motifleri[73] yer almaktadır (Foto 69; Çizim 52)

32. örnek

[73] Farsça araştırmalarda kandile yakın biçimdeki geometrik süslemelere سـرمه دان/sürmelik denilmektedir.

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yapılmış dört eşkenar dörtgen motifinde dört yapraklı çiçek motifi yer almaktadır. Eşkenar dörtgenlerin arasında haçvari motif bulunmaktadır. Kare çerçevenin köşelerinde dört rumi şekil görülmektedir (Foto 70; Çizim 53)

33. örnek

Kare çerçevede kalıplama tekniğiyle yapılan dört kollu yıldız motifi bulunmaktadır. Bu motifin ortasında, merkezinde çember şekli bulunan sekiz kollu yıldız motifi görülmektedir. Dört kollu yıldızın kolları konkav dörtgen şeklinde tasarlanmıştır. Konkav dörtgenlerin içinde birer üçgen motifine yer verilmiştir. Ayrıca kare çerçevenin köşelerinde dört palmet motifi görülmektedir (Foto 71; Çizim 54)

34. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yapılmış haçvari motif yer almaktadır. Bu motifin kollarında merkezinde çember şekli bulunan birer eşkenar dörtgen, eşkenar dörtgenlerin ortasında ise Gamalı haç motifi bulunmaktadır. Ayrıca zeminde bir kare ve onun köşelerinde üç yapraklı çiçek motifi dikkat çekmektedir (Foto 72; Çizim 55)

35. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yapılmış dört rumi ve dört palmet motifi yer almaktadır. Geçme şeklinde tasarlanan rumi ve palmetlerin ortasında dörde bölünmüş bir kare çerçeve bulunmaktadır (Foto 73; Çizim 56)

36. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğinde yapılmış hendesî motiflerden meydana gelen bir süsleme kompozisyonu görülmektedir. Merkezinde altı yapraklı bir rozet çiçeği, bunu kuşatan bir daire ve dışa doğu kare formlu geometrik süslemeler ve en dışta kare bir çerçeve ile sonlanmaktadır (Foto 74; Çizim 57)

37. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğinde yapılmış hendesî motiflerden oluşan bir süsleme kompozisyonu görülmektedir. Merkezde bulunan haçvari, zincir

geçmeler, uçurtma ve kıvrıkdallı çembere bürünmüştür. Uçurtma şekillerinde birer delik bulunmaktadır (Foto 75; Çizim 58)

38. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yapılmış ard arda dört palmet ve dört damla motifi yer almaktadır. Palmetlerde birer delik bulunmaktadır (Foto 76; Çizim 59)

39. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniği ile yapılmış hendesî motiflerden meydana gelen bir süsleme kompozisyonu görülmektedir. Merkezde bulunan çerçevenin dört köşesinden çıkan ikizkenar üçgenlerde birer kazayağı şeklinde altıgen görülmektedir (Foto 77; Çizim 60)

40. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğinde yapılmış hendesî motiflerden meydana gelen bir süsleme kompozisyonuna yer verilmiştir. Merkezde bulunan eşkenar dörtgenin kenarlarından cikan dört adet eşkenar dörtgende birer delik bulunmaktadır (Foto 78; Çizim 61)

41. örnek

Kare çerçeve içerisine kalıplama tekniğiyle yapılmış diğer bir kare çerçevenin köşelerinden dört adet palmet motifi çıkmaktadır (Foto 79; Çizim 62)

42. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yapılmış dört yapraklı çiçek motifi yer almaktadır. Çiçeğin yaprakları arasında bulunan boş alanlarda birer eşkenar üçgen motifi görülmektedir (Foto 80; Çizim 63)

43. örnek

Kare bir çerçevenin merkezinde kalıplama tekniğiyle yapılmış dört ikizkener üçgen bulunmaktadır. Üçgenlerin etrafında iç içe dört küçük kare ve dikdörtgen çerçeve yer almaktadır (Foto 81; Çizim 64)

44. örnek

Kare bir çerçevenin merkezinde kalıplama tekniğiyle yapılmış köşelerinde dört damla motifi bulunan haçvari motifine yer verilmiştir (Foto 82; Çizim 65)

45. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniği ile yapılmış hendesî süsleme kompozisyonu görülmektedir. Burada küçük bir karenin dört köşesinden çıkan dört kare içinde dört ikizkenar üçgen motifine yer verilmiştir (Foto 83; Çizim 66)

46. örnek

Kare bir çerçevenin merkezinde kalıplama tekniğiyle yapılmış içi zincir geçmelerle dolgulu kolları arasında birer eşkenar dörtgen bulunan haçvari motif yer almaktadır (Foto 84; Çizim 67)

47. örnek

Kare çerçevenin içinde köşeleri çerçevenin ana yönlerinde küçük çemberlerle birleşen bir eşkenar dörtgen bulunmaktadır. Eşkenar dörtgenin içinde, ortadaki çarpı işareti ile dört küçük eşkenar dörtgen daha oluşmaktadır. Yine büyük eşkenar dörtgenin ana yönlerinde birer üçgen yer almaktadır (Foto 85; Çizim 68)

48. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniği ile yapılmış hendesî süsleme kompozisyonunda, dört kare çerçeve içinde dört eşkenar dörtgen motifine yer verilmiştir (Foto 86; Çizim 69)

49. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniği ile yapılmış hendesî süsleme kompozisyonunda çapraz şeklini oluşturan dört ikizkenar üçgen motifinde birer eşkenar üçgen yer almaktadır (Foto 87; Çizim 70)

50. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yapılmış hendesî örüntü oluşturan rumi ve zincir geçme motiflere yer verilmiştir (Foto 88; Çizim 71)

51. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle hendesî örüntü oluşturan rumi, haçvari ve ikizkenar üçgen desenler bulunmaktadır (Foto 89; Çizim 72)

52. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniği ile yapılmış hendesî süsleme kompozisyonuna yer verilmiştir. Zeminde karenin köşelerine gelecek şekilde dört palmet motifi ve onların üzerinde bir çarpı işareti yer almaktadır (Foto 90; Çizim 73)

53. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yapılmış dört adet dört yapraklı çiçek motifi görülmektedir (Foto 91; Çizim 74)

54. örnek

Kalıplama tekniği ile yapılan hendesî süsleme kompozisyonunda, dikey dikdörtgen şeklinin ortasında uçlarından bitişmiş iki üçgen, alt ve üst kısmında ise birer beş kollu yıldız yer almaktadır (Foto 92; Çizim 75)

55. örnek

Kalıplama tekniği ile yapılmış hendesî süsleme kompozisyonu izlenmektedir. Dikey dikdörtgende, alt ve üst kısmına birer çember motifi eklenen şemse motifi, çarpı işareti ile birleşmesinden geçme motifinden oluşmaktadır (Foto 93; Çizim 76)

56. örnek

Dikdörtgen çerçeve içerisinde kalıplama tekniği ile yapılmış hendesî süsleme kompozisyonu, ortasında bir baklava motifinin bulunduğu, geçmelerle oluşturulmuş üçgenlerden müteşekkildir (Foto 94; Çizim 77)

57. örnek

Kare çerçeve içerisinde kalıplama tekniğiyle yapılmış bitkisel süsleme yer almaktadır. Kompozisyon merkezinde ortada bir çemberle birbirleriyle birleşen dört tepelik rumi motifinden ibarettir (Foto 95; Çizim 78)

58. örnek

Kalıplama tekniği ile oluşturulmuş hendesi kompozisyon da üçgen ve çember gibi muhtelif geometrik şekiller yer almaktadır (Foto 96; Çizim 79)

59. örnek

Kalıplama tekniği ile oluşturulmuş hendesi kompozisyonda araları dikey bir çizgi ile ayrılmış dört yapraklı yan yana iki çiçek motifi yer almaktadır (Foto 97; Çizim 80)

60. örnek

Dikdörtgen çerçevede Kalıplama tekniği ile yapılmış zincir motifi bulunmaktadır (Foto 98; Çizim 81)

Katalog No: 4

Eserin Adı: Korveh (Kerveh) Cuma Camii

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı Zencan ilinin Ebhar ilçesinin Korveh (Kerveh) köyünde bulunmaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 36.058833, 49.378328

İnşa Tarihi: 413/1023

İnceleme Tarihi: 11/08/2018.

Banisi: Kıble duvarındaki kitâbeye göre *Nasir b. Muhammed Temimi* (ناصربن محمد التميمي)[74]

Mimarı: ?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda alçı süslemelere yazı kuşağında, kubbeye geçiş bölgesinde, Kubbe eteğinde ve kubbenin iç yüzeyinde rastlanmaktadır.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kabartma ve kalıplama

Plan No: 4

Çizim No: 82-90

Fotoğraf No: 99-113

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 433 sayılı numarayla kayıt edilmiştir. Yapı hakkında en eski bilgiler Wolfram Kleiss[75] ve Robert Hilenbrandın[76] kitaplarında yer almaktadır. Bu kitaplarda Korve (Kerveh) Cuma Caminin geçmiş dönemlerden kalma bir cami kalıntısı üzerine inşa edilen,içinde zarif süslemelerin yer aldığı üzeri küçük bir kubbe ile örtülü kare planlı bir Selçuklu yapısı olduğu ifadeleri geçmektedir (Plan 4). Tamamıyla tuğla ile inşa edilen kare planlı yapı dıştan 5.19×5.21 m. ölçülerindedir. Kubbe ise zeminden yaklaşık 11.26 m. yüksektedir.

[74] Kubbe eteğindeki kitâbenin içeriğine göre, Emir Baba b. İbrahim b. Mahmûd el-Atabeki 575/1179 yılında kubbenin onarım yapılmasını emretmiştir.

[75] Wolfram Kleiss, "Bericht iiber Erkundungsfahrten in Nordwest -Iran, im Jahre 1969, dans Archaologische Mitteilungen aus Iran", *Neue Folge*, C. III, Berlin 1971, s. 107-132.

[76] Robert Hillenbrand, "Saljuq Dome Chambers in North-West Iran", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, C. XIV, London 1976, s. 93-102.

Kaçarlar[77] döneminde binanın güney kısmına Hüseyniye[78] binası eklenmiştir. Yapı dış görünümü itibariyle bölgedeki Selçuklu yapılarına (Zencan ilinin Ebhar ilçesindeki Pir Ahmed-i Zehrnuş Türbesi ve Socas Mescidi Cuması gibi) benzemektedir. Kubbeye geçiş, üst üste bindirilmiş trompları birbirine bağlayan iki sıra sivri kemerli nişler ile sağlanmıştır. Dışarıdan köşelerde kubbeye geçiş elemanları farkedilebilmektedir. Kubbe üzerinde aydınlatma amaçlı tuğladan üç dikdörtgen kafes örgülü açıklık bulunmaktadır. Kıble duvarında, kalem işi tekniği ile, mihrap kemerinin iki tarafında "امر ببناء هذا المسجد الجامع الطيب" ile Recep 413 tarihi ve "ناصربن محمد التميمى"ibareleri okunmaktadır[79] (Foto 99; Çizim 82):

امر ببناء هذا المسجد الجامع الطيب بشهور سنه ثلث عشره و اربع مائه [؟] رحمه الله صالحين [؟] المسجد الجامع...القروه [؟] و ناصربن محمد التميمي في شهرالله ... في الدارين آمين يا رب العالمين.

Yapının sivri kemerli mihrabı kıble duvarı üzerinde yer almaktadır. Mihrap kavsarası istiridye kabuğu şeklinde yapılmıştır. Mihrapta alçı sıva üzerine kalem işi tekniğinde yazılmış kitâbeler görülmektedir. Yine yapının asıl ibadet mekânında, beden duvarlarının alt kısımlarını dolanan kalemişi kûfi karakterli kitâbe, beyaz zemin üzerine mavi renkle yazılmıştır. Kalem işi tekniği ile yazılan kitâbe, üstten ve alttan beyaz zemin üzerinde nakşedilen iki kahverengi bitkisel süslemeli şerit ile sınırlanmıştır.[80] Mihrabın çoğu kısımları ile kubbenin dökülen iç yüzeyleri son yapılan onarımda beyaz renkli alçı sıva ile kaplanmıştır. Cami günümüzde ibadete açık değildir.

Kompozisyon Özellikleri: Yapının asıl ibadet mekânındaki beden duvarları üzerinde, kuşak halinde biri kûfî diğeri sülüs karakterli olmak üzere iki kitâbe yer almaktadır. Üstteki kûfî karakterli yazı kuşağı, kalem işi tekniğinde yapılmış (Foto 100), alttaki sülüs karakterli yazı kuşağı ise alçı malzeme ile oluşturulmuştur (Foto 101-106; Çizim 83-84). Bitkisel bezemeli iki şerit arasındaki kûfî kitâbe, beyaz

[77] Kaçar devleti (Farsça: قاجار), İran'da Kaçar tayfasının kollarından olan Kovanlı kolu tarafından kurulmuş ve 1789 ile 1925 yılları arasında hüküm sürmüş devlettir (B.k.z: Muhammed Taki Sepehr Kaşanı, *Nasih-O-Tevarih; Devre-i Kamil-i Tarih-i Kaçar*, Emir Kebir, Tahran 1377 h.ş).

[78] İran başta olmak üzere, Irak ve Lübnan'da Hüseyniye (Farsça:حسینیه) genel adıyla bilinen yapılar, Muharrem ayında Şiilerin matem törenlerini icra ettikleri yerlere denilmektedir.

[79] Anlamı: 413 yılının aylarında bu âlâ ve çok temiz caminin yapılmasını emretti... iyi olanların Alahının rehmeti... cami... [Korve]… ve Nasir b. Muhammed et-Temimi Allahın ayında ... iki dünyada ey alemlerin Rabbi.

[80] Bu kitâbe, Tevbe Sûresinin 19-22. ayetlerini ihtivâ etmektedir.

zemin üzerine mavi renktedir.[81] Bu kitâbenin hemen üstündeki sülüs kitâbe ise bitkisel süslemeli zemin üzerine yerleştirilmiştir (Foto 106; Çizim 83-84). Bitkisel süslemeler içeren iki şerit arasındaki kitâbe, Haşr süresinin 21-24. ayetlerini ihtivâ etmektedir[82]:

لو انزلنا هذا القرآن على جبل لرايته خاشعا متصدعا من خشيه الله و تلك الامثال نضربها للناس لعلهم يتفكرون. هو الله الذى لا اله الا هو عالم الغيب والشهاده هو الرحمن الرحيم. هو الله الذى لا اله الا هو الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر سبحان الله عما يشركون. هو الله الخالق البارئ المصور له الاسماء الحسنى يسبح له ما فى السماوات و الارض و هو العزيز الحكيم.

Kubbeye geçiş bölgesinde yer alan alçı süslemeler, iki grupta sınıflandırılabilmektedir. Birinci grup, tuğlaların arasındaki derz süslemeler (Foto 107; Çizim 85), ikinci grup ise, trompların içerisindeki alçı çerçevelerdir (Foto 108; Çizim 86-87). Kalıplama tekniğinde yapılan hendesî alçı derz süslemeler, zencirek ve dört yapraklı çiçek motiflerinden oluşmaktadır. Trompların içerisindeki oval çerçevelerde, kûfî yazı karakterli Allah kelimesi işlenmiştir. Oval çerçevelerın alt kısmına ters damla motifi, sol ve sağ taraflarına ise simetrik olarak uçlarında birer kanatlı rumi yer alan kıvrıkdal motifi yerleştirilmiştir. Oval çerçevelerın üst kısmındaki süsleme kuşağında, uçlarına kanatlı rumi motifleri yerleştirilmiş "S" şeklinde kıvrıkdallar yer almaktadır (Foto 108; Çizim 86). Buradaki Allah kelimesinin harflerinin dizilişi, hareket hissine sebep olmuştur. Ayrıca harflerin boş alanlarındaki dengeyi sağlayan bitkisel motifler iki yandaki simetrik kıvrıkdallar ile uyumlu olarak yapılmıştır.

Dışarıdan oldukça sade olan kubbe, eteğindeki sülüs karakterli yazı kuşağı ile dikkat çekicidir. Kitâbe, sülüs hatla mavi zemin üzerinde alçı malzeme ile yapılmıştır (Foto 109-110; Çizim 88). Kitâbesinin içeriği bu cumlelerden ibarettir[83]:

---

81 Kitâbenin içeriğini Tevbe süresinin 18 ve 19. ayetleri, Maide süresinin 3.ayeti ve bazı dua kelimeler teşkil etmektedir.

82 Anlamı: Eğer biz, bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz. O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah'tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

83 Kitâbenin içeriğini Tevbe süresinin 18 ve 19. ayetleri, Maide süresinin 3.ayeti ve bazı dua kelimeler teşkil etmektedir.

بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين امر به تجديد هذه المقصوره الامير الاجل العادل معز الدوله و الدين صلاح الاسلام و المسلمين امين الملوك والسلاطين ... المعمار العراق عماد ... [؟] اوستاد الدار[٨٤] بابا ابراهيم بن محمد ... بعز الدائم سنه خمس و سبعين و خمسائه. [٨٥]

Bitkisel süslemeli iki şerit arasındaki kitâbenin süslemelerinin yüzeylerinde, Ajde-kâri bezeme anlayışı uygulanmıştır (Foto 111; Çizim 89). Kitâbenin zemininde yer alan bitkisel süslemeler, üzerinde belirli aralıklarda sade rumi, kanatlı rumi ve palmet motifi yer aldığı zıt yönlerden gelen iç içe geçmiş kıvrıkdalların birleşmesiyle oluşmaktadır (Çizim 88)

Kubbenin iç yüzeyinde hendesî örgü tasarımı görülmektedir. Orta kısımda, sekiz köşeli yıldız ve onun merkezinde daire şekli bulunmaktadır (Foto 112-113; Çizim 90). Hendesî şekillerin kenarlarındaki bitkisel süslemeler, geçiş bölgesindeki oval çerçevelerın üst kısmında işlenen alçı süslemelere benzemektedir. Kubbe eteğine uç bölgelerinde, süslemeleri tahrip olmuş sekiz dairesel alçı çerçeve görülmektedir.

84 Üstadüddar kelimesi hakkında Bkz: Fatih Yahya Ayaz, "Üstâdüddâr", *DİA*, C. XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 393 -395.; Bedrettin Basuğuy, *Eyyubiler: Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi* , Sıyer Basım Yayın Dagıtımı, İstanbul 2016, s. 54.

85 Anlamı: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla ve biz ondan yardım dileriz. Büyük Adil emir, devlet ve dinin izzetini sağlayan, İslam ve Müslümanlar için en iyi olan, sultanların ve padişahların güvendiği…Irakın mimarı İmad... Üstadüddar Baba İbrahim b. Muhammed ... devamlı izzet'te 575 yılında bu maksurenın yenilenmesine emretti.

Katalog No: 5

Eserin Adı: Kazvin Mescid-i Haydariye; Haydariye Camii; Mescid-Medrese-i Haydariye[86]; Cami-i Eshab-ı Ebu Hanife; Cami-i Sağir[87]

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı, Kazvin şehir merkezinde, Bolağı Mahallesinde yer almaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 36.265285, 50.005663

İnşa Tarihi: 4۰4/1014 yılında veya bu tarihten önce[88]

İnceleme Tarihi: 19/08/2018.

Banisi: Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî (امیر خمارتاش ابن عبدالله عمادی)

Mimarı: ?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda alçı süslemenin en yoğun olarak bulunduğu yer mihraptır. Mihrap dışında, alçı süslemeler, mihrabın üst kısmındaki sivri kemerli nişte, beden duvarların üzerindeki mukarnas kavsaralı nişlerde, iç mekânda tuğlalar arasındaki derzlerde, güney batı tromp içerisinde (alçı kabaralar), trompların ve kasnaktaki sivri kemerlerin dış yüzeylerinde[89] ve yazı kuşağında bulunmaktadır. Camide bulunan kitâbe ve alçı süslemelerin çoğu oldukça harap olmuştur.[90]

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kabartma, kazıma ve kalıplama

Plan No: 5

Çizim No: 91-105

Fotoğraf No: 114-158

---

[86] Kazvin Mescid-i Haydariyede içerisinde, Kaçarlar döneminde bir medrese inşa edilmiştir. Bu yüzden yapının çoğu araştırmalarda diğer adı mescid-medrese-i Haydariyedir. Söz konusu medrese çağdaş döneminde yıkılıp, yerine yeni bir okul yapılmıştır.

[87] Tarihi kaynaklarında, Kazvin Mescid-i Haydariye, Camii Eshab-ı Ebu Hanife ve Cami-i Sağir (küçük) olarak anılmaktadır. Cami-i Kebir ise Kazvin Cuma Camiine denilmektedir. Bkz.: Abdülkerîm b. Muhammed Er-Râfiî, *Et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, el-Utâridî, Beyrut 1987, s. 50-54.

[88] Bkz.: Er-Râfiî, *Et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, s. 50-54.

[89] Buradaki alçı kitâbe ve süslemeler günümüze sağlam olarak ulaşmamıştır.

[90] Camideki tamamen tarrip olmayan tüm Büyük Selçuklu kitâbeler, ilk kez bu çalışma kapsamında doğru bir şekilde okunmuştur.

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 200 sayılı numarayla kayıtlıdır. Tuğladan inşa edilmiş kare planlı yapı, Kazvin şehir merkezinde yer almaktadır (Plan 5). Tarihi kaynaklar, caminin eskiden Kazvine bağlı Koton[91] köyünde yer aldığını belirtmektedir.[92] Günümüze dıştaki kubbesi yıkılmış olarak ulaşan eser iklim şartlarından etkilenmemesi için koruyucu çatı altına alınmıştır. Yapının tarih kısmı içeren herhangi bir kitâbe bulunmamaktadır. Bu yüzden caminin inşa tarihi konusunda farklı yorumlar bulunmaktadır. Fakat yapının iç mekânda beden duvarları üzerindeki kûfî hatlı kitâbede, Kazvin valisi ve caminin banisi olan Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî'nin ismi yazılmıştır.[93] Tarihi kaynaklara bakıldığında, yapının Büyük Selçuklu döneminden önce inşa edildiği anlaşılmaktadır.[94] Caminin asıl yapısı farklı sebeplerden dolayı, tahribe ve değişikliğe uğramış vaziyette günümüze gelmiştir. Yapıda İran'ın en zengin alçı kitâbe ve süslemelerinin örnekleri bulunmaktadır. Haydariye Camiinde bulunan olağanüstü alçı süslemeler, Gümbed-i Alaviyan ve Kazvin Mescidi Cuması'nın alçı süslemeleriyle benzerlikler göstermektedir. Caminin ön cephesi eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Dışarıdan köşelerde kubbe geçiş elemanları izlenmektedir.[95] Caminin görkemli mihrabı, güney duvarı üzerinde yer almaktadır. Yapının içinde, batı ve doğu duvarların üzerinde, kademeli sivri kemerli, aralarında ise iki ve beş dilimli nişler ile alt kısmı sivri kemerli üç sıra mukarnas kavsaralı nişler bulunmaktadır. Yapının iç mekânına kademeli sivri kemerli kapı ile girilmektedir. Cami günümüzde ibadete açık değildir.

Kompozisyon Özellikleri: Caminin güney duvarının ortasına iç içe iki nişten oluşan mihrap yerleştirilmiştir (Foto 114-115). Alçıdan yapılmış mihrap oldukça

---

91 قطن/koton Arapçada pamuk demektir. Caminin bulunduğu mahallenin yanındaki mahalle محله پنبه ریسان(mahalle-i penbe risan) / Pamuk eğirenler'dir.

92 Bkz.: Er-Râfiî, *Et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, s. 54.

93 Yapının kubbesi yıkıldığı için, 513/1120 yılındaki vuku bulunan depremden sonra, başka depremlerden (örneğin Kazvinde 572/1178 yılındaki vuku bulunan deprem gibi. Bkz.: Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluk ve'l Ümem*, C. XVIII, Darü'l -Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s. 226-231.) Yapının kubbesi tekrar hasar gördüğü anlaşılmaktadır.

94 Örneğin Râfiî, Et - Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn adlı eserinde 404/1014 yılında Rey'den Camii Eshab Ebu Hanife (Kazvin Mescid - i Haydariye) için büyük bir minberin getirildiğinden bahs eder. Ayrıca Er-Râfiî, aynı eserin 50. sayfasında Kazvin'in 513/1120 yılında büyük bir deprem geçirdiğini kaydeder. Bu sebeble oradaki imamlar, Cami-i Eshab-ı Ebu Hanifenin onarımını, bölgenin valisi olan Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî'ye rica etmişlerdir. Akabından Emîr Humârtâş 514/1121 yılında yapıyı onartmıştır (87. dipnota bakınız.).

95 Kubbesiz kalan yapı, uzun süreli dış hava şartlarından etkilenerek, yapıdaki trompların ve kasnaktaki sivri kemerlerin dış yüzeylerinde işlenmiş alçı kitâbe ve süslemeler, Kaba çimento sıva dokusuna benzer bir dokuya dönüşmüştür. Buradaki alçı kitâbe ve süslemelerin tamamen tahrip olması nedeniyle inceleme imkânı bulunmamaktadır (Foto 152).

zengin kitâbe ve süslemeler taşır. Mihrabın zemini çivit mavisi ile boyanmıştır. Fakat alçı kitâbe ve süslemeler zamanla altın rengine dönüşmüştür. Dikdörtgen şeklinde olan mihrabın yaklaşık %40'ı dökülmüş, kalan kısımları ise oldukça tahribata uğramış vaziyette günümüze gelmiştir (Çizim 91)

Sivri kemer kavsaralı mihrapta iç içe iki mihrap kurgusu yer alır. 7.50×4.45 m. boyutunda olan mihrabın geniş ve şaşalı tacında kabartma tekniğinde yapılan yan yana iri palmet-rumi kombinasyonu izlenmektedir (Foto 115-116). Rumi ve palmetlerin yüzeylerinde kazıma tekniğinde işlenen Ajde-kâri görülmektedir. Günümüze sağlam ulaşamamış olan bu süslemelerin farklı kombinasyonu, mihrabın dıştan içe doğru üçüncü bordüründe (çerçevesinde) yer almaktadır (Foto 120-121; Çizim 93). Mihrabın dıştan içe doğru birinci bordüründe biri düz, diğeri ters halde ve bir ucundan birbirine bağlanmış şekilde duran kanatlı rumilerden oluşmuş süsleme yer almaktadır. Kanatlı rumilerin diğer ucuna birer sade rumi yerleştirilmiştir. Rumilerin yüzeylerinde Ajde-kâri işlenmiştir (Foto 117; Çizim 92). İki ince silme arasında yer alan ikinci bordürde, kabartma tekniğinde yazılan yapraklı ve düğümlü kûfî yazı karakterli bir kitâbe yer almaktadır (Foto 118-119). Çoğu kısımları tahribe uğramış vaziyette günümüze gelen kitâbenin içeriği Nûr sûresinin 35. ayetidir[96]:

[بسم الله الرحمن الرحيم. الله نور السماوات والار]ض مثل نوره كمشكاه فيها مصباح المصباح فى زجاجه الزجاجه كانها كوكب درى يوقد من شجره مباركه زيتونه لا شرقيه ولا غربيه يكاد زيتها يضىء ولو لم تمسسه نار نور على نور يهدى الله [لنوره من يشاء ويضرب الله الامثال للناس والله بكل شىء عليم]

Yazıların arasında ince kıvrıkdal ve hatayi motifi görülür. Ayrıca bu motifler, Arap alfabesindeki saplı harflerin sap uçlarının yanındaki rumi ve palmet motifleri ile kaynaştırılarak, girift bir kombinasyona dönüşmüştür. Rumi ve palmetlerin yüzeylerinde Ajde-kâri bezeme anlayışı uygulanmıştır.

Üçüncü geniş bordürde (çerçevede), birbirine bağlanan geniş kenarlara sahip olan altıgenler ve altıgenlerde dikey eksene bağlı simetrik olarak palmet, tepelik rumi, sade rumi ve kanatlı rumilerin birleşmesinden meydana gelen bitkisel süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Altıgenlerin biri küçük diğeri büyük olarak

[96] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

çerçevenin iki köşesinde köşebent biçiminde tasarlanmıştır. Altıgenlerin aralarında oluşan üçgenlerde birer palmet bulunmakta olup palmetlerin yüzeylerinde ise Ajde-kâri bezeme anlayışı uygulanmıştır (Foto 120-121; Çizim 93). Altıgenlerin geniş kenarlarında tezyînî kûfî hatlı bir kitâbe tekrarlanmaktadır. Kitâbenin muhtevası besmele ve Âl-i İmrân sûresinin 18. ayetidir[97]:

بسم الله الرحمن الرحيم. شهد الله انه لا اله الا هو والملائكه واولو العلم قائما بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم.

İki ince silme arasında yer alan dördüncü bordür, zencirek motifini içermektedir. Zencirek motifinin belirli aralıklarında oluşan küçük sekizgenlerde birer tezyînî kûfî karakterli *Allah* kelimesine yer verilmiştir (Foto 122; Çizim 94). Beşinci bordürde süslemeler ile kaynaşan bir kitâbe mevcuttur. Söz konusu bordürde, zemin üzerinde belirli aralıklarda birbirine dolanmış şekilde hatayi motifleri bulunan kıvrıkdalların yer aldığı görülmektedir (Foto 123; Çizim 95). Bitkisel süslemeli zemin üzerinde bulunan sülüs kitâbe, kazıma tekniği ile işlenmiştir. Kitâbenin içeriği Furkân sûresinin 62-68. ayetleridir[98]:

...[خل]فه لمن اراد ان يذكر او اراد شكورا و عباد الرحمن الذين يمشون على الارض هونا و اذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما و الذين يبيتون لربهم سجدا و قياما و الذين يقولون ربنا اصرف عنا عذاب جهنم ان عذابها كان غراما انها ساءت مستقرا و مقاما و الذين اذا انفقوا لم يسرفوا و لم يقتروا وكان بين ذلك قواما و الذين لا يدعون مع الله الها آخر و لايقتلون النفس التى حرم الله الا بالحق و [...]

Üçgen biçiminde düzenlenen kavsara köşelikleri girift kıvrıkdal, iri rumi ve palmet motiflerinin kombinasyonu ile bezenmiştir. Söz konusu motiflerin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır (Foto 124). Harap olan nişin İçindeki kemer köşeliklerinin -mevcut izlerden hareketle- benzer süsleme kompozsiyonunu ihtivâ ettiği anlaşılmaktadır (Foto 125). Sivri kemerli kavsaranın kuşatma kemerinin yüzeyindeki kitâbe ve süslemelerin özellikleri tamamen tahrip olduğu için

---

97 Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Allah, şehâdet (şahitlik) etti: Muhakkak ki O'ndan başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de adaletle kâim oldular (şahit oldular) ki, O'ndan başka ilâh yoktur, (O) Azîz'dir, Hakîm'dir.

98 Anlamı: [...] O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir. Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler. Onlar, Rabblerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyenlerdir. Onlar, şöyle diyenlerdir: "Ey Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı sürekli bir helaktir!" "Şüphesiz, ne kötü bir durak ve ne kötü bir konaktır orası." Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır. Onlar, Allah ile beraber başka bir ilaha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve [...]

açıklanamamaktadır. Kavsarada palmet, sade rumi, kanatlı rumi ve kıvrıkdalların birleşmesinden meydana gelen simetrik girift bitkisel kompozisyon dikkat çekmektedir. Ağaç şeklini anımsatan bu kompozisyonda rumi ve palmetlerin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme tatbik edilmiştir (Foto 126). Nişin İçindeki sivri kemer in yüzeyinde, kemer karnında, içerisinde ve kemer köşeliklerini kuşatan bordürde farklı kitâbeler bulunmaktadır (Foto 127, 129, 132-134). Kemer köşeliklerini kuşatan bordürde iki kitâbe yer almaktadır (Foto 129). Alttaki tezyînî kûfî ile işlenmiş kitâbe Bakara sûresinin 144. ayetini içermektedir[99] (Foto 128):

[...] المسجد الحرام و [حيث ما كنت]م فولوا وجوهكم شطره و ان الذين اوتوا الكتاب ليعلمون انه الحق من ربهم و ما الله بغافل عما يعم[لون]

Kitâbede harf aralarında kalan boşluklara uçlarında hatayi motifi bulunan kıvrıkdallar yerleştirilmiştir. Tevbe Sûresinin ١٨. ve ١٩. ayetlerini içeren üstteki sülüs kitâbe, bordürün orta kısmında, yan yana dizilen ve birbirine bağlanan sekiz köşeli yıldızların üzerinde yer almaktadır[100] (Foto 129):

[...] اولئك ان يكونوا من المهتدين اجعلتم سقايه الحاج و عماره المسجد الحرام كمن آمن بالله و اليوم الآخر و جاهد فى سبيل الله لايستوون عند الله والله لا يهدى القوم الظالمين

Sekiz köşeli yıldızlar, alttan tezyînî kûfî kitâbede bulunan bazı harflerin son kısımlarına, üstten ise simetrik iki kanatlı rumi ve altında istiridye motifi işlenen bir palmetin birleşmesinden meydana gelen süslemeye bağlanır. Bordürün en üst kısmında belirli aralıklarda palmet ve dendanlı rumi motifinin yer aldığı yarım daire kemer dizisi görülmektedir. Burada kanatlı rumiler simetrik olarak iki tarafa açılarak birer palmet motifine çerçeve oluşturmaktadırlar. Rumi ve palmetlerin yüzeylerinde Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır (Foto 130).

Nişin iki köşesinde üzerlerinde saksı şeklinde başlıkların yer aldığı iki sütunçe bulunmaktadır. Soldaki sütunçe başlığı tahrip olmuştur. Sağdaki sütunçe başlığı üzerinde örgülü kûfî ile "Muhammed Resulallah" ibaresi yer almaktadır (Foto 131). Nişteki sivri kemerin yüzeyinde yer alan kitâbe ve süslemelerin özellikleri, tahrip

---

99 Anlamı:[yüzünü] Mescid-i Haram [tarafına çevir] ve siz nerede olursanız (namazda) yüzlerinizi o yöne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.

100 Anlamı: [...] İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse (lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah zâlim topluluğu doğru yola erdirmez.

olduğu için açıklanamamaktadır (Foto 132). Kemerin kavisli kısmında hendesî-bitkisel bir şemaya dayanan süsleme kompozisyonu görülmektedir. Bu bezeme kompozisyonu, ışınsal olarak dizilmiş selvi ağacı motiflerinden meydana gelen altı yapraklı çiçeğe benzeyen süslemelerin birleşmesiyle oluşturulmuştur (Foto 133). Bu süslemeler, dantel tarzında bükülmüş çizgilerin aracılığı ile birbirine bağlanmaktadır. Mavi zemin üzerinde, kazıma ve kabartma tekniğinde işlenen süslemelerin aralarında hafî sülüs karakterli İhlâs sûresi yer almaktadır[101]:

بسم الله الرحمن الرحيم. قل هو الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد

Selvi ağacı motiflerinin yüzeylerinde Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır. Nişteki sivri kemerin kavisli kısmını sınırlayan ve çerçeveleyen ince bordürdeki sade kûfî kitâbe, Bakara sûresinin 285. ayetini içermektedir[102] (Foto 134) :

آمن الرسول بما انزل اليه من ربه و المؤمنون كل آمن بالله و ملائكته وكتبه و رسله لا نفرق [بين احد من رسله وقالوا سمعنا و اطعنا غفرانك ربنا و اليك المصير]

Mihrabın taç kısmı ile dıştan içe doğru üçüncü bordüründe (çerçevesinde) yer alan bezemelerin benzeri, mihrabın üst kısmındaki sivri kemerli nişte de görülmektedir. Kabartma tekniğinde yapılan ve çoğu kısımları dökülmüş vaziyette bulunan bu süslemeler, yüzeylerinde Ajde-kâri bulunan yan yana işlenmiş simetrik iri palmet-rumi kombinasyonundan meydana gelmektedir (Foto 135-136)

İç mekânda duvarların üzerinde toplam sekiz adet mukarnas kavsaralı niş bulunmaktadır. Bunlardan güney duvarın üzerindeki nişler (mihrabın sağ ve soldakiler) süslemesiz ve kitâbesiz olarak günümüze gelmiştir. Diğer nişlerde ise mukarnaslı kavsaraların hemen altındaki dikdörtgen panolarda bitkisel süslemeli zemin üzerinde sülüs hatlı birer kitâbe yer almaktadır. Haşr sûresinin 22-24. ayetlerini içeren kitabeler iç mekânın güney doğu kısmından başlar, üç yönde duvarların üzerindeki nişleri dolanarak, güney batı kısımda son bulur. Doğu cephe

[101] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."

[102] Anlamı: Resûl, Rabbinden kendisine indirilene îmân etti ve mü'minler de, hepsi Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve resûllerine îmân etti. Biz, O'nun resûlleri arasından (hiç) birini, diğerinden ayırmayız "ve ışittik ve itaat ettik! ve Rabbimiz, Senin mağfiretini (dileriz). ve masîr (varış) Sana'dır (Sana doğru yola çıkarız ve Sana ulaşırız)" dediler.

güney kısımda yer alan nişte Haşr sûresinin 22. ayetinin ilk kısmı yazılmıştır[103] (Foto 137):

هو الله الذى لا اله الا هو عالم الغيب و الشهاده

Kitâbenin zeminini oluşturan girift bitkisel kompozisyon, üzerinde belirli aralıklarla gülbezek, kanatlı ve sencide rumilerin yer aldığı zıt yönlerden gelerek ince kenarlı mercek şeklini ortaya çıkaran iç içe geçmiş iki dalın birleşmesiyle oluşmaktadır. Dalların uçları, kanatlı rumi motifleriyle sonlanmıştır. Kitâbede "غيب" kelimesinin "ب" harfi kitâbenin içine sığmadığından çerçeve dışına yazılmıştır.

Doğu cephe kuzey kısımda yer alan nişte Haşr sûresinin 22. ayetinin son kısmı, ve 23. ayetinin ilk iki kelimesi yazılmıştır[104] (Foto 138) :

هو الرحمن الرحيم هو [الله] الذى

Kitâbenin üst kısmı iri kıvrıkdallar ile süslenmiştir. Kazıma tekniği ile yapılan kıvrıkdalların yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir. Harflerin arasında kalan boşluklar, sencide rumi motifleri ile doldurulmuştur. Haşr sûresinin 23. ayetinin ilk kısmındaki "الله" kelimesi yazılmamıştır.

Kuzey cephe doğu kısımda yer alan nişte Haşr sûresinin 23. ayetinin bir bölümü yer almaktadır[105] (Foto 139) :

اله الا هو الملك القدوس السلام المؤ[من]

Kabartma tekniğinde yapılan kitâbenin zeminindeki girift bitkisel kompozisyon, simetrik olarak dizilmiş, yüzeyleri ajde kâri işlemeli kanatlı, sade rumi ve tepelik motiflerinden meydana gelmektedir. Panonun alt kısmındaki tepelikler, birbirini kesen dallar ile birbirine bağlanır.

Kuzey cephe batı kısımda yer alan nişte Haşr sûresinin 23. ayetinin bir bölümü yazılmaktadır[106] (Foto 140) :

[المؤ]من المهيمن العزيز الجبار المتكبر

---

103 Anlamı: O Allah ki, O'ndan başka İlâh yoktur. Görünmeyeni ve görüneni de O bilir.
104 Anlamı: O; Rahmân'dır, Rahîm'dir. O [Allah] ki [O'ndan başka İlâh] yoktur.
105 Anlamı: [O'ndan başka] İlâh [yoktur] hükümrandır, mukaddestir, selâmete erdirendir, [emniyet verendir].
106 Anlamı: güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran, büyüklükte eşsiz olan.

Yazıların arasında uçlarında kanatlı ve sencide rumi ile hatayi motifleri yer alan kıvrıkdallar görülür. Söz konusu süslemeler ve yazılar birbirleri ile kaynaştırılarak girift bir kombinasyon teşkil etmiştir. Kitâbedeki "عزيز" kelimesinin üst kısmında, merkezde tepelik, sağ ve solunda ise yüzeyleri ajde kâri işlemeli simetrik iki ruminin birleşmesinden meydana gelen palmet-rumi kombinasyonuna yer verilmiştir. "مهيمن" kelimesinin üst kısmı düğümlü dallar ve uçları simetrik iki kanatlı rumi motifi ile son bulur.

Batı cephe kuzey kısımda yer alan nişte Haşr sûresinin 23. ayetinin son kısmı yazılmıştır[107] (Foto 141) :

سبحان الله عما يشركون

Kitâbenin zeminini oluşturan bitkisel kompozisyon, uçlarına simetrik iki rumi ile çevrelenen tepelik ve kanatlı rumi yerleştirilen içi oyulmuş kıvrıkdallardan meydana gelmektedir. " عما" kelimesinin üst kısmında simetrik iki kanatlı ruminin birleşme noktasına ortabağ rumi konulmuştur. Tepelik motiflerin yüzeylerine ajde kâri bezeme uygulanmıştır. Söz konusu süslemeler ve yazıların arasında kalan boşluklarda üzerinde belirli aralıklarla sencide rumi ve hatayi çiçeklerin bulunduğu ince kıvrıkdallara yer verilmiştir.

Batı cephe güney kısımda yer alan nişte Haşr sûresinin 24. ayetinin ilk kısmı yer almaktadır[108] (Foto 142) :

هو الله الخالق البارئ المصور له

Kitâbenin zeminini teşkil eden girift bitkisel süsleme kompozisyonu, simetrik iki uzun kollu kanatlı rumi ile çevrelenen selvi ağacı motiflerinin birleşmesinden meydana gelmektedir. İç içe geçmiş kanatlı rumilerin birleşme noktasına konulan ortabağ rumi tarzında birer gülbezek motifi görülmektedir. Selvi ağacı motiflerinin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır. Söz konusu süslemeler ve yazıların arasında kalan boşluklara uçlarında hatayi çiçeklerinin yer aldığı ince kıvrıkdallar işlenmiştir.

İç mekândaki tuğlaların arasındaki derzlere kalıplama tekniğinde hendesî, bitkisel ve kûfî yazı karakterli alçı süslemeler yerleştirilmiştir. Bu süslemeler beş

107 Anlamı: Allah, şirk koşulan şeylerden münezzehtir.
108 Anlamı: O Allah ki; Yaratan'dır, yokken var eden şekil verendir [güzel isimler] O'nundur.

türde sınıflandırılabilmektedir: Birinci tür, ortasında bir çemberin bulunduğu çarpı şeklinde çizgiler ve ince kenarlı mercek motifinden oluşmaktadır (Foto 143) İkinci tür, çeşitli hendesî geçme (zencirek) motifini içeren şeritlerden ibarettir (Foto 144-145). Üçüncü tür ise, üçgen çerçeve içine yerleştirilmiş palmet motifi ile onu çevreleyen simetrik kıvrıkdalları ihtivâ etmektedir (Foto 146). Dördüncü tür, üçgen çerçevede çember ile çerçevelenen yapraklı kûfî yazı karakterli "Allah" kelimesi ile onu çevreleyen simetrik kıvrıkdalları içermektedir (Foto 147; Çizim 96). Beşinci tür ise, kare çerçeveye alınmış yapraklı Kûfî yazı karakterli "Allah" kelimesini ihtivâ eder (Foto 148; Çizim 97).

Güney batı tromp içerisinde işlenmiş olan alçı kabaralar, kazıma tekniğinde işlenmiş tek kelimelik yapraklı kûfî hatlar ile süslenmiştir (Foto 149-151; Çizim 98). Buradaki alçı kabaralar, Büyük Selçuklu dönemi alçı işçiliğinde çok az rastlanan örnekler arasındadır. Kabaralarda mavi zemin üzerinde işlenen yazılar, الله, محمد, ابوبكر, عمر, عثمان, يا الله, يا فرد, يا صمد, يا وحيد kelimelerden ibarettir.[109]

İç mekânda beden duvarları üstündeki kısımda boydan boya girift bitkisel zemin üzerinde Kûfî hatlı bir yazı kuşağı dolanmaktadır. Zeminde görülen süsleme kompozsiyonu, üzerinde belirli aralıklarda hatayî, rumi ve palmetlerin yer aldığı zıt yönlerden gelen dairesel hatların birleşmesiyle oluşmaktadır (Foto 153; Çizim 99, 102). Rumi ve palmetlerin yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir (Foto 158; Çizim 105). Kitâbenin üst kısmında merkezde palmet, sağ ve solunda ise simetrik iki ruminin birleşmesinden meydana gelen palmet-rumi kombinasyonu tekrarlanmıştır (Foto 157-158; Çizim 103-104). Zemindeki boşluklar, mavi renk ile boyanmıştır. Kabartma ve kazıma tekniğinde yazılan yapraklı ve düğümlü kûfî yazı karakterli kitâbenin (Çizim 99-101) çoğu kısımları bozulmuş vaziyette günümüze gelmiştir (Foto 153-158). Buradaki yazı, Kazvin valisi olan Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî'nin Kazvin şehri için yaptırdığı kehriz'in vakfiyesidir. Caminin eski fotoğraflarına bakıldığında, kitâbenin içeriğinin şu kelimelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır[110]:

---

109 Buradaki الله ve محمد kelimesinin her biri 3 farklı şekilde tasarlanmıştır.

110 Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Humârtâş b. Abdullah el- İmâdî diyor ki: Humârtâşiye kehrizinin suyunun bir kısmını Kazvin şehri sakinlerine, dörtte biri (çeyreği) Ebher şehri yoluna, altıda biri Katn köyü sakinlerine, dörtte biri Kazvin şehrinin eski dokusundaki sakinlerine ve geri kalanı ise Erdak yolunun sakinlerine, üçte biri Rey, Samigan, Seket-ul Heririyeh ve Mukanek yolunun sakinlerine verdim (belirledim).

بسم الله الرحمن الرحيم [...] يقول خمارتاش بن عبدالله العمادى جعلته ماء القناه [111] الخمارتاشيه قسمه بين اهل قزوين فربعه لاهل طريق ابهر[112] و سدسه لاهل رستق[113] القطن[114] و [ربعه] لاهل المدينه العتيقه[115] و ما فضل عنهم لاهل طريق ارداق[116] و ثلثه لاهل طريق الري و الصامغان[117] و سكه الحريريه[118] و اهل طريق مقانك [119]

[111] Kanat, kehriz demektir.
[112] Ebher, İran'ın Zencan Eyaleti'nde bir şehir ismidir.
[113] Rustek/rustâk, Farsçada köy anlamındadır.
[114] Katn, pamuk demektir.
[115] Medinet-ul atika, Kazvin şehrinin eski dokusuna denilmektedir.
[116] Erdak, Kazvin'in 72 km. kuzey doğusunda küçük bir şehir ismidir.
[117] Samigan, Kazvin'in 15 km. güney doğusundaki Şerif Abad şehrinin eski adıdır. Samigan eskide küçük bir köymüş.
[118] Seket-ul Heririyeh, ipek yolu demektir.
[119] Mukanek, Kazvin'in 92 km. kuzey doğusunda küçük bir köy ismidir.

Katalog No: 6

Eserin Adı: Neyriz Cuma Camii; Neyriz Ulu Camii

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı, Şiraz'ın 230 km. güneydoğusunda, Neyriz şehir merkezinde yer almaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 29.191601, 54.318984

İnşa Tarihi: 363/974[120]

İnceleme Tarihi: 21/08/2018.

Banisi: ?

Mimarı: ?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Camide Büyük Selçuklu dönemine ait alçı süslemeler, güneyde tonozlu eyvanın sonundaki mihrabın bir kısmında bulunmaktadır.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kazıma, ajur ve kabartma

Plan No: 6

Çizim No: 106-118

Fotoğraf No: 159-171

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 192 sayılı numarayla kayıtlıdır. Neyriz İran'da Fars eyaleti'nin yönetim merkezi olan Şiraz'ın 230 km. doğusunda yer almaktadır. Yapı, Neyriz şehir merkezinde, Kale Hoca ve İmam Mehdi caddelerinin birleştiği güney doğu köşede bulunmaktadır. Mevcut kitâbelerine[121] göre, yapı 460/1068 (Büyük Selçuklu dönemi/ Sultan Alparslan

[120] Yapı, İran'da Selçuklulardan önce yapılmış camilerden biridir. (Bkz.: Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, s. 347.) Yapının mihrabı Büyük Selçuklu döneminde onarım görmüştür. Bununla ilgili mihrapta 460/1068 tarihi bulunmaktadır. Bu tarih Büyük Selçuklu devleti'nin hükümdarı Sultan Alparslan dönemine denk gelmektedir. Bu yüzden çalışmada Neyriz Cuma Camiine yer verilmiştir.

[121] Neyriz Cuma Camiinin mihrabındaki Büyük Selçuklular dönemine ait tüm kitâbeler, ilk kez bu çalışma kapsamında doğru bir şekilde okunmuştur. Konuyla ilgili tüm araştırmalarda söz konusu kitâbelerin içeriği ile ilgili göze çarpan yanlışlıklar kaydedilmiştir.

zamanı)[122], 560/1165 (Harezmşahlar dönemi/İlarslan zamanı), 946/1540 (Safeviler dönemi/I. Tahmasb zamanı), 1088/1677 (Safeviler dönemi/I. Süleyman zamanı), 1300/1883 (Kaçarlar dönemi/Nasreddin Şah zamanı) yıllarında onarım görmüştür. Mihrap nişinin iç yüzeyinin sağ ve sol tarafındaki kitâbeler ile kavsaradaki kitâbe, tarih ile ilgili bilgi içermektedir.

Ünlü coğrafya âlimi Makdisî, Neyriz ulu camiinin, şehrin pazarının yanında bulunduğu kaydeder.[123] Çoğu araştırmacılar Makdisiden naklen 340 tarihli bir kitâbeden bahsederken[124], eserin gerek Arapça metninde, gerek Farsça çevirisinde böyle bir ifadenin bulunmadığı farkedilmektedir. Ayrıca günümüzde yapı üzerinde böyle bir tarih kitâbesi de bulunmamaktadır. Cami, ilk önce tek eyvanlı olarak inşa edilmiş, Kaçarlar döneminde ilave edilen kuzey eyvanla, iki eyvanlı haline getirilmiştir. Güney eyvanın dış yüzünde sırlı tuğla süslemelere yer verilmiştir. Neyriz Cuma Camiinin mimarisinin, Sâsânî mimarisinden esinlendiği aşikârdır (Plan 6). Camide yapıya giriş çıkışı sağlayan iki sivri tonozlu giriş kapısı bulunmaktadır. Bunlardan birisi kuzeybatı köşesinde (minarenin sol tarafında), diğeri ise kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Yapının Kuzey cephesinde bulunan eyvan, diğerine göre daha küçük ölçülerde yapılmıştır. Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan silindirik gövdeli minare, tuğladandır. Yapıda kubbeli mekân bulunmamaktadır. Yapının ortasında dikdörtgen bir avlu bulunmaktadır. Avluda kıble tarafından açılan yüksek ve geniş eyvan tonozunun sonunda zengin bir alçı mihrap yer almaktadır. Mihrabın etrafında Safevi döneminden kalma alçı ile yapılmış kitâbe ve süslemelere rastlanmaktadır.

---

[122] 448-756/1057-1355 tarihleri arasında Fars eyaletinde (Darab ve Neyriz şehri başta olmak üzere) kürt sünni-şafii Şebankâre atabeyleri denen hanedan hüküm sürmüşler. Şebankâreler, İlhanlı Devletine bağlı mahalli bir yönetimdir. (Bkz.: İbnü'l-Belhi, *Farsnâme*, Guy Le Strange, R.A. Nicholson (eds.), Dünyayı Kitap, Tahran 1363 h.ş, s. 164.) Bu yüzden Neyriz cuma camiinin mihrabında Şebankâre hanedanına mensup olan "*Melik Muzaffereddin Muhammed b. Mübariz*"ın (624-658/1227-1260) ismi yazılmıştır (Bkz.: Foto 163; Çizim 108). Bu tarih, Moğolların İrana hüküm sürdükleri süreci kapsamaktadır.

[123] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Mekteb-i Medbuli, II. Baskı, Kahire 1991, s. 429.; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Çev. Ali Monzevi, Neşr-i Kumeş, Tahran 1361 h.ş, s. 640.

[124] Bkz.: Guy Le Strange, *The Lands Of The Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia And Central Asia; From The Moslem Conquest To The Time Of Timur*, Cambrıdge Unıversıty Press Warehouse, Cambridge 1905, s. 289-290.; Seyid Muhammed Hüseyin Zakeri, "Mescid-i Camii Kebir-i Neyriz", Gulamhüseyin Mimariyan (çev.), *Hünerayi Ziba*, S. XXIV, Tahran 1384 h.ş, s. 64.; Godard, *Athar-e Îran*, C. III, s. 322.

Güney eyvanının iki yanında birer sahın yer almakta ve eyvandan sahınlara bağlantı sonradan açılmış kapılarla sağlanmaktadır. Sahınlara açılan sivri kemerli açıklıkların sayısı sağda dört, solda ise üçtür. Her bir yan sahın sivri tonozlu çatı ile örtülmüştür. Avlunun doğu ve batı tarafında revaklar bulunmaktadır. Sivri kemerli revakların iç kısımları alçı ile beşik kemer haline getirilmiştir. Yapı dıştan, güney, batı ve doğu duvarlara bitişen payandalar ile tahkim edilmiştir. Cami günümüzde ibadete açıktır.

Kompozisyon Özellikleri: Neyriz cuma camiinin mihrabı, güney tonozlu eyvanın sonunda yer almaktadır. 4.09×4.01 m. boyutunda olan caminin mihrabında, üç çerçeve, beşik kemerli kavsara ve iki sütunçe bulunmaktadır (Foto 159-162). Mihrapta iç içe iki mihrap kurgusu yer alır. Mihrabın çizimindeki gölgelendirilmiş kısımlar Büyük Selçuklu, kavsarada yer alan kitâbe Şebankâre, mihrap nişinin iç yüzeyinin sağ ve sol tarafındaki kitâbeler Harezmşahlar (veya İlhanlılar)[125], siyah renkte olan kısmlar ise Safeviler dönemine aittir (Çizim 106-107). Dıştan birinci çerçevedeki Safevi dönemine ait sülüs karakterli kitâbe, Hz. Muhammede (sav) ve on iki imama salât u selâm ibarelerini içermektedir. Birinci ve ikinci çerçevenin arasındaki bordürlerde, kırık çizgiler arasında bir ters bir düz yerleştirilmiş kalp şeklindeki motifin içine birer ucu sivri palmetlerin tekrarlanmasından meydana gelen bitkisel ve hendesî karakterli süsleme işlenmiştir (Foto 170; Çizim 117). Söz konusu süsleme, kazıma tekniğinde yapılmıştır.

Hafif içbükey yüzeye sahip olan ikinci çerçevede, kazıma tekniğiyle yapılmış bitkisel zemin üzerinde sülüs yazı karakterli kitâbe yer almaktadır (Foto 160, 162, 167; Çizim 112-113). Zeminde görülen süsleme kompozsiyonu, üzerinde belirli aralıklarda rumi ve palmetler yer alan zıt yönlerden gelen dairesel hatların birleşmesiyle oluşmaktadır. Kitâbenin birinci kısmında Hz. Ebûbekir'den (r.a.) rivâyet edilen bir Hadis-i şerif, ikinci kısmında ise Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edilen bir Hadis-i şerif yazılmıştır[126]:

[125] Kitâbede yer alan tarihlerden biri Harezmşahlar dönemine denk düşmektedir. Aynı kitâbede önceki dönemlere ait tarihlerin bulunması dolayısıyla söz konusu kısmın Harezmşahlar veya bir sonraki dönem yani İlhanlılara ait olması düşünülmektedir.

[126] Anlamı: Hz. Rasûlullah (sav) ki Allahın salatu ve selamı onun üzerine ve aline olsun dedi ki mescidler cennet bahçelerinden bir bahçedir ki içinde bolluk var. [?] sordu ki bolluk nedir ey Rasûlullah? Hz. Rasûlullah (sav) cevap verdi ki [şu zikir]: Allah şerikten ve kusurdan uzaktır. Her türlü hamd ve minnet Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Güç ve kuvvet ancak yüce ve azamet sahibi olan Allah'a mahsustur. Hz. Âişeden (r.a.) rivâyet edilir ki dedi Rasûlullah ki

[...قال] رسول الله صلى الله عليه و على آله وسلم المساجد روضه من رياض الجنه فأكثروا فيها الرتع قيل و ما الرتّع يا رسول الله قال سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر ولاحول ولا قوه إلا بالله العلي العظيم عن [عائشه] رضي الله عنها قالت أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم ببناء المساجد في الدور و أن تنظف و تطيب

Farklı genişliklerde yapılan dört silme arasındaki üçüncü geniş çerçevede, kazıma tekniğiyle yapılmış girift bitkisel zemin üzerinde tezyînî ve yapraklı kûfî yazı karakterli kitâbeye yer verilmiştir (Foto 168; Çizim 114-115). Zemine işlenen süsleme kompozisyonu, üzerinde belirli aralıklarda rumi ve palmetlerin yer aldığı zıt yönlerden gelen iç içe dairesel hatların birleşmesiyle oluşmaktadır. Kitâbede saplı harflerin uçları tekrarlanan kum saatini anımsatan bir motif ve ona bağlanan simetrik iki rumi motifi ile son bulur (Çizim 115). Buradaki kitâbe, tafdîl[127] ile ilgili İmam Şafiinin bir sözünü[128] ihtivâ etmektedir.[129]

[ان افضل الناس بع]د رسول الله صلى الله عليه و على آله وسلم أبوبكر الصديق ثم عمر الفاروق ثم عثمان ذى النورين ثم علي بن ابى طالب رضوان الله [...]

Kavsaranın alınlığında farklı genişliklerdeki iç içe iki silme ile kuşatılmış sülüs kitâbe, bitkisel süslemeli zemin üzerine yazılmıştır (Foto 166; Çizim 111). Burada kazıma tekniğiyle yapılan süslemeler, ikinci çerçevedeki süslemelerle benzerlik arz etmektedir. Sülüs kitabe şudur[130]:

لا اله الا الله الملك الحق المبين محمد رسول الله الصادق [الوعد][131] الأمين.

Kavsarayı kuşatan kemer köşeliklerinde kazıma tekniğinde işlenmiş simetrik rumi ve palmetlerden oluşan girift bitkisel süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Rumi ve palmetlerin yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir (Foto 164; Çizim 109).

Allahın salatu ve selamı onun üzerine olsun mescidlerin mahallelerde inşa edilmesini emir etmiştir.

127 Tafdîl, İnsan-melek, peygamberler, sahâbe ve diğer insanlar arasında üstünlük açısından tercih yapmayı ifade eden bir terimdir. Bkz : Mustafa Öz, "Tafdîl", *DİA*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 369-371.; Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebu Bekir el-Beyhaki, *Menâkıb-ı Şafiî*, C. II, Dâr-Alturas, II. Baskı, Kâhire 1970, s. 433.

128 Tüm araştırmalarda yanlışlıkla kitâbenin içeriği *Aşere-i Mübeşşere* hadisi olduğunu kaydedilmiştir.

129 Anlamı: Hz. Rasûlüllahtan sonraki (Allahın salatı ve selamı onun üzerine ve aline olsun) [insanların en faziletlileri] Ebûbekir es-Sıddîk sonra Ömer el-Fâruk sonra Osman-ı Zinnûreyn sonra Ali ibn Abi Talibdir ki Allah'ın hoşnutlukları [...].

130 Anlamı: Melik, Hak ve Mübîn olan Allah'tan başka ibadete lâyık hiçbir ilâh yoktur. Emin ve [sözünde] sadık olan Muhammed Onun Resulüdür.

131 Köşeli ayraçta olan kelime kitâbede yazılmamıştır. Hâlbuki hadisin orjinal metninde "وعد/va'd" kelimesi geçmektedir (Bkz.: İbnü'l-Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C. XVI, Hicr, Kahire 1932-39, s. 585.; Muhammed Emîn b. Fadlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşki el-Muhibbi, *Hülasatü'l-eser fi A'yani'l-karni'l-hadi Aşer*, C. II, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrüt 2006, s. 110.).

Kavsara kuşatma kemerinin yüzeyinde, bitkisel zemin üzerinde sülüs hatlı bir kitâbe bulunmaktadır (Foto 161, 165; Çizim 110). Burada kazıma tekniğiyle yapılan süslemeler, ikinci çerçevede ve kavsaranın alınlığındaki işlenmiş süslemelere benzerlik göstermektedir. Kitâbede şu ibare yer almaktadır[132]: âsar

يقول عن [...] رضي الله عنه قال قال رسول الله من قم[133] مسجدا خرج من ذنوبه كيوم ولدته امه.

Mihrabın ışık-gölge tesiri uyandıran en dikkat çekici kısmı, kavsara kısmıdır. Çizimde belirtildiği üzere, Büyük Selçuklu uslûbunu anımsatan alçı süsleme kompozsiyonu, kavsaranın üst kısmında yer almaktadır (Foto 161, 169; Çizim 116). Kavsaranın iç kısmını dolanan bordürde yüzeyleri rumi ve Ajde-kâri ile kaplanan dalgalı çizgilerden meydana gelen bir süsleme kompozisyonune yer verilmiştir (Foto 171; Çizim 118). Kavsaranın iç kısmında ise simetrik rumilerin kıvrıkdallar ile birleşmesinden meydana gelen girift bitkisel süsleme kompozisyonu ile bezenmiş zemin üzerinde kabartma ve ajur tekniğiyle işlenen bir tepelik rumi bulunmaktadır (Çizim 116). Tepelik ruminin yüzeyine simetrik girift palmet-rumi kombinasyonu işlenmiştir.

[132] Anlamı: ...den ki Allah ondan razı olsun rivâyet edilir ki dedi Resûlullah dedi kim [Allah için] cami yaparsa, annesinin onu doğurduğu gündeki mâsum hâli gibi günahlarından çıkar.

[133] Arapça dil kurallarına göre buradaki قم kelimesinde bulunan ق harfinin üstünde âsar işareti konulması suretiyle قام şeklinde okunulması gerekir.

Katalog No: 7

Eserin Adı: Kirman Mescid-i Melik

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı, Kirman şehrinin güney-doğu kısmında, İmam Humeyni cadesinin güneyinde yer almaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 30.287671, 57.081776

İnşa Tarihi: 477-490/1085-1097

İnceleme Tarihi: 24/08/2018.

Banisi: Turanşâh b. Kavurd (تورانشاه ابن قاورود)

Mimarı: ?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda alçı süslemenin bulunduğu yerler, yapının doğu köşesinde ikinci katta birinci, ikinci ve üçüncü diye numaralandırılmış mihraplardır.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kazıma, kabartma ve ajur

Plan No: 7

Çizim No: 119-159

Fotoğraf No: 172-199

Genel Tanım: Kirman, İran'ın Kirman eyaleti'nin yönetim merkezi olan şehirdir. Kirman Selçukluları buraya hakim oldukları süre içerisinde geniş kültür faaliyetlerinde bulunarak önemli bir miras bırakmışlardır. Kirman Selçuklularında imâr faaliyetlerine Kavurd zamanında başlanmış oğlu birinci Turanşâh devrinde devam edilmiştir.[134] Onun yaptırdığı en önemli eser, Mescid-i Melik'tir. Mescid-i İmam Humeyni diye de adlandırılan Kirmân'ın bu en eski camisi sayılan[135] Mescid-i Melik[136] [137], İran Milli Eserler Listesine 760 sayılı numarayla kayıt edilmiştir. Yapı

[134] Bkz.: Eric Schroeder, "The Seljuq Period", in Arthur Upham Pope and Phyllis Ackerman (eds.), C. II, New York 1938-9, s. 1033.; Yves Korbendau ve Kirk Mcelhearn, *The Many Faces of Iran Poche Couieur and Travel Series*, ACR; Washington 2008, s. 98.; Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, s. 367.; Aliriza Anisi, "The Masjid-i Malik in Kirman", *İran: Journal of the British lnstitute of Persian Studies*, S. XLII, London 2004, s. 137-157.

[135] Bkz.: Johannes Hendrik Kramers, "Kirman", *DİA*, Persian Cities, London 1960, s. 147.

[136] Melik I. Turan-şâh'ın yaptırdığı câmi "Mescid-i Melik" adıyla meşhur olmuştur. Mescid-i Melik İran İslam devriminden sonra Mescid-i İmam Humeyni adıyla da tanılmaktadır.

Kirman şehrin eski yerleşim kısmında yer almaktadır. Yapının batı eyvanının kemer yüzeyinde ve kemer karnında tuğladan dört tezyînî kûfî kitâbe bulunmaktadır. Bunlardan eyvanın yan kanatlarında yer alan kitâbelerde iki isim yazılmıştır.

Eyvanın doğu (sağ) kanadında "ابن قرا ارسلان مظفر معين امير المؤمنين", batı (sol) kanatında ise "المبا ...د الدين و الدوله تورانشاه" okunmaktadır. Söz konusu kitâbelere göre yapı Turanşâh b. Kavurd devrinde (H.477-490/M.1085-1097 yılları arasında) inşa edilmiştir. Ahmed Ali Hân Veziri ve Muhammed İbrahim Bâstânîy-î Pârîzî gibi çoğu araştırmacılar yanlışlıkla yapının Melik Kavurd tarafından yaptırıldığı kaydetmişlerdir.[138] Tamamen tuğladan yapılan cami, Kirman'ın en büyük camii olduğu bilinmektedir. Yapının mihrap önü kubbesi ve arkasındaki eyvan ile kuzeydoğu köşede bulunan minaresi Selçuklu döneminden kalmadır.[139] Daha sonraki dönemlerde (Safeviler, Kaçarlar ve çağdaş dönem) caminin asıl bölümüne yapılan eklemeler sonucunda, yapı dört eyvanlı ve dikdörtgen plan hale getirilmiştir (Plan 7). Mescid-i Melik'in minaresi caminin kuzey köşesinde yer almakta olup bina ile bir duvar bağlantısı olduğu husûsunda herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Bu bakımdan minarenin muhtemelen câmiden ayrı olarak yapıldığı ve yeni kazıların ışığı altında yüksekliğinin takriben 7,5 m. olduğu anlaşılmaktadır.[140] Doğu-batı doğrultusunda uzanan yapının (İmam Hasan'a atfedilen sütunlu sahın'da) ikinci katında güney-batı köşede üç, birinci katında ise bir alçı süslemeli mihrap bulunmaktadır. İkinci katta olan mihraplar, Büyük Selçuklu, birinci kattaki ise sonraki dönemlere aittir. İkinci kattaki mihraplarda herhangi bir isim veya tarih bulunmamaktadır. Fakat mihrapların süslemeleri ve yazıları Büyük Selçuklu dönemine ait örnekler ile karşılaştırıldığında onların da Büyük Selçuklu dönemine ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu mihraplar, İran'ın Kültürel Miras, El

---

[137] Hamdullah Müstevfî Kazvinî Nuzhet el-Kulûb'ta mescid-i Melik'i "Câmi-i Tebrîzî" adı ile kaydetmiştir. Bkz.: Hamdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Nasr Müstevfı Kazvînî, *Nuzhet el-Kulûb*, Muhammed Debîr-i Siyâkî (ed.), Tahran 1336 h.ş, s. 171.

[138] Bkz.: Ahmed Ali Hân Veziri, *Tarih-i Kirman (Salâriyye)*, Neşr-i Bâstânîy-î Pârîzî, Tahran 1340 h.ş, s. 81-82.; Muhammed İbrahim Bâstânîy-î Pârîzî, *Tarih-i Kirmân, Selcukiyân ve Goz der Kirmân*, Neşr-i Bâstânîy-î Pârîzî, Tahran 1343 h.ş, s. 28.

[139] Bkz.: Trudy Ring, vd., "Middle East and Africa: International Dictionary of Historic Places", C. IV, *Routledge*, London 2014, s. 413.; Derek Hill ve Oleg Grabar, *Islamic Archilecture and its Decoration A,D. 800-1500*, DOI, London 1967, s. 67.

[140] Bkz.: Antony Hutt, "The Three Minarets in the Kirman Region", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, C. II, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 175.; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 218.

Sanatları ve Turizm Kurumu tarafından, iklim şartlarından etkilenmemesi için geçici olarak koruyucu oda içine alınmıştır (Foto 172-173).

Yapının yanlarda kademeli olarak yükseltilen ikişer küçük kemerle desteklenen asıl eyvanı, sivri tonozla örtülmüştür. Asıl eyvanın kıble duvarının ortasında, Safeviler dönemine ait çini süslemeli yüksek mihrap bulunmaktadır. Caminin güney-batı kısmında İmam Hasan'a atfedilen sütunlu sahın yer almaktadır. Farklı dönemlerde yapıda bazı onarımlara gidilmiş ve bazı ilavelerde bulunulmuştur. Yapının ortasında geniş avluya bakan revak kemerleri sonraki dönemlerde sırlı tuğla ve çini süslemeler ile kaplanmıştır. Eyvanlar arasında kalan bölümler kuzey kanatta iki, doğu kanatta üç, kuzeybatı kanatta dört, güneybatı kanatta bir, mihrap tarafında ise dört sıra sahınla çevrilidir. Yapının avluya ve örtülü bölümlere girişi sağlayan dört farklı taç kapısı bulunmaktadır. Cami günümüzde ibadete açıktır.

Kompozisyon Özellikleri: Asıl ibadet mekânında, yapının güney-batı köşesinde (İmam Hasan'a atfedilen sütünlü Sahın) ikinci katın kıble duvarında birinci alçı süslemeli mihrap yer almaktadır (Foto 174; Çizim 119-120, 129). Çağdaş döneme ait bir tonoz altında yer alan mihrabın yaklaşık %60'ı tahrip olmuştur. Asıl ölçüleri 2.15×2.80 metre ölçülerinde olan mihrap, altı tür alçı bezeme ve dört alçı kitâbe içermektedir. Kalan kısımlarına bakılarak, mihrabın sivri kemerli kavsaralı ve iç içe iki mihrap kurgusuna sahip olduğu anlaşılmaktadır (Foto 174).

Mihrap altı bordür ve sekiz silme ile çevrelenmiştir. Dıştan içe doğru iki silme arasında yer alan birinci alçı bordürü, kazıma tekniğinde yapılan palmet-rumi kombinasyonu ile süslenmiştir (Foto 177 (D); Çizim 123). İkinci bordürün içeriği yine palmet-rumi kombinasyonu ile oluşturulmuştur (Foto 177 (C); Çizim 123). Üçüncü bordürde bitkisel süslemeli zemin üzerinde kabartma tekniği ile yazılan müşeccer (ağaç gibi dallı budaklı), yapraklı ve çiçekli kûfî kitâbe, besmele, Fetih Sûresinin 1-3. ayetleri ile aynı Sûresinin 4. ayetinden bir kısmı ihtivâ etmektedir[141] (Foto 178; Çizim 124-125) [142]:

[141] Anlamı: Rahmân ve Rahîm olan Allah´ın adıyla.]Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin. O inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerin[e huzur ve güven indirendir.

[142] Fetih Suresi'nin 4. ayetin yarısı yazılmıştır.

بسم الله الرحمن الرحيم. [انا فتحنا لك فتحا مبينا. ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك و ما تاخر و يتم نعمته عليك و يهديك صراطا مستقيما. و ينصرك الله نصرا عزيزا. هو] الذى انزل السكينه فى...

İki silme arasında yer alan dördüncü bordürde kazıma tekniğinde, hendesî zencirek süsleme işlenmiştir. Söz konusu süsleme, birbirine bağlanan ters ve düz dizili konilerden oluşturulmuştur. Konilerin uçlarına birer ters ve düz uçurtma benzeri motif yerleştirilmiştir (Foto 177 (B); Çizim 123). Nişi iki yandan sınırlayan sütunçelerin gövdeleri hendesî, tahribe uğrayan başlıkları ise bitkisel süslemelidir (Foto 176; Çizim 122). Sütunçelerin gövdeleri üzerine kazıma tekniğinde işlenen geçme kafes biçimli hendesî süslemeler, daire ve altıgenlerin içinde altı köşeli yıldız ve üçgenlerin birbirini takip etmesiyle oluşturulmuştur.

Niş kısmında yer alan beşinci bordürün süslemeleri birinci ve ikinci bordürün süslemeleri ile benzerlik arzetmektedir (Foto 177 (A); Çizim 123). Nişteki altıncı bordürde kabartma tekniğinde işlenen sülüs kitâbe, bitkisel süslemeli zemin üzerine yerleştirilmiştir. Kitâbenin içeriği Nûr sûresinin 36. ayeti ile 37. ayetinin ilk yarısıdır[143] (Foto 179; Çizim 126-127):

فى بيوت اذن الله ان ترفع و يذكر فيها اسمه يسبح [له فيها بالغدو و الآصال رجال لا تلهيهم] تجاره و لا بيع عن ذكر الله واقام الصلاه...

Nişte sivri kemer ile kuşatılan kısımda bitkisel süslemeli zemin üzerinde kabartma tekniği ile müşeccer ve yapraklı kûfî hat ile yazılmış الله اكبر ibaresi yer almaktadır (Foto 180; Çizim 128):

Nişin kemer köşeliklerindeki süslemeler oldukça tahribe uğramıştır. Kalan parçalardan süslemelerin bitkisel türde yapıldığı anlaşılmaktadır. Sivri kemerin yüzeyine bitkisel süslemeli zemin üzerinde kabartma tekniği ile müşeccer ve yapraklı kûfî hat ile Nûr sûresinin 37. ayetinin ikinci yarısı işlenmiştir.[144] (Foto 180; Çizim 128)[145]:

... و ايتاء الزكاه [يخافون يوما تتقلب فيه القلوب] والابصار[146]

[143] Anlamı: Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alış verişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, [zekatı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler.]

[144] Nûr sûresinin 37. ayetinin ilk yarısı altıncı bordürde yazılmıştır.

[145] Kitâbenin yarısı tahrip olmuştur.

[146] Anlamı: ...zekatı vermekten [alıkoymadığı birtakım adamlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve] gözlerin [dikilip kalacağı bir günden korkarlar.]

Niş kısmına iki yandan hendesî bezemeli yüzeylere sahip iki küçük sütunçe işlenmiştir. Söz konusu sütunçelerin süslemeleri oldukça tahrip olmuştur (Foto 175).

Nişin en alt kısmında, bir dikdörtgen panoda, kazıma tekniğinde işlenmiş kafes biçimli hendesî süslemeler görülmektedir. Sözkonusu süslemeler, ışınsal tarzda kırık çizgilerle iç içe geçmiş merkezinde çember, boşluklarda küçük ve büyük üçgenler ile selvi ağacı motifinin yer aldığı on iki genlerin birleşmesinden meydana gelmiştir. On iki genlerin arasında oluşan boşluklara ise dört ve üç yapraklı çiçekler işlenmiştir. Dört yapraklı çiçeklerin yüzeyine svastika motifi oyulmuştur (Foto 175; Çizim 121).

Mescid-i Melik'in kare şeklindeki ikinci mihrabı yaklaşık %50'si tahrip olmuştur. 2.44×2.50 metre ölçüsünde olan mihrap, dokuz çeşit alçı bezeme uygulaması ve dört alçı kitâbe içermektedir. Sivri kemerli kavsaralı mihrapta iç içe iki mihrap kurgusu yer alır (Foto 181; Çizim 130, 144-145). Mihrabın sağ yan kanadında, yüzeyi sekiz kollu yıldız ve haç motifleri ile tezyin edilmiş dikdörtgen bir pano bulunur. Sekiz kollu haç ve yıldızların ortasında, birer selvi ağacı, rumi, hatayi ve palmet motiflerinden müteşekkil bir kombinasyon dikkat çekmektedir (Foto 183; Çizim 132-133). Eskiden mihrabın sol yan kanadında da benzer süsleme kompozisyonunun var olduğu düşünülmektedir. İki yüzü içbükey uzun altıgen ve içi boş eşkenar dörtgen dizisinden oluşan bir süsleme şeridi panoyu çevrelemektedir (Foto 186 (D); Çizim 136 (D))

Mihrapta dıştan içe doğru iki silme ile sınırlanmış birinci bordür, kazıma tekniğinde işlenmiş ters "S" şekli ve dört yapraklı çiçek dizisinden oluşan bir süsleme içermektedir (Foto 186 (C); Çizim 136 (C)). İkinci bordürde ise ajde-kâri tekniği uygulanmış mükerrer palmet-rumi motifleriyle bezenmiştir (Foto 182; Çizim 131). Üçüncü bordürde kazıma tekniği ile işlenmiş hendesî zencirek süsleme yer almaktadır. Söz konusu süsleme, ters-düz şekilde birbirine bağlanmış konilerden oluşturulmuştur. Konilerin uçlarına yine ters-düz şekilde birer uçurtma benzeri motif yerleştirilmiştir (Foto 186 (B); Çizim 136 (B)). Dış çerçeveyi oluşturan dördüncü bordürde bitkisel süslemeli zemin üzerinde ve kabartma tekniğinde yapılan sülüs yazı karakterli kitâbe, İsrâ Sûresinin 78-80. ayetlerini içermektedir[147] (Foto 187; Çizim 137-138) :

[147] Anlamı: Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. [Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir. Gecenin bir

اقم الصلاه لدلوك الشمس الى غسق الليل و [قرآن الفجر ان قرآن الفجر كان مشهودا. و من الليل فتهجد به نافله لك عسى ان يبعثك ربك مقاما محمودا. و قل رب ادخلنى مدخل صدق و اخرجنى مخرج صدق و اجعل لى من لدنك سلطانا نصيرا.

Kitabede surenin 80. ayetinin son kelimesi olan نصيرا bordürdeki yer darlığı nedeniyle, واجعل kelimesinin üstüne istiflenmiştir. Ayrıca kitâbenin kompozisyon dengesini sağlamak için صدق kelimesinin üstüne süs amaçlı "لا" (lamelif) yerleştirilmiştir. Söz konusu bordür içbükey yüzeye sahip olduğu için kitâbe de içbükey şeklinde yazılmıştır. Beşinci bordürde tekrarlanan bir eşkenar dörtgen ve iki çember motifiyle oluşturulan süslemeye yer verilmiştir (Foto 186 (A); Çizim 136 (A))

Kavsara kuşatma kemerinin yüzeyinde kabartma tekniğinde ve bitkisel süslemeli zemin üzerinde işlenen müşeccer kûfî hatlı bir kitâbe bulunmaktadır (Foto 190; Çizim 142-143). Oldukça tahribe uğramış kitâbede, kalan ilk ve son kelimelerden anlaşıldığı üzere Hûd sûresinin 114. ve 115. ayetleri yazılı olup 115. ayetin son iki kelimesi eksiktir[148]:

و اقم الصلاه [طرفى النهار وزلفا من الليل ان الحسنات يذهبن السيئات ذلك ذكرى للذاكرين. واصبر فان] الله لايضيع...

Neredeyse tamamına yakın bölümü dökülmüş olan mihrap kavsarasının kalan parçalarından bitkisel süslemelerle kaplandığı anlaşılmaktadır (Foto 181). Kavsarayı nişten ayıran içbükey yüzeyli kitabe kabartma tekniğinde yazılmış olup bitkisel süslemeli zemin üzerinde, yapraklı ve çiçekli kûfî hatlı Âl-i İmrân Sûresinin 18. ayetini içermektedir. Kitâbede aynı hizada yazılmayan "بالقسط" ibaresi, dikaat çekmektedir[149] (Foto 189; Çizim 140-141) :

شهد الله انه لا اله الا هو و الملائكه و اولو العلم قائما بالقسط.

Mihrabın niş kısmında iki yandan hendesî bezemeli yüzeylere sahip sütunçeler bulunmaktadır. Sütunçelerin başlıkları palmet-rumi motifleriyle süslenmiştir (Foto

---

kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın. Deki: "Rabbim!] (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver."

148 Anlamı: [Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde] namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür. Sabret! Çünkü Allah [iyilik edenlerin mükafatını] zayi etmez.

149 Anlamı: Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şâhitlik ettiler.

184; Çizim 134). Niş kısmında ters "U" biçimli çerçevede, örgülü kûfî yazı karakterli bir kitâbe bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde işlenen kitâbede yan yana 28 kere الله اكبر ibaresinin tekrarlandığı görülmektedir (Foto 188; Çizim 139).

Kitâbe içerisinde dört yapraklı çiçeklerde haç motifi görülmektedir. Mihrab kemerinin karın kısmına dalgalı çizgiler üzerine bir ters bir düz dilimli ve sencide rumi motifleri yerleştirilmiştir (Foto 185 (A); Çizim 135 (A)). Nişteki ikinci çerçeve (ikinci bordür) ise iç bükey yüzeye sahip olup, tekrarlanan palmet-rumi kombinasyonu ile tezyin edilmiştir. Buradaki palmet motifleri, kanat şeklinde tasarlanan rumi motifleri ile kuşatılmıştır (Foto 185 (B); Çizim 135 (B)). Mihrabın diğer bölümleri büyük ölçüde harap olmuş olduğundan bu kısımların ayrıntılı incelemesi yapılamamıştır. Fakat bu kısımlar ile ilgili tespit edilebildiği kadar şu bilgiler verilebilir:

1-Nişte sütunçeler bulunmaktadır. 2-Sütunçelerle kuşatılmış dikdörtgen çerçevede hendesî süsleme (muhtemelen ışınsal ikizkenar üçgenleri içeren altıgenlerden oluşan süsleme) görülmektedir. 3-Sivri kemer ile kuşatılan kısım, bitkisel süslemelerle kaplanmıştır. 4-Sivri kemerin yüzeyine bir kitâbe mevcuttur. 5-Kemer köşeliklerine bitkisel süsleme işlenmiştir.

Mescid-i Melik'in üçüncü mihrabının yarıya yakını harap olmuştur. 2.20×2.40 metre ölçüsünde olan mihrap, yedi tür alçı bezeme uygulaması ve dört alçı kitâbe içermektedir. Kitâbelerin ve süsleme bordürlerinin etrafında silmeler bulunmaktadır (Foto 191; Çizim 146, 159).

Üçüncü mihrabın bazı süslemelerinin birinci mihrabın süslemeleriyle şekil ve düzenleme açısından benzerlik arzettiğini söylemek mümkündür. Mihrabın dıştan içe doğru iki silme ile sınırlanan birinci bordüründe, kazıma tekniğinde biri düz, diğeri ters halde, kırık çizgilerle birbirine bağlanmış palmetlerden oluşan bir süsleme kompozisyonu yer almaktadır (Foto 196 (C); Çizim 151 (C)) İkinci bordürde, kazıma tekniğinde işlenmiş bitkisel bezeme görülmektedir. Buradaki süsleme, sencide rumi, çanak yaprakları ve uçlarından birleşik simetrik sade rumi dizisinden meydana gelmektedir (Foto 196 (B); Çizim 151 (B)) Üçüncü bordürde bitkisel süslemeli zemin üzerinde kabartma tekniği ile işlenmiş müşeccer, yapraklı ve çiçekli kûfî

kitâbe, besmele ve Mü'minûn sûresinin 1-6. ayetlerini ihtivâ etmektedir[150] (Foto 197; Çizim 152-153) :

قد أفلح المؤمنون الذين هم في صلاتهم خا[شعون والذين هم عن اللغو معرضون والذين هم للزكاه فاعلون والذين هم لفرو]جهم حافظون إلا على أزواجهم أو ما ملكت أيمانهم فإ[نهم]

İki silme arasında yer alan dördüncü bordürde, kazıma tekniğinde işlenmiş hendesî zencirek süsleme görülmektedir. Söz konusu süsleme, ters-düz şekilde birbirine bağlanan, uçlarında yine ters-düz uçurtma benzeri motiflerin yer aldığı konilerden oluşturulmuştur (Foto 196 (A); Çizim 151 (A)). Mihrabın nişi dikdörtgen formunda olup, kitabesi ve hendesî bezemeli panosu ile dikkat çekmektedir. Niş kenarlarında birer sütunçe vardır. Sütunçelerin gövde yüzeylerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır (Foto 194; Çizim 149). Sütunçelerin başlıkları ise ajur tekniğinde yapılan rumi motiflerle bezenmiştir. Buradaki süsleme kompozisyonu, rumilerin birbirine simetrik bir şekilde bağlanıp kafes görünümü oluşturmasından meydana gelmektedir. Rumilerin uçlarına dairsel ortabağlar yerleştirilmiştir (Foto 194; Çizim 149).

Nişteki kitabenin yaklaşık %30'u dökülmüş vaziyettedir. Kabartma tekniğinde bitkisel süslemeli zemin üzerine işlenen kitâbe, müşeccer, yapraklı ve çiçekli kûfî hatlı olup, Âl-i İmrân Sûresinin 18. ayeti ile 19. ayetinden bir kısmını ihtiva etmektedir[151] (Foto 198; Çizim 155-156):

[شهد الله أنه لا إله] إلا هو والملائكه وأولو العلم قائما بالقسط لا إله إلا هو العزيز الحكيم إن الدين عند الله الإسلام و مااختلف...

Silmeler ile sınırlanan mihrabın niş kısmındaki hendesî bezemeli panoda, birbirleri ile kesişen çokgenlerden meydana gelen beşgen, altıgen ve sekizgenler ile sekiz köşeli yıldız şekilleri bulunmaktadır. Buradaki beşgen ve altıgenlerde ikizkenar üçgen, sekizgenlerde ise eşkenar dörtgen (baklava dilimi) şekilleri görülmektedir. Ayrıca sekiz köşeli yıldızlarda sekiz taç yaprağı rozet yer almaktadır (Foto 193;

[150] Anlamı: Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin [saygı içindedirler. Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekatı öderler. Onlar ki, ırzlar]ını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar.

[151] Anlamı: [Allah,] melekler ve ilim sahipleri, [ondan başka ilah olmadığı]na adaletle şâhitlik ettiler.] Ondan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphesiz Allah katında din İslam'dır. [Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki] ihtiras ve aşırılık [yüzünden ayrılığa düştüler.]

Çizim 148). Mihrap kavsarasının süsleme kompozisyonu simetrik rumi motiflerinden oluşmaktadır (Foto 192; Çizim 147). Kavsaranın sivri kemer yüzeyinde, bitkisel süslemeli zemin üzerine kabartma olarak işlenmiş sülüs kitabe Hud Sûresinin 114. ayetini içermektedir.[152] (Foto 199; Çizim 157-158):

وأقم الصلاه طرفي النهار [وزلفا من الليل إن الحسنات يذهبن السيئات ذلك] ذكرى للذاكرين

Kavsarayı nişten ayıran kavisli yüzeye işlenmiş benzer özelliklere sahip diğer kitabe, Hûd sûresinin 115. ayetini içermektedir[153]: (Foto 199; Çizim 157-158)

واصبر فإن الله لا يضيع أجر المحسنين

Harap vaziyetteki kavsara köşeliklerindeki süslemeler kalan parçalarından anlaşıldığı üzere, bitkisel türdedir (Foto 119).

Mihrabın kavsara kuşatma kemerinin karnında tekrarlanan dilimli rumilerden oluşan bir süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Rumilerin uzantıları merkezdeki çemberlerle birleşmektedir (Foto 195 (A); Çizim 150 (A)). Nişin yan yüzeylerinde hendesî-bitkisel süsleme kompozisyonu izlenmektedir. Söz konusu süsleme, içinde dört yapraklı çiçek ve lale motifi yerleştirilmiş uzun altıgenlerin dizisinden oluşmaktadır. Kare çerçeve ile kuşatılan ve uzun altıgenlerin merkezinde yer alan dört yapraklı çiçek motiflerinin iki tarafına simetrik olarak birer lale motifi yerleştirilmiştir. Uzun altıgenler, dörde bölünmüş eşkenar dörtgenlerden meydana gelen geçme motifi ile birbirine bağlanmaktadır (Foto 195 (B); Çizim 150 (B)).

[152] Anlamı: Gündüzün iki tarafında [ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir.] Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.
[153] Anlamı: Sabret! [Çünkü Allah] iyilik edenlerin mükafatını zayi etmez.

Katalog No: 8

Eserin Adı: Barsiyan Cuma Camii

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı, İsfahan'ın 45 km. güneydoğusunda, Barsiyan[154] köyünün merkezinde yer almaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 32.521888, 52.033881

İnşa Tarihi: 491-498/1098-1105[155]

İnceleme Tarihi: 08/08/2018.

Banisi: ?

Mimarı: ? [156]

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda Gülpayegan Cuma Camiinde olduğu gibi, süsleme malzemesi olarak tuğlanın ağırlıklı olarak kullanıldığı görülür. Büyük Selçuklu dönemine ait alçı süslemelerin tek bulunduğu yer mihraptır. Mihrapta bulunan alçı süslemelerin bir kısmı, derz süsleme şeklindedir. Hendesî ve bitkisel motiflerden oluşan süslemeler, tuğla süslemelerin kompozisyonunu tamamlayıcı süs öğesi olarak kullanılmıştır.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kazıma, kabartma ve kalıplama

Plan No: 8

Çizim No: 160-181

Fotoğraf No: 200-226

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 265 sayılı numarayla kayıtlıdır. İran'daki kare planlı, mihrap önü kubbeli ve köşklü camiler'in bir örneği sayılan cami, tümüyle tuğla ile inşa edilmiştir (Plan 8). Timurlular ve Safeviler dönemlerinde onarım geçiren yapıya Safeviler döneminde ilave edilen sahın,

[154] Hamdullah el-Müstevfî Kazvînî 740/1340 yılında Nüzhetü'l-ḳulûb adlı eserinde de köyünün adının برسیان / Barsiyan olduğunu kaydeder. Bkz.: Müstevfı Kazvînî, *Nuzhet el-Kulûb*, s. 55.

[155] Yapıda Büyük Selçuklu dönemine ait iki inşa kitâbesi bulunmaktadır. Birinci kitâbe minarede, diğeri ise mihrapta yer almaktadır. Minarede yer alan kitâbe 491/1098, mihraptaki ise 498/1105 tarihini içermektedir.

[156] Yapının kubbeli mekânı ve İçindeki süslemelerini İsfahan Mescid-i Cuması kuzey tarafında yer alan Tacül Mülk Kubbesi'ne benzeten Lutfullah Hunerfer, iki yapının mimarı aynı şahıs olduğunu yorumlamaktadır. Bkz.: Hunerfer, *Gencine-i Âsâr-i Tarihiyi İsfahân*, C. I, s. 174-175.

günümüzde yıkılmıştır. Caminin Büyük Selçuklu devrine ait bölümleri, kubbeli mekân ve minaredir. Yapının kubbesi sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Kubbeye geçişler, içleri üç dilimli mukarnaslı tromplarla sağlanmıştır. Myron Bement Smith 1934 yılında, yayımladığı bir makalesinde, günümüzde yapının kubbe eteğindeki kitâbesinde bugün mevcut olmayan 528/1134 tarihinin bulunduğundan bahsederken[157], çoğu araştırmacılar yanlışlıkla bu tarihin mihrapta yer aldığını kaydederler.[158] Yapıda Büyük Selçuklu dönemine ait iki inşa kitâbesi bulunmaktadır. Birinci kitâbe silindirik gövdeli ve aşağıdan yukarıya doğru daralan minarenin üzerinde, diğeri ise mihrabı çevreleyen kuşakta yer almaktadır. Minaredeki kitâbe 491/1098, mihraptaki ise 498/1105 tarihini içermektedir. Bu tarihler, Sultan Berkyaruk dönemini kapsamaktadır.

Kubbeli mekânın güney cephesinin ortasına (mihrabın arkasında) bitişik minare, 35 metre yüksekliğinde[159] ve tuğladan yapılmıştır. Üzerindeki tuğla ile teşkil edilmiş tezyînî kûfî karakterli kitâbe, besmele, Hac sûresinin 77. ayeti ve "فی سنته احدی و تسعین و اربعمائه" şeklinde tarih ibaresini içermektedir[160].

بسم الله الرحمن الرحیم. یا ایها الذین آمنوا ارکعوا واسجدوا واعبدوا ربکم وافعلوا الخیر لعلکم تفلحون. فی سنته احدی و تسعین و اربعمائه.

Yapının dikdörtgen mihrabı, kıble duvarının ortasında yer almaktadır. Mihrabı çevreleyen kuşakta tuğla malzeme ile yazılan tezyînî kûfî karakterli kitâbede, Besmele, Tevbe sûresinin 18. ayeti ve tarih veren kısım yazılıdır:

بسم الله الرحمن الرحیم. انما یعمر مساجد الله من آمن بالله والیوم الآخر واقام الصلاه وآتی الزکاه ولم یخش الا الله فعسی اولئك ان یکونوا من المهتدین. امر ببناء هذاالمحراب و فرغ منه فی شهر الله المبارك رمضان ثمان و تسعین و اربعمائه.[161]

---

[157] Myron B. Smith, "Material for a Corpus of Early Iranian Islamic Architecture; II. Manar and Masdjid, Barsian (İsfahan)", *Ars Islamica*, S. IV, The Smithsonian Institution, Washington 1937, s. 8.

[158] Örneğin Bkz.: Sheila Blair, *The Monumental Inscriptions from Early Islamic Iran and Transoxiana*, BRILL, Leiden 1992, s.178.; Ebü'l-Kâsım Rafie Mehrabadi, *Asar-e melli-e İsfahan*, İntisarat-i Ancuman-i Asar-i Milli, Tahran 1352 h.ş, s. 827.; Alireza Anisi, "The Friday Mosque at Simnan", *İran*, S. XLIV, Taylor & Francis, Abingdon 2006, s. 210.

[159] Keyani, *İslam Dönemi İran Mimarisi*, s. 46.

[160] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, rabbinize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz. 491 yılında inşa edilmiştir.

[161] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'ın mescidlerini ancak, Allah'a ve ahiret gününe îmân eden ve namazı ikame eden ve zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan

Mukarnaslı kavsaraya sahip olan mihrapta, tuğla ve alçıdan yazı, bitkisel ve hendesi bezemeler görülmektedir. Eskiden ypının batı ve doğu cephesine giriş çıkışı sağlayan sivri kemerli kapı açıklıkları şu an kapatılmıştır. Günümüzde yapıya girişi sağlayan kapı açıklığı, yapının kuzey cephesinde yer almaktadır. Büyük ölçüde dökülmüş durumdaki kuzey eyvana bakan cephenin ortasında üstte sivri, altta basık kemerli geniş bir açıklık mevcuttur. Safevi döneminde duvarla kapatılan açıklığın alt kısmı petek şeklinde şebeke ile doldurulmuştur. Kubbe eteğinde büyük kısmı dökülmüş vaziyette bulunan tezyînî kûfî karakterli kitâbede Besmele ve Fetih sûresinin 1-4. ayetleri okunmaktadır. [162]

Camide bulunan bütün kûfî kitâbelerde, kelimelerin üstlerine süs amaçlı "لا" (lamelif) yerleştirilmiştir. Dışta caminin kuzey-batı köşesinde ve kuzey eyvanına bitişik vaziyette kubbeye çıkan basamaklar mevcuttur. Batı tarafında Safeviler dönemine ait bir kervansaray bulunmaktadır. Yapı günümüzde ibadete açıktır.

Kompozisyon Özellikleri: Barsiyan Cuma Camiinin dikdörtgen mihrabı, kıble duvarının ortasında yer almaktadır. 6.00×5.20 m. ebadında olan mihrapta, iki bordür, sivri kemerli mukarnaslı kavsara ve sütunçeler bulunmaktadır (Foto 200; Çizim 60). Bordürler birbirlerinden kademeli tuğla silmelerle ayrılmıştır. Tarih kısmı, mihrabı dıştan kuşatan birinci bordürdeki kitâbede yer almaktadır (Foto 200). Kabartma tekniğinde ve tuğla malzeme ile yazılan tezyînî kûfî kitâbe, Besmele, Tevbe sûresinin 18. ayeti ve "امر ببناء هذاالمحراب و فرغ منه فى شهر الله المبارك رمضان ثمان و تسعين و اربعمائه." ibaresini ihtivâ etmektedir. Kitâbede bulunan kelime ve harf aralarındaki boşluklar, kıvrıkdal, palmet ve rumilerden oluşan girift bitkisel unsurlarla doldurulmuştur (Foto 201). Kazıma ve kabartma tekniğinde yapılan süslemelerin büyük kısmı dökülmüş vaziyette günümüze gelmiştir.

İkinci bordür içbükey yüzeye sahiptir. Burada tuğladan tezyînî kûfî kitâbe ile dörtlü düğüm ve sekiz köşeli yıldız şekillerinden oluşan hendesî süsleme unsurları iç içe bulunmaktadır (Foto 202-203; Çizim 161). Kitâbenin içeriği, Besmele ve Mü'minûn sûresinin 1-8. ayetlerinden ibarettir. Bordürün zeminindeki boşluklara, kazıma tekniğinde alçı süslemeler işlenmiştir. Sekiz köşeli yıldızların içleri, rumi

---

kimseler imar eder. İşte onların böylece hidayete erenlerden olması umulur. Bu mihrabın yapımını, 498 yılı, Allah'ın ayı, mübarek Ramazanda emretti.

[162] بسم الله الرحمن الرحيم. انا فتحنا لك فتحا مبينا. ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك و ما تاخر ويتم نعمته عليك ويهديك صراطا مستقيما. وينصرك الله نصرا عزيزا. هو الذى انزل السكينه فى قلوب المؤمنين ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم ولله جنودالسماوات والارض وكان الله عليما حكيما...

bezemeli zemin üzerinde sülüs yazı karakterli "الله", "محمّد", "الحمدلله" ve başlarında "یا" nida edatı bulunan esmâ-i hüsnâlarla[163] doldurulmuştur. İkiye bölünmüş sekiz köşeli yıldızların içinde ve elif harflerinin uçlarının etrafında aynı rumi motifler, dörtlü düğümlerin kollarında ise üçer küçük üçgen görülmektedir. Buradaki rumiler birinci bordürdekilerle benzerlik arzetmektedir.

Kavsaranın sağ köşeliğinde tuğla ile tezyînî kûfî hatla "الله" (Foto 204; Çizim 162), sol köşeliğinde ise aynı yazı türüyle "محمد" kelimesi yazılmıştır (Foto 205; Çizim 163). Yine buralarda tuğlaların arasındaki derzlerde, kelimelerin harflerini dolanan eşkenar dörtgen dizisinden ibaret hendesi süsleme yer almaktadır (Çizim 162-163).

Mihrabın sivri kemerli kavsarası üç sıra mukarnas dizisi ihtiva etmekte olup (Çizim 164) kavsaranın en üst kısmında altıgen tuğla parçalarından meydana getirilen yıldız ve yıldız benzeri şekiller ile hendesî süsleme kompozisyonu geliştirilmiştir. Bu şekillerin içerisine, küçük üçgen boşluklar oyulmuştur (Foto 206-207; Çizim 165). Kavsaranın birinci mukarnas sırasında tuğla parçalardan oluşan meander motiflerinin arasında kalan boşluklarda "L" şeklinde köşebent ve eşkenar dörtgen dizisinden müteşekkil alçı derz süsleme bulunmaktadır (Foto 208; Çizim 166).

Kavsaradaki ikinci mukarnas sırasında, altı mukarnas yuvası bulunmakta ve her yuvada tuğla kullanılarak teşkil edilmiş "المُلك لله" /anlamı: Mülk ancak Allah'ındır (Foto 209; Çizim 167), "العظمة لله" /anlamı: büyüklük ancak Allah'ındır (Foto 210; Çizim 168), "القدرة لله" /anlamı: kudret ancak Allah'ındır (Foto 211; Çizim 169), "القوّة لله" /anlamı: güç ve kuvvet ancak Allah'ındır (Foto 212; Çizim 170), "المنة لله" /anlamı: Minnet ancak Allah'ındır (Foto 213; Çizim 171) ve "العزةُ لله" /anlamı: İzzet, şan ve şeref ancak Allaha mahsustur (Foto 214; Çizim 172) ifadeleri yer almaktadır. Söz konusu yazılar alçıdan kıvrıkdal ve palmet-rumi kombinasyonuna dayanan bitkisel süslemelerle çevrelenmiştir (Foto 206, 209-214; Çizim 167-172).

Kavsaradaki üçüncü ve son mukarnas sırasında, yedi mukarnas yuvası yer almaktadır (Foto 215). Her yuvada altıgen tuğla parçalarından meydana gelen köşeli yıldızların kombinasyonu ile hendesî süsleme oluşturulmuştur. Bu yıldızların içinde kazıma tekniğinde alçı derz süslemeler, küçük üçgenler, kare, dikdörtgen, eşkenar

[163] "یامَلِک، یا قدّوس، یا سلام، یا مؤمن، یا مُهیمن، یا عزیز، یا جبّار، یا متکبّر، یا خالق، یا باری، یا حنّان، یا منّان، یا مقسط"

dörtgen, çember ve selvi ağacı motifleri görülmektedir (Foto 216-218; Çizim 173-175). Fakat sağdan sola dördüncü yuvanın ortasındaki on altı köşeli yıldızın karnında, dikdörtgen şeklinde tezyînî kûfî hatlı "الحمدلله" ibaresi yer almaktadır (Foto 218-219; Çizim 175).

Kavsaradaki üçüncü mukarnas sırasının altında beş dikdörtgen panoda tuğladan yapılmış tezyînî kûfî karakterli ibareler bulunmaktadır[164] (Foto 220). Birinci ve üçüncü panoda, zemin üzerine hatâyî üslupta işlenmiş alçı süsleme yer almaktadır. Söz konusu süslemeler kazıma tekniğinde yapılmıştır (Foto 220-222; Çizim 176-177).

Beş dilimli mihrap nişi tuğladan altı ince prizmatik sütunçe ile dilimlenmiş olup, bu dilimler aynı genişlikte, tuğladan tezyînî kûfî kitâbe ve hendesî motiflerle bezenmiştir (Foto 200). Yatay olarak ikiye bölünen ortadaki dilimin üst parçası, üç kollu kırık çizgilerden gelişen ve altı kollu yıldızlardan meydana gelen hendesî kompozisyon ile tezyin edilmiştir. Tuğla ile oluşturulmuş altı kollu yıldızların ortasına birer altı kollu yıldız şeklinde alçı süslemeler yerleştirilmiştir.[165] Mihrap nişinde sağdan sola birinci ve beşinci dilimlerde yine tuğla malzemesi ile svastikalardan hendesî düzenlemeler meydana getirilmiştir. Tuğlaların arasında kalan derzlerde, hendesî süslemeler görülmektedir. Söz konusu süslemeler, "L" şeklinde köşebent, üç kollu kırık çizgiler ve eşkenar dörtgen dizisinden ibarettir (Foto 225; Çizim 180). İkinci ve dördüncü dilimlerde tuğladan altıgen, beş köşeli yıldız ve kelebek şeklini andıran motiflerden oluşan hendesî kopmozisyon bulunmaktadır. Bu şekillerin içine alçı ile küçük üçgen ve eşkenar dörtgenler işlenmiştir. Şekillerde ince çizgiler ile üç boyutlu görüntü oluşturulmuştur (Foto 226; Çizim 181).

Mihrap nişi iki yanda tuğladan birer sütunçe ile sınırlanmıştır. Sütunçelerin yüzeylerindeki tuğlaların arasında olan derzlerde, alçıdan ucu sivri haç motifi, "L" şeklinde köşebent ve eşkenar dörtgenlerden oluşan hendesî süsleme yer almaktadır (Foto 224; Çizim 179). Kavsara kuşatma kemerinin yüzeyindeki tuğlaların arasındaki

[164] Bunlardan sağdan sola birinci pano "لَوْ يعْلمُ" /anlamı: eğer bilseler, üçüncü pano ise "الله اكبر" ibaresini içermektedir (Foto 1; Çizim 1). İkinci panodaki vaktiyle mevcut olan yazı, günümüzde tahrip olmuştur (Foto 1; Çizim 1). Diğer panolardaki yazılar okunamamaktadır (Foto 1; Çizim 1).

[165] Alttaki bölüm, mihrap biçimli şekil içinde Besmele ve İhlâs sûresi, dış kısmında ise " لا اله الا الله" /anlamı: Allah'tan başka ilâh yoktur, "محمد رسول الله" /anlamı: Muhammed Allah'ın Resulüdür, " ليس كمثله شئ" /anlamı: Onun benzeri hiçbir şey yoktur, "و هو السميع البصير" /anlamı: ve kuşkusuz Allah, her şeyi duyan, her şeyi gören'dir ibarelere yer verilmiştir.

derzlere işlenen alçı süslemeler (Foto 223; Çizim 178), sütunçelerin yüzeylerindeki süslemeler (Foto 224; Çizim 179) ile benzerlik göstermektedir.

Katalog No: 9

Eserin Adı: Kazvin Cuma Camii; Cami-i Kebir[166]; Kazvin Mescid-i Cuması; Kazvin Ulu Camii; Mescid-i Cami-i Atik[167]

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı, Kazvin şehir merkezinde, Debbağân Mahallesi, Şüheda Caddesinin batı tarafında yer almaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 36.261160, 50.001871

İnşa Tarihi: 149-193/764-809; 500/1107 - 509/1116 [168]

İnceleme Tarihi: 19.08.2018.

Banisi: Hârûn Reşîd (هارون الرشيد); Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî (امير خمارتاش ابن عبدالله عمادى); II. Şah Abbas (شاه عباس دوم); I. Tahmasb (شاه طهماسب اول); I. Süleyman (سليمان اول); Sedü's-Seltene (سعدالسلطنه) [169]

Mimarı:?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda alçı süslemelerin bulunduğu yer beden duvarlarıdır. Bu alçı süslemeler caminin iç mekânında, merkez sahındaki beden duvarlarının üzerindeki beş kitâbe içerisinde, yazılar ile iç içe olarak işlenmiştir. Kitâbelerde bulunan bitkisel süslemeler, dönemin en zengin süslemelerinden sayılmaktadır. Ayrıca iç mekânda tuğlalar arasındaki derzlerde, alçı süslemeler bulunmaktadır. Camide bulunan kitâbe ve alçı süslemelerin bir kısmı tahrip olmuştur.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kabartma, kazıma ve kalıplama

Plan No: 9

Çizim No: 182-190

Fotoğraf No: 227-249

---

[166] Cami-i Sağir (küçük) ise Kazvin Mescid-i Haydariye'ye denilmektedir. Bkz.: Er-Râfiî, *Et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, s. 50-54.

[167] Yapı İran'ın en eski camisi bilindiği için, Farsça araştırmalarda, caminin isminde eski anlamına gelen "atik" kelimesi bulunmaktadır.

[168] 166. dipnota bakınız.

[169] Yapının farklı bölümleri, muhtelif dönemlerde farklı şahısların tarafından inşa ettirilmiştir.

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 121 sayılı numarayla kayıtlıdır. İran'ın en eski cuma camilerinden sayılan Kazvin Cuma Camiinin, bir Sâsâni[170] ateşgedesinin kalıntıları üzerine inşa edildiği bilinmektedir. Farklı dönemlerde yapılan eklemeler ve onarımlarla günümüze ulaşan cami, dört eyvanlı, avlulu ve mihrap önü kubbeli bir plana sahiptir (Plan 9). Er- Râfiî'ye göre, cami Hârûn Reşîd (149-193/764-809) tarafından yaptırılmıştır. *Hârûn Reşîd'*den sonra yapı *Ebû Ahmet el-Kesai* tarafından yenilenmiştir.[171]

Yapının asıl ibadet mekânında beş alçı kitâbe bulunmaktadır (Çizim 182). Bunlardan tarih kısmını içeren I. ve V. kitâbelere göre, caminin maksûresi, kubbe altı veya merkez sahnı (asıl şebistanı) ve 15 m. çapındaki kubbesi Sultan Gıyaseddin Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah zamanında, Kazvin Valisi, Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî tarafından yaptırılmış olup maksurenin inşası 500/1107 yılında başlamış, 509/1116 yılında son bulmuştur.[172] Yapılan araştırmalarda, caminin en eski bölümünün, güney doğu köşede yer alan Tak-ı Hârûnî diye adlandırılan bölüm olduğu ifade edilmektedir.[173] Caminin güney, kuzey ve batı eyvanları Safeviler dönemine, doğu eyvanı ise Kaçarlar dönemine aittir.[174] Kuzeydeki eyvanın önünde sekizgen planlı bir havuz yer almaktadır. Batı eyvanının güneyindeki revakın kitâbesinden anlaşıldığına göre burası 1320/1902 yılında inşa edilmiştir. Yapıda toplam sekiz harim (*şebistân*)[175] bulunmaktadır. Güney batı köşede yer altında bulunan dikdörtgen harim (*serdâb*[176]) Kaçarlar döneminde 1893-1897 yılları arasında Kazvin valisi olan *Sedü's-Seltene* tarafından yaptırılmıştır. Caminin kuzey eyvanın üzerine, Kaçarlar dönemine ait iki çini süslemeli minare yerleştirilmiştir. Yapının

[170] Er-Râfiî, Kazvin şehrinin kuruluşu II. Şâpûr (Şâpûr Zu'l-Ektaf) tarafından yaptırılmasını kaydeder (Bkz.: Er-Râfiî, *Et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, s. 40.).

[171] Bkz.: Er-Râfiî, *Et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, s. 40.

[172] Bkz.: Er-Râfiî, *Et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, s. 53.

[173] Bkz.: Er-Râfiî, *Et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, s. 40.; Muhammad Ali Gülriz, *Minuder*, İntişarat-i Daneşgah-e Tahran, Tahran 1337 h.ş, s. 165.; Nusretullah Meşkati, "Mescid-i Cami-i Kazvin", *İran-i İmruz*, S. IX-X, Tahran 1320 h.ş, s. 18.; Riza Nezeri Arşad ve Riza Meşkini Asl, "Mescid-i Cami-i Kebir-i Kazvin", *Mescit*, S. LXVII, Tahran 1382 h.ş, s. 47.; Mehnaz Şayistefer, "Tezyinat-i Ketibe-i Mescid-i Cami-i Kazvin", *Name-i Pejuhiş-i Ferhengi*, S. II, Tahran 13^٧ h.ş, s. 53-78.

[174] Güney eyvan, Safevi hükümdarı II. Şah Abbas (1642-1666) zamanında, 1069/1659 yılında, kuzey eyvan, Safevi hükümdarı I. Tahmasb (1524-1576) zamanında, batı eyvan, Safevi hükümdarı I. Süleyman (1666-1699) zamanında, 1081/1671 yılında ve doğu eyvan, Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah zamanında, 1834-1845 yılları arasında inşa edilmiştir.

[175] Şebistân, Farsça dilinde mescit ve camilerin ibâdete mahsus üstü örtülü bölümüne denilir.

[176] Serdâb Farsça dilinde yeraltı anlamına gelmektedir. Bkz.: Deh-hudâ, *Lugatnâme*, C. XVI, s. 1464-1465.

doğu eyvanından doğuya uzanan koridor, İran mimarisinde *Heşti*[177] diye adlandırılan sekizgen bir alan ve ardından doğu giriş kapısı ile son bulur. Bu koridordan avluya ve Tak-ı Hârûnî'ye girilir.

Caminin doğu giriş kapısı, mevcut kitâbesine göre 1074/1667 yılında yapılmıştır. Bu kapı sonradan 1191/1777, 1251/1835 ve 1353/1934 yıllarında onarılmıştır. Yapıya girişi sağlayan ikinci kapı, kuzey batı köşede yer almaktadır. Caminin mihrabı, asıl ibadet mekânında, kıble duvarının ortasında yer almaktadır. Mihrabın süslemeleri İlhanlı ve Safeviler dönemine ait olup bir kısmı çinilerle kaplanmış vaziyettedir. Yapı dıştan, kubbeli makânın güney duvarına bitişen payandalar ile tahkim edilmiştir. Caminin batı hariminde, Kazvin şehrine ait tarihi taş ve seramik eserler sergilenmektedir. Kubbenin dış yüzeyi *Sedü's-Seltene'nin* emri üzere çinilerle süslenmiştir. Kazvin Cuma Camii alçı süslemeleri ve kitâbeleri itibariyle, Büyük Selçuklu sanatında çok önemli bir yere sahiptir. Ancak yapının asıl ibadet mekânındaki maksure yaklaşık 40 yıldır devam eden onarım çalışması nedeniyle (Foto 227), ziyarete açık değildir. Bu nedenle çekebildiğimiz bir kaç fotoğraf ve Michigan üniversitesi, sanat tarihi bölümünün görsel kaynaklar koleksiyonundan elde ettiğimiz Arthur Upham Pope'un tarafından çekilmiş fotoğrafları[178] esas alarak, caminin Büyük Selçuklu dönemine ait alçı süslemelerinin özellikleri ve kitâbelerinin içeriği açıklanacaktır. Cami günümüzde ibadete açık değildir.

Kompozisyon Özellikleri: İç mekânda, kubbeye geçiş bölgesini tuğladan sivri kemerli sağır nişler dolanmaktadır. Sivri kemerlerin dış yüzeylerinde kazıma tekniğinde yapılan sülüs yazı karakterli kitâbe[179] (Çizim 182), sırayla Besmele, Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Ali (r.a.) hakında medihler, Sultan Gıyaseddin Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah ve Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî'nin isimleri (yapının bânisi), kubbeli mekânın yapılış tarihi, Neml sûresinin 40. ayetinin son kısmı ve Nahl sûresinin 32. ayetini içermektedir[180] (Foto 228-232). Bu kitâbe, mavi zemin üzerinde

[177] Heşt Farsça dilinde sekiz demektir.

[178] The Visual Resources Collections at University of Michigan, Department of the History of Art: https://lsa.umich.edu/histartvrc, (22.08.2018).

[179] Kubbeli mekânda yer alan kitâbelerın anlamlarının çok uzun olması nedeniyle yazılmayacaktır. Kitâbelerin içerikleri, Mehnaz Şayistefer'in mekalesinden alınmıştır (Bkz.: Şayistefer, "Tezyinat-i Ketibe-i Mescid-İ Cami-İ Kazvin", s. 53-78.).

[180] بسم الله الرحمن الرحيم الحمدالله رب العالمين و الصلوه على نبيه محمد سيد المرسلين و امام المتقين و رسول رب العالمين الى الخلق الاجمعين و رحمه الله على منبع الافتخار و معدن الوقار و علم المهاجرين و الانصار علم اتبع الى على به و أمن لله و

ve bitkisel süslemelerle kaynaşmış haldedir. Kazıma tekniğinde yapılan süslemeler, belirli aralıklarda ve uçlarında hatayî, gülbezek (gülçe), kanatlı ve sencide rumi motifleri bulunan ters bakışımlı kıvrıkdalların birleşmesiyle oluşmaktadır (Çizim 183).

Kubbe kasnağında yer alan sivri kemerli nişlerin altında bir yazı kuşağı bulunmaktadır (Çizim 182). Kabartma ve kazıma tekniğinde yapraklı ve çiçekli tezyînî kûfî kitâbe, sırayla Besmele, Müzzemmil sûresinin 20. ayeti, caminin vakfiyesi ve Âl-i İmrân sûresinin 87. ayetinin son kısmını ihtivâ etmektedir[181] (Foto 233-235; Çizim 184-185). Bu kitâbe girift bitkisel zemin üzerine işlenmiş olup zemindeki boşluklar, mavi renk ile boyanmıştır. Zeminde görülen süsleme kompozsiyonu, belirli aralıklarda palmet, hatayî, sencide ve kanatlı rumi motiflerinin yer aldığı ters bakışımlı dairesel hatların birleşmesiyle oluşmaktadır. Kanatlı rumi ve palmetlerin yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir.

İkinci kitâbenin hemen altında ayak kısımlarından birbirine bağlanan üç dilimli kemerlerin içerisine yerleştirilmiş üçüncü kitâbe (Çizim 182), tezyînî kûfî yazı türü ile yazılmıştır. Mihrabın doğusundan başlayan kitâbe, batısında son bulur. Kitâbenin içeriği Bakara sûresinin tüm ayetleridir (Foto 236-242). Boşlukları, mavi renk ile boyanmış zeminde, kelimelerin üst kısmında, uzun dalgalı çızgiden çıkan kıvrıkdalların uçlarında palmet ve kanatlı rumi motifleri yer alır (Çizim 186-187).

العلاه و اعلى جو و الا و سر الاسرار ثم على الشيخ المعمر و الامير المنور على نورنا ظلما يوم الدارين على امير المؤمنين على الوصى سبعه على الانصار رضوان الله عليهم و على جميع الصحابه الاخيار الى يوم الدين و رحمه الله على اميرالمؤمنين و امام المسلمين و ابن عم رسول و زوج البتول ابى الحسنين مظهر العجائب و مظهر الغرائب الشهاب الثاقب و غالب كل غالب و نقطه دايره المطالب على بن ابى طالب تعيينه فى ايام دوله الملك العادل السلطان المعظم مالك العرب و العجم عماد الدنيا و غياث الدين ابى شجاع محمد بن ملكشاه قسيم اميرالمؤمنين اعزه امر الله لعزته و اعلى فى الاقدار قدره و فى ولايه الامير لله اسقاطى بن توران نصر اميرالمؤمنين يناه الدنيا و الدين و قد اجرى الله الاسفهسلار مجد الدين اتبع الوصى الا بالله عليكم و تبارك و تعالى. ذلك على يدالامير الموفق لمرضين الافعال المجاهد فى الله ابومنصور خمارتاش بن عبدالله عمادى ابتغاء لمرضات الله و طلباً لثوابه و هربا فى اليم عذابه و وسل عقابه و متسارعا الى مغفره ربه و جنته عرضها السموات و الارض آخرها انتها سنه ثمان و خمسائه و هو نحمد الله على ذلك حق حمده و اعدت للمتقين فى مده تسع سنين اوله شهور سنه خمسائه و نشكره وكفا شكره و يقول هذا من فضل ربى ليبلونى أأشكر أم أكفرو من شكر فانما يشكر لنفسه و من كفر فان ربى غنى كريم و نسئل الله ان يجعل ذلك خالصا لوجه و تغمذه برحمه و لايتنا قشه فى محاسبته و يجعل من الذين تتوفاهم الملائكه طيبين يقولون سلام عليكم ادخلو الجنته بما كنتم تعملون و رحم الله من نظر فى يوم لعذه قبل خروج الامر من يده فانه لابد منقولا من الدنيا الى الاخره

[181] لانفسكم من خير تجدوه و عندالله هو خير و اعظم اجرا يقول خمارتاش بن عبدالله بسم الله الرحمن الرحيم قال الله تعالى و ماتقدموا وقفت على هذه القبه و المدرسه الملاصفه لها ثلاثه ارباع قريه هراس آباد و خمسه عشر سهما من قريه جيوران و جميع بستان جيلاز (جيلان) و جميع بستان امامان بطريق الجوسق و جميع الكروم الباسطه بطريق نهر ابهر و مادونه و يشتمل على ثمانيه عشر بستانا و سهما واحدا من سهمين من جميع الرحى المعروفه بقاسمان مع جميع الغيضين اللتين بخلفها و هى على وادى ديزج و جميع الحوانيت التى بقزوين تكاد فانه مع الا [...] وقفا صحيحا على ما تنطق به عقودها و سجلاتها و وقفت على مساكين مدينه النبى سته عشر سهما من سهام قريه ملولان و وقفت على القناه الخمارتارش على ماتنطق به العقود شربا نظما و جريا المتنوع فى ديوان السلطان و غرض فى هذه الكتابه قطع [...] على هذه المدرسه ايضا سهما واحد من سهمين من كروم البستان [...] عليها و على مدرستها سهمين و نصف وليس لاحد تغييرها و تبديلها فمن فعل ذلك فعليه لعنته الله و الملائكه و الناس اجمعين

Arapça sapsız harflerin üstündeki boşlukları kapatmak amacıyla, söz konusu süslemeler daha yoğun olarak uygulanmıştır.

Dördüncü kitâbe Bakara sûresini içeren kitâbenin hemen altında yer almaktadır (Çizim 182). Bu kitâbe, kubbeli mekânın kuzey duvarı üzerine bir satır, diğer yönlerdeki duvarların üzerine ise iki satır halinde ve daha küçük olarak yazılmıştır (Foto 243-246). Kabartma ve kazıma tekniğinde işlenen sülüs kitâbe, sırasıyla "بسم الله الملك الحق المبين" ibaresi, Neml sûresinin 40. ayetinin son kısmı, camiye ait vakfiye, Âl-i İmrân sûresinin 87. ayetinin son kısmı, En'âm süresinin 141. ayetinin bir kısmı ve Humârtâş b. Abdullah hakkında dualarını içermektedir.[182] Bu kitâbe, mavi zemin üzerine üslûplaştırılmış bitkisel bezemelerle kaynaşmış biçimde uygulanmıştır. Kazıma tekniğinde işlenmiş bezemeler, uçlarına iri hatayî, sencide ve kanatlı rumi motifleri yerleştirilen ters istikametlerden gelen dairesel hatların birleşmesiyle oluşmaktadır. Dairesel hatların bazı yerlerinde üç delikli düğme benzeri motif yer almaktadır (Çizim 188-189).

Beşinci kitâbe levhası kubbeli mekânın kuzey duvarı üzerinde, sivri kemerli kapı açıklığının üstünde, uzun yatay dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer alır (Çizim 182). Kabartma ve kazıma tekniğinde işlenmiş beş satırlık sülüs kitâbe, sırasıyla

[182] بسم الله الملك الحق المبين هذا من فضل ربى ليبلونى اكرام اكفر من شكر فانما يشكر لنفسه و من كفر فان ربى غنى كريم. يقول العبد الضعيف الفقير الى رحمه الله خمارتاش بن عبدالله العمادى اعطاءالله سئوله و بلغه فى الدارين مأموله وقفت وتصدقت على الدويره التى امرت ببنائها و عمارتها بمكه حماها الله من الافات فى حرم الله تعالى بخمسه و عشرين (ستين) سهما من سهام قريه تدعى به ششين و تصدقت ايضاً بالكروم التى هى فى ايدى السكان بها و غيرهم على الاتفصيل المكتوب فى السجل الناطق بالوقفيه والسهم سهام (و سكانها من اهل التصوف) اهل التصوف الذيين تأدبو بآداب الله تعالى الاخيار سهم و الابرار المتقين. بجميع اثنين و عشرين سهما من سهام قريه تدعى بصامغان و بجيمع الراضى اللواى اللواتى فى يد الخطيب ابى طاهر و يعرف باكاريه و بجيمع الراضى المعروفات باكارثه باختر و لشكرى و تصدقت ايضا بجميع خمسه عشر سهاما من سهام قريه تدعى باراجين و تصدقت ايضا بخمسه عشر سهما من سهام القريه المدعوه بششين. و تصدقت ايضا بنصف جميع الرحى المعروفه بقاسمان التى هى على وادى ديزج و تصدقت ايضاً بجميع اثنى عشره بستانات اكرام بقزوين يعرف بدسكه مماىلى انهر الذى يجرى فيه الماء الى البستان منها اربع قطاع على يمين الداخل فى البستان من مجرى الماء قطعه منها يعرف بكار ورده و ثلاث قطاع متصله بها و على شمال الداخل فى البستان فيه من مجرى الماء اريع قطاع منها به بستان غوره و قطعه منها يعرف به شبوه و ثلاث قطاع متصلات بها و اربع قطاع مماىلى البستان المعروف بالدهخدا محمد الزينقى قطعه منها يعرف بزرجون و تصدقت ايضاً بسهم واحد و واحد ايضا بكل عشره سهام من سهم واحد [...] من سهام القريه المد عقره بصامغان على الخان المبنى بهذه القريه وتصدقت ايضبنصف سهم واحدا من سهام القريه المدعوه بجيوران على البئر الذى امرت بحفره فى هذه القريه و على عمارته و عمارت بيت البئر و على عمارت المسجد الذى هو فوق هذا البيت و على المتولى السقى الماء فيه ليصرف فاضل دخل هذه الصدقه الى نمن الدلو و الرسنا و الكده و الشرب و الكيزات و الالات المحتاجه اليها و قد امرت المتولى بالدويره التى ينسبها على باب الجامع العتيق الصوفيه و امضيت اليه افضيت ان يشترى ثلثه بقور ثلث من البقور السمان فى الشهور الثلثه رجب و شعبان و رمضان و يذبح فى كل شهر بقره و يتصدق ملجومها على الفقراء و المساكين و الارامل و يتصدق مع كل واحد من البقورا كف رغيف و رغيف واحد على الفقراء حسب ماجرت عادتى فى حال حيوتى وقفت جميع ذلك وقفا صحيحاً شرعياً مؤيداً بالشروط المذكوره فى عقود الوقفيه ابتغاء امرضات الله و طلبا لثوابه و هو بالعقابه فلايحل للوالى و لا الضالم و لا لمتقلب و لاغير هم تبديل و تغييره فمن فعل ذلك فعليه لعنته الله والملائكه والناس اجمعين واجرا لواقف على الله تعالى وقد عهد الواقف المتصدق بهذه الصدقات عهدا الى الله و ميثاقه الى كل قيم و متولى يقوم بامر هذه الوقاف و المواضع المذكوره فيه من المقصوره والمدرسه و الخانقاهات و القنات و اهل الحرم و غيرها مرجواً من الله تعالى من عشر و توابع على ما قال الله تعالى و آتو حقه يوم حصاده فما فضل من ذلك يبدء بعمارتها المحتاجه اليها فما زاد عليها يصرفها الى الوجوه المذكوره فى عقود الوقفيه فرحم الله امرا نظر فى هذه الاثار خمارتاش بن عبدالله و دعا له بالعفو و المغفره و الرحمه و الرضوان ليغفرله.

Besmele, Humârtâş b. Abdullah tarafından vakf edilmiş *Humârtâşiye* diye adlandırılan caminin kehrizi ile ilgili açıklamalar, Âl-i İmrân sûresinin 87. ayetinin son kısmı, Humârtâş b. Abdullah hakkında dualarla kubbenin yapılış tarihini ihtivâ etmektedir[183] (Foto 247-248). Camideki birinci, ikinci ve dördüncü kitâbelerde olduğu gibi, bu kitâbe de mavi zemin üzerine üslûplaştırılmış bitkisel bezemelerle kaynaşmış biçimde yazılmıştır. Kazıma tekniğinde yapılan kitâbedeki bezemeler, uçlarında kanatlı ve sencide rumi, dört delikli düğme benzeri motif, gülbezek ve hatayîler yerleştirilen dairesel hatların birleşmesiyle oluşmaktadır. Kelimelerle iç içe tasarlanan üslûplaştırılmış bitkisel süslemeler girift bir şekilde işlenmiştir.

Kubbeli mekândaki tuğlaların arasında olan derzlere kalıplama tekniğinde hendesî alçı süslemeler yerleştirilmiştir. Bu süslemeler, ortasında bir çemberin yer aldığı kesişen çarpı şeklinde çizgiler ve ince kenarlı mercek motifinden oluşmaktadır (Foto 249; Çizim 190).

[183] بسم الله الرحمن الرحيم يقول العبد الضعيف المستظهر بغفور به خمارتاش بن عبداله ماءالقنات الخمارتاشيه جعلته قسمتا بين اهل القزوين فربعه لاهل طريق ابهر يأخذون حظهم من رأس سكه شريح و سدسه لاهل رستق القطن يأخذون شربهم من رأس ديوكته و ربع لاهل المدينه العتيقه يأخذون نصيبهم من موضعين من رأس سكه الاكافير عندالمسجد و من باب الجامع العتيق النافذ والى رستق الصاغه و ما فضل عنهم يكون لاهل طريق ارداق و ثلثه لاهل طريق رى و صامغان و سكه الحريريه و لاهل طريق المقابر يأخذون حظهم من باب الجامع العتيق النافذ الى رستق الصباغه فلايحل لاحد تغيير هذه الجمله فمن فعل ذلك فعليه لعنته الله و الملائكه و الناس اجمعين فرحمه الله من دعاله بالمغفره و لمن قال أمين المده و ان طالت قصيره و لماضى للمقيم عبره و لميت للحى عظه و ليس لامس عوره و للمره من غد على ثقه و الاول للاوسط جايز و الاوسط للاخخير قائد وكل لكل لاحق و الموت لكل سائق ان آثارنا تدل علينا فانظر و ابعدنا الى آلاثار تمت عمارت هذه البقعه فى آخر سنه تسع و خمسمائه.

Katalog No: 10

Eserin Adı: Save Cuma Camii

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı, Tahran'ın 140 km. doğusunda, Save şehrinin güneyinde bulunmaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 35.010247, 50.363015

İnşa Tarihi: 504/1111[184]

İnceleme Tarihi: 12/08/2018.

Banisi: Sultan Gıyaseddin Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah (سلطان غياث الدين ابوشجاع محمد بن ملكشاه)[185]

Mimarı: ?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda Büyük Selçuklu dönemine ait alçı süslemeler, caminin kubbeli mekâna bağlı olan güneydoğu sahındaki mihrapta bulunmaktadır.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kazıma

Plan No: 10

Çizim No: 191-194

Fotoğraf No: 250-259

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 156 sayılı numarayla kayıtlıdır. Yapıya ait minare üzerindeki hendesî tuğla örgülerin arasına yerleştirilen kûfî kitâbe kuşağına göre, yapı, *Sultan Gıyaseddin Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah* tarafından 504/1111[186] yılında inşa ettirilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş olan yapı, dıştan 86×68 m. ölçülerinde düzgün olmayan dikdörtgen planlı, minareli, açık avlulu ve iki eyvanlıdır (Plan 10). Büyük Selçuklular

[184] Yapının minare üzerinde bulunan çıplak tuğla kûfî yazı karakterli kitâbeye göre minare, 504/1111 yılında inşa edilmiştir. Bu tarih Büyük Selçuklu devleti'nin hükümdarı Sultan Gıyaseddin Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah dönemine denk gelmektedir. Ayrıca kitâbede Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah ismi yazılmıştır.

[185] 184. dipnota bakınız.

[186] Bu kitâbede "سنه اربع و خمسمائه" ibaresi bulunmasına rağmen, çoğu araştırmalarda, minarenin tarihi 510/1117 olarak kaydedilmiştir (Örnek olarak Bkz.: Freya Stark, "A Persian lnscription on the Minare of Saveh", *The Geographical Journal*, S. LXXXV, London 1935, s. 69-70.).

döneminde tuğladan tek eyvanlı olarak inşa edilen cami, İlhanlı döneminde ilave edilen batı eyvanıyla, iki eyvanlı hale getirilmiştir.[187] Caminin avlusu, 44×36 m.[188] ölçülerindedir. Mihrap önündeki kubbeli bölüm, gerisinde yer alan güney eyvan ile doğrudan avluya açılmaktadır. Ana eyvanın doğusunda ve karşısında eyvan yoktur. Doğuda ortadaki avlunun etrafını çevreleyen üç sahınlı bir revak yer almaktadır. Caminin farklı bölümleri özellikle kubbesinin dış ve iç yüzeyi, Safevi dönemine ait gösterişli çini süslemelerle kaplıdır. Camide toplam beş mihrap bulunmaktadır. Bunların güneydoğu sahındaki mihrabın üzerinde herhangi bir tarih kitâbesi taşımamakla birlikte, genel şekil ve süsleme özellikleri bakımından Büyük Selçuklu dönemine ait örnekler ile benzerlik arz etmektedir. Diğer mihraplar ise İlhanlı ve Safevi dönemlerinden kalmadır. Kubbeli mekânda, kıble duvarının ortasındaki Safevi dönemi mihrabı, dönemin en şaşalı ve gösterişli örneklerinden sayılmaktadır. Caminin 14 metre[189] yükseklikte olan silindirik gövdeli minaresi, kuzey doğu yönünde yapıdan ayrı olarak bulunmaktadır. Minare, oldukça zengin tuğla süslemeler içermektedir. Üst bölümü tamamen yıkılmış olan minare, sonradan onarılmıştır. Camiye kuzey ve batı cephelerindeki iki kapıdan girilir. Cami günümüzde ibadete açık değildir.

Kompozisyon Özellikleri: Kubbeli mekâna bağlı olan güneydoğu sahnında yer alan iki sütunu birbirine bağlayan kemer ayağının iç yüzeyinde alçı süslemeli mihrap bulunmaktadır (Foto 250-251; Çizim 193-194) Kazıma tekniğinde düzenlenen ve dikdörtgen görünümlü mihrap 2.65×1.53 m. boyutlarında olup yaklaşık %60'ı tahrip olmuştur. Mihrapta, alınlık, üç bordür ve iç içe iki mihrap kurgusu yer alır. Mihrabın dıştan içe doğru birinci bordüründe iki silme arasında, bir düz bir ters eşkenar üçgenlere, saplarından yanlardaki benzer motiflere ters biçimde bağlanan simetrik ikişer kanatlı rumi yerleştirilmiştir (Foto 252; Çizim 191).

İkinci bordürde, kazıma tekniğiyle yapılmış bitkisel zemin üzerine tezyînî kûfî kitâbe işlenmiştir. Kitâbedeki harflerin etrafında görülen süsleme kompozsiyonu, üzerinde belirli aralıklarda kanatlı rumi ve hatayi motifleri inin yer aldığı zıt

[187] Yapı Büyük Selçuklulardan sonraki dönemlerde (özellikle İlhanlı ve Safeviler) geçirdiği onarımlarla bugünkü şeklini almıştır.

[188] Bkz.: Hill ve Grabar, *Islamic Archilecture and its Decoration A,D. 800-1500*, s. 60.

[189] Bkz.: George Michell, *Architecture of the Islamic World*, Thames and Hudson, London 1978, s. 108.

yönlerden gelen dairesel hatların birleşmesiyle oluşmaktadır. Kitâbenin içeriği Besmele ve Tevbe sûresinin 128-129. ayetleridir (Foto 253; Çizim 192):

بسم الله الرحم[ن الرحيم. لقد جاء]كم رسول من انفسكم عزيز عليه ما عنتم حريص عليكم بالمؤمنين رؤوف رح[يم فان تولوا فقل حسبى] الله [لا اله الا هو][190]

Üçüncü bordürde, kazıma tekniğiyle yapılmış bir hendesî süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Söz konusu süsleme, birbirine bağlanan meander motifleri ile onların gamalı haçlarının arasında meander gözü olarak adlandırılan kısımların içine yerleştirilmiş altı dilimli rozetlerden oluşmaktadır (Foto 254). Mihrabın alınlığında, tezyînî ve çiçekli kûfî ile tatbik edilmiş bir kitâbe yer almaktadır. Kitabenin içeriği büyük bir ihtimalle özel ve bilinmeyen bir isim içerdiği için okunamamaktadır[191] (Foto 255). Üçgen biçimindeki kemer köşelikleri tahrip olduğu için özellikleri açıklanamamaktadır. Fakat kemer köşeliklerindeki yazı, kalan kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla büyük bir ihtimalle "الله" kelimesidir (Foto 256, Çizim 194). Mihrabın sivri kemer ile kuşatılan kısım süslemesiz bırakılmıştır (Foto 257). Kemerin altındaki dikdörtgen panoda, dikey eksene bağlı iki yana simetrik olarak yayılan ve uçlarında palmet motifleri işlenmiş kıvrıkdallar yer almaktadır (Foto 251; Çizim 193-194). Yüzeysel mihrap nişi iki yandan birer uzun dikey dikdörtgen biçimli boş pano ile sınırlanmıştır. Bunların arasında tezyînî kûfî hatlı kitâbe, Âl-i İmrân sûresinin 19. ayetinin ilk kısmını içermektedir (Foto 250) :

[ان الد]ين عندالله الا[سلام][192]

Büyük Selçuklu dönemine ait mihraplardan hareketle bu mihrabın niş kısmının kemerli olduğunu söylemek mümkündür (Çizim 194). Burada kemer ayaklarına sütunçeler işlenmiştir (Foto 258). Sütunçe başlıklarında, kavisli kısımlarından birbirine temas eden dikey simetrik iki yarım palmet motifi ve bunların arasında üç dilimli yaprak yer almaktadır (Foto 258, Çizim 194). Sütunçe gövdelerinde ise altı dilimli rozet motifleri ve etrafındaki altı adet paralelkenarın saat yönünde 60 derece

[190] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir. Bundan sonra eğer onlar dönerlerse, o zaman onlara şöyle de: "Bana, Allah yeter (kâfidir), O'ndan başka ilâh yoktur.

[191] Eskide bazı şahsiyatlar için bazı camilerde özel mihrapların yapıldığı bilinmektedir (Bkz.: Ali Seccâdî, *Seyr ve Tahavvul-i Mihrap Der Mi'mâriyi İslâmî İran Ez Âğazi Tâ Hamlei Moğol*, s. 70.). İncelenen mihrap da kıble duvarının üzerinde yer almadığı için özel bir mihrap ve mihrap alınlığındaki yazılan kitâbenin içeriği de özel bir isim olduğu düşünülmektedir.

[192] Anlamı: Muhakkak ki Allah'ın katında dîn, İslâm'dır.

döndürülmesiyle meydana gelen motiflerin birleşmesinden bitkisel ve hendesî süsleme kompozisyonu ortaya çıkmıştır (Foto 258, Çizim 194).

Kemerli sathi nişin merkezinde, simetrik dilimli rumilerle çerçeve içerisine alınmış palmet motiflerinden oluşan bitkisel süsleme kompozsiyonu görülmektedir. Rumi ve palmetlerin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır (Foto 259; Çizim 193-194).

Katalog No: 11

Eserin Adı: Gülpayegan[193] Cuma Camii (Gülpayegan Mescid-i Cuması)

Eserin Bulunduğu Yer: Cami, İsfahan'ın 200 km. kadar kuzeyindeki Gülpayegan şehir merkezinde yer almaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 33.454466, 50.293532

İnşa Tarihi: 508/1115

İnceleme Tarihi: 09.08.2018.

Banisi: Ebû Nesr İbrahim b. Muhammed b. İbrahim Baba Abdülmelik (ابونصر ابرهیم ابن محمد ابن ابرهیم بابا عبدالملک)[194]

Mimarı: Ebu Ömer b. Muhammed el-Kazvinî (ابوعمربن محمد القزوینی)[195]

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda alçı süslemenin bulunduğu yerler asıl ibadet mekânından doğudaki yan mekâna geçişi sağlayan ana kemerin köşelikleri ile aynı mekândaki alçı derz süslemeli beden duvarlarıdır.

Süsleme Türleri: Geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kabartma ve kalıplama

Plan No: 11

Çizim No: 195-199

Fotoğraf No: 260-265

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 191 sayılı numarayla kayıtlıdır. 1988 öncesi yayımlanan araştırmalarda yapının tarihlendirilmesi hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat 1988 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucunda mihrabın toprağın altında kalan bölümünde bulunan kitâbesine göre, caminin kesin yapılış tarihinin 508/1115 olduğu tespıt edilmiştir.[196]

[193] Gülpayegan Büyük Selçuklu döneminde İsfahan'ın en önemli ilçelerden biriymiş (Bkz: Firuz İşraki, *Gülpayegan Der Ayine-i Tarih*, Neşr-i Çaharbağ, İsfahan 1383 h.ş, s.104.).

[194] Behnaz Rizayi, "Ketîbe-i Mescid-i Camii Gülpayegan", *Peyam-i Baharistan,* S. IV, Tahran 1388 h.ş, s. 189-195.

[195] Rizayi, "Ketîbe-i Mescid-i Camii Gülpayegan", s. 189-195.

[196] Bkz.: Abdullah Kuçani, *Berresi Ketibehay-e Tarihi Mescid-i Cami-i Gülpayegan*, Sazman-i Miras-i Ferhengi Senayi-i Desti ve Gerdişgeri, Tahran 1383 h.ş, s. 8-9.; Lorenz Korn, "The Great Mosque of Golpaygan: Architectural documentation and archaeological research 2007–2008",

Kubbe eteğinde yer alan kitâbesine göre, yapı Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın oğlu Ebû Şuca Muhammed [197] (498-511/1105-1118) zamanında yapılmıştır. Bu dönemden sadece güney cephesindeki kubbeli mekân (kare planlı köşk tipli asıl ibadet mekânı) günümüze ulaşmıştır.[198] Kaçar döneminde yapının kuzey ve güney cephelerine tuğladan birer büyük, doğu ve batı cephelerine ise birer küçük eyvan ilave edilerek yapı dört eyvanlı hale getirilmiş, bunların arasında kalan üstü örtülü bölümlerle de genişletilmiştir (Plan 11). Yapıda tuğladan iki mihrap yer almaktadır. Kıble duvarının ortasında, dikdörtgen formunda asıl mihrap ve onun solunda ikinci mihrap yer almaktadır. Çok zengin tuğla süslemeler ve kûfî kitâbeler içeren camide alçı süslemelere oldukça az yer verilmiştir. Cami günümüzde ibadete açıktır.

Kompozisyon Özellikleri: Asıl ibadet mekânından doğu taraftaki yan mekâna geçişi sağlayan ana kemerin köşeliklerinde dökülmüş alçı süslemelerden bir kaç parça rumi ve palmet motifi kalmıştır (Foto 260-261; Çizim 195). Kabartma tekniğinde yapılan bu motiflerin simetrik olduğu kalan parçalardan anlaşılmaktadır. Ayrıca mihrabın karşısındaki duvarda yer alan ana kemerin köşeliklerinde benzer alçı süsleme bulunmaktadır.

Asıl ibadet mekânında beden duvarları üzerinde tuğlaların arasındaki derzlerde alçı süslemeler bulunmaktadır. Bu süslemeler dört türde sınıflandırılabilmektedir. Birinci tür, kesişen bir çember ve çarpı şeklinde çizgilerden oluşmaktadır (Foto 262-263; Çizim 196). İkinci tür, dört köşesine üslûplaştırılmış lale motifi yerleştirilen eşkenar dörtgen ve çarpı motiflerinin birleşmesinden meydana gelmektedir (Foto 264; Çizim 197). Üçüncü tür ise ikisi altta biri bunların üstüne yerleştirilmiş üç ters üçgenden ibarettir (Foto 264; Çizim 198). Dördüncü tür, simetrik olarak uçları birbirine yakın iki üçgen ve bunların alt ve üst ortasında yer alan birer çember motifinden oluşmaktadır (Foto 265; Çizim 199).

Otto Friedrich University Bamberg, Bamberg 2008, s. 1.; Özkurt, *İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, s. 37.

[197] Giyasu'd-din Ebû Suca' Muhammed b. Melikşah.

[198] Bkz.: Rizayi, "Ketîbe -i Mescid-i Camii Gülpayegan", s. 18 9.

Katalog No: 12

Eserin Adı: Sin Mescid-i Cuması

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı, İsfahan'ın 24 km. kuzeyinde, Sin köyünde bulunmaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 32.853555, 51.657289

İnşa Tarihi: 526/1132- 529/1135[199]

İnceleme Tarihi: 13.08.2018.

Banisi: Ebû Ğâlib Yahya b. ebî Saîd b. Zekeriyyâ (ابوغالب یحیی بن ابی سعید ابن زکریا); Ebû İsmail Muhammed b. Hüseyn b. Ali b. Zekeriyyâ (ابو اسماعیل محمد ابن حسین ابن علی ابن زکریا)[200]

Mimarı: ?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda Büyük Selçuklu dönemine ait alçı süslemeler, mihrap ile asıl ibadet mekânına girişi sağlayan sivri kemerin karnında ve bu mekanın tuğlaları arasındaki derzlerde bulunmaktadır.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kazıma ve kabartma

Plan No: 12

Çizim No: 200-208

Fotoğraf No: 266-276

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 281 sayılı numarayla kayıtlıdır. Tuğladan inşa edilmiş dikdörtgen planlı ve minareli yapı, açık avlulu ve tek eyvanlıdır (Plan 12). Mihrabın üstünde kubbeye geçiş bölgesinde, rumi motiflerle süslü sivri kemerli on satırlık sülüs hatlı taş kitâbe panosuna göre, cami, Ebû Ğâlib Yahya b. ebî Saîd b. Zekeriyya tarafından 529/1134 yılında inşa ettirilmiştir. Yapı 22×18 m. avlusu ise 6.5×5.5 m. boyutlarındadır. Caminin güneyinde bir eyvan,

[199] Yapının iç mekânda, mihrabın üstünde bulunan kitâbeye göre cami, 529/1135 yılında, Minare kaidesinde bulunan kitâbeye göre ise minare, 526/1132 yılında inşa edilmiştir.

[200] Yapının bânisi *Ebû Ğâlib Yahya b. ebî Saîd b. Zekeriyya*, minarenin bânisi ise *Ebû İsmail Muhammed b. Hüseyn b. Ali b. Zekeriyyâ'*dır.

kuzeyinde ise yapıya girişi sağlayan üzeri beşik tonozla örtülü sivri kemerli bir açıklık yer almaktadır. Güney eyvanının sonunda, asıl ibadet mekânında, tuğla ve alçı süslemeleri içeren dikdörtgen görünümlü mihrap, kıble duvarının ortasında yer almaktadır. Mihrap yeni yapılan onarımda çivit mavisi ve sarı renk ile boyanmıştır. Beden duvarlarının üzerinde ibadet mekânını örten kubbe içten mukarnaslıdır. Caminin beşgen kaideli ve silindirik gövdeli minaresi, kuzey batı köşesinde bulunmaktadır.

37 m. yüksekliğinde ve tuğla malzeme ile inşa edilen minare, kaidesindeki sade tuğladan kûfî kitâbe, bânînin ismi ile inşa tarihini; gövdenin üst kısmındaki sırlı tuğladan kûfî kitâbe kuşağı ise Fussilet sûresinin 33. ayetini ihtivâ etmektedir. Cami günümüzde ibadete açıktır.

Kompozisyon Özellikleri: Asıl ibadet mekânında, kıble duvarının ortasında yer alan 4.10×2.05 m. ölçülerindeki dikdörtgen mihrapta bir çerçeve bordürü ve iç içe iki mihrap kurgusu yer alır (Foto 266-267; Çizim 205-206). Sivri kemerli, tuğla ve alçı tezyinatla bezenmiş mihrabı çevreleyen hafif iç bükey bordür sülüs hatlı kitabeyle dolgulanmış olup kademeli tuğla silmelerle kuşatılmıştır. Kitâbede harf aralarında kalan boşluklara uçlarında kanatlı rumi motifi bulunan kıvrıkdallar yerleştirilmiştir (Foto 268-269; Çizim 200-201). Kabartma tekniğinde işlenen kitâbenin içeriği Besmele ve Bakara sûresinin 255. ayetidir[201]:

بسم الله الرحمن الرحيم. الله لا اله الا هو الحى القيوم لا تاخذه سنه ولا نوم له ما فى السماوات وما فى الارض من ذا الذى يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشىء من علمه الا بما شاء وسع كرسيه السماوات والارض ولا يئوده حفظهما وهو العلى العظيم[٢٠٢]

Son yapılan onarımda yazı zemini sarı renk, yazı ve süslemeler ise çivit mavisi ile boyanmıştır. Kanatlı rumilerin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır (Foto 270; Çizim 202). Mihrab nişi iki yandan silindirik sütunçelerle sınırlandırılmış, sivri kemer alınlıklı olarak düzenlenmiştir (Foto 266-267, 271). Mihrap nişinde, sütunçe gövdelerinde, sivri kemerli alınlıklarda ve köşeliklerde yer alan tuğladan hendesî

[201] Bakara sûresinin 255. ayeti, Âyetü'l-Kürsî diye adlandırılır.

[202] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.). Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.

süsleme kompozisyonlarında Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır. Kazıma tekniğinde yapılan bu hendesî alçı süslemeler, dantel görünümlü olup, küçük üçgenlerden meydana gelmiştir (Foto 271-273; Çizim 203-206).

Asıl ibadet mekânında tuğlalar arasındaki derzlerde alçı süsleme örnekleri bulunmaktadır. Söz konusu süslemeler, hendesî türde olup çarpı şeklindedir (Foto 274; Çizim 207). Son yapılan onarım'da alçı derz süslemeler ve tuğlalar arasındaki derzler beyaz renge boyanmıştır.

Yapının asıl ibadet mekânına girişi sağlayan sivri kemerin karnında hendesî süslemelere yer verilmiştir (Foto 275-276; Çizim 208). Söz konusu süsleme açıları farklı altıgen tuğlaların birleşmesinden meydana gelen altı köşeli yıldızları ihtivâ etmektedir. Bu yıldızların içine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır. Kazıma tekniğinde yapılan bu süslemeler, üslûplaştırılmış altı yapraklı çiçekler ve çiçeklerin yapraklarının etrafına ışınsal olarak yerleştirilen altı eşkenar üçgenlerden oluşmaktadır.

Katalog No: 13

Eserin Adı: Yezd Şah Ebu'l-Kâsım Camii (Mescid-i Şah Ebu'l-Kâsım; Mescid-i Teşekküri; Mescid-i Teşekkükri)

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı Yazdin Şah Ebu'l-Kâsım (Şahabüddin Kasım Taraz) mahallesinde, Yazd Cuma Camii yakınında ve Seyyid Abdul-Nabi türbesinin hemen önünde yer almaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 31.903483, 54.366618

İnşa Tarihi: Mühtemelen Büyük Selçuklu döneminin son yılları

İnceleme Tarihi: 28.08.2018.

Banisi: ?

Mimarı: ?

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda alçı süslemenin tek bulunduğu yer mihraptır.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kabartma ve kazıma

Plan No: 13

Çizim No: 209-212

Fotoğraf No: 277-283

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 6321 sayılı numarayla kayıtlıdır. "L" şeklinde bir planlama gösteren yapı, iki dikdörtgen (avlu ve harim) bölümden müteşekkildir (Plan 13). Avlu ile harim bölümü yaklaşık aynı büyüklüktedir (12.5×3.20 m.). Avlunun batı ve kuzey köşesinde iki çıkıntı, doğu köşesinde ise bir depo bulunmaktadır. Avludan harim kısmına girişi sağlayan kapı, harimin doğusunda yer almaktadır. Yükseltiye bağlı olarak avlu bölümünde tek yönlü ve 10 basamaklı merdiven bulunmaktadır. Merdivenin önünde harime geçiş, "L" şeklinde bir koridorla sağlanmaktadır. Yapının harim kısmı, iki dizi sütunla üçe ayrılmıştır. Mihrap 1.20 m. yüksekliğinde ve 1.40 m. genişliğinde olup kıble duvarının ortasında, duvar kalınlığında 0.9 m. derinliğinde yer almaktadır. Büyük ölçüde harap durumdaki mihrap, kazıma tekniğinde yapılmış alçı kitâbe ve

süslemelerle kaplanmıştır. Mihrabın yanına "L" şeklinde bir depo yerleştirilmiştir. Caminin üstü düz bir dam ile örtülüdür. Harim tavanının ortasında aydınlatma amaçlı muhdes bir adet açıklık (1×1m.) bulunmaktadır. Yapıda inşa tarihine dair herhangi bir kitâbe veya kayıt bulunmamaktadır. İran mimarisi uzmanı Pope, yapının V-VI. yüzyıl'a ait olduğunu kaydeder.[203] İranlı araştırmacı, İrec Efşâr-i Sistani ise eserin İlhanlı dönemine mensup olduğunu belirtmektedir.[204] Fakat yapılan son araştırmalar sonucunda, yapının Büyük Selçuklu dönemine ait olduğu tespit edilmiştir.[205] Ayrıca mihrabın süslemelerine bakılarak, Büyük Selçuklu döneminin son yıllarında inşa edildiğini söylemek mümkündür. Yapıda, mihrap dışında herhangi bir yerde süsleme bulunmamaktadır. Yapı günümüzde ibadete açık değildir.

Kompozisyon Özellikleri: Dikdörtgen şekildeki mihrap, kıble duvarının ortasında, 1.40×1.20 m. ölçülerinde bir girinti şeklindedir. Mihrapta tarih içeren herhangi bir kitâbe bulunmamaktadır. Kazıma tekniğinde işlenmiş alçı kitâbe ve süslemeler, büyük ölçüde tahribata uğramıştır (Foto 277; Çizim 212). 1976 yılında Duke Üniversitesi, Amerika İran Sanat ve Arkeoloji Enstitüsü'nde görevli biri tarafından çekilen fotoğraf[206] esas alınarak (Foto 278), mihrabın alçı süslemeleri ile ilgili şu bilgiler verilebilir:

I-Mihrabın dıştan içe doğru birinci bordüründe palmet-rumi kombinasyonu yer almakta olup bunların yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır (Foto 280; Çizim 209).

II- İki silme arasındaki süsleme komposizyonu, birbirini takip eden içi boş eşkenar dörtgen ile eğri ve yatay dikdörtgenlerden meydana getirdiği üçgen motiflerden oluşmaktadır (Foto 279-281; Çizim 210).

III- Üçüncü bordürde, çiçekli kûfî hatlı Fatiha Sûresinin 5 ve 6. ayetlerinden şu kelimeler kalmıştır (Foto 282; Çizim 211) :

---

[203] Arthur Upham Pope ve Phyllis Ackerman, *A Survey of Persian Art, From Prehistoric Times to the Present*, C. IV, s. 312.

[204] İrec Efşar Sistani, *Yadgarhay-i Yazd*, Silsilah-i Intişarat-i Anjuman-i Asar-i Milli, C. II, Tahran 1348 h.ş, s. 285.

[205] Bkz.: Hamid Zerger, "Mesacid-i Yazd", *Faslnameh-i Honar*, Sazman-i Çap ve Enteşarat-i Vezarat-i Farhang ve İrşad-i İslami, Tahran 1374 h.ş, s. ٢١١.; *Ferhang-i Coğrafya-yi İran; Ostan-i Yazd*, Sazman-i Coğrafya-yi Niruha-yi Muselleh, C. I, Tahran 1380 h.ş, s. 717.; Cihandar Serayi, "Asar-i Yazd Der Devre-i İslami", *Berresiha-yi Tarihi*, S. XI, Sitad-i Buzurg-i Artiştaran; Bakş-i Tahkikat-i Tarihi, Tahran 1355 h.ş, s. 113.

[206] https://library.duke.edu/rubenstein/findingaids/inline/dorisdukephotos_ddpph13032/, (04.07.2019).

...اياك نعبد و اياك نستعين، اهدنا الصر[...][207]

Kitâbede, harf aralarındaki boşluklar, uçlarına palmet ve küçük yaprak motifleri yerleştirilmiş kıvrıkdallar ile doldurulmuştur.

IV- Mıhrabın sivri kemerli kavsarası ve kavsara köşelikleri, simetrik girift bitkisel süsleme unsurlarıyla bezenmiştir. Köşeliklere uçlarına sencide rumi ve küçük dairesel şekillller yerleştirilen kıvrıkdallar işlenmiştir (Foto 283; Çizim 212). Kavsarada ise merkezde iki simetrik sade rumi motifi ve bunları çevreleyen dikey eksene bağlı simetrik bir şekilde yayılan kıvrıkdallara tutturulmuş akantus yaprakları yerleştirilmiştir. Söz konusu süsleme, kullanılan motif açısından, Büyük Selçuklu döneminin bu tarzda işlenen alçı süsleme kompozisyonunun tek örneğidir (Foto 283).

V- Kavsara kuşatma kemeri yüzeyindeki çiçekli kûfî kitâbe, İhlas Sûresinden bazı kelimeleri içermektedir (Foto 283; Çizim 212):

بسم الله الرحمن الرحيم قل هو الله احد الله الصمد لم يلد[...][208]

Kitâbede, harf aralarındaki boşluklar, uçlarına sencide rumi ve küçük yaprak motifleri yerleştirilmiş "S" şeklinde işlenen ince kıvrıkdallar ile bezenmiştir.

[207] Anlamı: (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi [doğru yola]…

[208] Anlamı: Rahîm olan Allah´ın adıyla. De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). [...]"

Katalog No: 14

Eserin Adı: Sengân Mescid-i Kümbet (Sengân Kümbet Camii)

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı Rezevi Horasan ilinin, Hâf ilçesinin, Sengân köyünün Güney batı kısmında, Pa'indeh mahallesinde yer almaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 34.394786, 60.256103

İnşa Tarihi: [5]31/1137[209]

İnceleme Tarihi: 30/08/2018.

Banisi: ?

Mimarı: Muhammed b. Ebi Bekr el-Mervzi (محمد ابن ابی بکر المروزی)[210]

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda alçı süslemeler mihrapta, geçiş bölgesi ve kubbe iç yüzeyinde bulunmaktadır.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kazıma ve kalıplama

Plan No: 14

Çizim No: 213-219

Fotoğraf No: 284-303

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 360 sayılı numarayla kayıtlıdır. Horasan, gerek İslam öncesi ve gerekse İslam sonrası dönemlerde özellikle Gazneli, Büyük Selçuklu ve Harzemşahlar dönemlerinin önemli bir medeniyet ve yerleşim merkezidir. Mescid-i Hazret-i Ebu Bekir-i Siddik de denilen cami, Horasan Ehl-i Sünnet'e ait en önemli tarihi camilerinden biridir. Yapı, Sengân Cuma Camii'ne 200 metre mesafede yer almaktadır. Kubbe kasnağında yer alan alçıdan

[209] Kitâbenin tarih Kısmındaki yılı ifade eden kelime, yanlış onarım sırasında, harç altında kalması nedeniyle okunamamaktadır. Kitâbenin yazı karakterine bakılarak yapının Hicri V. asırda yapıldığı tahmin edilmektedir. Ayrıca caminin mimarı; *Muhammed b. Ebi Bekr el-Mervezî,* Hurasânın V. ve VI. Yüzyıllarının metal işçiliği sanatçısı, "Ebû Bekir b. Ahmed el-Mervezi"nin oğlu olduğu düşünülmektedir (Bkz.: Muhammed Hasan Simsâr, "Ebû Bekir b. Ahmed el-Mervezî", *Dânişnâme-i Büzürg-i İslâmî*, C. V, Merkez-i Dâiretü'l-Maârif-i Büzürg-i İslâmî, Tahran 1383 h.ş, s. 242 .). Bu yüzden kitâbenin tarih Kısmındaki yılı ifade eden kelime, "خمس" olarak tahmin edilmektedir.

[210] Kubbe eteğinde "*amelu Muhammed b. Ebi Bekr el-Mervezî",* mihrapta ise "*amelu Muhammed" ibaresi yazılmıştır.* Bu sebepten dolayı camideki alçı süslemelerini işleyen sanatçı ve mimarın aynı şahıs olduğu düşünülmektedir.

Arapça tezyînî ve çiçekli kûfî karakterli kitâbeden hareketle, inşa tarihinin [5]31/1137 yılının Ramazan ayı olduğu düşünülmektedir. Andre Godard, yapının inşa tarihini yanlışlıkla 535/1140 olarak kaydetmiştir.[211] Muhammed Riza Husravi de Godard'la aynı tarihi (535/1140) ifade etmiştir. Hâlbuki kitâbede tarihin son rakamı olan "احدی" kelimesi okunabilmektedir.[212] Kuzeyden güneye doğru eğimli bir arazide kuzey-doğu güney-batı doğrultusunda uzanan yapı, dıştan 17.5×26 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir. Tek eyvanlı yapıda, üstü açık 14×8 m. ölçülerinde bir avlu ve 6.5×7.5 m. ölçülerinde bir harim bulunmaktadır (Plan 14). Avlunun sağ ve sol tarafında birer suffe (gölgelik) görülmektedir. Yapıda, avluya açılan bir eyvan ve bu eyvanın sağ ve sol tarafında birer koridor tasarlanmıştır. Sol taraftaki koridorun devamında sütunlu bir sahına yer verilmiştir. Caminin mihrap önü kubbesi tamamen tuğladan yapılmıştır. Kubbenin sekizgen kasnağında bir pencere bulunmaktadır. Kubbeye geçiş sivri kemerli tromplarla sağlanmıştır. Kubbenin düzenli ve ince hendesî tuğla örgüleri oldukça dikkat çekicidir. Kubbeye geçiş bölgesindeki şeritte alçıdan tezyînî ve çiçekli kûfî bir kitâbe bulunmaktadır.

Mihrap tamamen alçı kitâbeler ve süslemeler ile bezenmiştir. Yapının beden duvarları alçı sıvalı olup herhangi bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir. Cami günümüzde ibadete açıktır.

Kompozisyon Özellikleri: Dikdörtgen şekildeki mihrap, 3.5×2.38 m. ölçülerinde olup, kıble duvarı ortasında yer almaktadır (Foto 284-287; Çizim 216-217). Mihrap üzerindeki kazıma tekniğinde işlenmiş alçı kitâbe ve süslemeler, günümüze sağlam bir biçimde ulaşabilmiştir. Mihrapta tarih içeren herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Mihrabı çevreleyen bordür ile, nişin alt kısmı ve sütunçelerin yüzeyleri süslemesiz bırakılmıştır (Foto 284; Çizim 217). Kavsara kuşatma kemeri, üçgen biçiminde tasarlanmıştır (Foto 287). Mihrabı çevreleyen kitabe kuşağından ince bir silme ve zencirek bordür ile ayrılmış taç kısmında rumi ve palmet motiflerinin oluşturduğu çeşitli kombinasyonlar görülmektedir (Foto 285, 287). Mihrabı çevreleyen kitabeli bordürde yapraklı ve düğümlü kûfî hatla yazılmış İsrâ Sûresinin 78 ve 79. ayetleri göze çarpmaktadır (Foto 284, 288; Çizim 213):

[211] Bkz.: Godard, *Athar-e Îran*, C. II, s. 184.
[212] Bkz.: Muhammedriza Husravi, *Coğrafya-yi Tarihi-i Vilayet-i Zaveh*, Müessese-yi Çap ve İntişârât-i Âstân-i Kuds-i Rezevî, Meşhed 1366 h.ş, s. 326.

اقم الصلاه لدلوك الشمس الى غسق الليل و قرآن الفجر ان قرآن الفجر كان مشهودا. و من الليل فتهجد به نافله لك عسى ان يبعثك ربك مقاما محمودا و قل رب ادخلنى مدخل [صدق][213]

Kitâbenin tüm kelimeleri mahalli bir uslüpta tasarlanması nedeniyle zor okunmaktadır. Zencirek bordür ile sınırlanan mihrap alınlığına kanat şeklinde rumiler ile kuşatılmış selvi ağacı motifine benzer nakışlar yerleştirilmiştir. Bu süslemelere Ajde-kâri işlenmiştir (Foto 286-287). Kavsara kuşatma kemerinin kilit noktası üzerindeki selvi ağacı motifinin her iki yanında, "S" kıvrımlı simetrik kıvrımdalların içerisinde ve dış kısımlarında kıvrıkdal ve rumi motifleri yer almaktadır (Foto 287).

Kavsara kuşatma kemerinin yüzeyinde tezyînî kûfî hatlı kitâbe, Âl-i İmrân Sûresinin 18. ve 19. ayetleri ile mihrabı yapan ustanın (veya caminin mimarının) adını ihtivâ eder:

شهدالله انه لا اله الا هو و الملائكه و اولو العلم قائما بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم ان الدين عندالله الاسلام. عمل محمد.[214]

Sutünçelerin üstünde bulunan dikdörtgen panolar, birer tezyînî kûfî hatlı kitâbe ile doldurulmuştur. Sağdaki panoda لا اله الا الله Soldaki panoda ise محمد رسول الله yazılıdır (Foto 290).

Kavsarada içlerine kanat şeklinde simetrik olarak rumiler işlenmiş iç içe daireler yer almaktadır (Foto 289; Çizim 214). Zikredilen süslemelerin bazı kısımları onarım esnasında, alçı harcı ile kaplanmıştır. Üçgen kemerli kavsarada, kazıma tekniğinde işlenen bir ters bir düz olarak beşgenlerin tekrarlanması sonucunda meydana gelen hendesî süsleme kompozisyonuna yer verilmiştir. Ortadan ikiye bölünmüş beşgenlerin üst kısımlarında simetrik olarak virgül şeklinde motifler yer almaktadır (Foto 290; Çizim 215).

Trompların üstündeki şeritte, tezyînî ve çiçekli kûfî tarzında kitâbe kuşağı yer almaktadır (Foto 291). Mihrabın sağ üst köşesi hizasından başlayan kitâbe, kuşağı

[213] Anlamı: Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir. Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın. Deki: "Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla...

[214] Anlamı: …Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şâhitlik ettiler. Ondan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphesiz Allah katında din İslam'dır. Muhammed tarafından yapılmıştır.

dolaşıp aynı yerde son bulmaktadır. Kahverengi zemin üzerindeki kitâbenin içeriği besmele, Fetih Suresi'nin birinci ayetinden dördüncü ayetinin yarısına kadar, tarih kısmı ve alçı sanatçının (veya mimarın) isminden ibarettir (Foto 292-299) :

بسم الله الرحمن الرحيم. انا فتحنا لك فتحا مبينا. ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك و ما تاخر و يتم نعمته عليك و يهديك صراطا مستقيما. و ينصرك الله نصرا عزيزا. هو الذى انزل السكينه فى قلوب المؤمنين ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم و لله.[215] فى شهرالله المبارك الرمضان المعظم الله بركاته سنه احدى و ثلا[ثين] [و خمس] مائه عمل محمد ابن ابى بكر المروزى.[216]

Kitâbede bulunan yapraklı, düğümlü ve süslü kûfî yazıların üst kısımlarına kare, çember, üslûplaştırılmış yaprak ve çiçek süslemeleri işlenmiştir (Çizim 218). Bu süslemeler, yazının ahengini ve dengesini sağlamak için tasarlanmıştır.

Kubbeye geçişi sağlayan trompların kemer karınlarında bitkisel ve hendesî motiflerin kombinasyonundan oluşan süslemeler görülmektedir (Foto 300-302). İki silme ile sınırlanmış ve kazıma tekniğinde işlenmiş süslemeler, ışık gölge kontrastı ile derinlik etkisi yaratmaktadırlar.

Kubbe iç yüzeylerinde ve tromp üstündeki kitâbenin üst kısmında tuğla örgüsünden sonra iki silme arasında iki yüzü içbükey uzun altıgen ve içi boş eşkenar dörtgen dizisinden oluşan bir bordür görülmektedir (Foto 303; Çizim 219). Ayrıca aynı süsleme kubbenin kaburgalarının üzerinde de bulunmaktadır.

[215] Fetih Suresi'nin 4. ayetin yarısı yazılmıştır.

[216] Anlamı: Rahmân ve Rahîm olan Allah´ın adıyla. Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin. O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. [Göklerin ve yerin orduları] Allah'ındır. [5]31 yılının mübarek ve muazzam Ramazan ayında ki Allah mübarek etsin (bereket versin). Muhammed b. Ebi Bekr el-Mervzi tarafından yapılmıştır.

Katalog No: 15

Eserin Adı: Ardistân Cuma Camii (Ardistan Ulu Camii, Mescid-i Cami-i Ardistan)

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı, İsfahan'ın 108 km. kuzeyinde, Ardistân'ın şehir merkezinde Mehâl mahalllesinde yer almaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 33.374501, 52.365658

İnşa Tarihi: 553-555/1158-1160

İnceleme Tarihi: 14.08.2018.

Banisi: Ebû Tâhir el-Hüseyn b. Gālî b. Ahmed (ابوطاهر الحسين ابن غالى ابن احمد)

Mimarı: Mahmûd b. Muhammed el-Benna (محمود بن محمد البنّا) [217]

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda büyük Selçuklu dönemine ait alçı süslemenin bulunduğu yerler: I- Mihraplar, II- Kubbeli mekânda beden duvarlarının üzerini dolanan yazı kuşağı, III- Kubbeli mekânda kemer karınları, IV- Tromplar ile ara yüzeylerdeki nişler, V- Kubbeli mekânda beden duvarları üzerinde bulunan nişler, VI- Kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin karnı, VII- Güney eyvan doğu, batı ve güney duvarların üst kısımları ve sivri tonoz örtünün eteği, VIII- Güney eyvana girişi sağlayan kemerin karnı ve IX- Kubbeli mekân ve güney eyvandaki tuğlaların arasındaki derzler.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kazıma, kabartma ve kalıplama

Plan No: 15

Çizim No: 220-268

Fotoğraf No: 304-376

Genel Tanım: Ardistan şehri, İran'ın İsfahan Eyaleti'nin kuzeyinde yer almaktadır. Ardistanda Selçuklular devrinden kalan en önemli eser Ardistân Cuma Camiidir. Yapı, İran Milli Eserler Listesine 180 numarada kayıtlıdır. İnşası Büyük Selçuklu döneminde tamamlanan eserin temelinin [218] 1974-1978 yılların arasında Dr.

[217] Gâzi diye ün yapmış üstad Mahmud İsfahânî (استاد محمود اصفهانى الغازى)
[218] Keyani, *Tarihi Hunar-i Mimari-i İran der Devre-i İslami*, s. 44.

Baker Âyetullâh Zadeh Şirazi'nin yaptığı arkeolojik kazı ve araştırmalarının sonucunda, caminin temelinin I-IV asırlara dayandığı ileri sürülmüştür. Dr. Şirazi yapının Büyük Selçuklu döneminden önce, kare planlı, kubbesiz ve çok sütunlu olduğunu kaydetmektedir.[219] Yapılan birçok araştırmada güney eyvanın dışındaki diğer üç eyvanın süslemelerine bakılarak, yapının Selçuklu döneminde tek eyvanlı olup, sonraki dönemlerde dört eyvanlı hale getirildiği iddia edilmektedir. Fakat caminin güney eyvanındaki kitâbeden elde edilen bilgiler dikkate alındığında bu iddianın tutarsız olduğu düşünülmektedir. Zira söz konusu kitâbede ana eyvanın üzerindeki kubbe ile, ona bitişik olan dört kubbenin ve önündeki eyvanların inşasının 555/1160 yılında gerçekleştiği ifade edilmektedir.[220] Ardistân Cuma Camii 69.00×52.00 m. boyutlarında bir alana oturmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan cami, dıştan düzgün olmayan dikdörtgen planlı, avlulu, dört eyvanlı ve mihrap önü kubbeli bir yapıdır (Plan 15). Sekizgen kasnağın üzerine oturan caminin ana kubbesi çift cidarlıdır. Kubbe eteğinde ve kubbe kasnağında aydınlatma amaçlı dörder dikdörtgen açıklık yer almaktadır. Caminin farklı yerlerinde Büyük Selçuklu döneminden önceki ve sonraki dönemlere ait süslemeler bulunmaktadır.

Caminin avlusu dikdörtgen planlıdır. Güney-doğu, güney-batı, kuzey-doğu, kuzey-batı köşeleriyle doğu ve kuzey yönlerinde olmak üzere camiye giriş çıkış için toplam altı kapı bulunmaktadır. Bunlardan üçü kapatılmıştır. Günümüzde asıl giriş, doğu cephedeki kapıdan sağlanmaktadır. Yapıda bulunan revaklar çift katlı olarak tasarlanmıştır. Caminin avlusunda zemin katta daha önce araştırmacılar tarafından bahsedilmemiş, fakat yeni çıkan haritalarda görülebilen gizli bir bölüm yer

[219] Baker Âyetullâh Zadeh Şirazi, "Mescid-i Cami-i Ardistan", *Eser*, Sazman-i Miras-i Ferhengi Senayi-i Desti ve Gerdişgeri, Tahran 1359 h.ş, s. 6-51.

[220] Konuyla ilgili şunu belirtmek gerekir ki Arapça'da "ات" çoğul eki olarak, eklendikleri kelimelerin sayı bakımından üç veya daha fazla olduğunu belirtir. Bu yüzden kitâbede eyvanlar anlamına gelen الصُفّات (Soffât) kelimesinin sonundaki ekten hareketle, caminin en az üç eyvanlı formunu Büyük Selçuklular döneminde aldığını söylemek mümkündür. Ayrıca güney eyvanın dışındaki diğer üç eyvanın süslemelerine bakılarak, yapının daha sonradan dört eyvanlı hale getirildiği şeklindeki açıklamalar da makul görünmemektedir. Nitekim 1984 yılında Sheila Blair ve Jonathan Bloom'un çektikleri fotoğraflardan Kirman Melik Camiin eyvan süslemelerinin Safevi dönemine ait olduğunu söyleyebilmekteyiz. Ayrıca 1989 yılında yaşanan depremden dolayı, camiin ana eyvanının üzerindeki süslemeler dökülmüş, altından Büyük Selçuklu dönemine ait süslemeler ve kitâbeler ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler ışığında, yapının Büyük Selçuklular döneminde iki aşamada dört eyvanlı hale getirildiğini düşünmekteyiz. Nitekim mihrap önünde beden duvarları üzerinde ve güney eyvandaki tonoz örtünün eteğinde bulunan kitabelerden aynı kanaate ulaşmak mümkündür. Buna göre birinci aşamada (553/1158 tarihte) kubbelerle önündeki sofaların (eyvanların) yapıldığı; ikinci aşamada (555/1160 tarihte) ise güney eyvanı ile sağdan ve soldan bitişen revakların ilave edildiği sonraki dönemlerde ise yapıya sadece kitâbe ve süslemelerin eklendiği söylenebilir.

almaktadır. Söz konusu bölüm, iki mihrabı bulunan dikdörtgen bir alandan oluşmaktadır. Bu alana giriş-çıkışın yasak olması nedeniyle fazla bilgi elde etmek mümkün olamamıştır.

Camiinin tuğla malzemeden yapılan silindirik minaresi kuzey-batı köşesinde yer almaktadır. Kubbeli mekân ile onun doğusunda toplam üç alçı mihrap bulunmaktadır. Asıl mihrap, kıble duvarının ortasında yer alır. Caminin kuzey eyvanında bulunan Nesta'lik karakterli 946/1540 tarihli kitâbeye göre, yapı I. Şah Tahmasb[221] zamanında onarım görmüştür. Güney eyvanında kubbeli mekâna girişi sağlayan kemer açıklığının sağ tarafındaki Nasta'lik hatla yazılmış 1024/1615 tarihli kitâbe I. Şah Abbas'ın[222] fermanını[223] içermektedir. Ardistan Cuma Camiinin yanında, Hüseyniye, Medrese-i İlmiye[224], kervansaray, çarşı, ve su deposu gibi çeşitli tarihi binalar bulunmaktadır.[225] Cami günümüzde ibadete açıktır.

Kompozisyon Özellikleri: Ardistân Cuma Camiinin asıl mihrabı, kıble duvarın ortasında 7.00×4.40 m. ölçülerinde olup, iki bordür (iki çerçeve), iki sivri kemer, dört sütunçe ve iç içe iki mihrap kurgusu içermektedir (Foto 304-305; Çizim 220-221).Tarih kısmının, mihrabın bozulmuş alt kısmında bulunduğu düşünülmektedir. Mihrabın bordürlerini birbirlerinden ayıran kademeli tuğla silmeler, ışık-gölge etkisiyle dikkat çeker. Mihrapta dıştan içe doğru düz yüzeyli birinci bordürde, kabartma tekniğinde ve bitkisel süslemeli zemin üzerinde işlenen tezyînî ve müşeccer kûfî yazı karakterli kitâbe, Besmele, İsrâ sûresinin 78-82. ayetleri ve "صدق الله العظيم" ibaresi yer almaktadır (Foto 306-307; Çizim 222-224) :

[بسم الله الرحمن الر]حيم. اقم الصلاه لدلوك الشمس الى [غسق الليل و قرآن الفجر ان قرآن الفجر كان مشهودا و من الليل فتهجد به نافله لك عسى ان يبعثك ربك مقاما محمودا و قل رب ادخلنى مدخل صدق و اخرجنى مخرج صدق و اجعل لى من] لدنك سلطانا نصيرا و قل جاء الحق و زهق الباطل ان الباطل كان زهوقا و ننزل من القرآن ما هو شفاء و رحمه للمؤمنين و لايزيد الظالمين الا خسارا صدق الله العظيم[226]

[221] I. Şah Tahmasb, I. Şah İsmail'in oğludur. Safevî Devleti'nin ikinci ve en uzun süre yönetimde kalan hükümdarıdır.
[222] I. Şah Abbas Safevi Hanedanlığının beşinci ve en güçlü hükümdarıdır.
[223] Kitâbede I. Şah Abbas'ın Ardistan Şiilerine vergi indiriminden bahsedilmektedir.
[224] Medrise-i İlmiye İran'ın dini okullarına verilen genel adıdır.
[225] Keyani, *İslam Dönemi İran Mimarisi*, s. 44-45.
[226] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir. Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud'a ulaştırsın. Deki: "Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk

Kitâbede yazılan "ط", "ظ" ve "ک" harflerin kollarınn tasarlanış şekli yazıya hareketlilik kazandırmıştır (Çizim 222-224)

İçbükey yüzeyli ikinci bordürde, bitkisel süslemeli zemin üzerine kabartma tekniğinde yazılan sülüs kitâbe, Hac sûresinin 77-78. ayetlerini ihtivâ etmektedir (Foto 308; Çizim 225-226) :

يا ايها الذين آمنوا اركعوا واسجدوا واعبدوا ربكم وافعلوا الخير لعلكم تفلحون و جاهدوا فى الله حق جهاده هو اجتباكم و ما جعل عليكم فى الدين من حرج مله ابيكم ابراهيم هو سماكم المسلمين من قبل و فى هذا ليكون الرسول شهيدا عليكم و تكونوا شهداء على الناس فاقيموا الصلاه وآتوا الزكاه و اعتصموا بالله هو مولاكم فنعم المولى و نعم النصير.[227]

Sivri kemerli mihrap kavsarasında yazı bordürü ile birlikte iki kademeli alçı silme ile çerçevelenen simetrik girift süsleme bulunmaktadır. Söz konusu süsleme, palmet, sade ve kanatlı rumiler ve içi oyuk kıvrıkdallardan oluşmaktadır. Kavsaranın en üst kısmında bir tepelik rumi bulunmaktadır. Rumi ve palmetlerin yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir (Foto 309; Çizim 227-228). Yazı bordürü, bitkisel süslemeli zemin üzerine kabartma olarak işlenen sülüs hatlı kitâbe ile doldurulmuştur. Kitâbenin içeriği İbrâhîm sûresinin 40-41. ayetleri ve "صدق الله العظيم" ibaresinden müteşekkildir (Foto 309; Çizim 230) :

رب اجعلني مقيم الصلاه و من ذريتي ربنا و تقبل دعاء ربنا اغفر لي و لوالدي و للمؤمنين يوم يقوم الحساب. صدق الله العظيم.[228]

Kavsarayı çevreleyen sivri kemerin yüzeyinde, kabartma tekniğinde düğümlü ve yapraklı kûfî yazı karakterli bir kitâbe yer almaktadır. Kitâbe besmele, Mü'minûn sûresinin 1-5. ayetleri ile 6. ayetin ilk iki kelimesini içermektedir (Foto 309; Çizim 231-232) :

---

ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver." De ki: "Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkumdur." Biz Kur'an'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zalimlerin ise Kur'an, ancak zararını artırır. Yüce Allah doğru söyledi.

[227] Anlamı: Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz. Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekatı verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır.

[228] Anlamı: "Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle." "Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana-babamı ve inananları bağışla." Yüce Allah doğru söyledi.

بسم الله الرحمن الرحيم قد أفلح المؤمنون الذين هم في صلاتهم خاشعون والذين هم عن اللغو معرضون والذين هم للزكاه فاعلون والذين هم لفروجهم حافظون الا على...[229]

Kitâbede Mü'minûn sûresinin 6. ayetinin sadece ilk iki kelimesinin yazılması, kitâbenin tasarımının tek zayıf noktası olarak değerlendirebilir. Yazının düğümlü alanlarında yaprak biçimli süslemelere yer verilmiştir. Sivri kemerin dış sınırlarını belirleyen şerit, üslûplaştırılmış lale ve yaprak motiflerinin dizilişinden meydana gelen tezyinatla bezenmiştir (Foto 309; Çizim 233). Köşelikleri sınırlayan şeritlerde aynı süsleme tekrar edilmiştir (Foto 311). Köşeliklerde simetrik girift rumili süslemeler bulunmaktadır (Foto 310-311; Çizim 229). Mihrap nişi iki yandan sütunçelerle sınırlanmıştır. Sütunçelerin başlıklarının üzerine dikdörtgen şeklinde çıkıntılı ince bir tuğla yerleştirilmiştir (Foto 312). Sütunçelerin başlıklarında, bitkisel süslemeli zemin üzerinde kûfî hatlı yazılar bulunmaktadır. Sağ sütunçe başlığında"الحُكم لله" ibaresi, sol sütunçe başlığında ise "القوة لله" ibaresi yazılmıştır (Foto 312):

Sütunçe gövdelerinin yüzeyine kazıma tekniğinde kesişen şeritlerin içerisine iki yüzü içbükey uzun altıgen ve içi boş eşkenar dörtgen dizisinden oluşan hendesî süsleme işlenmiştir (Foto 313; Çizim 234).

Sivri kemerle sınırlanmış İçbükey içbükey yüzeyli niş kısmında iki yandan hendesî bezemeli yüzeylere sahip iki küçük sütunçe görülmektedir (Foto 314, 316). Sütüncelerin başlığı yoktur. Tahribe uğramış sütunçelerin süslemeleri küçük ve büyük üç boyutlu küplerden ibarettir. Küpler arasında kalan boşluklara beş köşeli ters-düz yıldızlar işlenmiştir. Söz konusu süslemeler kazıma tekniğinde yapılmıştır (Foto 315).

Sivri kemerle sınırlanan nişte yazı bordürü ile bir alçı silmenin çevrelediği simetrik girift süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Söz konusu tezyînât, mihrap kavsarasında olduğu gibi, sade ve kanatlı rumiler ile palmet ve içi oyuk kıvrıkdalların kaynaşmasından meydana gelir. Rumi ve palmetlerin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır (Foto 314, 316; Çizim 235-236). Bordürdeki kûfî kitâbe, rumi süslemeli zemin üzerinde kabartma olarak işlenmiştir. Kitâbenin içeriği Besmele ve Hûd sûresinin 114. ayetidir (Foto 314, 316; Çizim 237):

[229] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekatı öderler. Onlar ki, ırzlarını korurlar. ... hariç…

بسم الله الرحمن الرحيم. و أقم الصلاه طرفي النهار و زلفا من الليل إن الحسنات يذهبن السيئات ذلك ذكرى للذاكرين.[230]

sivri kemerin kıvrıkdal ve rumi süslemeli yüzeyine kabartma tekniğinde işlenmiş sülüs hatlı kitâbe, besmele, Âl-i İmrân sûresinin 18. ayeti ile 19. ayetinin ilk kelimelerini içermektedir (Foto 314, 316; Çizim 238) :

شهد الله أنه لا إله إلا هو والملائكه و أولو العلم قائما بالقسط لا إله إلا هو العزيز الحكيم إن الدين عند الله الإسلام.[231]

Kitâbenin üst kısımlarında, kıvrıkdallara tutturulmuş sade ve kanatlı rumilere yer veriliştir (Çizim 239-240). Köşelikleri sınırlayan şerit, dizili yaprak biçimli süslemeler içermektedir. Kemerin köşeliklerinde simetrik girift rumi kompozisyon yer almaktadır (Foto 317 ; Çizim 241). Mihrabın en alt kısmında ters "U" biçimli bordürde kıvrıkdal ve rumi süslemeli zemin üzerine kabartma olarak işlenen kûfî kitâbe, besmele ve İsrâ sûresinin 110. ayetini ihtivâ etmektedir[232] (Foto 318-319) :

بسم الله الرحمن الرحيم. قل ادعوا الله أو ادعوا الرحمن أيا ما تدعوا فله الأسماء الحسنى و لا تجهر بصلاتك و لا تخافت[233]

Ters "U" biçimli bir çerçeveye alınan dikdörtgen panodaki alçı süslememler tamemen tahrip olmuştur. Bu nedenle içeriği ile ilgili herhangi bir bilgi elde etmek mümkün değildir (Foto 319).

Caminin asıl mihrabının dışında, doğu taraftaki yan mekânda ikinci mihrap yer almaktadır. Sivri kemerli, 3.70×1.60 ölçülerindeki mihrabın içbükey hafif kavisli sivri kemerinin dış sınırlarını belirleyen şeritte, kazıma tekniğinde işlenmiş yaprak dizilerinden müteşekkil süslemeler bulunmaktadır (Foto 320-321). Köşelikleri sınırlayan şeritler de aynı süslemeyi içermektedir. Köşeliklerde kabartma olarak uygulanmış simetrik rumi ve palmetlerden oluşan girift kompozisyona yer verilmiştir. Rumi ve palmetlerin yüzeylerinde Ajde-kâri görülmektedir (Foto 321).

[230] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.

[231] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şâhitlik ettiler. Ondan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphesiz Allah katında din İslam'dır.

[232] Ayetin son beş kelimesi kitâbede yazılmamıştır.

[233] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. De ki: "(Rabbinizi) ister Alladiye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur." Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma.

Sivri kemerin kıvrıkdal ve rumi süslemeli zemini üzerine kabartma olarak işlenmiş sülüs hatlı kitâbe, Besmele ve Mü'minûn sûresinin 1-5. ayetlerini içermektedir:

بسم الله الرحمن الرحيم. قد أفلح المؤمنون. الذين هم في صلاتهم خاشعون. والذين هم عن اللغو معرضون. والذين هم للزكاه فاعلون. والذين هم لفروجهم حافظون.[234]

Sivri kemerin içerisinde simetrik iri rumi ve palmetlerden oluşan girift süsleme bulunmaktadır. Söz konusu süslemeler kabartma tekniğinde işlenmiştir. Rumi ve palmetlerin yüzeylerinde Ajde-kâri görülmektedir (Foto 321).

Mihrap nişi iki yandan tuğla sütunçelerle sınırlanmıştır. Başlıksız yarım altıgen prizma şeklinde olan sütunçelerin üst kısımlarında dikdörtgen formunda ince, çıkıntılı bir tuğla yerleştirilmiştir. En altta ters "U" biçimli bordürde kıvrıkdal ve rumi süslemeli zemin üzerine kabartma olarak işlenen sülüs hatlı kitâbenin içeriği Besmele ve İhlas sûresidir (Foto 322):

بسم الله الرحمن الرحيم. قل هو الله احد. الله الصمد. لم يلد ولم يولد. ولم يكن له كفوا احد.[235]

Ters "U" biçimli bir bordür ile kuşatılan dikdörtgen alçı pano oldukça harap halde bulunduğundan içeriği hakkında bilgi edinilememiştir.

Caminin üçüncü mihrabı ikinci mihrabın doğusunda yer almakta ve onunla benzer özellikler taşımaktadır. 3.70×1.60 ölçülerinde olan mihrap sivri kemerlidir (Foto 323). Sivri kemerin dış sınırlarını belirleyen şeritte, kazıma tekniğinde işlenmiş dizili yaprak biçimli süslemelere yer verilmiştir. Köşelikleri sınırlayan şeritler aynı süslemeyi içermektedir. Köşeliklerde kabartma tekniğinde işlenmiş simetrik rumi ve palmetlerden oluşan girift süsleme kompozisyonu bulunmaktadır (Foto 324). Rumi ve palmetlerin yüzeylerine Ajde-kâri işlemiştir. Sivri kemerin yüzeyi oldukça tahribe uğramıştır. Burada kıvrıkdal ve rumi süslemeli zemin üzerine kabartma olarak yazılmış sülüs kitâbe, Besmele ve Hicr sûresinin 97-99. ayetlerini içermektedir:

بسم الله الرحمن الرحيم. و لقد نعلم ان يضيق صدرك بما يقولون فسبح بحمد ربك وكن من الساجدين واعبد ربك حتى ياتيك اليقين.[236]

---

[234] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Mü'minler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler. Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler. Onlar ki, zekatı öderler. Onlar ki, ırzlarını korurlar.

[235] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)." "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."

Mihrabın sivri kemeri, kıvrıkdal ve rumi motifleri içeren bir şerit ile çevrelenmiştir. Sivri kemerin içerisinde ise, simetrik iri rumi ve palmetlerden oluşan girift süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Söz konusu süslemeler kabartma tekniğinde işlenmiştir. Rumi ve palmetlerin yüzeylerinde Ajde-kâri görülmektedir (Foto 324). Mihrap nişi iki yandan tuğla sütunçelerle sınırlanmıştır. Başlıksız yarım altıgen prizma şeklinde olan sütunçelerin üst kısımlarına dikdörtgen biçimli ince çıkıntılı birer tuğla yerleştirilmiştir. Mihrabın en alt kısmında ters "U" biçimli bordürde kıvrıkdal ve rumi süslemeli zemin üzerine kabartma tekniğinde işlenmiş sülüs kitâbe, Kehf sûresinin 110. ayetini ihtivâ etmektedir (Foto 325) :

قل إنما أنا بشر مثلكم يوحى إلي أنما إلهكم إله واحد فمن كان يرجو لقاء ربه فليعمل عملا صالحا ولا يشرك بعباده ربه أحدا [237]

Ters "U" biçimli bir bordür ile kuşatılan dikdörtgen panoya kûfî kitâbe ve süslemeler işlenmiştir. Tezyînî ve müşeccer kûfî kitâbe, palmet, rumi ve içi oyuk kıvrıkdallardan oluşan girift bitkisel kompozisyon ile bezenmiş zemin üzerine yazılmıştır. Kabartma olarak işlenmiş kitâbenin içeriği "وكن في صلاتك خاشعا" ibaresidir (Foto 325).

Kubbeli mekândaki dört sivri kemerin karınlarında işlenen kitâbe ve süslemeler birbirine benzer özelliklere sahiptir. Kitâbelerde dikkate değer husus, "ط", "ظ" ve "ك" harflerinin kollarının eğri olarak tasarlanmasıdır. Ayrıca bazı harflerin üstünde süs amaçlı "لا" (lamelif) bulunmaktadır. Kitâbelerin yazı türü yapraklı kûfîdir. Rumi süslemeli zemin üzerinde yazılan kitâbenin rengi beyaz, rumilerin rengi ise kahverengidir.

Caminin ana mihrabının solunda, kubbeli mekânın doğusundaki yan mekâna girişi sağlayan kemerin karnında yer alan kitâbe, iç içe iki düz dikdörtgen silme arasında kalan alana yazılmıştır. Merkezde ise kahverengi düz dikdörtgen silme ile çevrelenen Yunan anahtar motifi yer almaktadır. Söz konusu süsleme kazıma tekniğinde yapılmıştır. Kitâbe, rumi süslemeli zemin üzerine, yapraklı kûfî hatla

[236] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz. O halde Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.

[237] Anlamı: De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım, (Ne var ki) bana, 'Sizin ilah'ınız ancak bir tek ilâhtır" diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın."

kabartma olarak işlenmiş besmele ile Cuma sûresinin 9. ayetini ihtivâ etmektedir (Foto 326-327) :

بسم الله الرحمن الرحيم. يا أيها الذين آمنوا إذا نودي للصلاه من يوم الجمعه فاسعوا إلى ذكر الله و ذروا البيع ذلكم خير لكم إن كنتم تعلمون.[238]

Kubbeli mekânına girişi sağlayan kemerin solunda, doğu taraftaki yan mekâna girişi sağlayan kemerin karnında bulunan kitâbe, iç içe iki düz dikdörtgen silme arasında kalan alana yazılmıştır. Merkezde kahverengi düz dikdörtgen silme ile çevrelenen Yunan anahtar motifi bulunmaktadır. Söz konusu süsleme kazıma tekniğinde yapılmıştır. Rumi süslemeli zemin üzerine, yapraklı kûfî hatla kabartma olarak işlenmiş kitabe besmele ve Ahzâb sûresinin 41-43. ayetlerini içermektedir (Foto 328-329; Çizim 242-243) :

يا أيها الذين آمنوا اذكر[و]ا الله ذكرا كثيرا و سبحوه بكره و أصيلا. هو الذي يصلي عليكم و ملائكته ليخرجكم من الظلمات إلى النور وكان بالمؤمنين رحيما.[239]

Kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin sağında, batı tarafta yan mekâna girişi sağlayan kemerin karnındaki kitâbe, iç içe iki düz dikdörtgen silme arasında kalan alana yazılmıştır. Merkezde kahverengi düz dikdörtgen silme ile kuşatılan Yunan anahtar motifi görülmektedir. Söz konusu süsleme kazıma tekniğinde yapılmıştır. Kitâbe, rumi süslemeli zemin üzerinde, yapraklı kûfî hatla kabartma olarak yazılmış olup besmele ve Tevbe sûresinin 128-129. ayetlerini ihtivâ eder (Foto 330; Çizim 244) :

بسم الله الرحمن الرحيم. لقد جاءكم رسول من أنفسكم عزيز عليه ما عنتم حريص عليكم بالمؤمنين رئوف رحيم. فإن تولوا فقل حسبي الله لا إله إلا هو عليه توكلت و هو رب العرش العظيم.[240]

Ana mihrabın sağında, batı duvarındaki sonradan tuğla ile örülerek kapatılan kemerin karnındaki kitâbe, iç içe iki düz dikdörtgen silme arasında kalan alana yazılmıştır. Merkezde kahverengi düz dikdörtgen silme ile çevrelenen Yunan anahtar

[238] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.

[239] Anlamı: Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin. Onu sabah akşam tespih edin. O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah mü'minlere çok merhamet edendir.

[240] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir. Eğer yüz çevirirlerse de ki: "Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce Arşın sahibidir."

motifi işlenmiştir. Söz konusu süsleme kazıma tekniğinde yapılmıştır. Kitâbe, rumi süslemeli zemin üzerinde, yapraklı kûfî hatla kabartma olarak yazılmış olup besmele ve Enfâl sûresinin 2-4. ayetlerini içermektedir (Foto 331-332; Çizim 245) :

بسم الله الرحمن الرحيم. إنما المؤمنون الذين إذا ذكر الله و جلت قلوبهم و إذا تليت عليهم آياته زادتهم إيمانا و على ربهم يتوكلون الذين يقيمون الصلاه و مما رزقناهم ينفقون [أولئك هم] المؤمنون حقا لهم درجات عند ربهم و مغفره ورزق كريم.[241]

Güney eyvanının doğu, batı ve güney duvarlarının üst kısımlarında ve sivri tonoz örtünün eteğinde alçı süsleme ve kitâbe bulunmaktadır (Foto 333-341). Burada rumi ve palmetlerle elde edilen süsleme, yapıda kendine özgü bir kompozisyon ortaya çıkarmıştır. Kabartma tekniğinde işlenmiş bu süslemeler çıplak tuğla üzerine tatbik edilmelerinden ötürü büyük ölçüde dökülmüş vaziyettedir (Foto 335-336, 338, 341). Sarmaşık biçimli bitkileri hatırlatan rumi süslemelerin yüzeylerine sathi kazıma tekniğiyle ince dallı çiçekler işlenmiştir (Çizim 250-251, 253). Kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerin köşeliklerinde ve iki yanında yer alan dikey dikdörtgen panolardaki süslemeler benzer özellikler göstermektedir (Foto 334-335; Çizim 252-253). Kabartma tekniğinde yapılan bu süslemelr, simetrik rumi ve palmetlerden oluşan kompozisyona sahiptir.

Güney eyvanın duvarlarının üst kısmını kaplayan bu süslemelerin dışında, tonoz başlangıç seviyesinden itibaren başlayan kitâbe, dikkati çekmektedir. Söz konusu kitâbe, rumi, palmet ve içi oyuk kıvrıkdallardan oluşan girift bitkisel süslemelerle bezeli zemin üzerine yazılmıştır (Foto ٣٣٣-340; Çizim 246-253). Kabartma tekniğinde sülüs hatla işlenen kitâbe, besmele, Bakara sûresinin 255. ayeti (Ayet-el Kürsi) ile mimarın ismi ve inşa tarihini ihtivâ etmektedir :

بسم الله الرحمن الرحيم. الله لا اله الا هو الحى القيوم لا تاخذه سنه ولا نوم له ما فى السماوات وما فى الارض من ذا الذى يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشىء من علمه الا بما شاء وسع كرسيه السماوات والارض ولا يئوده حفظهما وهو العلى العظيم. [ا]مر ببناء هذ الصفه ايضا و الرواق

[241] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir.]İşte onlar[gerçekten mü'minlerdir. Onlara, Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızık vardır.

التى عن يمينها و الرواق اللتين عن يسارها العبد الضعيف ابوطاهر الحسين بن غالى بن احمد تقبل الله منه و فرغ منه عمل محمود بن محمد البنّا فى سنه خمس و خمسين و خمس مائه.[242]

Eşkenar dörtgen ve daire dizisinden oluşan hendesî bezemeli bir bordür ile çerçevelenen kitâbe, güney duvarında, kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerin üstünde yer amaktadır.

Bezemeli bordürde, eşkenar dörtgen ve daire şekillerinin arasında oluşan üçgenlerin içine üçer küçük üçgen kazınmıştır (Foto 340; Çizim 252). Kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerin sol tarafında yer alan dikey dikdörtgen panonun altında, kabartma tekniğinde işlenen bir kitâbe bulunmaktadır.[243] Rumi süslemeli zemin üzerindeki düğümlü kûfî kitâbenin içeriği tahrip olduğu için anlaşılamamaktadır (Foto 342).

Kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerin yüzeyinde kabartma tekniğinde işlenen bir kitâbe bulunmaktadır. Bazı kısımları dökülerek günümüze gelen kitâbenin yazı türü Meşrik (Doğu) Kûfîsidir. Rumi süslemeli zemin üzerinde yer alan kitâbe, Fussilet sûresinin 37-38. ayetlerini ihtivâ etmektedir (Foto 343; Çizim 253-254) :

[و من آياته الليل و النهار و الشمس] و القمر لا تسجدوا للشمس و لا للقمر و اسجدوا لله الذى خلقهن ان كنتم اياه تعبدون. فان استكبروا فالذين عند ربك يسبحون له بالليل [و النهار و هم لايسأمون][244]

Kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerin karnındaki kitâbe, iç içe iki düz dikdörtgen silme arasında kalan alana yazılmıştır (Foto 344-346; Çizim 255). Merkezde beyaz renkli düz dikdörtgen silme ile çevrelenen sekiz kollu yıldızlar işlenmiştir. Yıldızların karnında altıgen, kollarında ise üçer küçük üçgen görülür. Sekiz kollu yıldızların birleşmesinden sekizgen ve uçları sivri olan haç motifleri meydana gelmiştir. Söz konusu süslemeler kazıma tekniğinde yapılmıştır (Çizim

[242] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.). Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür. Ebû Tâhir el-Huseyn b. Ğâlî b. Ahmed bu sofayı ve sofaya sağdan bitişen bir, soldan bitişen iki adet revakın yapımını emretti. Allâh onun hayrını kabul etsin. Yapının inşası 555 yılında tamamlandı. İnşayı, Mahmûd b. Muhammed el- Benna yaptı.

[243] Kemerin sağ tarafında da benzer kompozsiyona sahip başka bir kitabenin olabileceği kanaatindeyiz.

[244] Anlamı: [Gece, gündüz, güneş] ve ay Allah'ın varlığının delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer gerçekten Allah'a kulluk ediyorsanız, onları yaratan Allah'a secde edin. Eğer onlar büyüklük taslarlarsa, bilsinler ki Rabbinin yanında bulunanlar (melekler), gece [gündüz hiç usanmadan] onu tespih ederler.

256). Sülüs karakterli kitâbe ise rumi süslemeli zemin üzerine kabartma olarak yazılmıştır. Kitâbenin içeriği Besmele ve Furkân sûresi 61-65. ayetleridir:[245]

تبارك الذى جعل فى السماء بروجا وجعل فيها سراجا و قمرا منيرا. وهو الذى جعل الليل والنهار خلفه لمن اراد ان يذكر او اراد شكورا و عباد الرحمن الذين يمشون على الارض هونا و اذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما و الذين يبيتون لربهم سجدا و قياما و الذين يقولون ربنا اصرف عنا عذاب جهنم ان عذابها كان غراما.

Kubbeli mekâna giriş açıklığı altta basık üstte sivri kemerlidir. Kemere ait ayakların iç yüzeylerinde iki silme arasındaki geçme motifini içeren bordür ile kuşatılan sarmaşık üzerine yapılmış ters ve düz yaprak motifleri bulunmaktadır. Söz konusu süsleme kazıma tekniğinde yapılmıştır (Foto 347-348; Çizim 257).

Güney eyvan tonozunun başlangıç noktasındaki kemerin karnında bir kitâbe görülür. Kitâbede düğüm şeklinde süslemeler ve süs amaçlı yazılmış "V" şeklinde "لا" (lamelif) bulunmaktadır. İçi oyuk kıvrıkdallar, rumi, ortabağ rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel kompozisyon ile süslenmiş zemin üzerine kabartma olarak yazılmış kitâbe, besmele, İslam hukuku âlimi ve Şafii mezhebinin kurucusu olan İmam Şafiinin hakkında söylenen üç beyitlik şiir[246] ve kısa bir dua ihtivâ etmektedir (Foto 349-353; Çizim 258) :

[245] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Göğe burçlar yerleştiren, orada bir ışık kaynağı (güneş) ve aydınlatıcı bir ay yaratanın şanı çok yücedir. O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir. Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler. Onlar, Rabblerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyenlerdir. Onlar, şöyle diyenlerdir: "Ey Rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı sürekli bir helaktir!"

[246] İbnü'l-Hatib, A'malü'l-A'lam adlı eserinde bu şiirin Ebû Abdillah b. Merzûk'a ait olduğunu kaydeder. (Bkz.: Ebu Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Hatib, *A'malü'l-A'lam*, C. I, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrüt 2003, s. 141.) Farklı kaynaklarda şiirin ikinci mısrasının farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir (Bkz.: Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref En-Nevevi, *Tehzibu'l-Esmai vel-Lügat*, Darü'l-Feyha, Dımaşk 2013, s. 46.; Halid İbn İsa Balavi, *Tacül-Mefrik fi Tahliyat-ül-ulamâ-il-Meşrik*, Metba'at Muhammed el-Hamis el-Sakafiye vel-Camiye, Riyad 2013, s. 38.; Muhammed ibn Muhammed, *Kitab-ül-Erba'in fi İrşad-ül-Sa'irin İla Menazil-ül-Muttekin*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrüt 1998, s. 139.; Seyyid Üveys, *Resail ela al-İmam el-Şafii: Zahiret İrsal el-Resail ela Derii el-İmam el-Şafii*, Dar-ül Şayi, Kahire 1978, s. 18.). Nevevi, "Tehzibu'l-Esmai vel-Lügat" adlı eserinde, 574/1179 yılında Selâhaddîn Eyyûbînin İmam Şâfiî'nin mezarı için bir ahşap sanduka yaptırıp üzerine bahsi geçen şiirin yazılmasını istediğini ve sandukanın da Ubayd Ebü'l-Meâlî adlı sanatçı tarafından yapıldığını kaydetmektedir (Bkz.: En-Nevevi, *Tehzibu'l-Esmai vel-Lügat*, s. 46.; Maurice Sven Dimand, *Fünûn-ul İslami*, Vekaletıl-Sahafeti'l-Arabiyye, Gize 2018, s. 30.).

[بسم الله الرحمن الرحيم الشافعي إمام الناس كلهم في] الحلم والعلم والعلياء والجود والبا[س له الإمامه في الدنيا مسلمه كما الخلا]فه في أولاد عباس أصحابه خير [أصحاب و مذهبه خير] المذاهب[247] عند الله و الناس. اللهم اغفر لامره و بالله برحمتك يا ارحم الراحمين.[248]

Mihrap önü kubbeli mekanın beden duvarlarının üstünü dolaşan, eserin inşası ile ilgili çok önemli bilgiler içeren bir yazı kuşağı bulunmaktadır. Kufi hatlı kitabe içerisine düğüm şeklinde süslemeler ve süs amaçlı "لا" harfi yerleştirilmiştir. Kubbeli mekânın kuzey doğu köşesinden başlayan kuşak, mekânın tüm duvarlarını dolaşıp, aynı köşede son bulur. Kıvrıkdallar, rumi, ortabağ rumi ve palmetlerden oluşan girift bitkisel süsleme kompozisyonu ile bezenmiş zemin üzerinde kitabe sülüs hatlı olup besmele, Tevbe sûresinin 18. ayeti ve caminin inşa kitâbesini (caminin bölümleri, banisi, mimarı ve inşa tarihi) içermektedir (Foto 354-359; Çizim 259-260) :

بسم الله الرحمن الرحيم انما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الآخر واقام الصلاه وآتى الزكاه ولم يخش الا الله فعسى اولئك ان يكونوا من المهتدين. ثم امر ببناء هذه القبه و القبات الاربعه المتصله بها و الصفّات التى هى امامها العبد الضعيف االراجى [ب]رحمه الله تعالى ابوطاهر الحسين بن غالى بن احمد تقبل الله منه و غفر له و لوالديه على يدى الاستاد محمود الاصفهانى المعروف بالغازى فى سنه ثلاث و خمسين و خمس مائه.[249]

Kitâbe eşkenar dörtgen dizisinden oluşan hendesî bezemeli bir bordür ile çevrelenniştir. Bordürde, eşkenar dörtgenlerin arasında oluşan üçgenlerin içerisine üçer küçük üçgen kazınmıştır (Foto 360; Çizim 261).

Kubbenin alt kısımlarında bulunan üç dilimli tromplardaki sathi sivri kemerli nişlerde kazıma tekniğinde işlenen altı kollu yıldız, küçük ve büyük üç boyutlu küpler ve kelebek şeklini andıran motiflerden oluşan hendesî süsleme bulunmaktadır

[247] Dört eyvanlı camilerden önce dört eyvanlı medreselerin var olduğunu ve medreselerin her eyvan ve ona ait mekânları bir mezhebe (Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî) ait olduğu bilinmektedir (Bkz.: Katharina Otto-Dorn, *Islamic Art*, University of California Press, California 1976, s. 103.). Bu bilgiden hareketle caminin güney eyvanı Şâfiî mezhebine başka eyvanlar ise diğer üç mezhebe ait olduğu söylenebilir.

[248] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. (İmam) Şafii, sabır, ilim, üstünlük, cömertlik ve mertlikte tüm insanların lideridir. Dünyada onun liderliği, Abbas oğullarının hilafet makamına sahip oluğu gibi kesindir. Allah katında ve halk nezdinde ona tabi olanlar en iyiler ve onun mezhebi mezheplerin en iyisidir. Allah'ım! Onun yaptıklarını rahmetinle bağışla ey merhametlilerin en merhametlisi.

[249] Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. Bu kubbenin ve ona bitişik olan dört kubbenin ve önündeki sofaların (Eyvanların) inşasını Allâh'ın rahmetini dileyen zayıf kul Ebû Tâhir Hüseyn b. Ğâlî b. Ahmed emretmiştir. Allâh onun ve ebeveyninin günahlarını bağışlasın. Gâzi diye ün yapmış üstad Mahmud İsfahânî tarafından 553 yılında yapılmıştır.

(Foto 361-363; Çizim 262). Söz konusu motiflerin arasında kalan boş sahalara küçük üçgen ve yıldızlar kazınmıştır. Kasnak seviyesinde bulunan ara yüzlerde, üç dilimli kemerin içine aynı şekilde üç yüzeysel sivri kemerli niş yerleştirilmiştir. Bu nişlerde ise simetrik rumi, ortabağ rumi ve palmetlerden oluşmuş süsleme kompozsiyonu bulunmaktadır. Süslemelerin yüzeylerine sathi kazıma tekniğiyle ince dallı çiçek motifleri işlenmiştir. Kasnaktaki üç dilimli kemerleri kuşatan sivri kemerlerin karnında iki sıra tuğla arasında eşkenar dörtgen ve daire dizisinden oluşan hendesî bezemeli bir bordür bulunmaktadır. Bordürde, eşkenar dörtgen ve daire şekillerin arasında oluşan üçgenlerin içerisine üçer küçük üçgen kazınmıştır.

Kubbeli mekânda beden duvarları üzerinde mihrap ile aynı hizada toplam altı sathi sivri kemerli niş bulunmaktadır (Foto 364-369; Çizim 263). Doğu ve batı duvarları üzerindeki nişler ise basık kemerli bir girinti içerisinde yer almaktadır. Mihrabın sol ve sağ tarafında ve kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin sol ve sağ taraflarındaki nişlerde kitâbe ve süsleme, doğu ve batı duvarları üzerindeki nişlerde ise yalnızca süsleme yer almaktadır.

Mihrabın doğu tarafında yer alan birinci nişin üst kısmında kabartma tekniğinde işlenmiş simetrik rumi, kıvrıkdal, ortabağ rumi ve palmetlerden oluşan süsleme kompozsiyonu bulunmaktadır. Rumi ve palmetlerin yüzeylerine sathi kazıma tekniğiyle küçük daire ve ince dallı çiçek motifleri işlenmiştir. Nişin alt kısmında ise dikdörtgen bir silme ile çerçevelenen kitâbe, kabartma olarak yazılmıştır. Simetrik girift rumiler ile bezeli zemin üzerindeki kitabe düğümlü kûfî hatlı olup, "و كن في صلاتك خاشعا" (Anlamı: ve namazında mütevazi ol) ibaresini içermektedir (Foto 364) Bu kitâbe muhteva açısından yapının üçüncü mihrabının niş kısmındaki ters "U" biçimli çerçeve ile kuşatılan dikdörtgen panoda işlenen kitâbe ile benzerlik göstermektedir.

Kubbeli mekânda doğu taraftaki duvar üzerinde yer alan ikinci nişte sadece süsleme görülmektedir. Kabartma tekniğinde işlenen süsleme simetrik rumi, kıvrıkdal, ortabağ rumi ve palmetlerden müteşekkildir. Rumi ve palmetlerin yüzeylerine sathi kazıma tekniğiyle küçük daire ve ince dallı çiçek motifleri işlenmiştir (Foto 365).

Kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin sol (doğu) tarafındaki üçüncü nişte kitâbe ve süsleme bulunmaktadır. Nişin üst kısmında kabartma tekniğinde simetrik

olarak işlenmiş rumi, kıvrıkdal ve palmetlerden oluşan süsleme kompozsiyonu yer almaktadır. Rumi ve palmetlerin yüzeylerine sathi kazıma tekniğiyle küçük daire ve ince dallı çiçek motifleri tatbik edilmiştir. Nişin alt kısmında ise dikdörtgen bir silme ile çerçevelenen kitâbe, kabartma halde yazılmıştır. Simetrik girift rumiler ile bezenmiş zemin üzerindeki düğümlü kûfî hatlı kitâbe, "واعبد ربك حتى ياتيك اليقين"[250] (Anlamı: Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.) ibaresini ihtivâ eder (Foto 366) :

Kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin sağ (batı) tarafındaki dördüncü nişte kitâbe ve süsleme bulunmaktadır. Nişin üst kısmında kabartma tekniğinde tatbik edilmiş simetrik rumi, kıvrıkdal ve palmetlerden oluşan süslemelere yer verilmiştir. Rumi ve palmetlerin yüzeylerine sathi kazıma tekniğiyle küçük daire ve ince dallı çiçek motifleri işlenmiştir. Nişin alt kısmında ise dikdörtgen bir silme ile çerçevelenen kitâbe, kabartma olarak yazılmıştır. Simetrik girift rumi süslemeler ile bezenmiş zemin üzerindeki düğümlü kûfî hatlı kitâbe, "قد افلح من تزكى و ذكر اسم ربه فصلى" [251] (Anlamı: Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.) ibaresiniihtivâ eder (Foto 367) :

Kubbeli mekânda batı taraftaki duvar üzerinde yer alan beşinci nişte yalnızca kabartma tekniği ile yapılmış bezemeler mevcuttur. Simetrik rumi, kıvrıkdal ve palmetlerden oluşan düzenlemede rumi ve palmetlerin yüzeylerine sathi kazıma tekniğiyle küçük daire ve ince dallı çiçek motifleri işlenmiştir (Foto 368; Çizim 263).

Mihrabın batı tarafında yer alan altıncı nişin üst kısmında kabartma tekniğinde işlenen simetrik rumi, kıvrıkdal ve palmetlerden oluşan süsleme kompozsiyonu görülmektedir. Rumi ve palmetlerin yüzeylerine sathi kazıma tekniğiyle küçük daire ve ince dallı çiçek motifleri işlenmiştir. Nişin alt kısmında ise dikdörtgen bir silme ile çevrelenen zemine kabartma olarak bitabe işlenmiştir. Simetrik girift rumilerle zemin üzerine yazılan düğümlü kûfî hatlı kitâbe zeminin tahrip olması nedeniyle okunamamaktadır (Foto 369).

Kubbeli mekân ve güney eyvandaki tuğlaların arasındaki derzlere kalıplama tekniğinde yapılmış hendesî alçı süslemeler yerleştirilmiştir. Bu süslemeler beş türde sınıflandırılabilmektedir (Foto 370-376). Birincisi, kesişen bir çember ve çarpı

[250] Hicr sûresinin 99. ayeti.
[251] A'lâ sûresinin 14-15 ayetleri.

şeklinde çizgilerden oluşmaktadır (Çizim 264). İkincisi, kare çerçevede simetri ekseni 45° olan iki ikizkenar üçgen ve bunların içerisindeki üçer küçük ikizkenar üçgenden ibarettir (Foto 371; Çizim 265). Üçüncüsü, kare çerçevede dört ikizkenar yamuğun birleşmesinden meydana gelen küçük kareden oluşmaktadır. küçük karenin merkezinde dairesel bir boşluk görülmektedir (Foto 372; Çizim 266). Dördüncüsü, kare çerçevede kesişen çarpı ve eşkenar dörtgenden oluşmaktadır (Foto 373; Çizim 267). Beşincisi ise sadece kubbeli mekânda işlenmiş olup Yapraklı kûfî "الله", "المنة", "الملک" ve "لله" kelimelerinden ibarettir (Foto 374-376; Çizim 268).

Katalog No: 16

Eserin Adı: Zevvare Mescid-i Cuması; Zevvare Cuma Camii

Eserin Bulunduğu Yer: Yapı, İsfahan'a 133, Ardistân'a 15 km. mesafedeki, Zevvare şehrinin kuzey doğu kısmında bulunmaktadır.

Eserin Gps Koordinatı: 33.449045, 52.491824

İnşa Tarihi: 564/1169

İnceleme Tarihi: 15.08.2018.

Banisi: (farklı görüşlere göre) Muhammed b. İbrahim Zevvarei (محمد ابن ابراهيم زوّاره ای)[252] / Mocirüddevle (مجيرالدوله)[253] / Ömer b. Abdülaziz (عمر ابن عبدالعزيز)[254]/Ali b. Ahmed (علی ابن احمد)[255] / Abutahır Hüseyin Gali b. Ahmed (ابوطاهر الحسين ابن غالی ابن احمد)[256]

Mimarı: Mahmut İsfahani el-Gazi (محمود اصفهانی الغازی)[257]

Alçı Süslemelerin Bulunduğu Yerler: Yapıda alçı süslemelerin en yoğun olarak bulunduğu yer asıl mihraptır.[258] Akabinde beden duvarlarının üst kısmını dolanan yazı kuşağında alçı süsleme karşımıza çıkmaktadır. Yine doğu tarafaki (doğu eyvanın sol tarafında) kemerlerin karnı ile doğu eyvanın sonundaki sivri kemerin karnında alçı bezemeler görülmektedir. Yapıda tuğlalar arasındaki derzler ile asıl ibadet mekânının doğu yönündeki yan mekânda bulunan mihrabın küçük bır kısmı alçı süsleme içermektedir.

Süsleme Türleri: Yazı, geometrik ve bitkisel

Kullanılan Teknikler: Kabartma, kazıma ve kalıplama

Plan No: 16

Çizim No: 269-288

---

[252] Mohammad Kerim Pirniya, *Sebk Şinasi-e Mimari-i İrani*, Suruş-i Daniş, Tahran 1383 h.ş, s. 273.
[253] Muhammed Yusuf Keyani, *Şehrhay-i İran*, Cihad-i Daneşgahi, Tahran 1368 h.ş, s. 269.
[254] Keyani, *Şehrhay-i İran*, s. 269.
[255] Mohammad Azimi, *Coğrafiya-yi Tarihi Medinetü-Sadat Zevvare*, Fecr-i Nur, Tahran 1371 h.ş, s. 154.
[256] Salehi Kaheki ve Azizpour, "Teemüli Der Ketibeha ee Nokuşe Mescid-i Came-i Zevvare", s. 100.
[257] Salehi Kaheki ve Azizpour, "Teemüli Der Ketibeha ee Nokuşe Mescid-i Came-i Zevvare", s. 100.
[258] Kıble duvarının sağ tarafında (batı yönündeki yan mekânda) bulunan mihrabın süslemeleri tamamen dökülmüştür. Günümüze ulaşabilen kıble duvarının sol tarafındaki mihrabın (doğu yönündeki yan mekânda bulunan mihrabın) alçı süslemeleri yok denecek kadar azdır.

Fotoğraf No: 377-400

Genel Tanım: Yapı, İran Milli Eserler Listesinde 283 sayılı numarayla kayıtlıdır. Dört eyvanlı plan şemasında tamamen tuğladan inşa edilmiş olan yapı, dikdörtgen bir alana oturmaktadır (Plan 16). Caminin avlusu üç yönden revaklarla çevrilidir. 564/1169 tarihli kûfî kitâbesi, avluda yer almaktadır. Kitâbe hakkında ilk açıklamada bulunan Andre Godard, yapının inşa tarihini yanlışlıkla 530/1135 olarak kaydetmiştir.[259] Kitabe iyi incelendiğinde Godard'ın tarih kısmını veren, " اربع ستين و خمس مائه" ibaresindeki "اربع" kelimesini fark edemediği, yine "ستين" kelimesinin üst kısmındaki süs amaçlı lamelifi [260], "ستين" kelimesinin parçası zannedip, "ثلاثين" olarak okuduğu ve bu nedenle yukarıdaki tarihi verdiği tahmin edilmektedir.[261] Kitâbede yapının banisi olarak Ebu Tahir b. Ali b. Ahmed'in adı yazılıdır. Yapıda herhangi bir onarım kitâbesi bulunmamaktadır. Fakat yapının farklı dönemlerde bir takım onarımlardan geçtiği bilinmektedir. Caminin asıl mihrabı, kıble duvarı üzerinde bulunmaktadır. Asıl ibadet mekânına bağlı olan doğu ve batı yönündeki yan mekânlarda da birer küçük mihrap yer almaktadır. Fakat bunların zamanla alçı süslemeleri dökülmüştür. Camiye doğu ve batı yönünde iki kapıdan girilir. Caminin avlusu 16.50×18.00 m. boyutlarındadır. Avlunun ortasında, Safeviler veya Kaçarlar dönemine ait kare şeklinde bir yükselti yer alır. [262] Kuzeybatı köşedeki kapının sağ tarafında sekizgen kaideli, silindirik gövdeli bir minare bulunmaktadır. Cami günümüzde ibadete açıktır.

Kompozisyon Özellikleri: Yapının mihrabı, 7.30×4.20 m. ölçüsünde olup kıble duvarının ortasında yer almaktadır (Foto 377). İç bükey olarak kavislenip içe doğru kademelenen sivri kemerli kavsaralı alçı mihrap, iç içe yedi bordür, on silme ve iki nişten oluşmaktadır. Mihrapta iç içe iki mihrap kurgusu yer alır. Nişte, iki yandan oldukça harap vaziyette bitkisel bezemeli başlıklara sahip sütunçeler bulunmaktadır. Mihrap nişi, benzer durumda, daha büyük iki sütunçe ile sınırlıdır.

Mihrapta bir kûfî ve iki sülüs hatlı kitâbe bulunmaktadır. Mihrabın dıştan içe doğru iki silme ile çerçevelenen birinci bordürü, kabartma tekniğinde yapılan rumiler

[259] Godard, *Athar-e Îran*, C. IV, s. 124.
[260] لا
[261] Büyük Selçuklu kitâbelerinde süs amaçlı "لا" (lamelif) sıkça rastlanmaktadır. Örneğin Sin minaresinin kitâbesinde süs amaçlı lamelif, "سنه" ve "عشرين" kelimelerinin üzerinde görülmektedir.
[262] Safeviler veya Kaçarlar döneminde, başta camiler olmak üzere özel mekânların içinde veya avlusunda taziye denilen kerbela olayi ile ilgili törenleri icra etmek için kare, daire, dikdörtgen veya sekizgen şeklinde yükseltiler yapılmıştır.

ile süslenmiştir (Foto 378; Çizim 1). Söz konusu bordürde simetrik olarak sağ ve sol tarafta, iki ruminin birbirine dolanarak oluşturdukları girift kompozisyon örgüsü izlenmektedir. Rumilerin yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir (Çizim 269, 278). Mihrabın tacında kabartma tekniğinde yapılan simetrik palmet-rumi kombinasyonu tekrarlanmıştır. Buradaki palmet-rumi esasına dayalı olarak oluşturulan girift bitkisel süsleme kompozisyonu, mihrabın en dikkat çekici tezyinatıdır. Palmet ve rumilerin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır (Foto 378-380; Çizim 269, 278). Bu süslemelerin ortasındaki palmetlerin üzerine, tezyînî kûfî hattı ile "الملک" kelimesi (bir kez) ve "الله" kelimesi (dört kez) yazılmıştır (Çizim 269). İki silme ile çevrelenen mihrabın ikinci bordüründe, bitkisel süslemeli zemin üzerine tezyînî ve yapraklı kûfî hatla işlenmiş kitâbe, İsrâ Sûresinin 78 ve 79. ayetlerini[263] ihtivâ etmektedir (Foto 381-384; Çizim 270 (a1, b1), 271 (a1), 272) :

[... أقم الصلاه لدلو]ك [264] الشمس إلى غسق الليل و قرآن الفجر إن قرآن الفجر كان مشهودا و من الليل فتهجد [به نافله لك عسى أن يبعثك ربك مقاما محمودا][265]

Kitâbenin zeminindeki girift bitkisel bezeme, üzerinde belirli aralıklarda sencide, kanatlı ve sade rumiler ile palmet motifleri nin yer aldığı uçları kıvrılarak sade rumi motifleriyle sonlanan iç içe geçmiş kıvrıkdallardan oluşmaktadır. Kitâbede Arapça sapsız harflerin üstündeki boşlukları kapatmak amacıyla, süslemeler daha yoğun olarak uygulanmıştır. Palmet ve rumilerin yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir. Kitâbenin çoğu kısımları özellikle sol kısmı dökülmüş vaziyettedir.

Mihrabın üçüncü alçı bordürü zencirek motifi ile süslenmiştir (Foto 381, 383). İki silme arasındaki yer alan dördüncü alçı bordürü ise uçlarına kanatlı rumi motifleri yerleştirilmiş "S" şeklinde işlenen kıvrıkdallar ile bezenmiştir (Foto 381, 383-384).

Birinci sülüs kitâbe, mihrabın içe doğru beşinci alçı bordüründe yer almaktadır. Söz konusu bordür, iç bükey yüzeye sahiptir. Kitâbenin zeminindeki girift bitkisel süsleme, kıvrıkdallarla iç içe geçmiş simetrik uzun kanatlı rumiler ile çevrelenen tepelik rumi ve kalp motiflerinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Rumilerle kalp motiflerinin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır. Söz konusu kitâbe

[263] Çoğu araştırmalarda bordürde yanlışlıkla İsrâ suresinin 78-80. ayetlerinin bulunduğu kaydedilmiştir.
[264] Köşeli ayraç İçindeki kelimeler kitâbeden zamanla dökülmüştür.
[265] Anlamı: Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.

kabartma tekniğinde işlenmiş olup içeriği, Tevbe Sûresinin 18 ve 19. ayetleridir (Foto 381-384; Çizim 270 (a2, b2), 271 (a2), 273):

انما يعمر مساجد الله من امن بالله و اليوم الاخر و اقام الصلوه و اتى الزكوه و لم يخش الا الله فعسى اولئك ان يكونوا [من المهتدين. أجعلتم سقايه الحاج وعماره المسجد الحرام كمن آمن بالله واليوم الآخر و جاهد في سبيل الله لايستوون عند الله و الله لايهدي القوم الظالمين.][266]

Mihrabın altıncı bordüründe, uçlarından birbirine bağlanan kanatlı rumi ve üzerinde belirli aralıklarda biri üstte, biri altta yaprak motifi yerleştirilen dalgalı çizgilerin birbiri içinden geçerek, iki iplik rumi tarzında oluşturulan bitkisel bezeme izlenmektedir (Foto 381-382, 387; Çizim 277). Yedinci alçı bordür ise, sağ ve sol tarafında, simetrik olarak iki rumi ile çevrelenen iç içe iki dairesel şekillerin birleşmesinden meydana gelen motiflerin sıralanmasıyla dolgulanmıştır.[267] En içteki daire dört delikli düğme şeklinde düzenlenmiştir (Foto 381-382, 387; Çizim 277). Mihrabın kavsarası, köşelikleri ve kemer karnı, bitkisel süslemelidir (Foto 385; Çizim 274-275, 278). Kavsarada, üzerine belirli aralıklarda sade ve kanatlı rumi motifleri yerleştirilen iç içe geçmiş kıvrıkdalların girift bir şekilde birbiriyle kaynaşmasından meydana gelen simetrik bitkisel bezeme kompozisyonu yer alır (Foto 385; Çizim 274-275, 278). Kavsara köşeliklerinde ise simetrik "S" şeklindeki kıvrıkdalların içerisinde ve onların dış kısımlarında iç içe geçmiş kanatlı rumi motifleri yer almaktadır. Kanatlı rumilerin yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir (Foto 385, 388; Çizim 274-275, 278-279). Kavsara kuşatma kemerinin yüzeyindeki kitâbe ve süslemeler oldukça harap vaziyettedir. Kemer yüzeyini kaplayan süsleme, düğüm ve yaprak motiflerinin yan yana dizilişinden meydana gelmektedir. Kemerin yüzeyinde sülüs hatlı bir kitâbe bulunmaktadır. Kitâbe Bakara Sûresinin 255. ayetinin bir bölümünü içermektedir (Foto 385) : [268]

[266] Anlamı: Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah zâlim topluluğu doğru yola erdirmez.

[267] Bu tarzda yapılan süslemeler, *kenar suyu* olarak adlandırılmaktadır.

[268] Bahs edilen kitâbe, ilk kez bu çalışma kapsamında okunmuştur. Daha önceki tüm araştırmalarda "kitâbe, tahribattan dolayı okunamamaktadır" ifadesi geçmektedir. Buradaki yazı, Kümbed-i Aleviyan mihrabının kitâbesi ile mukayese edilerek okunabilmiştir.

... يشفع عنده إلا بإذنه يعلم ما بين أيديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشيء من علمه إلا بما شاء ...[269]

Kitâbenin zeminindeki süslemeler kalan parçalarından anlaşıldığı üzere bitkisel karakterlidir. Kavsarayı içten çerçeveleyen çerçevede "S" şeklinde işlenen kıvrıkdalların uçlarında kanatlı rumi motifleri ve bunların uçlarnda ise birer sencide rumi yer alır. Nişin alınlığında belirli aralıklarda biri üstte, biri altta dairesel şekiller yerleştirilen dalgalı çizgi motiflerden meydana gelen süsleme kompozisyonu izlenmektedir (Foto 385-386; Çizim 275, 277). Dairesel şekillerin yüzeylerine ve bu şekillerle dalgalı çizgilerin arasında kalan kısımların yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir.

Mihrabın niş kısmında sivri kemer ile kuşatılan kısım, kemer köşelikleri, alınlık ve köşeliklerin sağ ve soldaki dikey bordürleri, bitkisel süslemeler ile tezyin edilmiştir. Sivri kemerin yüzeyinde sülüs hatlı kitâbenin zeminini oluşturan kıvrıkdallara tutturulmuş sade ve kanatlı rumi motifleri yer alır (Foto 386; Çizim 274, 276, 278). Bazı kısımları dökülmüş vaziyetteki kitâbe, Âl-i İmrân Sûresinin 18. ve 19. ayetlerinden bazı kelimeleri ihtivâ eder:

... و الملائكه و اولو العلم قائما بالقسط لا اله الا هو العزيز الحكيم. ان الدين ...[270]

Nişteki sivri kemerin köşeliklerinde simetrik "S" biçimli iki kalın kıvrıkdala tutturulmuş üçer sade rumi motifleri yer almaktadır. Üçgen biçimindeki köşeliklere işlenen bu süslemeler, bir tepelikle sonlandırılmıştır (Çizim 276). Sivri kemerin İçindeki simetrik girift bitkisel süsleme kompozisyonu, uçlarına iri kanatlı rumi, yaprak ve sade rumi motifleri yerleştirilen iç içe geçmiş kıvrıkdallardan oluşmaktadır. Söz konusu süslemeler bir tepelikle son bulur (Çizim 276). Tüm süslemelerin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır (Foto 388; Çizim 279). Köşeliklerin sağ ve solundaki dikey bordürler, uçlarına kanatlı rumi motifleri yerleştirilmiş "S" şeklinde işlenen kıvrıkdallar ile süslenmiştir (Çizim 276).

Asıl mihrabın doğu yönündeki yan mekânda bulunan mihrabın alçı süslemelerinden küçük bir parça kalmıştır (Foto 389-390; Çizim 280-281). Mihrabın

[269] Anlamı: ... İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindekileri ve arkalarındakileri (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar...

[270] Anlamı: … Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şâhitlik ettiler. Ondan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphesiz din...

dış çerçevesinin batı orta kısmında yer alan bu süsleme, bitkisel bezemeli zemin üzerinde yazılan bir kitâbeden ibarettir (Foto 389-390).

Kitâbenin zemini, kazıma tekniğinde yapılmış dairesel hatlardan çıkan sade rumilerle kaplanmıştır. Sülüs karakterli kitâbeden kalan kısım, Nûr Sûresinin 36. ayetinden "ترفع و يذكر" kelimeleridir (Çizim 280-281). Mihrabın diğer kısımları sade tuğla ile kaplıdır.

Asıl ibadet mekânının, beden duvarlarının üst kısmında yapraklı kûfî bir kitâbe bulunmaktadır (Foto 391-392). Söz konusu kitâbe, kıble duvarının batı tarafından başlayıp, mihrap önü kubbeli mekanın beden duvarlarının üstünü dolanmaktadır. Çoğu kısmı dökülmüş olan kitâbenin tarih kısmı okunamamaktadır. Kabartma tekniğinde yazılan kitâbenin kalan kısmı, Âl-i İmrân Sûresinin 187-188. âyetleri içermektedir (Çizim 282) :

وإذ أخذ الله ميثاق الذين أوتوا الكتاب لتبيننه للناس ولا تكتمونه فنبذوه وراء ظهورهم واشتروا به ثمنا قليلا فبئس ما يشترون. لا تحسبن الذين يفرحون بما أتوا و يحبون أن يحمدوا بما لم يفعلوا فلا تحسبنهم بمفازه من العذاب و لهم عذاب أليم.[271]

Kitâbede elif harfleri ile yanındaki harflerin uçları birer sade rumi motifiyle süslenmiştir. Yazılar, kitâbenin zeminini oluşturan üslûplaştırılmış bitkisel bezemelerle kaynaşmış biçimde tasarlanmıştır. Kabartma tekniğinde yapılan bu bezemeler, uçlarına kanatlı ve sencide rumi motifleri yerleştirilen kıvrıkdalların birleşmesiyle oluşmaktadır. Kanatlı ve sencide rumi motiflerin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır.

Doğu eyvanın sol tarafındaki iki sivri kemerin karnında, kabartma tekniğinde yapılan birbirinden farklı bitkisel süslemeler görülmektedir (Foto 393-394; Çizim 383). Birinci süsleme kompozisyonunda bulunan bitkisel bezemeler, bitkisel motifleri içeren dikdörtgen bir çerçeve ile kuşatılmıştır. Çerçevede, iki silme arasına simetrik olarak "S" şeklinde işlenen kıvrıkdalların uçlarında sade ve sencide rumi motifleri yer alır. Çerçevenin köşelerinde ve üzerinde belli aralıklara simetrik yerleştirilmiş üçer delikli ve uçları kıvrımlı kanatlı rumi motiflerinin oluşturduğu

[271] Anlamı: Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar verdikleri sözü, arkalarına atıp onu az bir karşılığa değiştiler. Yaptıkları bu alış veriş ne kadar kötüdür. Ettiklerine sevinen ve yapmadıkları şeylerle övülmeyi seven kimselerin, sakın azaptan kurtulacaklarını sanma. Onlar için elem dolu bir azap vardır.

tepelik rumiler bulunmaktadır. Çerçevenin köşelerindeki lerin daha büyük tasarlandığı tepelik rumiler, alltaki silme ile temas noktasında düğüm meydana getirmektedirler. Merkezde ise, kemerin tepe noktasından sağa ve sola doğru yayılan bitkisel bezemeler, simetrik olarak işlenmiştir. Bu süslemeler birleşme noktalarına palmet ve sencide rumi motifleri yerleştirilmiş olan simetrik yedi çift kanatlı rumi motifinden oluşmaktadır. Kanatlı ve sencide rumiler ile palmetlerin yüzeylerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır. Yarıya yakını tahrip olan süslemelerin son yıllarda onarıldığı görülmektedir.

Diğer kemerin karnında ise, yine bitkisel süsleme mevcuttur (Foto 393-394; Çizim 383). Merkezdeki kompozisyon, bitkisel motifleri ihtivâ eden dikdörtgen bir çerçeve ile kuşatılmıştır. Çerçevedeki süslemeler, ortasında birer sencide rumi motifinin yer aldığı simetrik "S" şeklinde işlenen kıvrıkdalların birleşmesinden meydana gelmektedir. Yine çerçevenin köşelerine ve çerçeve üzerine belli aralıklarda ters sencide rumi motifleri yerleştirilmiştir. Köşelerdekilerin daha büyük yapıldığı rumiler, alltaki silme ile temas noktasında düğüm oluşturmaktadır. Merkezde yer alan bitkisel tezyînât, üçiplik rumi tarzında işlenmiştir. Buradaki rumilerden biri sencide, diğer ikisi ise kanatlı tarzdadır. Kanatlı rumilerin yüzeylerine Ajde-kâri işlenmiştir.

Doğu eyvanının sonundaki sivri kemerin karnında bitkisel bezemeler bulunmaktadır (Foto 395-397; Çizim 284). Merkezdeki dikdörtgende şemse şekilli kompozisyon şeması izlenmektedir. Şemseler ve aralarındaki boş alanları, yüzelerine Ajde-kâri işlenen simetrik rumiler doldurmaktadır. Merkezdeki dikdörtgen pano kazıma tekniğinde yapılmış kıvrıkdalların oluşturduğu bir süsleme kompozisyonu içeren çerçeve ile sınırlanmıştır. Kıvrıkdalların uçlarına ters-düz olarak işlenmiş birer delikli ve Ajde-kâri sade rumi motifleri yüzeyleri ikişer delikli kanatlı rumilerle sonlandırılmıştır.

Yapıda tuğlaların arasındaki derzlere kalıplama tekniğinde hendesî alçı süslemeler uygulanmıştır. Mevcut süslemeler dört türde sınıflandırılabilmektedir: Birinci tür, caminin ana mihrabının sol tarafındaki (doğu yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında sekizgen tuğlaların arasına tatbik edilen hendesî motifleri ihtivâ etmektedir. Bu süslemeler, içine üçer küçük üçgen in yerleştirildiği dört uçurtma motifinin birleşmesinden meydana gelmektedir (Foto 399; Çizim 287).

Kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerli açıklığın sağ tarafındaki (batı yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında aynı süsleme kompozisyonu tekrar edilmiştir. İkinci tür ise, Kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerli açıklığın sol tarafındaki (doğu yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında sekiz köşeli yıldız şeklinde yapılan tuğlaların arasına tatbik edilen hendesî motifleri ihtivâ etmektedir. Buradaki haçvari şekiller, içinde üçer küçük üçgen bulunan dört uzun altıgenin birleşmesinden meydana gelmektedir (Foto 398; Çizim 285). Üçüncü tür, kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerin karnında görülmektedir. Buradaki süsleme, kelebek şeklinde yapılan tuğlaların arasındaki altıgenlerle altı köşeli yıldızların içine yerleştirilen motifleri ihtivâ etmektedir (Foto 39٩; Çizim 286). Altıgenlerde altı köşeli yıldız ile onun içinde merkezinde çember bulunan küçük bir altı köşeli yıldız yer almaktadır. Aynı kompozisyon, kelebek şeklindeki tuğlaların arasına uygulanmış altı köşeli yıldızların içinde de görülmektedir. Buradaki altı köşeli yıldızların kollarında içi dolu birer küçük eşkenar üçgen şekline yer verilmiştir. Dördüncü tür ise, caminin ana mihrabının sağ tarafındaki (batı yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında bulunmaktadır. Bu süsleme, kolları sivri dört kollu yıldız şeklindeki tuğlaların arasına uygulanan hendesî motifleri ihtivâ etmektedir. Söz konusu motifler, içinde birer küçük ikizkenar üçgenin yer aldığı düzgün olmayan dört altıgenin birleşmesinden oluşmaktadır (Foto 401; Çizim 288).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME ve KARŞILAŞTIRMA

Bu bölümde, araştırma kapsamındaki süslemelere ait fotoğraf ve çizimlerin ışığında Büyük Selçuklu dönemi cami mimarisinde alçı süslemelerinin analizi yapılmıştır. Ardından araştırmaya konu olan tezyinatın form ve içerik açısından karşılaştırılmasının yapılabilmesi adına farklı ülke ve dönemlerdeki benzer motifler tespit edilerek görselleri karşılaştırma kısmında sunulmuştur.

3.1. Değerlendırme

3.1.1. Alçı Süslemenin Yapı Elemanlarına Göre Dağılımı

İran'dan Anadolu'ya uzanan geniş coğrafyada İslam tezyînât sanatına önem kazandıran Büyük Selçuklu alçı sanatı, salt bir süsleme birikimi olmanın ötesinde, kökleri İslam öncesine giden sanatsal boyutlarıyla bir ilham kaynağı olma niteliği taşımaktadır. İncelediğimiz eserler bağlamında Büyük Selçuklu cami mimarisinde alçı süslemelerin mihraplar, duvar yüzeyleri, tuğla derzleri, nişler, kemerler, kubbe geçiş bölgeleri ve kubbe eteklerinde görülmektedir.

3.1.1.1. Mihraplar

Büyük Selçuklu cami mimarisinde alçı süslemeler en çok mihraplarda kullanılmıştır. İncelenen yapılardan Espiye Mezgit Mescidi ile İsfahan, Korveh (Kerveh), Kazvin ve Gülpayegan cuma camileri dışındaki tüm yapıların mihraplarında alçı süslemeler bulunmaktadır. Fakat yapılardaki mihrap sayısı farklılık göstermektedir. 1937 de Büyük Selçuklu Devletinin başkenti Rey'de yapılan kazıda ortaya çıkarılan bir mihrabın (Kat. No: 1) dışında Kirman Mescid-i Melik'te üç, Ardistân Cuma Camii'nde üç, Zevvare Mescid-i Cumasında ise iki alçı süslemeli mihrap bulunmaktadır. Zevvare Mescid-i Cumasındaki yan mihrabın sadece dış çerçevesinin sağ orta kısmında küçük bir parça süsleme kalmıştır. Kirman Mescid-i Melik'teki üç alçı mihraptan ilkinin, yaklaşık %60'ı, ikincisinin yaklaşık %50'si, üçüncüsünün ise yaklaşık %40'ı harap vaziyette günümüze ulaşmıştır. Neyriz Cuma Camii mihrabının bir kısmı Büyük Selçuklu, diğer kısımları ise, Şebankâre, Harezmşahlar ve Safeviler dönemlerine aittir. Barsiyan Cuma Camii mihrabının alçı süslemeleri, tuğla süslemelerin arasında tamamlayıcı unsur olarak işlenmiştir. Yine Sin Mescid-i Cumasındaki mihrabın çoğu süslemeleri, tuğla süslemelerin arasına

yerleştirilmiştir. Kazvin Mescid-i Haydariyenin mihrabı, İran'ın Büyük Selçuklu dönemine ait en zengin alçı kitâbe ve süslemelerini içeren mihraptır. Söz konusu mihrabın süslemeleri, yapının uzun bir süre kubbesiz ve üstü açık kalması nedeniyle, büyük tahribâta maruz kalmıştır. Şah Ebu'l-Kâsım Camiinde Büyük Selçuklu dönemine ait alçı süslemenin bulunduğu tek yer mihraptır. Buradaki mevcut süslemeler oldukça zariftir. Yine Save Cuma Camiinde Büyük Selçuklu dönemine ait alçı süslemelerin bulunduğu tek yer, caminin kubbeli mekâna bağlı olan güneydoğu sahnındaki yaklaşık %60'ı tahrip olmuş mihrabıdır. İncelenen yapıların mihraplarından, en sağlam biçimde günümüze ulaşanı, Sengân Mescid-i Kümbet'in mihrabıdır. Buradaki kitabeler, yazının bilinen türlerinden hiçbirine ait olmamaları ve kendine münhasır bir biçimde tasarlandığı için, en zor okunabilen kitabeler olarak değerlendirilmektedir.

3.1.1.2. Duvar Yüzeyleri

İncelenen yapılardan Espiye Mezgit Mescidi ile Kazvin ve Ardistân Cuma camilerinin beden duvarı üzerinde alçı süsleme bulunmaktadır. Espiye Mezgit Mescidinin beden duvarlarındaki alçı süslemelerin çoğu tahrip olmuştur. Söz konusu süslemeler, yapının kuzey cephesinde üstü tonozla örtülü duvarın yüzeylerindedir. Kazvin Cuma Camiinde süslemeler iç mekânda, merkez sahın beden duvarlarının üzerindeki beş kitâbe içerisine, yazılar ile iç içe olarak işlenmiştir. Bir kısmı harap haldeki bu süslemeler, Büyük Selçuklu döneminin en zengin süslemelerinden sayılmaktadır. Bunun dışında İsfahan Mescid-i Cumasının Melikşâh adlı bubbeli mekânındaki yazı kuşağında, Korveh (Kerveh) Cuma Camii ile Kazvin Mescid-i Haydariye'nin iç mekânındaki yazı kuşağında, Sengân Mescid-i Kümbetin iç mekânındaki tromplar içinde ve kubbe eteğinde, Ardistân Cuma Camiinin asıl ibadet mekânındaki yazı kuşağında ve Zevvare Cuma Camiinin kubbeli mekânındaki yazı kuşağında alçı kitâbe ve bezemeler bulunmaktadır. Ayrıca Ardistân Cuma Camiinde, güney eyvanın batı, güney ve doğu duvarlarının üst kısımlarında ve sivri tonoz örtünün eteğinde alçı süslemeler yer almaktadır.

3.1.1.3. Tuğla Derzleri

Büveyhîler döneminden itibaren alçı derz süslemeleri bir yandan kontrast oluşturan yeni bir süsleme tarzı olarak, öte yandan da binalardaki süslemeler daha

çok iç mekânlarda yoğunluk arzettiğinden binaların dış yüzeylerinin temamen süslemesiz bırakılmaması amacıyla kullanılmıştır.

Bazı büyük Selçuklu binalarında alçı derz süslemeleriyle zenginleştirilmiş tuğla örgü uygulaması, aynı şekilde bazen iç mekanlarda da görülmektedir. Tek alçı veya alçı, mermertozu ve kireç karışımıyla elde edilen bir harçtan yapılmış alçı derz süslemelerin, Büyük Selçuklu ve özellikle İlhanlı döneminde yaygın olduğu bilinmektedir. Dış ve iç mekânda tuğla yüzeyleri canlandıran Selçuklu geleneğının izlerini taşıyan alçı derz süslemelerin farklı zamanlarda muhtelif sebeblerle büyük ölçüde, silindiği ve kirlendiği görülmektedir. Alçı derz süslemeler, farklı hendesî ve bitkisel motifler ile bir veya iki kelimeli yazılar ve bu türlerin birleşmesindan oluşturulmuştur. Büyük Selçuklu döneminde alçı derz süslemelerinde kullanılan motifler, İlhanlı dönemine nisbet daha basittir.

İncelenen camilerden İsfahan, Barsiyan, Kazvin, Gülpayegan ve Ardistân Cuma camileri ile Kazvin Mescid-i Haydariye, Sin ve Zevvare Mescid-i cumalarında, tuğlalar arasındaki derzlerde alçı süslemeler bulunmaktadır.

İsfahan Cuma Camiindeki alçı derz süslemeler, kuzey doğu taçkapısında, Güney eyvanın yan mekânlarında, kuzey eyvanın doğusunda yer alan sütunlu sahında ve sütunların yüzeylerinde, kuzey eyvan ve Terken Hatun kubbesinin arasındaki sütunlu sahında ve doğu eyvanın iç duvar yüzeylerinde görülmektedir. Bu süslemeler, hendesî, bitkisel ve yazılı (sülüs, tezyînî kûfî ve ma'kılî) motifleri içermektedir. Süslemelerin arasında en çok rastlanan hendesî türdür. Bu süslemeler, sadece bir çizgi ve bir üçgen, bir çizgi ve bir daire, bir kare ve bir üçgen gibi bir veya iki basit hendesî motiflerden oluşmalarına rağmen farklı karakterler sergilemektedir. Genel olarak, İslam süsleme sanatlarında, bitkisel motifler, soyutlama sonucunda büyük ölçude hendesî motifler ile benzerlik arzettiğinden, bu iki türün arasında belirgin bir fark tanımlanamamaktadır. Hendesî unsurlardan sonar ikinci sırada gelen bitkisel alçı derz süslemeler, kıvrıkdal, çiçek ve rumi motiflerini ihtivâ etmektedir. Yazı içeren alçı derz süslemelerdeki bitkisel motifler, kompozisyonu tamamlamak için tasarlanmıştır. Bunlarda görülen en yaygın yazı türü sülüs olup, en çok Allahın isim ve sıfatları ile Muhammed kelimesini içermektedir. Sülüsten sonra Ma'kılî yazı türüne rastlanmaktadır. Bu tür yazı, köşeli olduğu için kolayca kare veya dikdörtgen şekillerde yer alabilmektedir. Muhteva açısından en çok Allahın ismi, sıfatları ve

Muhammed kelimesine rastlanmaktadır. Yazı içeren alçı derz süslemelerin arasında çok az sayıda tezyînî kûfî işlenmiş olup, sadece Allahın ismi ve Mülk kelimesinden ibarettir. Genel olarak bu yazı türündeki küçük harflerin uçlarına birer ince dal motifi yerleştirilmiştir.

Kazvin Mescid-i Haydariye'nin iç mekânında tuğlaların arasındaki derzlere yapılan süslemeler, kûfî hatlı, hendesî ve bitkisel süslemeler şeklindedir.

Gülpayegan Cuma Camiinin asıl ibadet mekânında beden duvarları üzerinde alçı derz süslemeler bulunmaktadır. Söz konusu süslemeler dört türde sınıflandırılabilmektedir. Birinci tür, kesişen bir çember ve çarpı motifinden oluşmaktadır. İkinci tür, dört köşesine üslûplaştırılmış lale motifi yerleştirilen eşkenar dörtgen şekli ve çarpı motifinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Üçüncü tür, ikisi altta biri bunların üst ortasına yerleştirilmiş üç ters üçgenden ibarettir. Dördüncü tür ise simetrik olarak uçları birbirine yakın iki üçgen ve bunların alt ve üst ortasında yerleştirilmiş birer çember motifinden oluşmaktadır.

Barsiyan Cuma Camiinde işlenen alçı derz süslemeler, mihrapta, mihrabın sağ tarafındaki duvarın ve minarenin üzerindeki tuğlaların arasındaki derzlerde bulunmaktadır. Mihraptaki hendesî ve bitkisel motiflerden oluşan alçı süslemeler, tuğla süslemelerin kompozisyonunu tamamlayıcı olarak kullanılmıştır.

Kazvin Cuma Camiinin kubbeli mekânındaki tuğlaların arasında görülen derzlere hendesî alçı süslemeler uygulanmıştır. Bu süslemeler, ortasında bir çemberin yer aldığı kesişen çarpı motiflerle ince kenarlı mercek motifinden oluşmaktadır.

Büyük Selçuklu dönemine ait alçı derz süslemelerin en basit örneği, Sin Mescid-i Cumasının asıl ibadet mekânında bulunmaktadır. Söz konusu süslemeler, hendesî türde ve çarpı şeklinde tasarlanmıştır. Aynı yapıda, asıl ibadet mekânına girişi sağlayan sivri kemerin karnında, tuğlaların arasındaki derzler, tüm açıları farklı altıgenlerin birleşmesinden meydana gelen altı köşeli yıldızlar şeklinde işlenmiştir. Bunlar üzerine Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır. Bu süslemeler, üslûplaştırılmış altı yapraklı çiçek ve çiçeğin yapraklarının etrafına ışınsal olarak yerleştirilen altı eşkenar üçgenden oluşmaktadır.

Ardistân Cuma Camiindeki hendesî alçı derz süslemelere, yapının kubbeli mekânı ile güney eyvanındaki tuğlaların arasında bulunan derzlerde rastlanmaktadır.

Bu süslemeler beş türde sınıflandırılabilmektedir: Birinci tür, kesişen bir çember ve çarpı motiflerden oluşmaktadır. İkinci tür, kare çerçevede simetri ekseni 45° olan iki ikizkenar üçgen ve bunların içerisine yerleştirilmiş üçer küçük ikizkenar üçgenlerden ibarettir. Üçüncü tür, kare çerçevede kesişen çarpı şeklinde çizgiler ile içi daire şeklinde boş küçük kareden oluşan süslemedir. Dördüncü tür, kare çerçevede kesişen çarpı şeklinde çizgiler ve eşkenar dörtgenden oluşmaktadır. Beşinci tür ise sadece kubbeli mekânda görülen Yapraklı kûfî hatlı "الله", "المنة", "الملک" ve "لله" kelimelerden ibarettir.

Zevvare Mescid-i Cumasındaki alçı derz süslemeler, beş türde sınıflandırılabilmektedir: Birinci tür, dikey dikdörtgende kesişen çarpı şeklinde çizgilerin oluşturduğu üçgenler ve onların içinde yer alan içi dolu birer küçük üçgenden oluşmaktadır. Üstteki içi dolu üçgen, düz, alttaki ise ters yapılmıştır. İkinci tür, caminin ana mihrabının sol tarafındaki (doğu yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında sekizgen şeklindeki tuğlaların arasında görülen hendesî motifleri ihtivâ etmektedir. Bu süslemeler, içine üçer küçük üçgen yerleştirilen dört uçurtma motifinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerli açıklığın sağ tarafındaki (batı yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında aynı süsleme kompozisyonu tekrar edilmiştir. Üçüncü tür, kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerli açıklığın sol tarafındaki (doğu yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında sekiz köşeli yıldız şeklinde tasarlanan tuğlaların arasında düzenlenen hendesî motifleri ihtivâ etmektedir. Burada görülen haçvari şekiller, içinde üçer küçük üçgen bulunan dört uzun altıgenin birleşmesinden meydana gelmektedir. Dördüncü tür ise, kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerin karnına işlenmiştir. Buradaki süsleme, kelebek şeklinde tasarlanmış tuğlaların arasındaki altıgen ve altı köşeli yıldızların içine yerleştirilen motifleri ihtivâ etmektedir. Altıgenlerde altı köşeli yıldız, ve onun içinde merkezinde çember bulunan küçük bir altı köşeli yıldız yer almaktadır. Aynı süsleme kompozisyonu, kelebek şekilli tuğlaların arasında düzenlenen altı köşeli yıldızların içinde görülmektedir. Buradaki altı köşeli yıldızların eşkenar üçgen şeklinde olan kollarında içi dolu birer küçük eşkenar üçgen şekline yer verilmiştir. Beşinci tür ise, caminin ana mihrabının sağ tarafındaki (batı yönündeki yan mekâna açılan) kemerin karnında bulunmaktadır. Bu süsleme, kolları sivri sekiz kollu yıldız şeklindeki tuğlaların arasında düzenlenen

hendesî motifleri ihtivâ etmektedir. Söz konusu motifler, içinde birer küçük ikizkenar üçgenin yer aldığı dört düzgün olmayan altıgenlerin birleşmesinden oluşanmaktadır.

3.1.1.4. Nişler

İncelenen yapılardan sadece Kazvin Mescid-i Haydariye ve Ardistân Cuma Camii'nde, duvarların üzerindeki nişlere alçı süslemeler yerleştirilmiştir. Kazvin Mescid-i Haydariye'de mihrabın üst kısmındaki sivri kemerli nişteki süsleme, taç kısmı ve dıştan içe doğru üçüncü bordürde yer alan bezeme ile benzerlik arzetmektedir. Bu süslemelerin çoğu kısımları dökülmüş vaziyettedir. Ayrıca aynı yapının iç mekânında beden duvarlarının üzerinde toplam sekiz adet mukarnas kavsaralı niş bulunmaktadır. Bunlardan güney duvarın üzerindeki nişler (mihrabın sağ ve soldakiler) süslemesiz ve kitâbesiz olarak günümüze gelmişlerdir. Diğer nişlerde ise mukarnaslı kavsaranın hemen altındaki dikdörtgen panoda birer kitâbe yer almaktadır. Söz konusu kitâbeler iç mekânın güney doğu kısmından başlar, üç yönde duvarların üzerindeki nişleri dolanarak, güney batı kısımda son bulur.

Ardistân Cuma Camii üç dilimli tromplar ve ara yüzeylerdeki sivri kemerli nişlerde alçı süslemeler yer almaktadır. Bu nişlerdeki alçı süslemeler simetrik olarak işlenmiştir. Ayrıca yapının kubbeli mekânında beden duvarları üzerinde mihrap ile aynı hizada düzenlenen toplam altı yüzeysel sivri kemerli niş bulunmaktadır. Mihrap ve kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin sağ ve sol yanlarındaki nişlerde kitabe ve süsleme, doğu ve batı duvarları üzerindeki nişlerde ise yalnızca süsleme yer almaktadır.

3.1.1.5. Kemer Karınları

İncelenen yapılardan Sin Mescid-i Cuması, Sengân Mescid-i Kümbet, Ardistân Cuma Camii ve Zevvare Mescid-i Cumasının farklı bölgelerinde yer alan kemerlerin karınlarında alçı süslemeler görülmektedir. Sin Mescid-i Cumasında asıl ibadet mekânına girişi sağlayan sivri kemerin karnında hendesî tarzda süsleme kompozisyonuna yer verilmiştir. Sengân Mescid-i Kümbetin kubbesine geçişi sağlayan trompların kemer karnında bitkisel ve hendesî motiflerin kombinasyonunu içeren alçı süslemeler yer almaktadır. Ardistân Cuma Camiinde ise, ana mihrabın solunda ve kubbeli mekânının doğu tarafındaki yan mekâna girişi sağlayan kemerin karnında, kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin solunda ve aynı zamanda doğu

taraftaki yan mekâna girişi sağlayan kemerin karnında, kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin sağında ve aynı zamanda batı taraftaki yan mekâna girişi sağlayan kemerin karnında, ana mihrabın sağında ve batı duvarında son zamanlarda tuğla ile örülerek kapatılan kemerin karnında, kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerin karnında ve güney eyvan tonozunun başlangıç noktasındaki kemerin karnında kitâbe ve alçı süslemeler dikkat çekmektedir. Zevvare Mescid-i Cumasında ise, doğu eyvanın sol tarafındaki iki sivri kemer ile yine doğu eyvanın sonundaki sivri kemerin karın bölgelerinde bitkisel alçı bezemeler izlenmektedir.

3.1.1.6. Kemer Köşelikleri

İncelenen camilerden, mihraptaki kavsara kemer köşeliklerinin dışında, Espiye Mezgit Mescidi, Gülpayegan Cuma Camii ve Ardistân Cuma Camiinin farklı yerlerinde yer alan kemerlerin köşeliklerinde alçı süsleme görülmektedir. Espiye Mezgit Mescidi'nin avlu revak kemer köşeliklerinde bitkisel süslemeler izlenmektedir. Gülpayegan Cuma Camii'nin asıl ibadet mekânından yan mekânlarına geçişi sağlayan ana kemerin köşeliklerinde dökülmüş alçı süslemelerden birkaç parça rumi ve palmet motifleri kalmıştır. Ardistân Cuma Camii'nde ise, kubbeli mekâna girişi sağlayan sivri kemerin köşeliklerinde nebâti bezemeler bulunmaktadır.

3.1.1.7. Kubbeye Geçiş Bölgesi

Bu örnek sadece Korveh (Kerveh) Cuma Camii'nde görülmektedir. Buradaki süslemeler, tuğlalar arasında ve trompların içindeki alçı çerçevelerde bulunmaktadır. Trompların içindeki oval çerçevelere, alçıdan Allah kelimesi işlenmiştir. Oval çerçevelerın alt kısmına ters damla motifi, sol ve sağ taraflarına ise simetrik halde uçlarına birer kanatlı rumi kondurulmuş kıvrıkdal motifi yerleştirilmiştir.

3.1.1.8. Kubbe Eteği

Kubbe eteğine işlenen alçı süslemeler, sadece Korveh (Kerveh) Cuma Camiinde nebâti bezemeli zemin üzerine işlenen bir kitâbeden ibarettir. Süslemelerin yüzeylerine, Ajde-kâri bezeme uygulanmıştır.

3.1.1.9. Taçkapı

Taçkapıda yer alan alçı süslemeler, sadece İsfahan Mescid-i Cumasının kuzey doğu taçkapısında görülmekte olup alçı derz süsleme türüne girmektedir.

3.1.2. Alçı Süslemenin Türleri

Büyük Selçuklu camilerindeki olağanüstü zenginliğe sahip olan alçı süslemeleri, muhtevalarına göre yazı, bitkisel ve hendesî süslemeler olmak üzere üçe ayırarak incelemek ve değerlendirmek mümkündür. Yapıdan yapıya pek değişiklik göstermemekle birlikte Büyük Selçuklu dönemi cami mimarisinde yazı ve bitkisel düzenlemelerin hendesî türe daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.2.1. Yazı ve Türleri

Büyük Selçuklu cami mimarisindeki süsleme türlerinin en yoğun olanını yazılar oluşturmaktadır. Üzerinde yer aldığı mekanları tezyin etmenin yanında bir tür mesaj da taşıyan bu kitabeler, kullanılan hattın türlerine göre, sülüs, sade kûfî, tezyînî kûfî ve ma'kılî olmak üzere dört çeşittir. Camilerin çeşitli bölümlerinde görülen tezyînî kûfî kitâbelerin, sade, yapraklı, çiçekli, düğümlü, süslü, müşeccer ve meşriki kûfî olmak üzere farklı türlerde artarak girift şekilde tasarlanıp tatbik edildiği görülmektedir. Öte yandan, sülüs hattının da çoğalarak, bitkisel süslemeler ile birlikte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kufi ve sülüs kitabelerin kullanımında görülen artış makıli yazı için söz konusu olmamaktadır. Büyük Selçuklu camilerinde mevcut toplam yüz otuz bir alçı kitâbeden yetmişinin tezyînî kûfî, üçünün sade kûfî, elli ikisinin sülüs ve altısını ma'kılî yazı türüne ait olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan sülüs ile sade ve tezyînî kûfî kitâbeler, genel olarak mihrapların bordür ve alınlık kısımlarında, iç mekândaki yazı kuşaklarında ve kemerlerin karnında görülmektedir. Sade kûfî kitâbelere Rey Selçuklu mihrabı, Espiye Mezgit Mescidi ve Kazvin Mescid-i Haydariyede rastlanmaktadır. Ma'kılî kitâbeler ise, sadece İsfahan Cuma Camiinin tuğlaların arasındaki derzlerde bulunmaktadır. Rey Selçuklu mihrabı ile Espiye Mezgit Mescidi, Sengân Mescid-i Kümbet ve Şah Ebu'l-Kâsım Camiinde sülüs karakterli kitâbeye rastlanılmamıştır. Gülpayegan Cuma Camiinde ise herhangi bir alçı kitâbe mevcut değildir.

3.1.2.1.1. Yazıların İçerikleri

İncelediğimiz eserlerde yer alan yazılar, ayetler, hadisler, şiirler, dualar, dini içerikli ifadeler ve yapı ile ilgili bilgi içeren kitabelerden müteşekkil olup, bitkisel ve bazen hendesî süslemelerle birlikte, değişik kompozisyonlar içerisinde kullanılmıştır. Yapının kimliği hakkında bilgi içeren kitâbeler çoğunlukla mimar, yaptıran kişi ve tarih ibareleri içermekle birlikte, şekil ve tasarıma yaptıkları katkı açısından da önem arzetmektedirler.

Bu kitabeler, taşıdıkları dekoratif özelliklerin yanında, dönemlerinin dini referanslarını yansıtmaları açısından da dikkat çekmektedirler. İncelenen yapılardan Gülpayegan Cuma Camii dışındaki tüm yapıların farklı bölümlerinde alçı kitâbelere rastlanmaktadır.

3.1.2.1.1.1. ayetler

İncelediğimiz yapılardan Neyriz ve Barsiyan Cuma camilerinin dışındaki tüm eserlerin farklı bölümlerinde ayet ihtivâ eden alçı kitâbeler bulunmaktadır.

Kazvin Cuma Camiindeki alçı kitâbelerde, Neml sûresinin 40. ayetinin son kısmı, Âl-i İmrân sûresinin 87. ayetinin son kısmının, Nahl sûresinin 32. ayeti, Müzzemmil sûresinin 20. ayeti, En'âm süresinin 141. ayetinin bir kısmı ve Bakara sûresinin tüm ayetleri yazılmıştır. Yapıdaki bakara sûresinin tüm ayetlerini içeren kitâbe, İslam mirmarisinde en uzun kitâbe olmakta ve Büyük Selçuklu döneminin olağanüstü eserlerinden biri sayılmaktadır.

Rey Selçuklu Mihrabın içe doğru ikinci bordüründe, Ahzab sûresinin 56. ayeti, üçüncü bordüründe İhlas sûresi ve Âl-i İmrân sûresinin 18. ayetinin bir kısmı ve kemer yüzeyinde Bakara sûresinin 163. ayeti yer almaktadır.

Espiye Mezgit Mescidinin kuzey cephesindeki üstü tonozla örtülü duvarının üzerinde bulunan kitâbe, Tevbe sûresinin 18. ayetinin son kısmını içermektedir.

İsfahan Cuma Camii Melikşâh kubbesindeki yazı kuşağında, Tevbe Sûresinin 18- 20. ayetleri yazılmıştır.

Korveh (Kerveh) Cuma Camiindeki ayet ihtivâ eden alçı kitâbe, caminin yazı kuşağında yer almaktadır. Söz konusu kiâbe, Haşr süresinin 21-24. ayetleri içermektedir.

Kazvin Mescid-i Haydariyedeki ayet içeren alçı kitâbe, mihrapta ve iç mekânda beden duvarlarının üzerindeki mukarnas kavsaralı nişlerde bulunmaktadır. Bu kitâbeler, Nûr sûresinin 35. ayeti, Âl-i İmrân sûresinin 18. ayeti, Furkân sûresinin 62-68. ayetleri, Bakara sûresinin 144. ayeti, Bakara sûresinin 285. ayeti, Tevbe Sûresinin 18. ve 19. ayetleri, İhlâs sûresi ve Haşr sûresinin 22-24. ayetleri içerir.

Kirman Mescid-i Melik'teki ayet içeren kitâbeler, caminin ikinci katında bulunan mihraplarda işlenmiştir. Bu kitâbelerde, Fetih Sûresinin 1-3. ayetleri ve aynı Sûresinin 4. ayetinden bir kısmı, Nûr sûresinin 36. ayeti ve 37. ayetinin ilk yarısı, Nûr sûresinin 37. ayetinin ikinci yarısı, İsrâ Sûresinin 78-80. ayetleri, Hûd sûresinin 114. ve 115. ayetleri, Âl-i İmrân Sûresinin 18. ayeti, Âl-i İmrân Sûresinin 18. ayeti ve 19. ayetinden bir kısmı, Mü'minûn sûresinin 1-6. ayetleri, Hûd sûresinin 114. ayeti ve Hûd sûresinin 115. ayeti yazılmıştır.

Save Cuma Camiindeki ayet ihtivâ eden alçı kitâbeler, yapının güneydoğu sahındaki mihrapta rastlanmaktadır. Bu kitâbelerde Tevbe sûresinin 128 ve 129. ayetleri ve Âl-i İmrân sûresinin 19. ayetinin ilk kısmı bulunmaktadır.

Sin Mescid-i Cumasındaki ayet içeren alçı kitâbe sadece mihrapta görülmektedir. Bu kitâbe Bakara sûresinin 255. ayeti (Âyetü'l-Kürsî) ihtivâ eder.

Yezd Şah Ebu'l-Kâsım Camiindeki ayet içeren alçı kitâbeler, mihrapta rastlanmaktadır. Bu kitabeler, Fatiha Sûresinin 5 ve 6. ayetlerinden *İyyake na'büdü ve iyyake neste'în ihdinas sır[atal]* ibareleri ve İhlas Sûresinin *Bismillahirrahmanirrahim. Kul hüvallahü ehad, Allahüs samed, lem yelid [...]* ibarelerini ihtiva etmektedir.

Sengân Mescid-i Kümbetteki ayet içeren alçı kitâbeler, mihrapta ve kubbe eteğinde yer almaktadır. Mihrapta yer alan kitâbeler, İsrâ Sûresinin 78 ve 79. ayetleri ve Âl-i İmrân Sûresinin 18. ve 19. ayetlerini içerir. Kubbe eteğindeki kitâbe ise, Fetih Suresi'nin 1-3 ayetleri ve 4. ayetinden yarısını ihtiva eder.

Ardistân Cuma Camiindeki ayet içeren kitâbeler, yapının mihraplarında, kubbeli mekânda beden duvarların üst kısmını dolanan yazı kuşağında, kubbeli mekânda kemerlerin karınlarında, kubbeli mekânda beden duvarları üzerinde bulunan nişlerde, kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin karnında ve güney eyvanın sivri tonoz örtünün eteğinde görülmektedir. Söz konusu kiâbeler, İsrâ sûresinin 78-

82. ayetleri, Hac sûresinin 77-78. ayetleri, İbrâhîm sûresinin 40-41. ayetleri, Mü'minûn sûresinin 1-5. ayetleri ve 6. ayetin ilk iki kelimesi, Hûd sûresinin 114. ayeti, Âl-i İmrân sûresinin 18. ayeti ve 19. ayetinin ilk kelimeleri, İsrâ sûresinin 110. ayeti, İhlas sûresi, Hicr sûresinin 97-99. ayetleri, Kehf sûresinin 110. ayeti, Cuma sûresinin 9. ayeti, Ahzâb sûresinin 41-43. ayetleri, Tevbe sûresinin 128-129. ayetleri, Enfâl sûresinin 2-4. ayetleri, Bakara sûresinin 255. ayeti (Ayet-el Kürsi), Fussilet sûresinin 37-38. ayetleri, Furkân sûresi 61-65. ayetleri, Tevbe sûresinin 18. ayeti, Hicr sûresinin 99. ayeti ve A'lâ sûresinin 14-15. ayetlerinden ibarettir.

Zevvare Mescid-i Cumasındaki ayet ihtivâ eden alçı kitâbeler, yapının mihraplarında ve yazı kuşağında rastlanmaktadır. Söz konusu kitâbelerde, İsrâ Sûresinin 78 ve 79. ayetleri, Tevbe Sûresinin 18 ve 19. ayetleri, Bakara Sûresinin 255. ayetinin bir kısmı, Âl-i İmrân Sûresinin 18. ve 19. ayetlerinin bir kısmı, Nûr Sûresinin 36. ayetinden ترفع و يذكر kelimelri ve Âl-i İmrân Sûresinin 187-188. ayetlerinden müteşekkildir. .

3.1.2.1.1.2. Hadisler

Hadis içerikli kitâbe sadece Rey Selçuklu Mihrabı ve Neyriz Cuma Camiinde görülmektedir. Neyriz Cuma Camii'nin mihrabındaki Büyük Selçuklu dönemine ait tüm alçı kitâbeler farklı şahsiyetlerden rivâyet edilen hadisleri veya onlara atf edilen ifadeleri içermektedir. Mihrabın ikinci çerçevesinde yer alan kitâbenin birinci kısmında Hz. Ebûbekir'den (r.a.), ikinci kısmında ise Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edilen bir Hadis-i şerif yazılmıştır. Her iki hadisin konusu camilerin şânı ve önemi ile ilgilidir. Mihrabın üçüncü geniş çerçevesinde yazılan kitâbe ise, tafdîl ile ilgili İmam Şafii'nin sözlerini ihtivâ etmektedir. Kavsaranın alınlığındaki kitâbenin içeriği ise Hz. Ali (r.a.) tarafından rivâyet edilen Allah Rasulünün şanı ile ilgili bir Hadis-i şeriftir. Kavsarayı kuşatan kemer yüzeyindeki Kitâbede رضي الله عنه قال قال رسول [...] يقول عن" الله من قم مسجدا خرج من ذنوبه كيوم ولدته امه" ibareleri içeren ve kaynağı belli olmayan bir hadis yer almaktadır. Hadisin konusu camilerin şânı ve önemi ile ilgilidir.

Rey Selçuklu Mihrabın içe doğru ikinci bordüründe, bir Hadis-i Şerif yazılmıştır. Bu Hadis namaza dikkat edilmesine dair bir içeriğe sahiptir.

3.1.2.1.1.3. Şiir

İncelediğimiz eserlerden sadece Ardistân Cuma Camii, şiir içerikli kitâbeye sahiptir. Bu kitâbe yapının güney eyvan tonozunun başlangıç noktasındaki kemerin karnında yer almakta ve İslam hukuku âlimi ve Şafii mezhebinin kurucusu olan İmam Şafiinin hakkında söylenen üç beyitlik şiir içermektedir.

3.1.2.1.1.4. Dua ve Dini İçerikli İfadeler

İsfahan Cuma Camiinin farklı bölümlerindeki alçı derz süslemelerde, المصطفى kelimesi, اللطيف kelimesi, الباسط kelimesi, الرزاق kelimesi, المعز kelimesi, السميع kelimesi, الغفّار kelimesi, الحليم kelimesi, الرحيم kelimesi, الفتّاح kelimesi, احمد kelimesi, و صلى على ibaresi, صلى على ibaresi yazılmakta ve toplam dokuz kere محمد kelimesi ve dört kere الله kelimesi tekrarlanmaktadır.

Barsiyan Cuma Camiinde ise, mihrabın ikinci bordüründe sekiz köşeli yıldızların içinde, "الله", "محمّد", "الحمدلله" ve esmâül hüsnâ zikirlerinden birer kelime yer almaktadır.

Kazvin Cuma Camiindeki alçı kitâbelerinde *Besmele* ibaresi, Humârtâş b. Abdullah hakkında dualar, Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Ali (r.a.) hakında medihler ve *بسم الله الملک الحق المبين* ibaresi yazılmıştır.

Rey Selçuklu Mihrabı sütunçelerin başlıkları ile sınırlanan panoda "لا اله الا الله" ibaresi yazılmıştır.

Korveh (Kerveh) Cuma Camiinde tuğlaların arasındaki derzlerde الله ve محمد isimleri görülmektedir.

Kazvin Mescid-i Haydariyedeki dini içerikli ifadeler, *الله, محمد, ابوبکر, عمر, عثمان* isimleri, *يا صمد, يا فرد, يا الله* ve *ياوحيد* ibaresinden müteşekkildir.

Kirman Mescid-i Melik'teki dini içerikli ifadeler, yapının üçüncü mihrabında yer almakta ve 29 kere *Allahu ekber*'den ibarettir.

Sengân Mescid-i Kümbetteki dini içerikli ifadeler *Lâ ilâhe İllallâh* ve *Muhammedur Rasûlullah*'den ibaret olup mihrapta yer almaktadır.

Ardistân Cuma Camiinde, mihrabın sağ ve sol tarafındaki tuğlaların arasındaki derzlerde *الملک لله و القوة لله* ibareleri yazılmıştır. Aynı yapıda, kubbeli mekânda asıl

mihrabın sol tarafındaki nişte ve doğu tarafındaki mihrapta كن فى صلاتک خاشعا ibaresi görülmektedir.

Zevvare Mescid-i Cumasındaki dini içerikli ifadeler yapının mihrabında yer almaktadır. Mihrabın alınlığındaki bu ifadeler الملک ve لله ibarelerden ibarettir.

3.1.2.1.1.5. Yapı ile İlgili Bilgi İçeren Kitâbeler

İncelenen yapılardan Korveh (Kerveh) Cuma Camii, Kazvin Mescid-i Haydariye, Kazvin Cuma Camii, Sengân Mescid-i Kümbet ve Ardistân Cuma Camiinde yapı ile ilgili bilgi içeren kitâbeler bulunmaktadır. Bu kitâbelerin, inşa kitabeleri tamir kitabeleri ve vakfiyeler olmak üzere, üç başlık altında gruplandırılabilmektedir.

3.1.2.1.1.5.1. İnşa kitabeleri

Korveh (Kerveh) Cuma Camiinin kubbe eteğindeki yazı kuşağı, yapının tarihi ile ilgili bilgi içermektedir.

Kazvin Cuma Camiindeki merkez sahınında, beden duvarların üzerinde yapı ile ilgili bilgi içeren iki kitâbe yer almaktadır. Bunlar birinci ve beşinci kitâbe olarak, Sultan Gıyaseddin Ebu Şuca' Muhammed b. Melikşah ve Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî'nin isimlerini (yapının bânisi) ile kubbeli mekânın yapılış tarihlerini ihtivâ etmektedir.

Sengân Mescid-i Kümbetin kubbe eteğindeki kitabe, yapının tarihi ve alçı sanatçının (veya mimarın) ismi yazılmıştır.

Ardistân Cuma Camiinde güney eyvanın tonoz başlangıç seviyesinden itibaren başlayan kitâbede ise, mimarın ismi ve inşa tarihi görülmektedir. Yine aynı yapının kubbeli mekânında yer alan yazı kuşağı, caminin banisini, mimarını ve inşa tarihini içerir.

3.1.2.1.1.5.2. Tamir Kitabeleri

İncelenen eserlerden tamir kitabesine sahip tek yapı, Korveh (Kerveh) Cuma Camiidir. Buradaki kitâbe, kubbe eteğinde yer almakta olup, maksureyi onaran kişinin ismi[272] ile ilgili bilgi içermektedir.

[272] اوستاد الدار بابا ابراهيم بن محمد

3.1.2.1.1.5.3. Vakfiyeler

Vakfiyeler sadece Kazvin Mescid-i Haydariye ve Kazvin Cuma Camiinde bulunmaktadır. Kazvin Mescid-i Haydariyenin iç mekânındaki beden duvarları üstünde yer alan yazı kuşağı, Kazvin valisi olan Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî'nin Kazvin şehri için yaptırdığı kehriz'in vakıf kitâbesi ihtivâ eder.

Kazvin Cuma Camiindeki vakfiyeler ise, yapının merkez sahınında, beden duvarların üzerinde yer almaktadır. Bunlar ikinci, dördüncü ve beşinci kitâbeler olarak, Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî tarafından caminin vakfiye kayıtlarını ihtivâ etmektedir.

3.1.2.1.2. Kitâbelerin Yazı Kusurları

Büyük Selçuklu camilerindeki alçı kitâbelerin her birisi yapılışları ve teknik özellikleri açısından İslâm süsleme sanatları arasında şâheser sayılmakla birlikte, bazıları şekil ve muhteva bakımından kusurlar içermektedir. Bunlardan biri Rey Selçuklu mihrabıdır (Foto 1). Söz konusu mihrapta içe doğru ikinci bordürdeki Hadis-i Şerifteki "غافلين" kelimesinin son üç harfi yazılmamıştır. Aynı mihrabın üçüncü bordüründe yer alan İhlas sûresinde "هو" kelimesi yazılmamıştır. Yine aynı bordürde yazılan Âl-i İmrân sûresinin 18. ayetinde bulunan "قسط" kelimesinin "ط" harfi yazılmamış, "علم" kelimesi ise yanlışlıkla "عالم" olarak yazılmıştır.

Yazı kusuru içeren başka bir kitâbe Neyriz Cuma Camiinde yer almaktadır. Mihrabın kavsara alınlığındaki Hadis-i Şerifte "وعد" kelimesi yazılmamıştır.

Kazvin Mescid-i Haydariye'nin doğu cephe güney kısmındaki nişte bulunan Haşr sûresinin 22. ayetinin "غيب" kelimesinin "ب" harfi, kitâbenin çerçevesine sığmadığı için çerçeve dışına yazılmıştır. Ayrıca aynı yapının doğu cephe kuzey kısmındaki nişte Haşr sûresinin 23. ayetinin ilk kısmındaki "الله" kelimesi yazılmamıştır.

Bazı kitâbelerinde hata bulunan diğer yapı, Kirman Mescid-i Melik'tir. Yapının birinci mihrabının üçüncü bordüründeki kitâbede, Fetih Sûresinin 4. ayetinden sadece birkaç kelime yazılmıştır. Yine Kirman Mescid-i Melik'teki ikinci mihrap kavsarasının sivri kemeri üzerinde yer alan kitâbe içerisinde kelime eksikliği söz konusudur. Söz konusu kitâbede Hûd sûresinin 115. ayetinin son iki kelimesi "أجر المحسنين" yazılmamıştır.

Ardistân Cuma Camiinde, yapının asıl mihrabında, kavsaranın sivri kemeri yüzeyinde yer alan kitabede de bazı hatalar görülmektedir. Kitâbede Mü'minûn sûresinin 6. ayetinin sadece ilk iki kelimesinin yazılması, kitâbenin tasarımının tek zayıf noktası olarak değerlendirebilmektedir. Yine aynı yapıda mihrabın en alt kısmında yer alan ters "U" biçimli bordürde İsrâ sûresinin 110. ayetinin son beş kelimesi mevcut değildir.

3.1.2.2. Bitkisel Süslemeler

İncelenen tüm yapılarda nebâti bezemeler bulunmaktadır. Fakat nebâti bezemelerin düzenlemelerine göre, tek başına kullanılan bitkisel kompozisyonlar, kitâbeler ile bir arada kullanılan bitkisel kompozisyonlar ve hendesî motifler ile bir arada kullanılan bitkisel kompozisyonlar olmak üzere üç alt başlık altında değerlendirmek mümkündür.

Bitkisel motiflerin bulunduğu her yapıda, genel görünüm açısından diğer yapılardaki süslemeler ile büyük bir benzerlik arz etmekle birlikte yine de küçük farklılıklar söz konusudur. Hendesî süslemelere göre daha yoğun olan nebâti düzenlemeler, genellikle mihraplarda ve kûfî ve sülüs yazı kuşaklarının zemininde rastlanmaktadır.

3.1.2.2.1. Tek Başına Kullanılan Bitkisel Kompozisyonlar

Büyük Selçuklu cami mimarisinde tek başına kullanılan bitkisel kompozisyonları ihtiva eden alçı süslemeler, Rey Selçuklu mihrabının alınlık kısmında, kavsarada, kavsaranın köşeliklerinde, sütunçelerin başlıklarında ve sütunçelerin arasındaki panoda, Espiye Mezgit Mescidinin avlu revak kemer köşeliklerinde, İsfahan mescid-i Cumasında, tuğlaların arasındaki derzlerin bazısında, Korve Cuma Camii kubbe geçiş bölgesinde yer alan süsleme kuşağında, Kazvin Mescid-i Haydariyenin mihrap tacında, kavsarasında, kavsaranın köşeliklerinde, nişin kavsarasında, nişin kavsara köşeliklerinde ve sütunçelerin başlıklarında, Neyriz Cuma Camiinin kavsarasında ve kavsara köşeliklerinde, Kirman Mescid-i Melikte, birinci mihrabın birinci, ikinci ve beşinci bordürlerinde ve nişin kavsara köşeliklerinde, ikinci mihrabın birinci ve ikinci bordürlerinde, sütunçelerin başlıklarında, kavsarasında ve nişin ikinci çerçevesinde, üçüncü mihrabın ikinci bordüründe, kavsarasında ve sütunçelerin başlıklarında, Save Cuma

Camii mihrabı sivri kemerin merkezinde ve sütunçelerin başlıklarında, Gülpayegan Cuma Camiinde, asıl ibadet mekânından doğu taraftaki yan mekâna geçişi sağlayan ana kemerin köşeliklerinde, Şah Ebu'l-Kâsım Camiinin kavsarasında ve kavsara köşeliklerinde, Sengân Mescid-i Kümbet mihrap tacında, alınlık kısmında ve kavsaranın köşeliklerinde, Ardistân Cuma Camiinde, asıl mihrabın kavsarasında, kavsaranın köşeliklerinde, nişin kavsarasında, nişin kavsara köşeliklerinde, Kavsara ve kavsara köşeliklerinin dış sınırlarını belirleyen şeritte, nişin kavsarası ve kavsara köşeliklerinin dış sınırlarını belirleyen şeritte, ikinci mihrabın kavsarasında, kavsaranın köşeliklerinde, Kavsara ve kavsara köşeliklerinin dış sınırlarını belirleyen şeritte, üçüncü mihrabın kavsarasında, kavsaranın köşeliklerinde, kavsara ve kavsara köşeliklerinin dış sınırlarını belirleyen şeritte, yapının güney eyvanının batı, güney ve doğu duvarlarının üst kısımlarında ve sivri tonoz örtünün eteğinde, trompların arasındaki nişlerde, yapının kubbeli mekânda doğu taraftaki duvar üzerinde yer alan nişte ve kubbeli mekânda batı taraftaki duvar üzerinde yer alan nişte, Zevvare Mescid-i Cumasında, asıl mihrabın üçüncü ve beşinci bordürlerinde, kavsarasında, kavsaranın köşeliklerinde, kavsaranın alt kısmındaki içbükey dikdörtgen panoda, Kavsara kuşatma kemerinin dış sınırlarını belirleyen şeritte, kavsarayı içten çerçeveleyen sivri kemerli çerçevede, yapının doğu eyvanın sol tarafındaki sivri kemerlerin karınlarında ve doğu eyvanın sonundaki sivri kemerin karnında uygulanmıştır.

Bu süslemeler, genellikle mihrapların taç kısmı, köşelikleri ve kavsaralarında işlenmiştir. Bazı camilerin mihraplarda işlenen bazı süslemelerin benzeri beden duvarları üzerinde de tekrarlandığı göze çarpmaktadır. Örneğin Ardistan Cuma Camiinin mihrap kavsara köşeliklerinde uygulanan bezeme anlayışının benzeri, beden duvarları üzerindeki nişlerde ve tromplarda ve ana yönlerde yüzlerdeki nişlerde de görülmektedir.

Söz konusu süslemeler, genellikle üslûplaştırılmış yapraklar, rumi, palmet, hatayi ve kıvrıkdalların birleşmesiyle meydana gelmektedir. Bu tarz süsleme Büyük Selçuklu cami mimarisindeki alçı süsleme sanatının âdeta vazgeçilmez bir bezeme uslûbu olmuştur. Bitkisel alçı süsleme düzenlemelerinde nadiren selvi ağacı motifinin kullanıldığı da görülmektedir.

3.1.2.2.1.1. Rumi

Türk bezeme sanatlarının her türünde bulunan ve özellikle Büyük Selçuklular tarafından sıkça kullanılan bu süsleme elemanı, incelediğimiz yapıların hemen hemen hepsinde rastlanmaktadır. Kökeninin bitkisel ya da hayvansal olduğu hakkında farklı yorumlar vardır. Bu bezeme unsuru stilize edilmesi sonucunda daha çok nebati bir tezyinat elemanını andırır hale bürünmüştür. Bazı araştırmacılar tarafından bu motife "Selçuki" ve "Türki" adları da verilmiştir.[273] İncelediğimiz yapılarda kullanılan rumi motifi, sade, kanatlı, sencide ve tepelik türünde olup, mihrap ve yazı kuşaklarında daha yoğun olarak uygulanmıştır. Rumilerin yüzeylerinde Ajde-kâri bezeme anlayışı görülür. Bu motiflerin kullanıldıkları yerlerde kompozisyona dinamizm ve hareket kazandırıp, derinlik hissi katmıştır.

3.1.2.2.1.2. Palmet

Palmet, tepelik ruminin diğer ismi olarak, simetrik iki ruminin birleşmesinden meydana gelmekte olup, hurma ağacının yaprağı veya dalı anlamına sahiptir. Espiye Mezgit Mescidinin dışında, incelediğimiz tüm yapılarda bulunan palmet motifi, en çok mihraplarda görülmektedir. Rumiler gibi, palmetlerin yüzeylerinde de Ajde-kâri işlenmiş olup, kullanıldıkları yerlerde, ışık-gölge yardımıyla süslemeleri ortaya çıkartararak, kompozisyona derinlik hissi kazandırır.

3.1.2.2.1.3. Hatayi

Çin Türkistan'ına tabi olan Huten şehrine nispet ettirilmiş hatayi, Türk sanatının tüm kollarında kullanılmış bir motiftir. Bu motifin Büyük Selçuklu cami mimarisinde kullanılması sadece Kazvin Mescid-i Haydariyenin mihrabında, yapının kuzey batı ve güney batı köşesindeki nişlerde ve yapının iç mekânında beden duvarları üstündeki yazı kuşağında, Mescid-i Melik'in ikinci mihrabında, Kazvin Cuma Camii birinci, ikinci, dördüncü ve beşinci kitabelerinde ve Save Cuma Camii mihrabında izlenmektedir.

Bu motif, genellikle kitabelerdeki harflerin boş alanlarında kullanılarak, yazıların dengesini sağlamakla beraber, yazıların görünüşüne ihtişam kazandırır.

[273] Bkz.: Celal Esad Arseven, "Bezeme", Sanat Ansiklopedisi, C. I, s. 238.; Cahide Keskiner, Türk Motifleri, Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü, İstanbul 1990, s. 5.

3.1.2.2.1.4. Kıvrıkdal

Türk sanatında kıvrıkdal denilen motif, ağaç dalı biçimini üslûplaştırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu motif genellikle girift kompozisyonlarda bulunmakta olup, diğer motifler için ortabağ rolünü oynamaktadır. İçerisinde girift süsleme kompozisyonu bulunan yapılarda (yazı kuşakları ve mihrapların kavsaralarında) kıvrıkdal motifi görülmektedir. Bu motifin Büyük Selçuklu cami mimarisinde kullanılması sadece Kazvin Mescid-i Haydariyenin mihrabında, yapının kuzey batı ve güney batı köşesindeki nişlerde ve yapının iç mekânında beden duvarları üstündeki yazı kuşağında, Neyriz Cuma Camii mihrabında, Barsiyan Cuma Camii mihrabında, Kazvin Cuma Camii birinci ve üçüncü kitabelerinde, Yezd Şah Ebu'l-Kâsım Camii mihrabında, Ardistân Cuma Camii mihrabında ve Zevvare Mescid-i Cuması mihrabında görülmektedir.

3.1.2.2.2. Kitâbeler ile Bir Arada Kullanılan Bitkisel Kompozisyonlar

Büyük Selçuklu cami mimarisinde, her bir alçı kitâbe birer eşsiz sanat eseri sayılmaktadır. Kitâbelerin gerek yapı ile ilgili ihtiva ettiği başlıca bilgiler, gerekse Kur'an ve dini içerikli ifadeler, dönemin bezeme anlayışının uygun bir şekilde zenginleştirilmesi ve ön plana çıkarılması amacıyla, bitkisel düzenlemeler ile bir arada kullanılmıştır.

Büyük Selçuklu camilerinde yer alan toplam yüz otuz bir kitâbeden, Rey Selçuklu Mihrabının içe doğru ikinci bordüründe, kavsaranın kemer yüzeyinde ve sütunçelerin başlıkları ile sınırlanan panodaki kitâbe, Espiye Mezgit Mescidindeki kitâbe, İsfahan Cuma Camiinin farklı bölümlerinde bulunan yazı içeren alçı derz süslemelerin bir kısmı, Sengân Mescid-i Kümbetteki mihrabın kitâbeleri dışında, tüm diğer kitâbelerin bitkisel düzenlemeler ile bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Bu grupta bulunan bitkisel düzenlemeler, yapıdan yapıya değişik olmakla birlikte, genellikle asıl ibadet mekânındaki pano ve yazı kuşaklarında, mihrapların niş kısmında, çerçeve ve bordürlerinde ve kavsara kuşatma kemerlerinin yüzeylerine işlenmiştir.

3.1.2.2.3. Hendesî Motifler ile Bir Arada Kullanılan Bitkisel Kompozisyonlar

Büyük Selçuklu camilerinde bulunan bitkisel motiflerin büyük çoğunluğunun yüzeylerinde Ajde-kâri bezeme bulunması nedeniyle, bu bitkisel kompozisyonların, hendesî motifler ile bir arada kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında, incelenen camilerdeki hendesî motifler ile iç içe uygulanan bitkisel motifler, İsfahan Mescid-i Cumasında, tuğlaların arasındaki derzlerin bazısında, Kazvin Mescid-i Haydariyenin mihrabındaki üçüncü geniş çerçevede, nişin kavsarasında, Neyriz Cuma Camiinin mihrabının birinci ve ikinci çerçevenin arasındaki bordürlerde, Kirman Mescid-i Melikteki I. mihraın birinci bordüründe ve nişin merkezinde yer alan dikdörtgen panoda, Save Cuma Camiinin Mihrabının dıştan içe doğru birinci bordüründe ve nişin merkezinde yer alan sütunçe gövdelerinde, Sengân Mescid-i Kümbetteki Kubbeye geçişi sağlayan trompların kemer karınlarında ve mihrabın kavsarasında, Ardistan Cuma Camiinde kubbeli mekâna girişi sağlayan kemere ait ayakların iç yüzeylerinde, Zevvare Mescid-i Cumasının asıl mihrabının yedinci alçı bordüründe ve kavsaranın altındaki dikdörtgen panoda yer almaktadır.

3.1.2.3. Hendesî Süslemeler

Hendesî şekillerin belirli bir düzen içinde bir araya gelmesinden oluşan hendesi süslemelere Büyük Selçuklu camilerindeki alçı bezemelerde de rastlanılmaktadır. Fakat bu bezeme türü, incelenen yapılarda yazı ve bitkisel süslemelere oranla üçüncü planda kalmıştır. İncelenen yapılardaki hendesî bezemelerin kompozisyonlarına göre, tek başına kullanılan hendesî kompozisyonlar, kitâbeler ile bir arada kullanılan hendesî kompozisyonlar ve bitkisel motifler ile bir arada kullanılan hendesî kompozisyonlar olmak üzere üç alt başlık altında değerlendirmek mümkündür. Fakat daha önce üçüncü alt başlık açıklandığı için, burada bir daha açıklanmayacaktır.

İncelenen yapılardaki hendesî bezemelerin ihtiva ettiği motifler, birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil etmektedir. Hendesî bezemeler, yazıların ve bitkisel süslemelerin arasında bulunan boşlukları doldurmak için kullanılmakla birlikte nadiren mihrapların bazı bordürlerinin ana süsleme ögesi olarak da uygulanmıştır.

Büyük Selçuklu camilerindeki hendesî süslemelerin çoğu, Ajde-kâri diye adlandırılan bezeme türünde yapılmıştır. Ajde-kâri bezeme anlayışı, bitkisel alçı motiflerin yüzeylerinde uygulanmıştır. Bu bezeme türü, Büyük Selçuklu döneminin sonunda sık ve çok çeşitli örnekleriyle karşılaşırken, dönemin başlangıcında çok az örneklere rastlanmaktadır.

3.1.2.3.1. Tek Başına Kullanılan Hendesî Kompozisyonlar

İncelediğimiz eserlerde, diğer bezeme türlerinden bağımsız bir şekilde kullanılan hendesî bezemeler, yok denecek kadar azdır. Bu bezeme türü, Rey Selçuklu Mihrabının birinci bordüründe, alınlığın alt kısmındaki yatay bordürde ve sütunçelerin gövdelerinde, Kirman Mescid-i Melikteki birinci mihrabın üçüncü bordüründe, ikinci mihrabın üçüncü ve beşinci bordürlerinde, üçüncü mihrabın dördüncü bordüründe ve nişin merkezindeki dikdörtgen panoda, Barsiyan Cuma Camii mihrabı tuğlaların arasındaki derzlerde, yapının iç beden duvarları ile minarenin üzerindeki tuğlaların arasındaki derzlerde, Sin Mescid-i Cumasının mihrabındaki tuğlaların arasındaki derzlerde, Şah Ebu'l-Kâsım Camiinin mihrabının ikinci bordüründe, Sengân Mescid-i Kümbe mihrabında birinci bordürü ile alınlığı çevreleyen bordürde, Ardistân Cuma Camiinde, asıl mihraptaki sütunçelerin gövdelerinde, Zevvare Mescid-i Cumasındaki asıl mihrabın üçüncü bordüründe rastlanmaktadır. Ayrıca İsfahan Cuma Camii, Kazvin Mescid-i Haydariye, Barsiyan Cuma Camii, Kazvin Cuma Camii, Gülpayegan Cuma Camii, Sin Mescid-i Cuması, Ardistân Cuma Camii ve Zevvare Mescid-i Cumasında, tuğlaların arasındaki derzlerin bazısında, tek başına kullanılan hendesî kompozisyonları ihtiva eden alçı bezemeler bulunmaktadır.

Tek başına kullanılan hendesî alçı düzenlemelerin içerdiği motifler, zencirekler, beş, altı, on altı kollu yıldızlar, altı kollu yıldızlardan müteşekkil hendesî geçmeler, üçgenler, üçgenlerden oluşan geçmeli motifler, eşkenar dörtgenler, paralelkenarlar, kalp şekilleri, içi boş çember, kareler ve dikdörtgenlerden ibarettir.

3.1.2.3.2. Kitâbeler ile Bir Arada Kullanılan Hendesî Kompozisyonlar

Büyük Selçuklu camilerindeki alçı kitâbeler ile bir arada kullanılan hendesî kompozisyonların sayısı yok denecek kadar azdır. İncelenen yapılarda bu çeşit kompozisyonlar sadece Rey Selçuklu mihrabının sivri kemerinin yüzeyinde ve

kemerin altındaki sütunçelerin başlıkları ile sınırlanan panoda, İsfahan Mescid-i Cumasındaki tuğlaların arasındaki derzlerin bazısında ve Barsiyan Cuma Camiinin mihrabındaki kavsaranın üçüncü mukarnas sırasında, sağdan sola dördüncü yuvasının ortasındaki on altı köşeli yıldızın karnında bulunmaktadır.

Kitâbeler ile bir arada kullanılan hendesî alçı düzenlemelerin içerdiği motifler, yine Zencirekler, üçgenlerden oluşan geçmeli motifler, ok formlu motifler, balık pulu motifi ve beş kollu yıldızlardan müteşekkil hendesî geçmelerlerden ibarettir.

3.1.3. Alçı Süslemelerde Kullanılan Teknikler

Büyük Selçuklu camilerindeki alçı süslemelerde en çok kabartma ve kazıma teknikleri kullanılmıştır. Ayrıca bu tekniklerin yanısıra, kalıplama, eğri kesim ve ajur tekniğiyle yapılan alçı süslemeler de dikkat çekmektedir. Söz konusu teknikleri barındıran süslemelere ilişkin değerlendirmeler ayrıntılı şekilde açıklanacaktır.

3.1.3.1. Kabartma Tekniğiyle Yapılan Alçı Süslemeler

Büyük Selçuklu cami mimarisindeki alçı süslemelerde en fazla tercih edilen teknik, kabartmadır. Bu teknik Espiye Mezgit Mescidi, Save Cuma Camii ve Sengân Mescid-i Kümbet dışındaki tüm yapıların farklı bölümlerinde yer alan alçı süslemelerde, alçak ve yüksek kabartma olarak uygulanmıştır. Rey Selçuklu mihrabının bir kısmında, İsfahan Cuma Camiinin Melikşâh (Nizâmülmülk) adlı kubbeli mekânındaki beden duvarlarının üzerinde yer alan kitâbede, Korveh (Kerveh) Cuma Camiinin kubbeli mekânındaki yazı kuşağında, kubbe eteğinde ve kubbenin iç yüzeyinde, Kazvin Mescid-i Haydariye'nin mihrabının bir kısmında, mihrabın üst kısmındaki sivri kemerli nişte işlenen süslemelerin bir kısmında, iç mekânda duvarların üzerindeki mukarnas kavsaralı nişlerde yer alan süslemelerin bir kısmında, güney batı tromp içerisindeki alçı kabaralarda, trompların ve kasnaktaki sivri kemerlerin dış yüzeylerinde bulunan süslemelerin bir kısmında ve yazı kuşağındaki bulunan süslemelerin bir kısmında, Neyriz Cuma Camiinin mihrabındaki Büyük Selçuklu dönemine ait süslemelerin bir kısmında, Kirman Mescid-i Melik‘in birinci, ikinci ve üçüncü mihraplarında işlenen alçı süslemelerin bir kısmında, Barsiyan Cuma Camiinin mihrabındaki tuğla süslemelerin arasına yerleştirilen alçı süslemelerin bir kısmında, Kazvin Cuma Camiinin kubbeli mekânında bulunan ikinci, dördüncü ve beşinci olarak belirtilen kitâbelerdeki alçı

süslemelerin bir kısmında, Gülpayegan Cuma Camiinin asıl ibadet mekânından doğu taraftaki yan mekâna geçişi sağlayan ana kemerin köşeliklerinde, Sin Mescid-i Cumasının mihrabındaki alçı süslemelerin bir kısmında, Şah Ebu'l-Kâsım Camiinin mihrabındaki alçı süslemelerin bir kısmında, Ardistân Cuma Camiindeki birinci, ikinci ve üçüncü mihraplarda işlenen alçı süslemelerin bir kısmında, kubbeli mekânda yer alan dört kemerin karınlarındaki süslemelerin bir kısmında, güney eyvanın batı, güney ve doğu duvarlarının üst kısımları ile sivri tonoz örtünün eteğindeki süslemelerin bir kısmında, kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin karnındaki süslemelerin bir bölümünde, güney eyvan tonozunun başlangıç noktasındaki kemerin karnında yer alan süslemeler ile yazı kuşağındaki süslemelerde, tromplardaki sivri kemerli nişler ile ara yüzeylerdeki nişlerde bulunan süslemelerin bir kısmında ve kubbeli mekânın beden duvarları üzerindeki nişlere işlenen süslemelerin bir kısmında ve Zevvare Mescid-i Cumasının asıl ve yan mihraplarında, yazı kuşağında ve doğu eyvanın sol tarafındaki sivri kemerlerin karnında bulunan alçı süslemelerin bir kısmında bu kabartma tekniğinde işlemelere rastlanılmaktadır.

3.1.3.2. Kazıma Tekniğiyle Yapılan Alçı Süslemeler

İncelediğimiz eserlerde kazıma tekniği uygulamasının en dikkat çekici örnekleri ile karşılaşılır. Bu teknik ile yapılan alçı süslemeler, kabartma tekniğiyle yapılan alçı süslemelerden sonra sayı açısından ikinci sıradadır. Korveh (Kerveh) ve Gülpayegan Cuma camileri dışındaki tüm yapılarda kazıma tekniği ile yapılmış alçı süslemelere rastlanılmaktadır. Bu teknik, Rey Selçuklu mihrabının bir kısmında, İsfahan Mescid-i Cumasında, tuğlaların arasındaki derzlerin bazısında, Kazvin Mescid-i Haydariye'nin mihrabının bir bölümünde, mihrabın üst kısmındaki sivri kemerli nişe işlenen süslemelerin bir kısmında, iç mekânda duvarların üzerindeki mukarnas kavsaralı nişlerde yer alan süslemelerin bir kısmında, güney batı tromp içerisindeki alçı kabaralarda, trompların ve kasnaktaki sivri kemerlerin dış yüzeylerinde bulunan süslemeler ile yazı kuşağındaki süslemelerin bir kısmında, Neyriz Cuma Camiinin mihrabındaki Büyük Selçuklu dönemine ait süslemelerin bir kısmında, Kirman Mescid-i Melikteki birinci, ikinci ve üçüncü mihraplara işlenen alçı süslemelerin bir kısmında, Barsiyan Cuma Camiinin mihrabındaki tuğlaların arasında yerleştirilen alçı süslemelerin bir kısmında, Kazvin Cuma Camiinin kubbeli

mekânında bulunan birinci ve üçüncü kitâbelerdeki alçı süslemelerde ve aynı yerdeki ikinci, dördüncü ve beşinci kitâbelerdeki alçı süslemelerin bir kısmında, Sin Mescid-i Cuması mihrabı alçı süslemelerin bir kısmında, Şah Ebu'l-Kâsım Camiinin mihrabındaki alçı süslemelerin bir kısmında, Ardistân Cuma Camiindeki birinci, ikinci ve üçüncü mihraplara işlenen işlenen alçı süslemelerin bir kısmında, kubbeli mekânda yer alan dört kemerin karınlarındaki süslemelerin bir kısmında, güney eyvanın batı, güney ve doğu duvarlarının üst kısımları ile sivri tonoz örtünün eteğindeki süslemelerin bir kısmında, kubbeli mekâna girişi sağlayan kemerin karnındaki süslemelerin bir kısmında, tromplardaki sivri kemerli nişler ile ara yüzeylerdeki nişlerde bulunan süslemelerin bir kısmında ve kubbeli mekânda beden duvarları üzerinde bulunan nişlerdeki süslemelerin bir kısmında ve Zevvare Mescid-i Cumasının asıl ve yan mihraplarında, yazı kuşağında ve doğu eyvanın sol tarafındaki sivri kemerlerin karnında bulunan alçı süslemelerin bir kısmında uygulanmıştır

3.1.3.3. Eğri Kesim Tekniğiyle Yapılan Alçı Süslemeler

Büyük Selçuklu cami mimarisinde, eğri kesim tekniği ile tatbik edilmiş alçı süslemeler az da olsa karşımıza çıkmaktadır. Kazıma tekniği ile birlikte görülen eğri kesim tekniği, incelenen yapılarda, sadece İsfahan Mescid-i Cumasında, tuğlaların arasındaki derzlerin bazısında ve Espiye Mezgit Camiinde bulunan kitâbede yer almaktadır.

3.1.3.4. Kalıplama Tekniğiyle Yapılan Alçı Süslemeler

İncelenen yapılarda, kalıplama tekniği ile yapılan süslemelere sadece tuğlaların arasında olan derzlerde rastlanmaktadır. Bu teknik, İsfahan Cuma Camiinin kuzey doğu taçkapısında, kuzey eyvanin doğusunda yer alan sütunlu sahında; kuzey eyvan ile Terken Hatun kubbesi arasındaki sütunlu sahında ve doğu eyvanın iç duvar yüzeylerindeki tuğlaların arasındaki derzlere işlenen süslemelerin bir kısmında, Korveh (Kerveh) Cuma Camiindeki kubbenin geçiş bölgesinde tuğlaların arasındaki alçı derz süslemelerde, Kazvin Mescid-i Haydariyenin iç mekânında tuğlaların arasındaki alçı derz süslemelerde, Barsiyan Cuma Camiinin mihrabındaki tuğla süslemelerin arasına işlenen alçı derz süslemelerde, yapının iç beden duvarları ve minarenin üzerindeki tuğlaların arasında bulunan alçı derz süslemelerde, Kazvin Cuma Camiinde, kubbeli mekândaki tuğlaların arasında görülen alçı derz süslemelerde, Gülpayegan Cuma Camiinin asıl ibadet mekânındaki beden duvarları

üzerinde, tuğlaların arasındaki alçı derz süslemelerde, Sengân Mescid-i Kümbetin kubbe iç yüzeylerinde yer alan tuğlaların arasındaki alçı derz süslemelerde, Ardistân Cuma Camiinde, kubbeli mekân ve güney eyvandaki tuğlaların arasında yer alan alçı derz süslemelerde ve Zevvare Mescid-i Cumasının farklı bölümlerindeki tuğlaların arasında mevcut alçı derz süslemelerde uygulanmıştır.

3.1.3.5. Ajur Tekniğiyle Yapılan Alçı Süslemeler

İncelediğimiz eserlerin alçı süslemelerinde çok seyrek bir biçimde olsa da uygulanan bir başka teknik ajur tekniğidir. Bu teknik sadece Rey Selçuklu mihrabının sivri kemerinin yüzeyindeki kitâbenin zemini ile niş kısmındaki sütunçelerin başlıkları ile sınırlanan dikdörtgen yazı panosunun zemininde, Kirman Mescid-i Melik'in üçüncü mihrabının sütunçelerinin başlıklarında ve Neyriz Cuma Camiinin mihrabının kavsara kısmında görülmektedir.

3.1.4. Alçı Süslemelerin Sanatçıları

Büyük Selçuklu camilerindeki alçı süslemeleri yapan sanatçılar ile ilgili herhangi kesin bir bilgi mevcut değildir. Sadece iki kitabede alçı sanatçısı mı yoksa yapının mimarı mı olduğu belli olmayan iki isim dikkat çekmektedir. Bahs edilen bu kitâbeler, Sengân Mescid-i Kümbet'te yer almakta olup, muhtemelen [5]31/1137 yılına tarihlenmektedir. "Muhammed" ismini içeren birinci kitâbe, caminin mihrabında kavsara kuşatma kemeri yüzeyinde yer almaktadir. İkinci kitâbe ise yapının kubbeli mekânındaki tromplar ve kubbeyi ayıran yazı şeridinde yer almaktadır. Söz konusu kitâbede, *Muhammed b. Ebi Bekr el-Mervezî* adı geçmektedir. Burada birinci kitâbede zikredilen Muhammed'in ikinci kitabedeki *Muhammed b. Ebi Bekr el-Mervezî* ile aynı kişi olması muhtemel görünmektedir. Zira her iki kitâbe üslup ve harf karakterleri açısından birbirlerine çok benzemektedir.

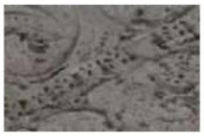
3.2. Karşılaştırma

Bu bölümde incelemeye tabi tuttuğumuz Büyük Selçuklu camilerinde görülen alçı süslemelerin form ve içerik açısından farklı dönemlerdeki benzer örneklerle karşılaştırılması yapılacaktır. Bu çerçevede söz konusu süslemelerin İran'ın Sasani dönemine (226-651) ait alçı süslemelerle, Nîşâbur'da yapılan kazı çalışmalardan çıkan İran'ın ilk İslâmî devirlerine ait alçı süslemeleriyle, Samarra'da (836-892) yapılan kazı çalışmalardan çıkan alçı süslemeleriyle, Gazneliler dönemine (963-1186) ait süslemeler ile İran'ın İlhanlı dönemine (1256-1353) ait alçı süslemeleri ile benzerlik veya farklılıkları tablolar halinde sunulacaktır. Ayrıca Anadolu Selçuklu dönemi (1075-1308) mimari süslemesinde Büyük Selçuklu dönemi alçı süslemelerin izleri, Karahanlılar dönemi (840-1212) mimari eserlerinin süslemelerinde Büyük Selçuklu cami mimarisindeki alçı süslemelere benzer örnekler ve Tolunoğulları dönemi (868-905) alçı süslemelerindeki Büyük Selçuklu camilerinde bulunan alçı süslemelere benzer örnekler başlıklar altında ele alınacaktır.

3.2.1. İran'ın Sasani Dönemine (226-651) Ait Alçı Süslemelerin Büyük Selçuklu (1040-1157) Camilerinde Görülen Alçı Süslemeler ile Karşılaştırılması

Sasani dönemi, kültür, sanat ve siyaset açısından, İslam'dan önceki İran tarihi'nin önemli dönemlerinden biri olarak kabul edilir. İran'ın sanat ve mimari eserleri, ülkenin Erken İslam döneminden itibaren[274], Sasani mimari ve sanat anlayışından etkilenirken, İran'a göç eden Araplar ve köklü bir geçmişe sahip olan Türklerin sanat anlayışlarından[275] da etkilendiği gözlenmektedir. Bunlardan Büyük Selçuklular, İrana geldikten sonra, İran sanatının etkisi ile kendilerine özgü bir sanat anlayışı oluşturmuşlardır.

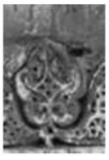
[274] Saffârîler, Sâmânîler, Ziyârîler, Büveyhîler.
[275] Emevîler, Abbâsîler (Gazneliler, Büyük Selçuklular, Hârizmşahlar)

Sasani Dönemi (226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
  	 	Zevvare Mescid-i Cuması
		Ardistân Cuma Camii
 		Ardistân Cuma Camii
		Kazvin Mescid-i Haydariye

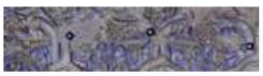
Sasani Dönemi (226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
 		Kazvin Cuma Camii
		Sengân Mescid-i Kümbet
		Korveh Cuma Camii
 		Sengân Mescid-i Kümbet
		Zevvare Mescid-i Cuması
		Ardistân Cuma Camii

Sasani Dönemi (226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Gülpayegan Cuma Camii
		Saveh Cuma Camii

Sasani Dönemi (226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Ardistân Cuma Camii
	 	Zevvare Mescid-i Cuması
		İsfahan Mescid-i Cuması
		Espiye Mezgit Mescidi

Sasani Dönemi (226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
 		Zevvare Mescid-i Cuması
 		Ardistân Cuma Camii
		Şah Ebu'l-Kâsım Camii

Sasani Dönemi (226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		İsfahan Mescid-i Cuması
		Ardistân Cuma Camii
		Rey Selçuklu Mihrabı

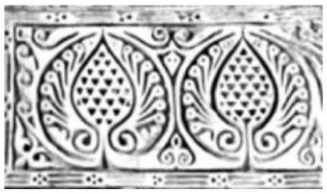
Sasani Dönemi (226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	 	Kazvin Mescid-i Haydariye
		Sengân Mescid-i Kümbet
		Zevvare Mescid-i Cuması

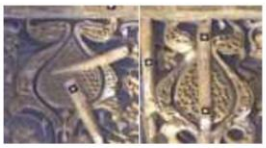
Sasani Dönemi (226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	 	İsfahan Mescid-i Cuması
		Kirman Mescid-i Melik
		Sengân Mescid-i Kümbet

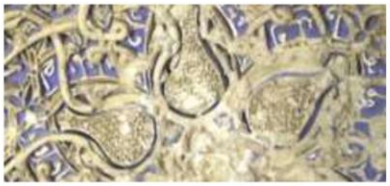
3.2.2. Nîşâbur'da Yapılan Kazı Çalışmalarından Çıkan İranın İlk İslâmî Devirlerine (X. yüzyıl) Ait Alçı Süslemelerin Büyük Selçuklu Camilerinde İşlenen Alçı Süslemeler İle Karşılaştırılması

İran'ın ilk islâmî devirlerinin en önemli şehirlerinden biri olan Nîşâbur, eski Büyük Horasanın doğusunda yer almakta ve günümüzde İran'ın Rezevi Horasan ilinde bulunmaktadır. Kuruluşu Sasani dönemine dayanan ve asırlarca İslam kültürünün önemli merkezlerinden sayılan Nîşâbur, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun ilk hükümdarı Tuğrul Bey tarafından başkent olarak seçilmiştir. Şehrin Büyük Selçuklu devrinden önceki dönemlere ait sanat eserleri, 1935-1947 yılları arasında Metropolitan Müzesi tarafından düzenlenen kazıları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar ele alınarak, kısaca Nîşâbur'a ait bazı alçı süslemeler Büyük Selçuklu camilerinde işlenen alçı süslemeler ile kıyaslanacaktır.

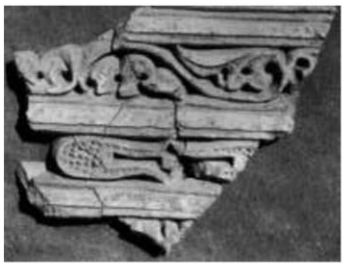
İranın İlk İslâmî Devirleri (X. yüzyıl) (Nîşâbur Şehri)	Büyük Selçuklu (1040-1157)	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Kirman Mescid-i Melik
		Gülpayegan Cuma Camii
		Kazvin Mescid-i Haydariye
		Sengân Mescid-i Kümbet
		Kirman Mescid-i Melik
		Sengân Mescid-i Kümbet
		Barsiyan Cuma Camii
		Ardistân Cuma Camii
		Rey Selçuklu Mihrabı
		Ardistân Cuma Camii

İranın İlk İslâmî Devirleri (X. yüzyıl) (Nîşâbur Şehri)	Büyük Selçuklu (1040-1157)	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Kazvin Mescid-i Haydariye
	 	Sengân Mescid-i Kümbet
		Rey Selçuklu Mihrabı
		Şah Ebu'l-Kâsım Camii

İranın İlk İslâmî Devirleri (X. yüzyıl) (Nîşâbur Şehri)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Kirman Mescid-i Melik
		Kazvin Mescid-i Haydariye
		Kazvin Mescid-i Haydariye
		Zevvare Mescid-i Cuması

İranın İlk İslâmî Devirleri (X. yüzyıl) (Nîşâbur Şehri)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		İsfahan Cuma Camii
		Rey Selçuklu Mihrabı
		Kazvin Mescid-i Haydariye
		Şah Ebu'l-Kâsım Camii
		Kazvin Mescid-i Haydariye

İranın İlk İslâmî Devirleri (X. yüzyıl) (Nîşâbur Şehri)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Korveh Cuma Camii
		Kirman Mescid-i Melik
		Rey Selçuklu Mihrabı

İranın İlk İslâmî Devirleri (X. yüzyıl) (Nîşâbur Şehri)	Büyük Selçuklu (1040-1157)	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Kazvin Mescid-i Haydariye
		Kazvin Mescid-i Haydariye
		Kazvin Mescid-i Haydariye
		Ardistân Cuma Camii
		Zevvare Mescid-i Cuması
		Kirman Mescid-i Melik

İranın İlk İslâmî Devirleri (X. yüzyıl) (Nîşâbur Şehri)	Büyük Selçuklu (1040-1157)	Süslemenin Bulunduğu Yer
 		Şah Ebu'l-Kâsım Camii
	 	Espiye Mezgit Mescidi
		Saveh Cuma Camii
		Neyriz Cuma Camii
		Kirman Mescid-i Melik

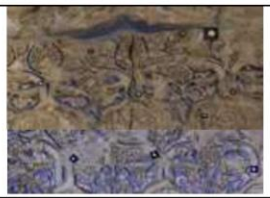
3.2.3. Samarra'da (836-892) Yapılan Kazı Çalışmalarından Çıkan Alçı Süslemelerin Büyük Selçuklu Camilerinde İşlenen Alçı Süslemeler ile Karşılaştırılması

Sâmerrâ'nın mükemmel planı, cami ve saraylarının mimari özellikleri Ortaçağ İslâm medeniyetinin ihtişamını, o dönemde dünyanın en güçlü devleti olan Abbâsîler'in zenginliğini ve sanata verdikleri değeri yansıtır.[276] Sâmerrâ'nın muhteşem mimari eserlerinde bulunan alçı süslemeler, 1910-1913 yılları arasında Herzfeld tarafından düzenlenen kazıları sonucunda ortaya çıkmıştır. Herzfeld'in yaptığı kazıların sonuçlarını ihtiva eden altı ciltlik *Die Ausgrabungen von Samarra* adlı eseri İslam mimarlığı konusundaki en önemli kaynak kitaplardan biri sayılır. Bu eseri ele alınarak, kısaca Sâmerrâ'ya ait bazı alçı süslemeler Büyük Selçuklu camilerinde bulunan alçı bezemeler ile kıyaslanacaktır.

[276] Bkz.: Mustafa Demirci, "Sâmerrâ", *DİA*, C. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 70-71.

Abbâsîler Dönemi (Sâmarrâ Şehri / 226-651)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
			Kazvin Mescid-i Haydariye
			Ardistân Cuma Camii
			Zevvare Mescid-i Cuması
			Rey Selçuklu Mihrabı
			Sengân Mescid-i Kümbet

Abbâsîler Dönemi (Sâmarrâ Şehri / 226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Sengân Mescid-i Kümbet
		Rey Selçuklu Mihrabı
		Kazvin Mescid-i Haydariye
		Rey Selçuklu Mihrabı

Abbâsîler Dönemi (Sâmarrâ Şehri / 226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Zevvare Mescid-i Cuması
		Kazvin Mescid-i Haydariye
		Rey Selçuklu Mihrabı
		Sengân Mescid-i Kümbetı
		Zevvare Mescid-i Cuması
		Sengân Mescid-i Kümbetı

Abbâsîler Dönemi (Sâmarrâ Şehri / 226-651)	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		İsfahan Cuma Camii
		Korveh Cuma Camii
		Sengân Mescid-i Kümbet
		Zevvare Mescid-i Cuması
		Ardistân Cuma Camii
		İsfahan Cuma Camii

3.2.4. Büyük Selçuklu Camilerinde İşlenen Alçı Süslemelerin Gazneliler Dönemine (963-1186) Ait Alçı Süslemeleri İle Karşılaştırılması

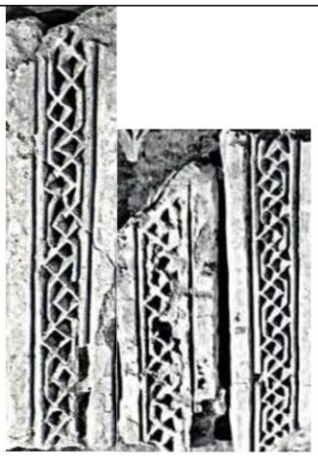
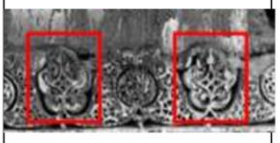
İran tarihinin en güzide ve parlak dönemlerinden birisi olan Büyük Selçuklu dönemi, sanatı başta olmak üzere, bilim ve kültürü ile İslam dünyasına büyük bir katkı sağlamıştır. Büyük Selçuklu kültürünün köklü bir geçmişe dayanmasına rağmen, İran sanatından özellikle Gazneliler ve ondan önceki döneme ait sanatlardan da etkilenmesi söz konusudur. Metnin devamında incelenen yapılarda bulunan alçı süslemeleri, Gazneliler dönemine ait bazı alçı süslemeler ile kıyaslanacaktır.

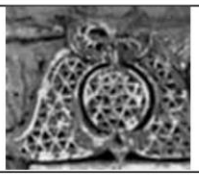
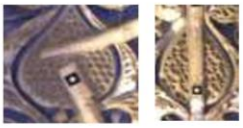
Gazneliler Dönemi (963-1186)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İran Ulusal Müzesi, Tahran		Rey Selçuklu Mihrabı
			Şah Ebu'l-Kâsım Camii
	İran Ulusal Müzesi, Tahran		Kazvin Mescid-i Haydariye
			Kirman Melik Camii
			Kazvin Cuma Camii
	Gazni İslam Eserleri Müzesi - Afganistan		Gülpayegan Cuma Camii
	Gazni İslam Eserleri Müzesi –Afganistan		Ardistân Cuma Camii

Gazneliler Dönemi (963-1186)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Baba Hatim Türbesi, Afganistan, İmam Sahip		Rey Selçuklu Mihrabı
	Baba Hatim Türbesi, Afganistan, İmam Sahip		Ardistân Cuma Camii
			Kirman Melik Camii

Gazneliler Dönemi (963-1186)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Baba Hatim Türbesi, Afganistan, İmam Sahip		Rey Selçuklu Mihrabı
	Cam Minaresi, Afganistan, Gor, Şahrak		Kazvin Mescid-i Haydariye

Gazneliler Dönemi (963-1186)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Ribat-ı Mahi, İran, Meşhed, Nişâbur-Serahs Güzergâhı, Razaviyeh İlçesi		İsfahan Cuma Camii
	II. Gazneli Mesud Sarayı, Afganistan, Gazni		Kirman Melik Camii
	Ribat-ı Mahi, İran, Meşhed, Nişâbur-Serahs Güzergâhı, Razaviyeh İlçesi		İsfahan Cuma Camii

Gazneliler Dönemi (963-1186)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	III. Gazneli Mesud Sarayı, Afganistan, Gazni		Kazvin Cuma Camii
	Ribat-ı Mahi, İran, Meşhed, Nîşâbur-Serahs Güzergâhı, Razaviyeh İlçesi		İsfahan Cuma Camii
	Leşker-i Bâzâr Sarayı		Rey Selçuklu Mihrabı
			Kazvin Mescid-i Haydariye
	Leşker-i Bâzâr Sarayı		Şah Ebul-Kasım Camii

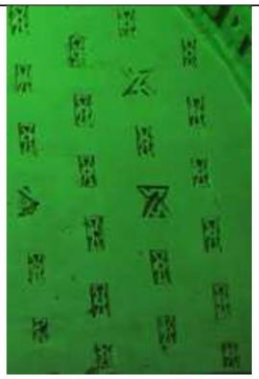
Gazneliler Dönemi (963-1186)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Leşker-i Bâzâr Sarayı		Şah Ebu'l-Kâsım Camii
			Kazvin Mescid-i Haydariye
	Leşker-i Bâzâr Sarayı		Zevvare Mescid-i Cuması
			Ardistân Cuma Camii
	Leşker-i Bâzâr Sarayı		Sengân Mescid-i Kümbetı

3.2.5. Büyük Selçuklu Camilerinde İşlenen Alçı Süslemelerin İran'ın İlhanlı Dönemine (1256-1353) Ait Alçı Süslemeleri ile Karşılaştırılması

İran'da başlayan Büyük Selçuklu sanatının güçlü etkisi ona bağlı Anadolu, Suriye, Irak, Azerbaycan gibi kollarında devam ettiği gibi, İran merkezli İlhanlı vb. devletlerin mimarisinde de kendisini hissettirmiştir. Hatta İlhanlı sanatını gerek malzeme ve teknik gerek süslemede Büyük Selçuklu sanatının bir devamı gibi görmek yanlış olmayacaktır.[277] Buna ilişkin incelenen Büyük Selçuklu camilerinde işlenen alçı bezemeler, İranın İlhanlı dönemine ait bazı alçı bezemeleri ile mukayese edilecektir.

[277] Kemal Özkurt, "Van Ulu Camiinde Büyük Selçuklu Süsleme Repertuarından İzler", s. 286.

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum		Zevvare Mescid-i Cuması
	İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum		Kirman Mescid-i Melik
	İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum		Zevvare Mescid-i Cuması
	İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum		Zevvare Mescid-i Cuması

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum		Gülpayegan Cuma Camii
			Ardistân Cuma Camii
	İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum		Korveh Cuma Camii
	İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum		Ardistân Cuma Camii

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	Büyük Selçuklu (1040-1157)	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum		Rey Selçuklu Mihrabı
			Şah Ebu'l-Kâsım Camii
	İmamzade Ahmed b. Kasım, İran, Kum		Zevvare Mescid-i Cuması
	Bestam Cuma Camii, İran, Simnan, Bestam		Zevvare Mescid-i Cuması
	Bestam Cuma Camii, İran, Simnan, Bestam		Zevvare Mescid-i Cuması
			Şah Ebu'l-Kâsım Camii

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Bestam Cuma Camii, İran, Simnan, Bestam		İsfahan Cuma Camii
	Bestam Cuma Camii, İran, Simnan, Bestam		Kirman Mescid-i Melik
	Bestam Cuma Camii, İran, Simnan, Bestam		Kazvin Mescid-i Haydariye

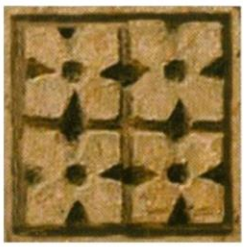
İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	Büyük Selçuklu (1040-1157)	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Bestam Kaşane Kulesi, İran, Simnan, Bestam		Kirman Mescid-i Melik
	Bestam Kaşane Kulesi, İran, Simnan, Bestam		İsfahan Cuma Camii
			Saveh Cuma Camii
			Rey Selçuklu Mihrabı
	Bestam Cuma Camii, İran, Simnan, Bestam		Sengân Mescid-i Kümbet
	Bestam Kaşane Kulesi, İran, Simnan, Bestam		Gülpayegan Cuma Camii
			Ardistân Cuma Camii

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İmamzade Muhammed, İran, Simnan, Bestam		İsfahan Cuma Camii
	İmamzade Muhammed, İran, Simnan, Bestam		Zevvare Mescid-i Cuması
			Sengân Mescid-i Kümbetı
	İmamzade Muhammed, İran, Simnan, Bestam		Zevvare Mescid-i Cuması

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İmamzade Muhammed, İran, Simnan, Bestam		Sengân Mescid-i Kümbet
	İmamzade Muhammed, İran, Simnan, Bestam		Zevvare Mescid-i Cuması

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	Büyük Selçuklu (1040-1157)	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İmamzade Muhammed, İran, Simnan, Bestam		Gülpayegan Cuma Camii
			Ardistân Cuma Camii
	İmamzade Yehya, İran, Veramin		Kazvin Mescid-i Haydariye
	İmamzade Yehya, İran, Veramin		Zevvare Mescid-i Cuması
			Ardistân Cuma Camii
	İmamzade Yehya, İran, Veramin		Rey Selçuklu Mihrabı
	İmamzade Yehya, İran, Veramin		Kazvin Mescid-i Haydariye

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İmamzade Yehya, İran, Veramin		Saveh Cuma Camii
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		Zevvare Mescid-i Cuması
			Zevvare Mescid-i Cuması
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		Ardistân CumaCamii

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		Gülpayegan Cuma Camii
			Ardistân Cuma Camii
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		İsfahan Cuma Camii
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		İsfahan Cuma Camii
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		İsfahan Cuma Camii
			
			Zevvare Mescid-i Cuması

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		Zevvare Mescid-i Cuması
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		Kirman Mescid-i Melik
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		Sin Mescid-i Cuması
			Zevvare Mescid-i Cuması

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		Kirman Mescid-i Melik
	Kümbet-i Sebz, İran, Kum		Rey Selçuklu Mihrabı
	Veramin Cuma Camii, İran, Veramin		Gülpayegan Cuma Camii
			Ardistân Cuma Camii
	Veramin Cuma Camii, İran, Veramin		Zevvare Mescid-i Cuması
	Veramin Cuma Camii, İran, Veramin		Sengân Mescid-i Kümbet

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Veramin Cuma Camii, İran, Veramin		Sengân Mescid-i Kümbet
 	Veramin Cuma Camii, İran, Veramin		Kazvin Cuma Camii
			Kirman Mescid-i Melik
			Kazvin Mescid-i Haydariye
	Veramin Cuma Camii, İran, Veramin		İsfahan Cuma Camii
	Sultâniye Kümbeti, İran, Zencân, Sultâniye		İsfahan Cuma Camii

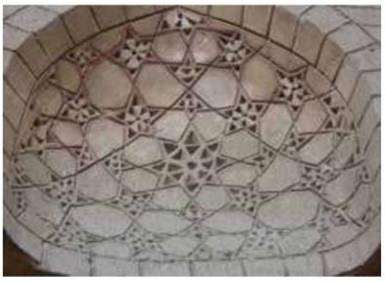
İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Sultâniye Kümbeti, İran, Zencân, Sultâniye		Ardistân Cuma Camii
	Sultâniye Kümbeti, İran, Zencân, Sultâniye		Kazvin Mescid-I Haydariye
	Sultâniye Kümbeti, İran, Zencân, Sultâniye		İsfahan Cuma Camii
	Sultâniye Kümbeti, İran, Zencân, Sultâniye		Zevvare Mescid-i Cuması

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Sultâniye Kümbeti, İran, Zencân, Sultâniye		Korveh Cuma Camii
			Kazvin Mescid-i Haydariye
	Sultâniye Kümbeti, İran, Zencân, Sultâniye		Kirman Mescid-i Melik
	Sultâniye Kümbeti, İran, Zencân, Sultâniye		Ardistân Cuma Camii

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Sultâniye Kümbeti, İran, Zencân, Sultâniye		Gülpayegan Cuma Camii
			Ardistân Cuma Camii
	Sultâniye Kümbeti, İran, Zencân, Sultâniye		Zevvare Mescid-i Cuması

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Veramin Cuma Camii, İran, Veramin		Zevvare Mescid-i Cuması
	İsfahan Cuma Camii		Neyriz Cuma Camii
	İsfahan Cuma Camii		Kazvin Cuma Camii
	İsfahan Cuma Camii		Korveh Cuma Camii

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İmamzade Rabia Hatun Mihrabı, İran Ulusal Müzesi, Tahran		Kirman Mescid-i Melik
	İmamzade Rabia Hatun Mihrabı, İran Ulusal Müzesi, Tahran		Neyriz Cuma Camii
	İmamzade Rabia Hatun Mihrabı, İran Ulusal Müzesi, Tahran		Kirman Mescid-i Melik

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İmamzade Rabia Hatun Mihrabı, İran Ulusal Müzesi, Tahran		Zevvare Mescid-i Cuması
			Kirman Mescid-i Melik
	Pir-i Bakran Türbesi, İran, İsfahan, Lincan		Ardistân Cuma Camii
			Sin Mescid-i Cuması

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Bestam Kaşane Kulesi, İran, Simnan, Bestam		Neyriz Cuma Camii
	Bestam Kaşane Kulesi, İran, Simnan, Bestam		Kazvin Mescid-i Haydariye
			İsfahan Cuma Camii
	İmamzade Muhammed, İran, Simnan, Bestam		Kirman Mescid-i Melik

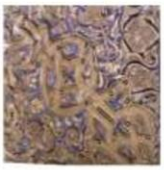
İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	Büyük Selçuklu (1040-1157)	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Pir-i Bakran Türbesi, İran, İsfahan, Lincan		Zevvare Mescid-i Cuması
	Pir-i Bakran Türbesi, İran, İsfahan, Lincan		Zevvare Mescid-i Cuması
			Ardistân Cuma Camii
	Pir-i Bakran Türbesi, İran, İsfahan, Lincan		Rey Selçuklu Mihrabı
			Şah Ebul-Kasım Camii
	Pir-i Bakran Türbesi, İran, İsfahan, Lincan		Ardistân Mescid-i Cuması

İranın İlhanlı Dönemi (1256-1353)	Süslemenin Bulunduğu Yer	Büyük Selçuklu (1040-1157)	Süslemenin Bulunduğu Yer
	İsfahan Cuma Camii		Neyriz Cuma Camii
	İsfahan Cuma Camii		Ardistân Cuma Camii
			Kazvin Mescid-i Haydariye
			Neyriz Cuma Camii
	İsfahan Cuma Camii		Rey Selçuklu Mihrabı
			Şah Ebu'l-Kâsım Camii
	İsfahan Cuma Camii		Ardistân Cuma Camii
	İsfahan Cuma Camii		Sengân Mescid-i Kümbet
			Saveh Cuma Camii

3.2.6. Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308) Mimari Süslemesinde Büyük Selçuklu Cami Mimarisindeki Alçı Süslemelerin İzleri

Büyük Selçuklu sanatının önemli bir parçasını teşkil eden alçı sanatı, Anadolu Selçuklularının mimari ve el sanatları için önemli bir temel oluşturdukları bilinmektedir.[278] Bunu bir daha ispatlamak için kısaca, Anadolu Selçuklu dönemi mimari süslemesinde Büyük Selçuklu cami mimarisindeki alçı süslemelerin izleri başlığı ele alınacaktır.

[278] Bkz.: Gönül Öney, "İran'da Erken İslam Devri Alçı İşçiliğinin Anadolu Selçuklu Sanatında Akisleri", *Belleten*, C. XXXVII, Türk Tarih Kurumu, Ankar 1973, s. 257-277.

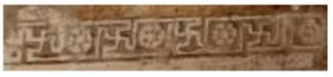
Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Amasya Gök Medrese Camii, Seyfeddin Torumtay Türbesi		Kazvin Mescid-i Haydariye
	Kayseri Camii Kebir'in Minaresi		
	Sivas Ulu Cami'nin Minaresi		
	Sivas I. Keykâvus Dârüşşifâsı		
	Sivas Çifte Minareli Medrese		

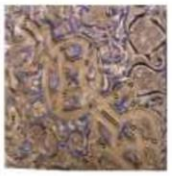
Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Sivas Ulu Camii		Zevvare Mescid-i Cuması
	Kayseri Sahip Ata (Sahabiye) Medresesi		Ardistân Mescid-i Cuması
			Zevvare Mescid-i Cuması
	Kayseri Sahip Ata Medresesi		Korveh Cuma Camii
	Mardin Kızıltepe Ulu Camii		Ardistân Mescid-i Cuması
	Mardin Kızıltepe Ulu Camii		Şah Ebu'l-Kâsım Camii

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Tuzhisarı Sultan Hanı, Kayseri-Sivas Güzergâhı		Neyriz Cuma Camii
 	Sivas I. Keykâvus Dârüşşifâsı	 	Ardistân Mescid-i Cuması
	Hızır İlyas Türbesi –Kayseri, Develi		Zevvare Mescid-i Cuması

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Hızır İlyas Türbesi – Kayseri, Develi		Kirman Mescid-i Melik
	Kayseri Hacı Kılıç Camii		Zevvare Mescid-i Cuması

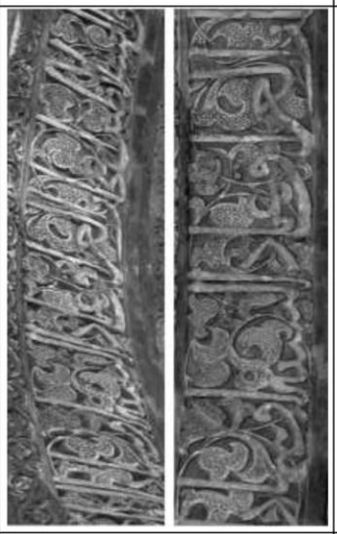
Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
  	Diyarbakır Ulu Camii		Kazvin Mescid-i Haydariye
			Saveh Cuma Camii
			Şah Ebu'l-Kâsım Camii
			Kazvin Cuma Camii

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Sivas Çifte Minareli Medrese		
	Erzurum Çifte Minareli Medrese		Kirman Mescid-i Melik
			Zevvare Mescid-I Cuması
	Diyarbakır Ulu Camii		Saveh Cuma Camii
			İsfahan Cuma Camii
			İsfahan Cuma Camii

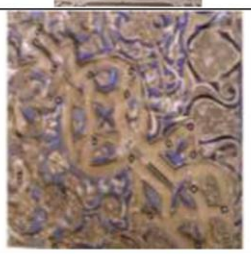
Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Hüdavent Hatun Kümbeti		İsfahan Cuma Camii
	Silvan Ulu Camii		Neyriz Cuma Camii
	Sivas Çifte Minareli Medrese	 	Kazvin Mescid-i Haydariye
	Sivas Çifte Minareli Medrese		Kazvin Mescid-i Haydariye

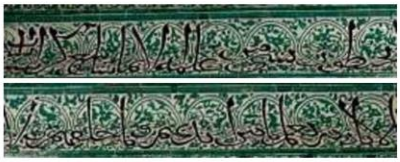
Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Sivas Çifte Minareli Medrese		Ardistân Mescid-i Cuması
	Divriği Ulu Camii		Rey Selçuklu Mihrabı
	Divriği Ulu Camii		Ardistân Mescid-i Cuması
			Neyriz Cuma Camii
	Divriği Ulu Camii		Ardistân Mescid-i Cuması

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Divriği Ulu Camii		İsfahan Cuma Camii
	Divriği Ulu Camii		Ardistân Mescid-i Cuması
 	Divriği Ulu Camii		Kazvin Mescid-i Haydariye
			Rey Selçuklu Mihrabı

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Divriği Ulu Camii Minberi		Korveh Cuma Camii
	Ahlat Selçuklu Mezarlığı		Sengân Mescid-i Kümbet

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Ahlat Selçuklu Mezarlığı		Neyriz Cuma Camii
	Ahlat Selçuklu Mezarlığı		Ardistân Mescid-i Cuması
	Ahlat Selçuklu Mezarlığı		Zevvare Mescid-I Cuması
			Ardistân Mescid-I Cuması

Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Ahlat Selçuklu Mezarlığı		Kirman Mescid-i Melik
	Beyşehir Eşrefoğlu Camii		Zevvare Mescid-I Cuması
	Ahlat Selçuklu Mezarlığı		Kazvin Mescid-i Haydariye
	Niğde Hüdavend Hatun Türbesi		Neyriz Cuma Camii

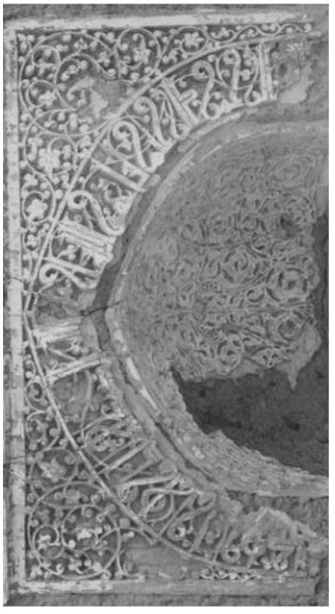
Anadolu Selçuklu Dönemi (1075-1308)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Konya Alâeddin Camii Minberi		Rey Selçuklu Mihrabı
	Konya Alâeddin Camii		Ardistân Mescid-I Cuması
	Konya Alâeddin Camii		Kazvin Mescid-i Haydariye
	Erzincan Kemalı Melik Gazi Türbesi		Korveh Cuma Camii
			İsfahan Cuma Camii

3.2.7. Karahanlılar Döneminin (840-1212) Mimari Eserlerinin Süslemelerinde Büyük Selçuklu Cami Mimarisindeki Alçı Süslemelere Benzer Örnekler

Asya'da İslami dönem Türk mimarisinin izlenebilen gelişmesinin ilk eserleri Karahanlılar devrinde ortaya çıkar.[279] Maveraünnehir ve Doğu Türkistan bölgesinde hâkim olam Karahanlılar bir yandan Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan bölgelerinde hâkim olan Gaznelilerle öte yandan Büyük Selçuklular'la sürekli ilişki içinde olduklarından Asya'da Türk mimarisinin kaynak ve yayılışında önemli rolleri olmuştur.[280] Burada İslamiyeti topluca kabul eden ilk Türk devletini temsil eden Karahanlıların en önemli mimari eserlerinde bulunan bazı süslemelrini ele alınarak, Büyük Selçuklu cami mimarisindeki alçı süslemelerine benzer örnekler ile kıyaslanacaktır.

[279] Ara Altun, "Karahanlılar, Mimari", *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 412.

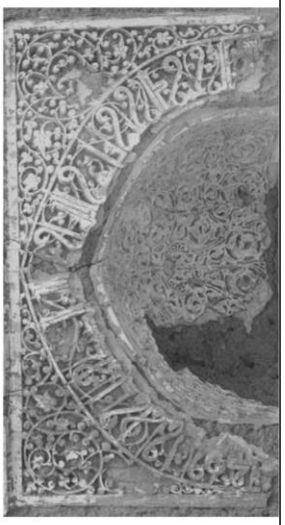
[280] Ara Altun, "Karahanlılar, Mimari", s. 414.

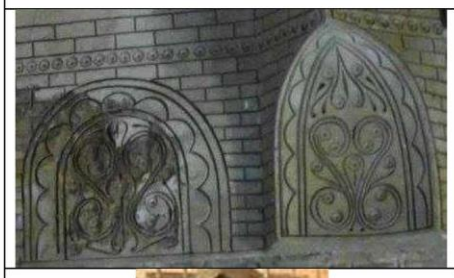
Karahanlılar Dönemi (840-1212)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Muğak Attari Cami - Özbekistan, Buhara		Gülpayegan Cuma Camii
	Muğak Attari Cami - Özbekistan, Buhara		Şah Ebu'l-Kâsım Camii

Karahanlılar Dönemi (840-1212)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Muğak Attari Cami - Özbekistan, Buhara		Kirman Mescid-i Melik
			Zevvare Mescid-I Cuması
			Sengân Mescid-i Kümbet
	Şeyh Fâzıl Türbesi		Espiye Mezgit Mescidi
			Saveh Cuma Camii
			Kazvin Mescid-i Haydariye

Karahanlılar Dönemi (840-1212)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Şeyh Fâzıl Türbesi		Şah Ebu'l-Kâsım Camii
	Çar Kurgan minaresi - Özbekistan, Tirmiz	 	Kazvin Mescid-i Haydariye

Karahanlılar Dönemi (840-1212)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Arap Ata Türbesi – Özbekistan, Semerkand, Tim Köyü		Rey Selçuklu Mihrabı
			Zevvare Mescid-i Cuması
	Vabkent Minaresi– Özbekistan, Vabkent		Kazvin Mescid-i Haydariye
	Vabkent Minaresi – Özbekistan, Vabkent		Gülpayegan Cuma Camii

Karahanlılar Dönemi (840-1212)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Vabkent Minaresi –Özbekistan, Vabkent		Şah Ebu'l-Kâsım Camii
	Vabkent Minaresi – Özbekistan, Vabkent		Saveh Cuma Camii
	Muğak Attari Cami – Özbekistan, Buhara		Kirman Mescid-i Melik

Karahanlılar Dönemi (840-1212)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Özkent Türbeleri - Kırgızistan, Özkent		Zevvare Mescid-I Cuması
	Özkent Türbeleri - Kırgızistan, Özkent		Rey Selçuklu Mihrabı
	Vabkent Minaresi – Özbekistan, Vabkent		İsfahan Cuma Camii
	Ribât-i Melik Kervansarayı - üzbekistan, Karmana		Rey Selçuklu Mihrabı

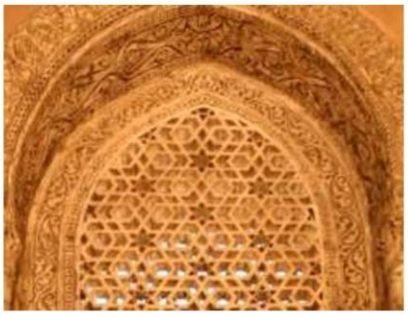
Karahanlılar Dönemi (840-1212)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Özkent Türbeleri - Kırgızistan, Özkent		Kazvin Mescid-i Haydariye
			Neyriz Cuma Camii
			Ardistân Cuma Camii
	Özkent Türbeleri - Kırgızistan, Özkent		Korveh Cuma Camii

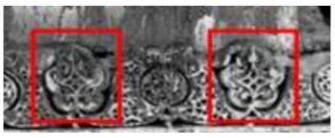
Karahanlılar Dönemi (840-1212)	Süslemenin Bulunduğu Yer	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
	Özkent Türbeleri - Kırgızistan, Özkent		Korveh Cuma Camii
	Özkent Türbeleri - Kırgızistan, Özkent		Rey Selçuklu Mihrabı
			Kazvin Mescid-i Haydariye

3.2.8. Tolunoğulları Dönemi (868-905) Mimari Süslemesindeki Büyük Selçuklu Camilerinde Bulunan Alçı Süslemelere Benzer Örnekler

Türk-İslâm tarihi ve medeniyeti açısından önem arz eden Tolunoğulları dönemi, mimari alanında kendine özgü sanat anlayışı ile Mısıra altın çağını yaşatmıştır. Burada Tolunoğulları dönemine ait Mısır'ın en güzide islami mimari eseri ve Abbâsî geleneğini özellikle Sâmerrâ üslûbunu devam ettiren İbn Tolun camii ele alınarak, yapının bazı süslemleri Büyük Selçuklu camilerinin alçı süslemelerine benzer örnekleri ile kıyaslanacaktır.

Tolunoğulları Dönemi (868-905) İbn Tolun Camii	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Sengân Mescid-i Kümbet
		Rey Selçuklu Mihrabı
		Rey Selçuklu Mihrabı
		Şah Ebu'l-Kâsım Camii
 		Zevvare Mescid-i Cuması
		Sengân Mescid-i Kümbet

Tolunoğulları Dönemi (868-905) İbn Tolun Camii	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Neyriz Cuma Camii
		İsfahan Cuma Camii
  	 	Sengân Mescid-i Kümbet

Tolunoğulları Dönemi (868-905) İbn Tolun Camii	**Büyük Selçuklu (1040-1157)**	Süslemenin Bulunduğu Yer
		Şah Ebul-Kasım Camii
		Zevvare Mescid-i Cuması
		Zevvare Mescid-i Cuması
		Sengân Mescid-i Kümbet

SONUÇ

Motiflerin var olan hususiyetleri, bir ülkenin tarihe dair istimrar içerisinde tezyînât sanatlarının özelliklerini ve tekâmül izlerini sergilemesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Ayrıca her ülke ve dönemde yaygın olan süslemeler, etkileme gücü ve alanı itibariyle önem arz etmektedir.

İran coğrafyasında tarih boyunca, tuğla ve alçı, yapı ve süsleme melzemesi olarak kullanılmıştır. Alçı taşının, İranın çoğu bölgelerinde bol miktarda bulunması nedeniyle, bu çoğrafyada kullanılması günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam edilmiştir. İslam mimarisinde en önemli dini yapı türü sayılan cami, Büyük Selçuklu döneminde zengin alçı süslemeleri barındırmaktadır. Böylece İran İslam sanatının altın çağı olarak bilinen Büyük Selçuklu dönemi, her sanattan daha çok, alçı süsleme sanatında şah eserler ortaya koymuştur. İncelenen Rey Selçuklu Mescidi, Espiye Mezgit Mescidi, İsfahan Cuma Camii, Korveh Cuma Camii, Kazvin Mescid-i Haydariye, Neyriz Cuma Camii, Kirman Mescid-i Melik, Barsiyan Cuma Camii, Kazvin Cuma Camii, Save Cuma Camii, Gülpayegan Cuma Camii, Sin Mescid-i Cuması, Şah Abul-Kasım Camii, Sengân Mescid-i Kümbet, Ardistân Cuma Camii ve Zevvare Mescid-i Cumasının alçı süsleme kompozisyonları, yazı, bitkisel ve hendesî bezemeleri içermekte ve kabartma, kazıma, kalıplama, eğri kesim ve ajur tekniğinde yapıl ışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, alçı süslemelerde en tercih edilen uygulama tekniği, kabartma tekniğidir. Bunun sebeplerinden biri, mükemmel derecede ihtişamlı ve dikkat çekici düzeyde görüntü sağlamasıdır. Bir diğer sebebi ise, alçı harcın beyaz olmasıdır. Böylece Büyük Selçuklu alçı sanatçıları, kabartma tekniğini kullanarak, süslemelerin gölge bırakması sonucunda ayrıntıların gözükmesine yol açmışlardır. Büyük Selçuklu dönemine ait camilerdeki alçı süslemelerde kazıma tekniğinin uygulamasının en dikkat çekici örnekleri ile karşılaşılır. Bu süsleme türü, kabartma tekniğiyle yapılan alçı süslemelerden sonra sayı açısından ikinci sırada gelmektedir. Alçı süslemelerde çok seyrek bir biçimde uygulanan teknik, ajur tekniğidir. İncelenen yapılarda, kalıplama tekniği ile yapılan süslemelere, sadece tuğlaların arasında olan derzlerde rastlanmaktadır. Eğri kesim tekniği ile meydana

getirilen alçı süslemeler ise sadece İsfahan Mescid-i Cumasında, tuğlaların arasındaki derzlerin bazısında ve Espiye Mezgit Camiinde yer alan kitâbede uygulanmıştır.

İncelenen yapılarda, yazı ve bitkisel düzenlemelerin hendesî türe göre çoğunluğu teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bezeme kompozisyonları, genelikle mihraplar, duvar yüzeyleri, tuğla derzleri, nişler, kemer karınları, kemer köşelikleri, kubbelerin eteği ve geçiş bölgelerde yer almaktadır. Bilindiği üzere İslam dininin tasvir yasağı, İslam bezeme sanatının zenginleşmesine yol açmıştır. İslam mimarisindeki süslemelere bakılarak, bu süslemelerin yarattığı güzelliği anlamının yanı sıra, derin bir güzellik içeren bezemelere odaklanan müslüman sanatçılar tarafından bu süslemelerde görülebilen varoluşsal düzen ve birlik kavramlarını idrak etmek de amaçlanmıştır. Bezemelerin ortaya koyduğu derin güzelliklerin dışında, konuları yüce ve ulvi anlamlar içeren ayetler ile dini ve ahlaki değer içerikli hadislerden müteşekkil kitâbeler de gizli ve aşikâr güzellikleri ile islam mimarisinin değerine değer katmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, Büyük Selçuklu cami mimarisinde en yoğun süsleme türünü yazılar oluşturmaktadır. Üzerinde yer aldığı camilere haşmet kazandıran alçı süslemelerin başında gelen kitâbeler, süslemenin ötesinde mesaj ve bilgi verme amaçlı olarak da hizmet ifa ederler. Örneğin Kazvin Cuma Camiinin yazı kuşağında, Kazvin valisi Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî'nin Kazvin şehri için yaptırdığı kehriz ve vakfiyeleri hakkında değerli bilgiler vermektedir.

Ayetler, Hadisler, şiirler, dular, dini ibareler ve yapı ile ilgili bilgi içeren alçı kitâbeler, bitkisel ve bazen hendesî süslemelerle birlikte, değişik kompozisyonlar oluşturularak kullanılmıştır. Korveh Cuma Camii, Kazvin Mescid-i Haydariye, Kazvin Cuma Camii, Sengân Mescid-i Kümbet ve Ardistân Cuma Camiinde yapı ile ilgili bilgi içeren kitâbeler bulunmaktadır. Bu kitabeler, Sülüs, Tezyînî Kûfî ve Ma'kılî olmak üzere üç türde yazılmıştır. Bunlardan tezyînî (müzahref) kûfî kitâbeler, sade, muverrek (yapraklı), müzehher (çiçekli), muakkad (düğümlü), muvaşşah (süslü), müşeccer (ağaç gibi dallı budaklı) ve meşriki (doğulu) şeklinde türlere

ayırılmaktadır. Söz konusu yazı türünün kullanımı Büyük Selçuklu camilerindeki kitâbelerde dönem içerisinde giderek artış göstermiş ve yazılar daha süslü ve girift olarak tasarlanmışlardır.

Öte yandan, nispeten sülüs hatlı kitabelerin de çoğalarak, bitkisel süslemeler ile birlikte işlendikleri göze çarpmaktadır. Ne var ki Sülüs ve tezyînî kûfî kitâbelerde görülen bu kronolojik artış ma'kılî yazı için söz konusu değildir. Büyük Selçuklu camilerindeki alçı kitâbelerin her birisi yapılış ve teknik açıdan İslâm mimarisinin tezyînâtında şâheser sayılmakla birlikte, bazıları şekil ve muhteva bakımından zâflar ve kusurlar da içermektedir.

İncelenen yapıların çoğunda, bitkisel süslemeler, kitâbelere oranla ikinci planda kalmıştır. Bunlar genellikle üslûplaştırılmış yapraklar, rumi, palmet, hatayi ve kıvrıkdalların birleşmesiyle meydana gelmişlerdir. Bitkisel motifler genel görünüm açısından diğer yapılardaki süslemeler ile büyük bir benzerlik arz etmekle birlikte yine de küçük farklılıklar söz konusudur. Hendesî süslemelere göre daha yoğun olan nebâti düzenlemeler, genellikle mihraplarda ve yazılar için zemin oluşturan kûfî ve sülüs yazı kuşaklarında rastlanmaktadır. Kitabelerde yazılarla bitkisel alçı motiflerin bir arada kullanılması, Büyük Selçuklu cami mimarisindeki alçı süsleme sanatının âdeta vazgeçilmez özelliklerinden biri olmuştur. Bezeme olarak tek başına kullanılan bitkisel kompozisyonlar, genellikle mihrapların kavsaralarında ve nişlerinde ve duvarların üzerindeki nişlerde görülmektedir. Nebâti bezemeler, tek başına kullanılan bitkisel kompozisyonlar, kitâbeler ile bir arada kullanılan bitkisel kompozisyonlar ve hendesî motifler ile bir arada kullanılan bitkisel kompozisyonlar olmak üzere üç türde düzenlenmiştir. Büyük Selçuklu cami mimarisinde tek başına kullanılan bitkisel kompozisyonları ihtiva eden alçı süslemeler, genellikle mihrapların taç kısmında, köşeliklerinde ve kavsaralarında işlenmiştir.

Gerek yapı ile ilgili ihtiva ettiği başlıca bilgileri, gerekse Kur'an ve dini içerikli ibareleriyle kitabeler, dönemin bezeme anlayışına uygun bir şekilde zenginleştirilmiş ve bitkisel kompozisyonlar ile bir arada kullanılmıştır. Bu kompozisyonların yer aldığı mekanlar yapıdan yapıya değişiklik göstermekle birlikte, genellikle asıl ibadet

mekânındaki pano ve yazı kuşaklarına, mihrapların niş kısmına, bordürlere ve kavsara kuşatma kemerlerin yüzeylerine işlenmiştir. Büyük Selçuklu camilerinde bulunan bitkisel motiflerin tamamına yakınının yüzeylerinde Ajde-kâri bezeme mevcuttur. Bu da bitkisel kompozisyonların hendesi motiflerle bir arada kullanılmasına Zemin hazırlamıştır.

Büyük Selçuklu camilerindeki alçı bezemeler, olağanüstü zengin bitkisel motifleri sergilerken, tek başına veya yazı ve bitkisel motifleri ile bir arada kullanılan hendesî kompozisyonlar da aynı zenginliği göstermektedir. Hendesî kompozisyonların içerdiği motifler, zencirekler, beş, altı, on altı kollu yıldızlar, altı kollu yıldızlardan müteşekkil hendesî geçmeler, üçgenler, üçgenlerden oluşan geçmeli motifler, eşkenar dörtgenler, paralelkenarlar, kalp şekilleri, içi boş çember, kareler ve dikdörtgenlerden ibarettir. İncelenen camilerde, diğer bezeme türlerinden bağımsız bir şekilde kullanılan hendesî bezemeler, yok denecek kadar azdır. Ajde-kâri bezeme türüne, Büyük Selçuklu döneminin başlarında az rastlanırken dönemin sonlarına doğru bu süsleme türünde ve örneklerin çeşitliliğinde artış gözlenmektedir. Hendesî bezemelerin ihtiva ettiği motifler, birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil etmektedir. Bunlar, tek başına kullanılan hendesî kompozisyonlar, kitâbeler ile bir arada kullanılan hendesî kompozisyonlar ve bitkisel motifler ile bir arada kullanılan hendesî kompozisyonlar olmak üzere üç şekilde tezahür etmektedirler. Alçı kitâbeler ile bir arada kullanılan hendesî kompozisyonların sayısı oldukça azdır.

Büyük Selçuklu camilerinde işlenen alçı süslemeler, İranın Sasani dönemine (226-651) ait alçı süslemeler, Nîşâbur'da yapılan kazı çalışmalardan çıkan İranın ilk İslâmî devirlerine (X. yüzyıl) ait alçı süslemeler, Samarra'da (836-892) yapılan kazı çalışmalardan çıkan alçı süslemeler, Gazneliler dönemine (963-1186) ait süslemeler, İranın İlhanlı dönemine (1256-1353) ait alçı süslemeler, Anadolu Selçuklu dönemi (1075-1308) mimari süsleme örnekleri, Karahanlılar döneminin (840-1212) mimari eserlerinin süsleme örnekleri ve Tolunoğulları dönemi (868-905) alçı süslemeleri ile yakın benzerlik arz etmektedir.

Bu araştırmanın doğrudan alçı sanatının teknik ve özellikleri ile ilgisi olmamakla beraber göze çarpan sonuçlarından bazıları şu şekilde özetlenebilir:

- Kazvin Cuma Camiindeki üçüncü diye numaralandırdığımız, bakara sûresinin tüm ayetlerini içeren kitâbe, İslam mirmarisinde en uzun kitâbe olmakta ve Büyük Selçuklu döneminin olağanüstü eserlerinden biri sayılmaktadır.

- Kazvin Mescid-i Haydariyenin iç mekânındaki beden duvarları üzerinde işlenmiş Kûfî hatlı yazı kuşağına göre, bu alçı kitabe, Büyük Selçuklu döneminde, Kazvin şehrinin valisi olan Emîr Humârtâş b. Abdullah-i İmâdî zamanında yapılmıştır. Bu bilgiden hareketle, çoğu araştırmada yapının alçı süslemelerinin İlhanlı döneminde yapılmasının yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır.

- Neyriz Cuma Camii Mihrabında yazılan kitâbenin içeriği, daha önce yapılan tüm araştırmalarda Aşere-i Mübeşşere hadisi olduğu kanaatinin yanlış olması tespit edilerek düzeltildi. Buradaki kitâbe, tafdîl ile ilgili İmam Şafiinin bir sözünü ihtivâ etmektedir. Yine aynı mihrabın ikinci çerçevesinde yazılan kitabenin ikinci kısmında, Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edilen bir hadis-i şerifin yazılması tespit edilmiştir. Bu hadis, camilerin nerede inşa edilmesi gerektiğine dair bir hüküm içermektedir.

- Eskide bazı şahsiyatlar için bazı camilerde özel mihrapların yapıldığı bilinmektedir. Bu bilgiden hareketle, Save Cuma Camii Selçuklu Mihrabı, kıble duvarının üzerinde yer almadığı için özel bir mihrap ve mihrap alınlığındaki yazılan kitâbenin içeriği de özel bir isim olduğu düşünülmektedir.

- Büyük Selçuklu döneminin en önemli camilerinden sayılan Ardistân Cuma Camiin güney eyvanında Şafii mezhebinin kurucusu olan İmam Şafiinin hakkında söylenen üç beyitlik bir şiiri ihtiva eden kitâbenin yazılması Büyük Selçuklu devletinin dini siyasetteki yönelimini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca dört eyvanlı camilerden önce dört eyvanlı medreselerin var olduğunu ve medreselerin her eyvan ve ona ait mekânları bir mezhebe (Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî) ait olduğu bilinmektedir. Bu bilgilerden hareketle Ardistân Cuma Caminin güney eyvanı Şâfiî mezhebine, başka eyvanlar ise diğer üç mezhebe ait olduğu

söylenebilir. Yine bu araştırmanın sonucunda elde edilen bilgiler ışığında, Ardistân Cuma Caminin Büyük Selçuklular döneminde iki aşamada dört eyvanlı hale getirildiğini düşünmekteyiz. Nitekim mihrap önünde beden duvarları üzerinde ve güney eyvandaki tonoz örtünün eteğinde bulunan kitabelerden aynı kanaate ulaşmak mümkündür. Buna göre birinci aşamada (553/1158 tarihte) kubbelerle önündeki sofaların (eyvanların) yapıldığı; ikinci aşamada (555/1160 tarihte) ise güney eyvanı ile sağdan ve soldan bitişen revakların ilave edildiği sonraki dönemlerde ise yapıya sadece kitâbe ve süslemelerin eklendiği söylenebilir.

- Olağanüstü zenginliğe sahip olan alçı süslemelerin sanatçılarının hakkında bilgi elde edilebilecek kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Bahs edilen bu kaynaklar sadece iki kitâbeden oluşmakta ve Sengân Mescid-i Kümbet'e ait olmaktadır. Ayrıca söz konusu kitâbelerde bulunan isimlerin, alçı sanatçıları mı yoksa yapının mimarı mı olup olmadığını anlamak zordur. Fakat Ardistân Cuma Caminin güney eyvanında işlenen kitâbedeki "el- benna" veya Korveh (Kerveh) Cuma Camiin kubbe eteğindeki kitâbede yazılmış "üstadüddar" kelimelerinin anlamlarına dikkat edilmesi sonucunda, bu isimlerin büyük bir ihtimal ile yapının mimarı olduğu söylenebilir. Günümüze ulaşan alçı süslemelere bakarak, Büyük Selçuklu alçı süslemelerini yapan sanatçıların mesleklerinde mahir oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca alçı harcının çok çabuk sertleşen ve yapıldıktan sonra da kolayca hasar görebilen bir özelliğe sahip olması, onun ancak tam anlamıyla bir usta işi olmayı gerektirdiği söylenebilir.

Bu çalışmanın dönemin diğer yapı türlerinde görülen alçı süsleme sanatını çalışacak araştırmacılara faydalı bir kaynak olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

ABOLGHASEMİ, Mona, *Berresi Şahihehay-i Grafiki Ketibeha ve Nukuş-i Acori ve Geçi Mescidi Camii Barsiyan*, Tarbiat Modares Üniversitesi, Tahran 1396 h.ş.

AFRVAND, Kadir, "Kur'an-hay-i Hatti-i Kufi-i İran", *Miras-i Cavid*, S. VIII, Tahran 1373 h.ş, s. 71.

AHMEDİ, Hüseyin ve ŞEKOFTE, Atefe, "Tezyinat-i Geçbori Der Mimari-i Kurun-i Evelliye-i İslami-i İran", *Edebiyat ve hüner-i Dini*, S. IV, Tahran 1390 h.ş, s. 125-150.

ALTUN, Ara, *İslâm Sanatları Tarihi*, 4. Baskı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2012.

_____, "Karahanlılar, Mimari", *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 412.

ANİSİ, Aliriza, "The Masjid-i Malik in Kirman", *İran: Journal of the British lnstitute of Persian Studies*, S. XLII, London 2004, s. 137-157.

_____, "The Friday Mosque at Simnan", *İran*, S. XLIV, Taylor & Francis, Abingdon 2006, s. 210.

ARSEVEN, Celal Esad, "Alçı", *Sanat Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1983, s. 38.

ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.

ÂYETULLÂH ZADEH ŞİRAZİ, Baker, "Mescid-i Cami-i Ardistan", *Eser*, Sazman-i Miras-i Ferhengi Senayi-i Desti ve Gerdişgeri, Tahran 1359 h.ş, s. 6-51.

AYAZ, Fatih Yahya, "Üstâdüddâr", *DİA*, C. XLII, İstanbul 2012, s. 393-395.

Azimi, Mohammad, *Coğrafiya-yi Tarihi Medinetü-Sadat Zevvare*, Fecr-i Nur, Tahran 1371 h.ş.

BAKIRER, Ömür, *On üç ve On dördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara 1976.

BALAVİ, Halid İbn İsa, *Tacül-Mefrik fi Tahliyat-ül-ulamâ-il-Meşrik*, Metba'at Muhammed el-Hamis el-Sakafiye vel-Camiye, Riyad 2013.

BASUĞUY, Bedrettin, *Eyyubiler: Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi*, Sıyer Basım Yayın Dagıtımı, İstanbul 2016.

BÂSTÂNÎY-Î PÂRÎZÎ, Muhammed İbrahim, *Tarih-i Kirmân, Selcukiyân ve Goz der Kirmân*, Neşr-i Bâstânîy-î Pârîzî, Tahran 1343 h.ş.

BEYTOLLAHİ, Alireza, *Mutalee-yi Tetbiki Nigare ve Hat-nigare der Mihrabhay-i Geçi Çahargane-i Mescid-i Melik-i Kirman*, Ferdevs Üniversitesi, Meşhed 1394 h.ş.

BLAİR, Sheila, *The Monumental Inscriptions from Early Islamic Iran and Transoxiana*, BRILL, Leiden 1992.

BOZER, Rüstem, "Eğri Kesim Tekniğine Anadolu'dan Bir Örnek: Konya II. Kılıçarslan Türbesi'nin Ahşap Kapı Kanatları" *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 9, Ankara 1992, s. 227

CEZAR, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1977.

CİHANİ, Veli, "Mescid-i Espiye Mezgit", *Mescid*, S. 64, Tahran 1381 h.ş, s. 56-59.

DÂDVER, Ebu'l-Kâsım, MİSBAH ERDEKANİ, Nusret ül-müluk, "Berresi Nukuş ve Şive-i Tezyin Tupi Geçi Teh Ajuri Der Benaha-i Devre-i Selcuki ve İlhani", *Hunerha-ye Ziba*, S. XXVI, Tahran 1385 h.ş, s. 85-92.

DEH-HUDÂ, Ali Ekber, *Lugatnâme*, C. I, Müessese-i İntişarat ve Çap-i Danişgâh-i Tahran, Tahran 1346 h.ş.

_____, *Lugatnâme*, C. XXIX, Müessese-i İntişarat ve Çap-i Danişgâh-i Tahran, Tahran 1346 h.ş.

DEMİRCİ, Mustafa, "Sâmerrâ", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 70-71.

DİMAND, Maurice Sven, *Fünûn-ul İslami*, Vekaletıl- Sahafeti'l-Arabiyye, Gize 2018.

_____, *A Handbook of Mohammedan Decorative Arts*, Metropolitan Museum of Art, New York 1930.

EFŞAR SİSTANİ, İrec, *Yadgarhay-i Yazd*, Silsilah-i Intişarat-i Anjuman-i Asar-i Milli, C. II, Tahran 1348 h.ş.

EL-BEYHAKİ, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebu Bekir, *Menâkıb-ı Şafiî*, C. II, Dâr-Alturas, II. Baskı, Kâhire 1970.

EL-İSFAHÂNÎ, Ebû Nuaym, *Zikru Ahbâri İsfahân*, İntişarat-i Vehid, Tahran 1345 h.ş.

EL-MUHİBBİ, Muhammed Emîn b. Fadlullah b. Muhibbillah Ed-Dımaşki, *Hülasatü'l-eser fi A'yani'l-karni'l-hadi Aşer*, C. II, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrüt 2006.

EN-NEVEVİ, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Tehzibu'l-Esmai vel-Lügat*, Darü'l-Feyha, Dımaşk 2013.

ER-RÂFİÎ, Abdülkerîm b. Muhammed, *Et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, el-Utâridî, Beyrut 1987.

Ferhang-i Coğrafya-yi İran; Ostan-i Yazd, Sazman-i Coğrafya-yi Niruha-yi Muselleh, C. I, Tahran 1380 h.ş.

FERİŞTENİJAD, Murteza, *Ferheng-i Mimari ve Meremet-i Mimari*, Erkan-i Daniş, İsfahan 1389 h.ş.

GALDİERİ, Eugenio, "Isfahan: Masğid-i Guma", *ISMEO*, C. I-III, Rome 1972-1973 ve 1984, s. 22-23, 31.

GODARD, Andre, *Athar-e Îran*, Çev. Ebu'l-Hasen Servikad-i Mukeddem, C. I-II, Kuds-i Rezevi Yayınevi, Meşhed 1368 h.ş.

_____, "L'origine De La Madrasa, De La Mosquee Et Du Caravanserail a Quatre Iwans", *Ars lslamica*, S. 15-16, Freer Gallery of Art, The Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University of Michigan, Michigan 1951, s. 1-9.

GUY, Le Strange, *The Lands Of The Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia And Central Asia; From The Moslem Conquest To The Time Of Timur*, Cambrıdge Unıversıty Press Warehouse, Cambridge 1905.

GÜLRİZ, Muhammad Ali, *Minuder*, İntişarat-i Daneşgah-e Tahran, Tahran 1337 h.ş, s. 165.

HÂFIZ-I EBRÛ, Şihâbüddîn Abdullah b. Lutfillâh b. Abdirreşîd-i Bihdâdînî-yi Hâfî, *Zübdetü't Tevârîh*, Vezaret-i İrşâd-ı İslâmî, Tahran, 1380 h.ş, s. 969.

HALİMİ, Muhammed Hüseyin, *Zibayişinasi Hat der Mescid-i Cami-i İsfahan*, İntisarat-i Kadyani, Tahran 1390 h.ş.

HALL, Alfred Rupert, "The Persian Expedition 1934**"**, *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, Boston 1935, s. 55-59.

HATEM, Gulam Ali, *Mimari İslami-i İran der Devre-i Selcukiyan*, Muassasah-i İntişarat-i Cihad-i Danişgâhi, Tahran 1390 h.ş.

HERZFELD, Ernst, *Die Ausgrabungen von Samarra 1879-1948*, C. VI, Reimer, Berlin 1923.

HEYDERİ BABAKEMAL, Yedullah, vd., "Mutalee-yi Tezyinat-i Geçbori Mihrabhay-i Devre-i Selcuki-e Mescid-i Melik-i Kirman Ez Didgah-i Huner-i İslami", *Mutaliat-i Tarih-i İslam*, S. XXIII, Tahran 1393 h.ş, s. 149-177.

HİLL, Derek ve Grabar, Oleg, *Islamic Archilecture and its Decoration A,D. 800-1500*, DOI, London 1967.

HİLLENBRAND, Robert, "Saljuq Dome Chambers in North-West Iran", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, C. XIV, London 1976, s. 93-102.

HUNERFER, Lutfullah, *Gencine-i Asâr-i Tarihi İsfahan*, C. I, Sekafî, Tahran 1344 h.ş.

HUSRAVİ, Muhammedriza, *Coğrafya-yi Tarihi-i Vilayet-i Zaveh*, Müessese-yi Çap ve İntişârât-i Âstân-i Kuds-i Rezevî, Meşhed 1366 h.ş.

HUTT, Antony, "The Three Minarets in the Kirman Region", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, C. II, Cambridge University Press, Cambridge 1970, s. 175.

İBNÜ'L-CEVZİ, Ebü'l-Ferec Abdurrahman, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Muluk ve'l Ümem*, C. XVIII, Darü'l -Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İBNÜ'L-HATİB, Ebu Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah, *A'malü'l-A'lam*, C. I, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrüt 2003.

İŞRAKİ, FİRUZ, *Gülpayegan Der Ayine-i Tarih*, Neşr-i Çaharbağ, İsfahan 1383 h.ş.

KHAZAİE, Mohammad, Hamidi, Bahram, "Moerrifi ve Berresi Tezyinat-i Geçbori Mescid-i Haydariye-i Kazvin", *Kitab-i Mah-i Huner*, S. 155, Tahran 1390 h.ş.

KESKİNER, Cahide, Türk Motifleri, Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü, İstanbul 1990.

KEŞAVARZ HALİKİ, Fatemeh, "Espiye Mezgit", *Eser*, S. XXXVI-XXXVII, Tahran 1383 h.ş, s. 304-308.

KEYANI, Muhammed Yusuf, *Şehrhay-i İran*, Cihad-i Daneşgahi, Tahran 1368 h.ş.

_____, *Tarihi Hunar-i Mimari-i İran der Devre-i İslami*, Semt, Tahran 1379 h.ş.

_____, *İslam Dönemi İran Mimarisi*, Çev. Kaan Dilek, Muhammet Atmaca, Afsun Nikrevan (ed.), I. Baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara 2018.

KLEİSS, Wolfram, "Bericht iiber Erkundungsfahrten in Nordwest-Iran, im Jahre 1969, dans Archaologische Mitteilungen aus Iran", *Neue Folge*, C. III, Berlin 1971, s. 107-132.

KORBENDAU, Yves ve Mcelhearn, Kirk, *The Many Faces of Iran Poche Couieur and Travel Series*, ACR; Washington 2008.

KORN, Lorenz, "Der Masǧid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften", *Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2*, Wiesbaden, 2010, s. 81-103.

_____, "The Great Mosque of Golpaygan: Architectural documentation and archaeological research 2007–2008", *Otto Friedrich University Bamberg*, Bamberg 2008, s. 1.

KRAMERS, Johannes Hendrik, "Kirman", *DİA*, Persian Cities, London 1960, s. 147.Kuçani, Abdullah, *Berresi Ketibehay-e Tarihi Mescid-i Cami-i Gülpayegan*, Sazman-i Miras-i Ferhengi Senayi-i Desti ve Gerdişgeri, Tahran 1383 h.ş.

MAKDİSÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Mekteb-i Medbuli, II. Baskı, Kahire 1991.

_____, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Çev. Ali Monzevi, Neşr-i Kumeş, Tahran 1361 h.ş.

MEHDİNİJAD MOGHADAM, Laleh ve Guderzi, Mustafa, "Mihrab ve Nukuş-i Be Kar Refteh Der An (Devre-i Selcuki ve İlhaniyan)", *Nakşmayeh*, S. XIX, Tahran 1393 h.ş, s. 13.

MERÇİL, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

MEŞKATİ, Nusretullah, "Mescid-i Cami-i Kazvin", *İran-i İmruz*, S. IX-X, Tahran 1320 h.ş, s. 18.

MİCHELL, George, *Architecture of the Islamic World*, Thames and Hudson, London 1978.

MİRSELİM, Seyed Mustafa, *Daneşname-i Cihan-i İslam*, C. I, Tahran 1375 h.ş.

MUİN, Muhemmed, *Ferheng-i Farsi Mutavassit*, Silsila-i Farhangha-yi Muin, C. I, Emir Kebir, Tahran, 1386 h.ş, s. 273.

MUHAMMED, ibn Muhammed, *Kitab-ül-Erba'in fi İrşad-ül-Sa'irin İla Menazil-ül-Muttekin*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrüt 1998.

MÜLAYİM, Selçuk, *Değişimin Tanıkları: Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

_____, "Türk Süsleme Sanatında Arabesk Problemi", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, S. II, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 1983, s. 62-85.

MÜNEZZEH, Azam, *Mihrab-ı Mescid-i Camii Neyriz*, İntisarat-i Vasif, Şiraz 1397 h.ş.

MÜSTEVFI KAZVÎNÎ, Hamdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Nasr, *Nuzhet el-Kulûb*, Muhammed Debîr-i Siyâkî (ed.), Tahran 1336 h.ş.

NAHVI, Muhammed, *Ferheng-i Rişei-i Vam-vajehay-i Arabi*, İntishârât-i İslâmi, Tahran, 1386 h.ş, s. 196.

NASERİ KUHİSTANİ, Tina ve Saidi Kepurçali, Muhammedriza, "Espiye Mezgit Ateşgede ta Mescid", *Dovomin Kongere-i Beynelmileli Mühendis, Umran, Mimari, Muhit-i Zist ve Müdiriyet-i Şehr*, Tahran 1395 h.ş, s. 75.

NEZERİ ARŞAD, Riza ve Meşkini Asl, Riza, "Mescid-İ Cami-İ Kebir-İ Kazvin", *Mescit*, S. LXVII, Tahran 1382 h.ş, s. 47.

OTTO-DORN, Katharina, *Islamic Art*, University of California Press, California 1976.

ÖZ, Mustafa, "Tafdîl", *DİA*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 369-371.

ÖZERGİN, M. Kemal, "Temürlü Sanatına Ait Eski Bir Belge: Tebrizli Ca fer in Bir Arzı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S.6, İstanbul, 1976, s.491, 494.

ÖZKURT, Kemal, *İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2008.

_____, "Van Ulu Camiinde Büyük Selçuklu Süsleme Repertuarından İzler", *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van Valiliği, İstanbul 2010, s. 282.

ÖGEL, Semra, "Anadolu Ağaç Oymacılığında Mail Kesim", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. I, İstanbul 1965, s. 110

ÖNEY, Gönül, "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. III, İstanbul 1970, s. 143.

_____, "İran'da Erken İslam Devri Alçı İşçiliğinin Anadolu Selçuklu Sanatında Akisleri", Belleten, C. XXXVII, Türk Tarih Kurumu, Ankar 1973, s. 257-277.

POPE, Arthur Upham, *Mimari-yi İran*, Çev. Golamhüseyn Sadri, Neşr-i Enzeli, Urumiye 1363 h.ş.

POPE, Arthur Upham ve ACKERMAN, Phyllis, *A Survey of Persian Art, From Prehistoric Times to the Present*, C. IV, Oxford University Press, London- New York 1964.

PROUDFOOT, Trevor, "Stucco and Plaster Work", *The Dictionary of Art*, C. XXIX, New York 1996, s. 812.

PİRNİYA, Mohammad Kerim, *Sebk Şinasi-e Mimari-i İrani*, Suruş-i Daniş, Tahran 1383 h.ş.

RAEİSİ, E., vd., "Hydrogeology of gypsum formations in Iran", *Journal of Cave and Karst Studies*, Vol. 75, No. 1, s. 69-71.

RAFİE MEHRABADİ, Ebü'l-Kâsım, *Asar-e melli-e İsfahan*, İntisarat-i Ancuman-i Asar-i Milli, Tahran 1352 h.ş.

RAJAEİ, Amir, "Berresi Parakendegi ve Tanavu-i Nukuş Tupiha-ye Teh Ajuri Der Mescid-i Cami-i İsfahan", Tahran 1386 h.ş.

RÂZÎ, Necmeddîn Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd*, Bungâh-i Tercume ve Neşr-i Kitâb, Tahran, 1351 h.ş, s. 107.

RAYA, Shani, "Stucco Decoration in the Gunbad-i Alewiyyan at Hamadan", R. Hillenbrand (ed.), *The Art of Seljuqs in Iran and Anatolia*, Costa Mesa 1994, s. 72.

RİNG, Trudy, vd., "Middle East and Africa: International Dictionary of Historic Places", C. IV, *Routledge*, London 2014, s. 413.

RİZAYİ, Behnaz, "Ketîbe-i Mescid-i Camii Gülpayegan", *Peyam-i Baharistan*, S. IV, Tahran 1388 h.ş, s. 189-195.

ŞADR HÂC SEYİD CAVÂDİ, Ahmad, *Dâyirat al-meârif-i Tashayyu*, C. II, Bunyâd-i İslâmi-i Ṭâhir, Tahran, 1365 h.ş, s. 162.

SALEHİ KAHEKİ, Ahmed ve ASLANİ, Hisam, "Moerrifi-ye Davazdeh Gune Az Arayeha-yi Geçbori Der Tezyinat-i Mimari-i Devran-i İslami-i İran Ber Esas-i Şegerdhayi Fenni ve Cuziyat-i Ecrayi", *Motaliat-i Bastanşinasi*, S. I, Hemedan 1390 h.ş, s. 98.

SALEHİ KAHEKİ, Ahmed ve AZİZPOUR, Şadabeh, "Teemüli Der Ketibeha ee Nokuşe Mescid-i Came-i Zevvare", Pejuhişha-yi Bastanşinasi-i İran, S. II, Hemedan 1391 h.ş, s. 97-120.

_____, *Nukuş ve Ketibehay-i Mesacid-i Cami-i Gülpayegan, Ardistân ve Zevvare*, İntisarat-i Güldeste, Tahran 1393 h.ş.

SCHMIDT, Erich Friedrich, "the Bulletin of the University of Pennsylvania Museum 5-6 (1935-36) Excavations at Rayy", *Ars Islamica*, S. II, Freer Gallery of Art, The Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University of Michigan, Michigan 1935, s. 139-141.

SCHROEDER, Eric, "The Seljuq Period", in Arthur Upham Pope and Phyllis Ackerman (eds.), C. II, New York 1938-9, s. 1033.

SECCÂDÎ, Ali, *Seyr ve Tahavvul-i Mihrap Der Mi'mâriyi İslâmî İran Ez Âğazi Tâ Hamlei Moğol*, İntişarat-i Sazıman-i Miras Ferhengi, Tahran 1376.

SERAYİ, Cihandar, "Asar-i Yazd Der Devre-i İslami", *Berresiha-yi Tarihi*, S. XI, Sitad-i Buzurg-i Artiştaran; Bakş-i Tahkikat-i Tarihi, Tahran 1355 h.ş, s. 113.

SEPEHR KAŞANI, Muhammed Taki, *Nasih-O-Tevarih; Devre-i Kamil-i Tarih-i Kaçar*, Emir Kebir, Tahran 1377 h.ş.

SERİN, Muhittin ve ZENNÛN, Yûsuf, "Kûfî", *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002.

SEVİM, Ali ve Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

SİMSÂR, Muhammed Hasan, "Ebû Bekir b. Ahmed el-Mervezî", *Dânişnâme-i Büzürg-i İslâmî*, C. V, Merkez-i Dâiretü'l-Maârif-i Büzürg-i İslâmî, Tahran 1383 h.ş, s. 242.

SMİTH, Myron, "Material for a Corpus of Early Iranian Islamic Architecture; II. Manar and Masdjid, Barsian (İsfahan)", *Ars Islamica*, S. IV, The Smithsonian Institution, Washington 1937, s. 8.

STARK, Freya, "A Persian lnscription on the Minare of Save", *The Geographical Journal*, S. LXXXV, London 1935, s. 69-70.

SUTUDEH, Menuçehr, *Az Astara Ta Esterabad*, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi, C. II, Tahran 1380 h.ş.

ŞAYİSTEFER, Mehnaz, "Tezyinat-i Ketibe-i Mescid-İ Cami-İ Kazvin", *Name-i Pejuhiş-i Ferhengi*, S. II, Tahran 13۸۷ h.ş, s. 53-78.

ÜVEYS, Seyyid, *Resail ela al-İmam el-Şafii: Zahiret İrsal el-Resail ela Derii el-İmam el-Şafîi*, Dar-ül Şayi, Kahire 1978.

VEZİRİ, Ahmed Ali Hân, *Tarih-i Kirman (Salâriyye)*, Neşr-i Bâstânîy-î Pârîzî, Tahran 1340 h.ş.

ZAKERI, Seyid Muhammed Hüseyin, "Mescid-i Camii Kebir-i Neyriz", Gulamhüseyin Mimariyan (çev.), *Hünerayi Ziba*, S. XXIV, Tahran 1384 h.ş, s. 64.

ZERGER, Hamid, "Mesacid-i Yazd", *Faslnameh-i Honar*, Sazman-i Çap ve Enteşarat-i Vezarat-i Farhang ve İrşad-i İslami, Tahran 1374 h.ş, s. 211.

ZUMERŞİDİ, Hüseyin, "Hunerhay-e Tezyini ve Pedidehay-e Şegerf-i Geçbori Der Mimari-i İslami-i İran", *Mutaliat-i Şehr-i İrani İslami*, S. XVII, Tahran 1393 h.ş, s. 19-33.

Elektronik Kaynaklar

https://archnet.org/, (01.01.2018-01.01.2019)

https://kuran.diyanet.gov.tr/, (01.01.2018-01.01.2019)

https://library.duke.edu/rubenstein/findingaids/inline/dorisdukephotos_ddpph13032/, (04.07.2019).

https://lsa.umich.edu/histartvrc, (13.06.2019).

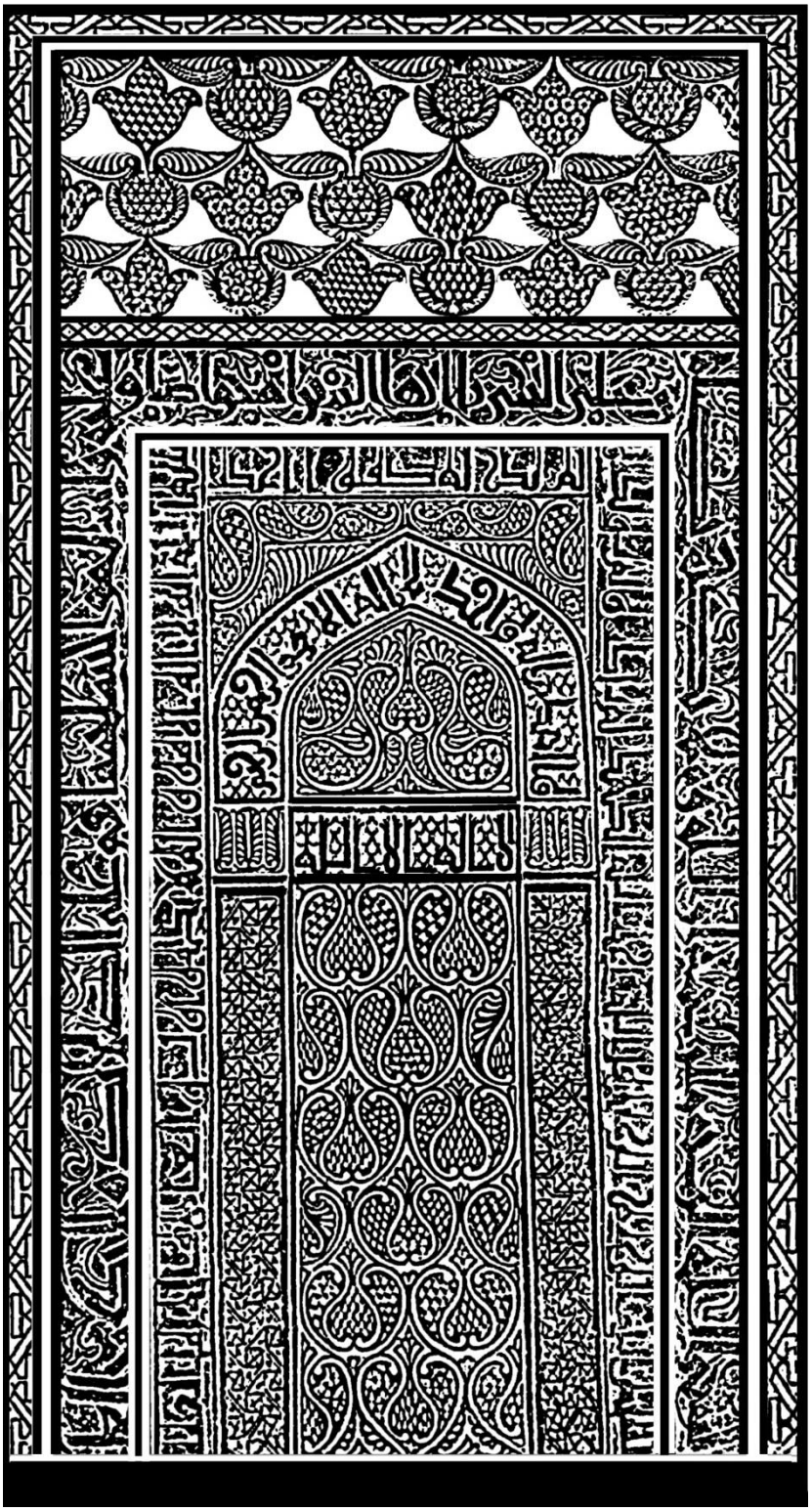
https://mcgroup.co.uk/news/20180727/monopolization-may-pose-threat-to-global-gypsum-industry.html, (09.01.2019).

http://tdk.gov.tr/, (01.01.2018-01.01.2019)

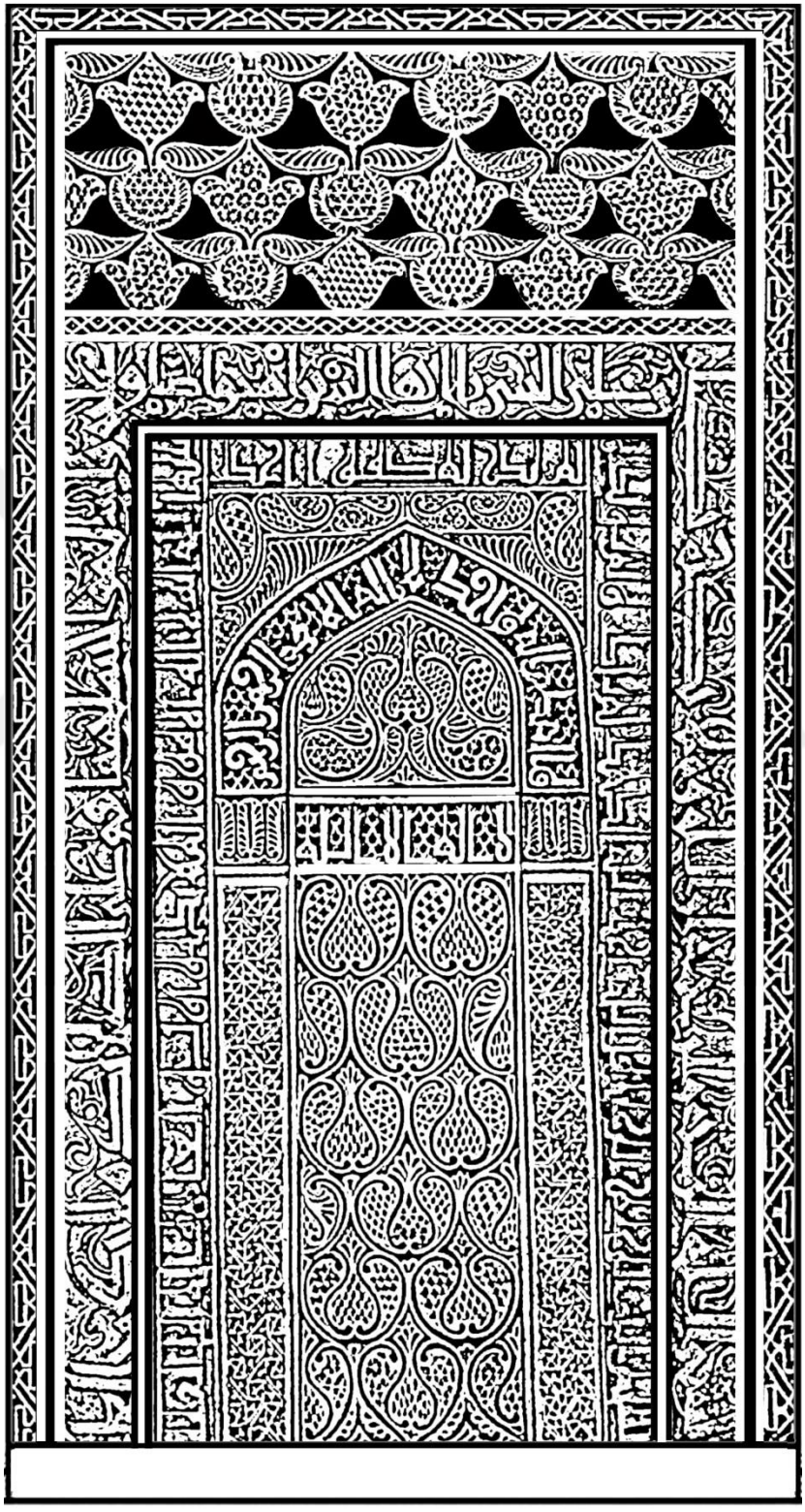
RESİMLER ve ÇİZİMLER

Foto 1: Rey Selçuklu Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 1: Rey Selçuklu Mihrabı

Çizim 2: Rey Selçuklu Mihrabı

Foto 2: Rey Selçuklu Mihrabı Çerçevesi

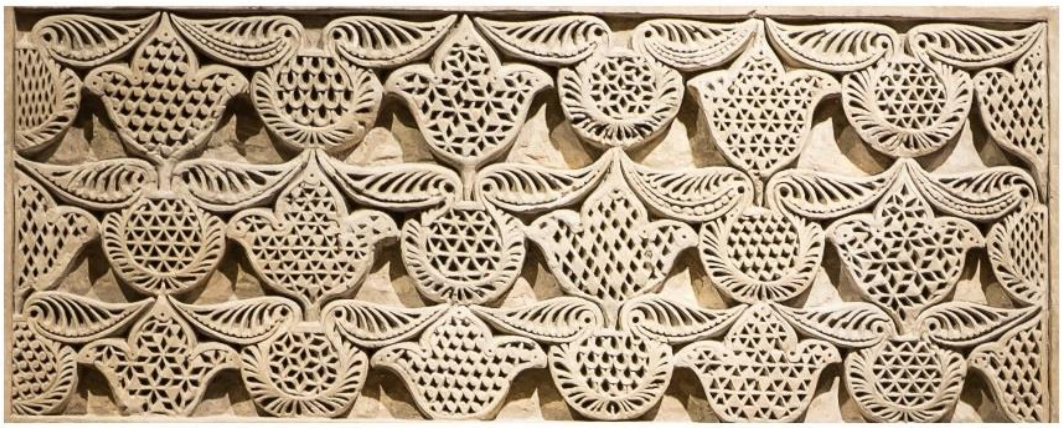

Foto 3: Rey Selçuklu Mihrabı Alınlığı

Foto 4: Rey Selçuklu Mihrabı Bordür ve Kitâbeleri

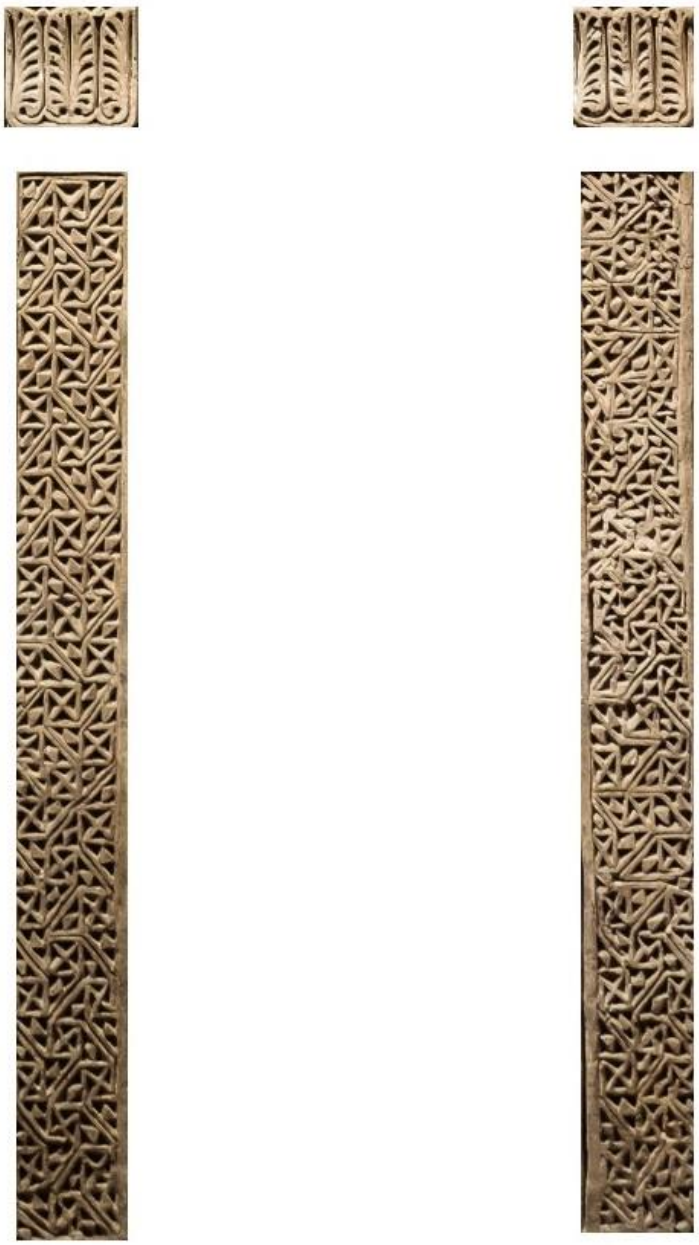

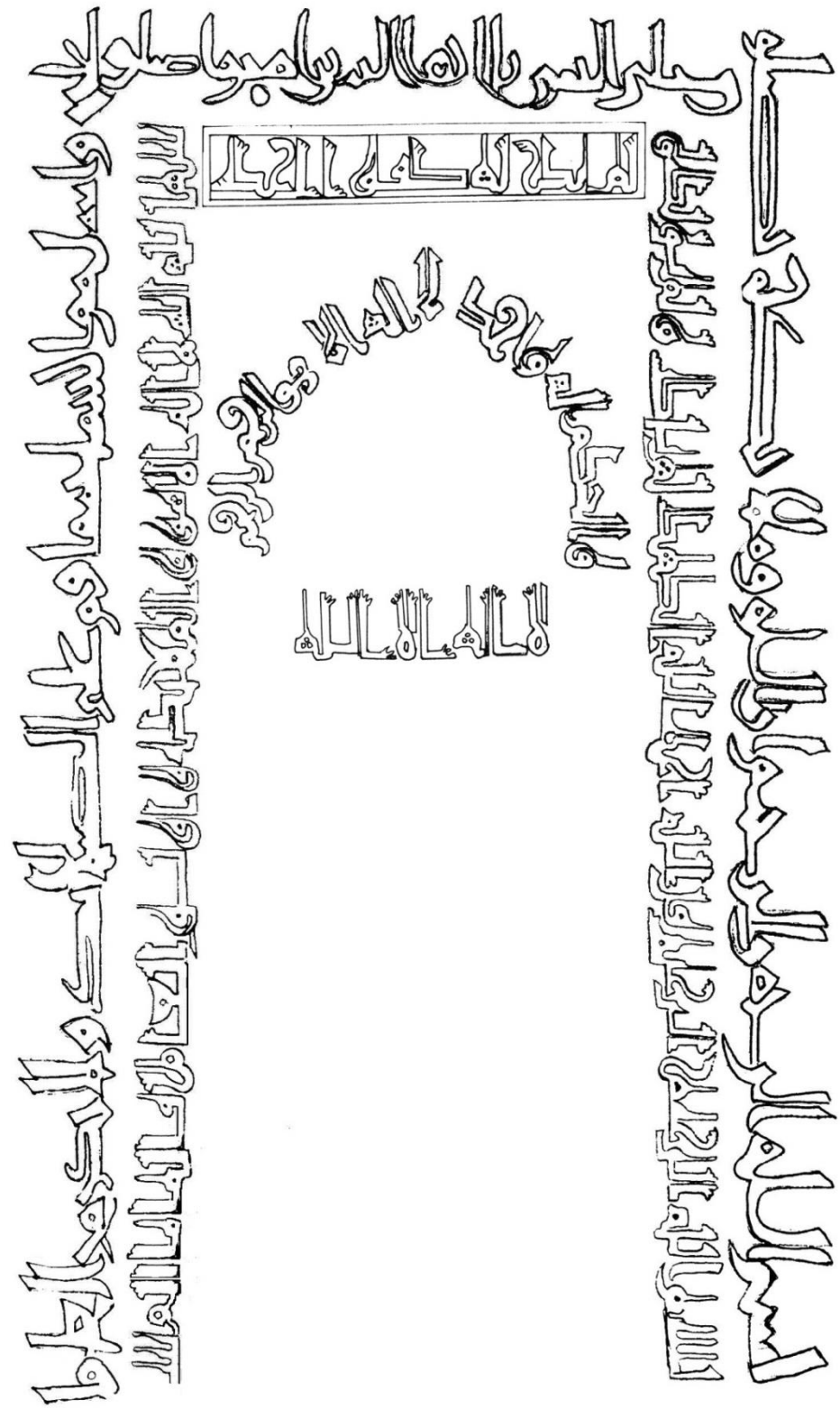
Foto 5: Rey Selçuklu Mihrabı Sütunçeleri

Foto 6: Rey Selçuklu Mihrabı Ajde-Kâri Süslemeleri

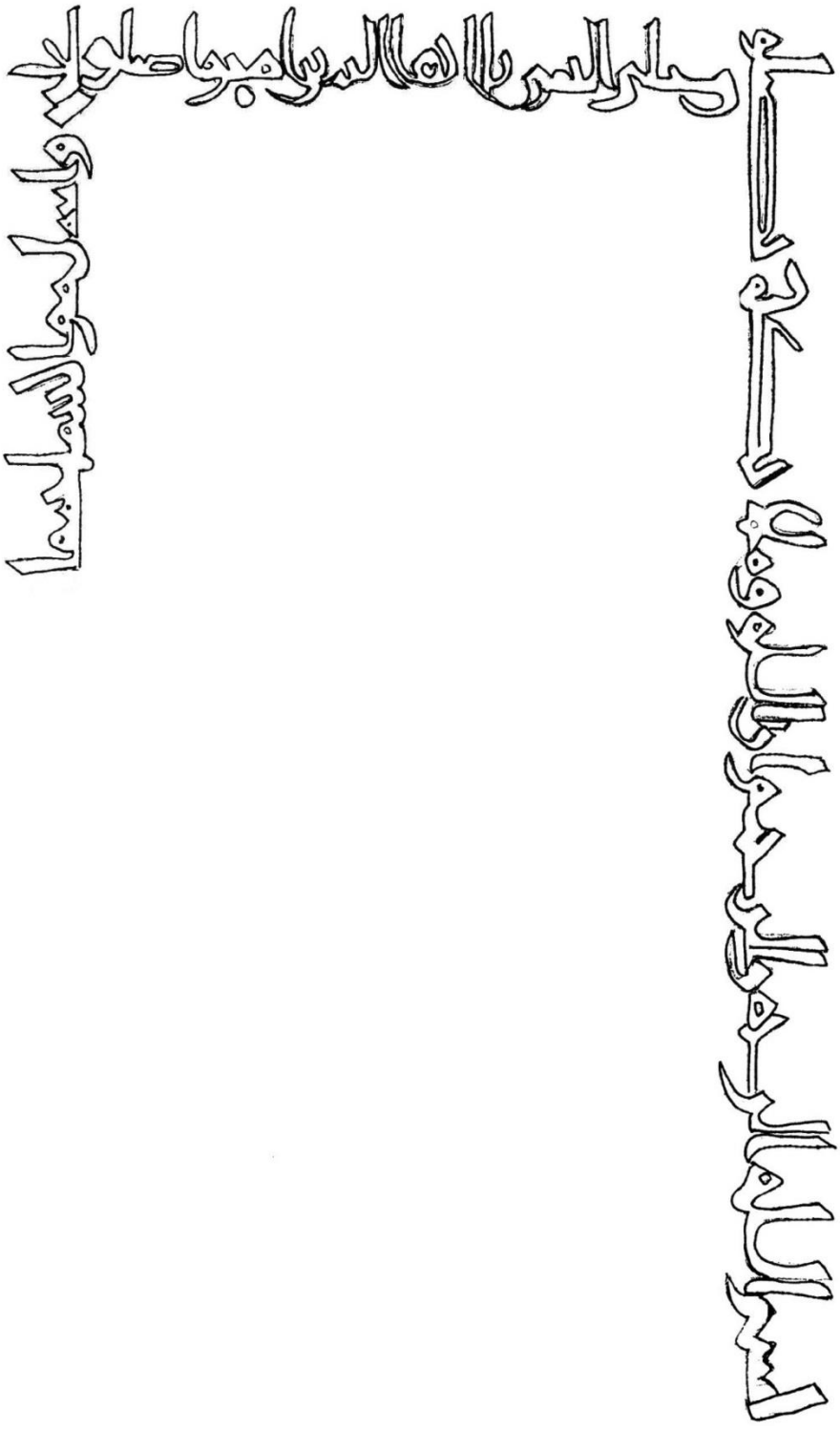
Foto 7: Rey Selçuklu Mihrabı Kitâbeleri

Çizim 3: Rey Selçuklu Mihrabı Kitâbeleri

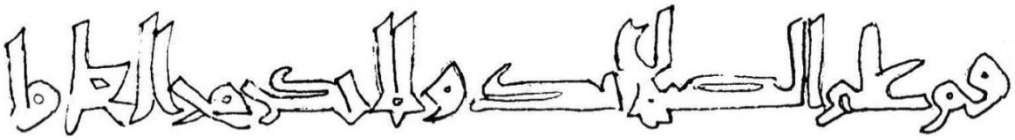
Foto 8: Rey Selçuklu Mihrabı Birinci Kitâbesinin İlk Kısmı

Çizim 4: Rey Selçuklu Mihrabı Birinci Kitâbesi İlk Kısmı

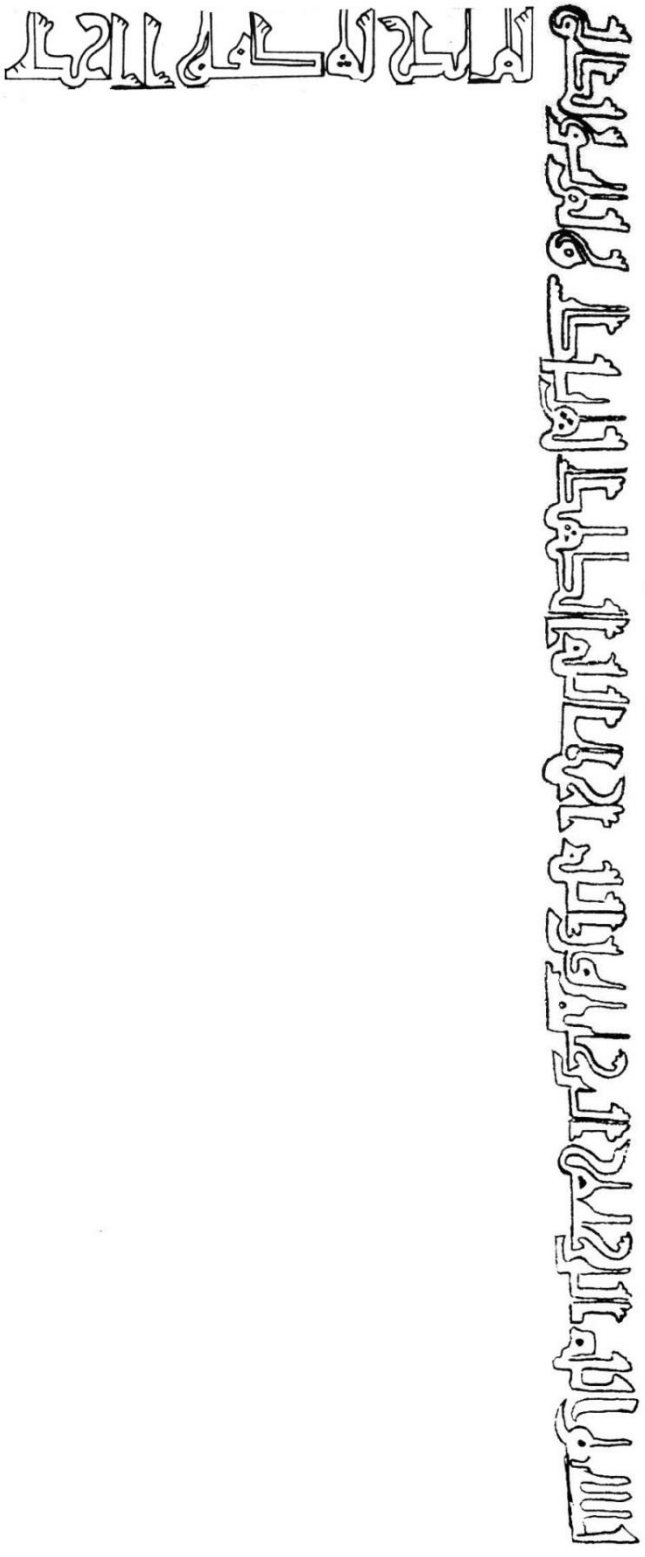
Foto 9: Rey Selçuklu Mihrabı Birinci Kitâbesinin İkinci Kısmı

Çizim 5: Rey Selçuklu Mihrabı Birinci Kitâbesi İkinci Kısmı

Foto 10: Rey Selçuklu Mihrabı İkinci Kitâbesinin İlk Kısmı

Çizim 6: Rey Selçuklu Mihrabı İkinci Kitâbesi İlk Kısmı

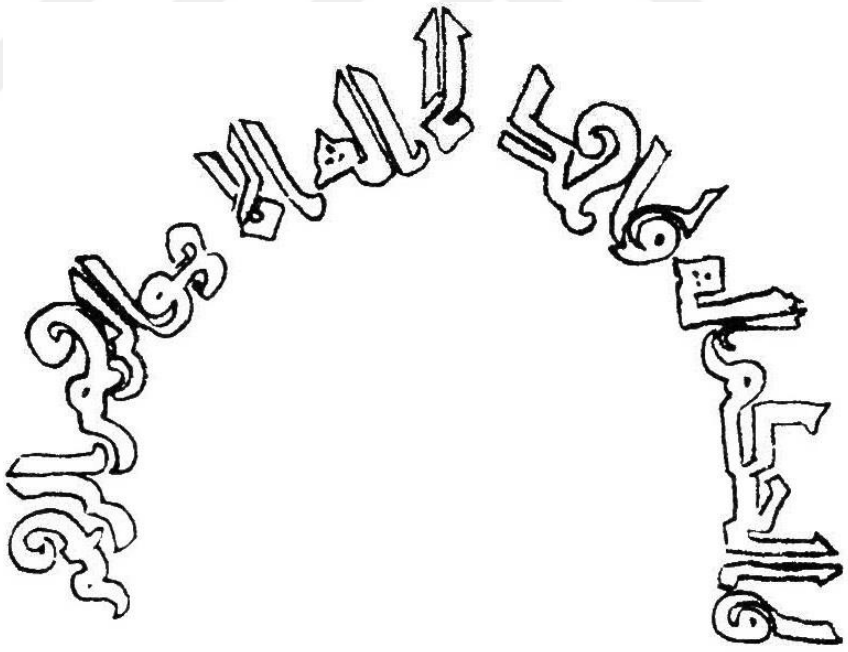
Foto 11: Rey Selçuklu Mihrabı İkinci Kitâbesinin İkinci Kısmı

Çizim 7: Rey Selçuklu Mihrabı İkinci Kitâbesi İkinci Kısmı

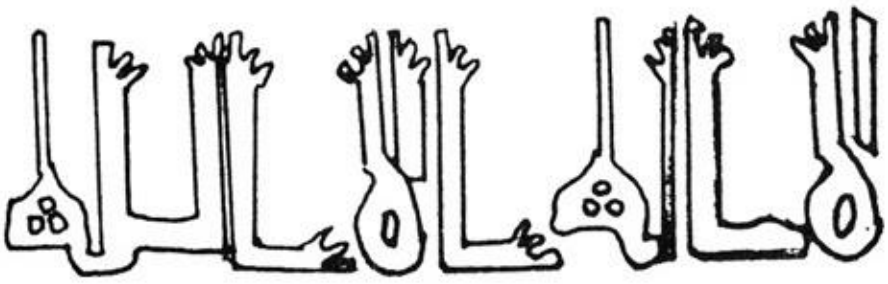
Foto 12: Rey Selçuklu Mihrabı Üçüncü Kitâbesi

Çizim 8: Rey Selçuklu Mihrabı Üçüncü Kitâbesi

Foto 13: Rey Selçuklu Mihrabı Dördüncü Kitâbesi

Çizim 9: Rey Selçuklu Mihrabı Dördüncü Kitâbesi

Foto 14: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 15: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 16: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

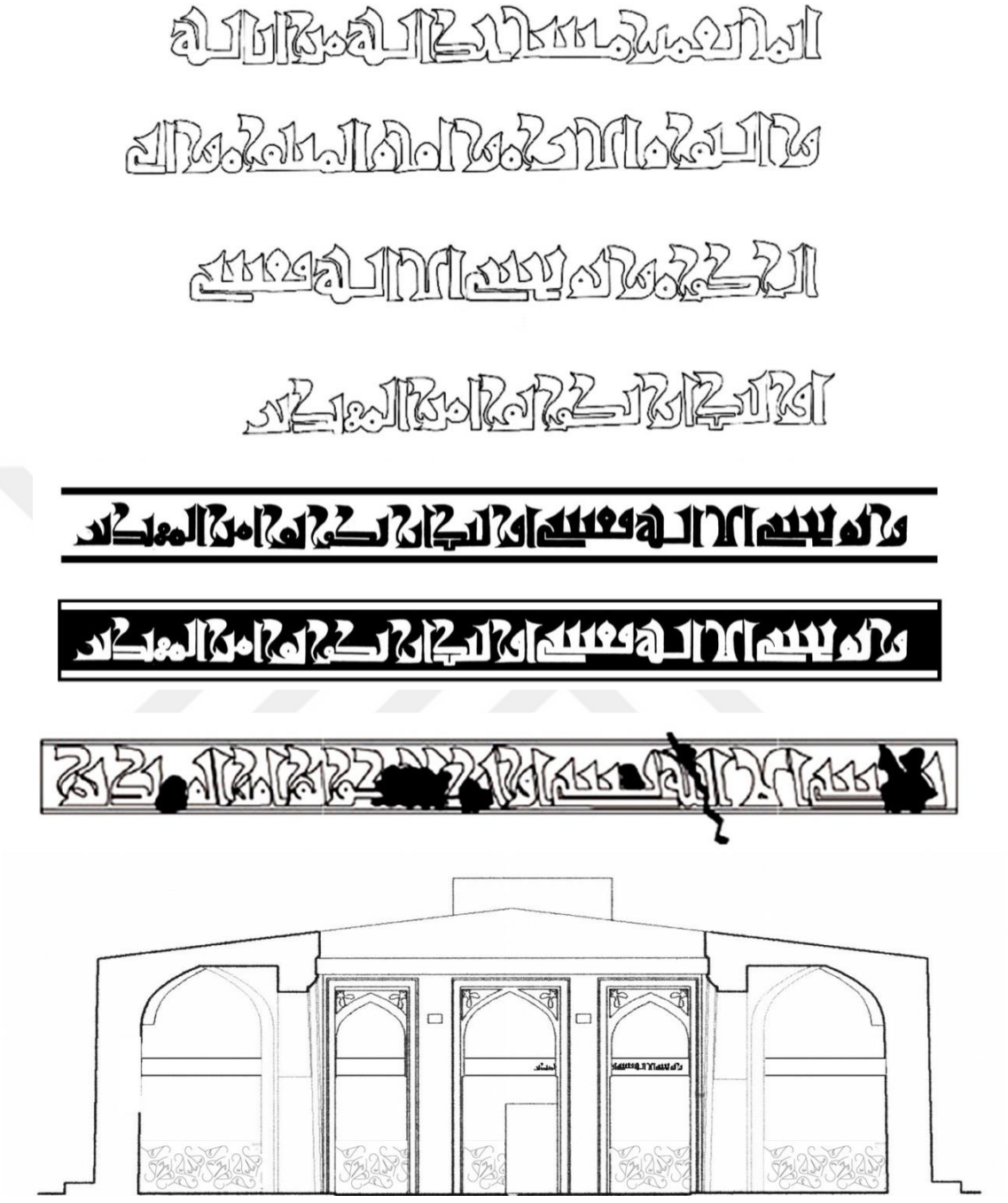
Foto 17: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 18: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 19: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Çizim 10: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesi

Foto 20: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Çizim 11: Espiye Mezgit Mescidi Kûfi Kitâbesi

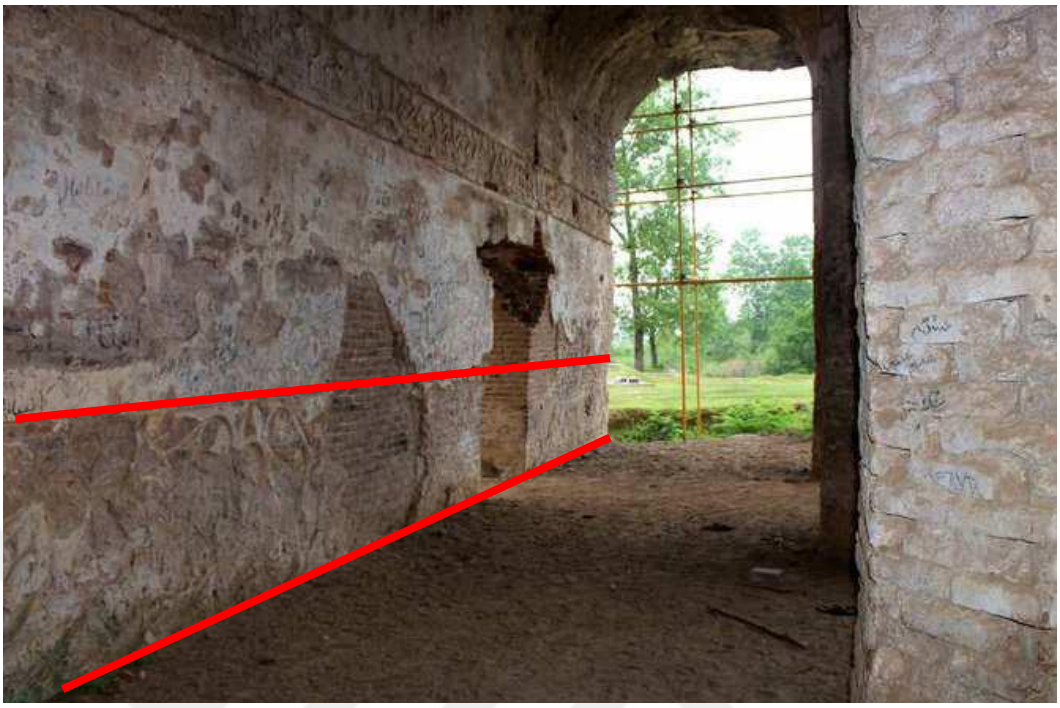

Foto 21: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

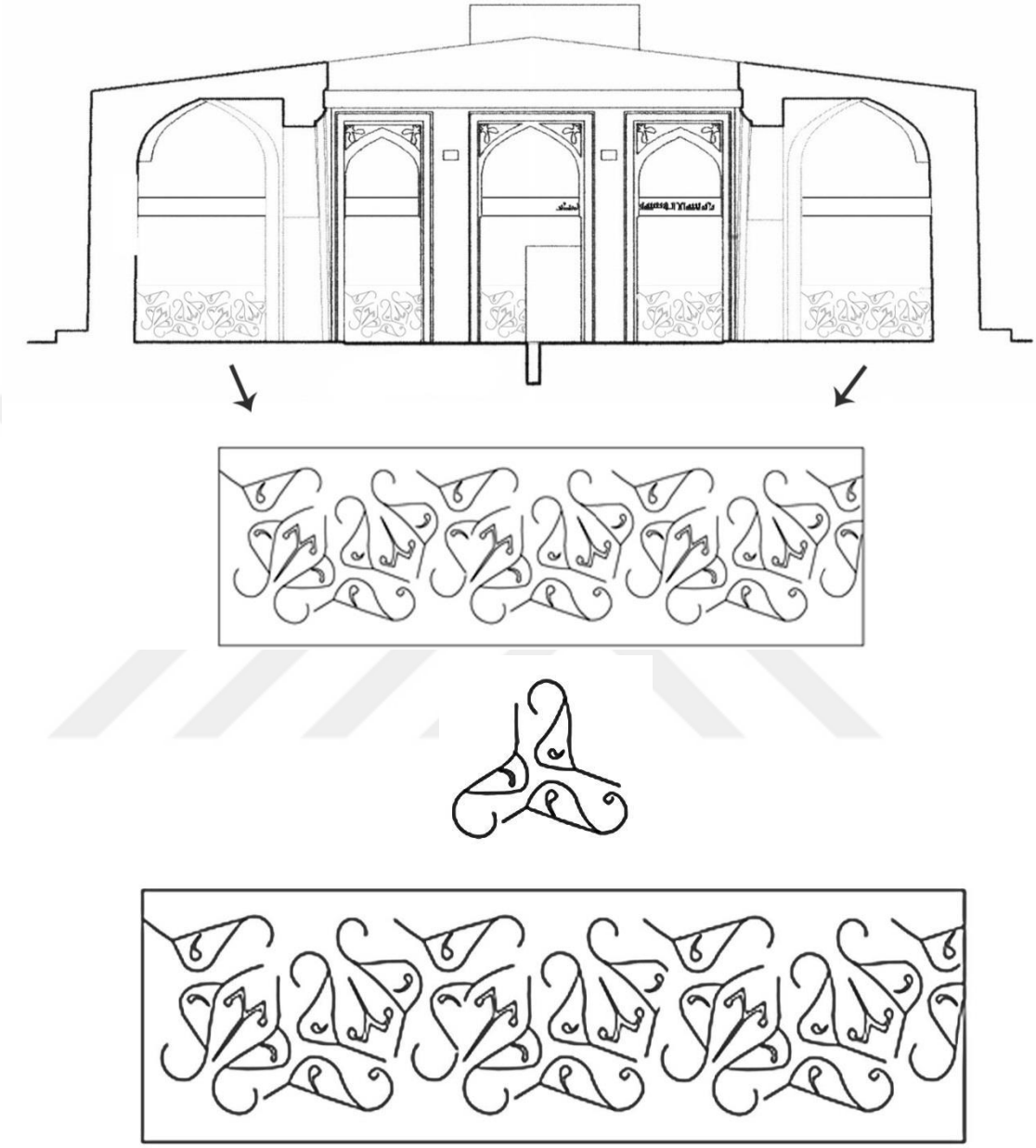
Foto 22: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 23: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 24: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Çizim 12: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

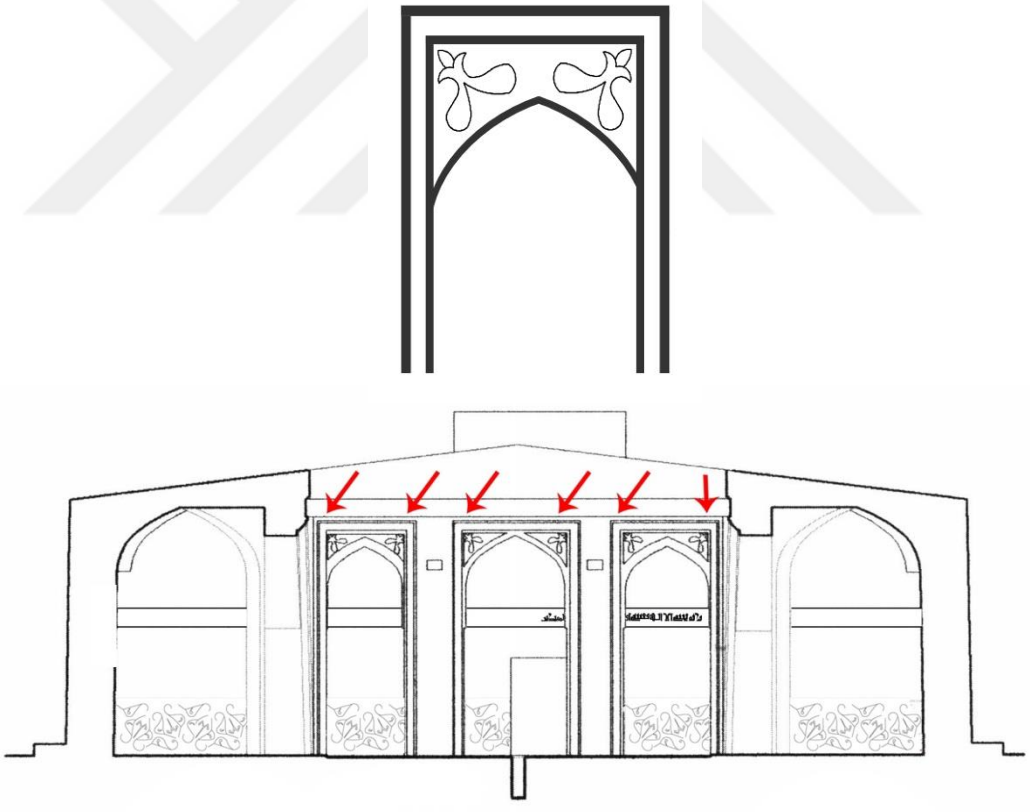
Foto 25: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 26: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Foto 27: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

Çizim 13: Espiye Mezgit Mescidi Alçı Süslemeleri

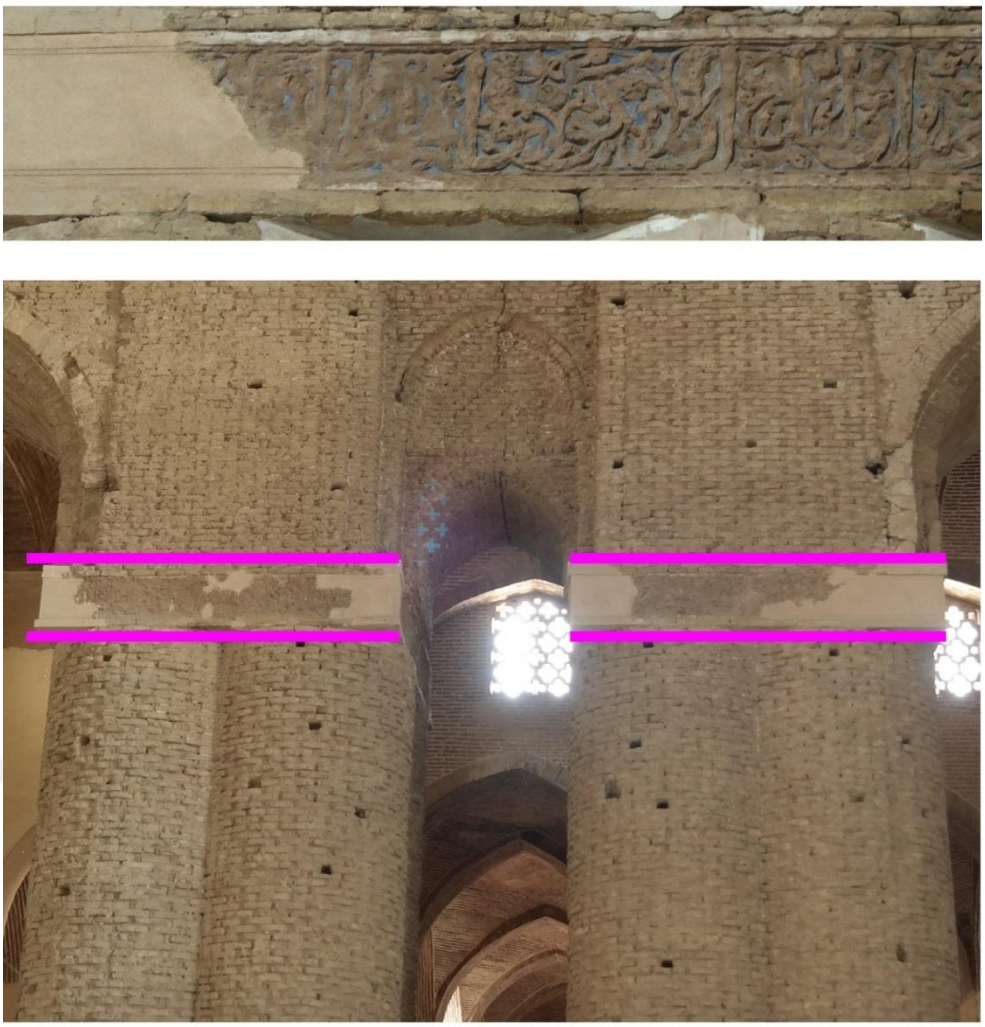

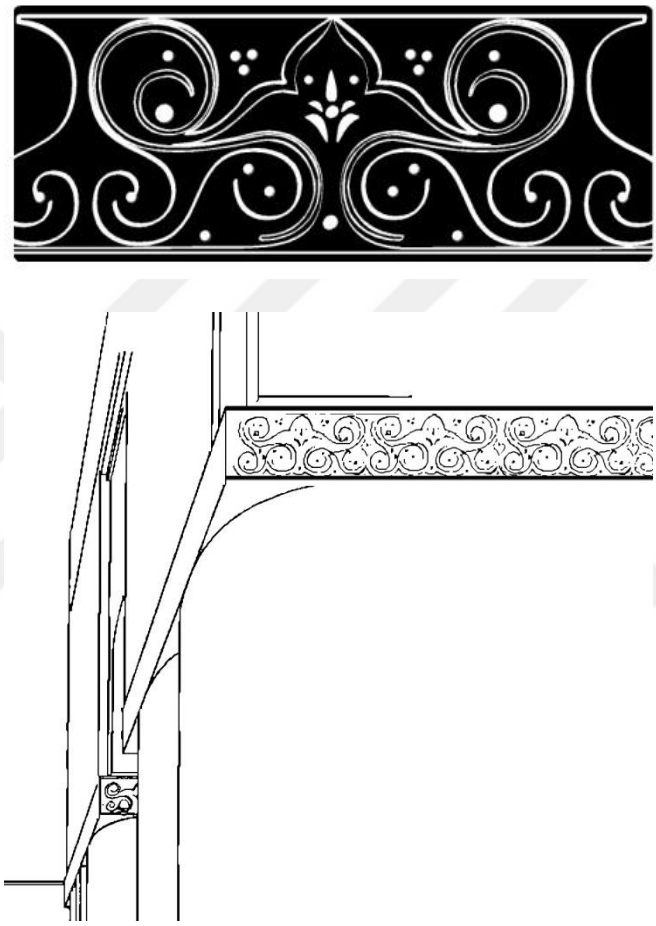
Foto 28: İsfahan Mescid-i Cuması Melikşâh Kubbesi Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 29: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Süslemeleri

Foto 30: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Süslemeleri

Çizim 14: İsfahan Mescid-i Cuması Melikşâh Kubbesindeki Alçı Süslemeler

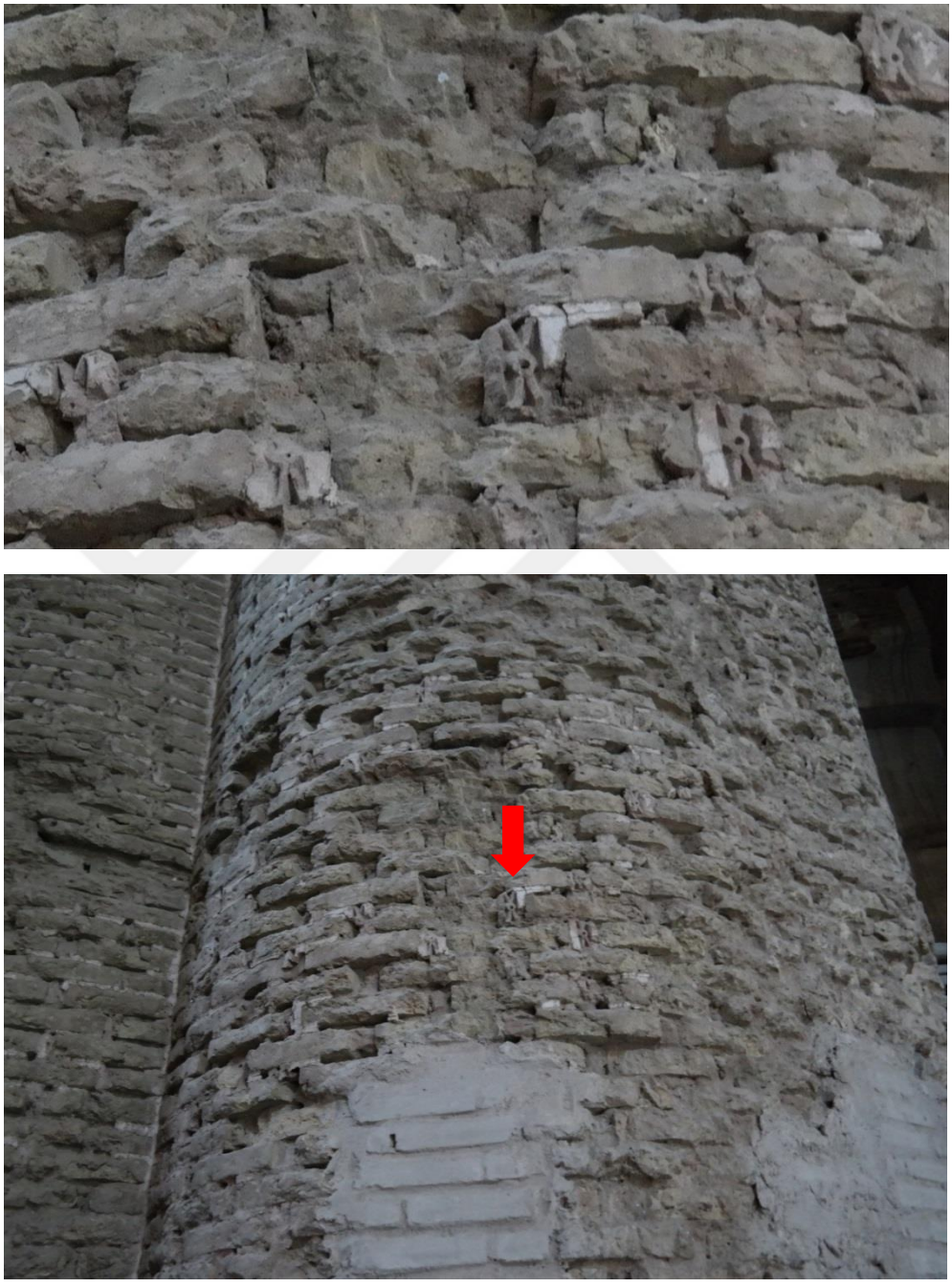

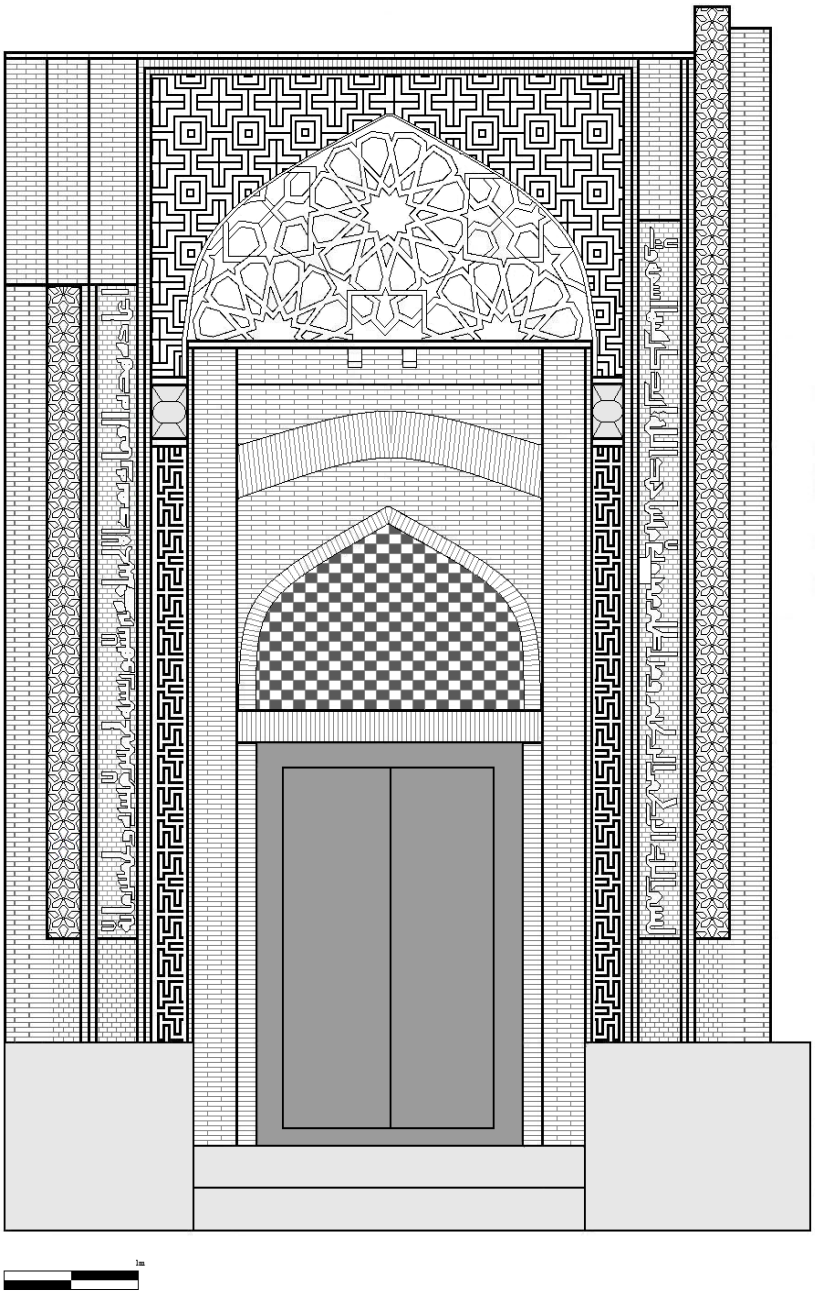
Foto 31: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 15: İsfahan Mescid-i Cuması Melikşâh Kubbesindeki Alçı Derz Süslemeleri

Foto 32: İsfahan Mescid-i Cuması Kuzey Doğu Taçkapısı

Çizim 16: İsfahan Mescid-i Cuması'nın Kuzey Doğu Taçkapısı
(İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivinden)

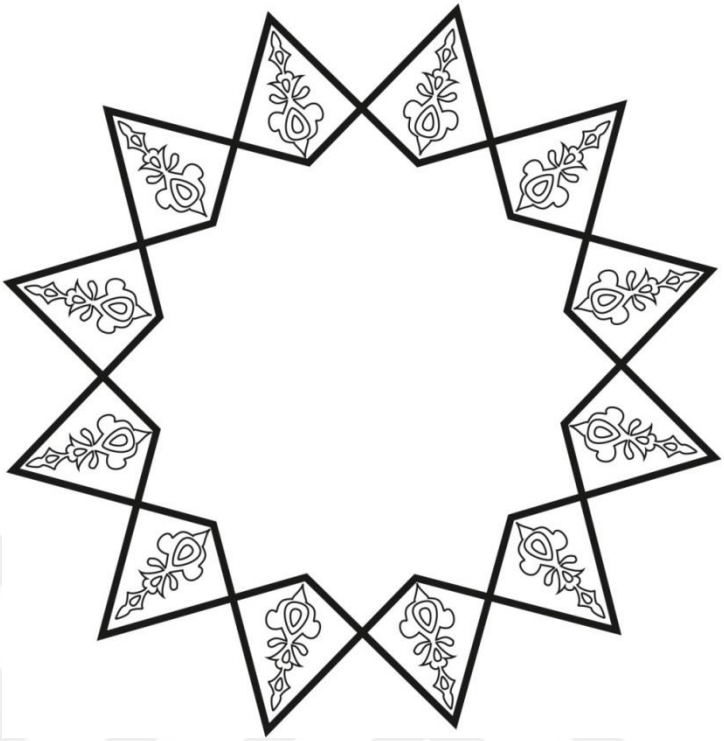
Foto 33: İsfahan Mescid-i Cuması
Kuzey Doğu Taçkapısı 1923 Yılındaki Durumu
(İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivinden)

Foto 34: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

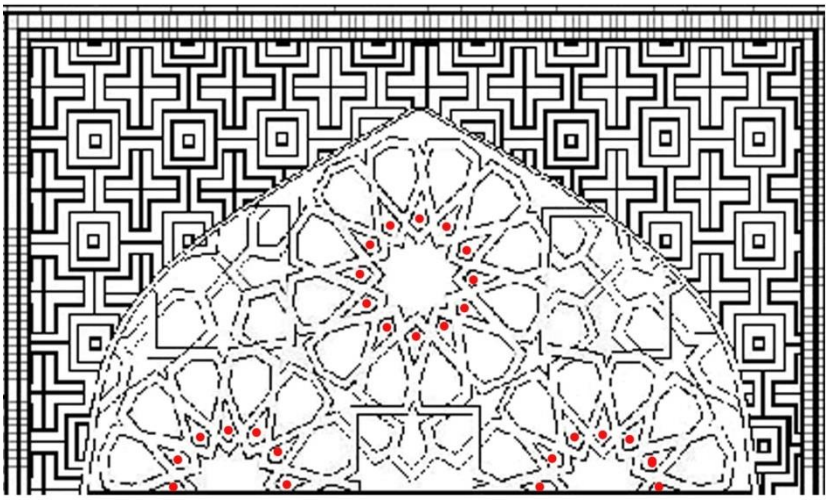

Foto 35: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 17: İsfahan Mescid-i Cuması'nın Kuzey Doğu Taçkapısı Alçı Derz Süslemeleri

(İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivinden)

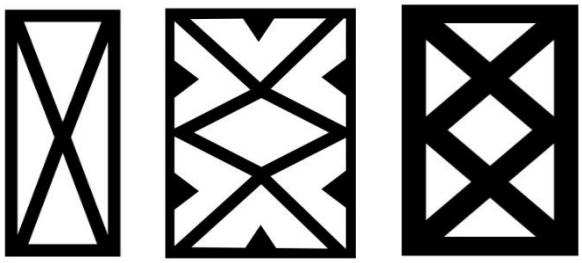

Çizim 18: İsfahan Mescid-i Cuması'nın Kuzey Doğu Taçkapısı Alçı Derz Süslemeleri

(İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivinden)

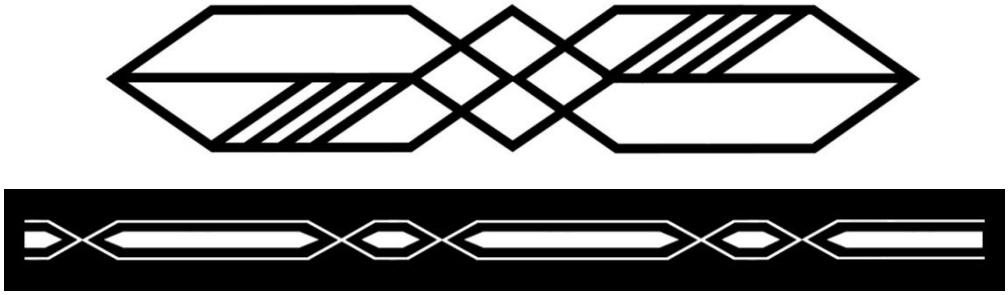
Foto 36: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örnekleri

Çizim 19: İsfahan Mescid-i Cuması'nın
Kuzey Doğu Taçkapısı Alçı Derz Süslemeleri

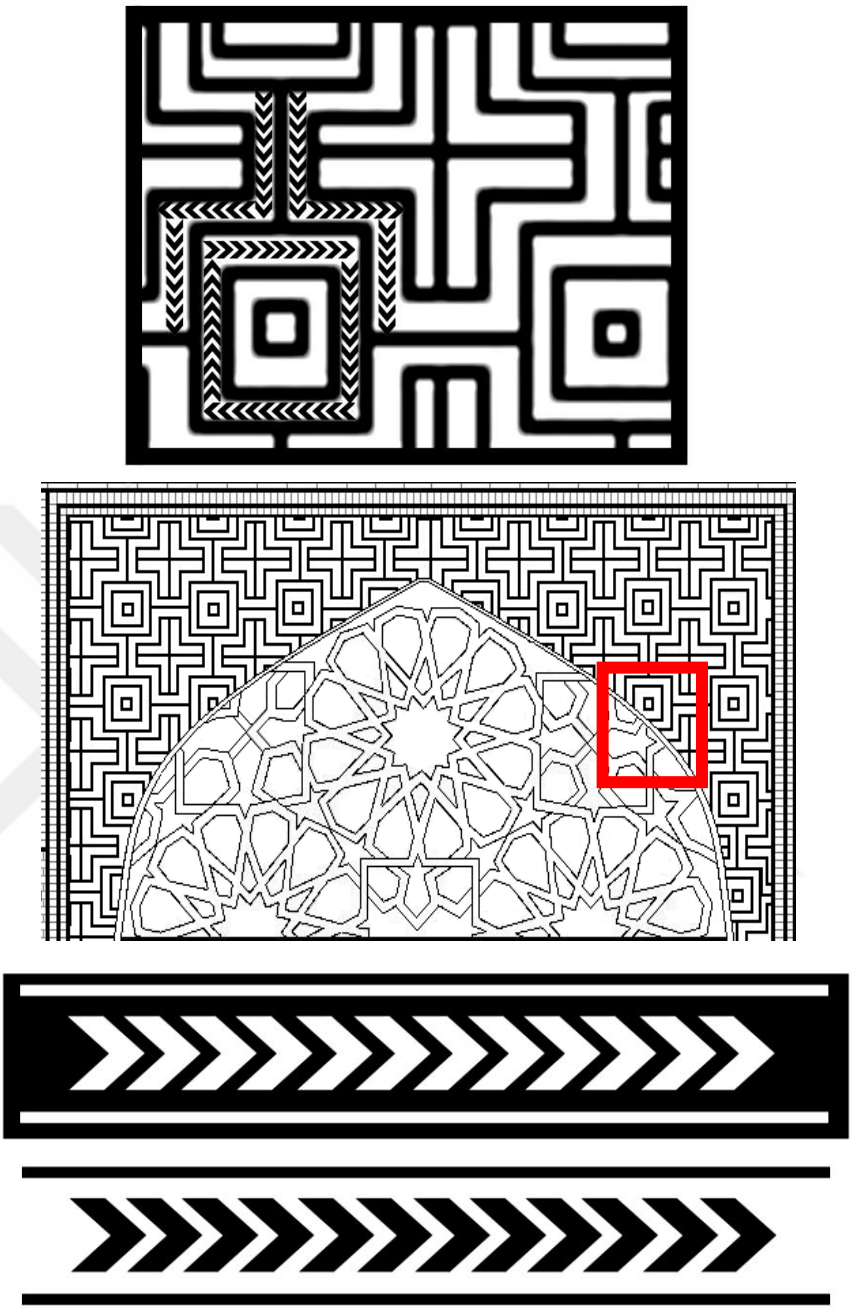
Foto 37: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örnekleri

Çizim 20: İsfahan Mescid-i Cuması'nın
Kuzey Doğu Taçkapısı Alçı Derz Süslemeleri

Foto 38: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örnekleri

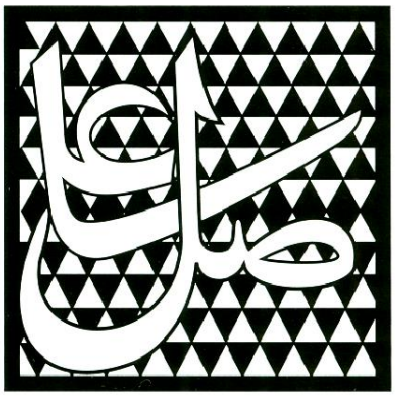
Çizim 21: İsfahan Mescid-i Cuması'nın

Kuzey Doğu Taçkapısı Alçı Derz Süslemeleri

(İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivinden)

Foto 39: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

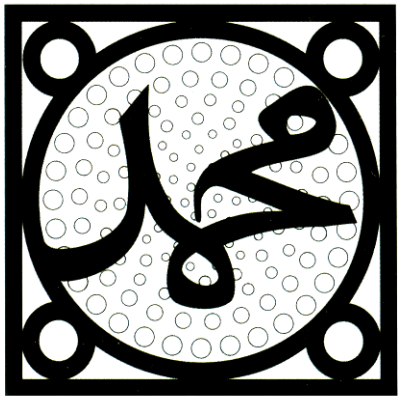

Çizim 22: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği*

* İsfahan Cuma Camii alçı derz süslemelerinin çizimlerinin kaynağı, Muhammed Hüseyin Halimi'nin "Zibayişinasi Hat der Mescid-i Cami-i İsfahan" eseridir.

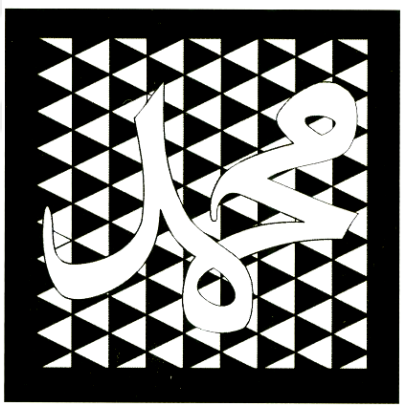
Foto 40: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 23: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

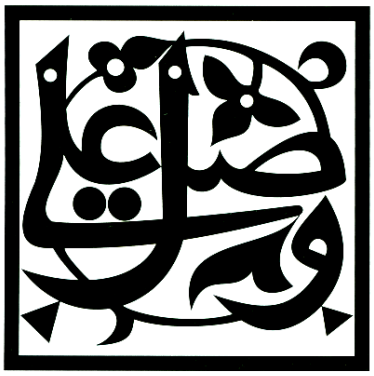
Foto 41: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 24: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

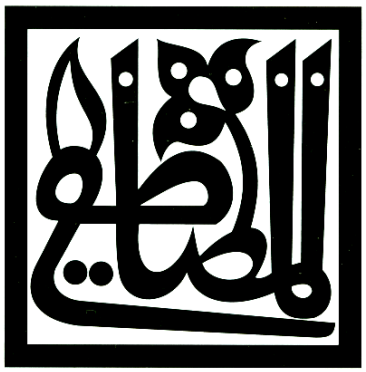
Foto 42: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 25: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

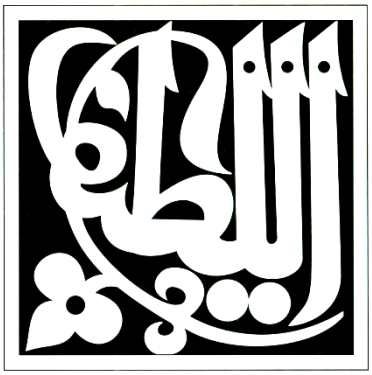
Foto 43: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 26: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

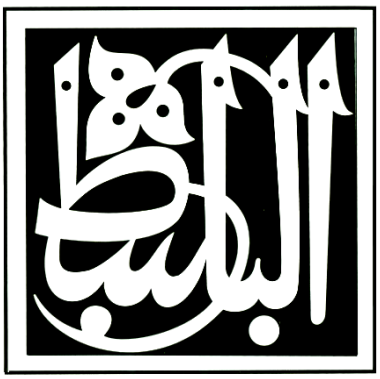
Foto 44: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 27: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

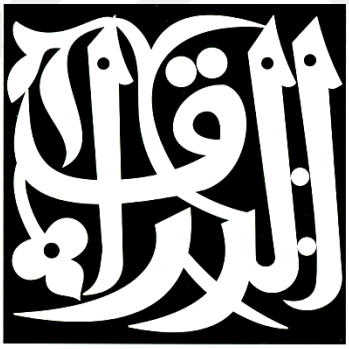
Foto 45: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 28: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 46: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 29: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

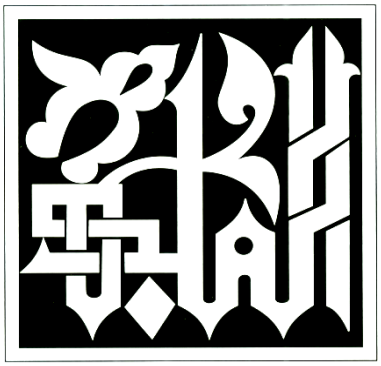
Foto 47: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 30: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

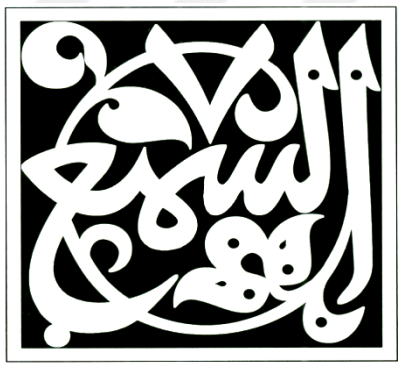
Foto 48: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 31: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 49: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 32: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 50: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 33: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 51: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 34: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 52: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 35: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 53: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 36: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 54: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 37: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 55: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 38: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 56: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 39: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

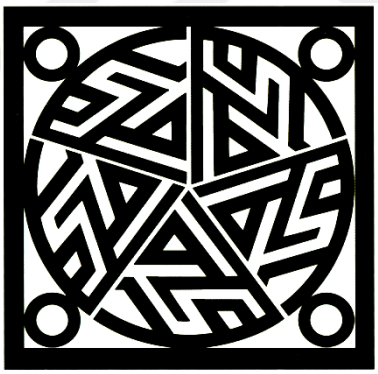
Foto 57: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 40: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

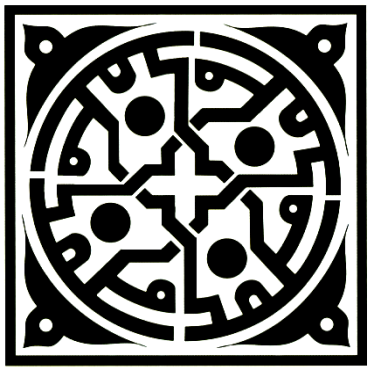
Foto 58: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 41: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

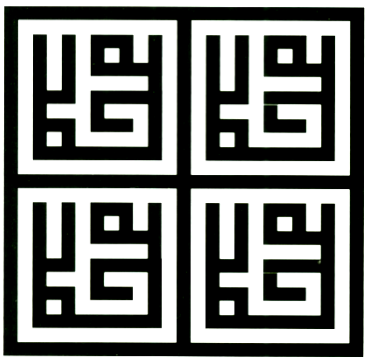
Foto 59: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 42: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

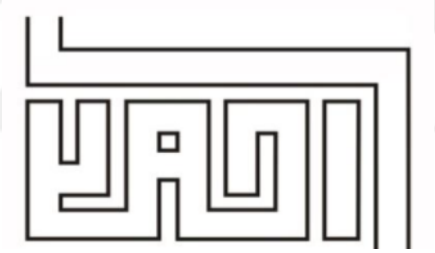
Foto 60: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 43: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

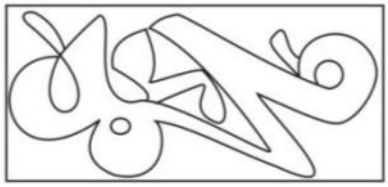
Foto 61: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 44: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

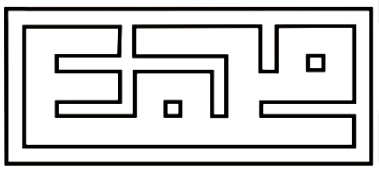
Foto 62: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 45: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

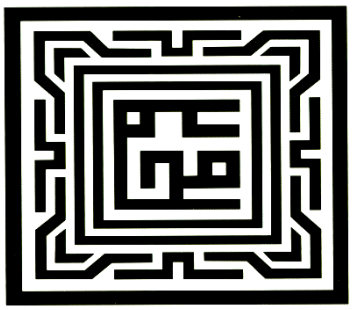
Foto 63: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 46: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

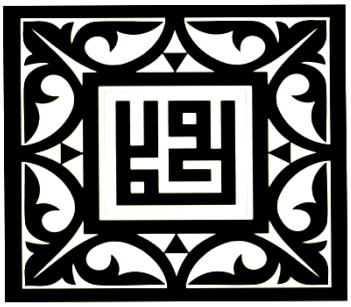
Foto 64: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 47: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 65: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 48: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 66: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 49: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

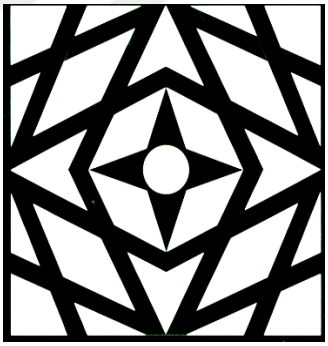
Foto 67: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 50: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

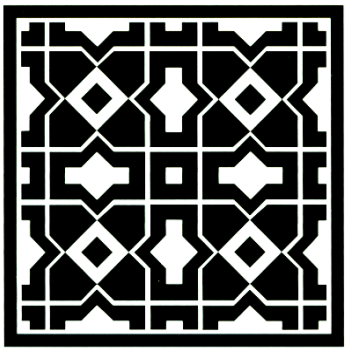
Foto 68: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 51: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

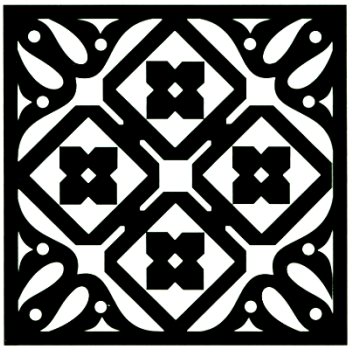
Foto 69: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 52: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

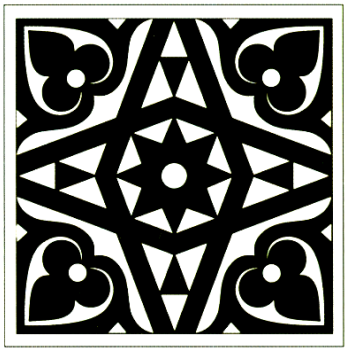
Foto 70: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 53: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

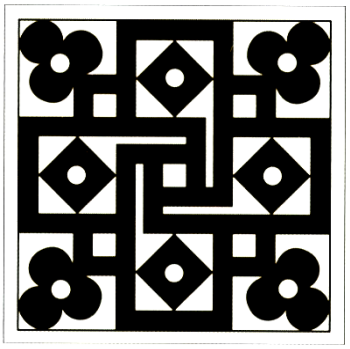
Foto 71: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 54: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

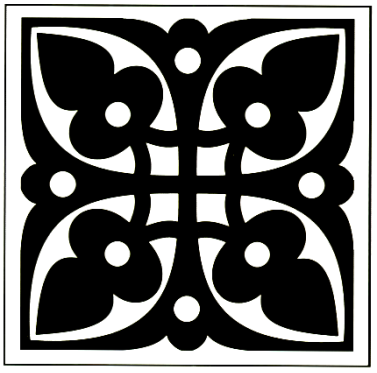
Foto 72: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 55: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

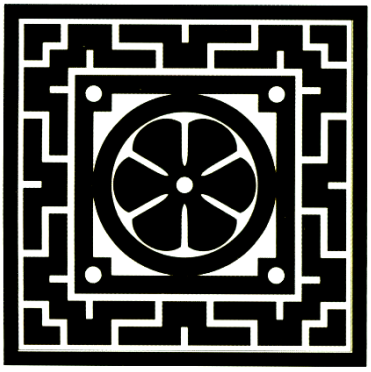
Foto 73: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 56: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

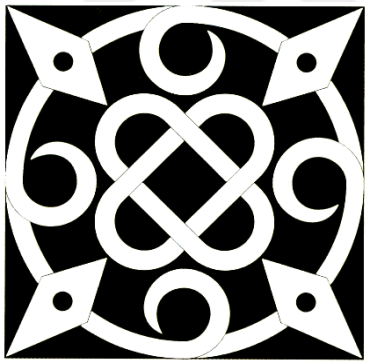
Foto 74: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 57: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

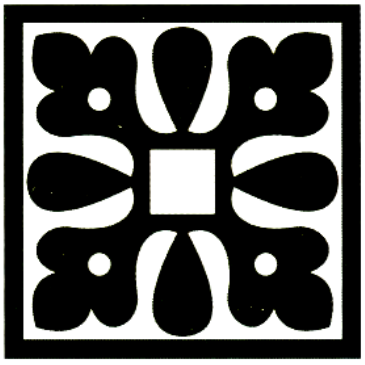
Foto 75: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 58: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

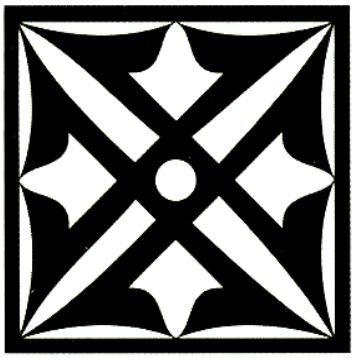
Foto 76: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 59: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

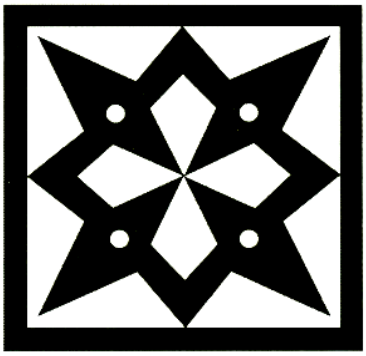
Foto 77: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 60: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

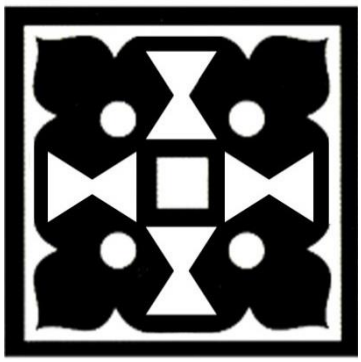
Foto 78: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 61: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

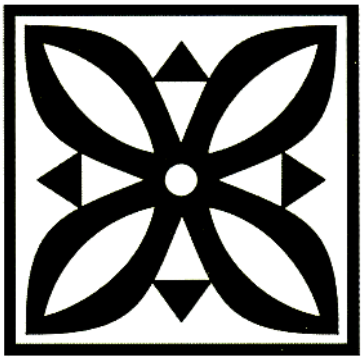
Foto 79: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 62: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

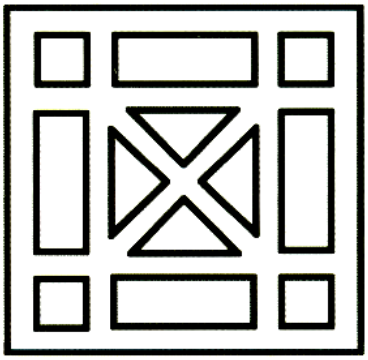
Foto 80: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 63: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

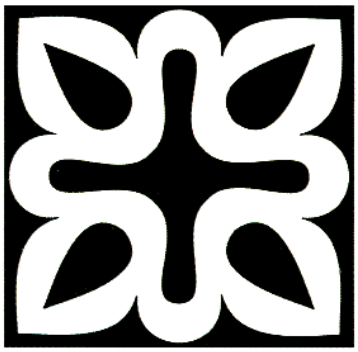
Foto 81: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 64: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

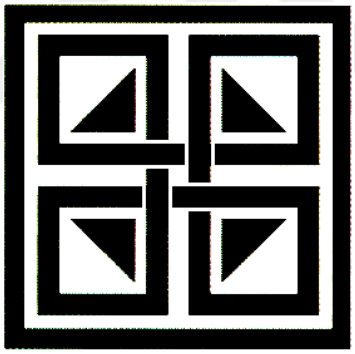
Foto 82: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 65: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

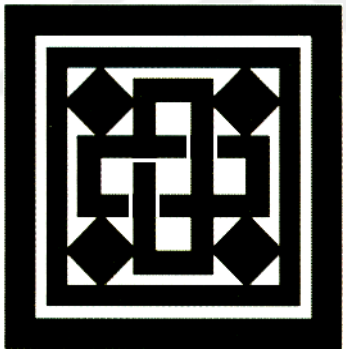
Foto 83: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 66: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

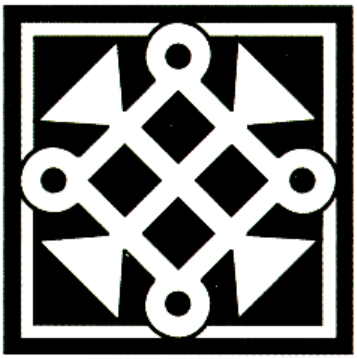
Foto 84: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 67: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 85: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 68: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

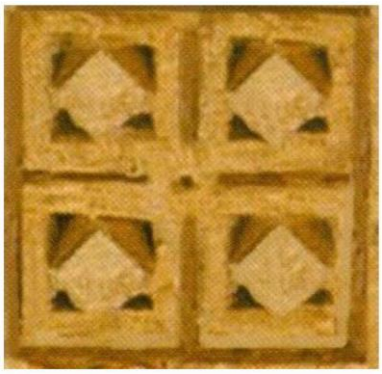
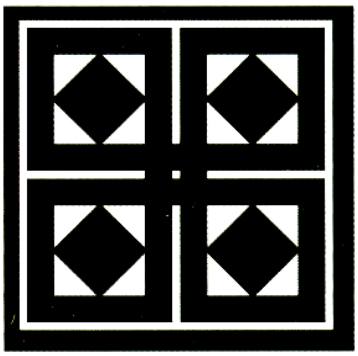

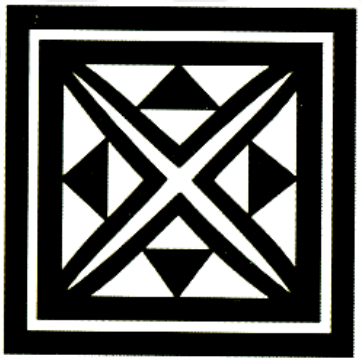
Foto 86: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 69: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

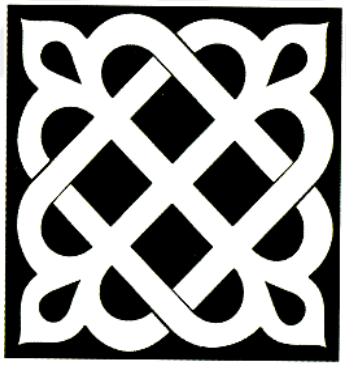
Foto 87: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 70: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

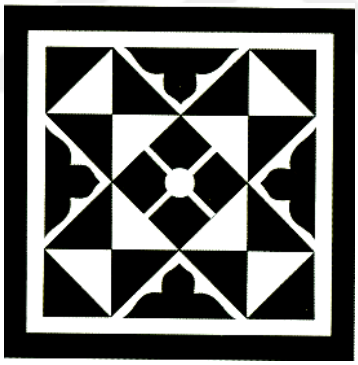
Foto 88: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 71: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

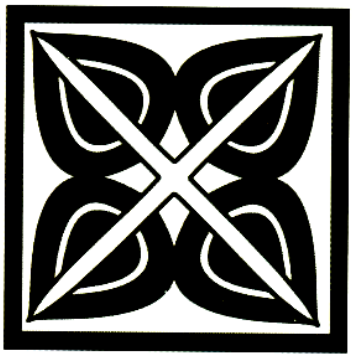
Foto 89: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 72: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 90: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 73: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

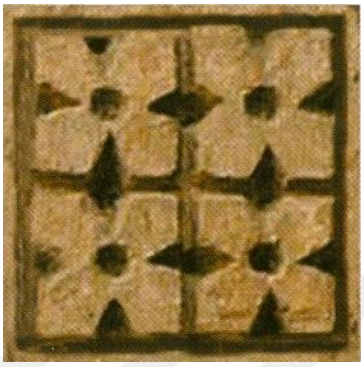
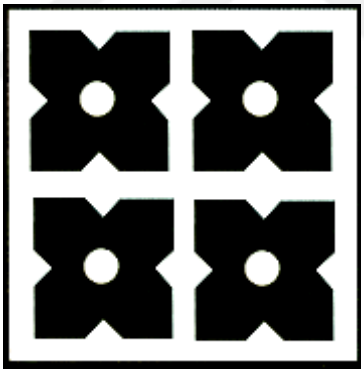

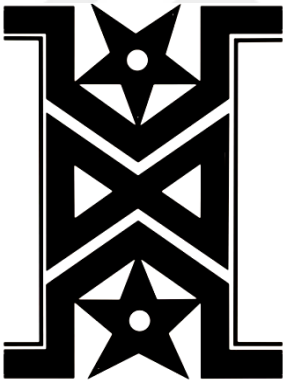
Foto 91: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 74: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

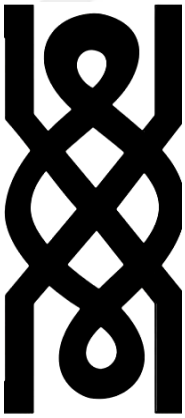
Foto 92: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 75: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 93: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 76: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

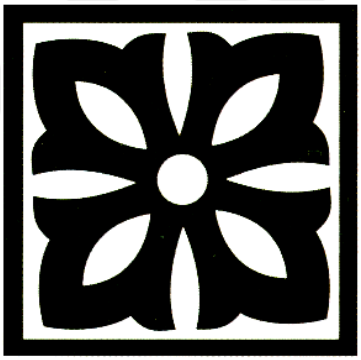
Foto 94: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 77: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

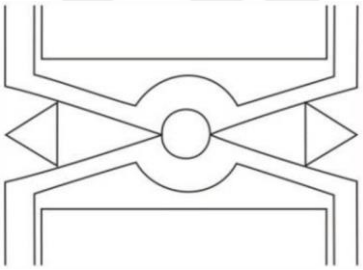
Foto 95: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 78: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

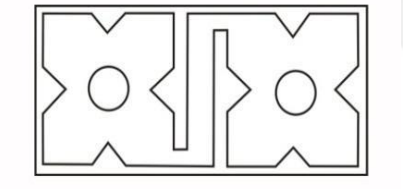
Foto 96: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 79: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

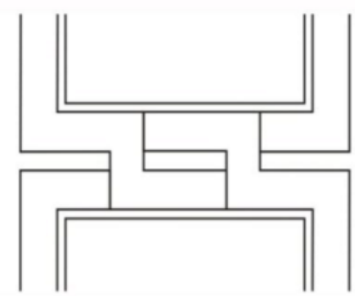
Foto 97: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 80: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

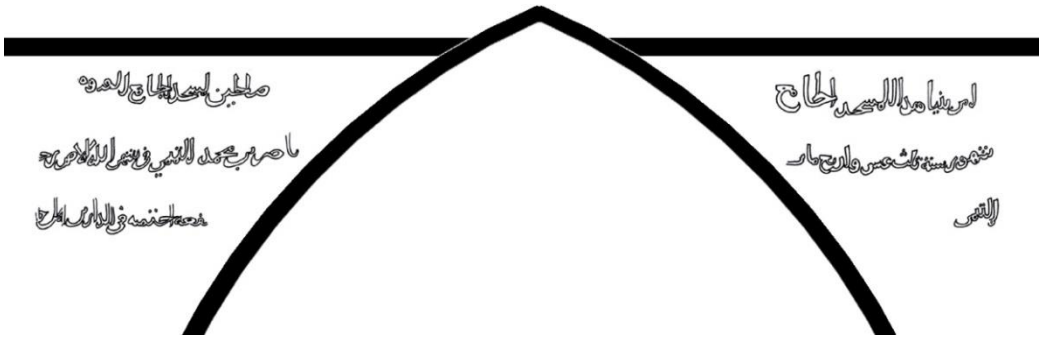
Foto 98: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Çizim 81: İsfahan Mescid-i Cuması Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 99: Korveh (Kerveh) Cuma Camii

Çizim 82: Korveh (Kerveh) Cuma Camii İnşa Kitâbesi

Foto 100: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kalem İşi Kitâbesi

Foto 101: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağı

Foto 102: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağı

Foto 103: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağından Ayrıntı

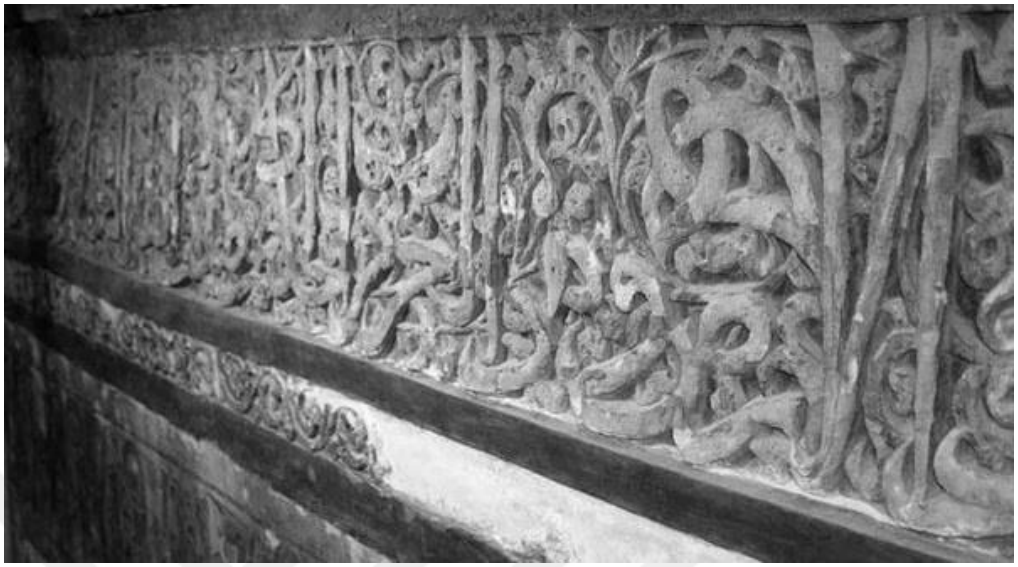

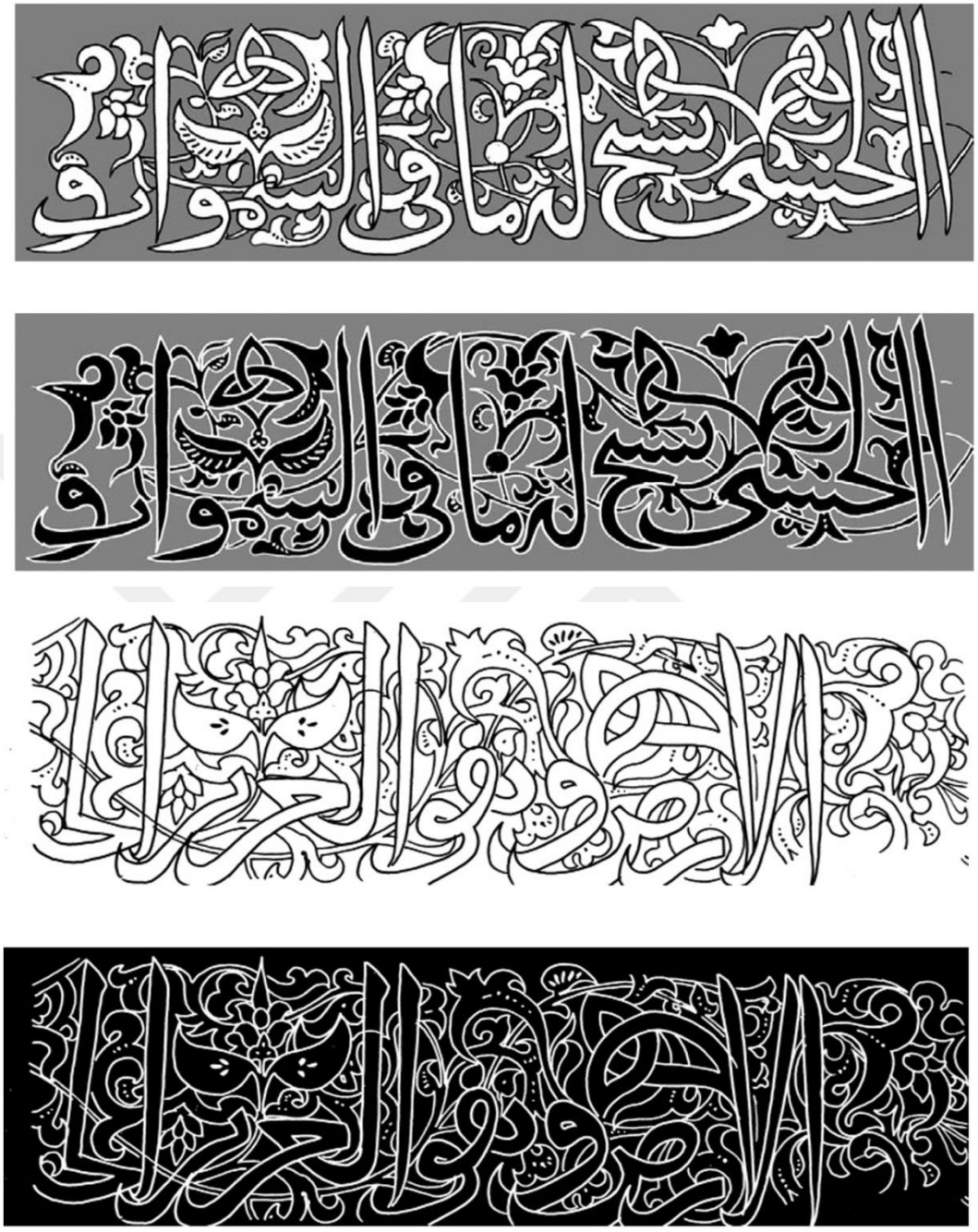
Foto 104: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağından Ayrıntı

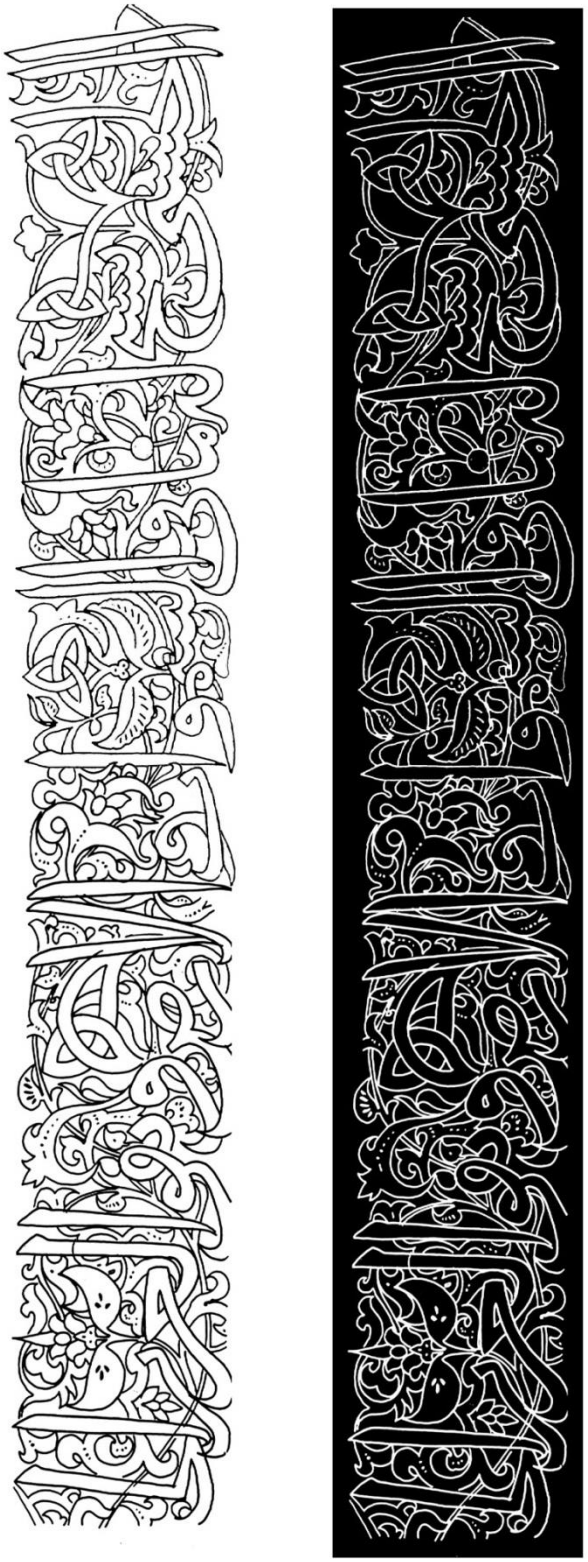
Foto 105: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 106: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Çizim 83: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağı

Çizim 84: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Kûfî Yazı Kuşağı

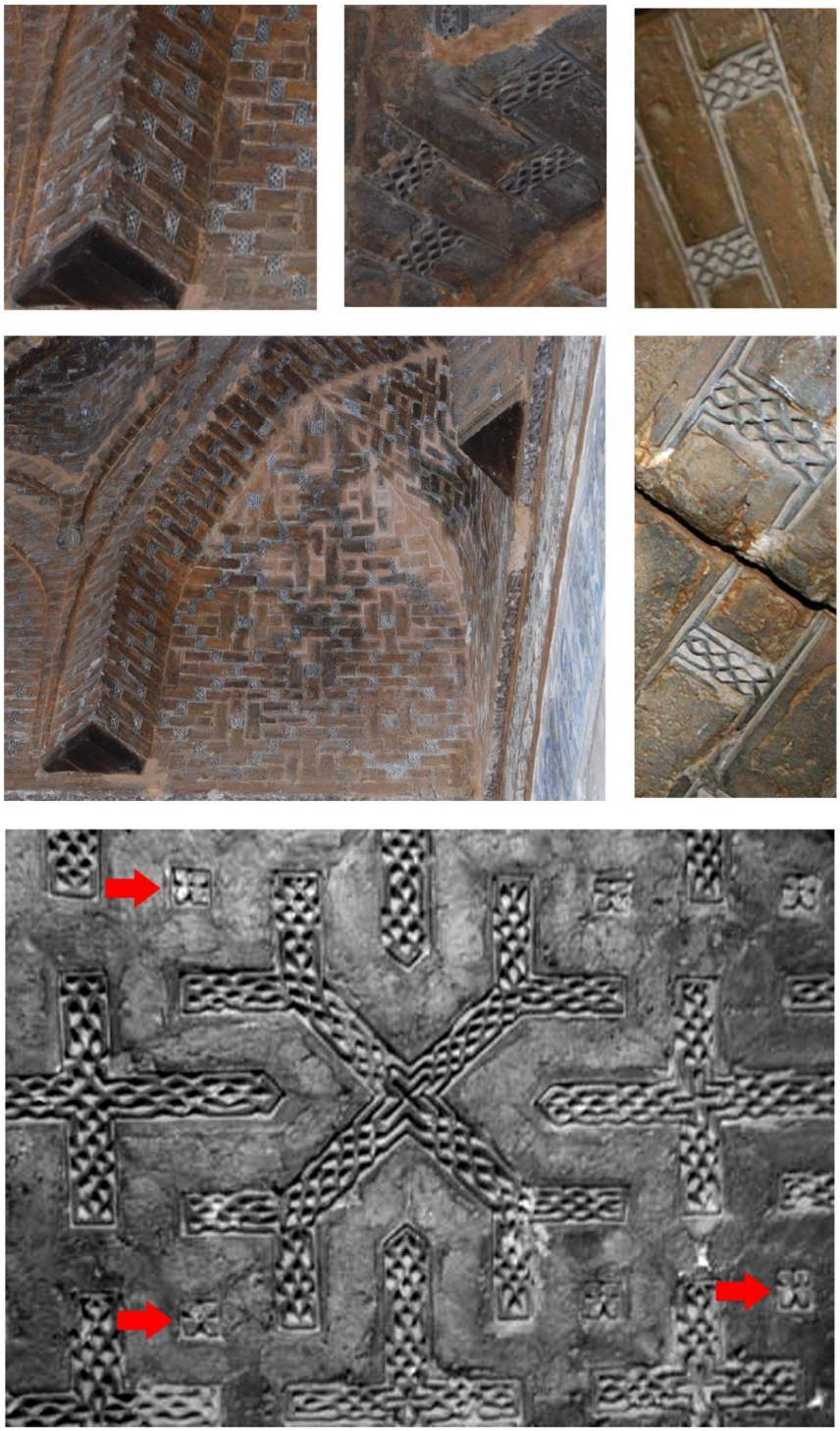
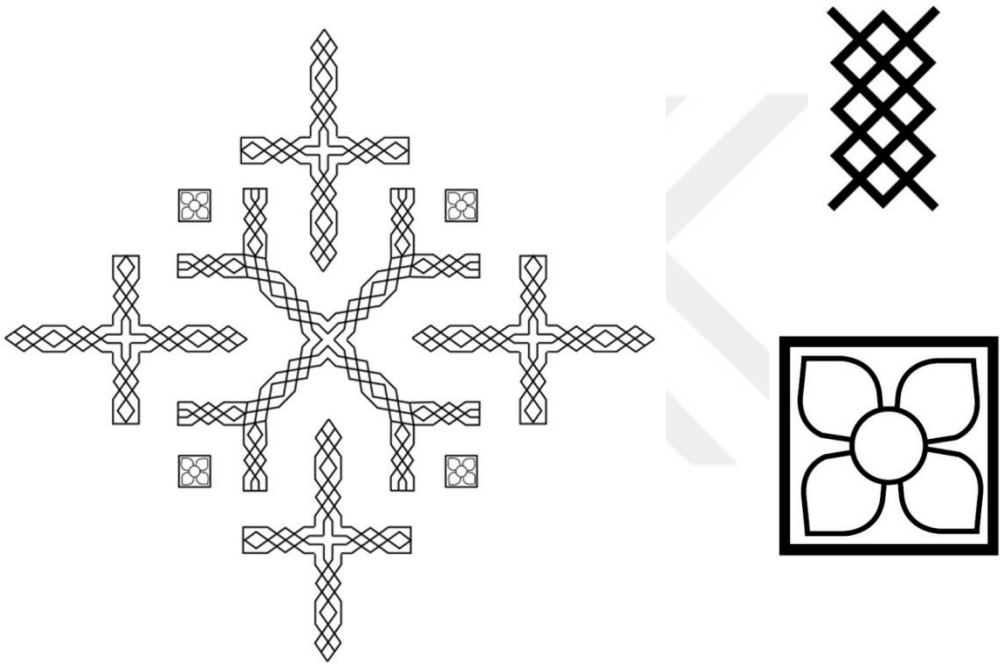

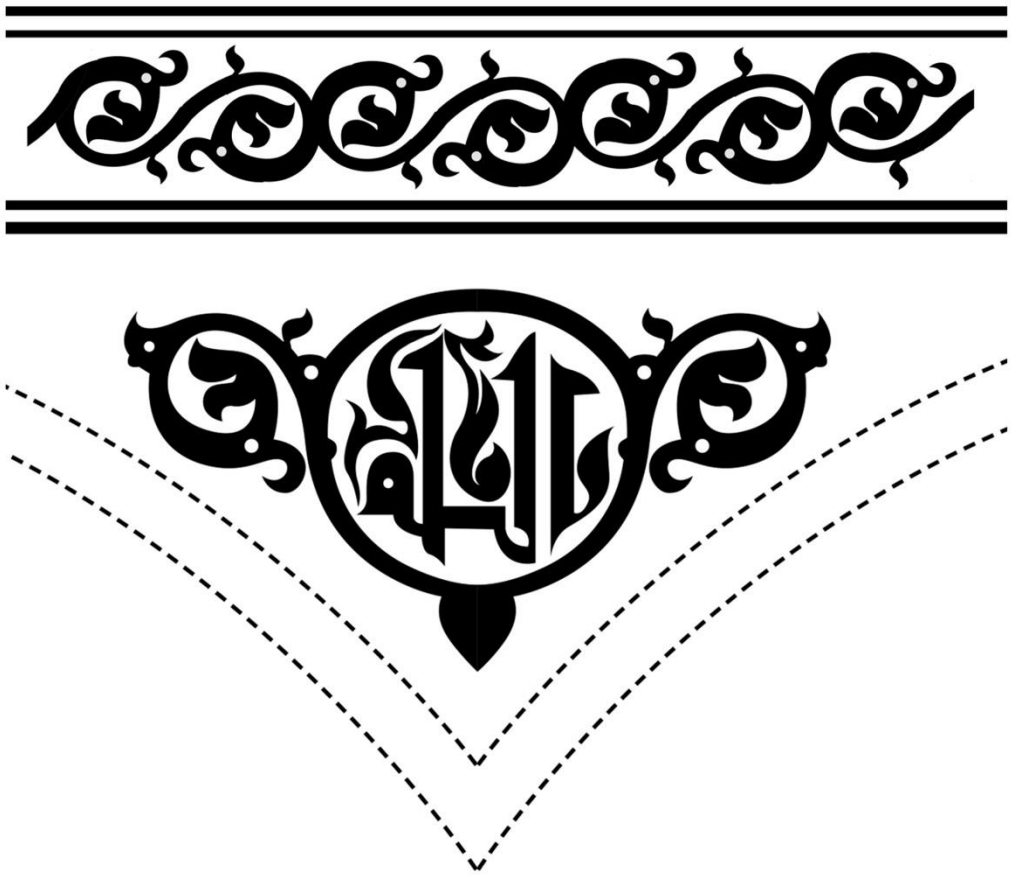
Foto 107: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

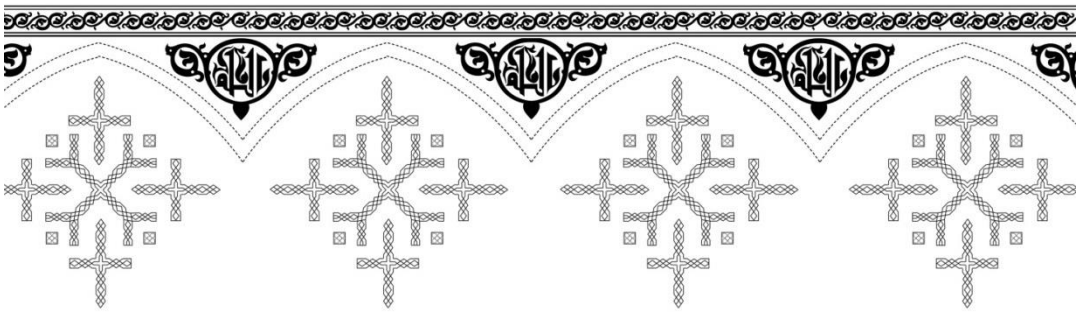
Çizim 85: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Derz Süsleme Örneği

Foto 108: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 86: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Süslemeleri

Çizim 87: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Süslemeleri

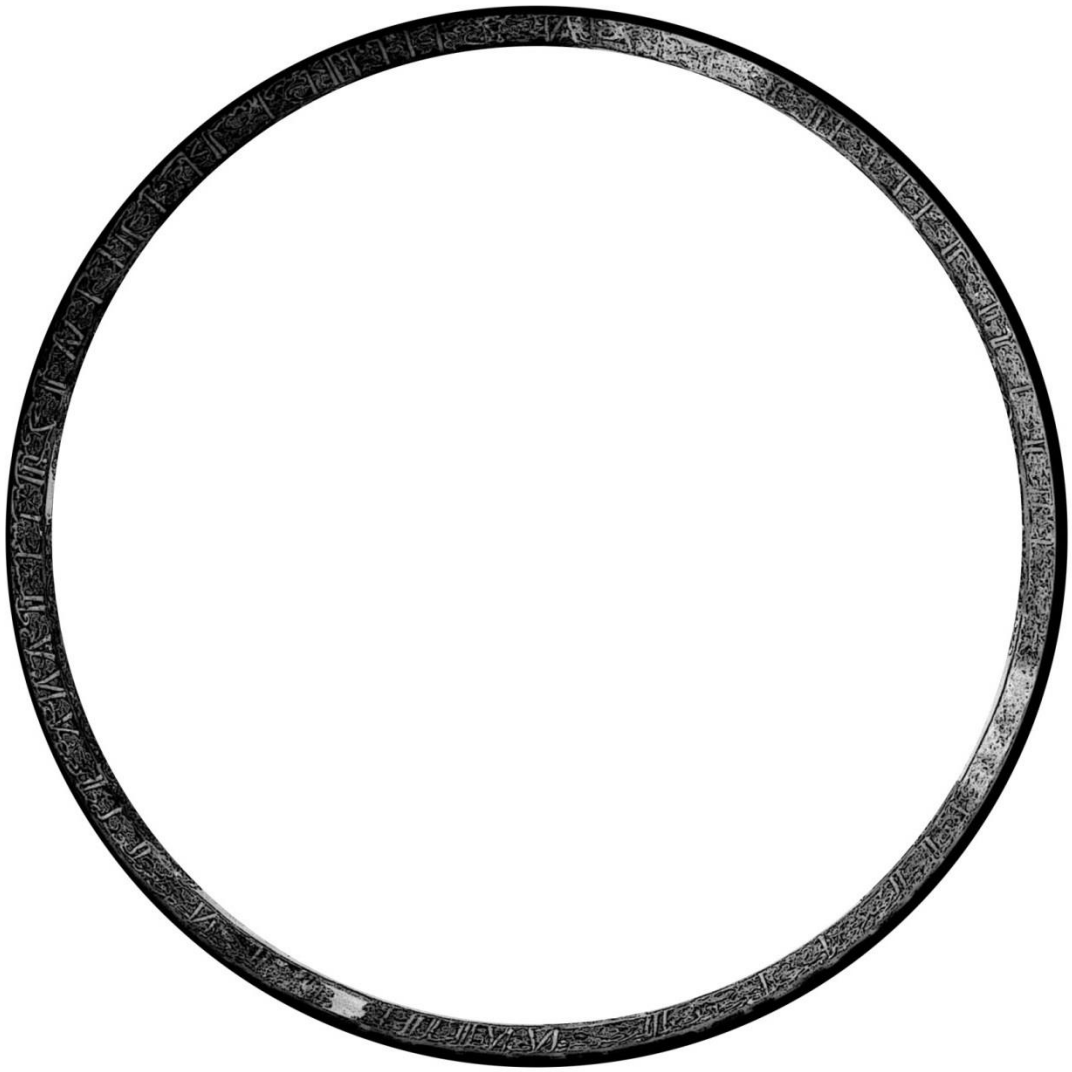

Foto 109: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Alçı Sülüs Kitâbesi

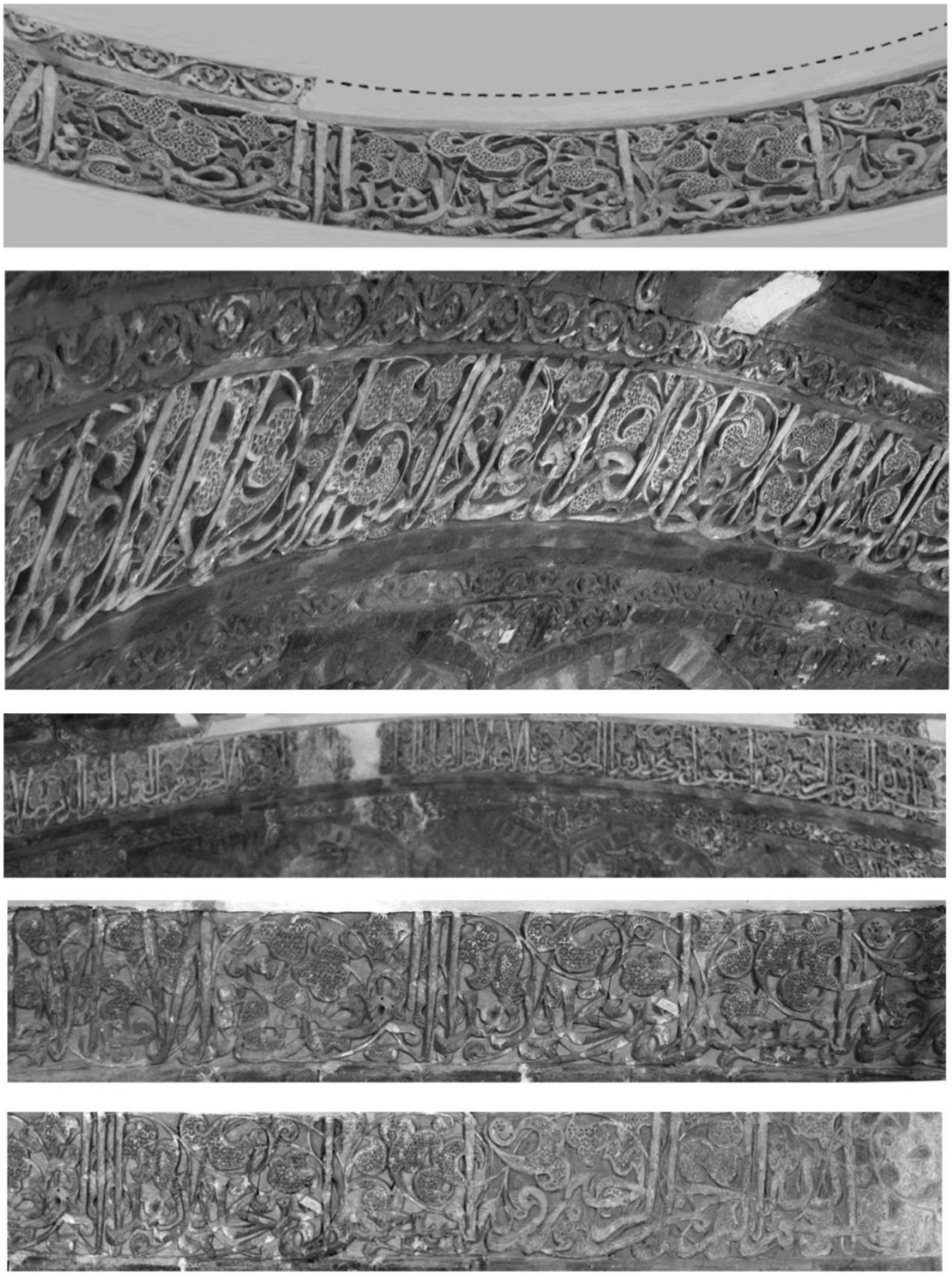
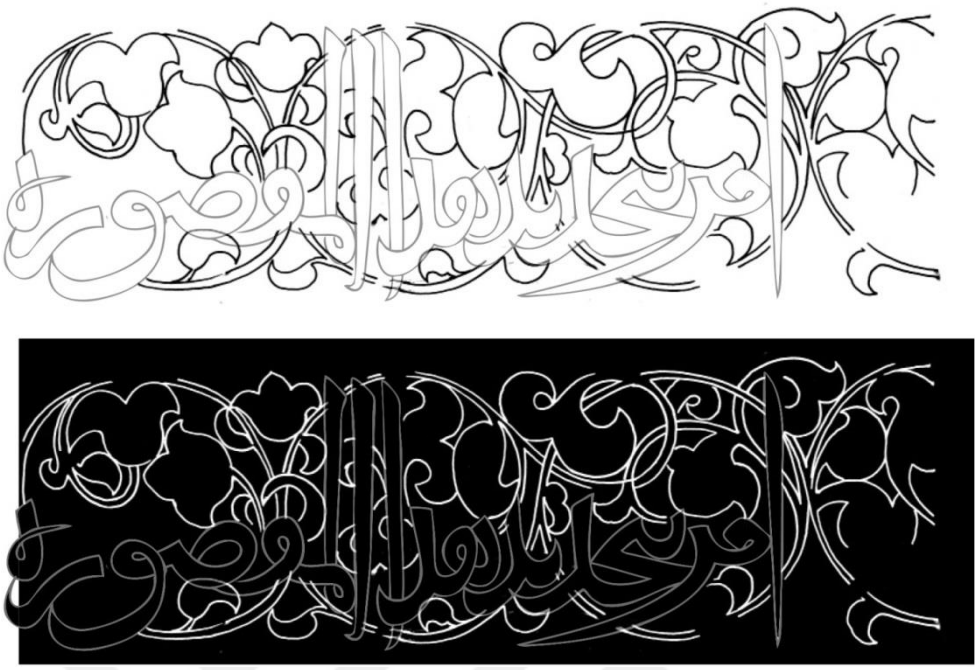

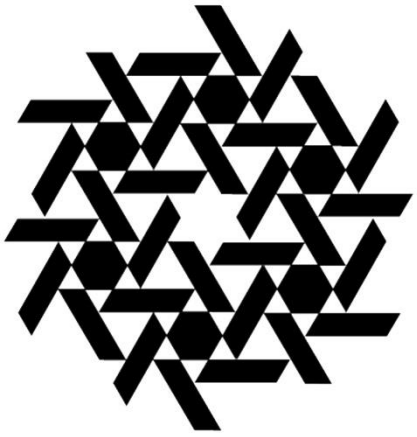
Foto 110: Korveh (Kerveh) Cuma Camii Sülüs Kitâbesinden Ayrıntılar

Çizim 88: Korveh (Kerveh) Cuma Camiinin
Kubbe Eteğideki Sülüs Kitabesinin Çizimi

Foto 111: Korveh (Kerveh) Cuma Camii
Ajde-Kâri Süslemeleri

Çizim 89: Korveh (Kerveh) Cuma Camii
Kubbe Eteğindeki Kitâbede Uygulanan Ajde-kâri

Foto 112: Korveh (Kerveh) Cuma Camii
Kubbesi İç Yüzeyi

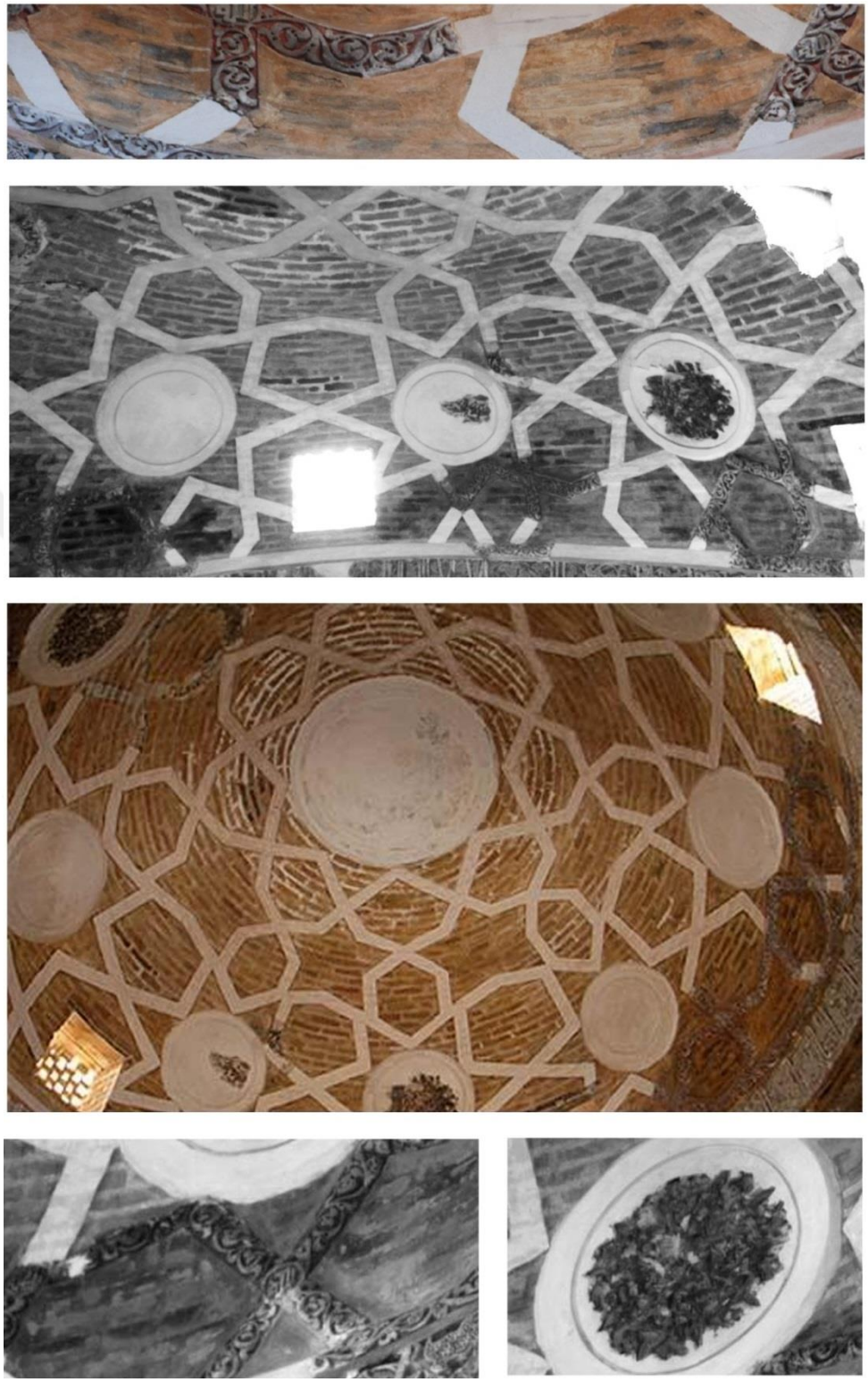
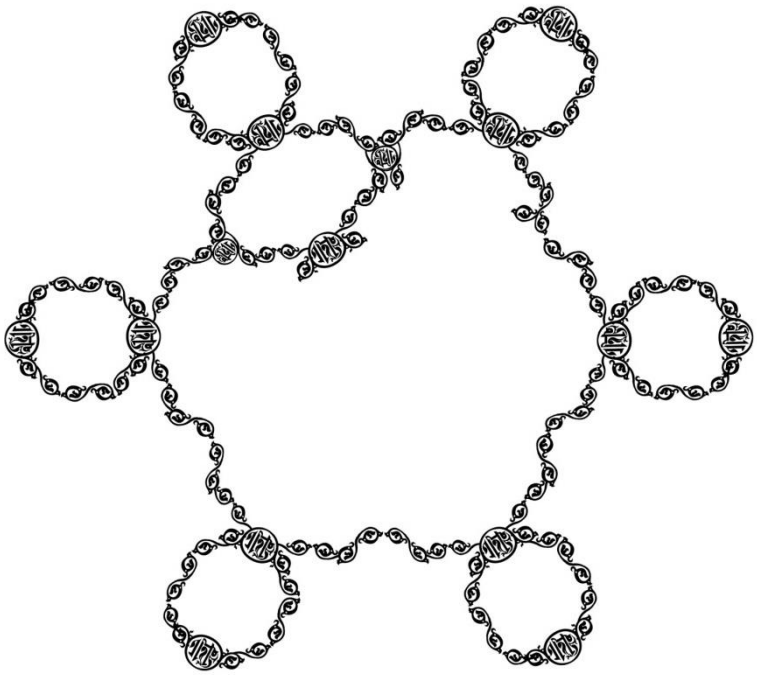
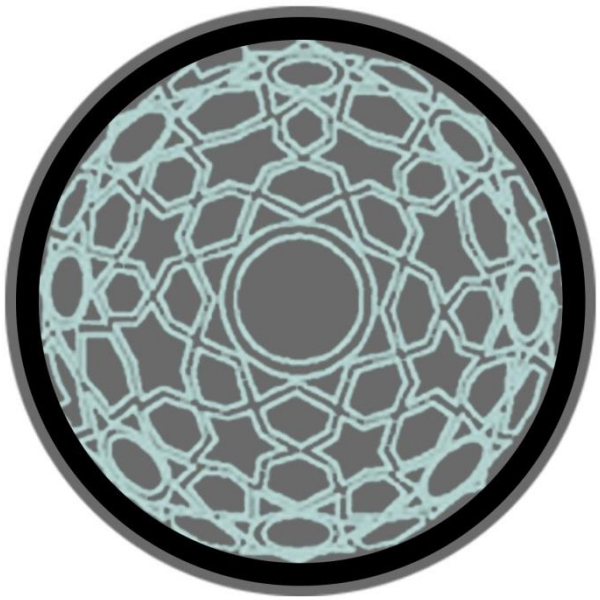

Foto 113: Korveh (Kerveh) Cuma Camii

Kubbesi İç Yüzeyindeki Süslemeler

Çizim 90: Korveh (Kerveh) Cuma Camii

Kubbesi İç Yüzeyindeki Süslemeler

Foto 114: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Genel Görünümü

Foto 115: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabından Kalan Alçı Süslemeler

Çizim 91: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Kalan Kısım

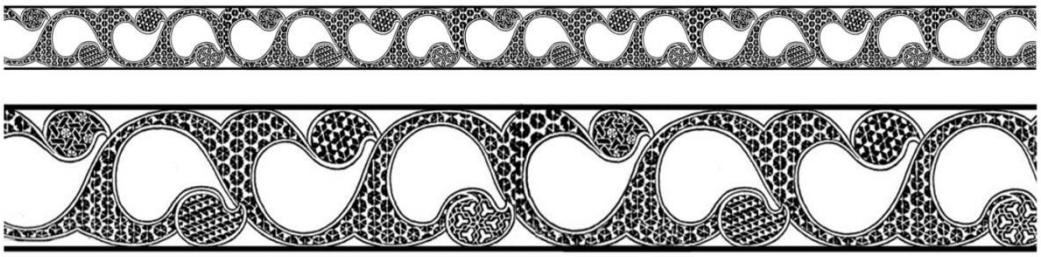
(Bahram Hamidi'den)

Foto 116: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Taç Kısmı

Foto 117: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Birinci Bordürü

Çizim 92: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Birinci Bordürü

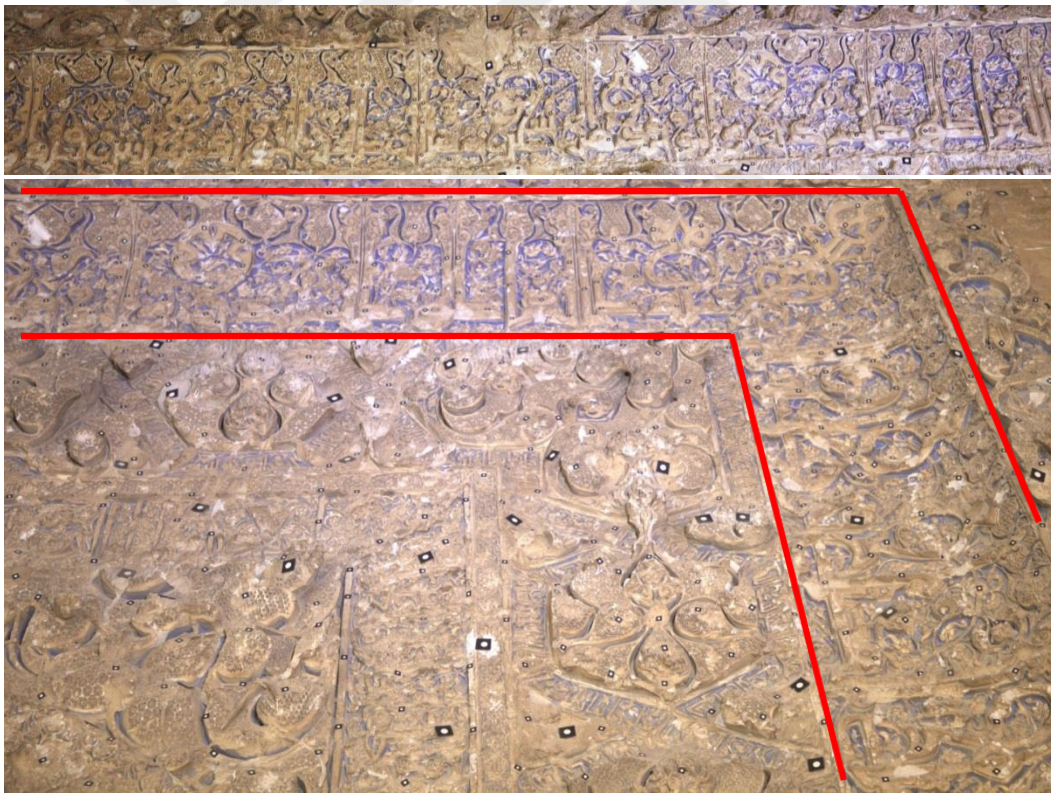

Foto 118: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı İkinci Bordürü

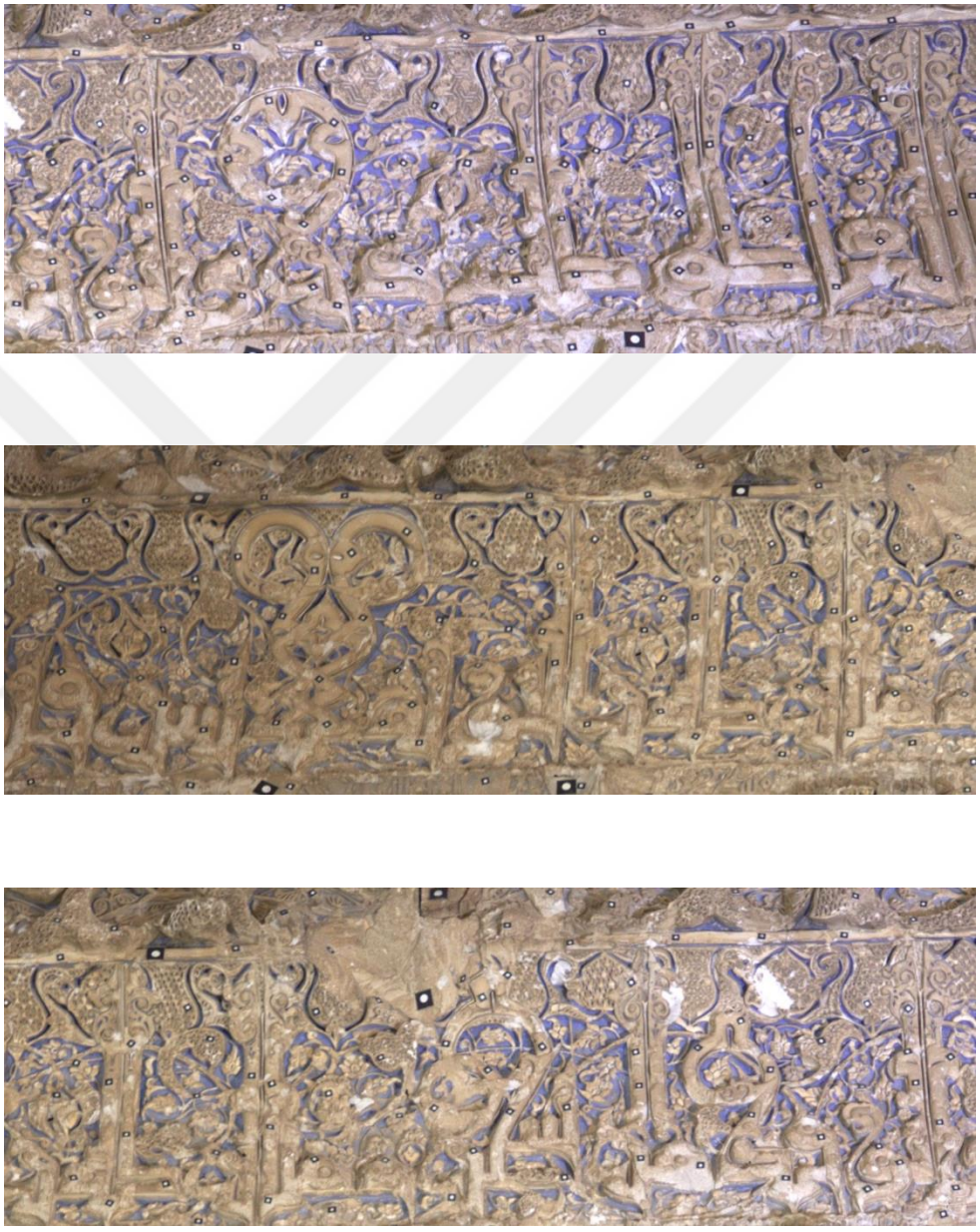

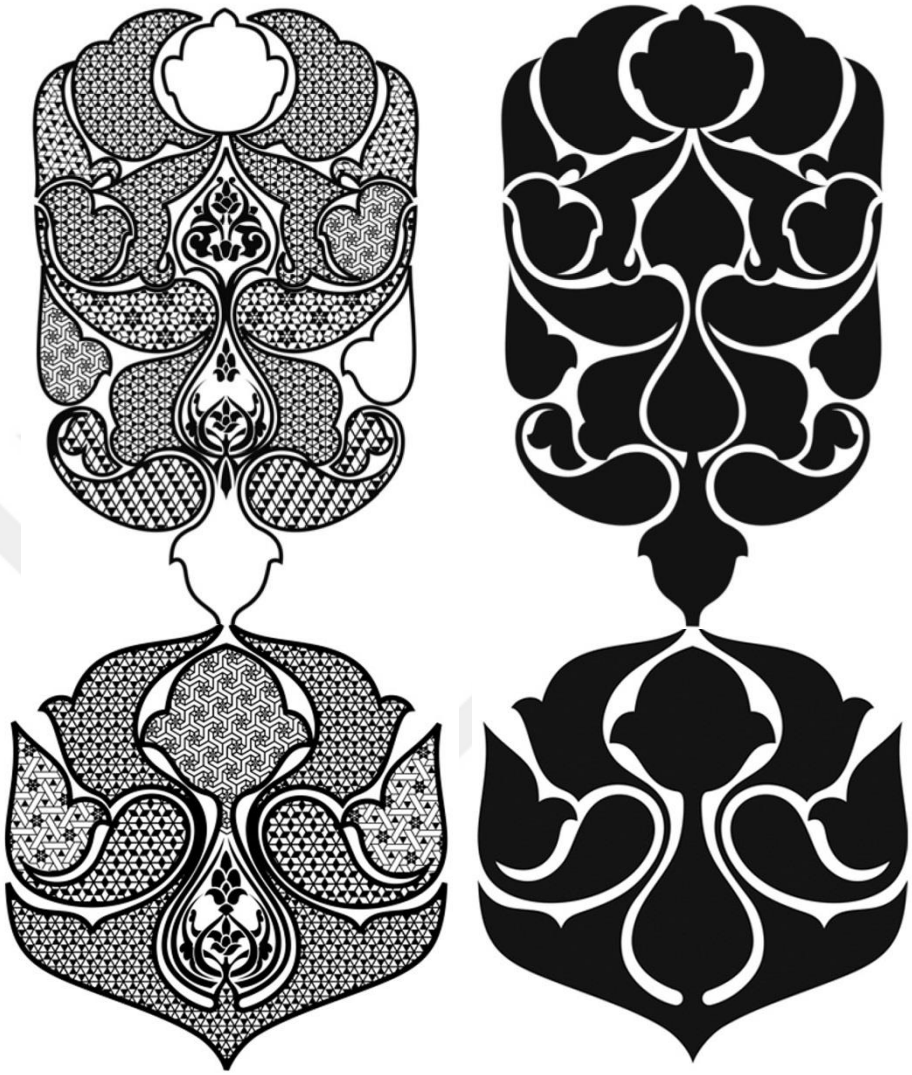
Foto 119: Kazvin Mescid-i Haydariye
Mihrabı İkinci Bordüründen Ayrıntılar

Foto 120: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı
Üçüncü Bordüründen Ayrıntı

Foto 121: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Üçüncü Bordüründen Ayrıntı

Çizim 93: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Üçüncü Bordürü

(Bahram Hamidi'den)

Foto 122: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Dördüncü Bordüründen Ayrıntı

Çizim 94: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Dördüncü Bordürü

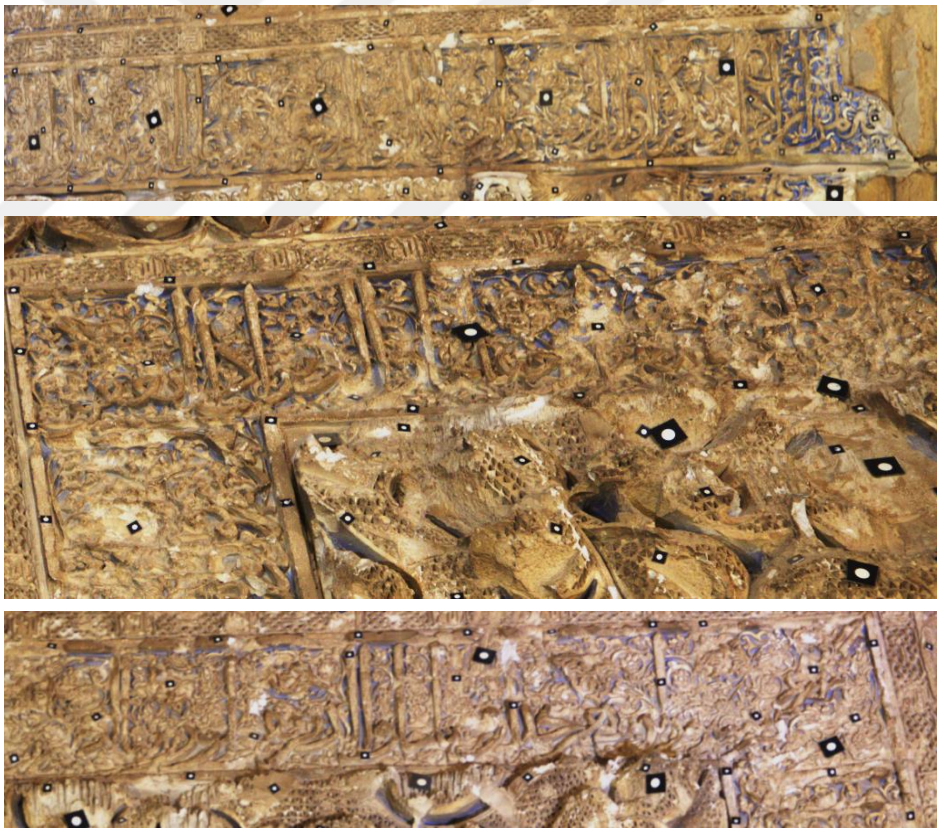
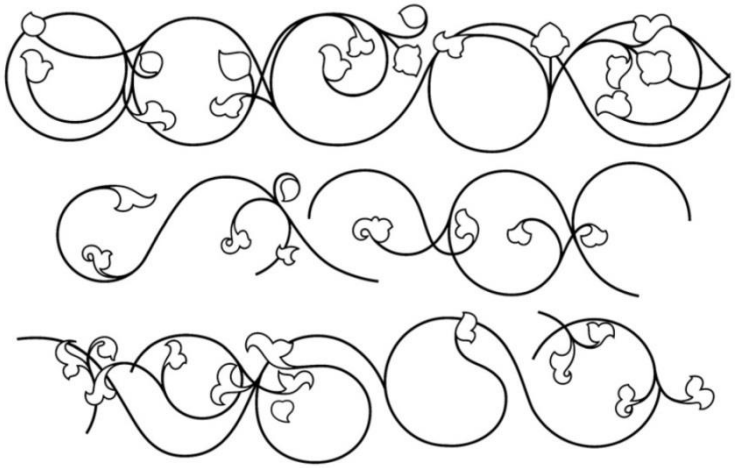

Foto 123: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Beşinci Bordüründen Ayrıntılar

Çizim 95: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı
Beşinci Bordüründeki Kıvrıkdallar
(Bahram Hamidi'den)

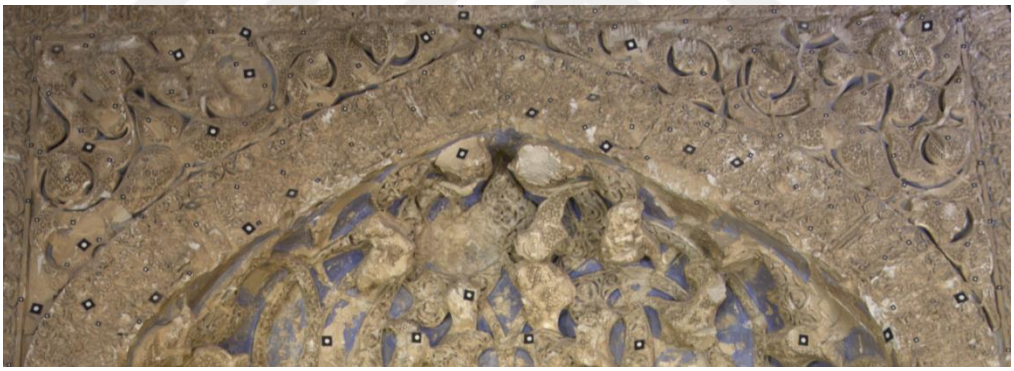

Foto 124: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Kavsara Köşelikleri

Foto 125: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrabı Kemer Köşelikleri

Foto 126: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Kavsarası

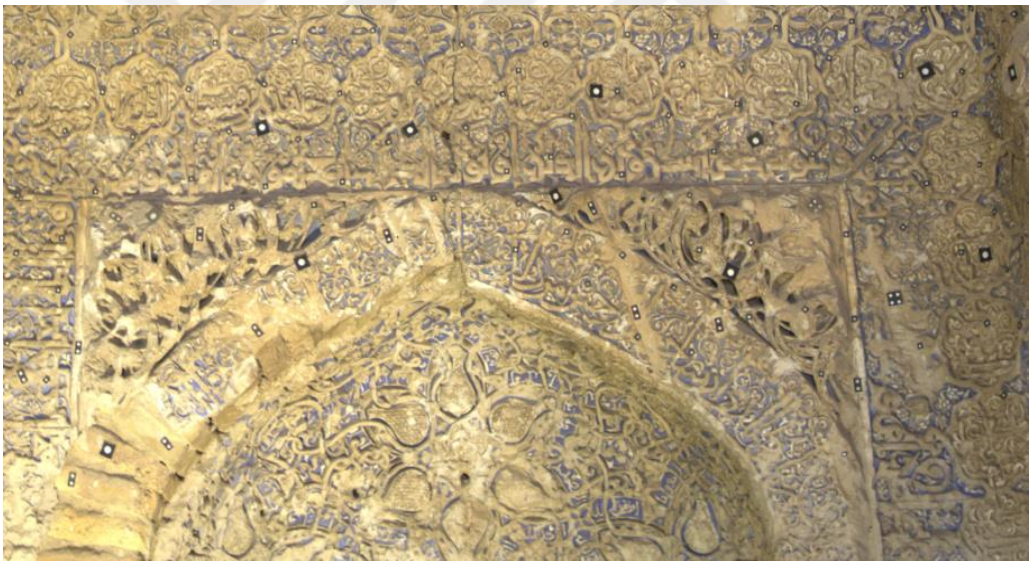

Foto 127: Kazvin Mescid-i Haydariye Camii

Mihrap Nişi İçindeki Kemer ve Etrafındaki Süslemeler

Foto 128: Kazvin Mescid-i Haydariye Camii Mihrap Nişi İçindeki Kemer ve Etrafındaki Süslemeler

Foto 129: Kazvin Mescid-i Haydariye Camii Mihrap Nişi İçindeki Kemer ve Etrafındaki Süslemeler

Foto 130: Kazvin Mescid-i Haydariye Camii Mihrap Nişi İçindeki Kemer ve Etrafındaki Süslemeler

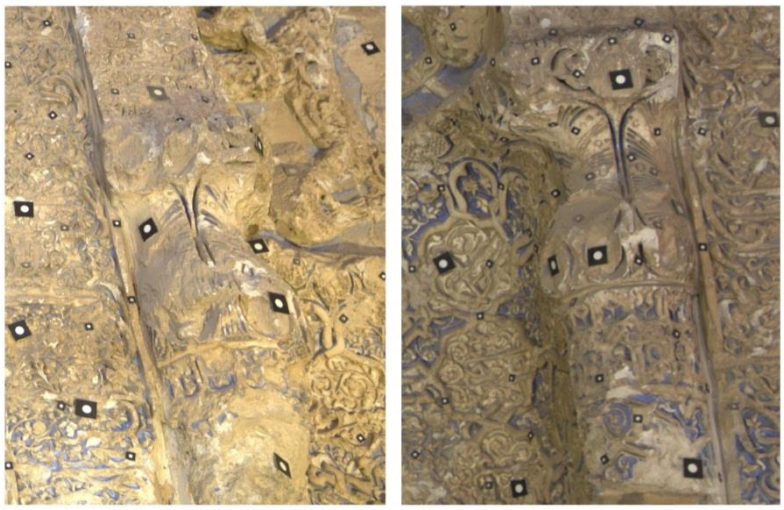

Foto 131: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Nişi İçindeki Sütunçeler

Foto 132: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Nişi Süslemeleri

Foto 133: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Nişi Süslemeleri

Foto 134: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Nişi İçerisindeki Kitabe

Foto 135: Kazvin Mescid-i Haydariye Mihrap Nişi

Foto 136: Kazvin Mescid-i Haydariye
Mihrabın Üst Kısmındaki Sivri Kemerli Niş

Foto 137: Kazvin Mescid-İ Haydariye Doğu Cephe Güney Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 138: Kazvin Mescid-İ Haydariye Doğu Cephe
Kuzey Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 139: Kazvin Mescid-İ Haydariye Kuzey
Cephe Doğu Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 140: Kazvin Mescid-İ Haydariye Kuzey Cephe Batı Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 141: Kazvin Mescid-İ Haydariye Batı Cephe
Kuzey Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 142: Kazvin Mescid-İ Haydariye Batı Cephe
Güney Kısımda Yer Alan Nişteki Kitâbe

Foto 143: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Foto 144: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

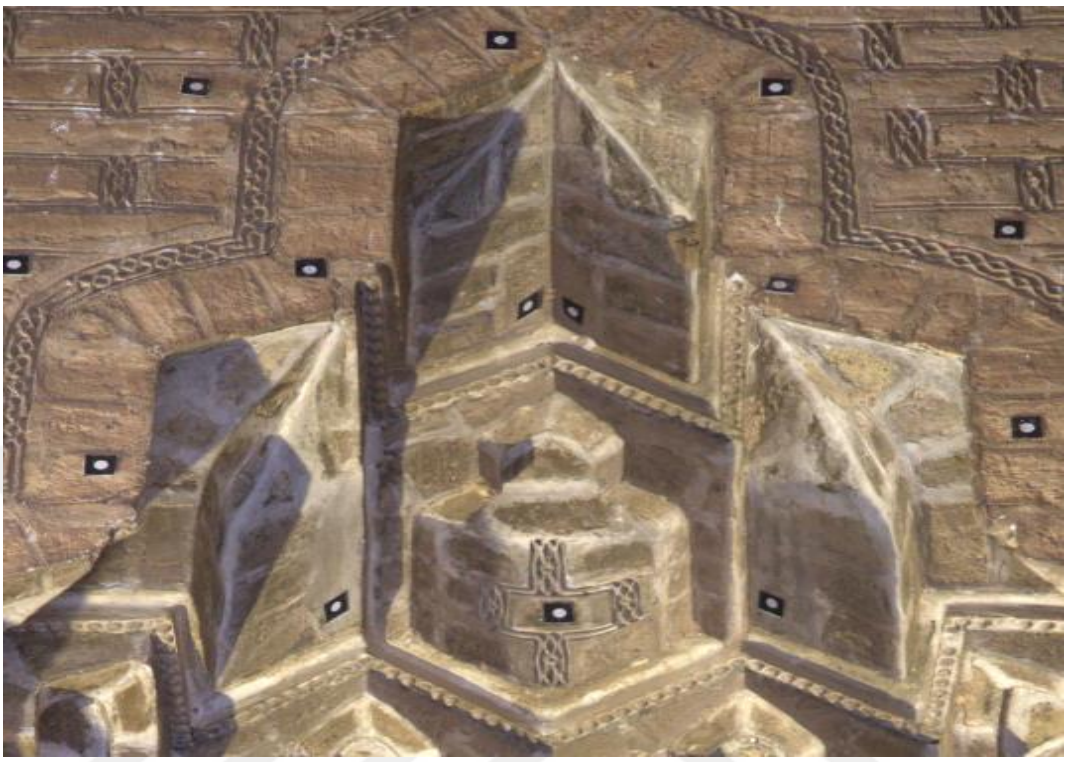

Foto 145: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Foto 146: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Foto 147: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 96: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süsleme Örneği (Bahram Hamidi'den)

Foto 148: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 97: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Derz Süsleme Örneği

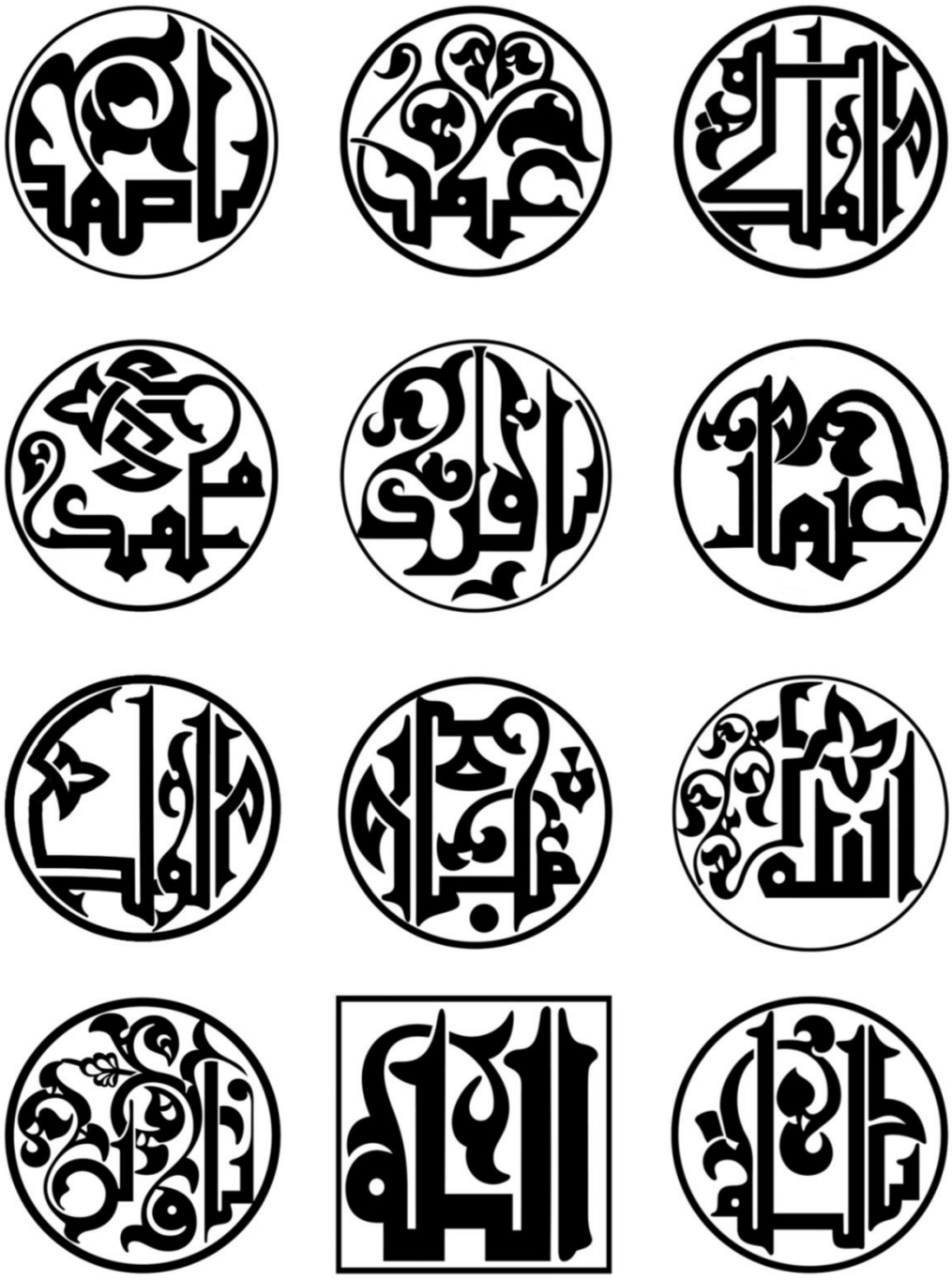
Foto 149: Kazvin Mescid-i Haydariye'nin Güney Batı köşesindeki Tromp

Foto 150: Kazvin Mescid-i Haydariye'nin Güney Batı köşesindeki Tromptaki Alçı Kabaralar

Foto 151: Kazvin Mescid-i Haydariye'nin Güney Batı köşesindeki Tromptaki Alçı Kabaralar

Çizim 98: Kazvin Mescid-i Haydariye Alçı Kabaraları

Foto 152: Kazvin Mescid-i Haydariye Kubbeye Geçiş Bölgesi

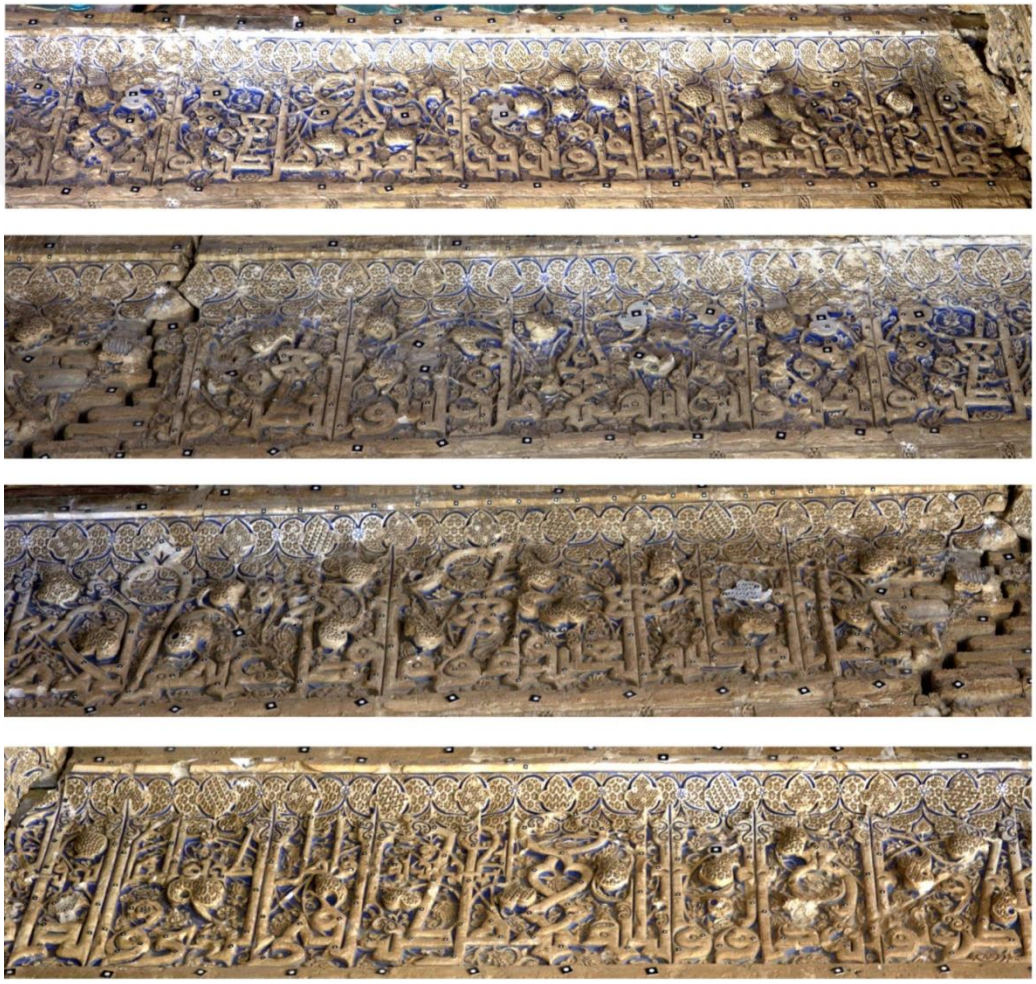

Foto 153: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 154: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 155: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntılar

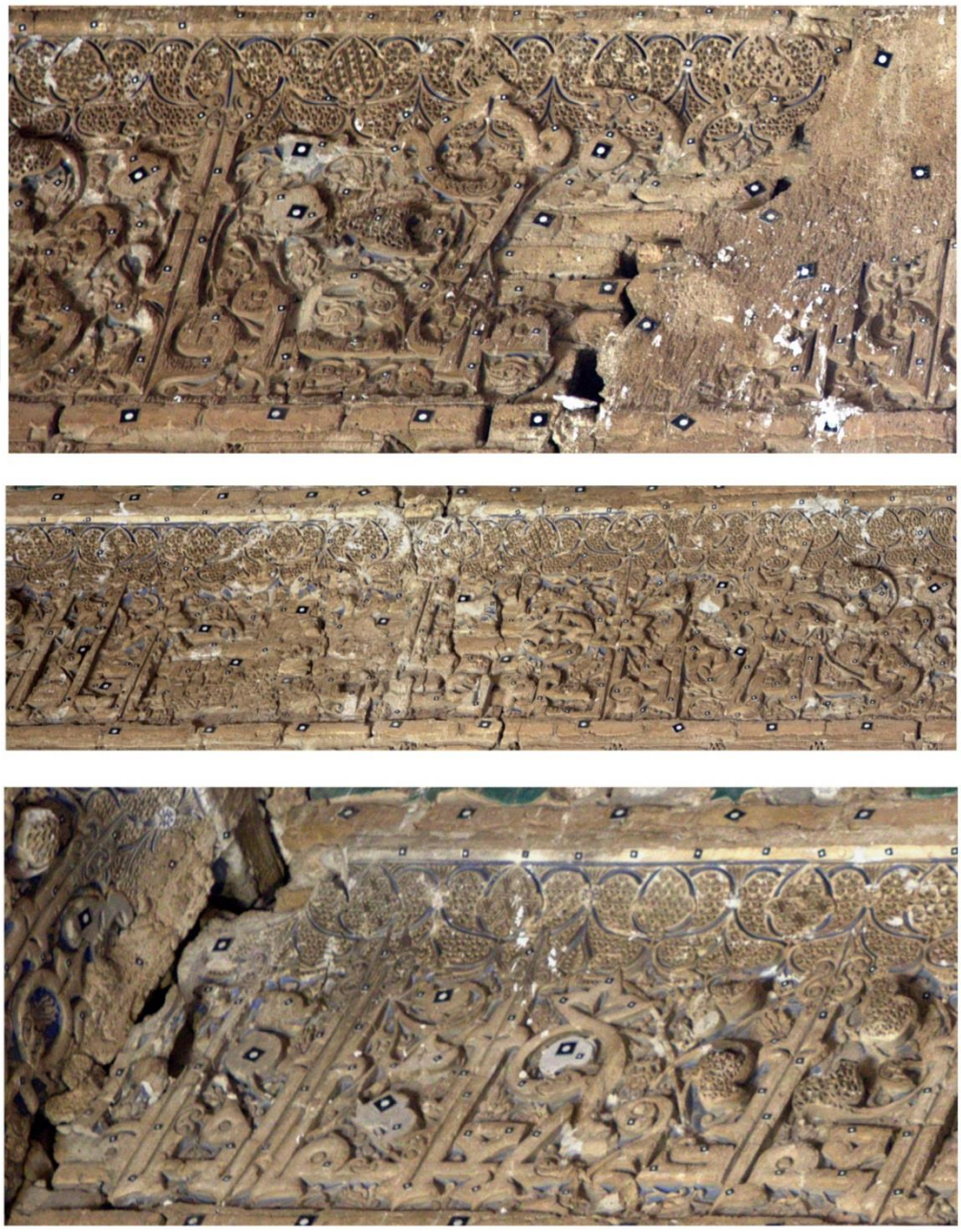
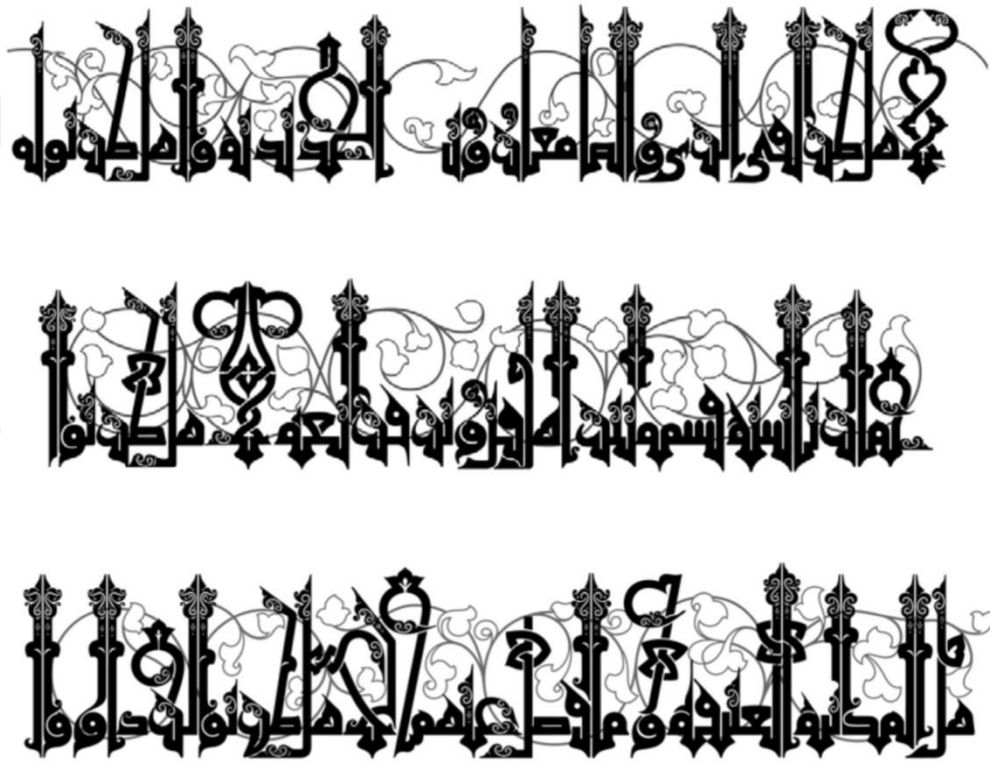

Foto 156: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntılar

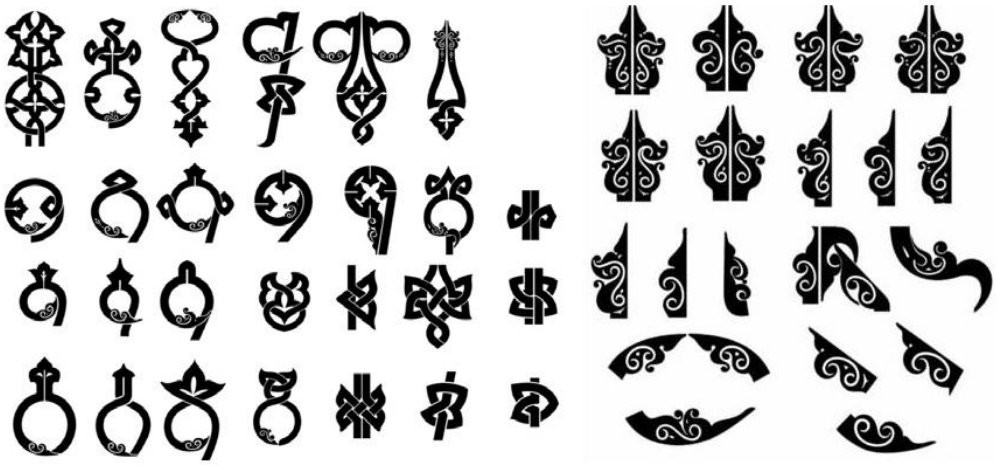

Çizim 99: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağı

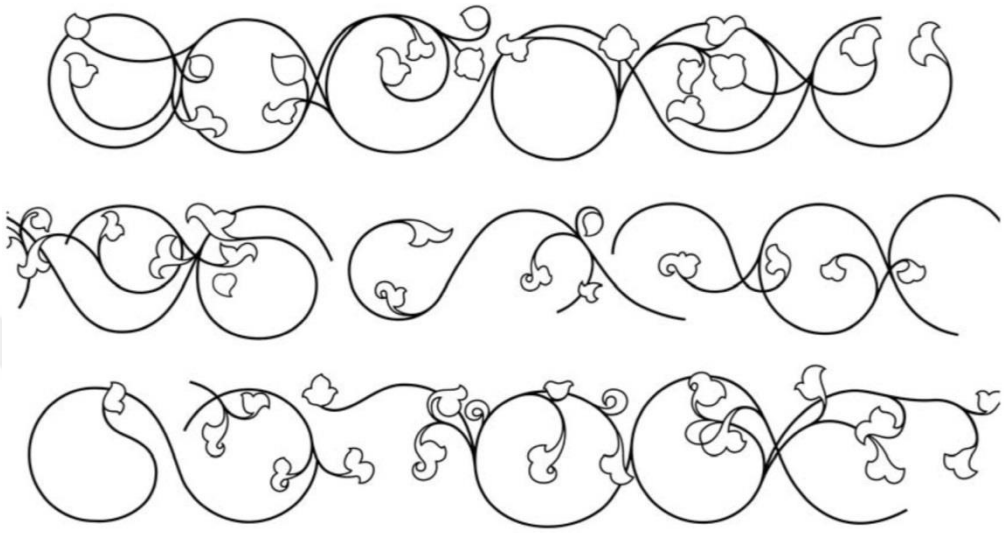
(Bahram Hamidi'den)

Çizim 100: Kazvin Mescid-i Haydariye
Yazı Kuşağındaki Harflerin Uç Şekilleri
(Bahram Hamidi'den)

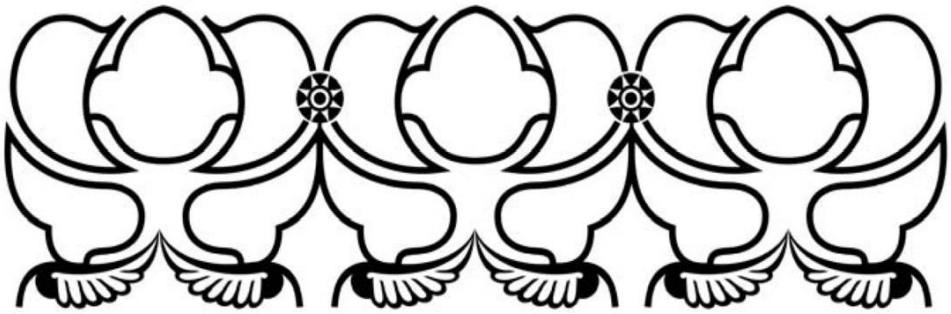
Çizim 101: Kazvin Mescid-i Haydariye
Yazı Kuşağındaki Harflerin Uç Şekilleri
(Bahram Hamidi'den)

Çizim 102: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağındaki Kıvrıkdallar (Bahram Hamidi'den)

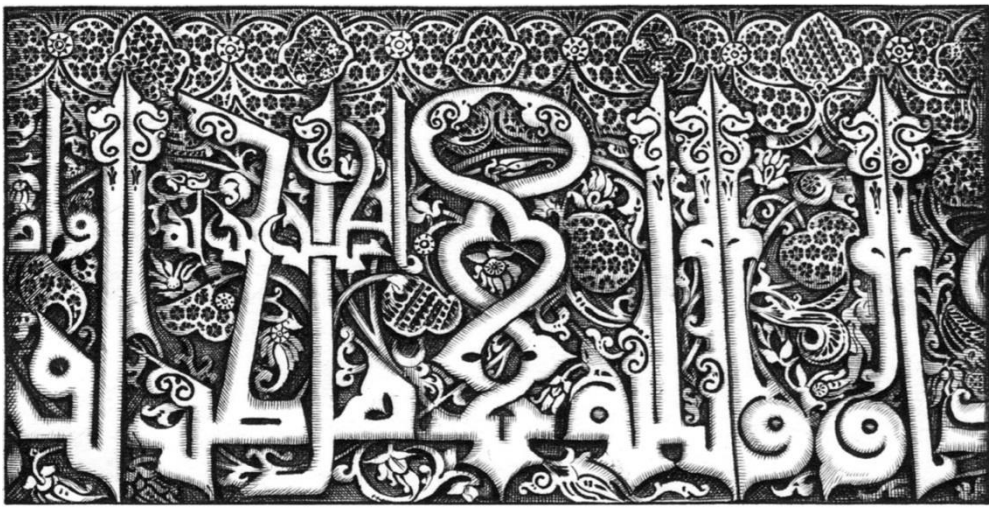
Foto 157: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntılar

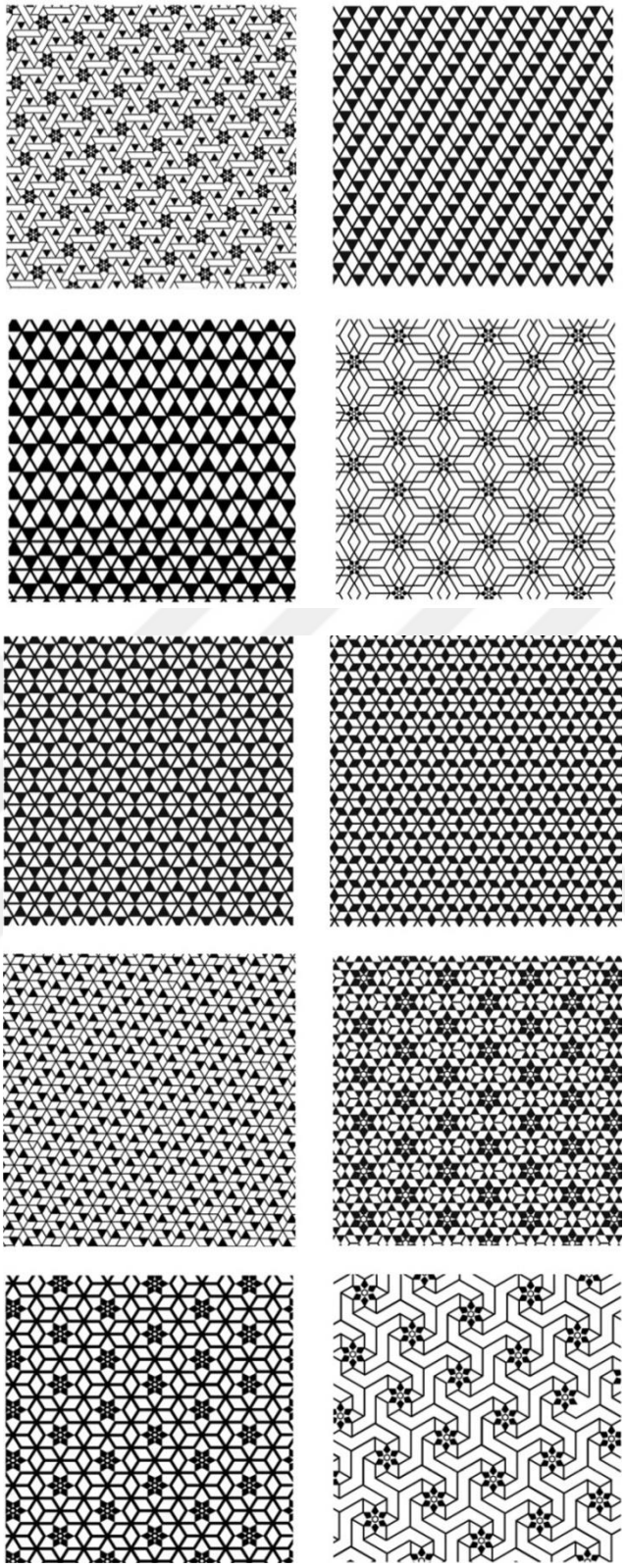
Çizim 103: Kazvin Mescid-i Haydariye
Yazı Kuşağındaki Süsleme Detayı
(Bahram Hamidi'den)

Foto 158: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntı

Çizim 104: Kazvin Mescid-i Haydariye Yazı Kuşağından Ayrıntı

Çizim 105: Kazvin Mescid-i Haydariye

Ajde-Kâri Bezemeleri

(Bahram Hamidi'den)

Foto 159: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

Foto 160: Neyriz Cuma Camii Mihrabından Ayrıntı

Foto 161: Neyriz Cuma Camii Mihrabından Ayrıntı

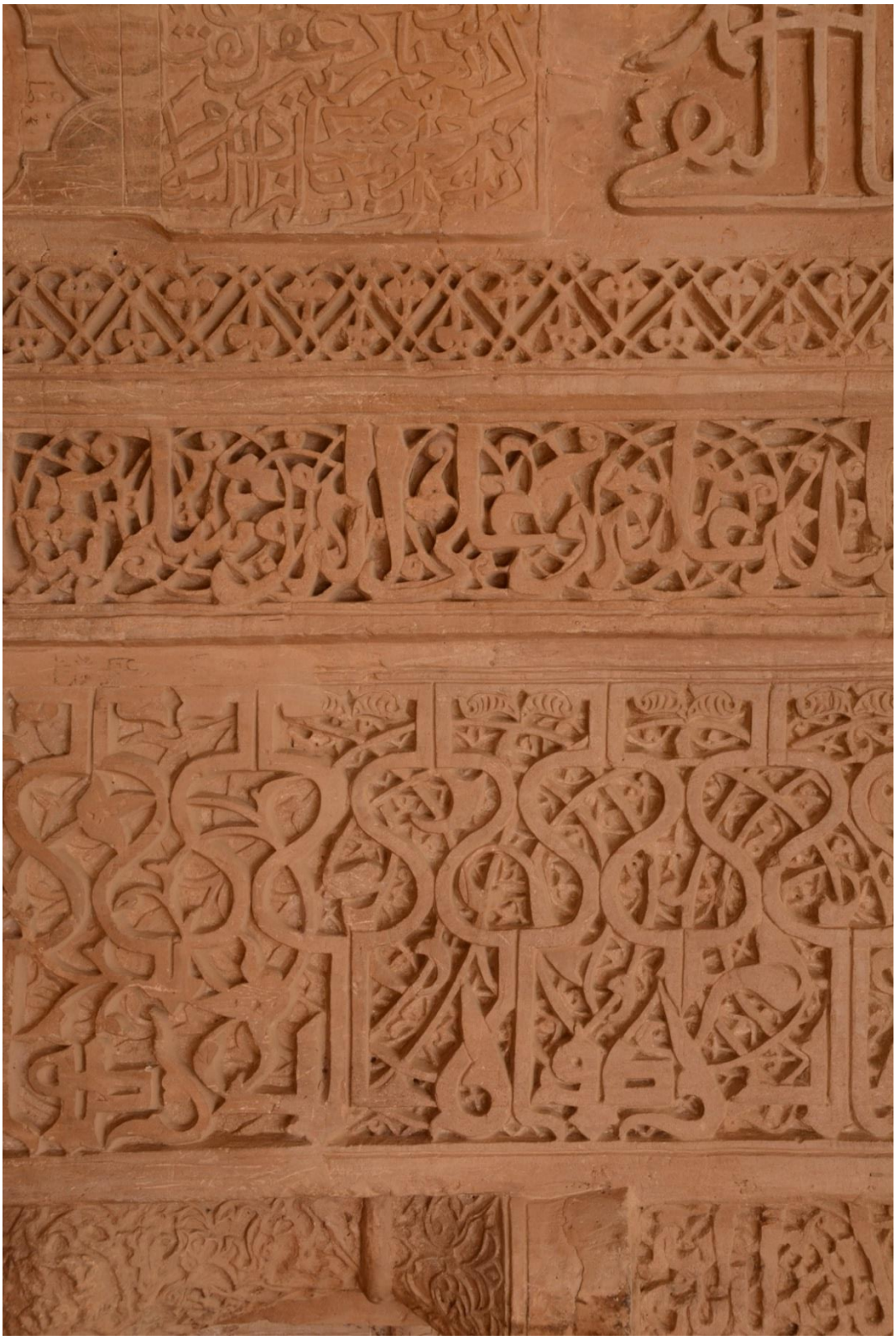
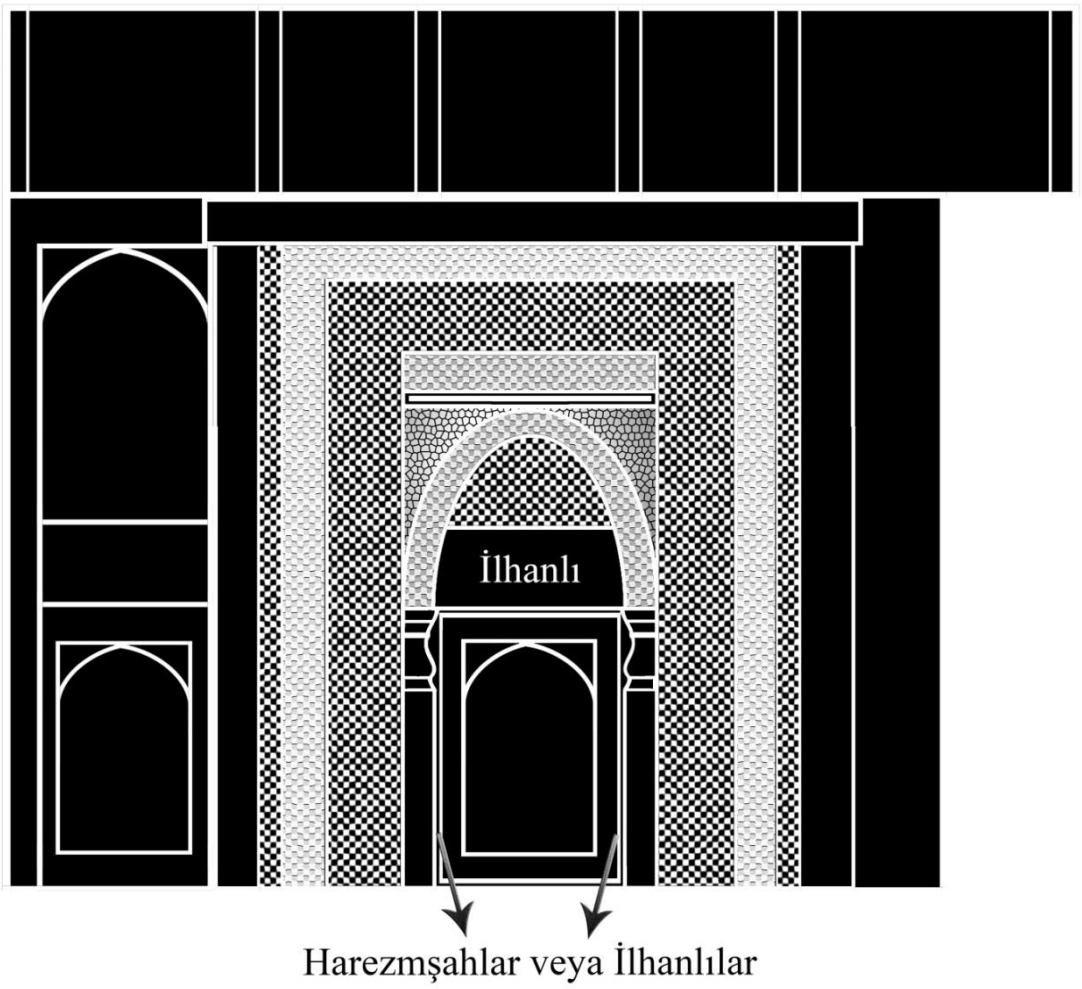
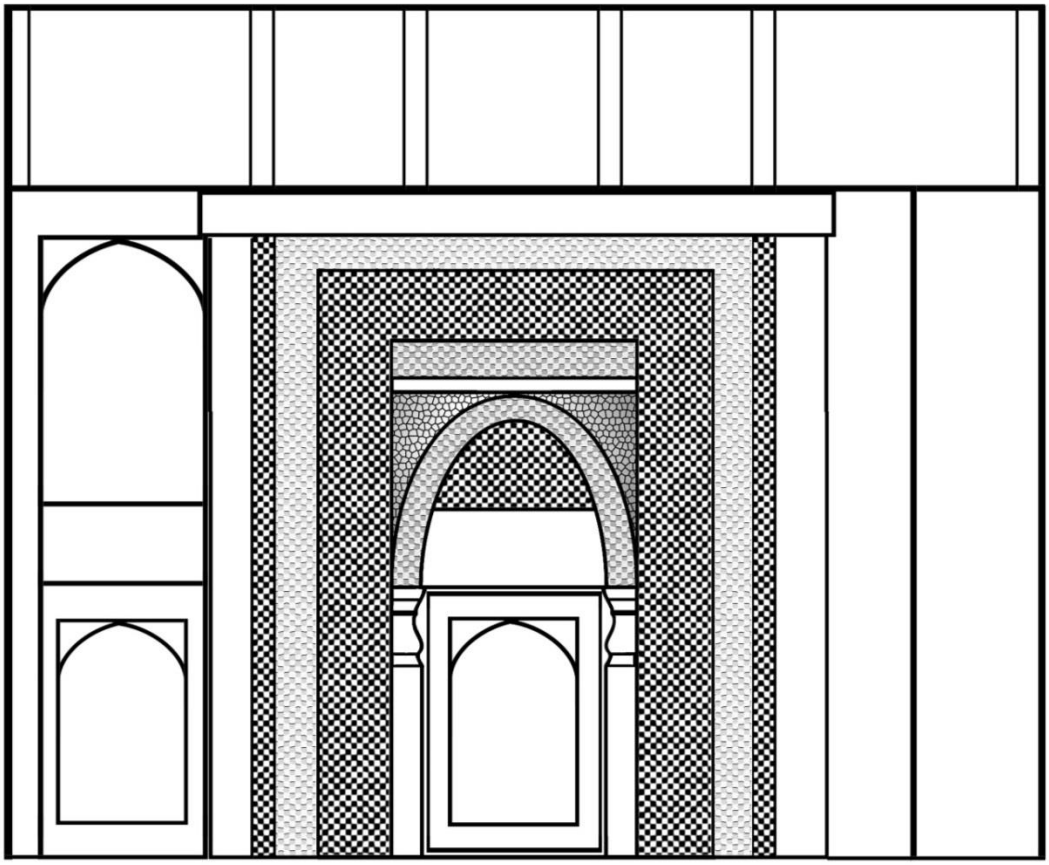

Foto 162: Neyriz Cuma Camii Mihrabından Ayrıntı

Çizim 106: Neyriz Cuma Camii Mihrabındaki
Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kısımlar

Çizim 107: Neyriz Cuma Camii Mihrabındaki
Büyük Selçuklu Dönemine Ait Kısımlar

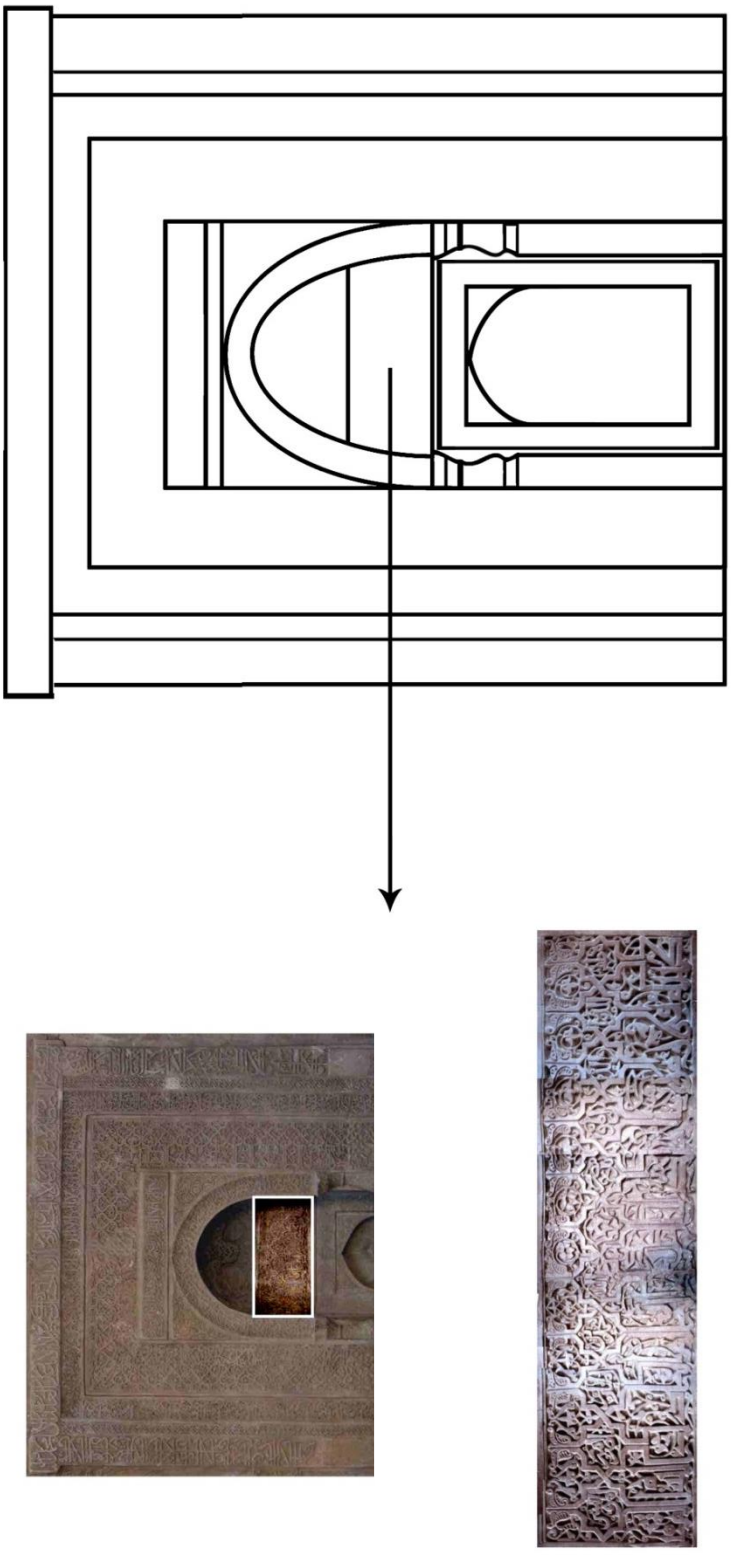
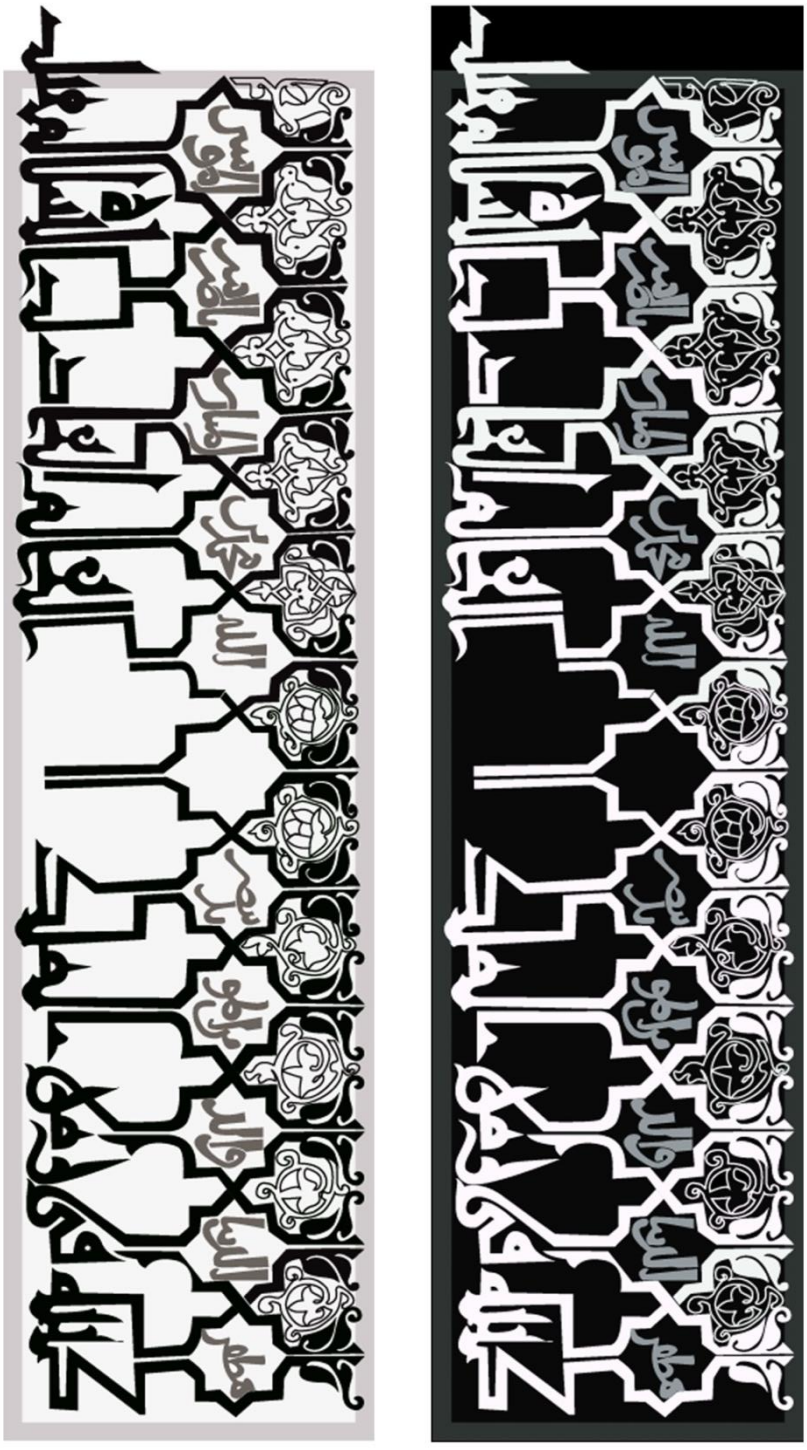

Foto 163: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsarası ve Kitâbesi

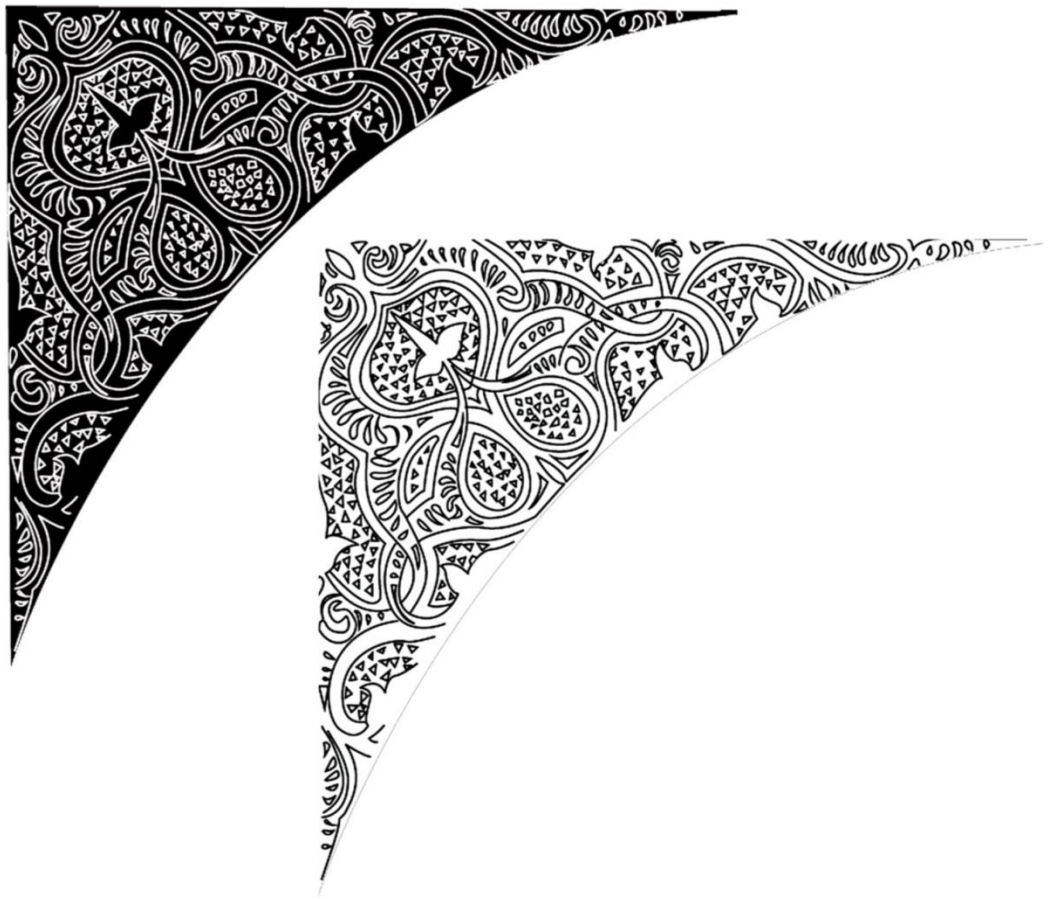

Çizim 108: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsara Kitâbesi

(Azam Münezzeh'den)

Foto 164: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsara Köşelikleri

Çizim 109: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsara Köşelikleri

(Azam Münezzeh'den)

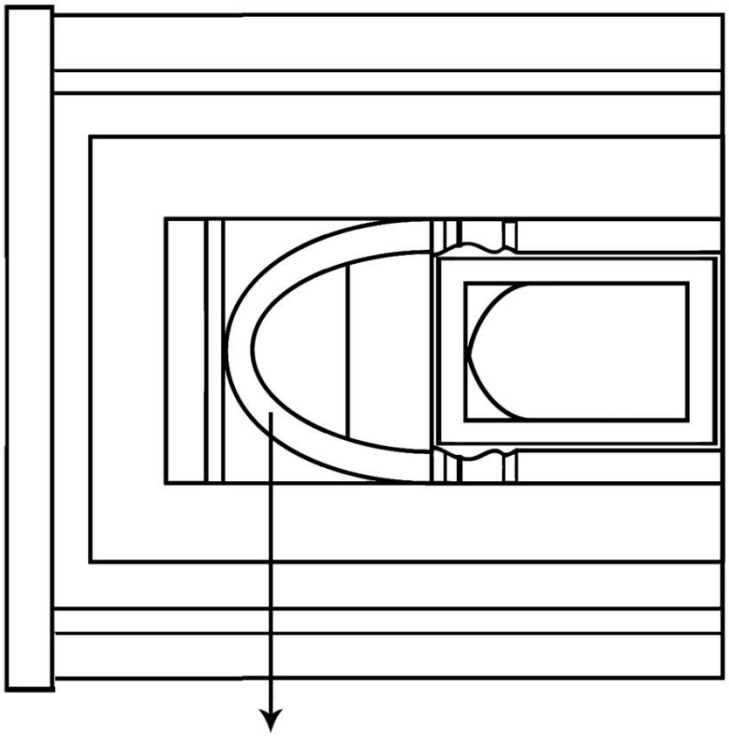
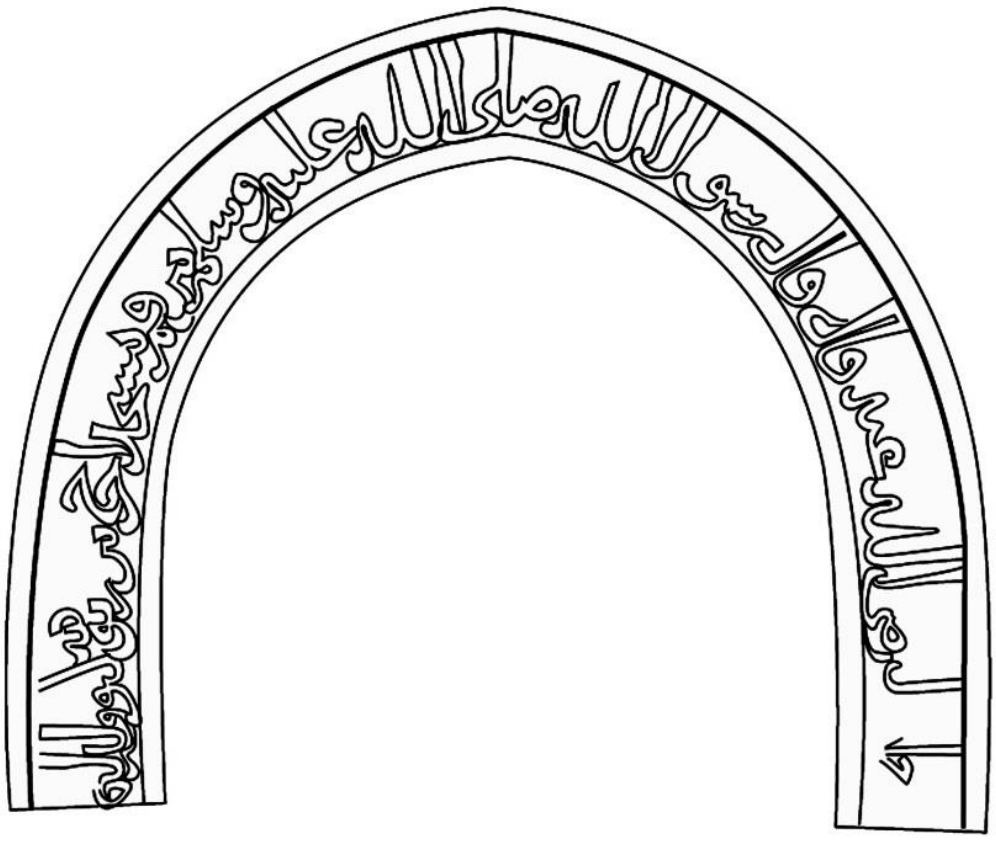

Foto 165: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri

Çizim 110: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri

(Azam Münezzeh'den)

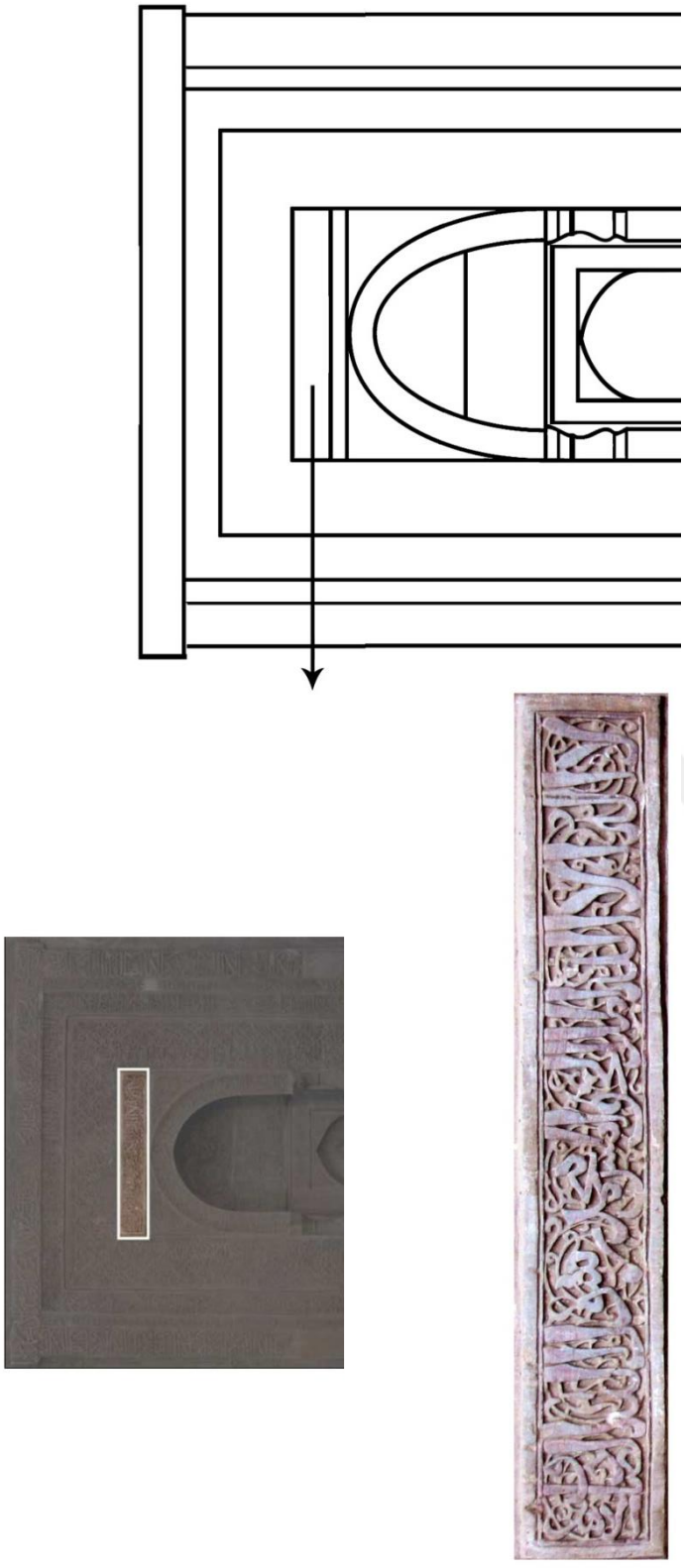

Foto 166: Neyriz Cuma Camii Mihrap Alınlığı

Çizim 111: Neyriz Cuma Camii Mihrap Alınlığı

(Azam Münezzeh'den)

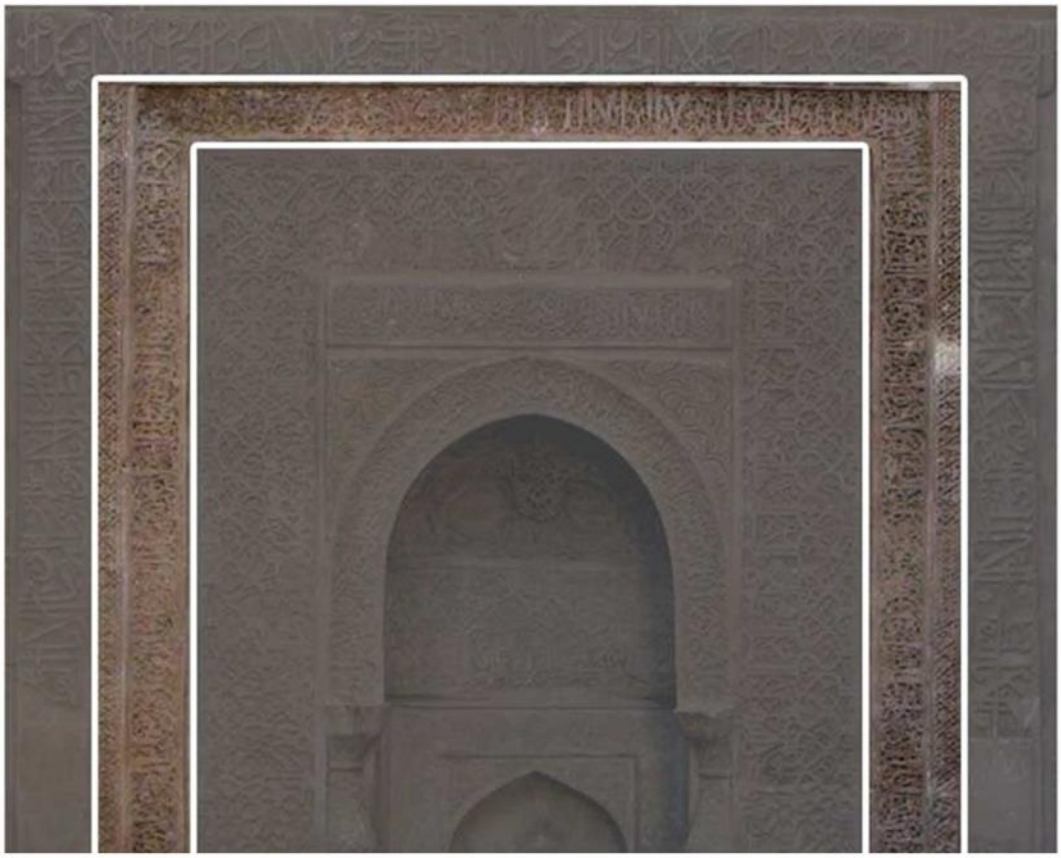
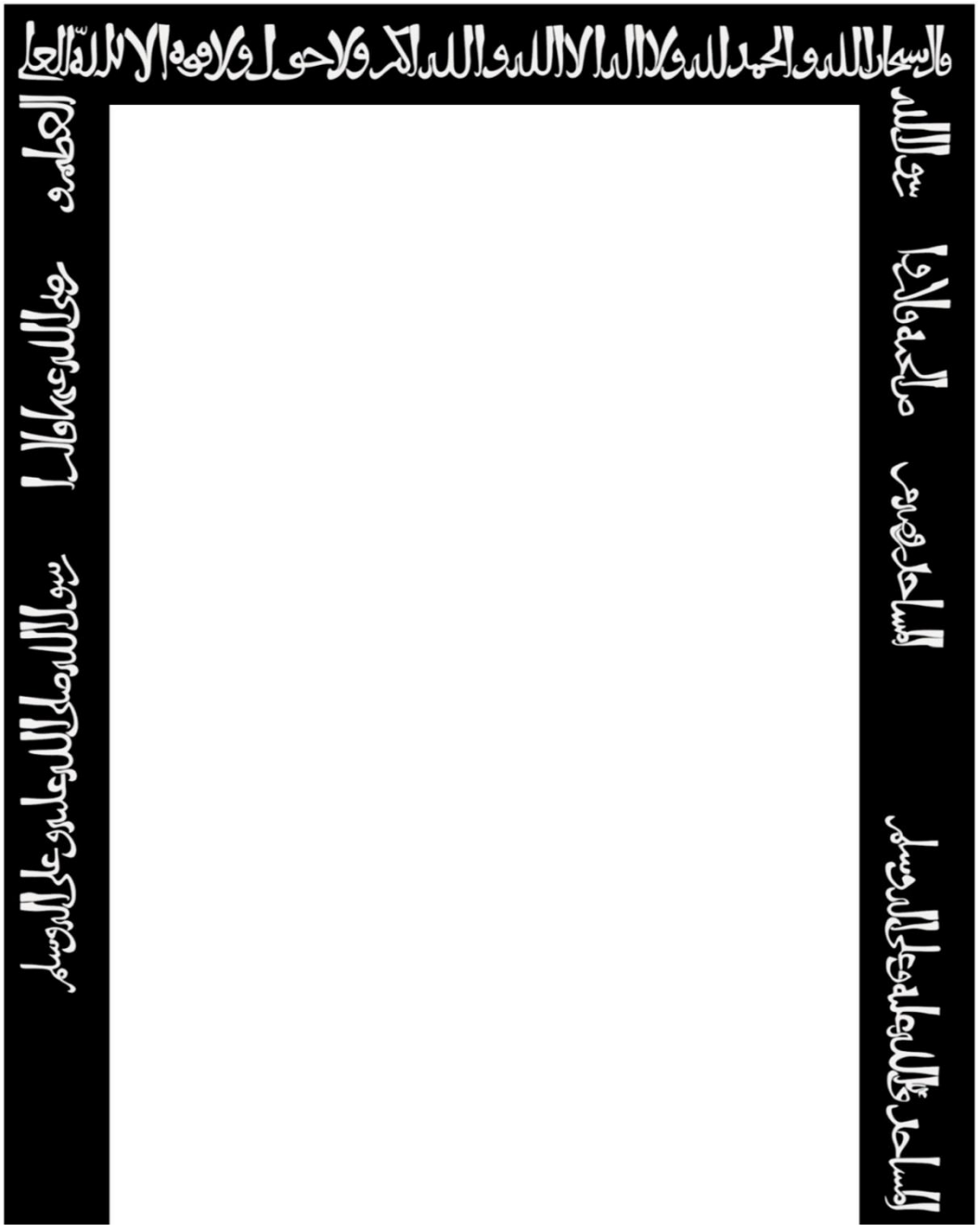

Foto 167: Neyriz Cuma Camii Mihrap
Sülüs Kitâbesinden Ayrıntılar

Çizim 112: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Sülüs Kitâbesi

(Azam Münezzeh'den)

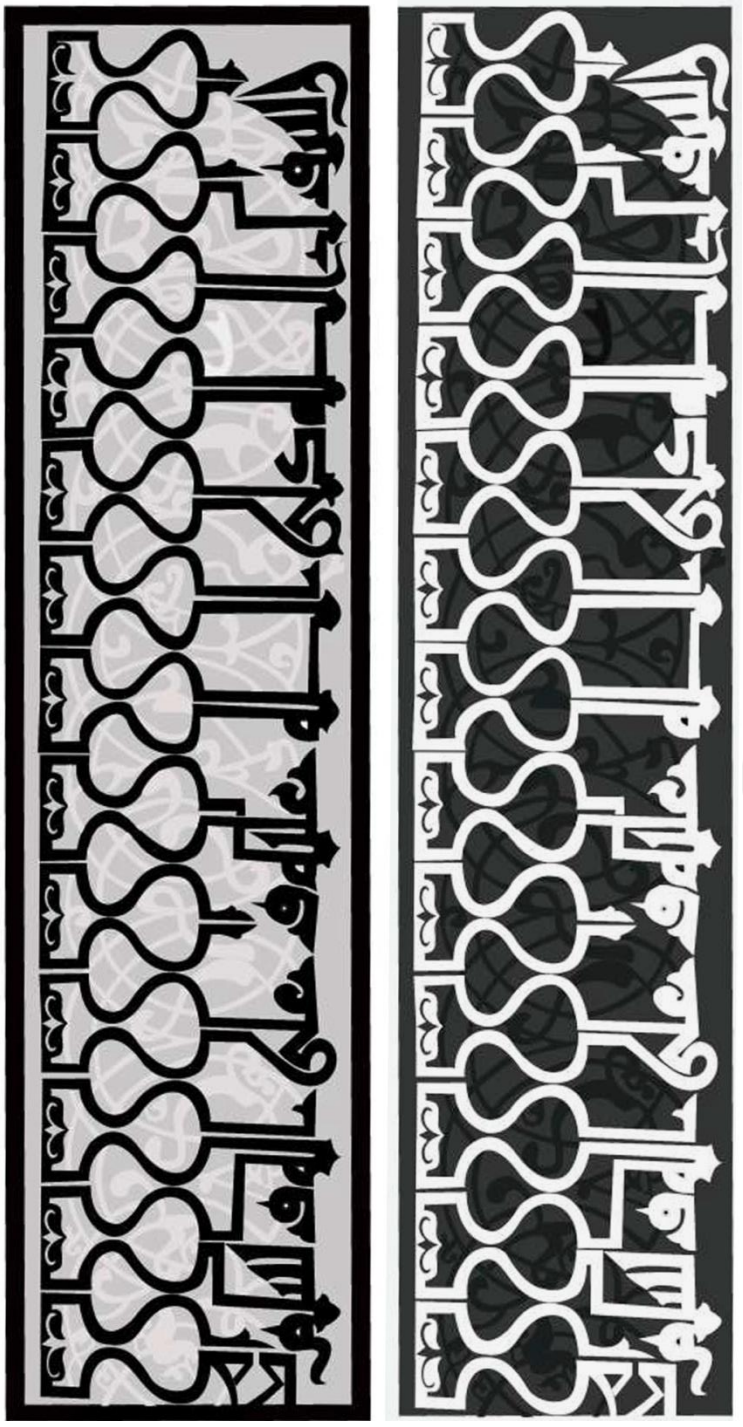

Çizim 113: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Sülüs Kitâbesi

(Azam Münezzeh'den)

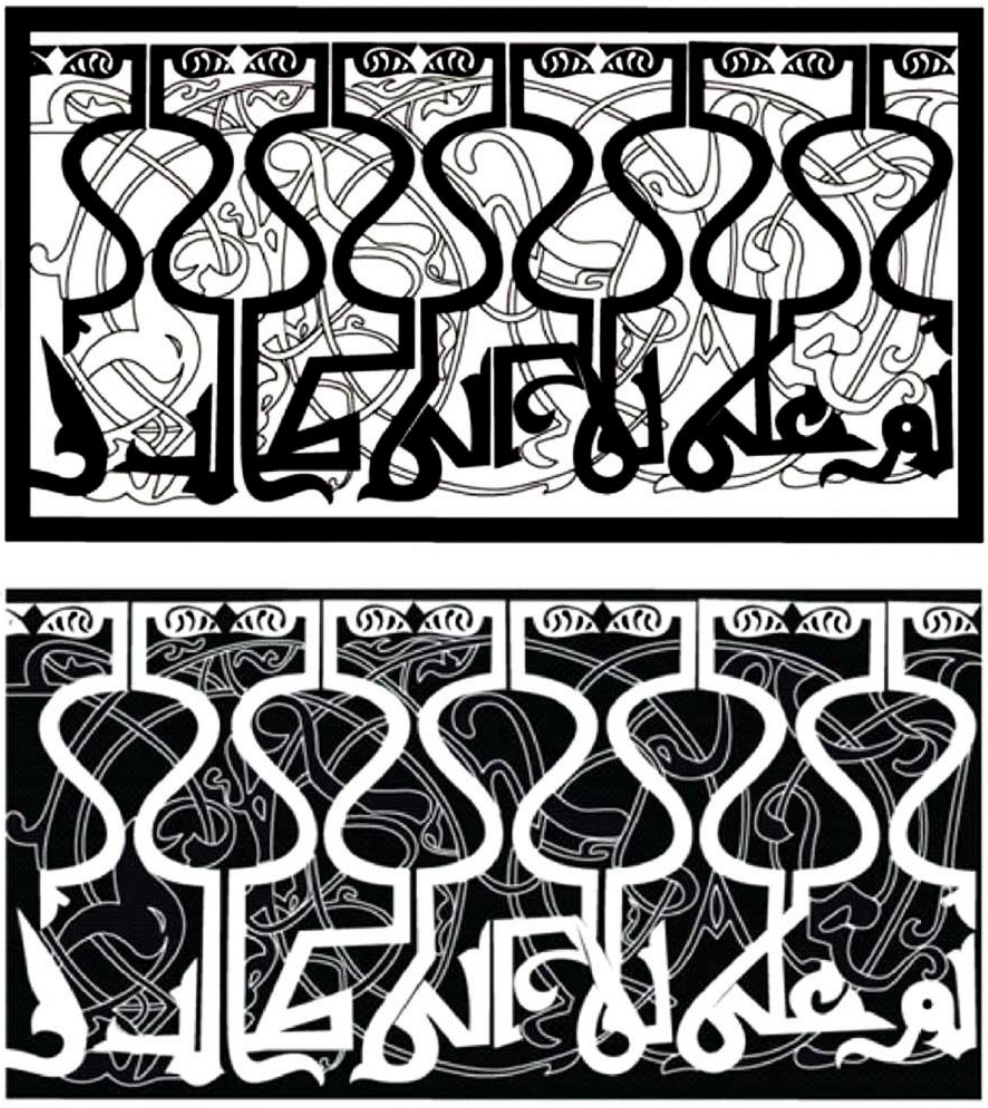

Foto 168: Neyriz Cuma Camii Mihrap
Kûfi Kitâbesinden Ayrıntılar

Çizim 114: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Kûfi Kitâbesi

(Azam Münezzeh'den)

Çizim 115: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Kûfi Kitâbesi

(Azam Münezzeh'den)

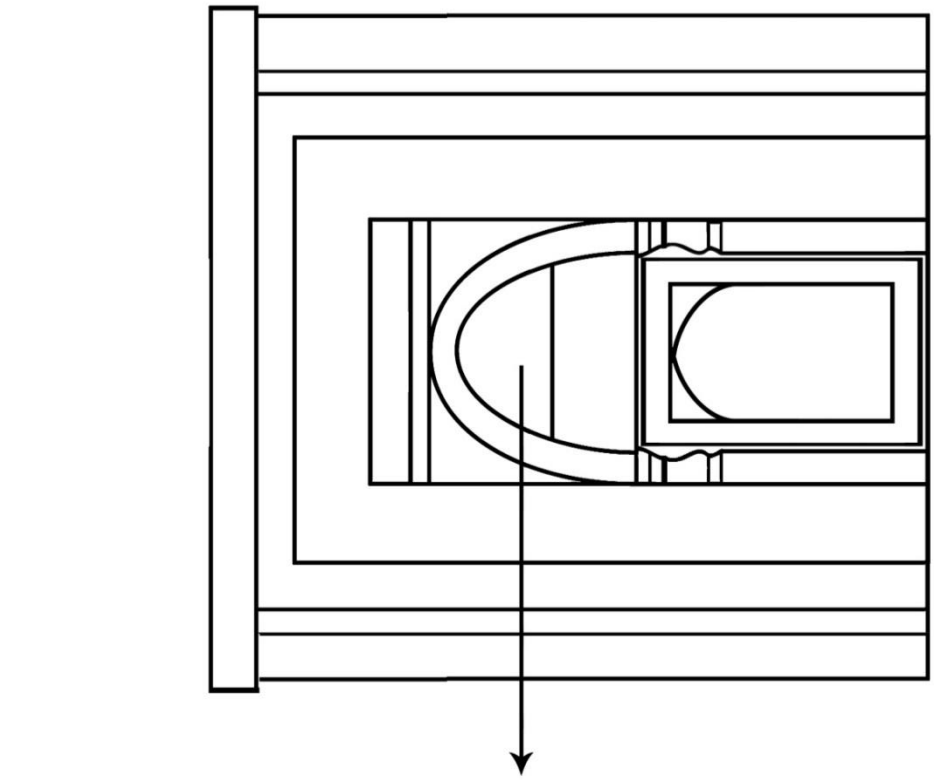
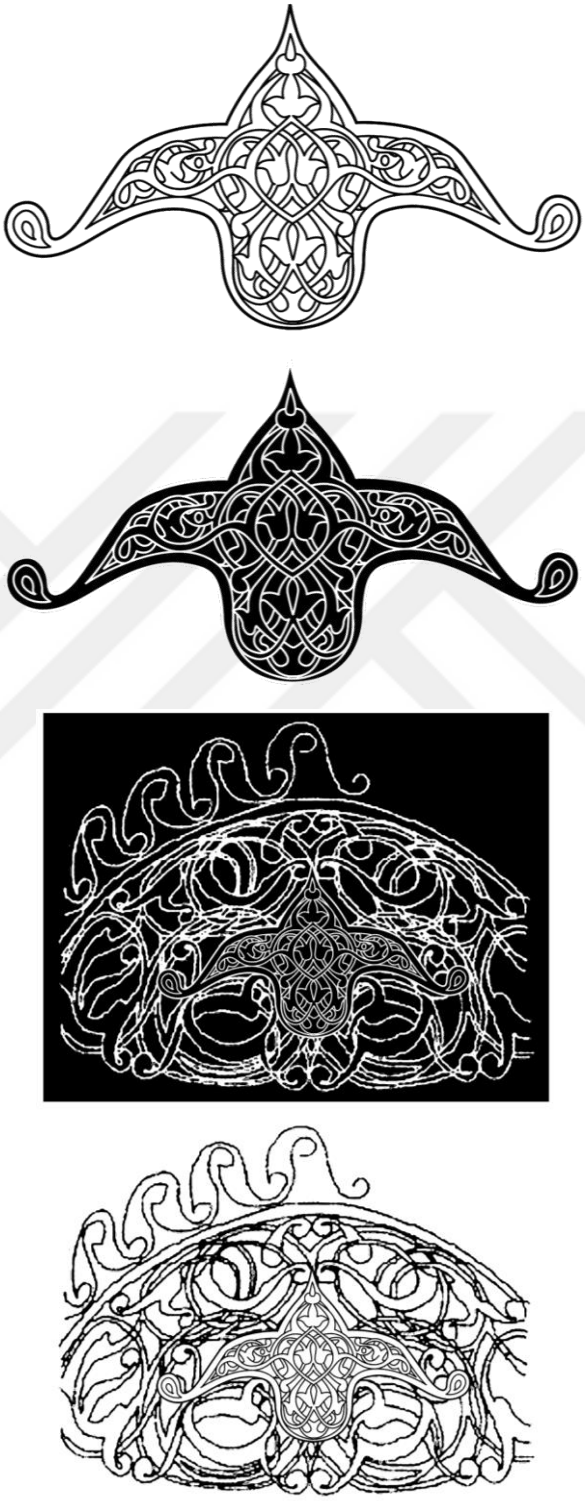
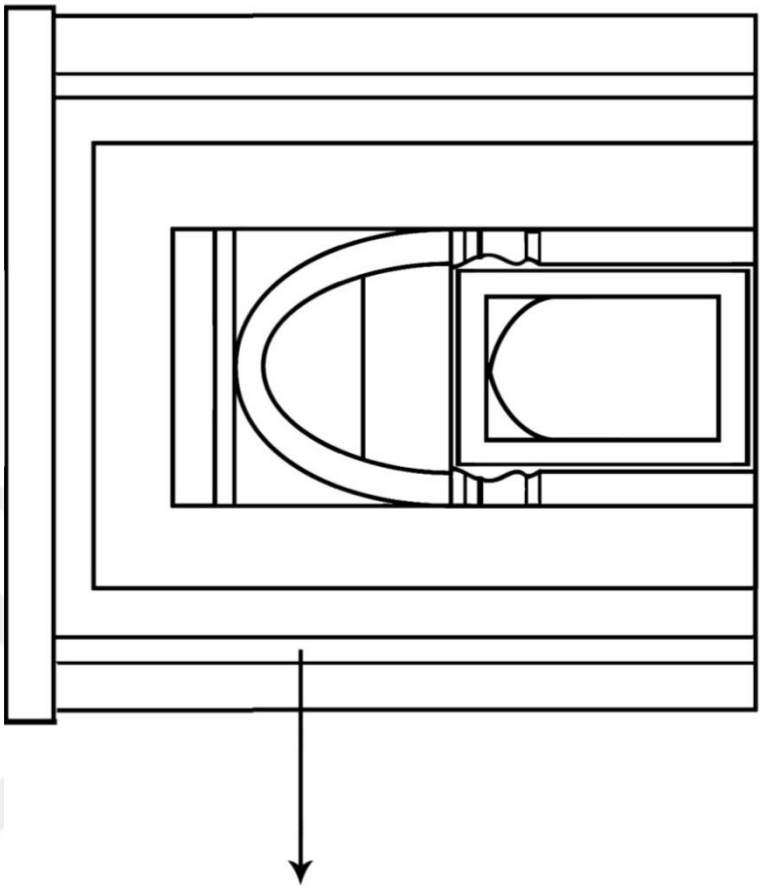

Foto 169: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsarası

Çizim 116: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsarası

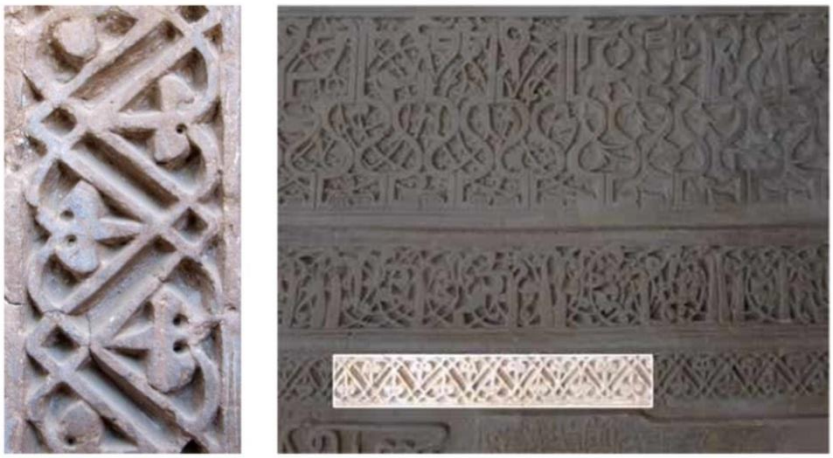
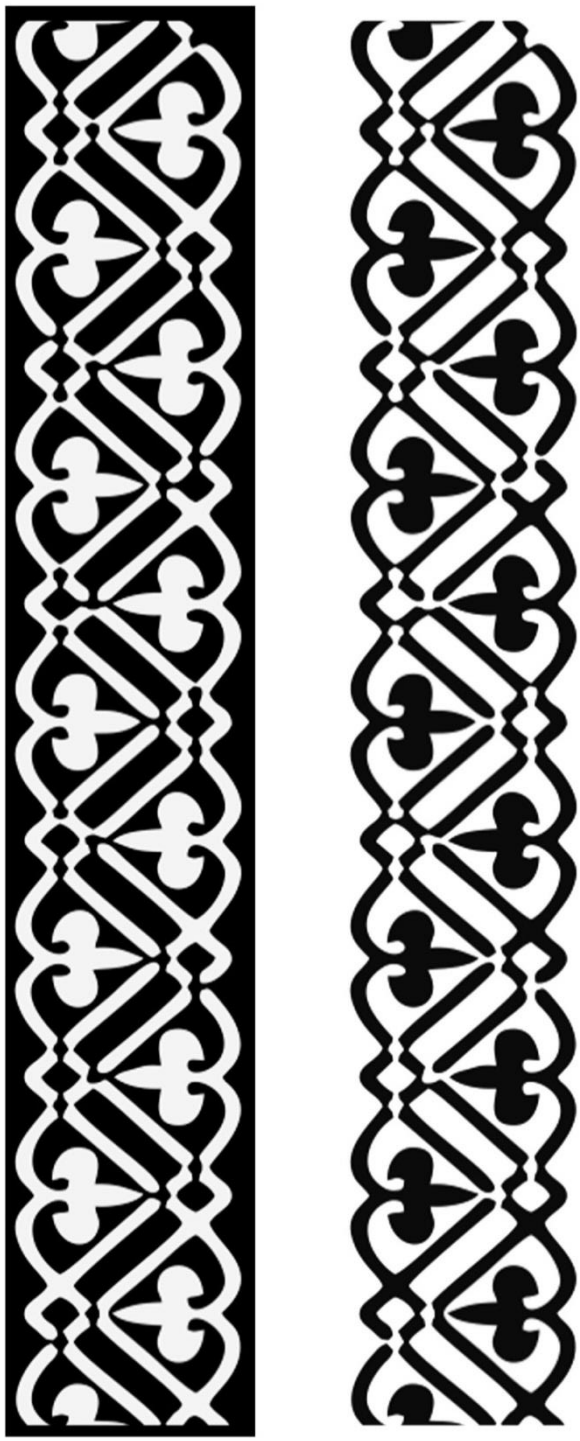

Foto 170: Neyriz Cuma Camii Mihrabı

Birinci Bordüründen Ayrıntılar

Çizim 117: Neyriz Cuma Camii Mihrabı Birinci Bordürü

(Azam Münezzeh'den)

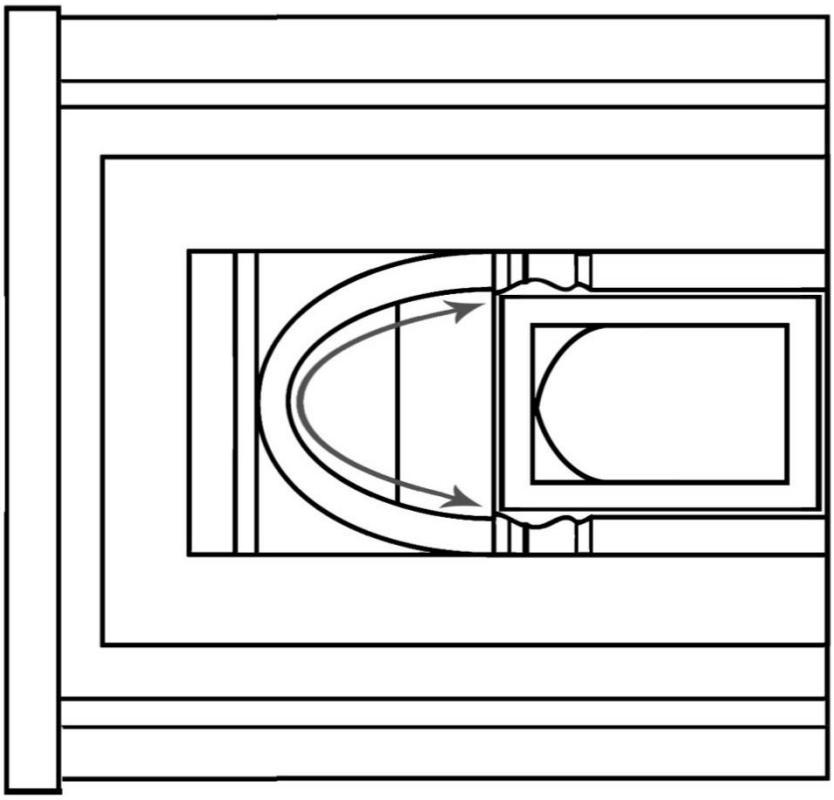
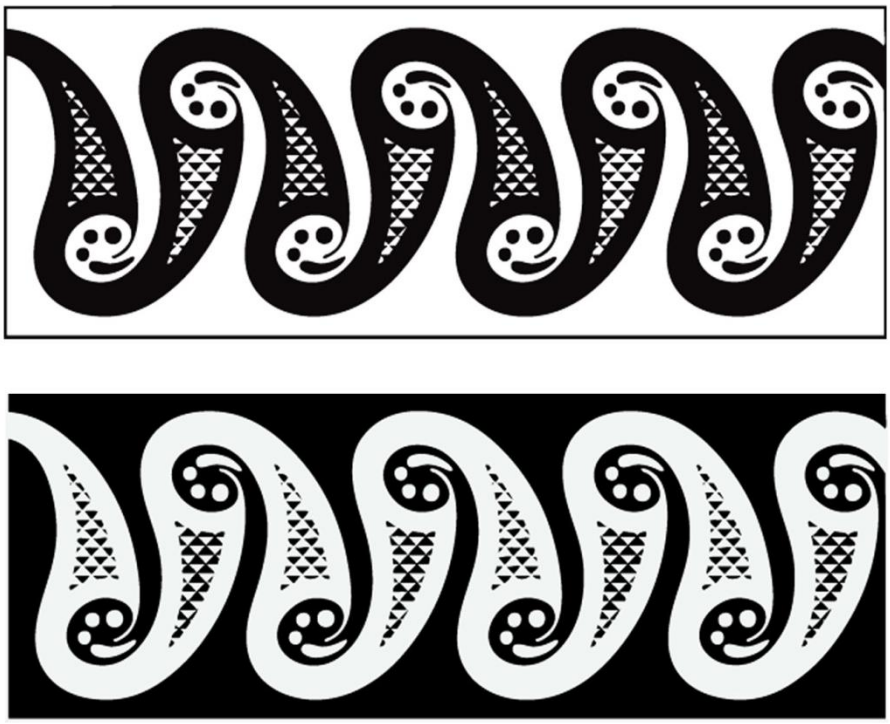

Foto 171: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsarası Dış Sınırları

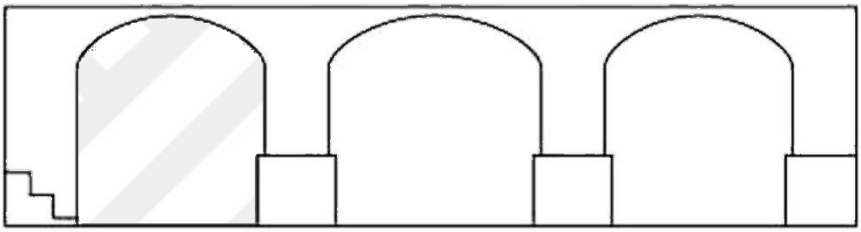

Çizim 118: Neyriz Cuma Camii Mihrap Kavsarası Dış Sınırları

(Azam Münezzeh'den)

Foto 172: Kirman Mescid-i Melik Mihrapların Odası

Çizim 119: Kirman Mescid-i Melik Mihrapları

Foto 173: Kirman Mescid-i Melik Mihrapları Genel Görünümü

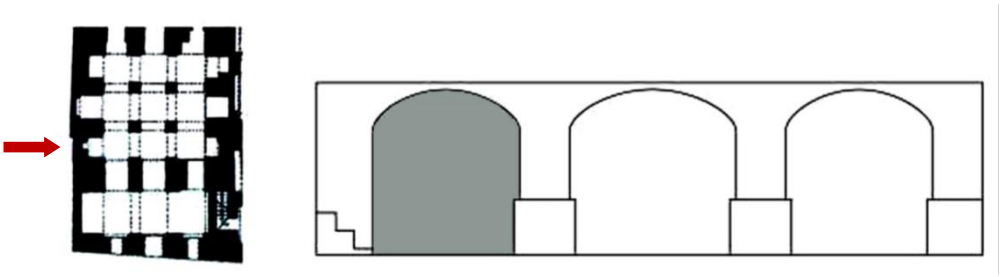
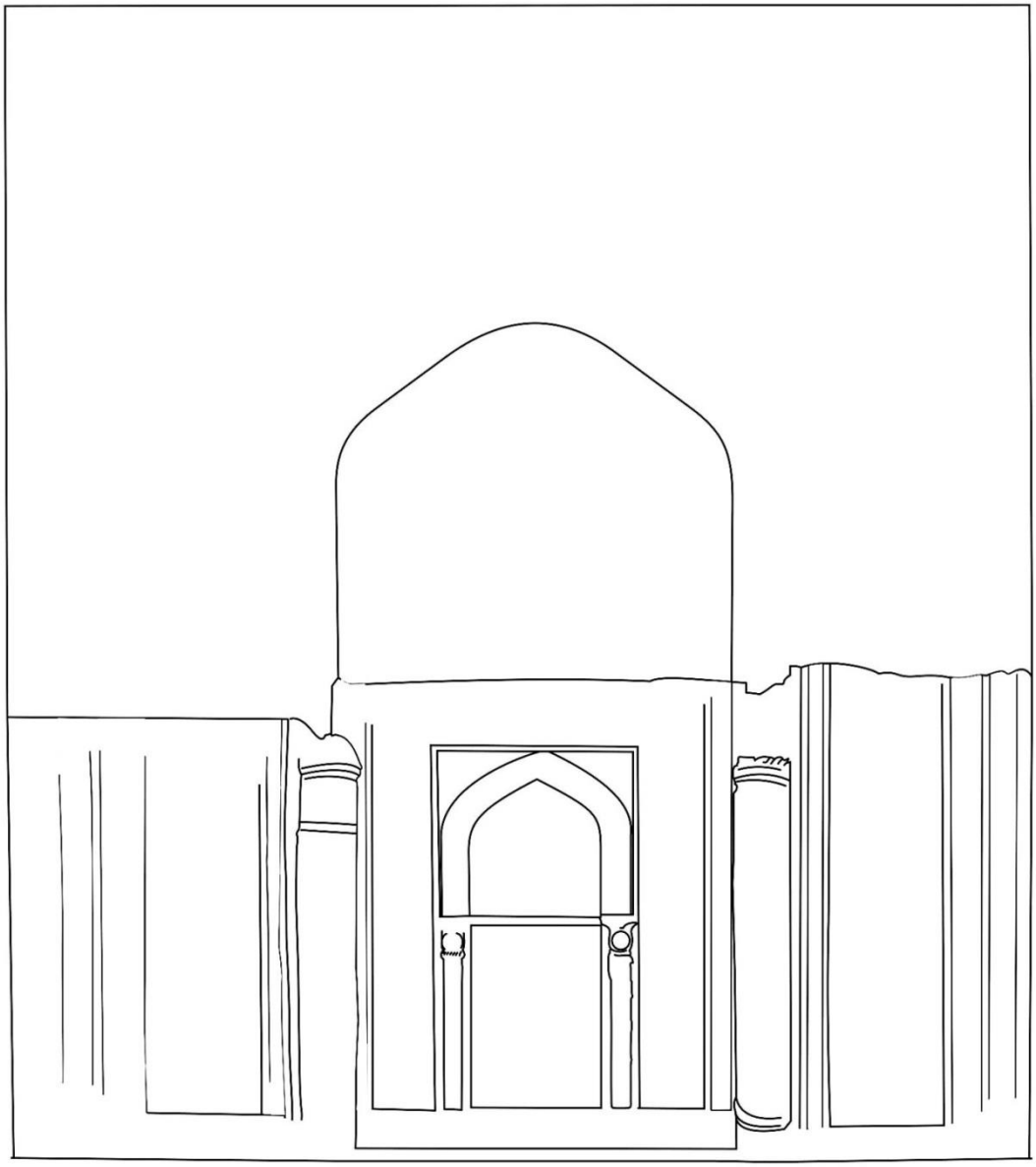
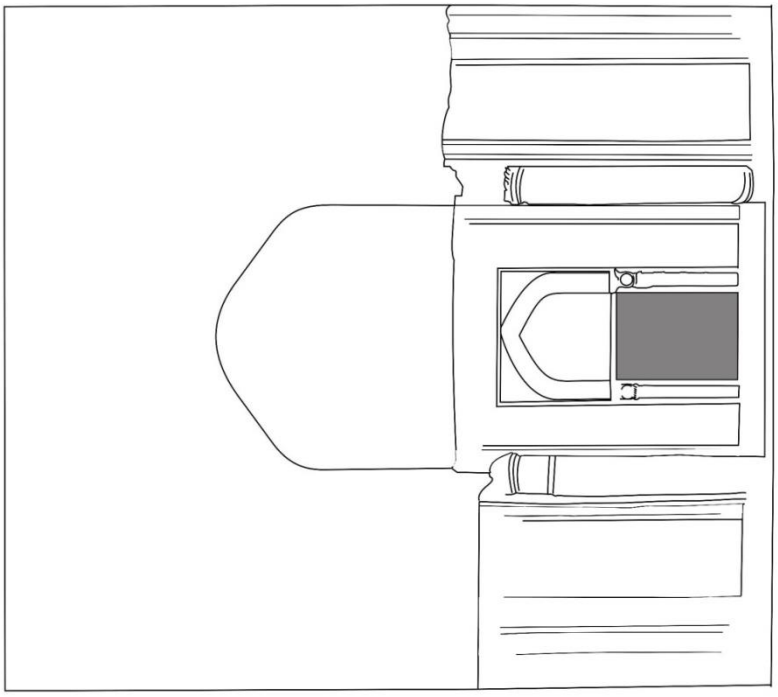

Foto 174: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 120: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Genel Görünümü

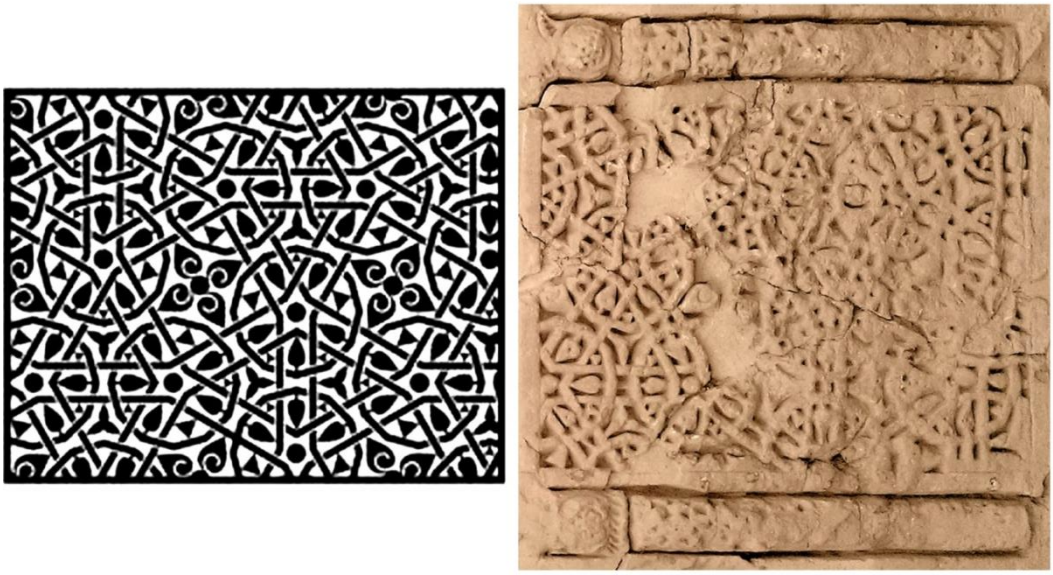
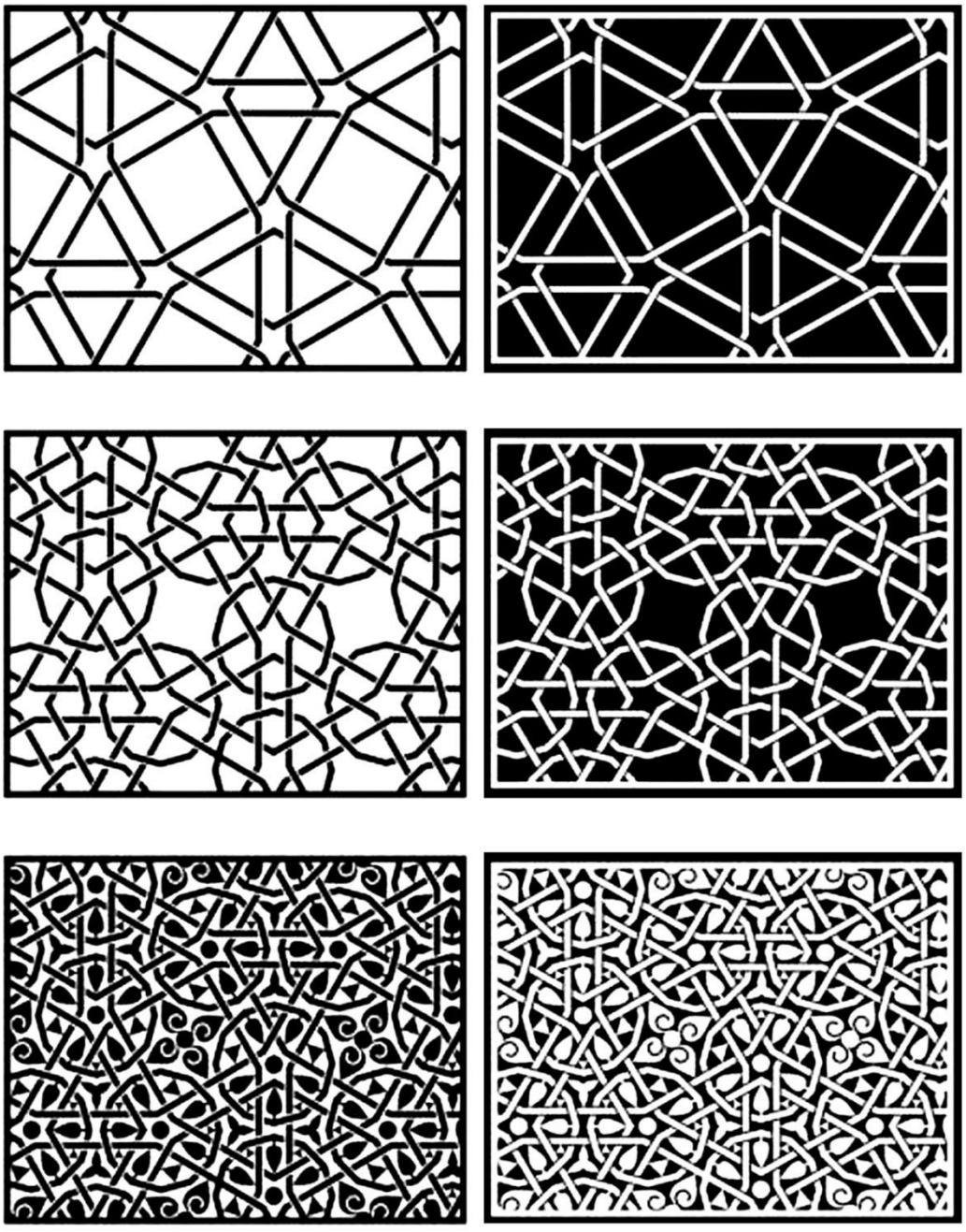
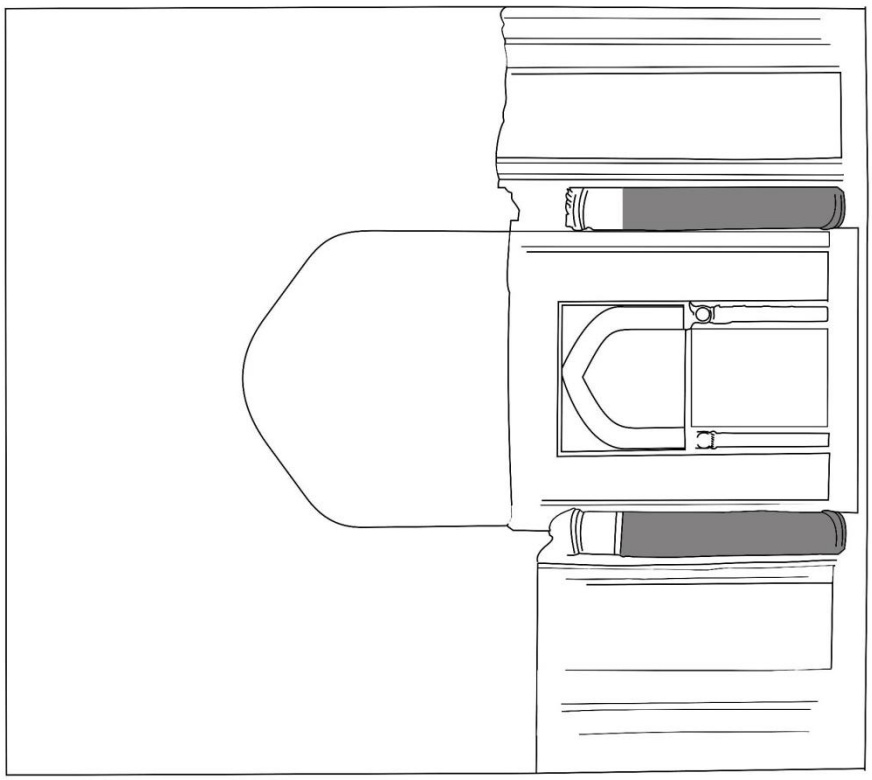

Foto 175: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Niş Kısmı

Çizim 121: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişindeki Süslemeler *

* Kirman Mescid-i Melik alçı süslemelerinin çizimleri, Alireza Beytollahi tarafından yapılmıştır.

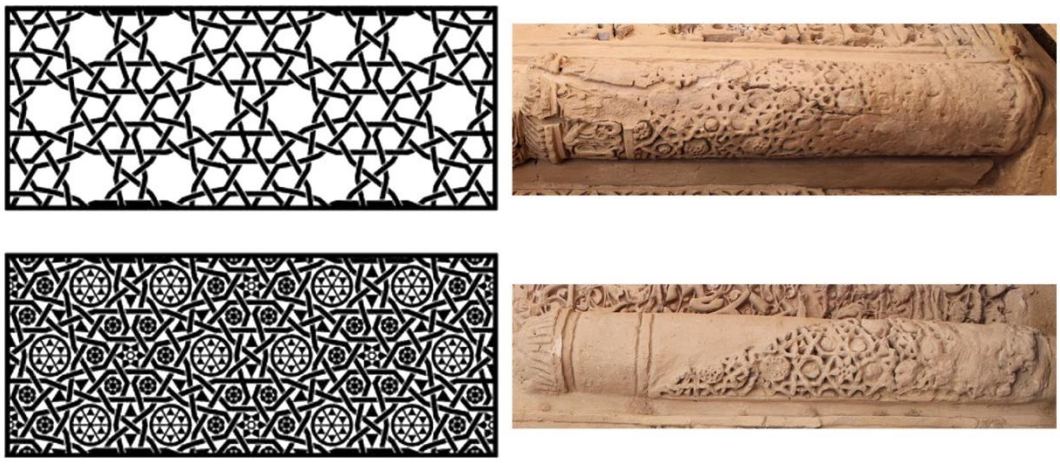
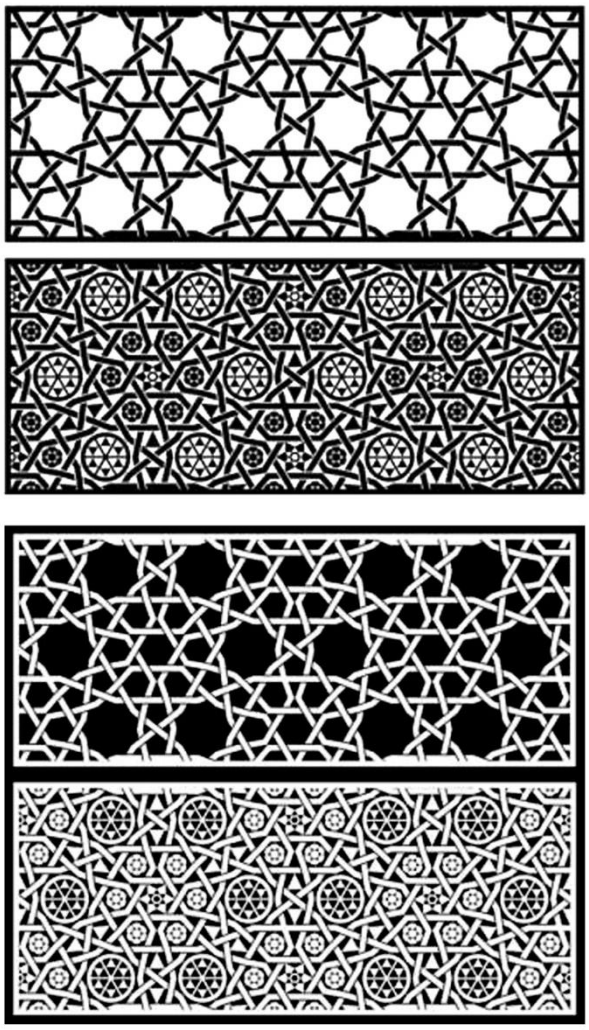

Foto 176: Melik I. Mihrap Nişi Sütunçeleri ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 122: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Sütunçeleri Bezeme Çözümlemesi

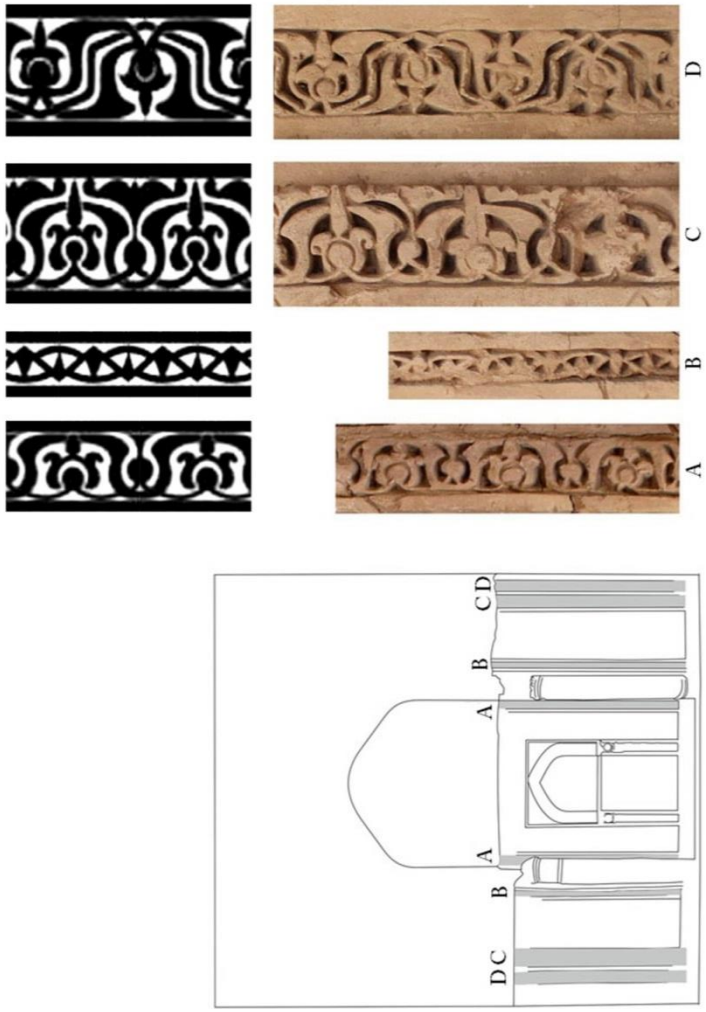
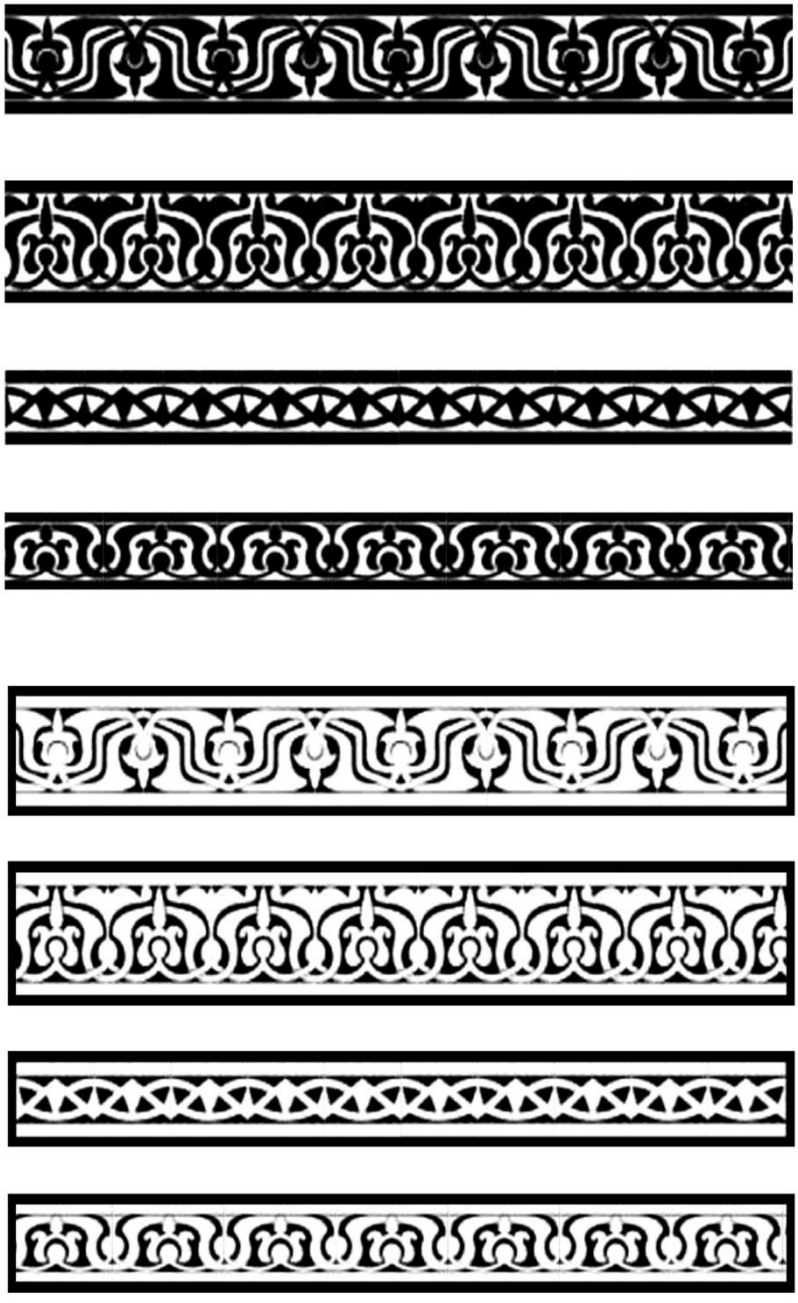

Foto 177: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabın
Bordürlerindeki Bezemeler

Çizim 123: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Bordürleri

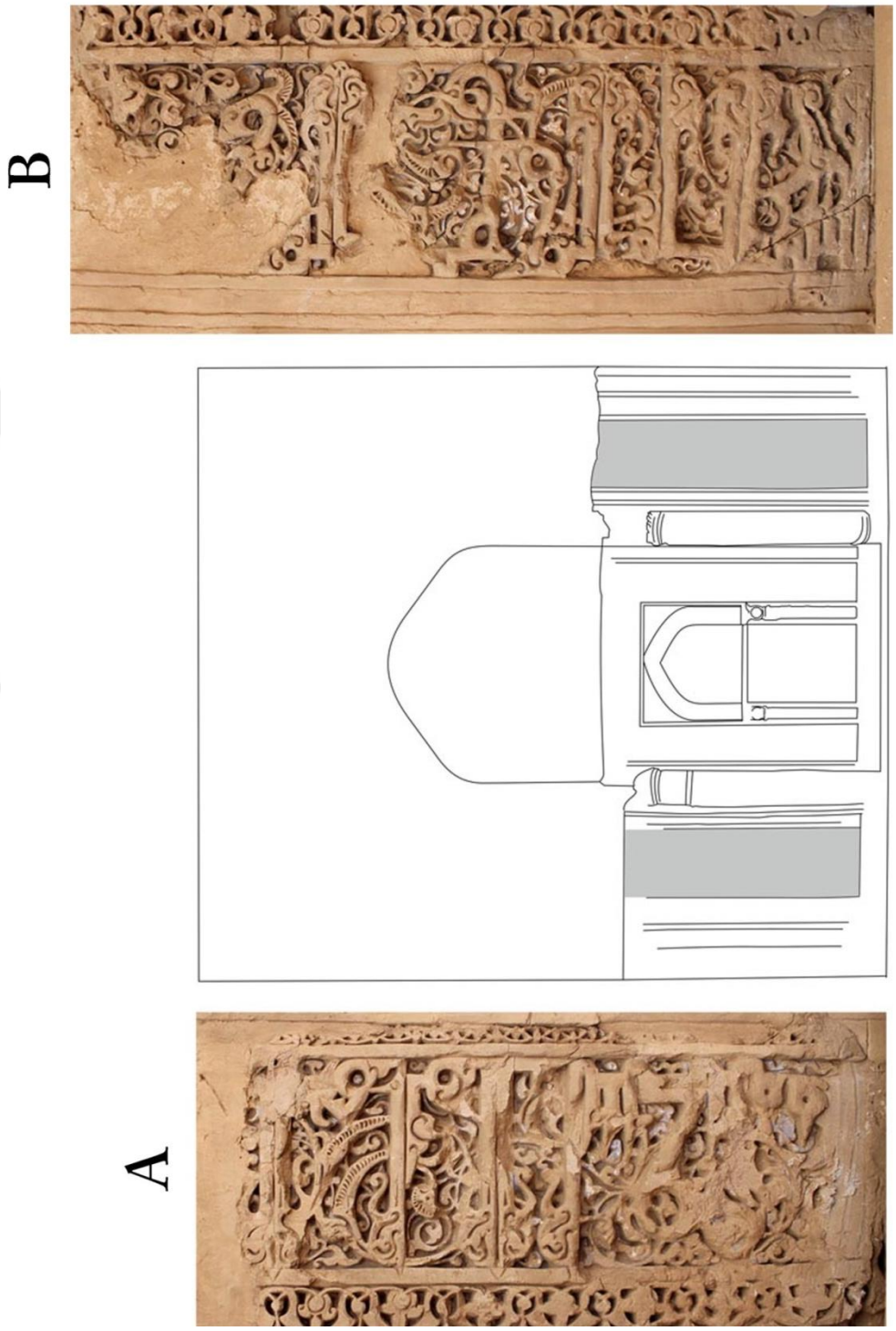
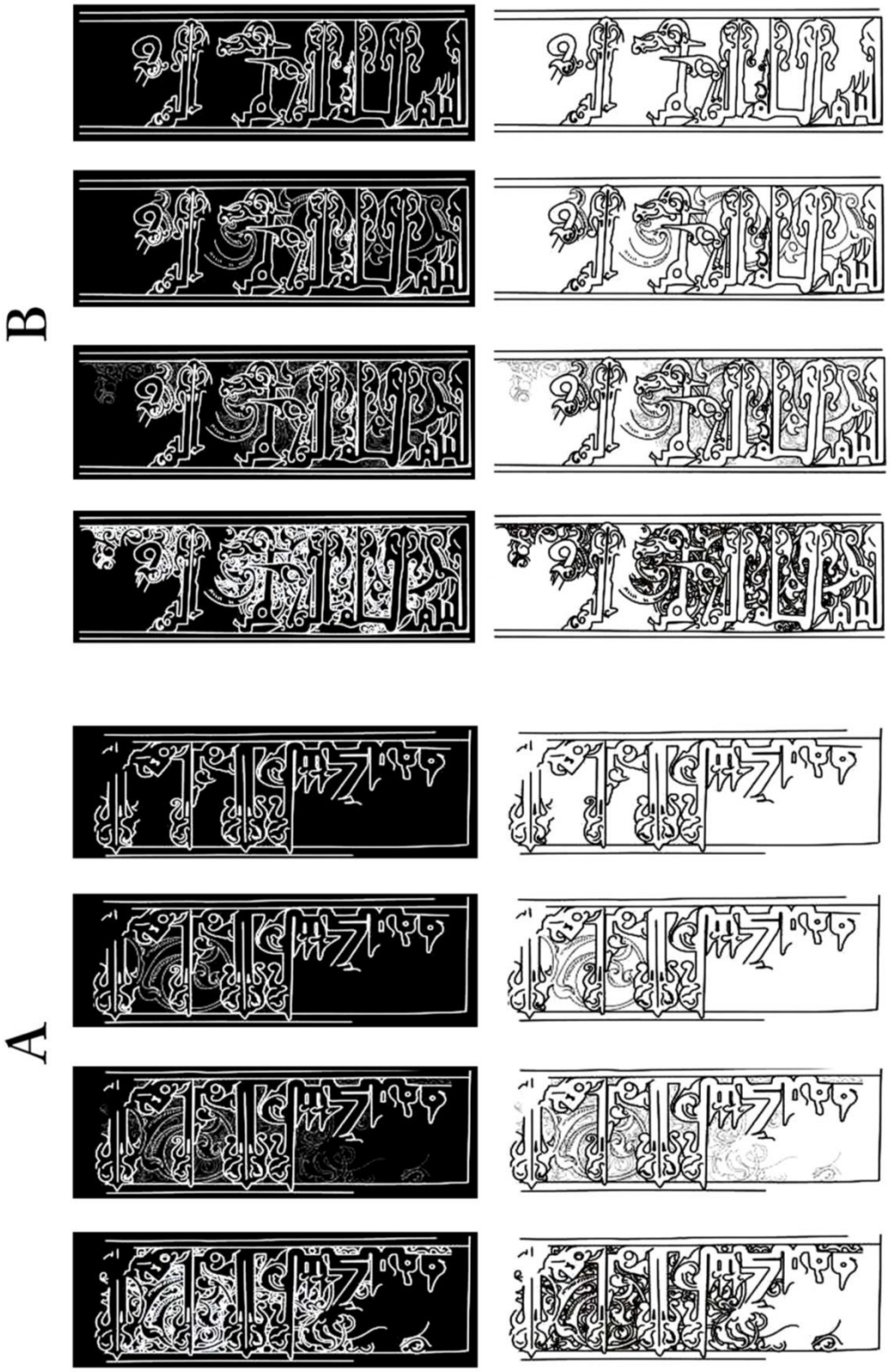
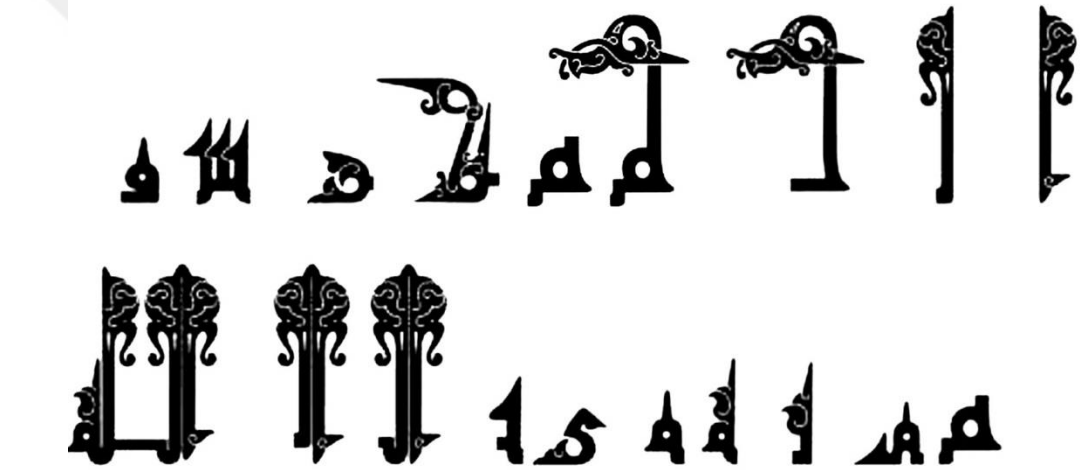

Foto 178: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabın Geniş Bordüründeki Kitâbe ve Bezemeler

Çizim 124: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı Geniş Bordüründeki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 125: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı
Geniş Bordüründeki Yazı Harf Şekilleri

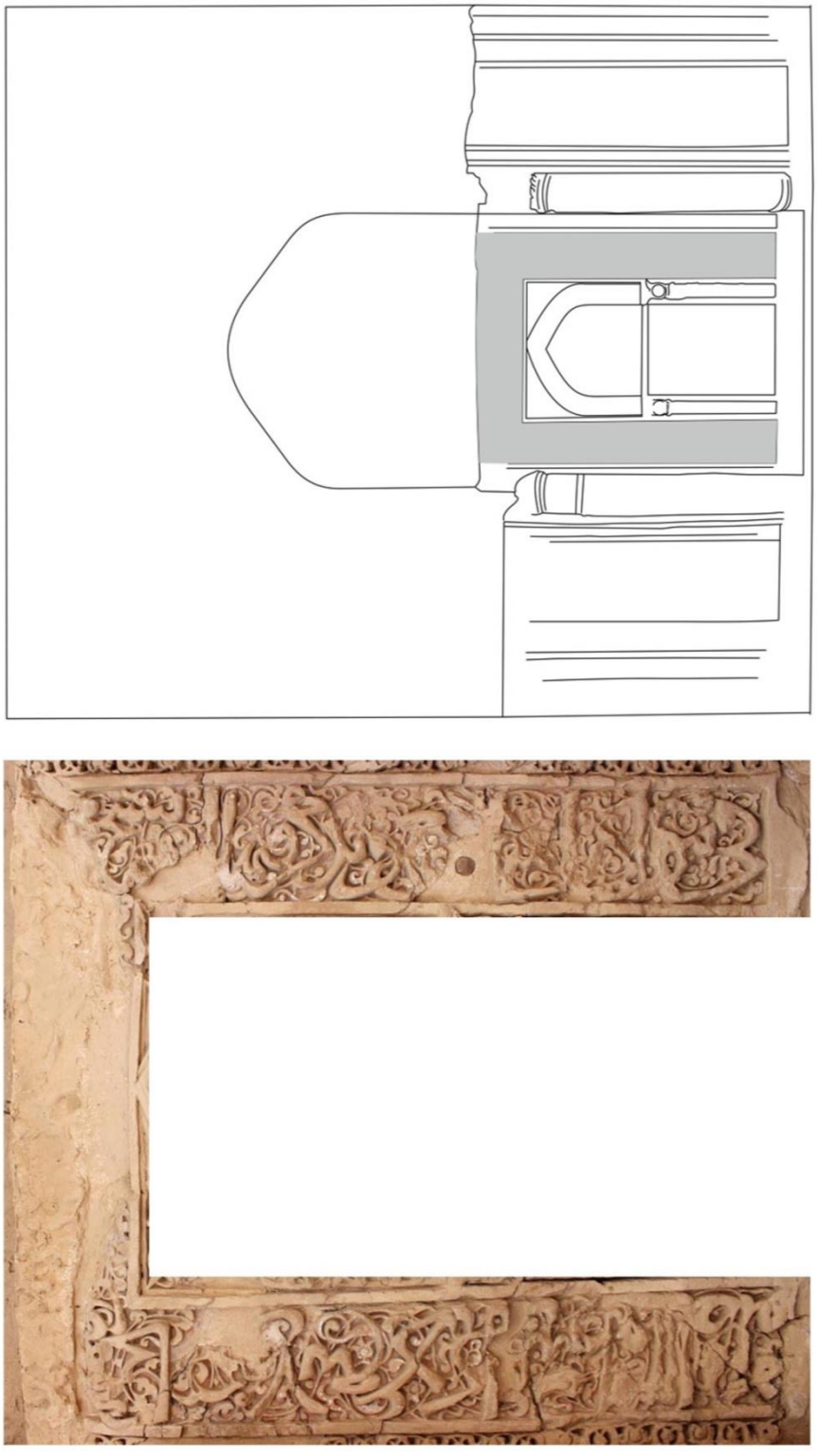
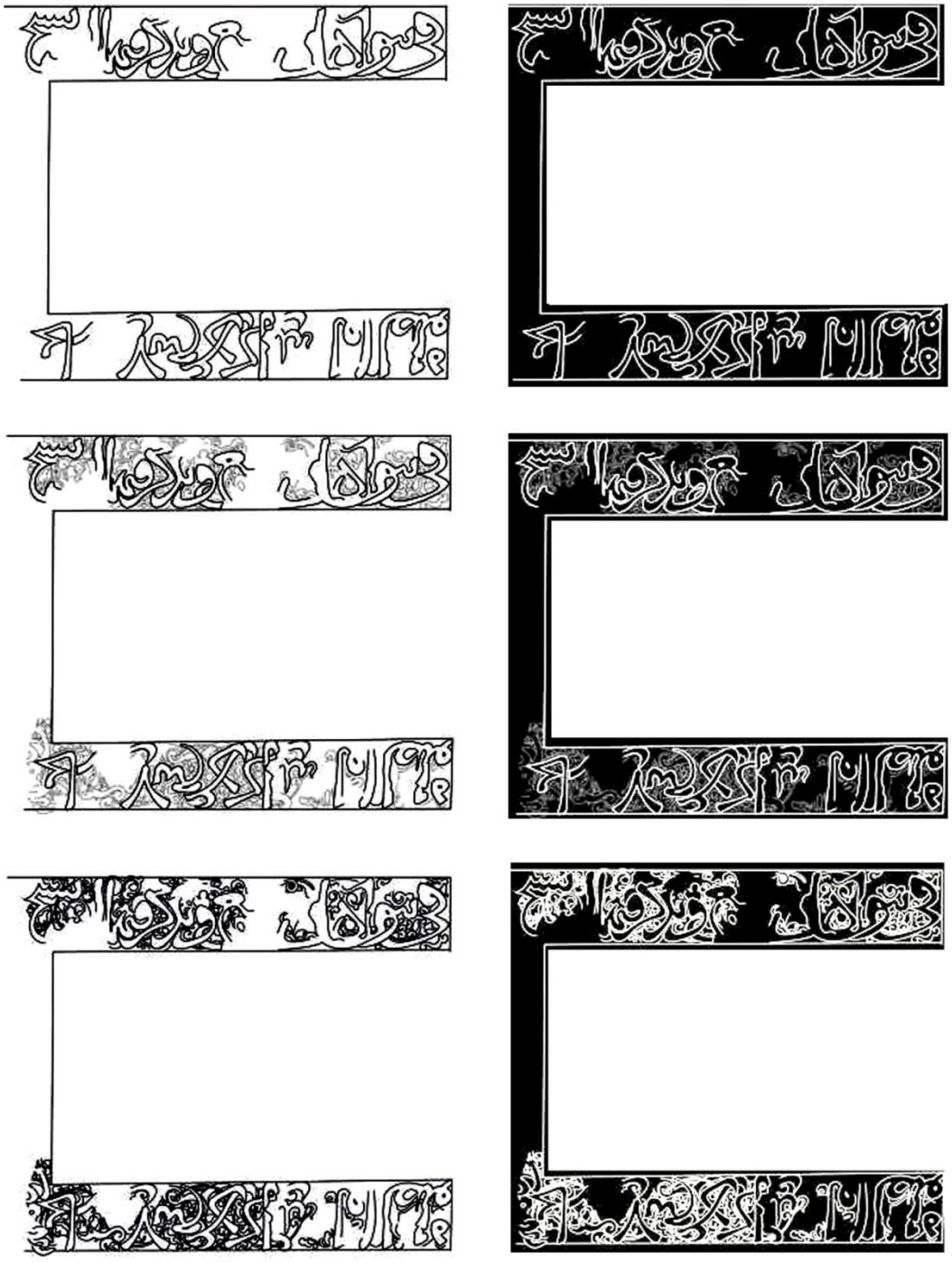
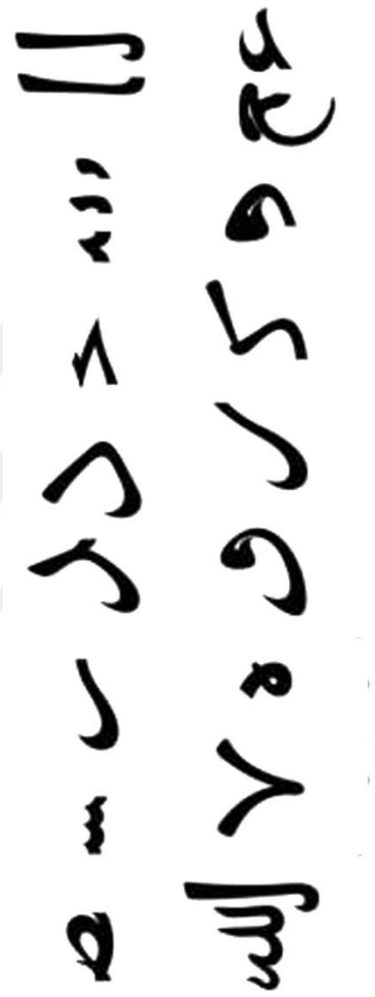

Foto 179: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişini
Çerçeveleyen Bordür

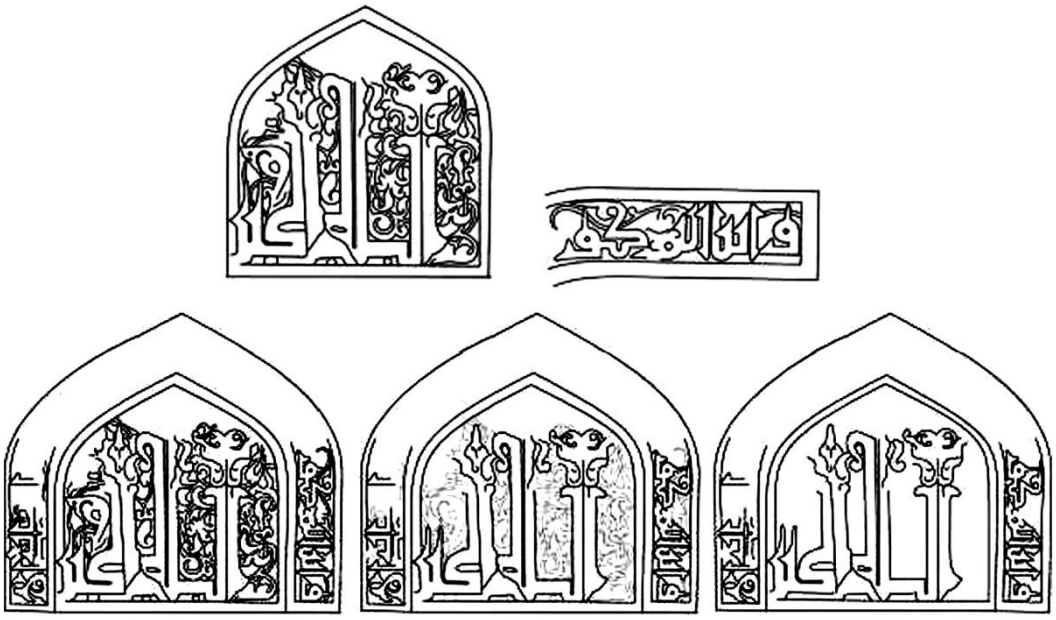
Çizim 126: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişini Çerçeveleyen Bordür

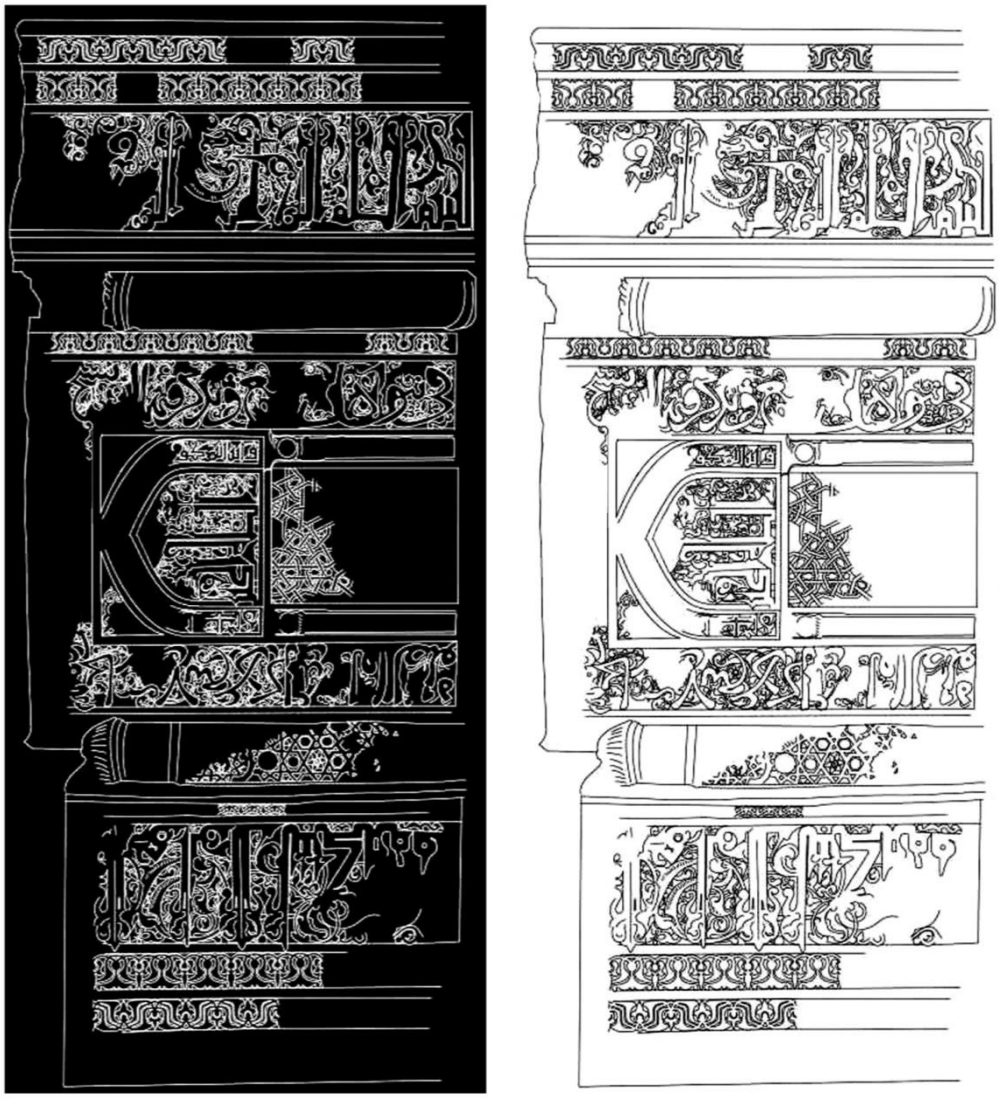
Çizim 127: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişini Çerçeveleyen Bordürdeki Sülüs Kitâbenin Harf Şekilleri

Foto 180: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişindeki Kemerin İçerisinde Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 128: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrap Nişindeki Kemerin İçerisinde ve Yüzeyindeki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 129: Kirman Mescid-i Melik I. Mihrabı

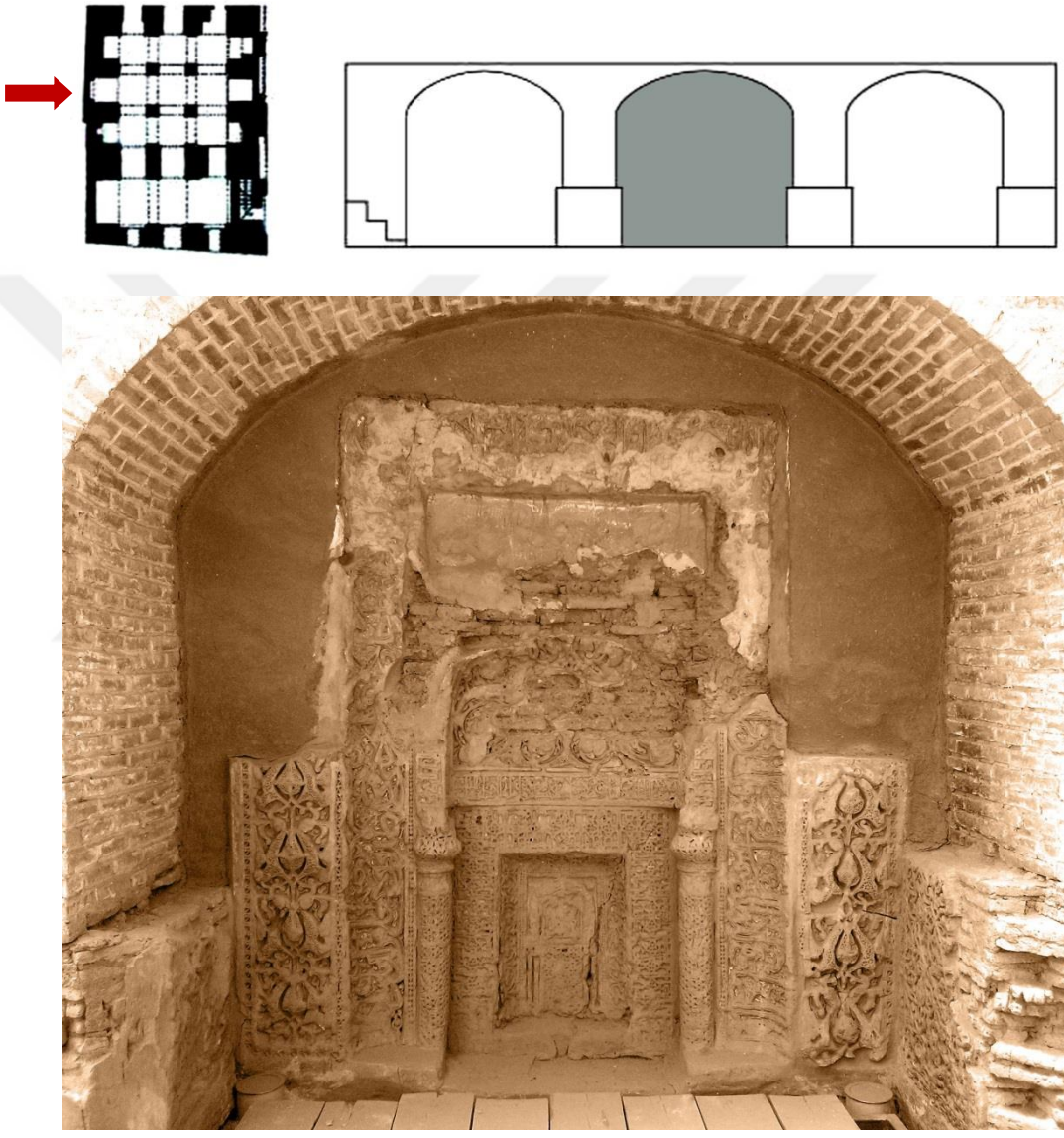
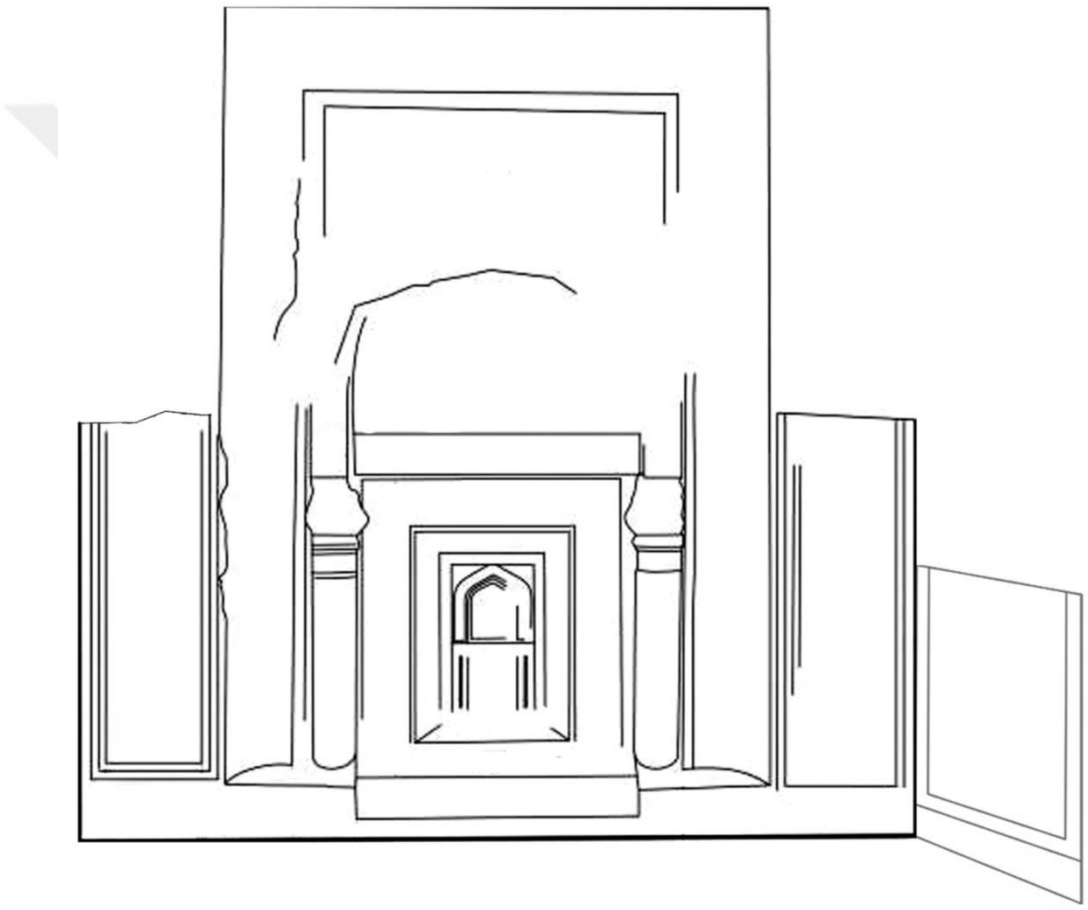

Foto 181: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 130: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı Genel Görünümü

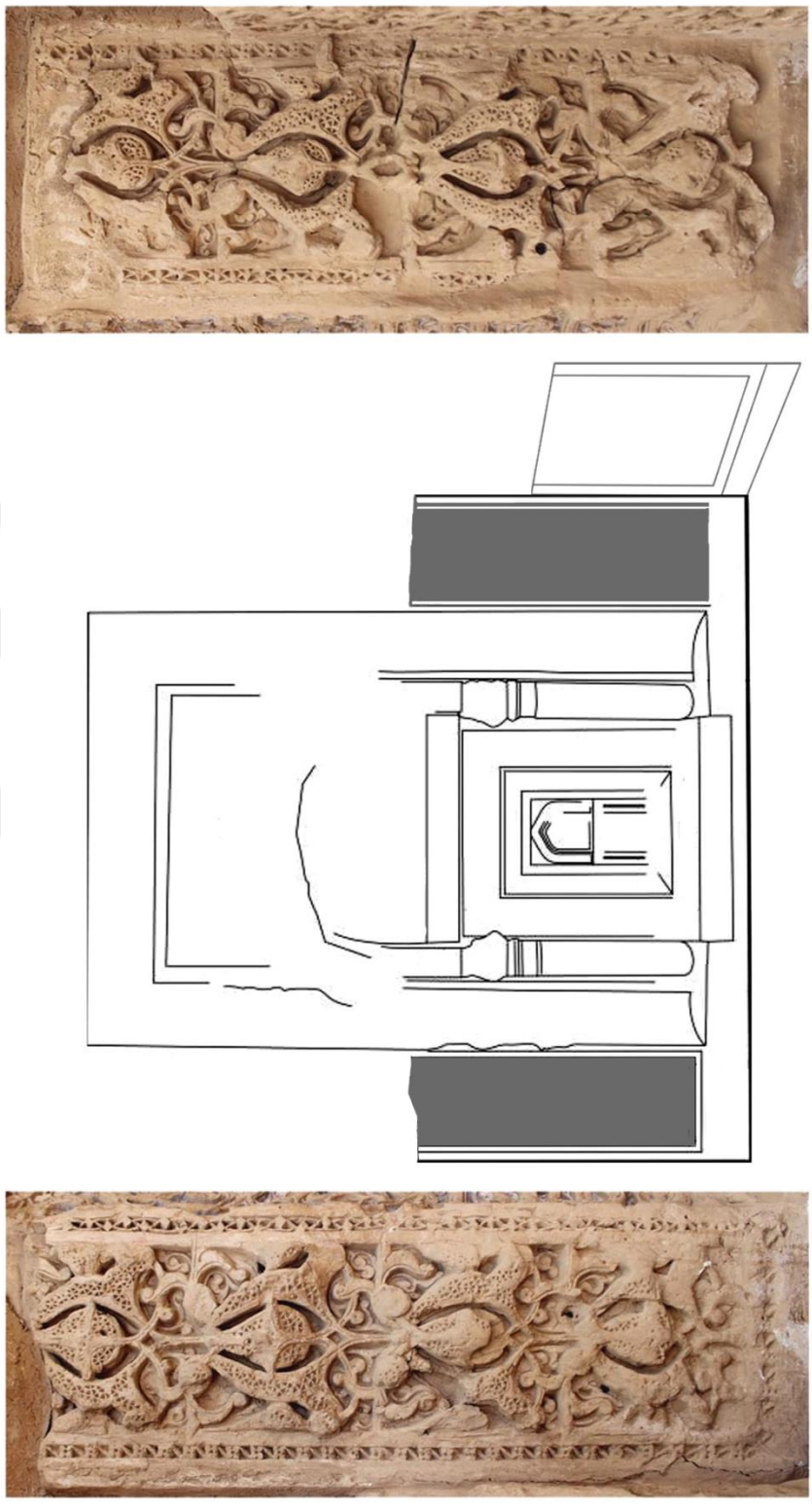
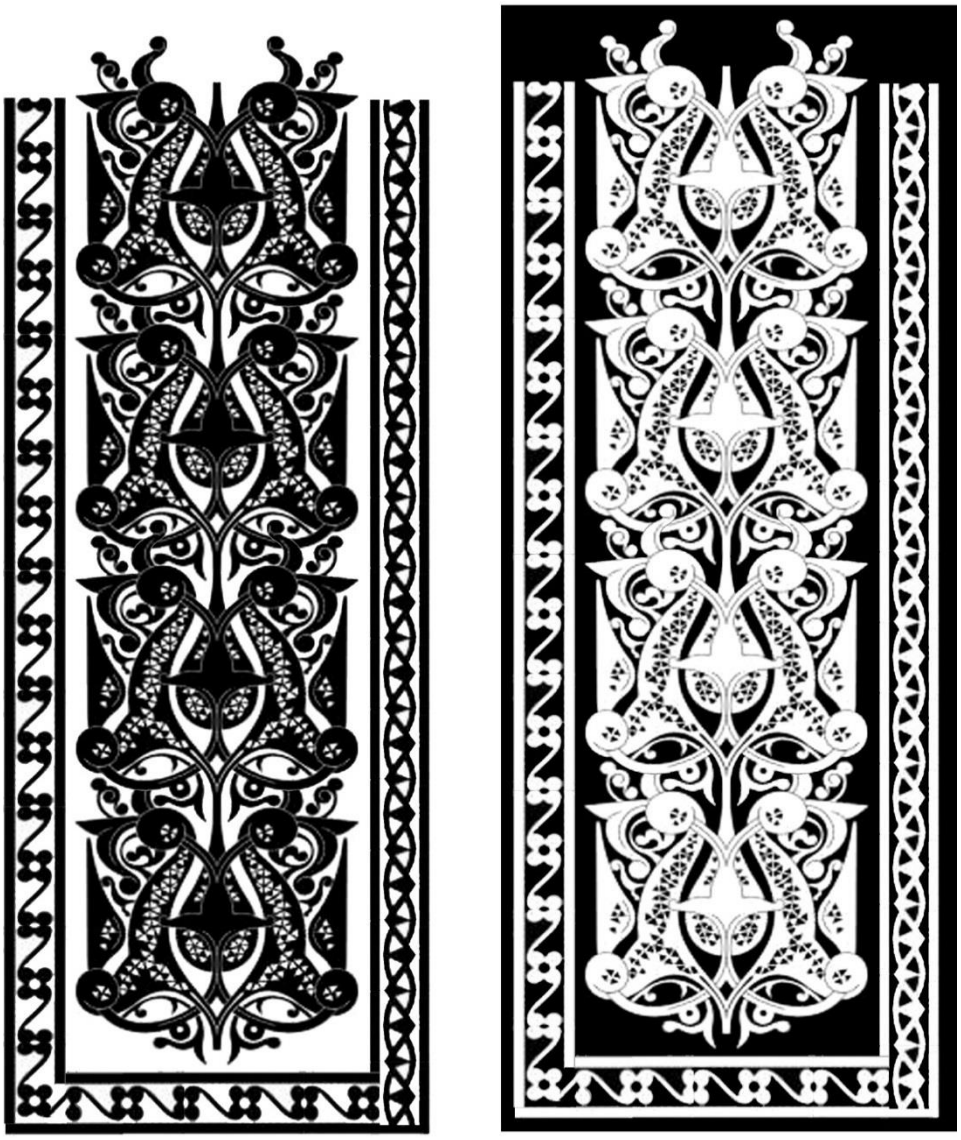

Foto 182: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı

Birinci Geniş Bordürü

Çizim 131: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı Birinci Geniş Bordürü

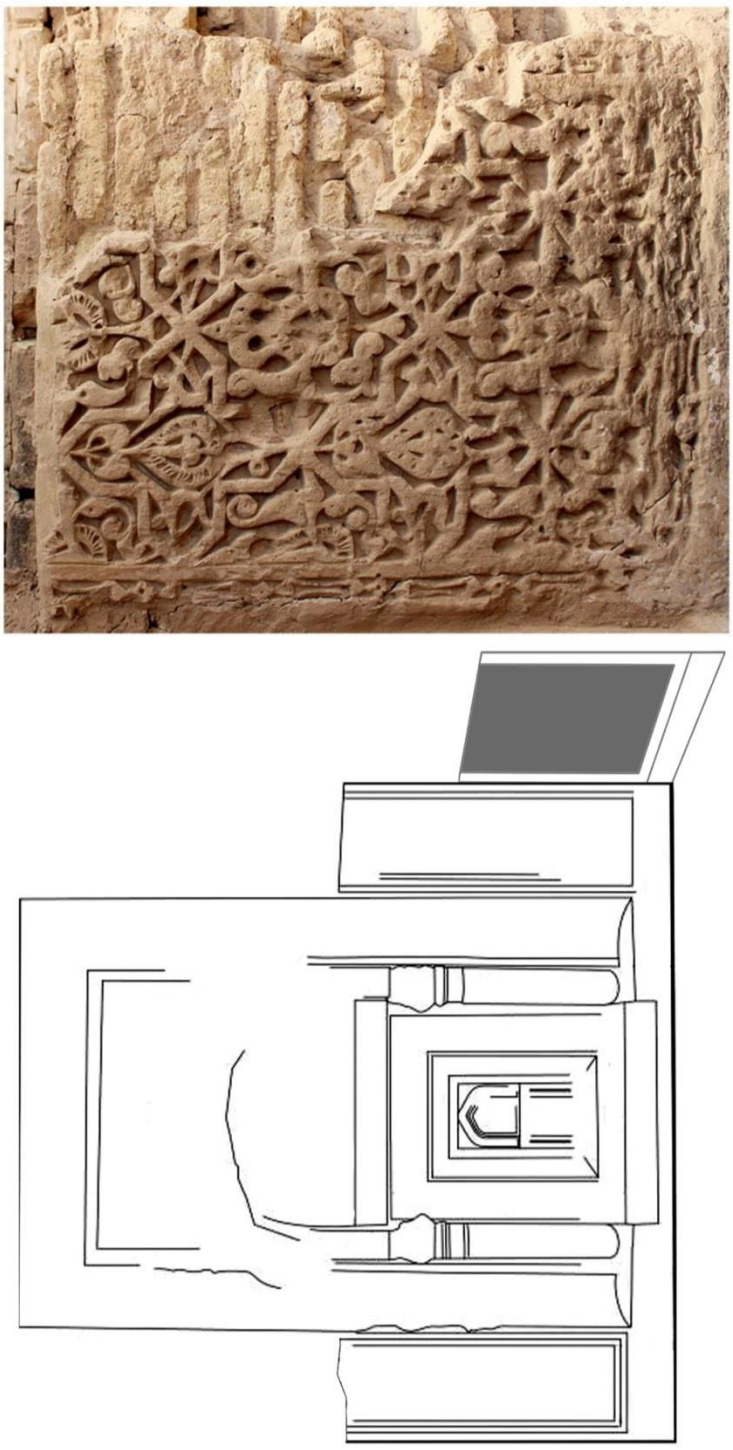
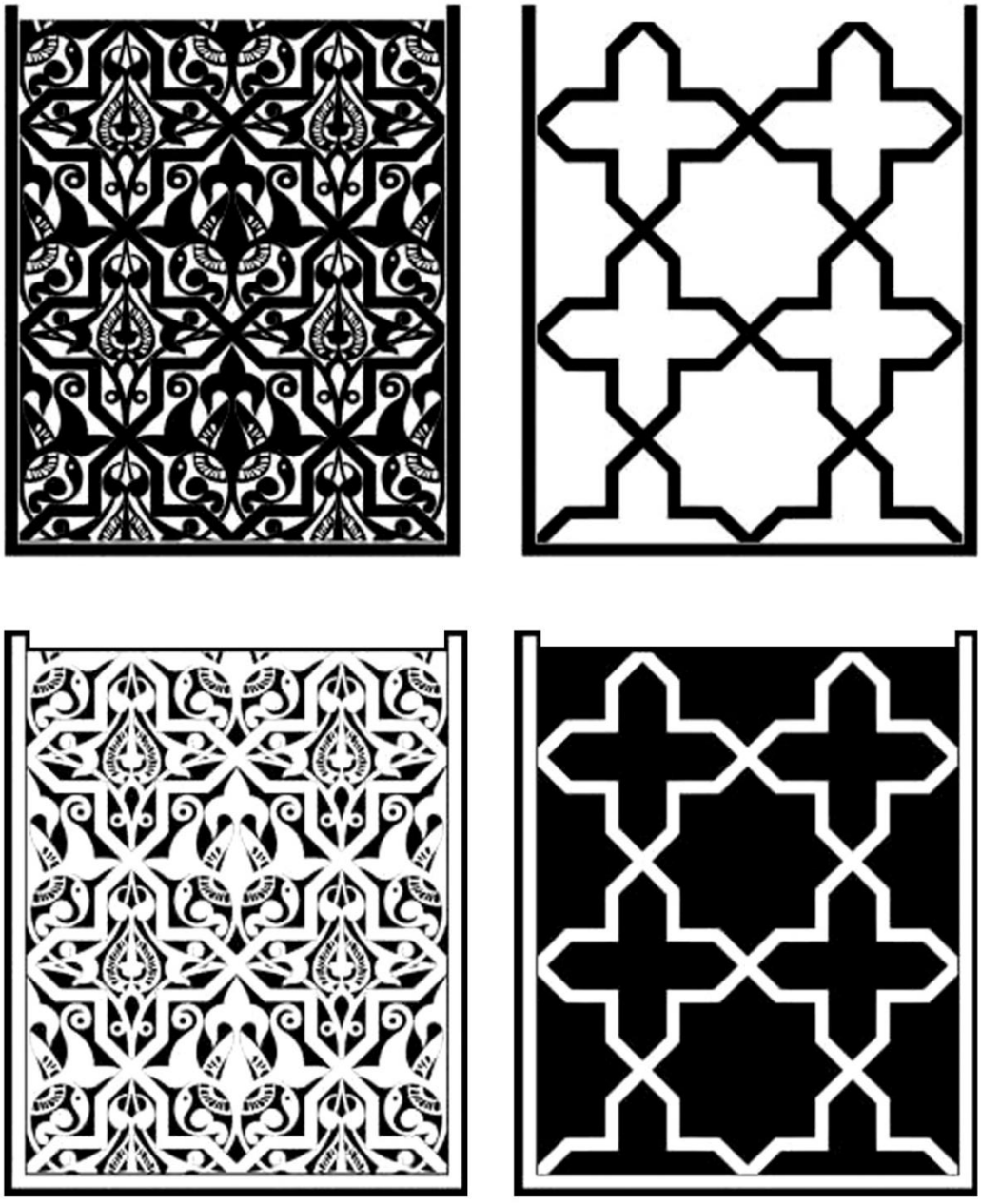

Foto 183: Kirman Mescid-i Melik'in II. Mihrabının
Sağ Tarafındaki Süsleme Panosu

Çizim 132: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabın Sağındaki Süsleme Panosu

Çizim 133: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabın Sağındaki Süsleme Panosunun Bezeme Çözümlemesi

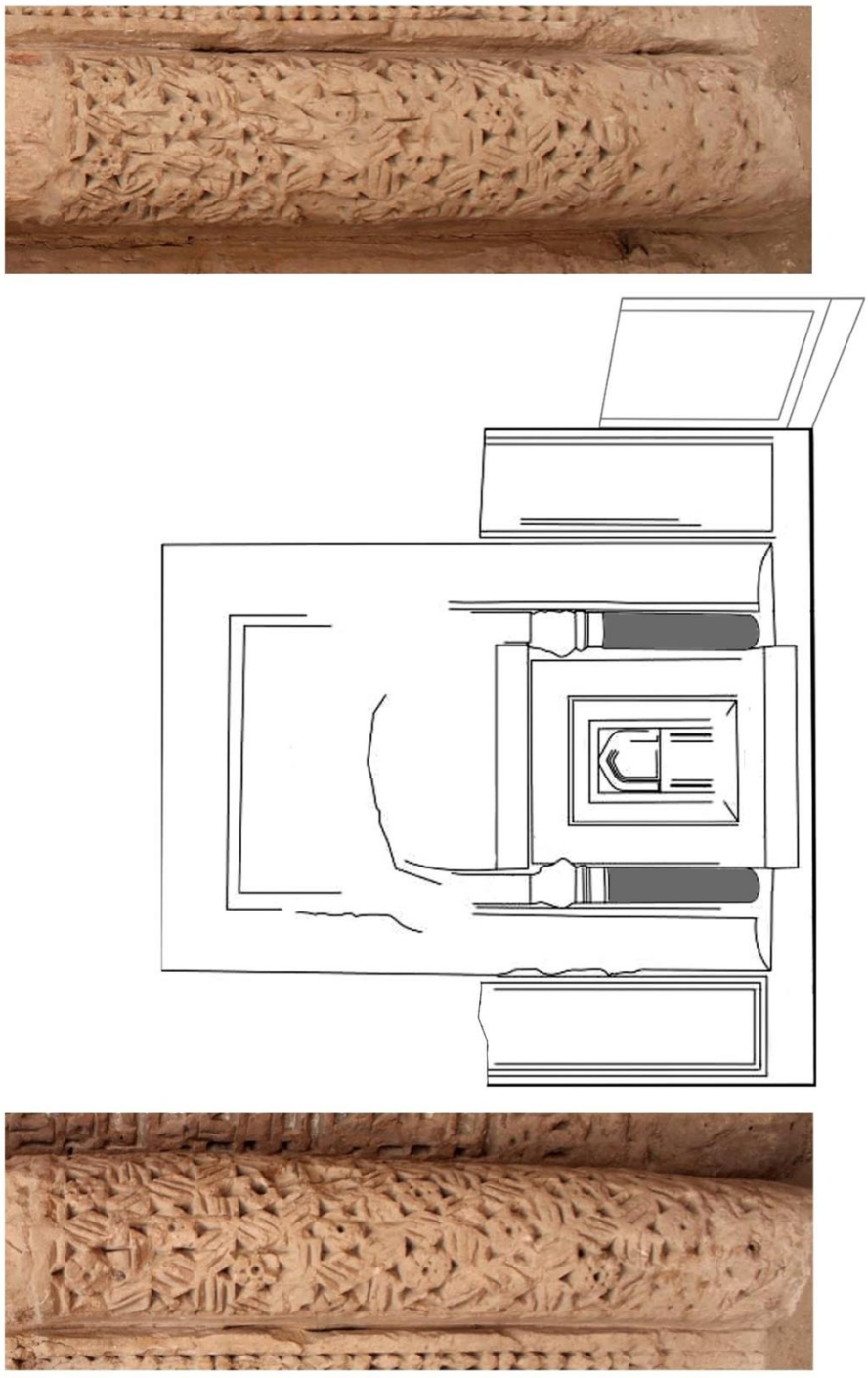
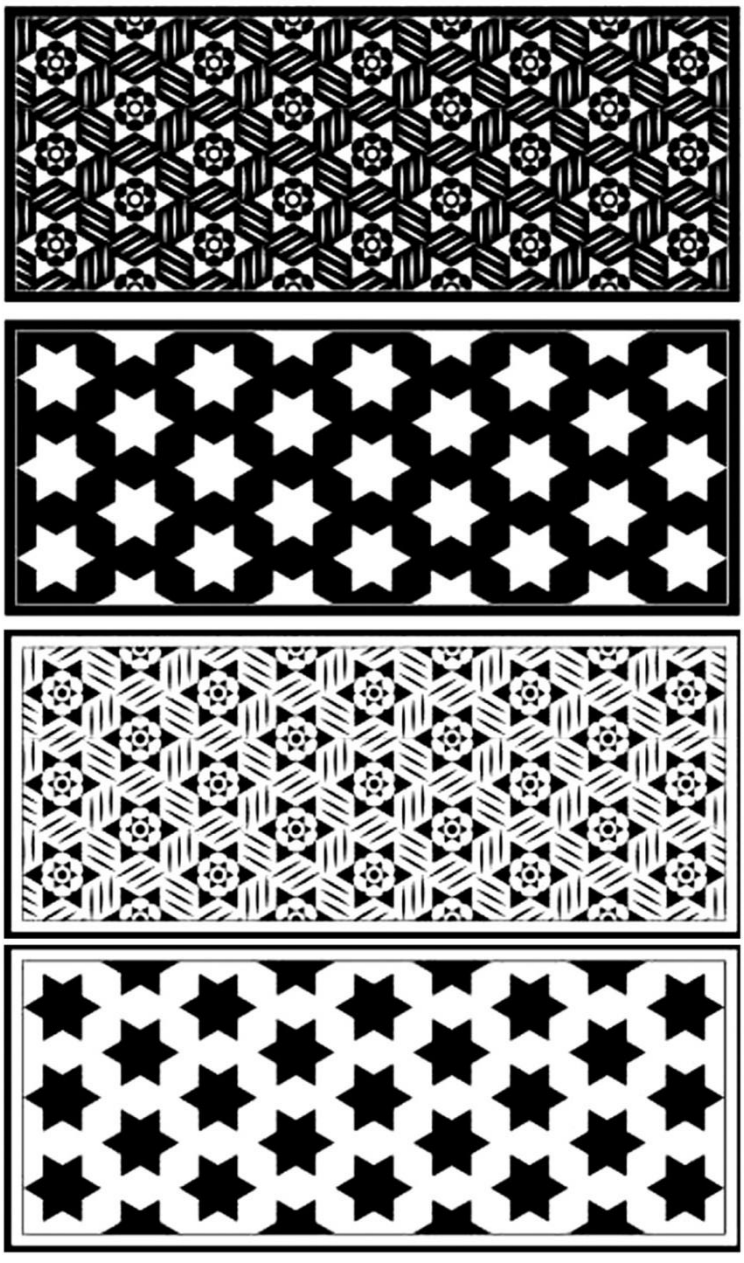

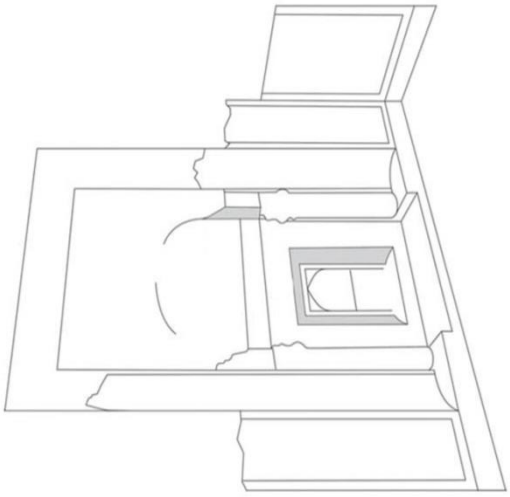
Foto 184: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Sütunçeleri

Çizim 134: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Nişini Sınırlayan Sütuncelerin Bezeme Çözümlemesi

A

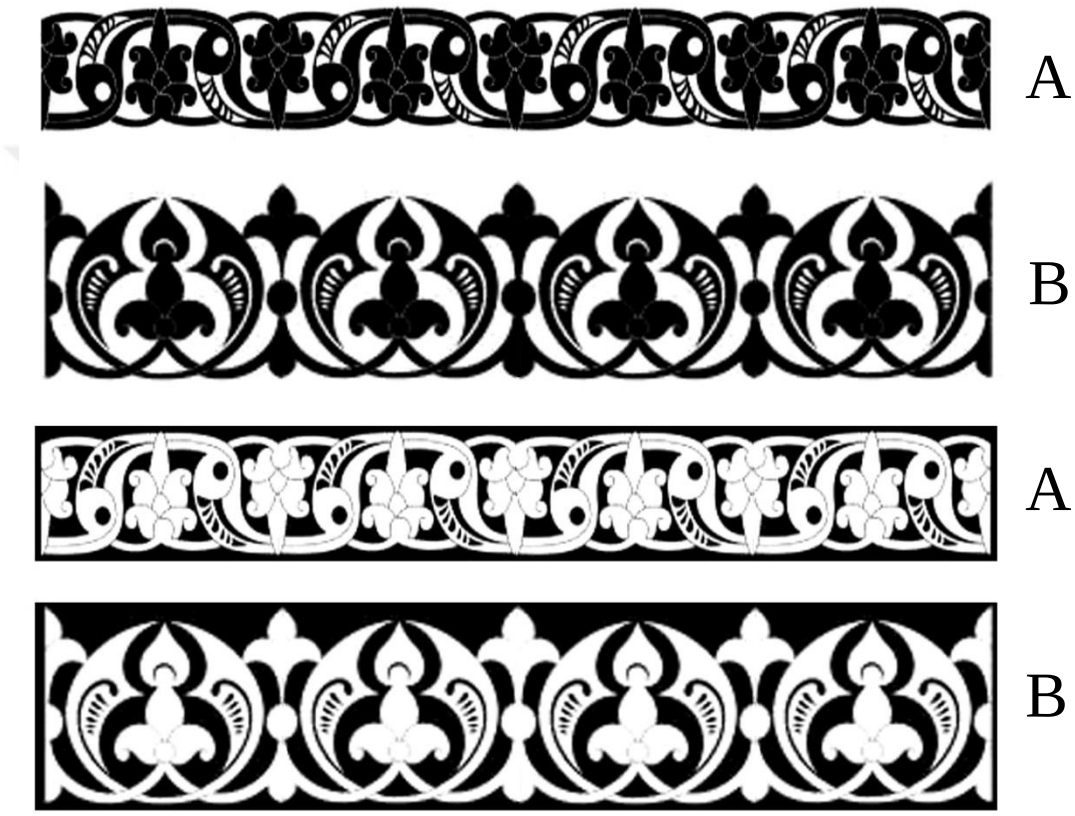

B

Foto 185: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Nişi ve Mihrap Kavsarası Dış Sınırları

Çizim 135: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Nişinde ve Kavsarasını Sınırlayan Bordüründeki Bezemeler

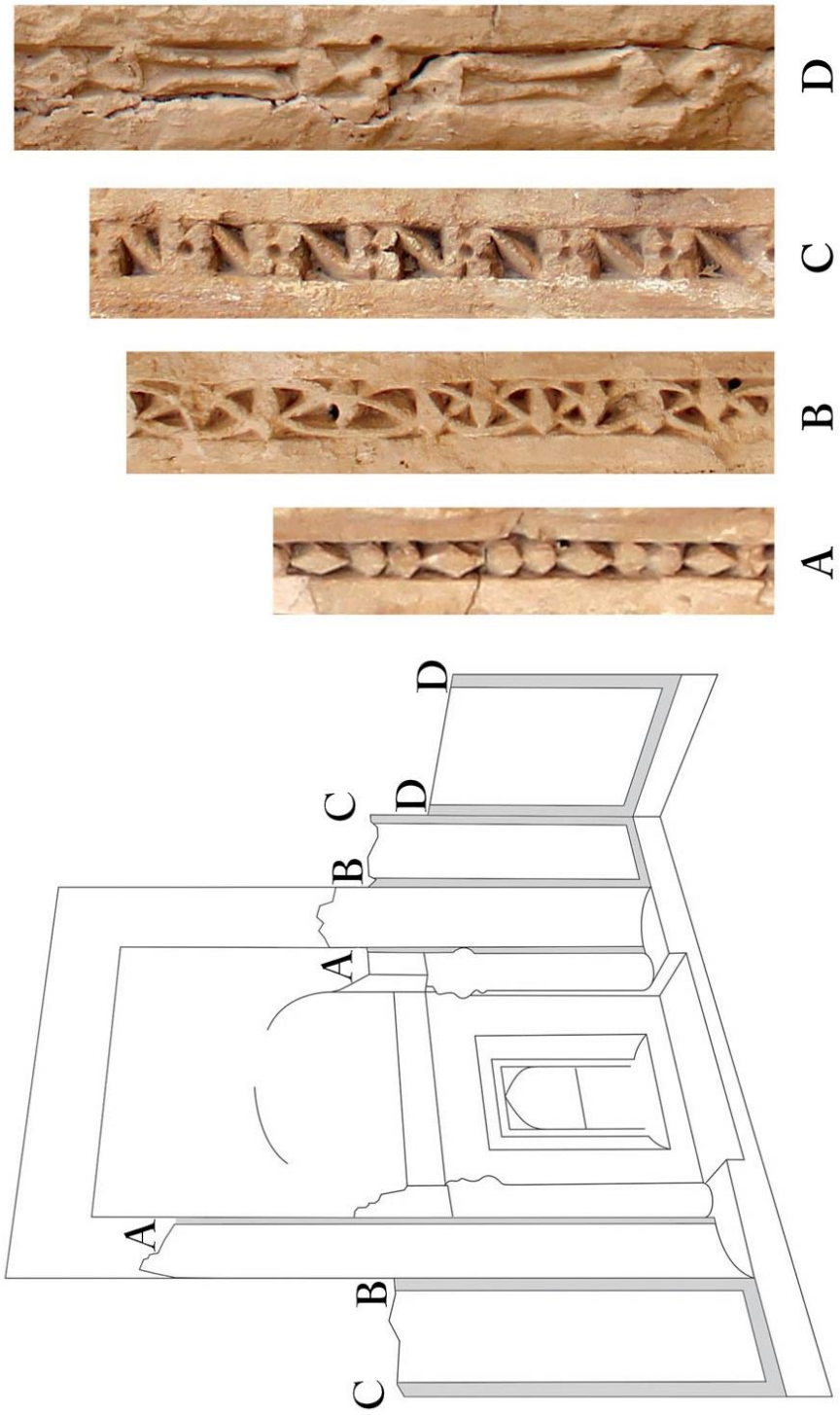
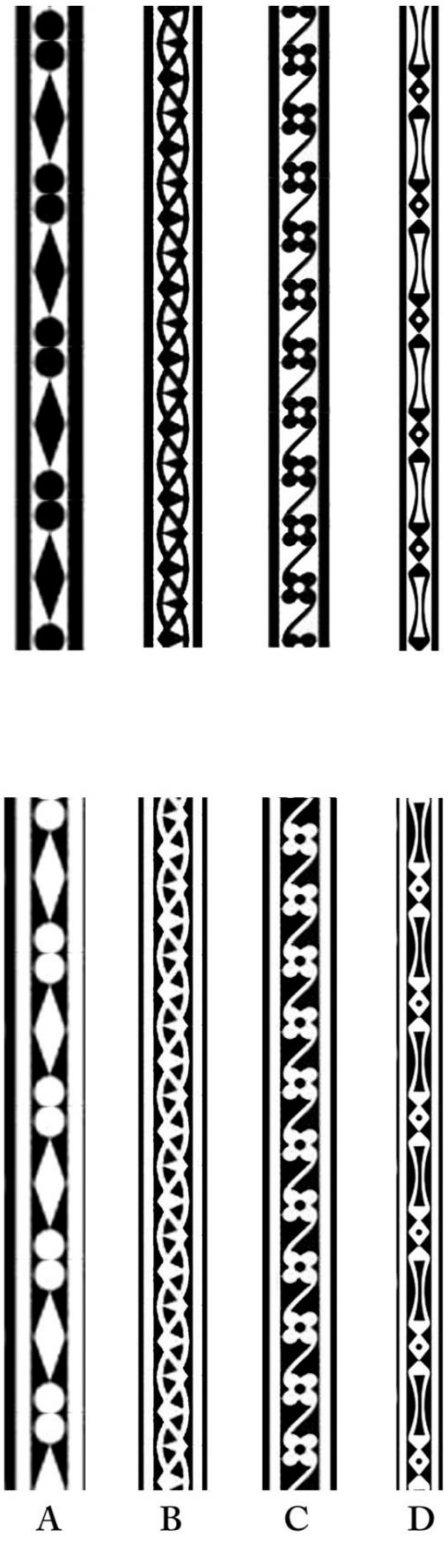

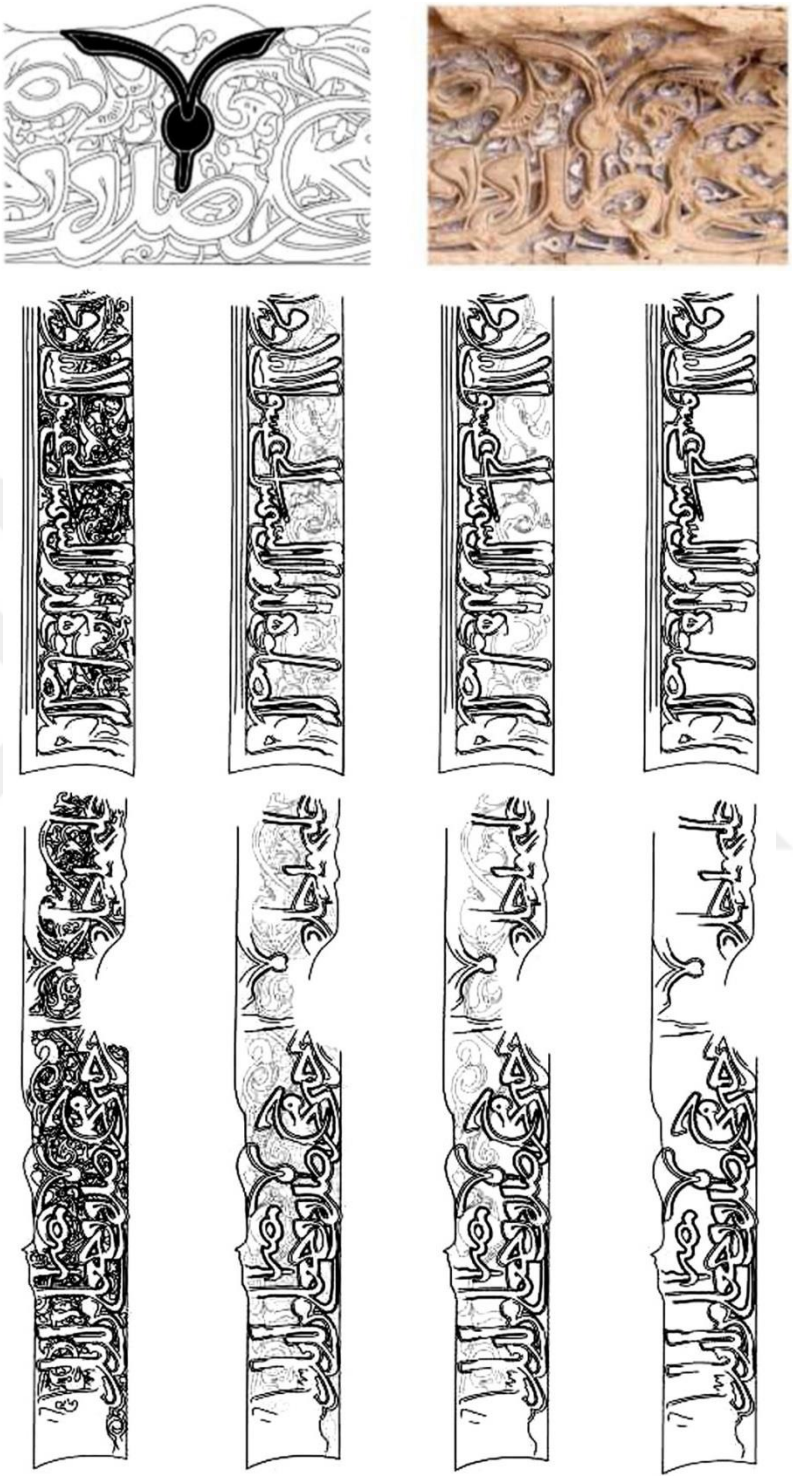
Foto 186: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı İnce Bordürleri

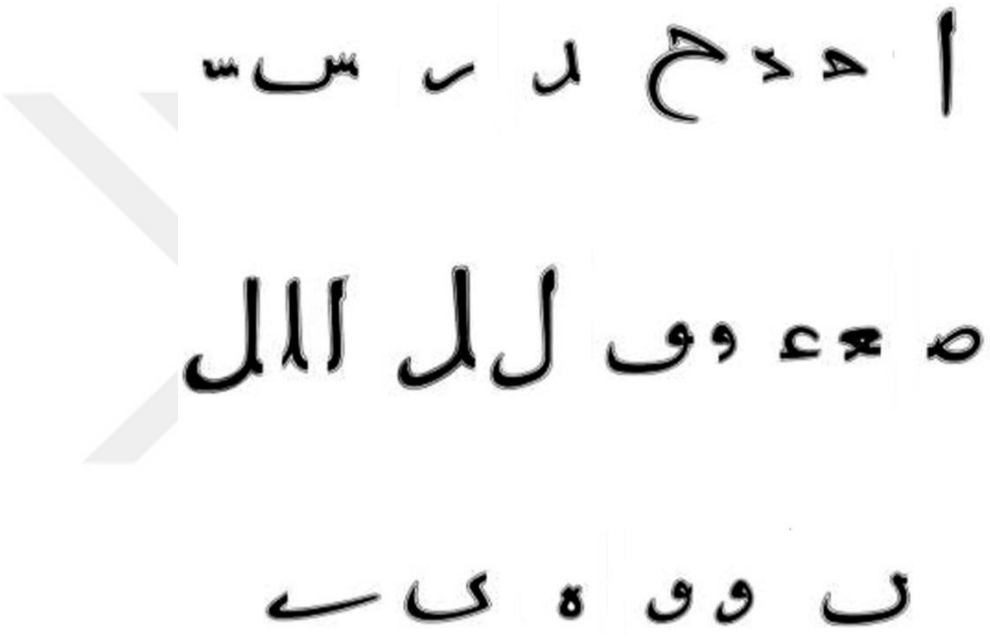
Çizim 136: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı İnce Bordürleri

Foto 187: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı İkinci Çerçevesi

Çizim 137: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı İkinci Çerçevesindeki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 138: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı İkinci Çerçevesindeki Yazı Harf Şekilleri

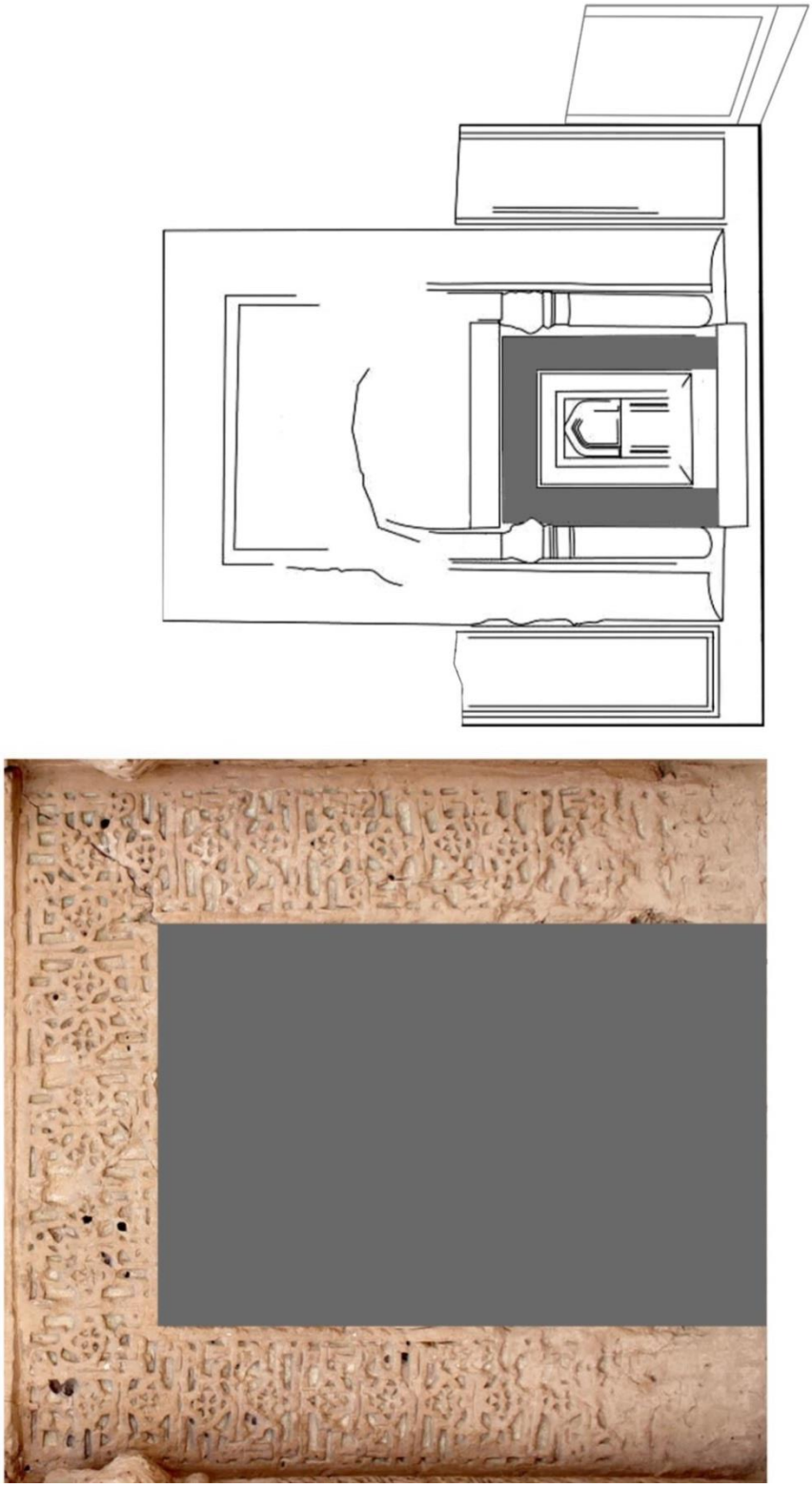
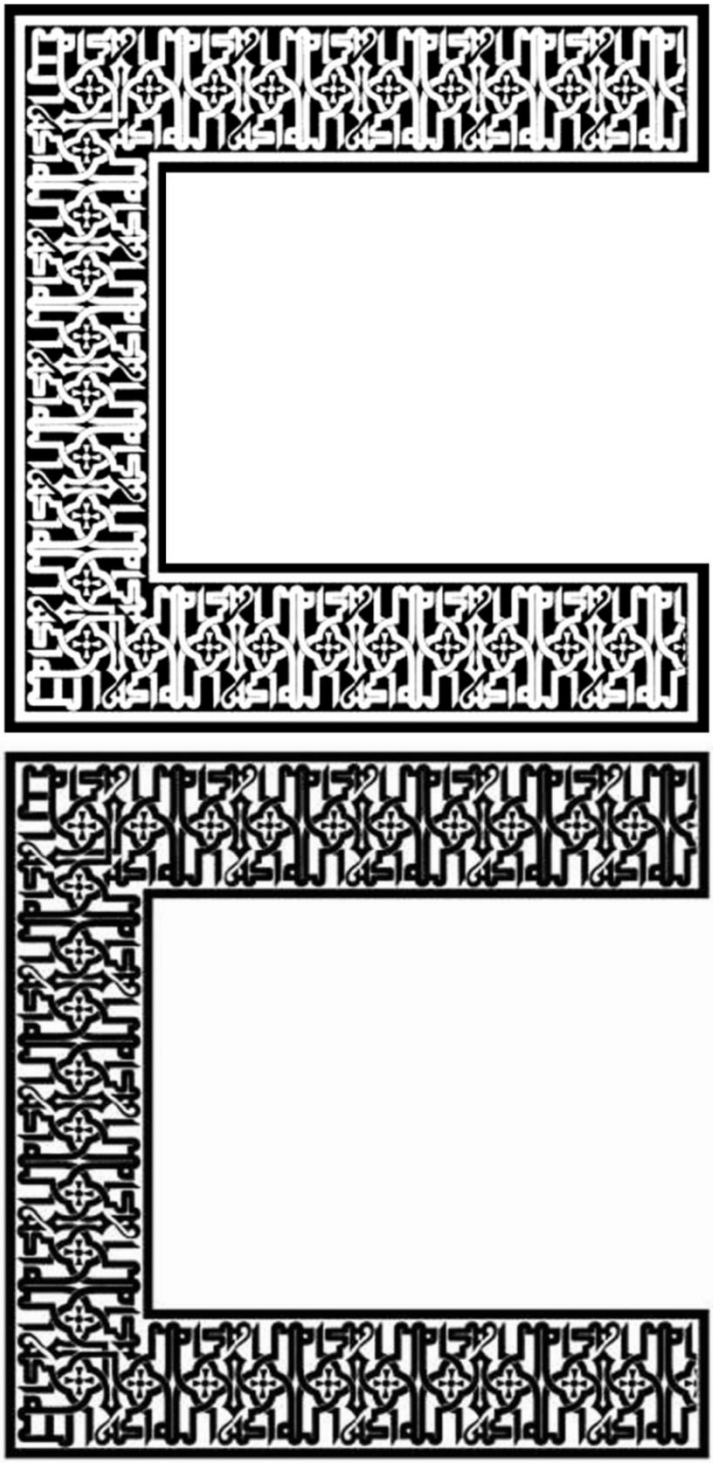

Foto 188: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı Kûfi Kitâbesi

Çizim 139: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Nişindeki Kûfi Kitâbe

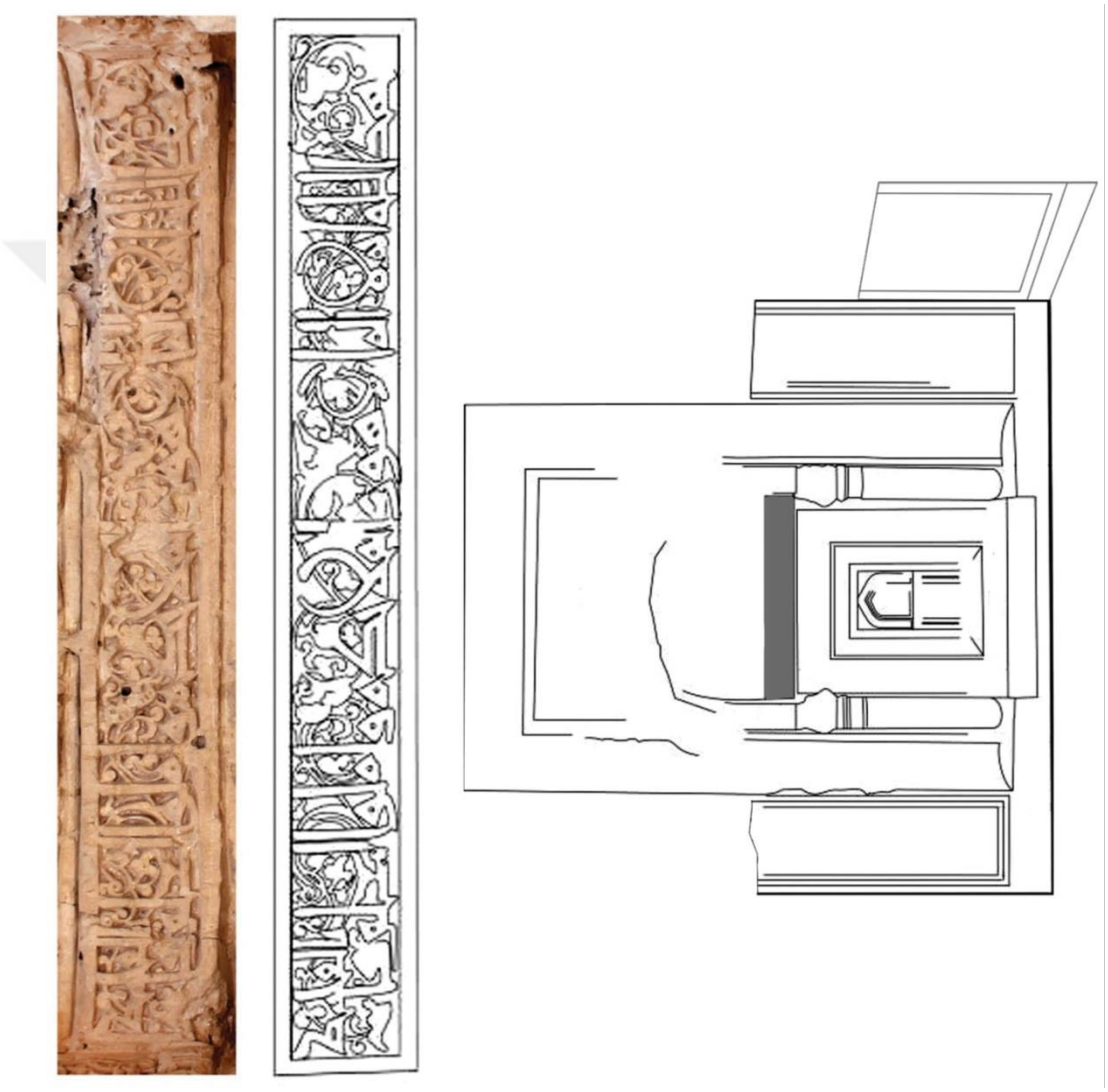
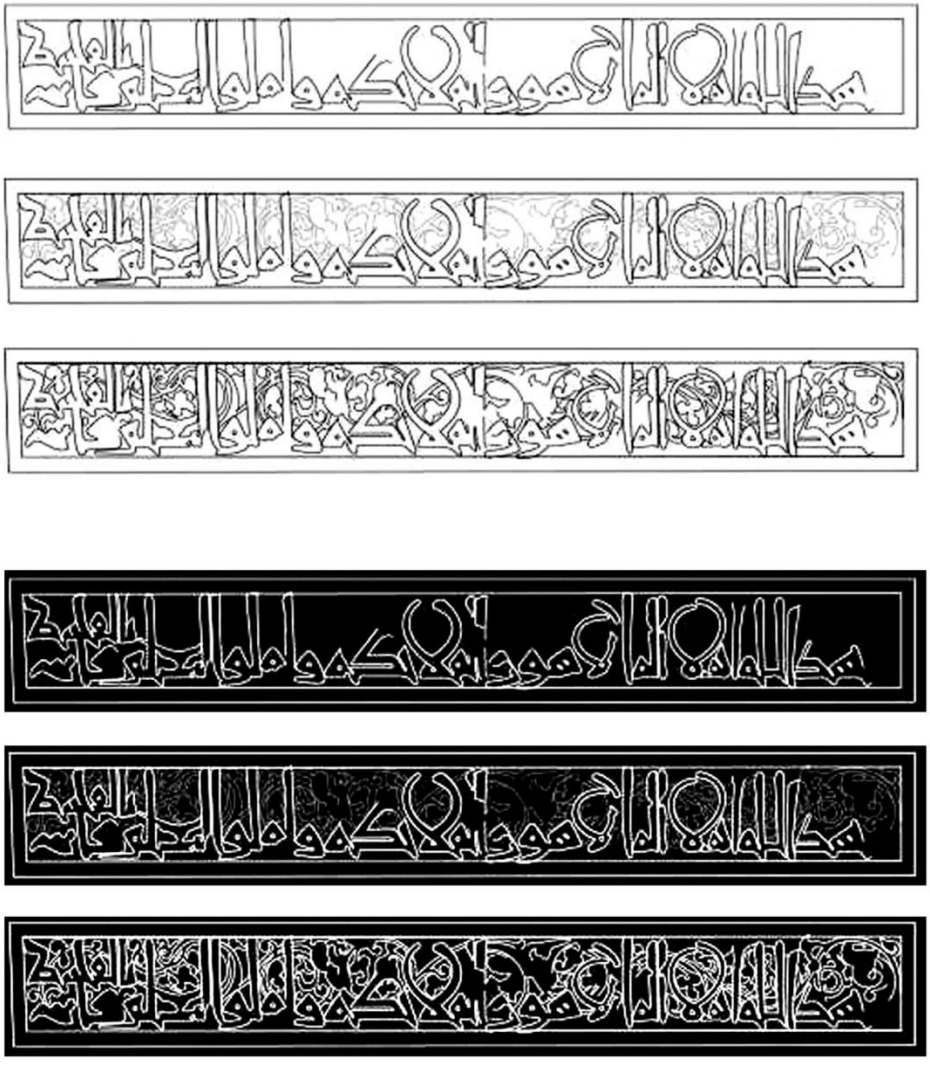

Foto 189: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsarasının Alt Kısmındaki Kitâbe

Çizim 140: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsarasının Alt Kısmındaki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 141: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsarasının Alt Kısmındaki Kitâbede Bulunan Harf Şekillleri

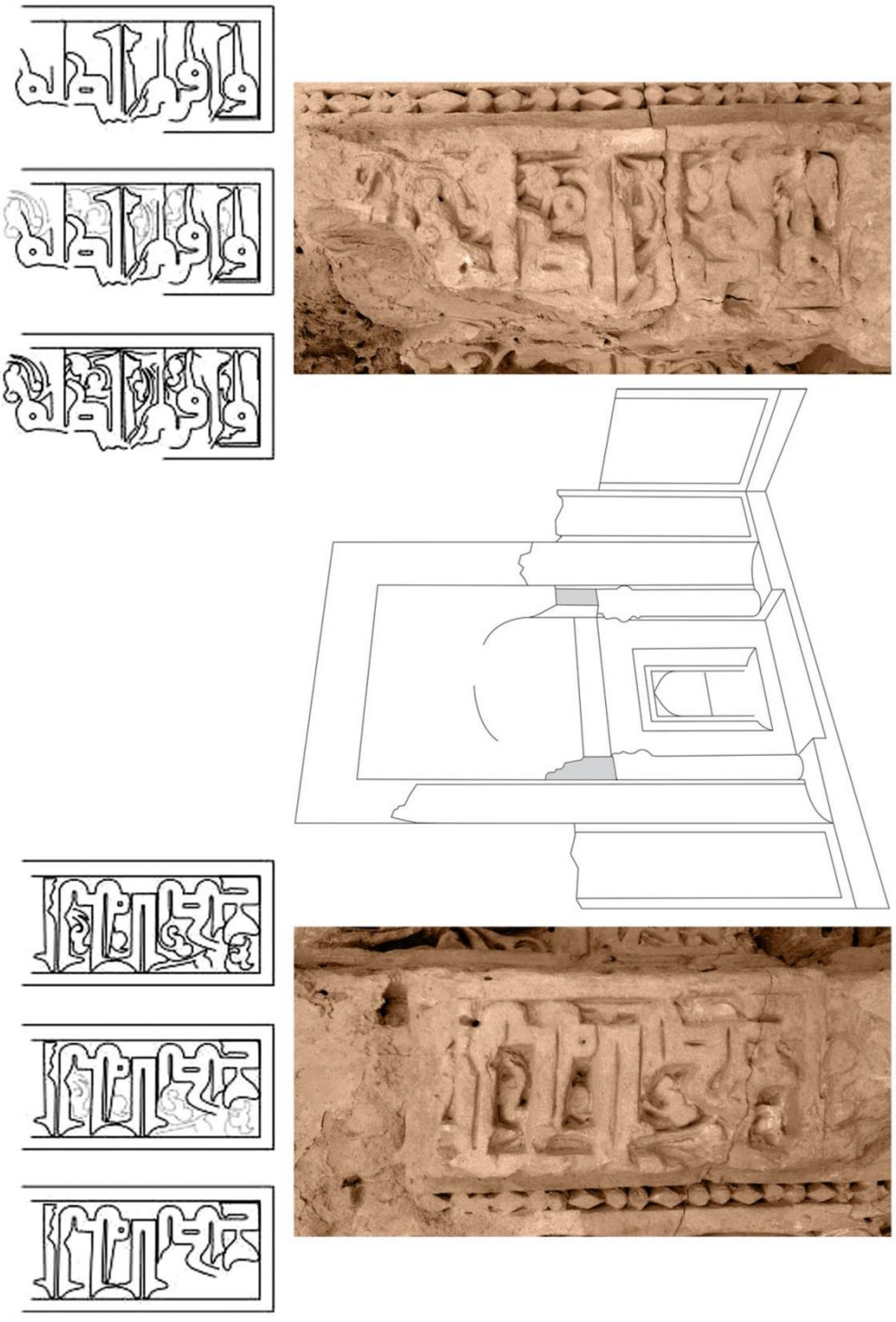
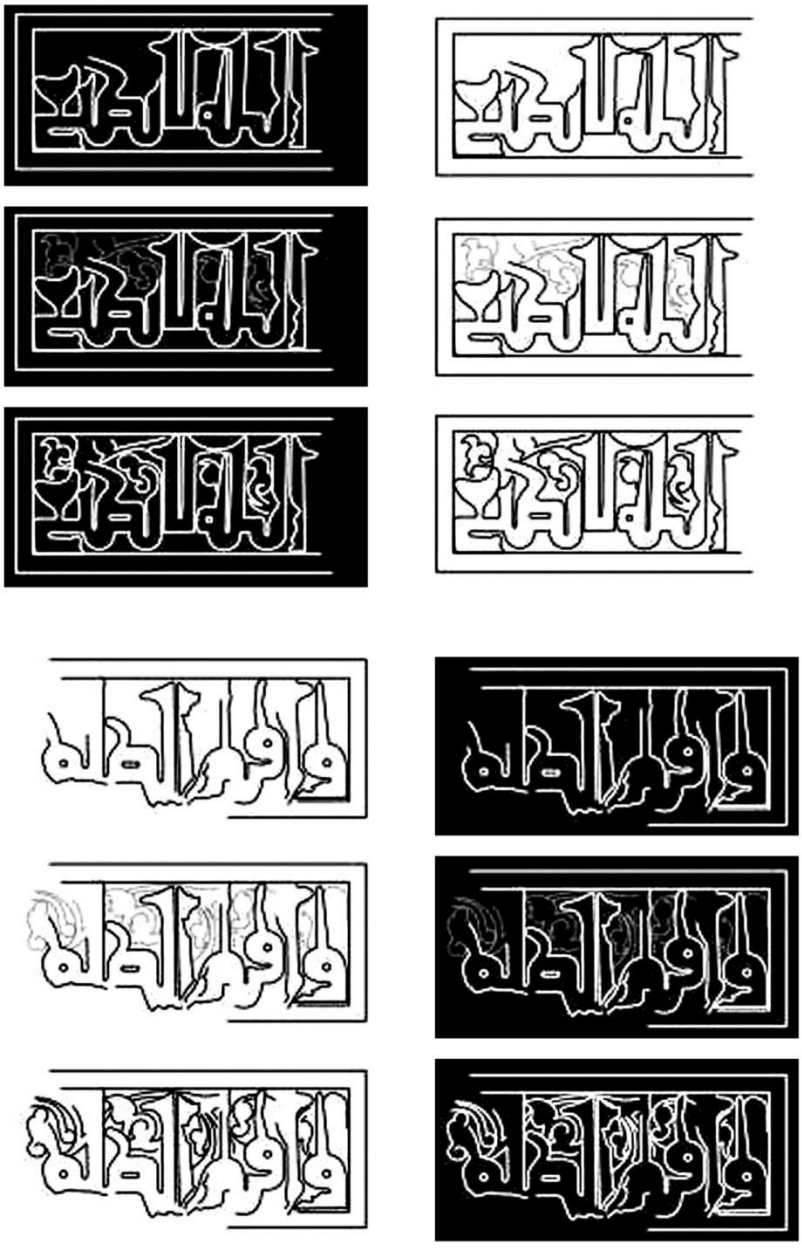

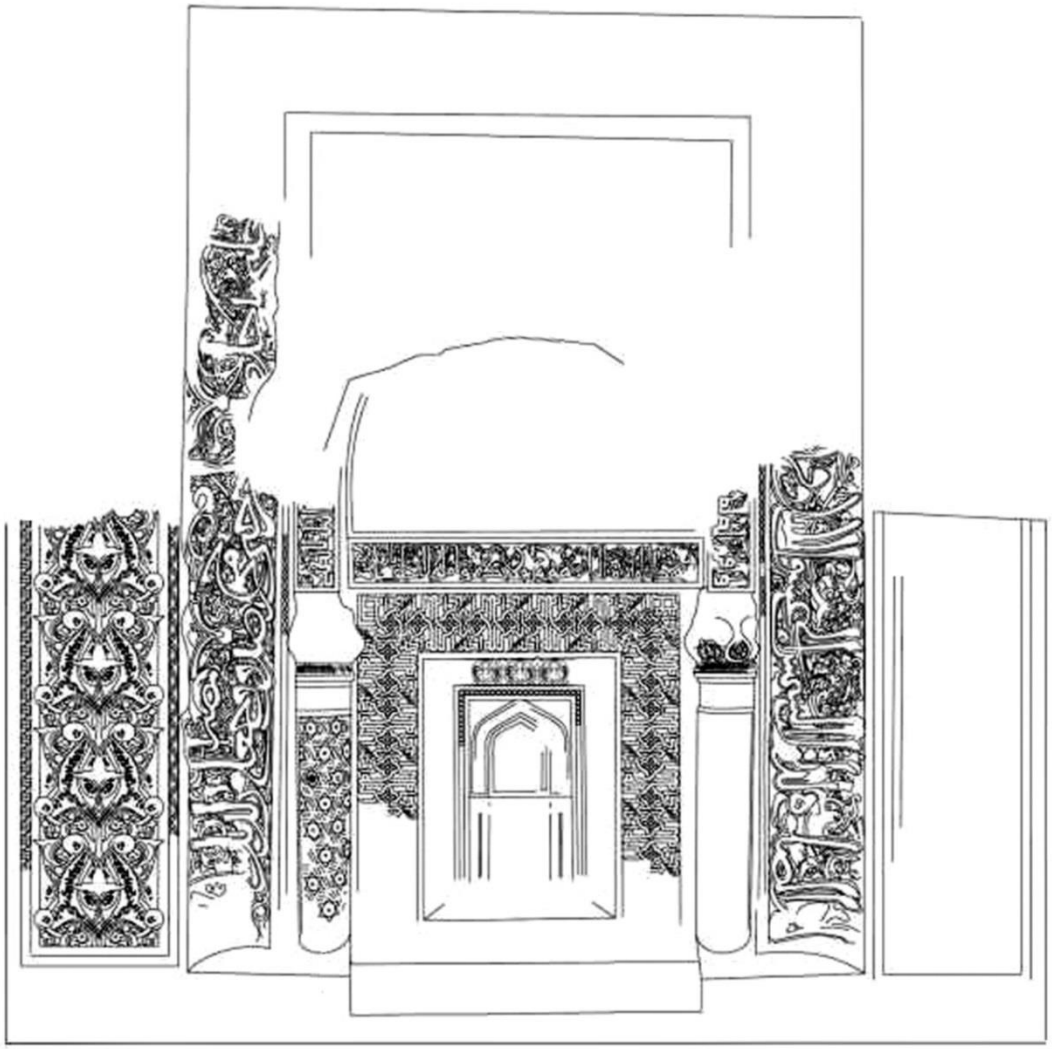
Foto 190: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri

Çizim 142: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyindeki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 143: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyindeki Kitâbede Bulunan Harf Şekillleri

Çizim 144: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı

Çizim 145: Kirman Mescid-i Melik II. Mihrabı

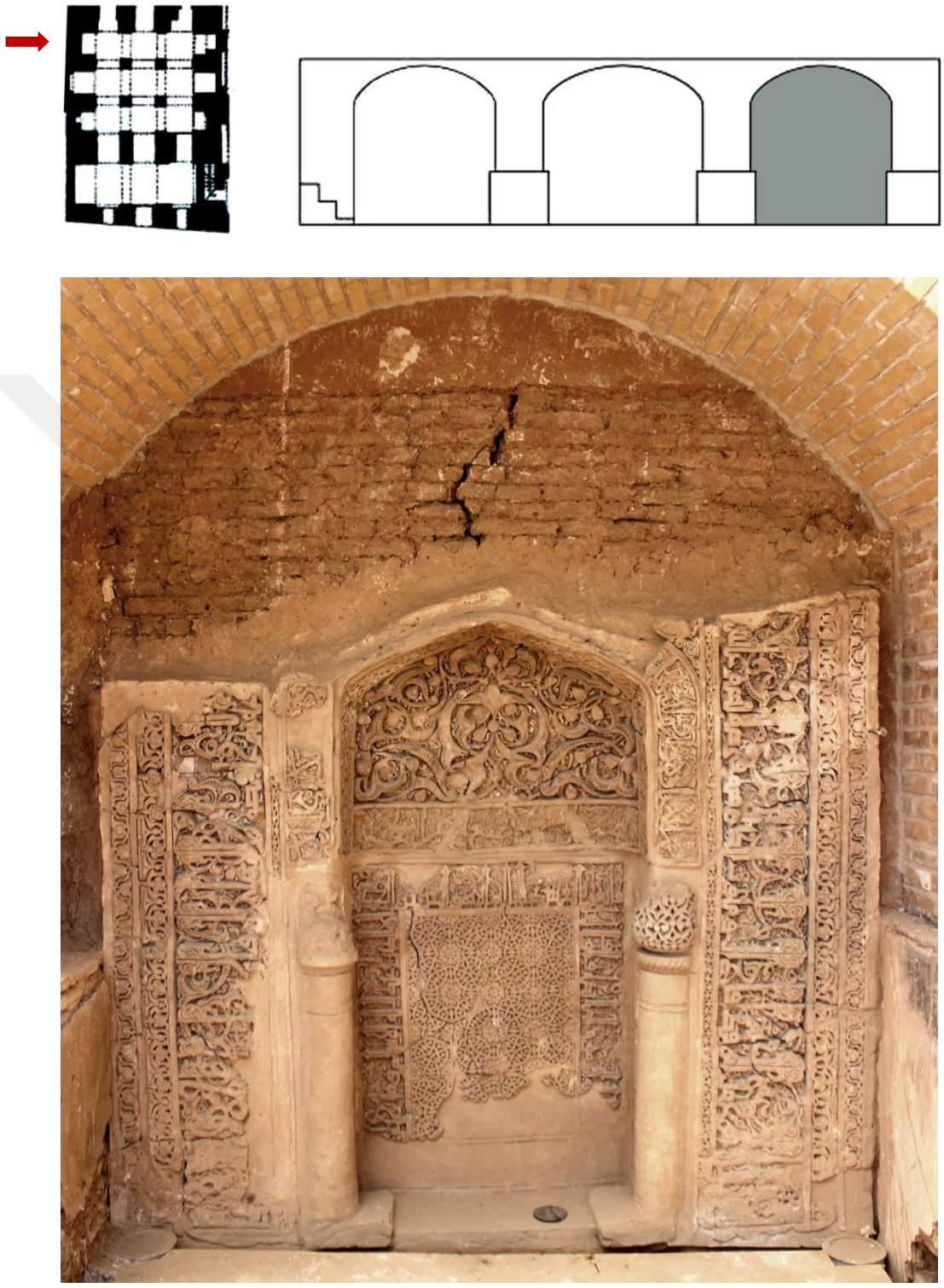
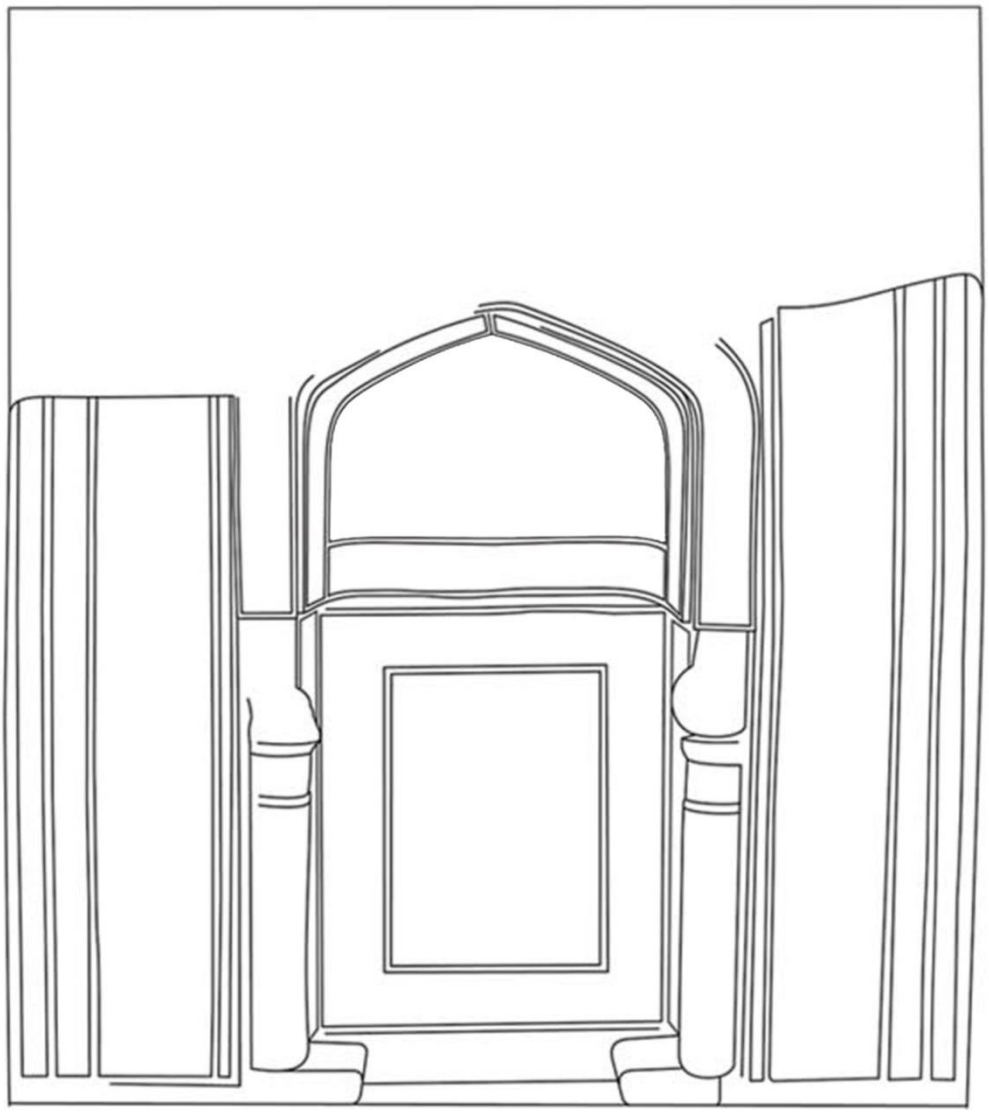

Foto 191: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 146: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı Genel Görünümü

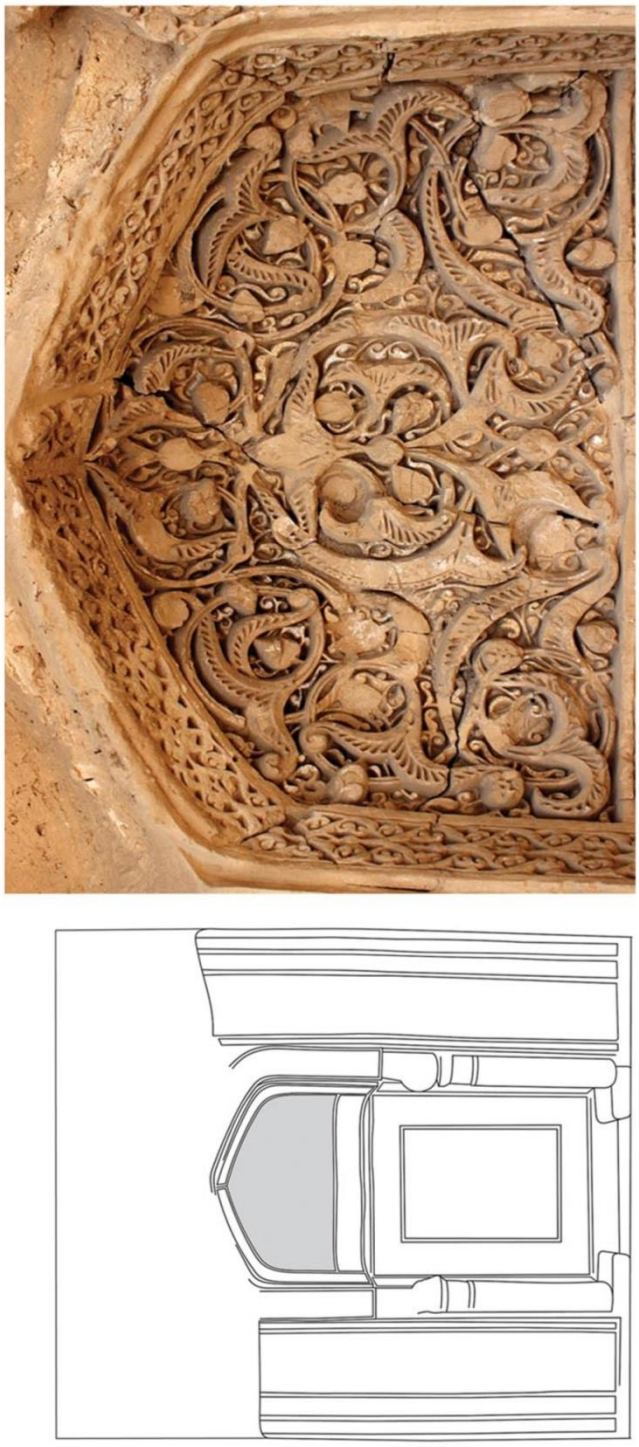
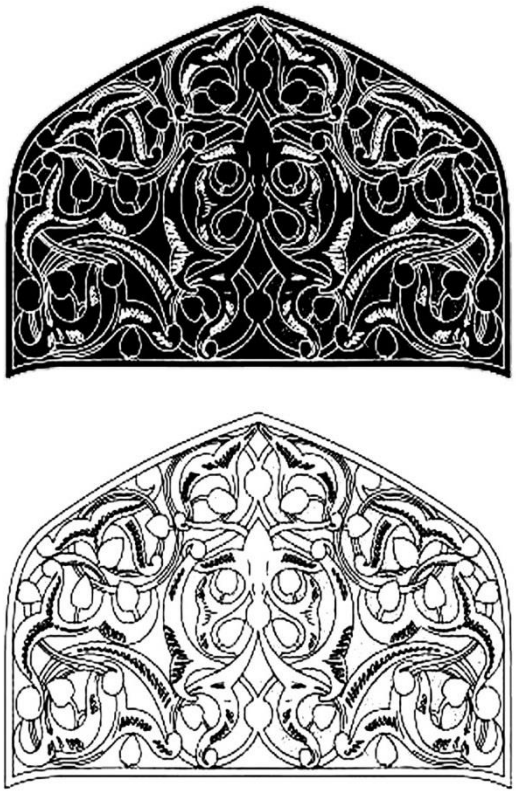

Foto 192: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsarası

Çizim 147: Kirman Mescid-i Melik'in III. Mihrap Kavsarası

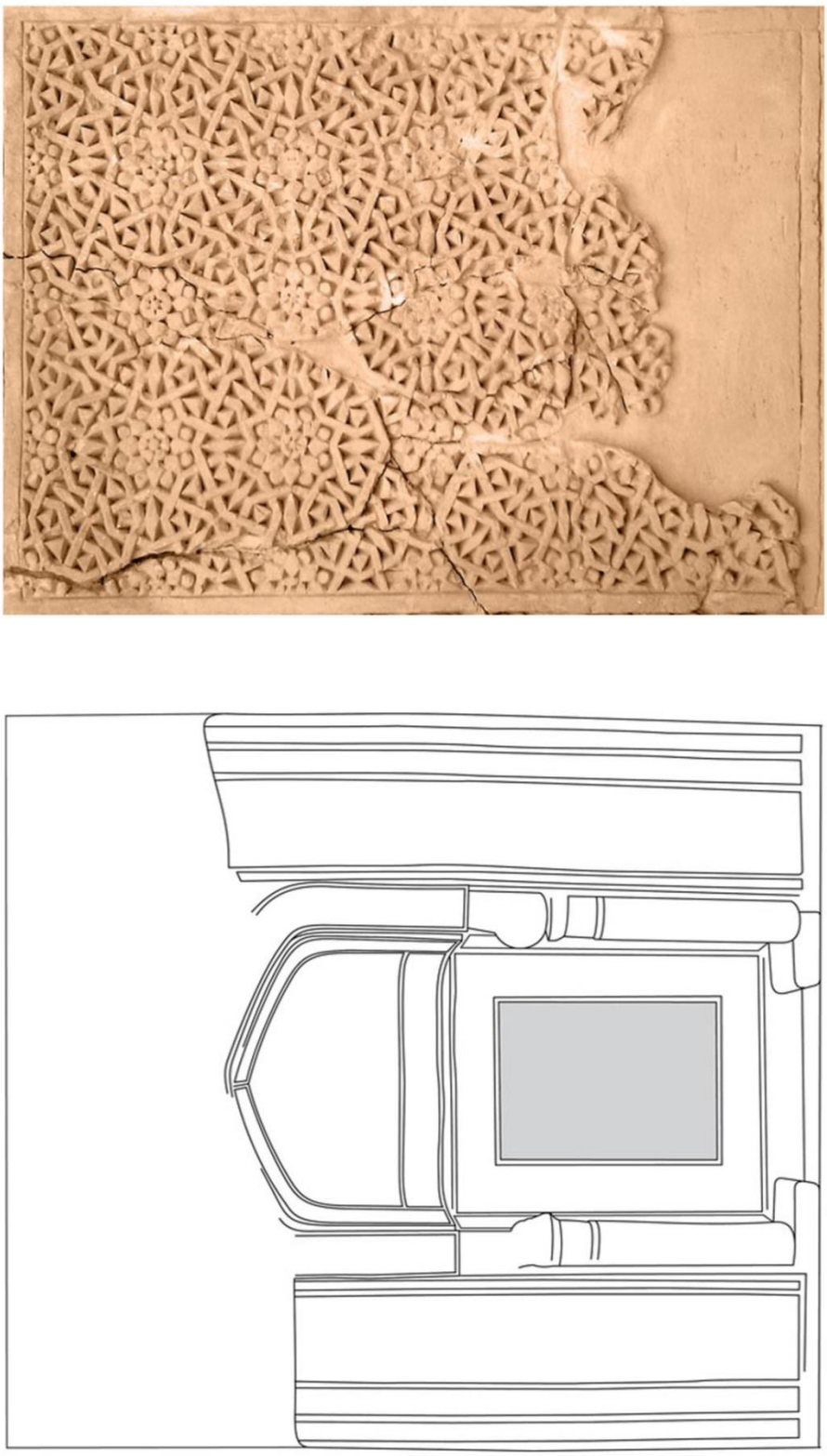
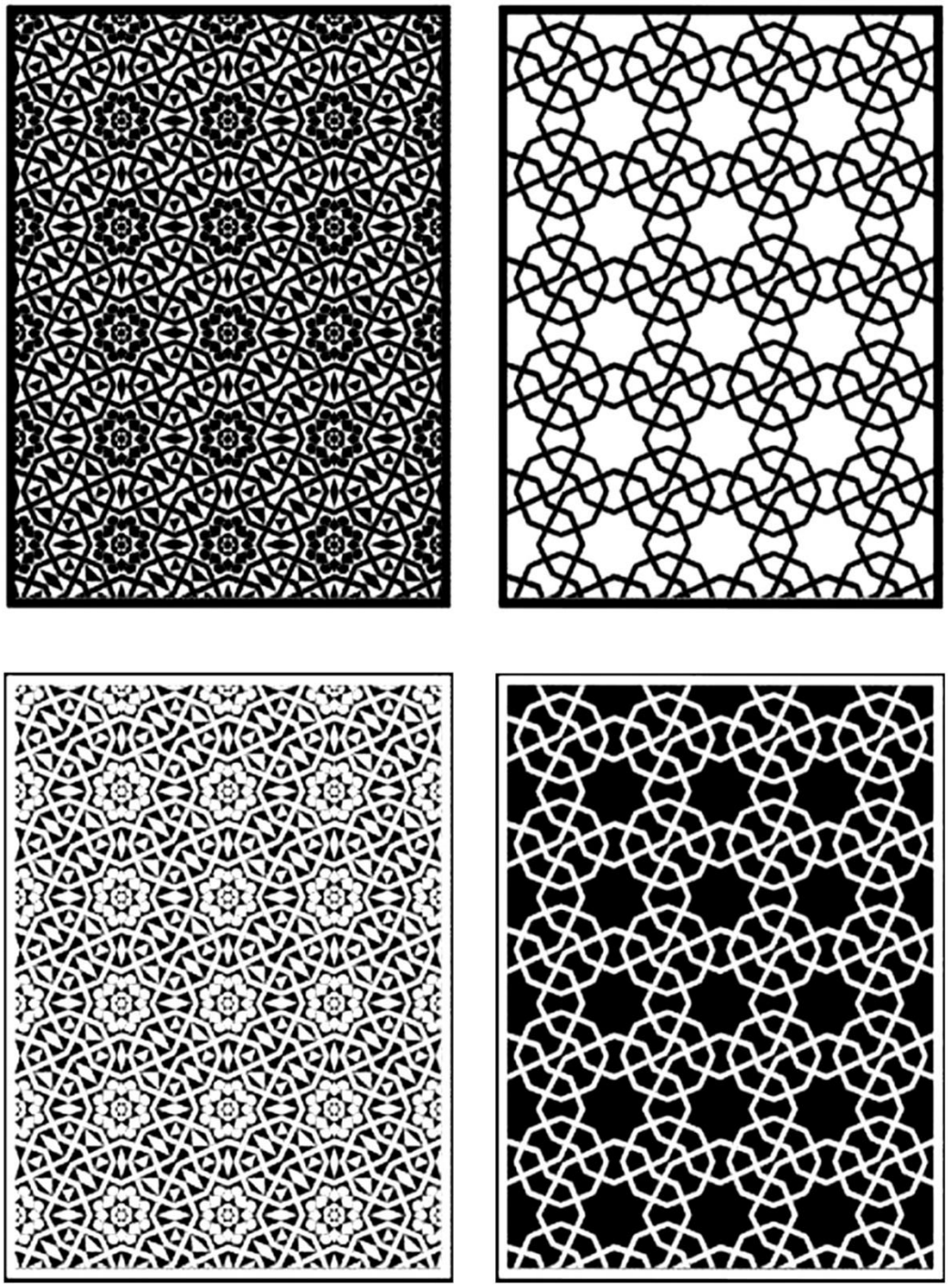

Foto 193: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Nişindeki Süsleme Panosu

Çizim 148: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Nişindeki Süsleme Panosunun Bezeme Çözümlemesi

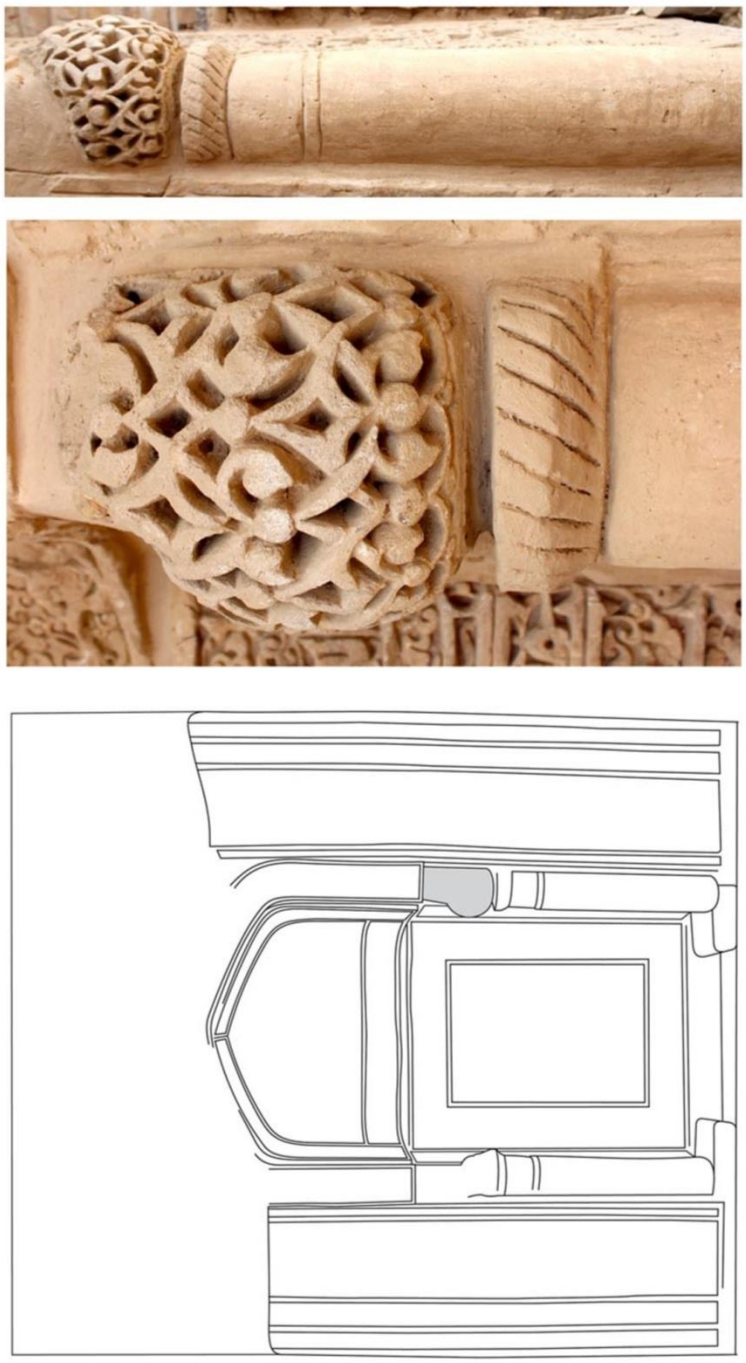
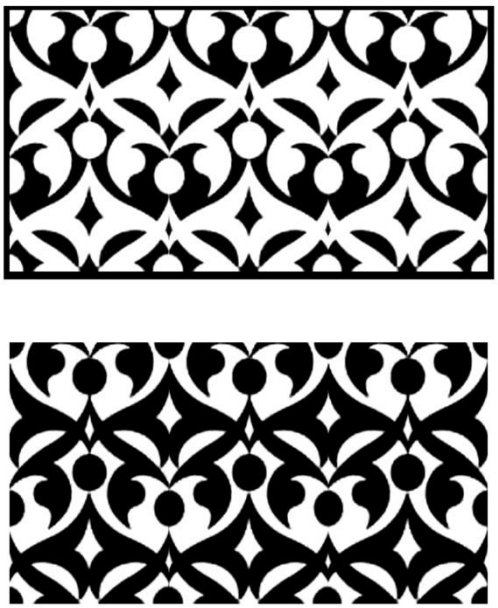

Foto 194: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Sütunceleri

Çizim 149: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı Sütunceleri

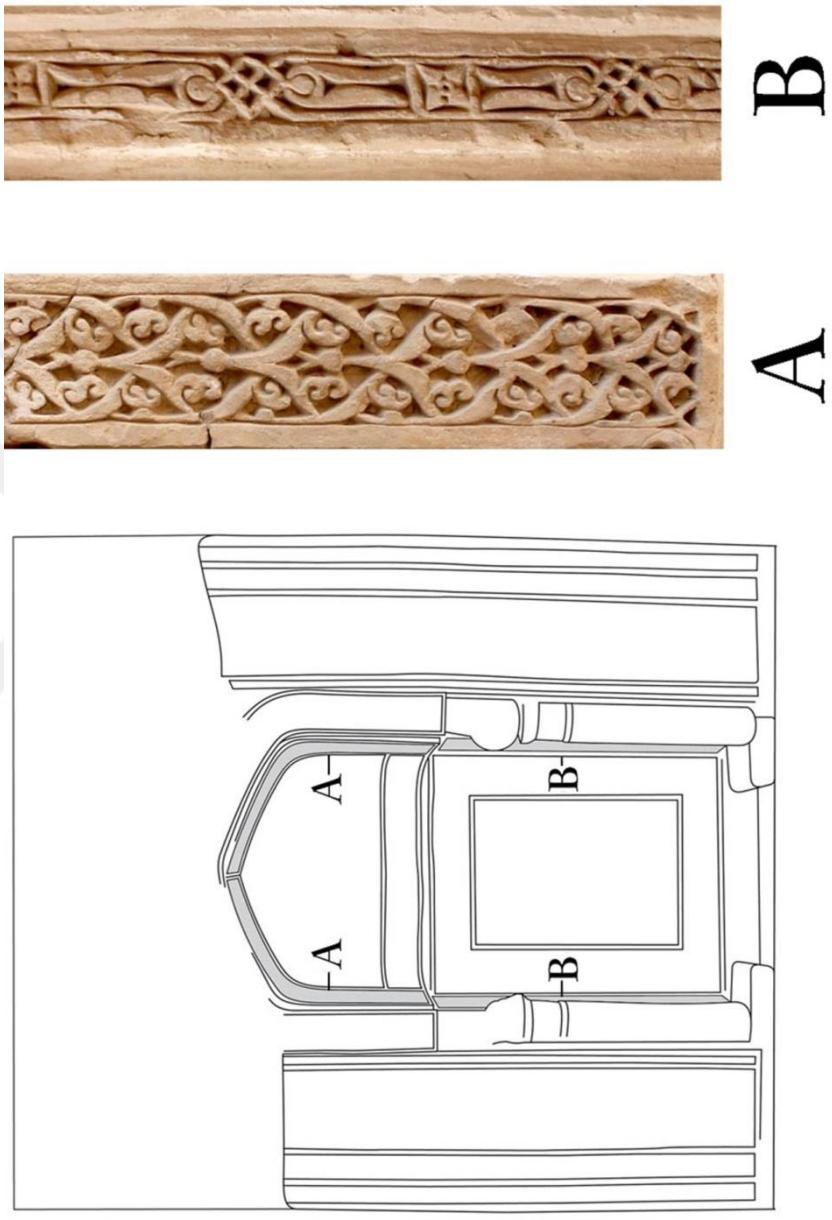

Foto 195: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri ve Mihrap Nişindeki Süslemeler

150: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri ve Nişteki Süslemeler

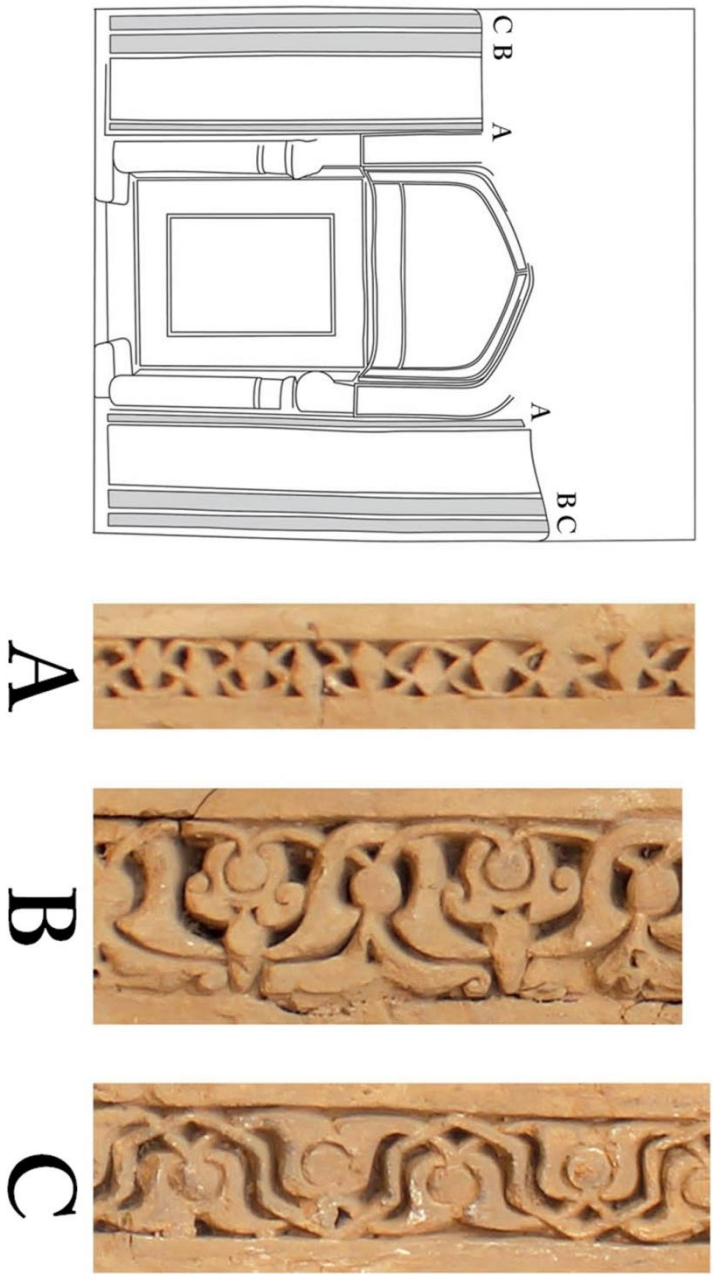
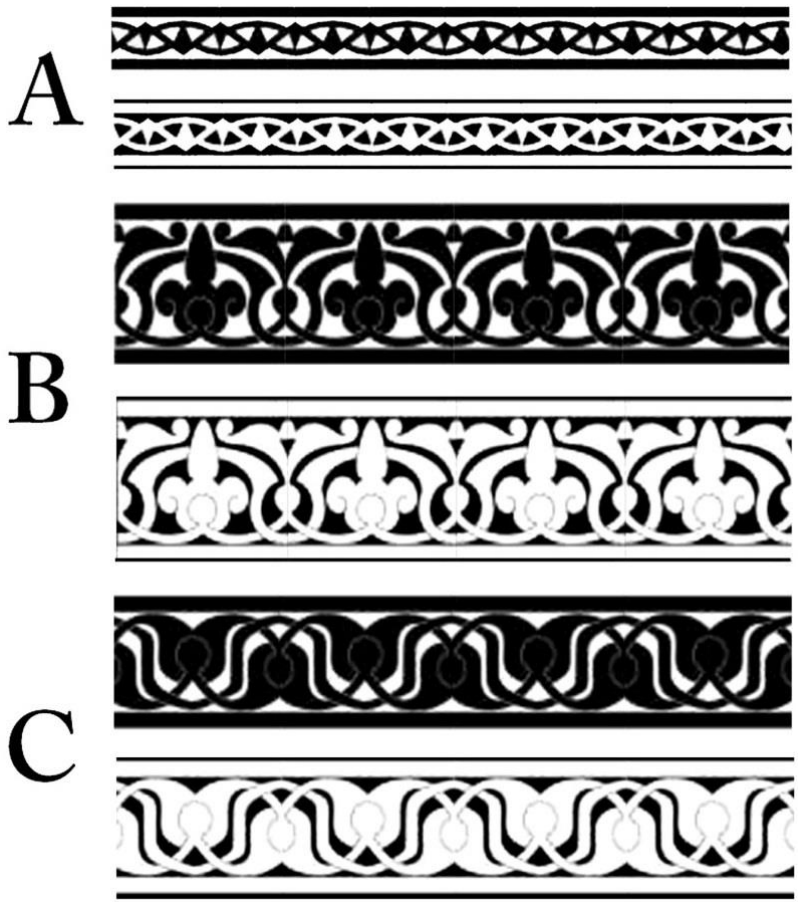

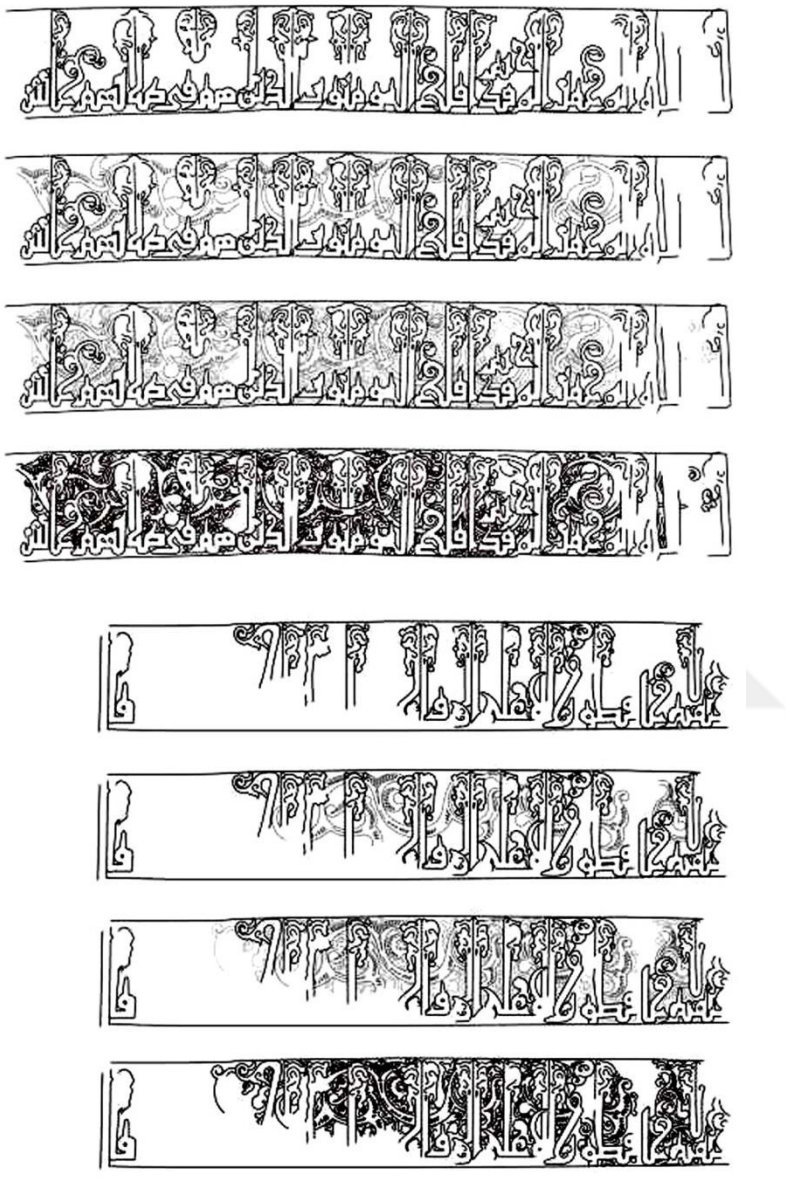
Foto 196: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı İnce Bordürleri

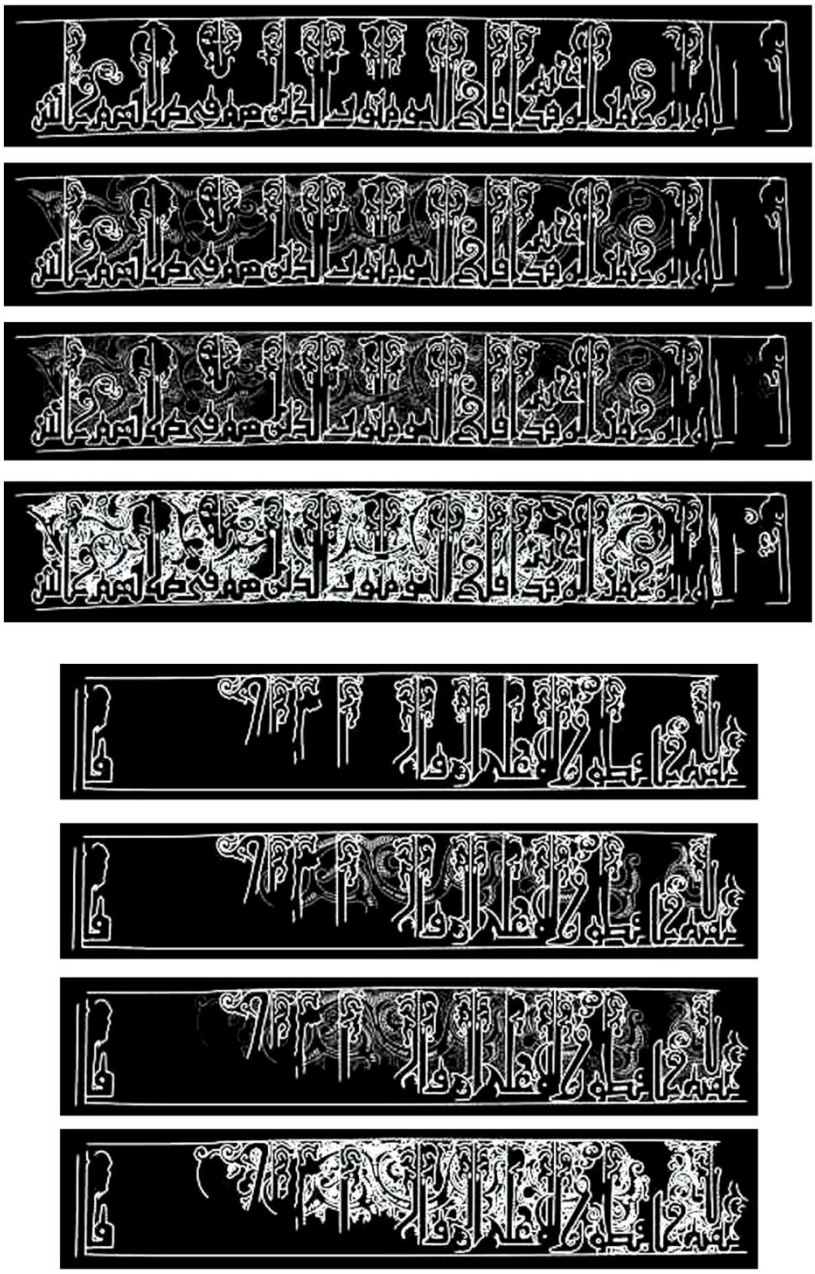
Çizim 151: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı İnce Bordürleri

Foto 197: Kirman Mescid-i Melik’in III. Mihrabı I. Kûfî Kitâbesi

Çizim 152: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı Birinci Kûfî Kitâbesi ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 153: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı
Birinci Kûfî Kitâbesi ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 154: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı
Birinci Kûfî Kitâbesindeki Harf Şekillleri

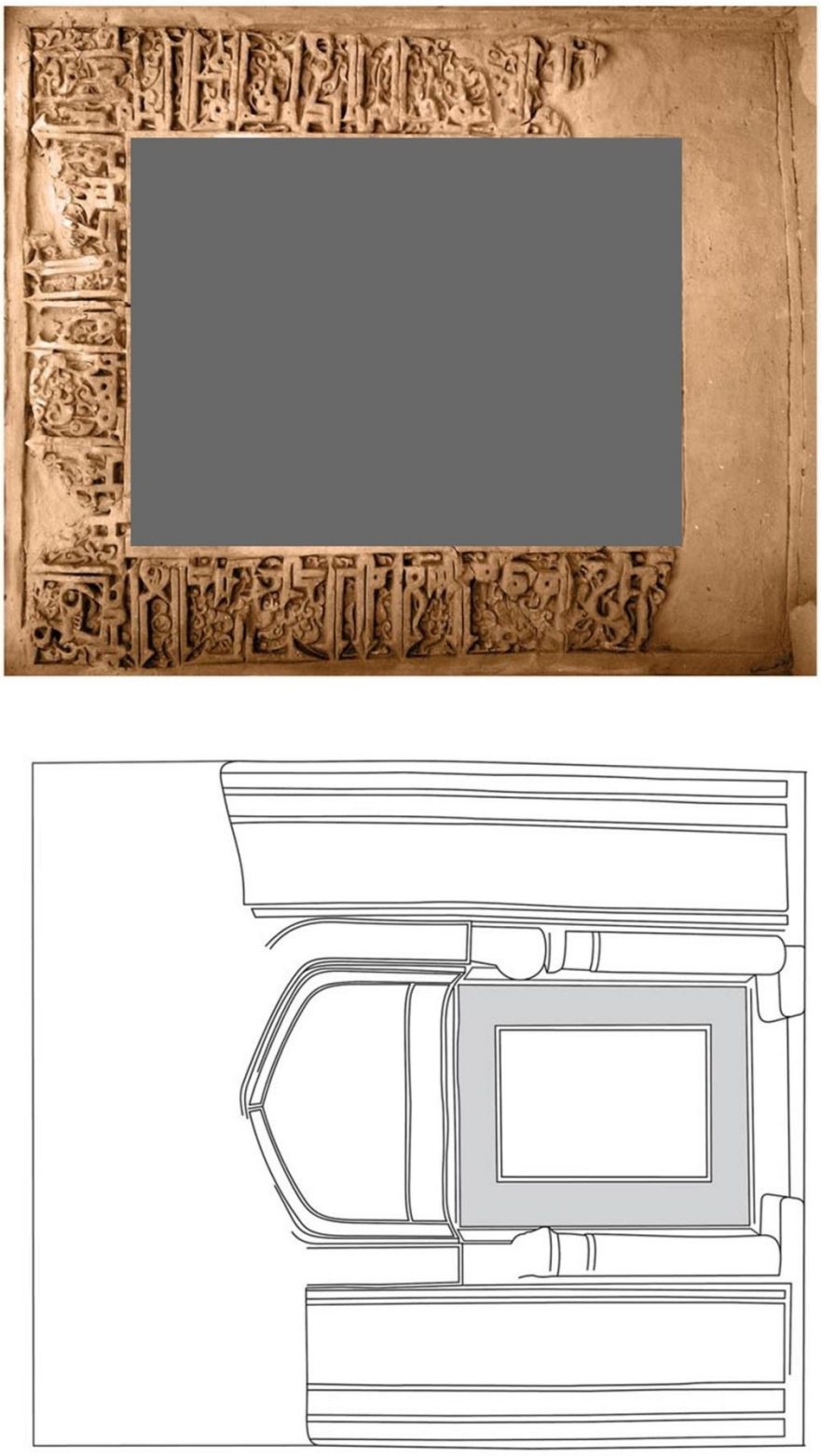
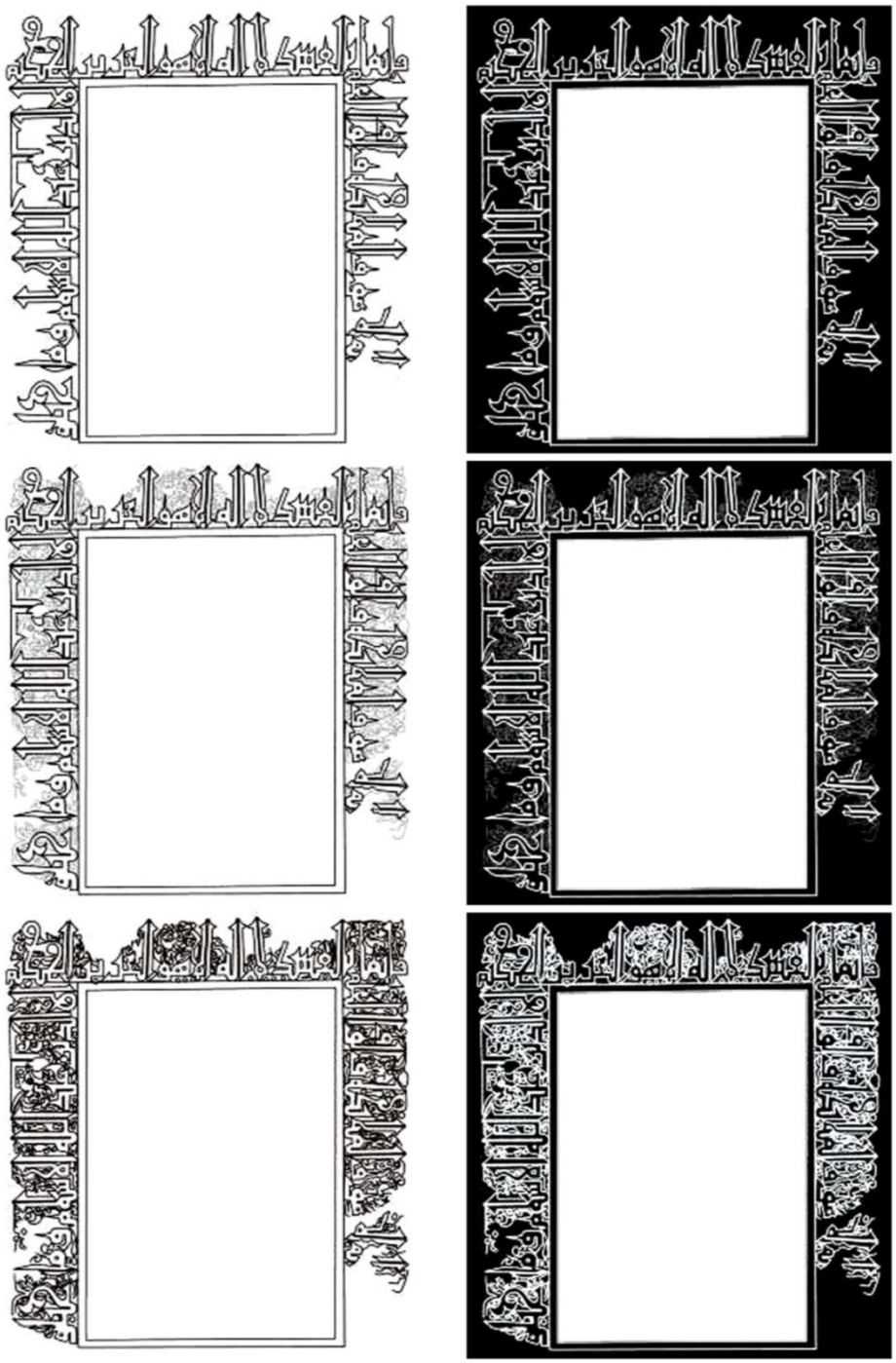
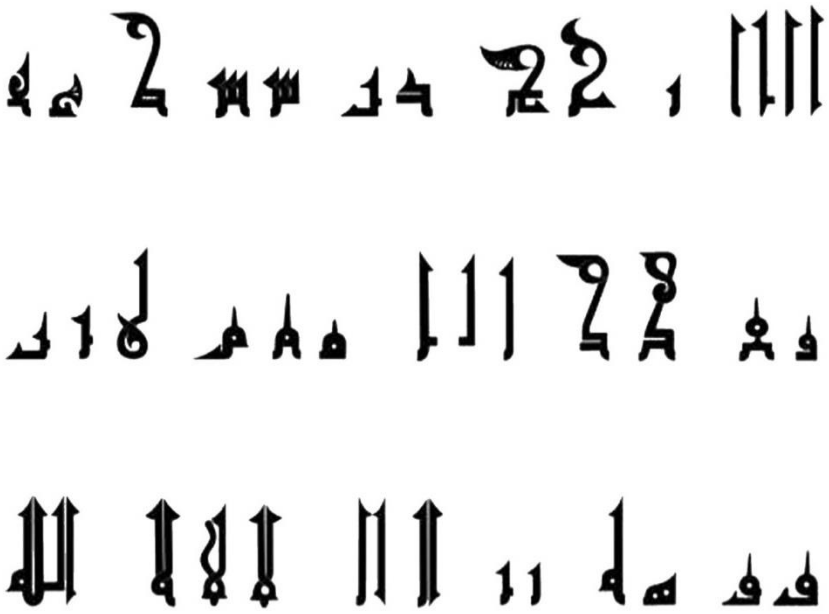

Foto 198: Kirman Mescid-i Melik'in III. Mihrabının II. Kûfî Kitâbesi

Çizim 155: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı İkinci Kûfî Kitâbesi ve Bezeme Çözümlemesi

Çizim 156: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı İkinci Kûfî Kitâbesinde Bulunan Harf Şekillleri

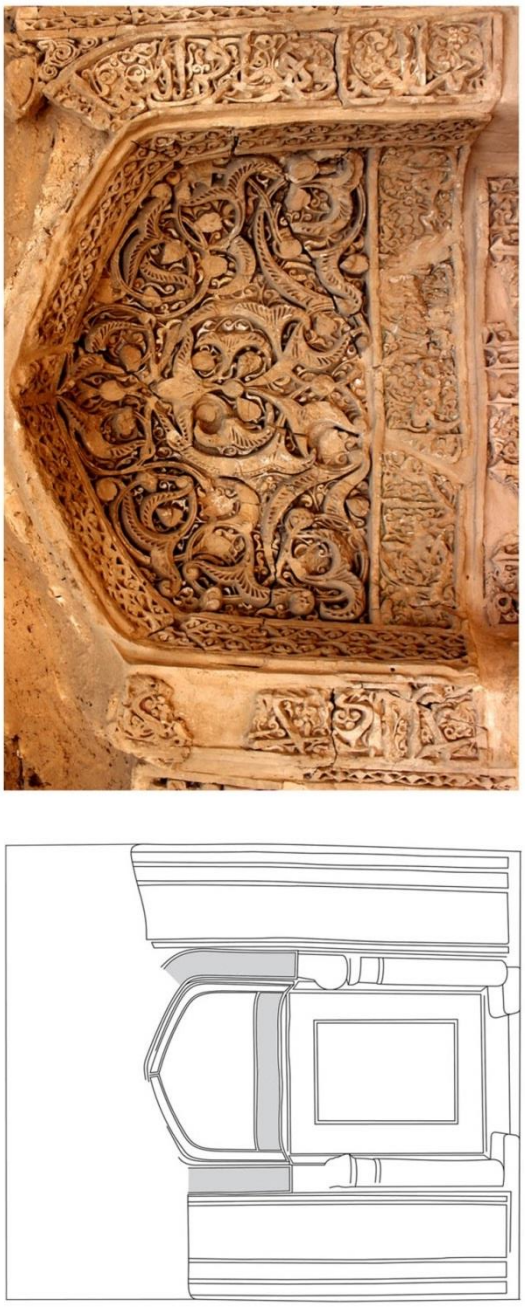
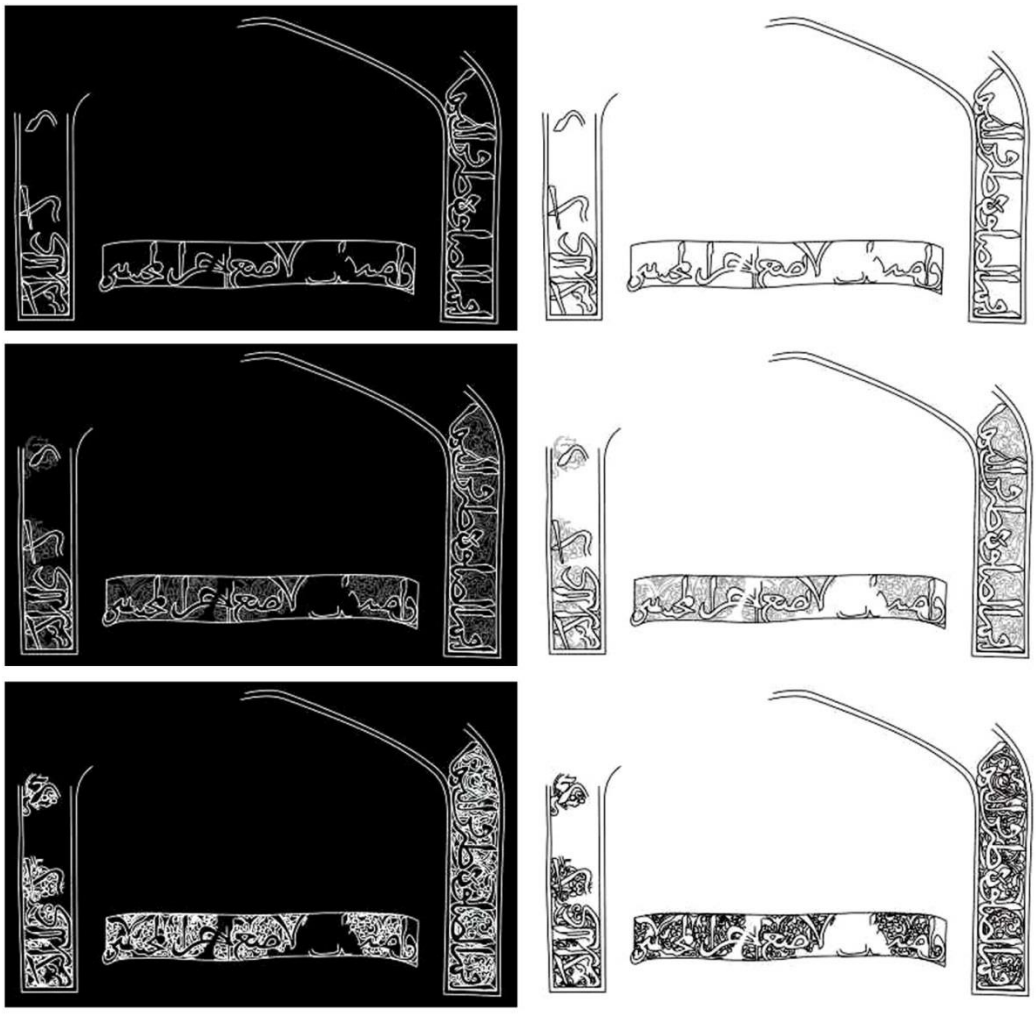
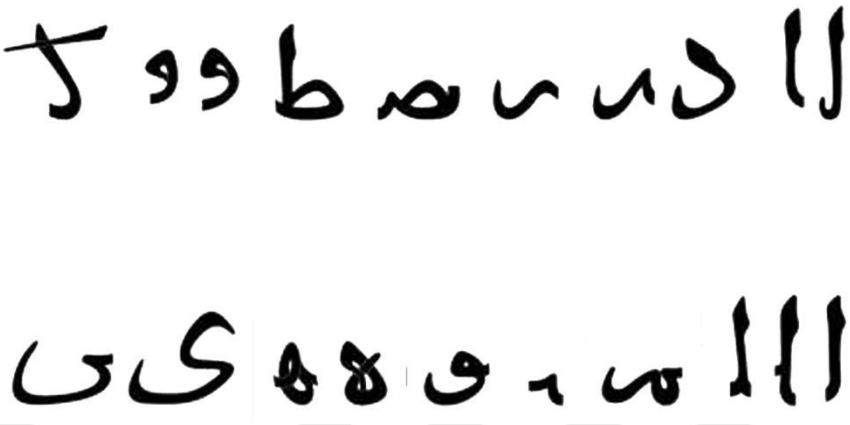

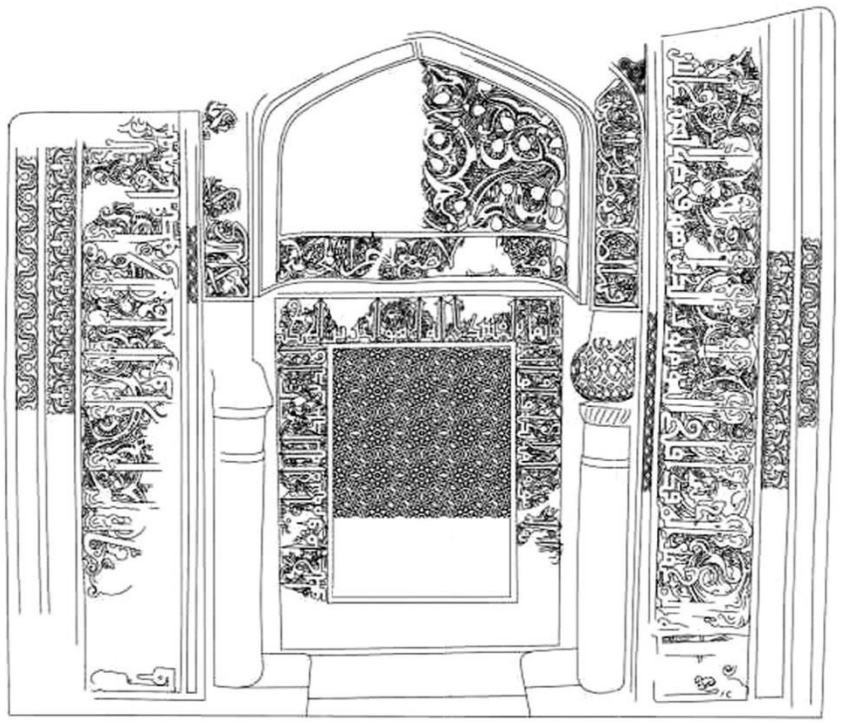
Foto 199: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri ve Altındaki Kitâbe ve Süslemeler

Çizim 157: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyinde ve Kavsaranın Alt Kısmındaki Kitâbe ve Bezeme Çözümlemesi

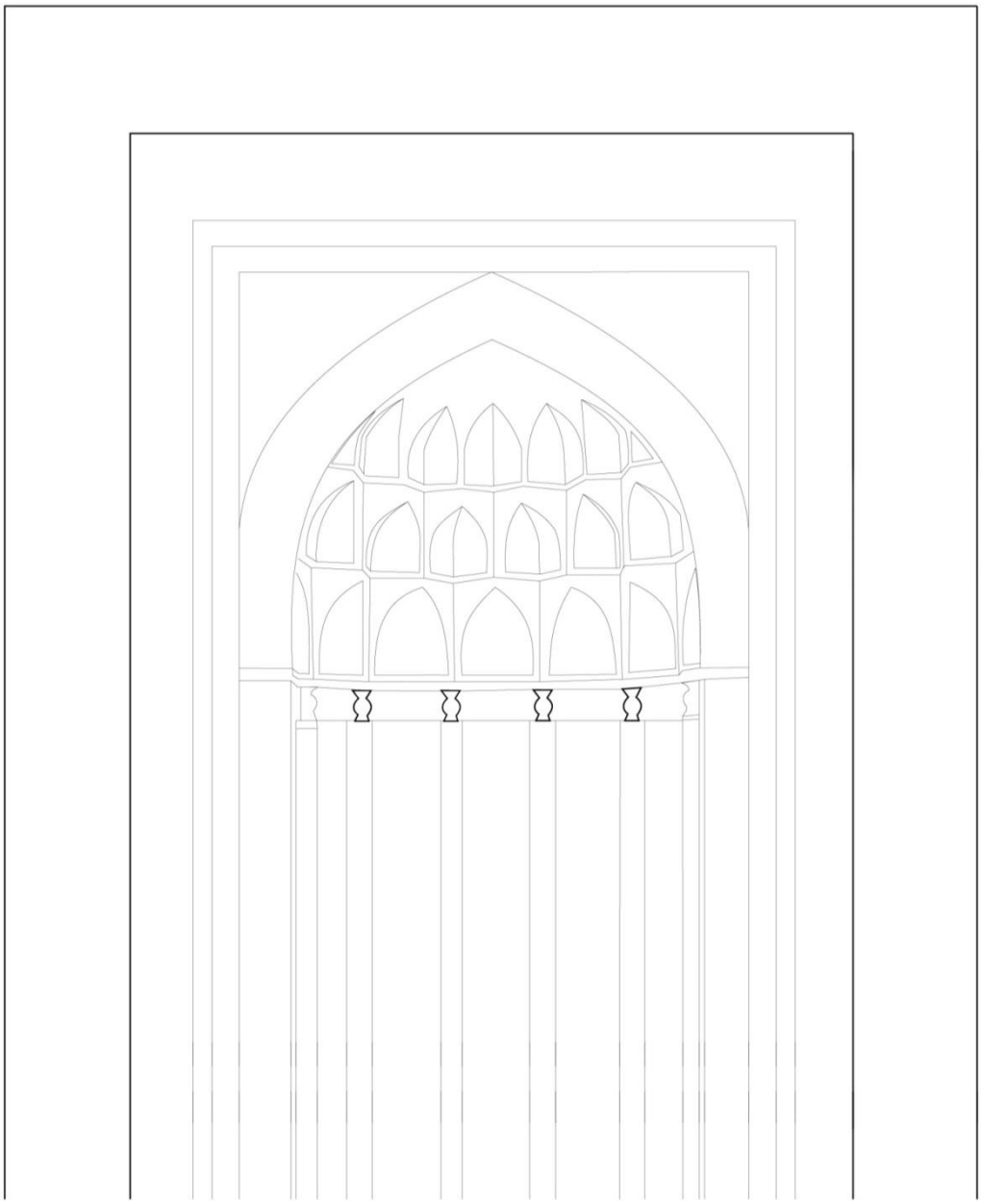
Çizim 158: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyinde ve Kavsaranın Alt Kısmındaki Kitâbede Bulunan Harf Şekilleri

Çizim 159: Kirman Mescid-i Melik III. Mihrabı

Foto 200: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 160: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

Foto 201: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Kûfî Kitâbesi

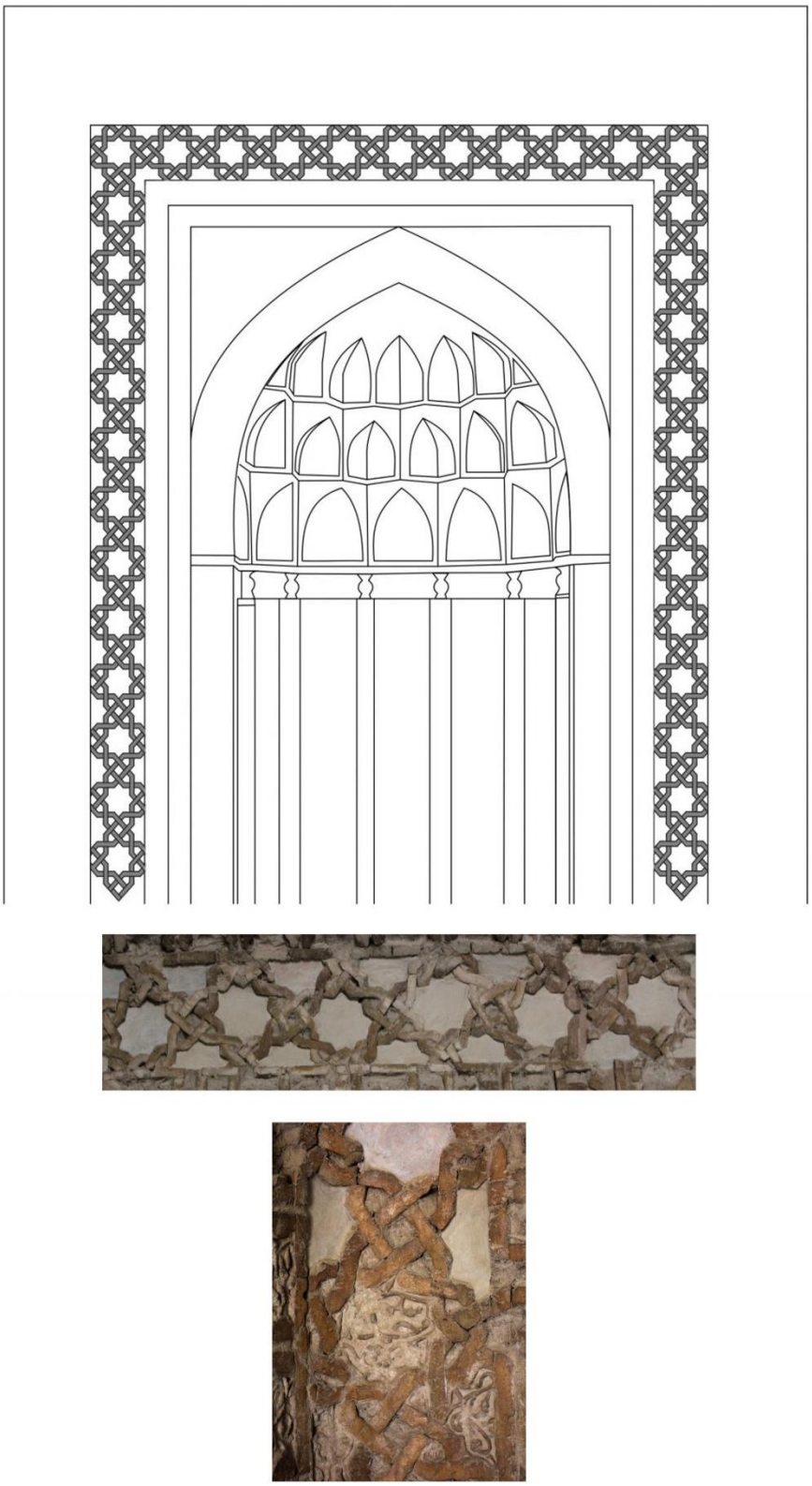

Foto 202: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı İkinci Çerçeve Bordürü

Foto 203: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı İkinci Çerçeve Bordüründen Ayrıntı

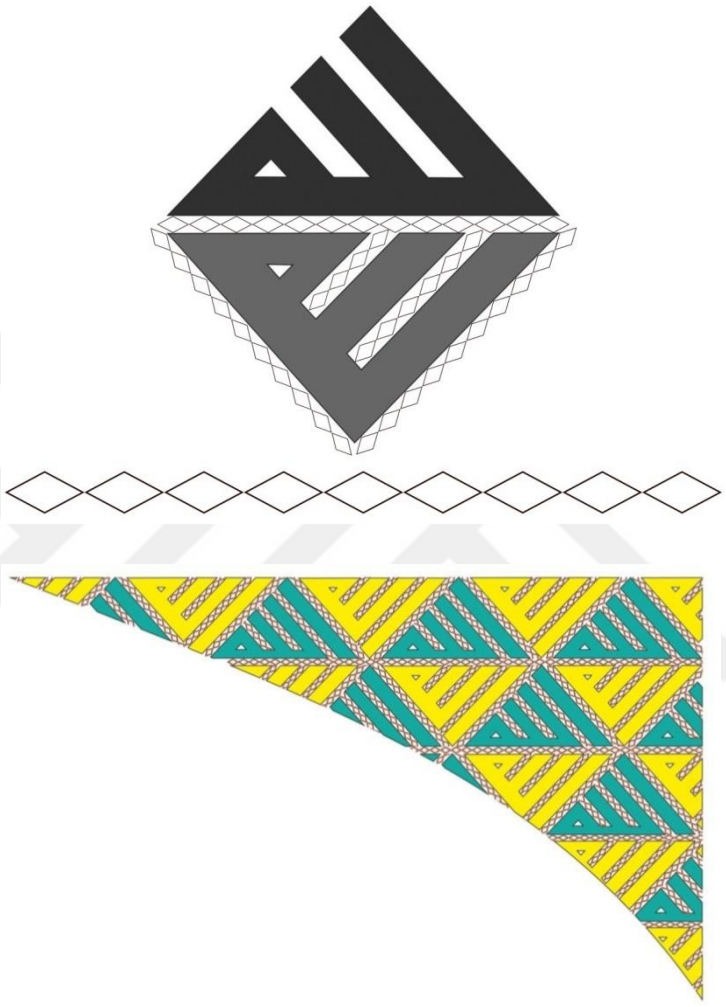

Çizim 161: Barsiyan Cuma Camii
Mihrabı İkinci Çerçeve Bordürü*

* Barsiyan Cuma Camii alçı süslemelerinin çizimleri, Mona Abolghasemi tarafından yapılmıştır.

Foto 204: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Köşeliği

Çizim 162: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı
Kavsara Sağ Köşeliği

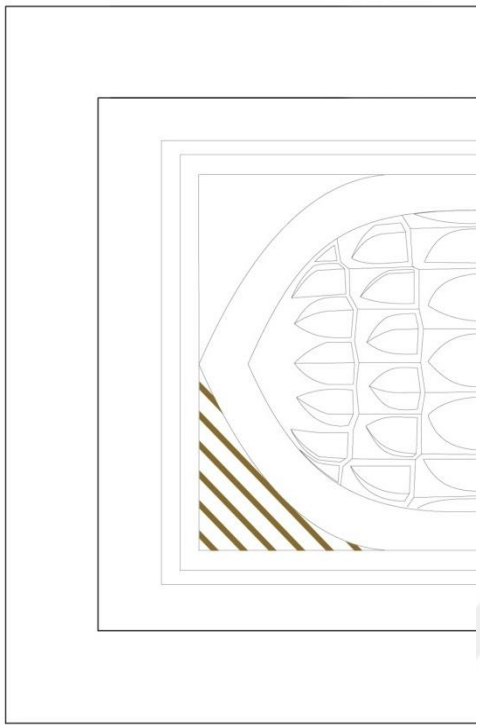
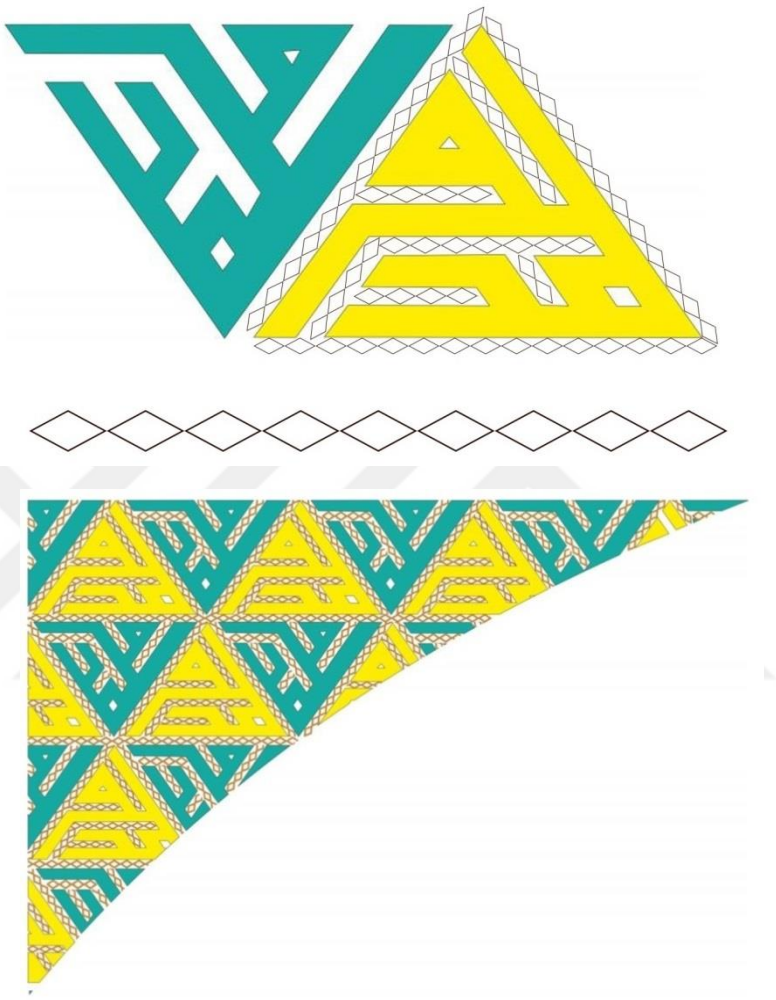
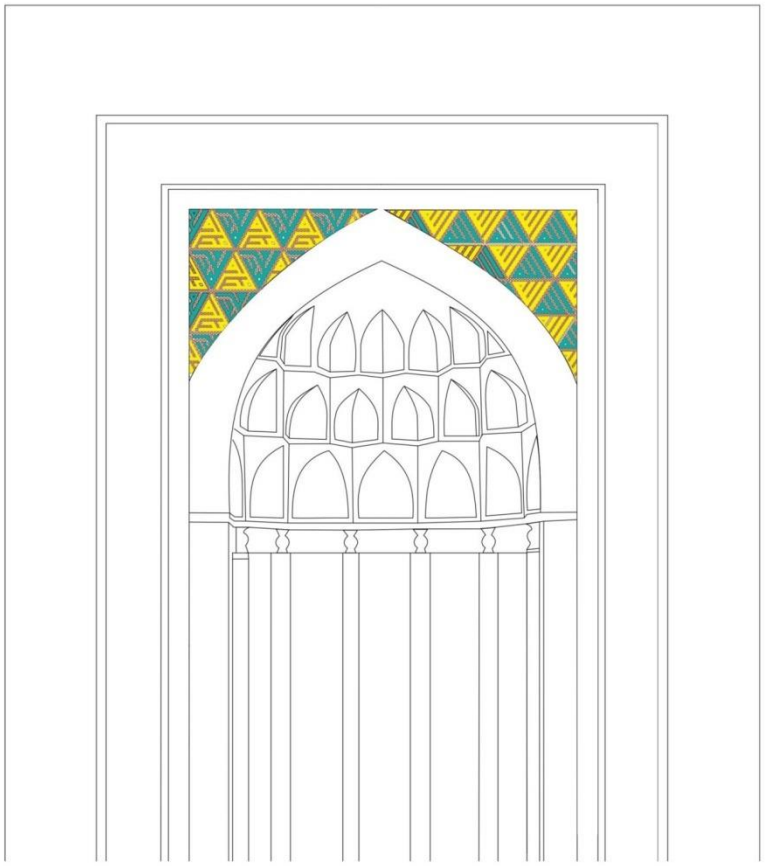

Foto 205: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Köşeliği

Çizim 163: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Kavsara Sol Köşeliği

Çizim 164: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Kavsara Köşelikleri

Foto 206: Barsiyan Cuma Camii Mihrap
Kavsarasından Ayrıntı

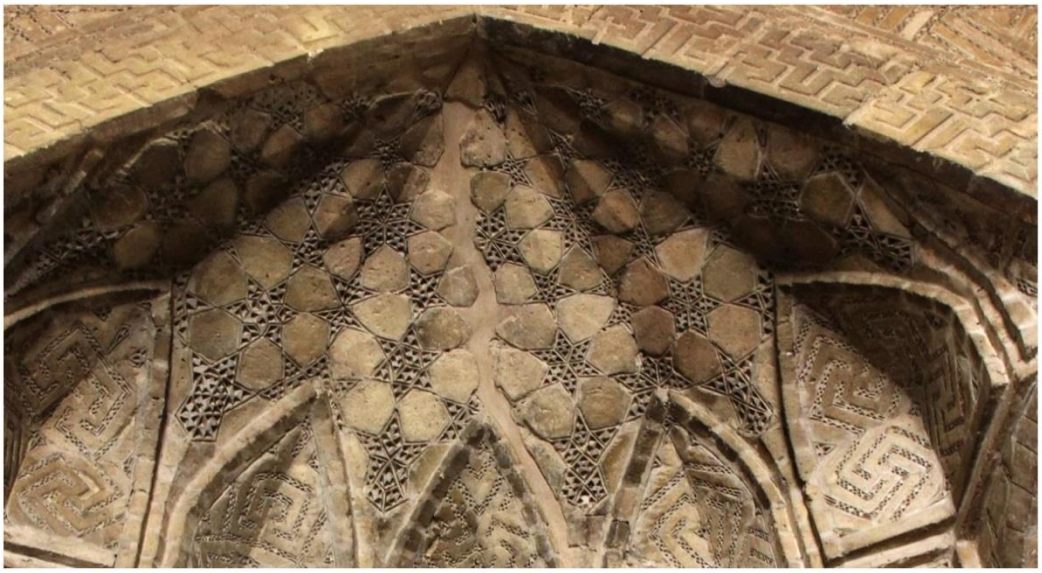
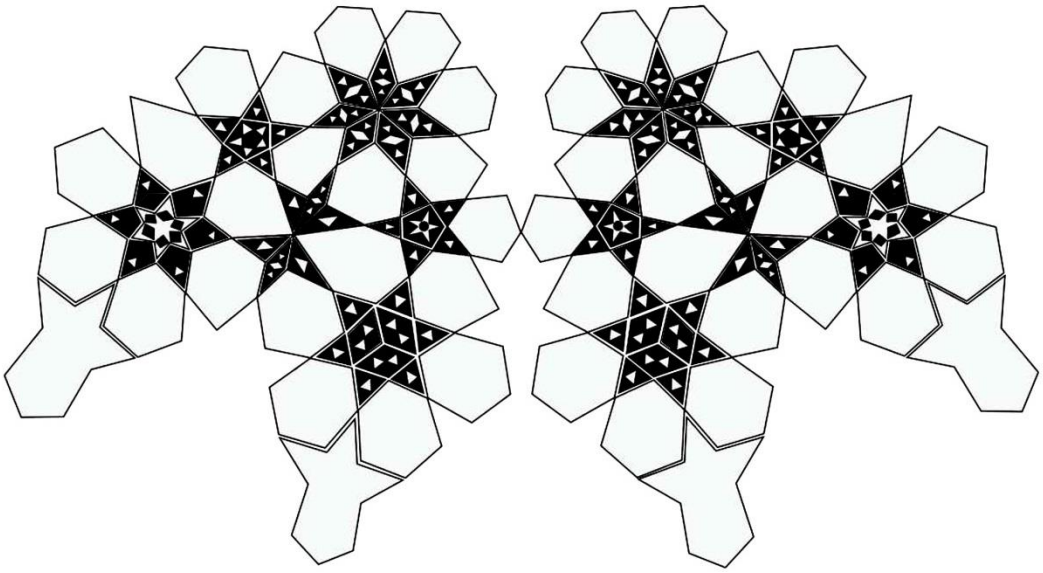

Foto 207: Barsiyan Cuma Camiinin Mihrabının Mukarnaslı Kavsarasının En Üst Kısmındaki İşlenen Alçı Süslemeler

Çizim 165: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

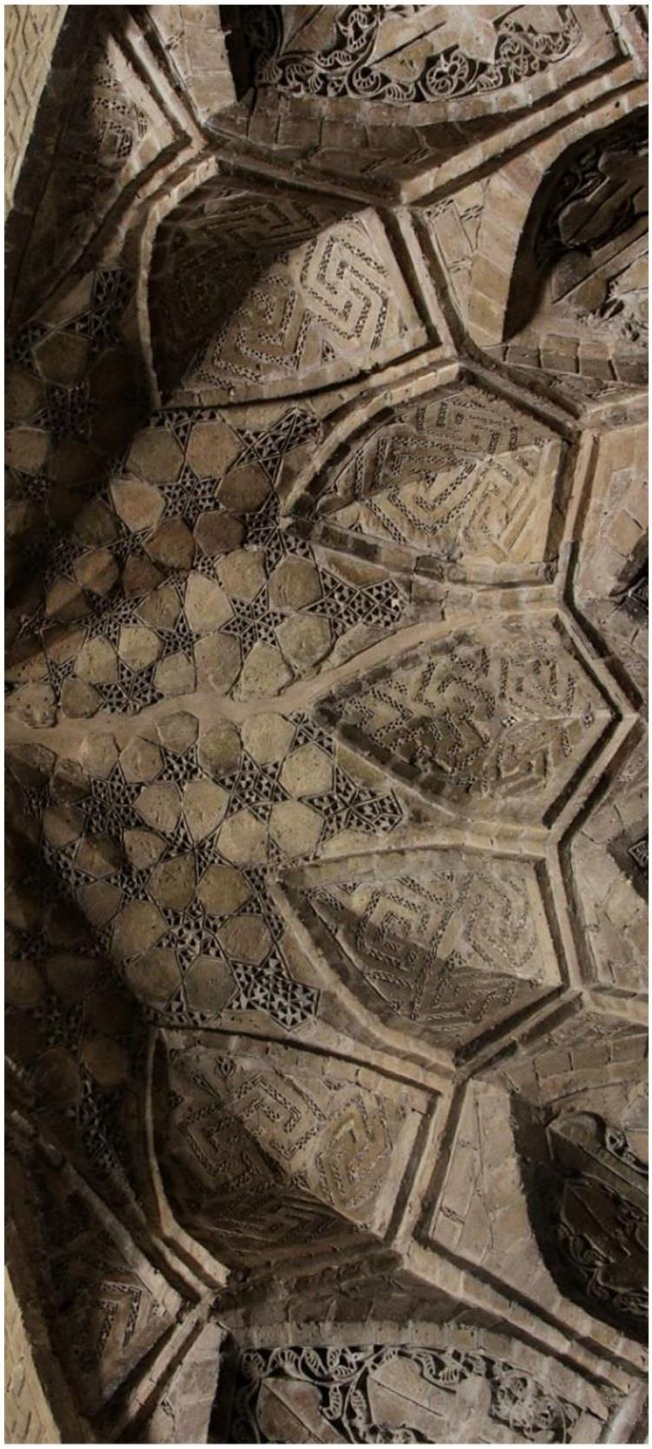
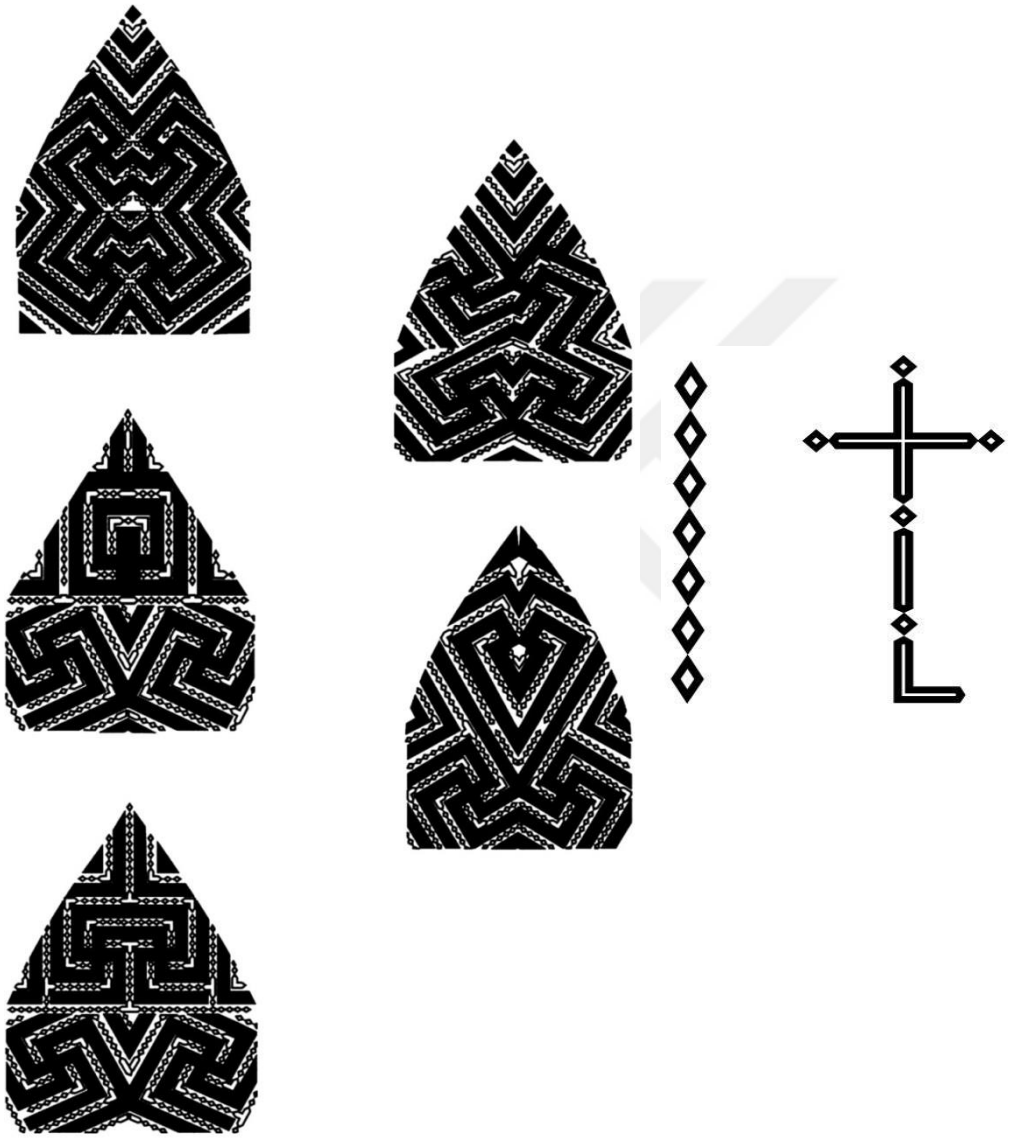

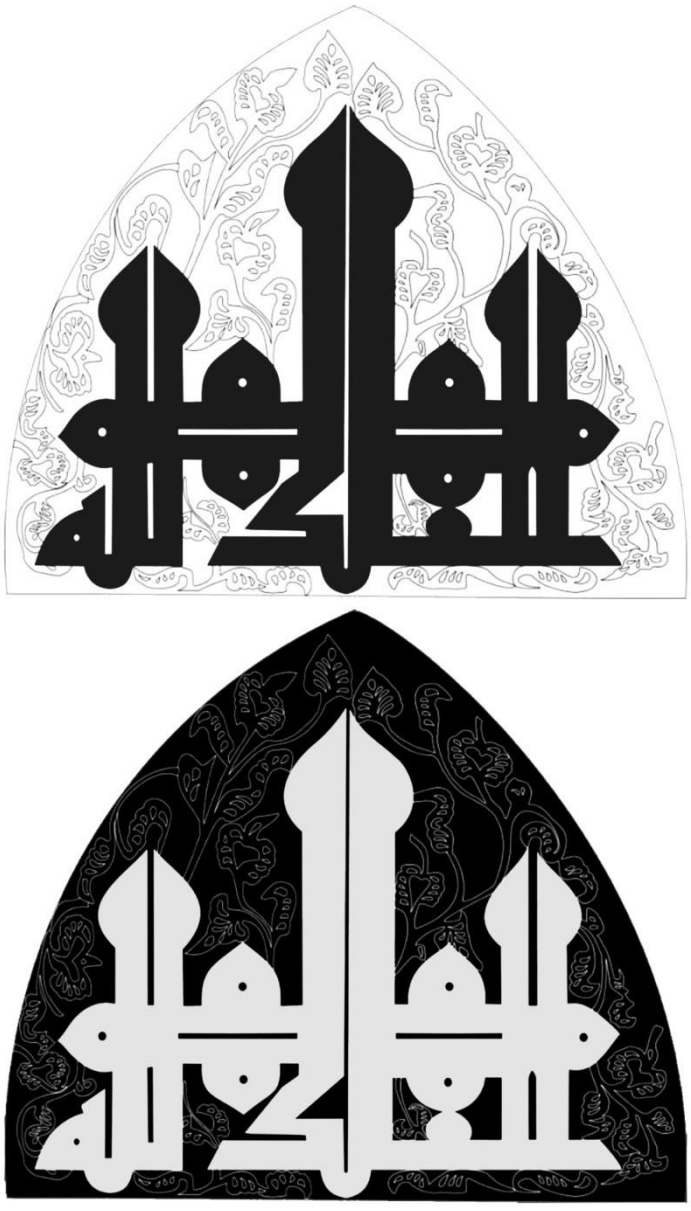
Foto 208: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasından Ayrıntı

Çizim 166: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

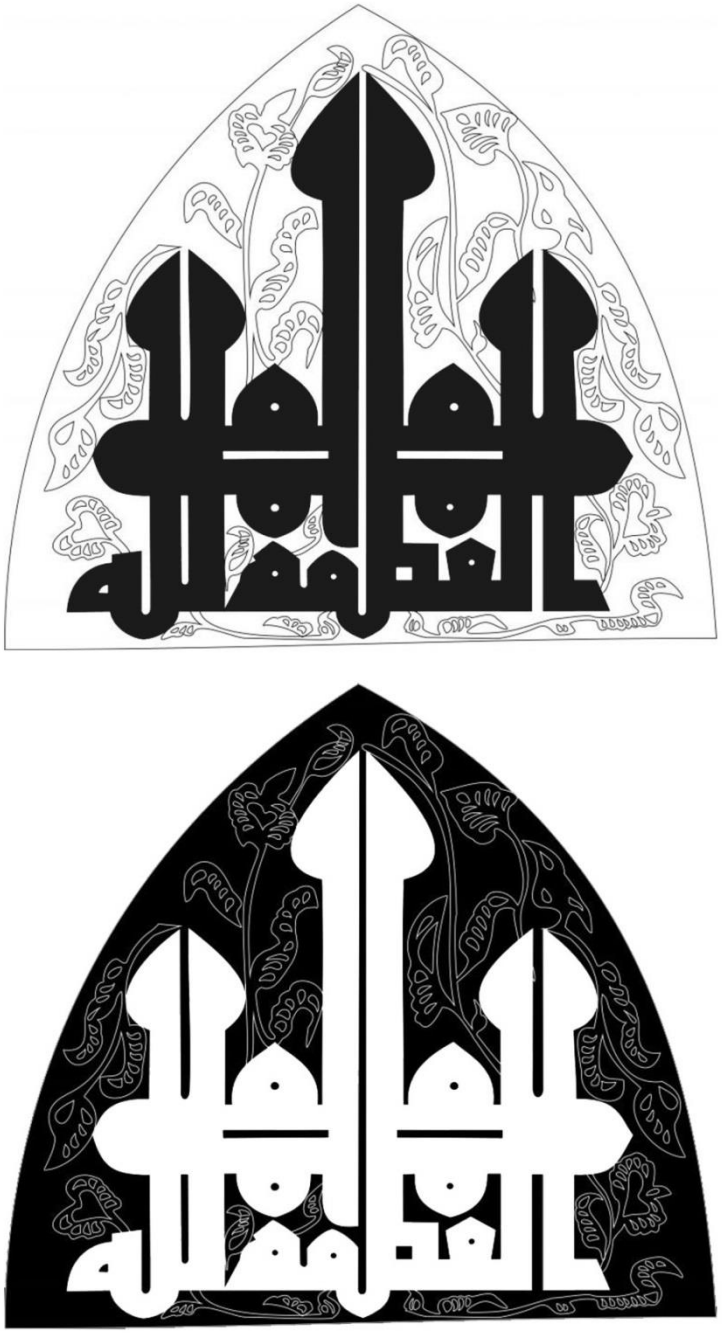
Foto 209: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Çizim 167: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

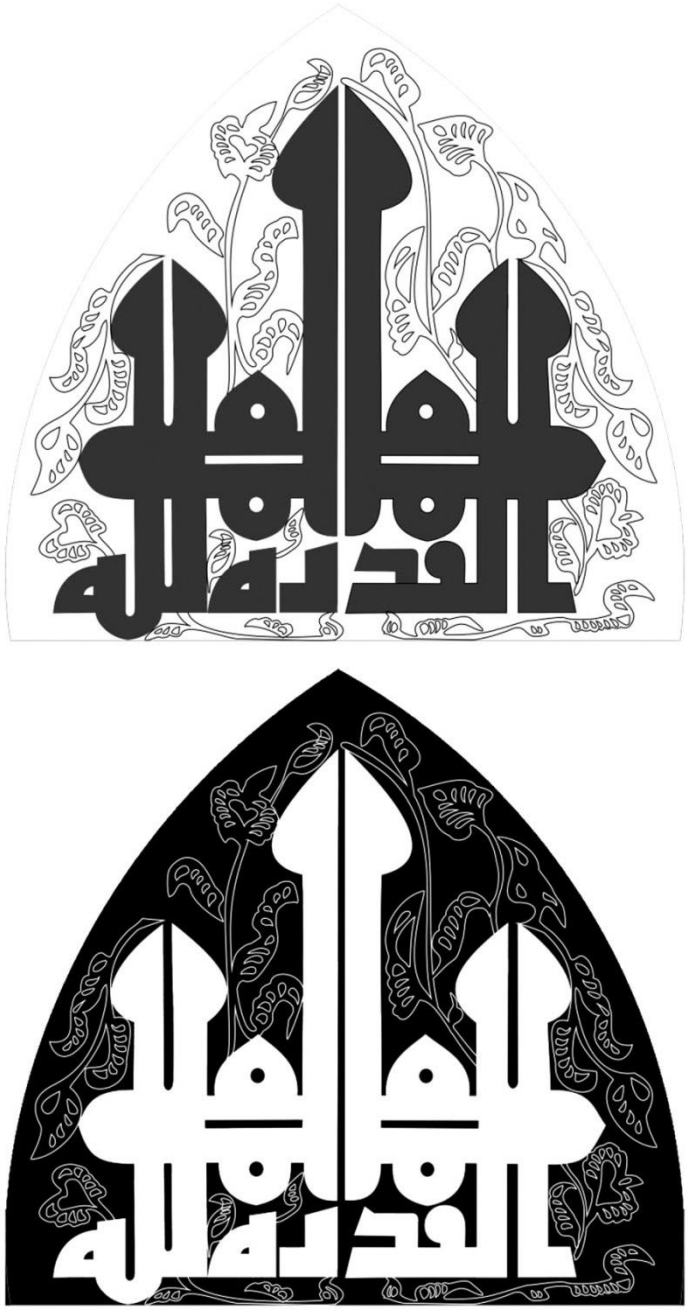
Foto 210: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Çizim 168: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

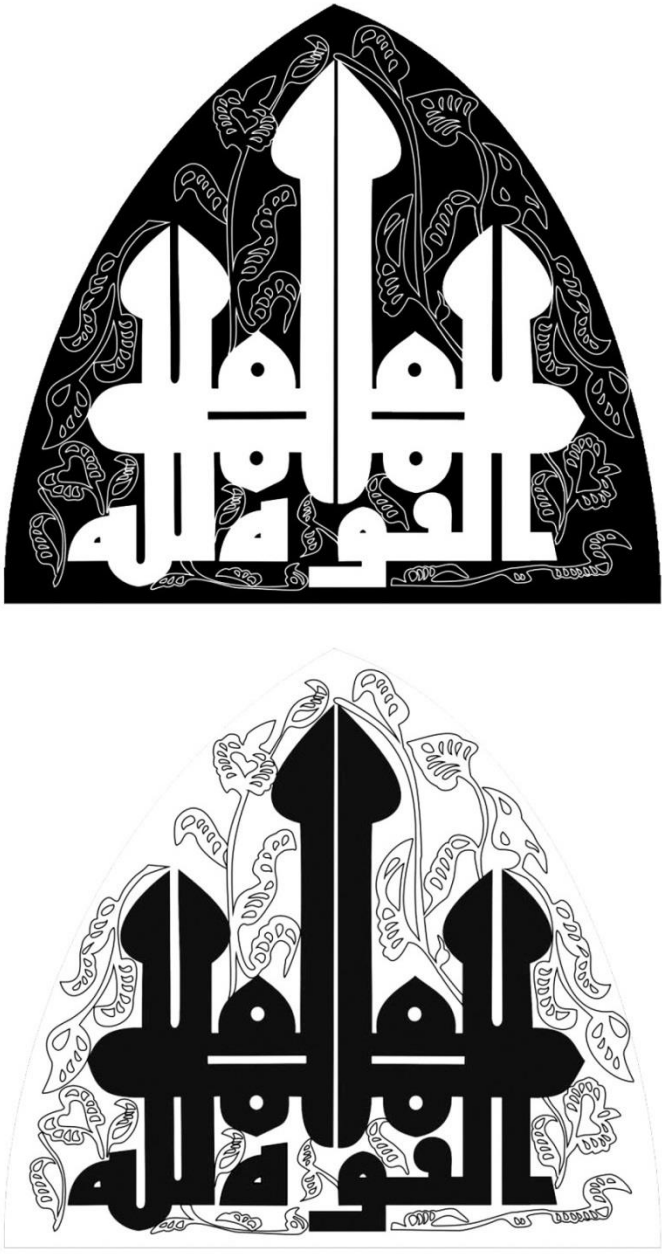
Foto 211: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Çizim 169: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

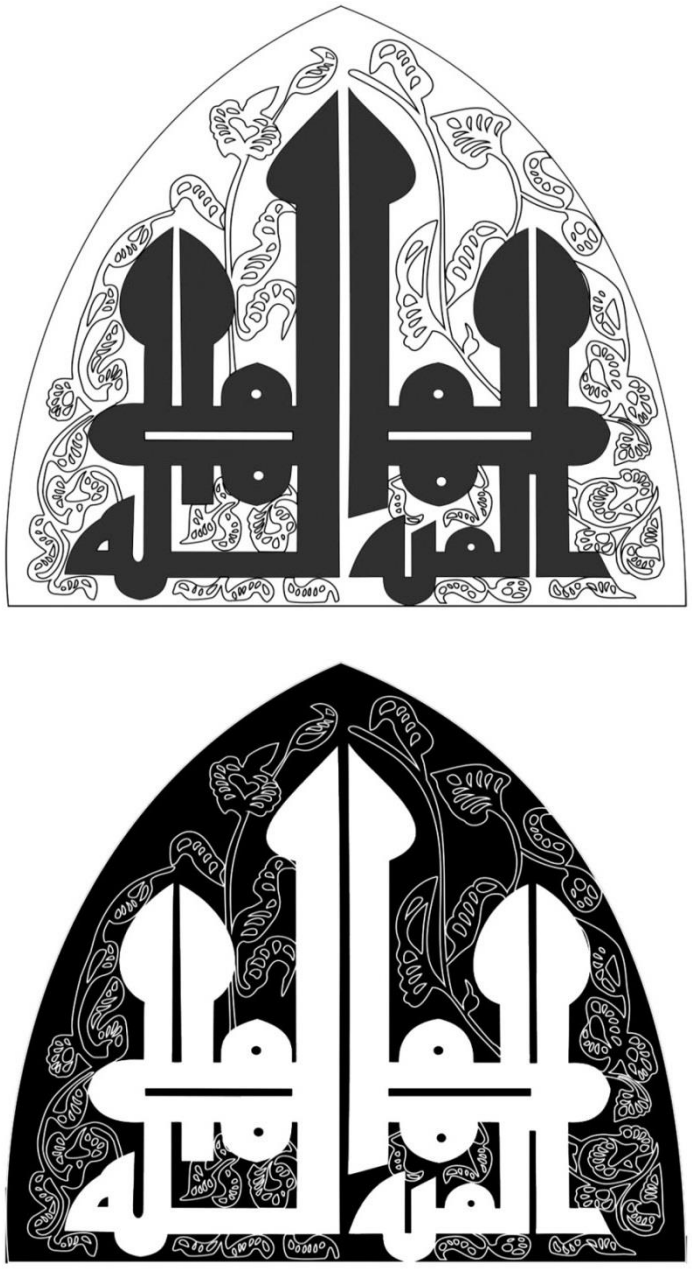
Foto 212: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Çizim 170: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

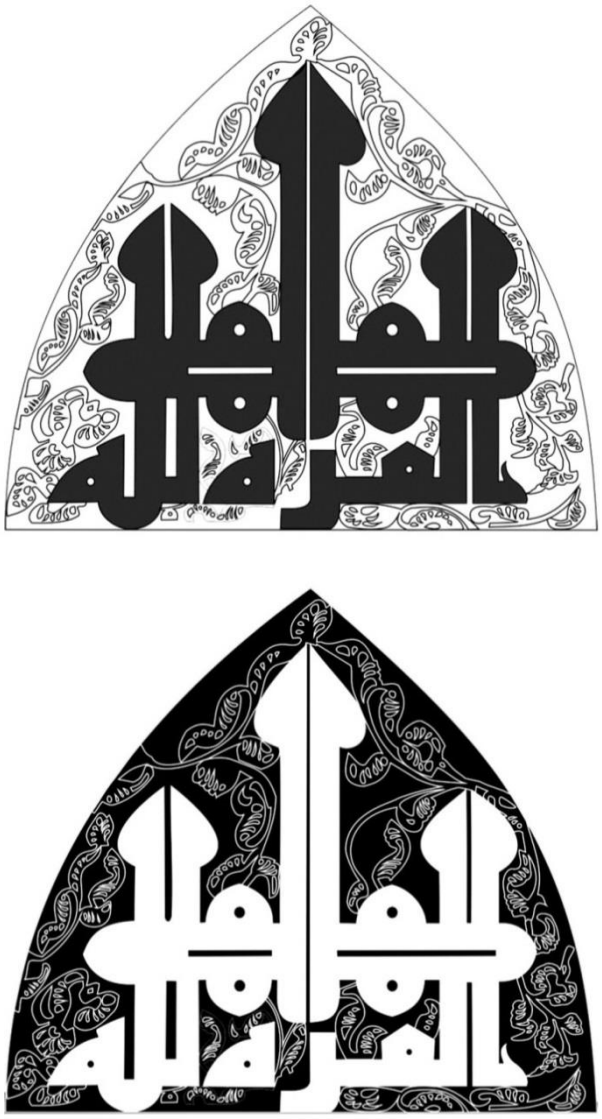
Foto 213: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Çizim 171: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

Foto 214: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Çizim 172: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

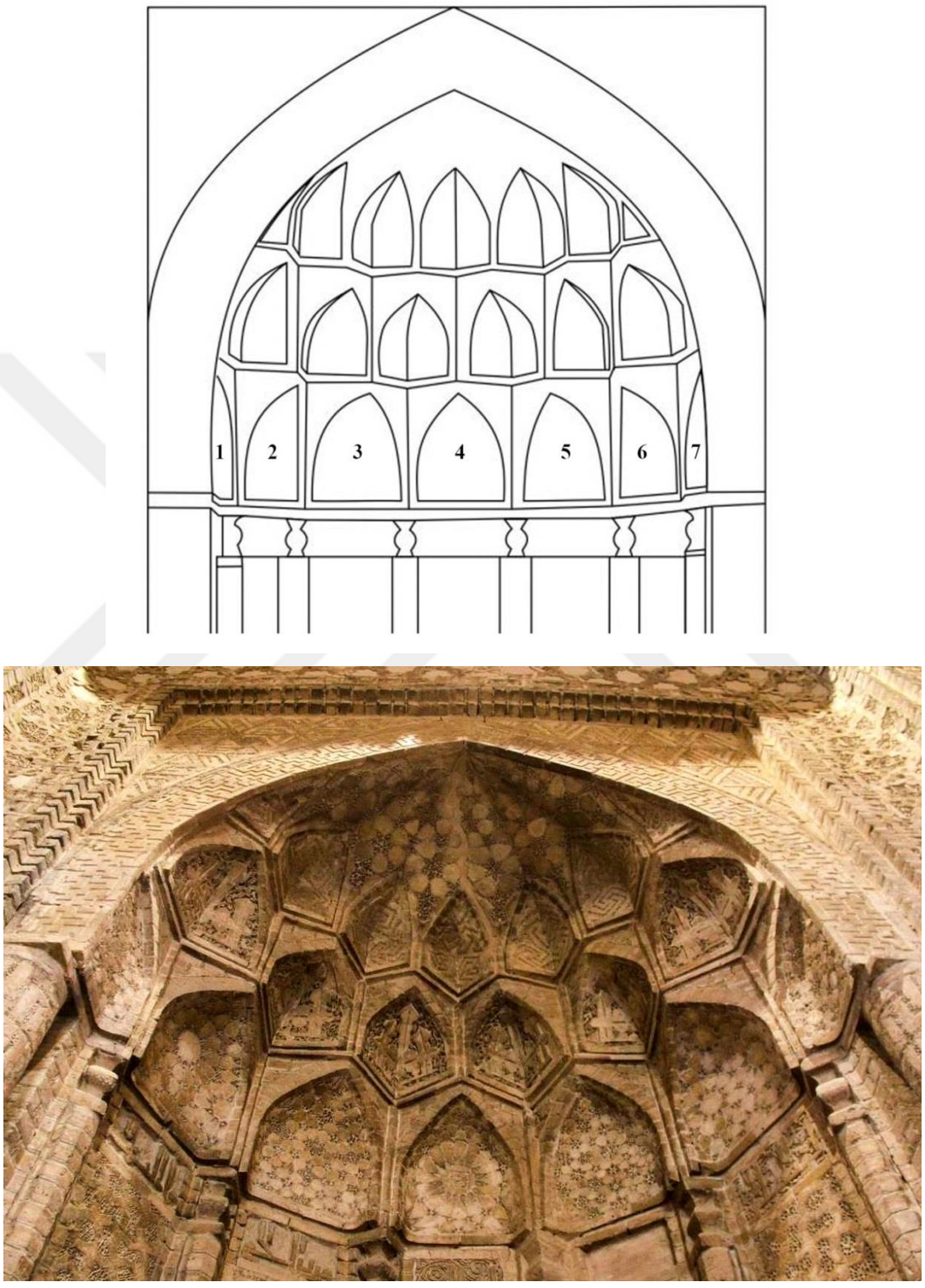

Foto 215: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

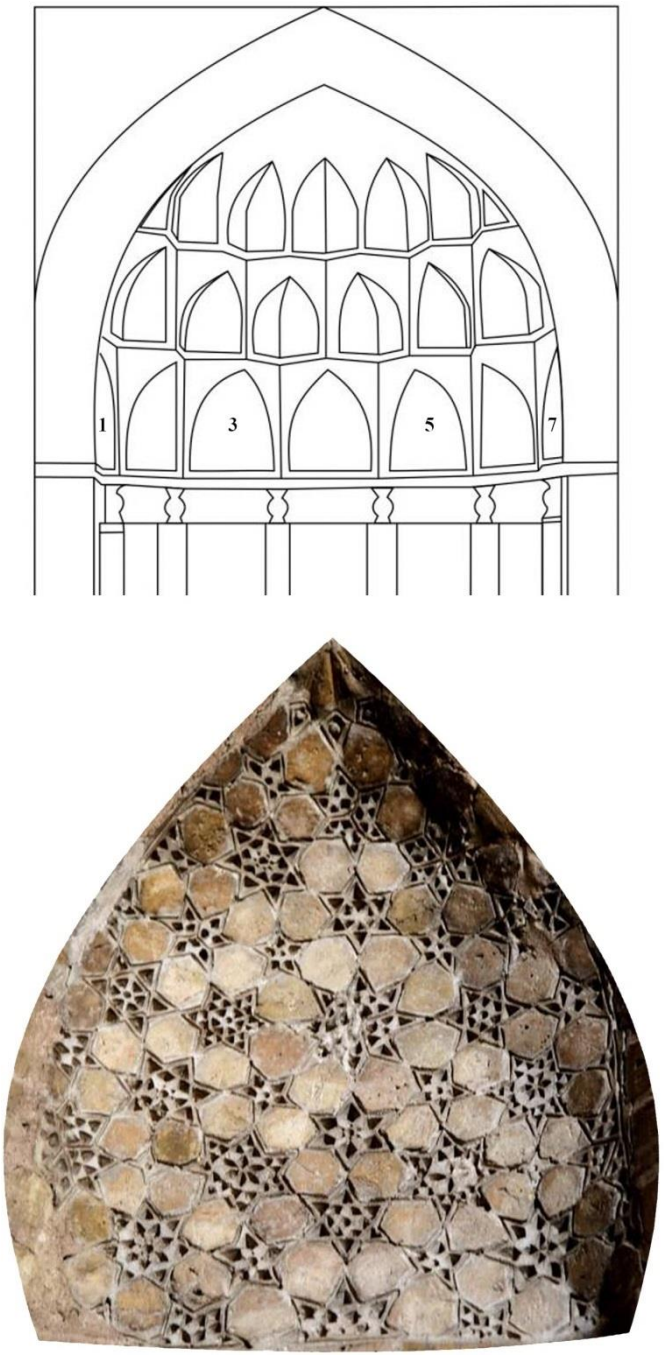
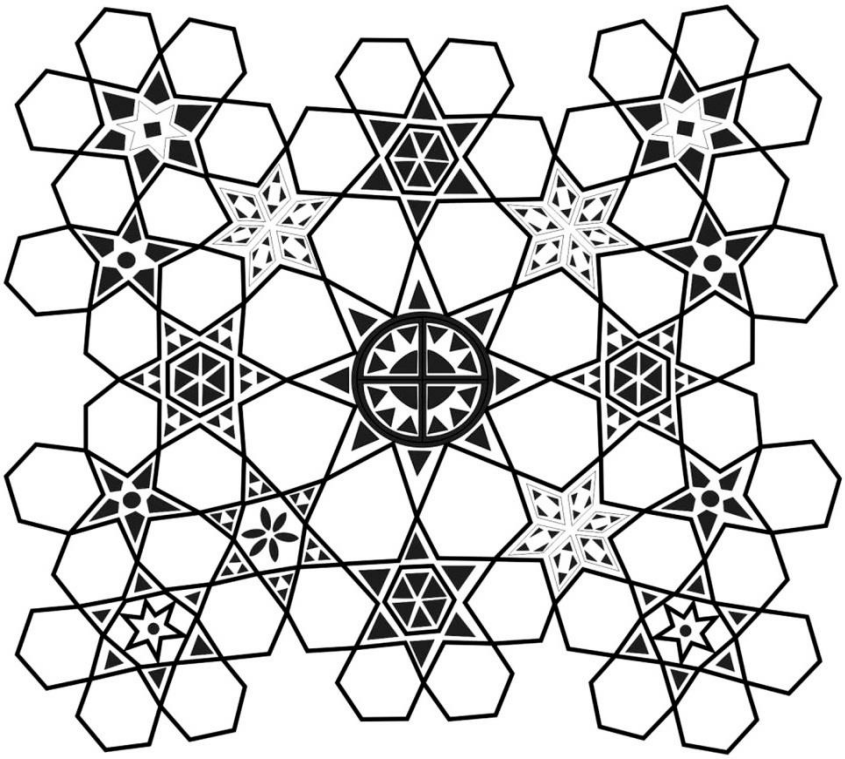

Foto 216: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki

Çizim 173: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

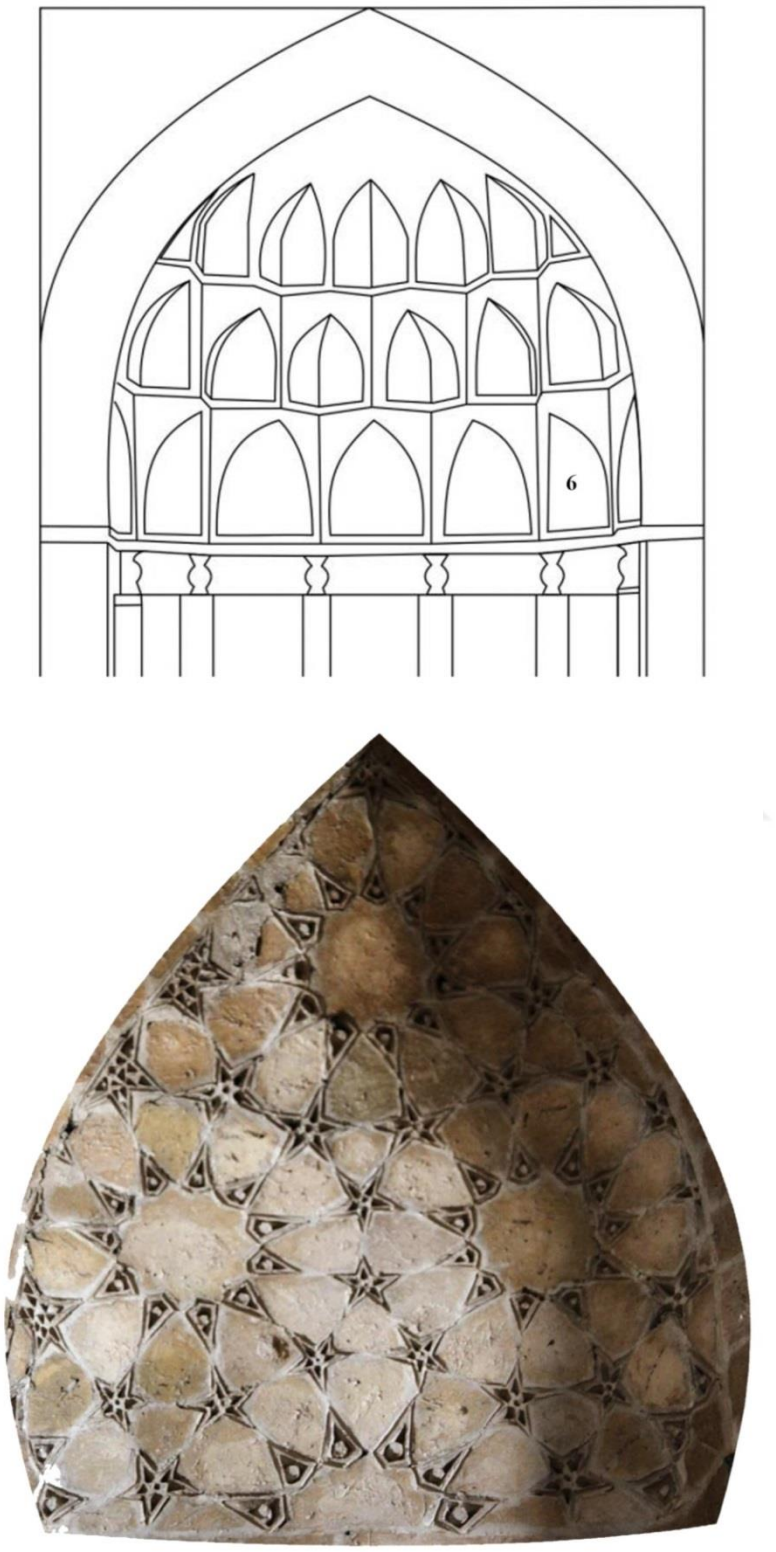
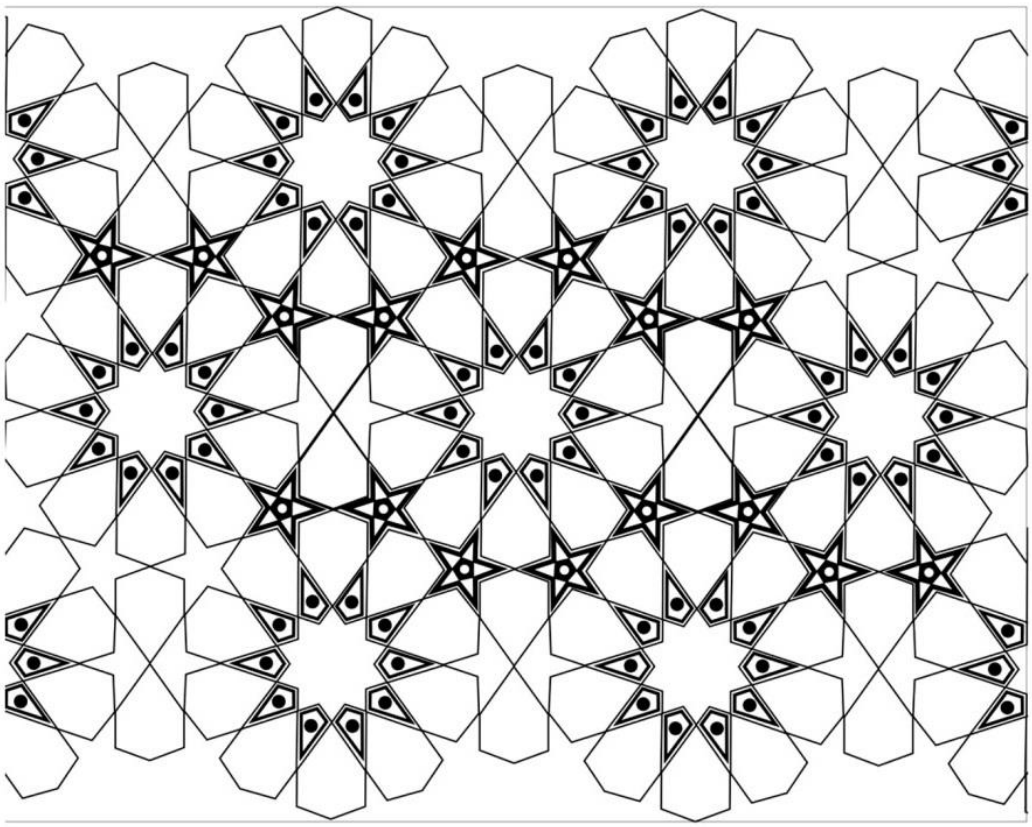

Foto 217: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Çizim 174: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Süslemeleri

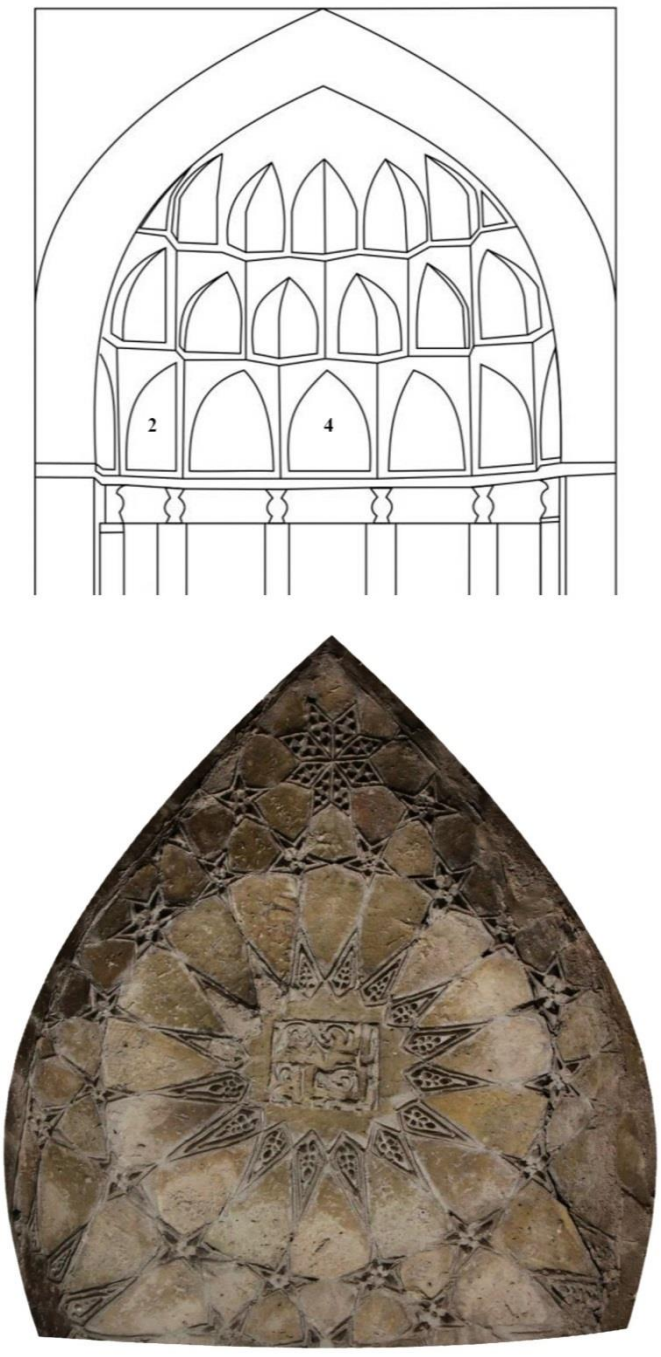
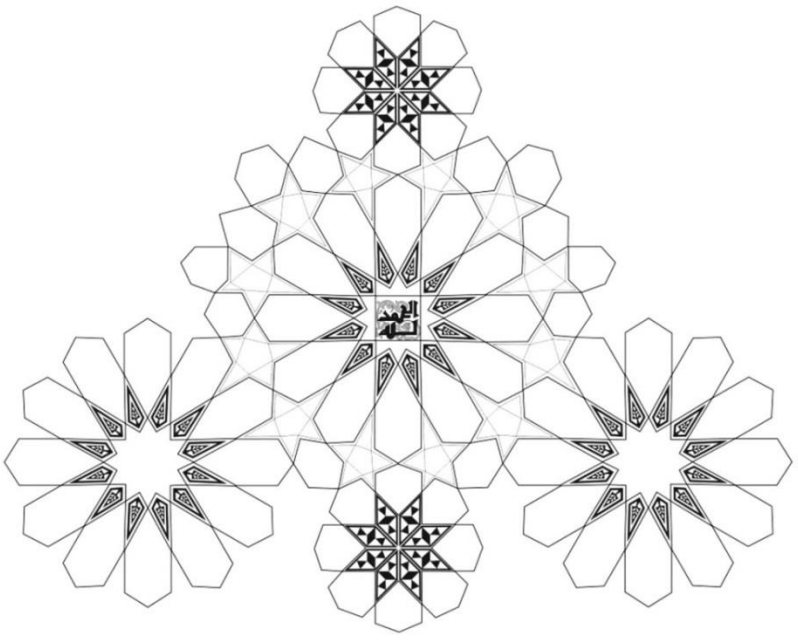

Foto 218: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Süslemeler

Foto 219: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsarasındaki Kitâbe

Çizim 175: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

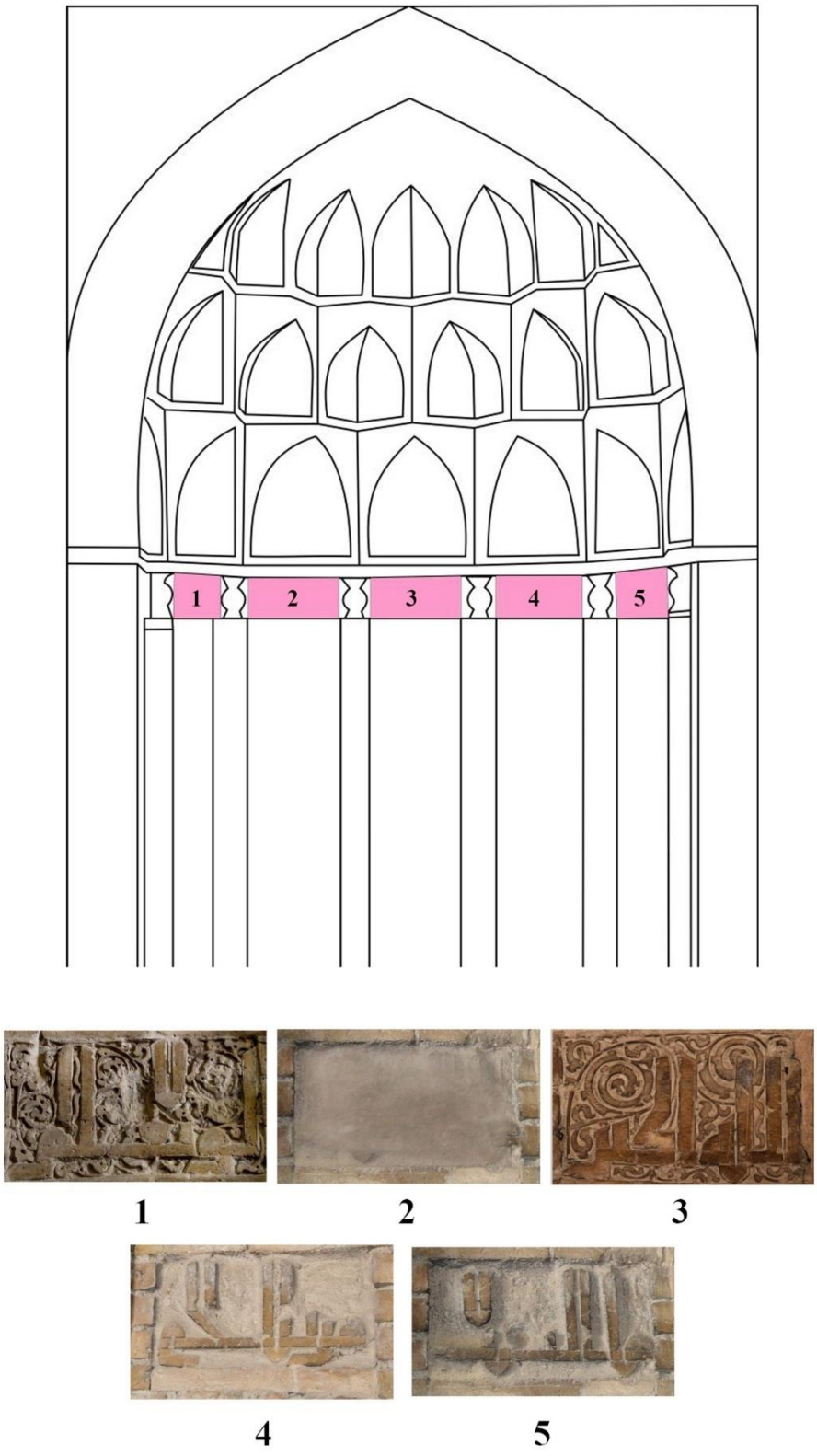
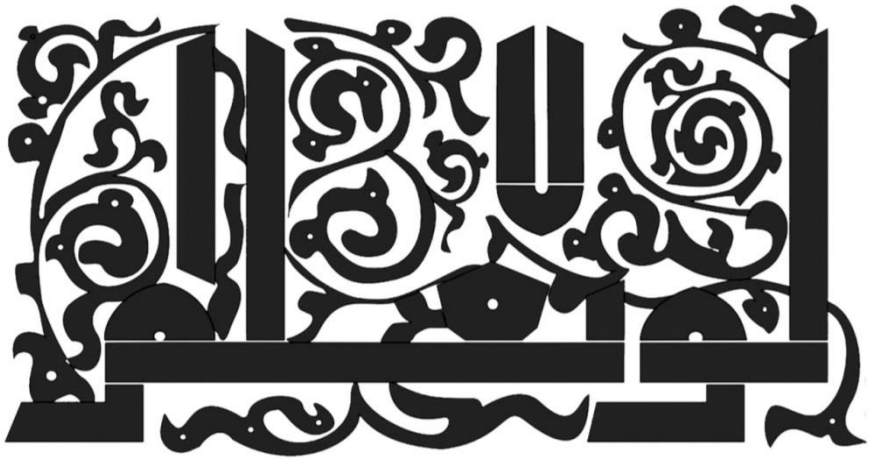

Foto 220: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

Foto 221: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 176: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

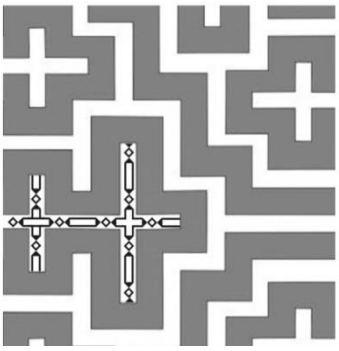
Foto 222: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 177: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

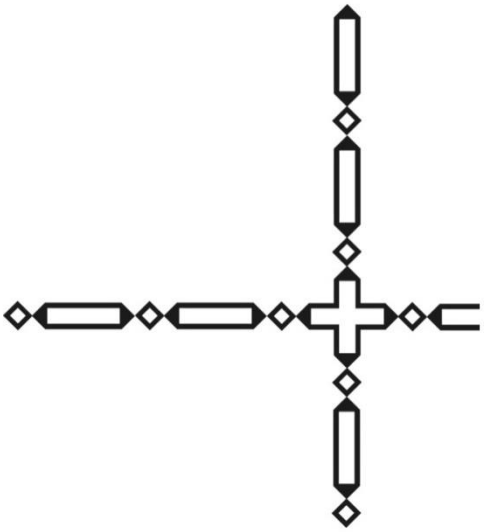
Foto 223: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri

Çizim 178: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Kavsara Kuşatma Kemeri

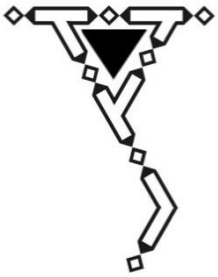
Foto 224: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Sütunçeleri

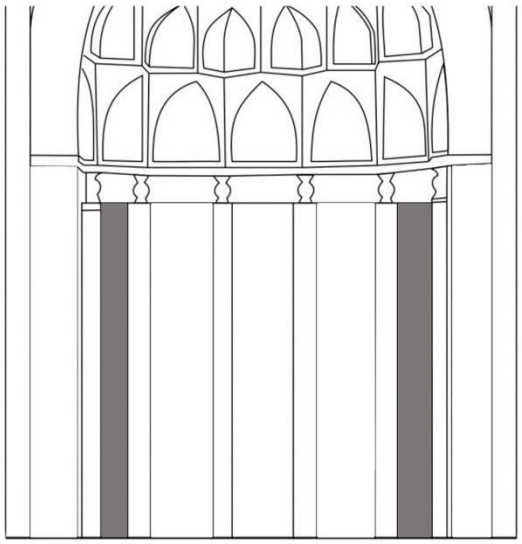
Çizim 179: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Sütunçeleri

Foto 225: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 180: Barsiyan Cuma Camii Mihrabı Alçı Süslemeleri

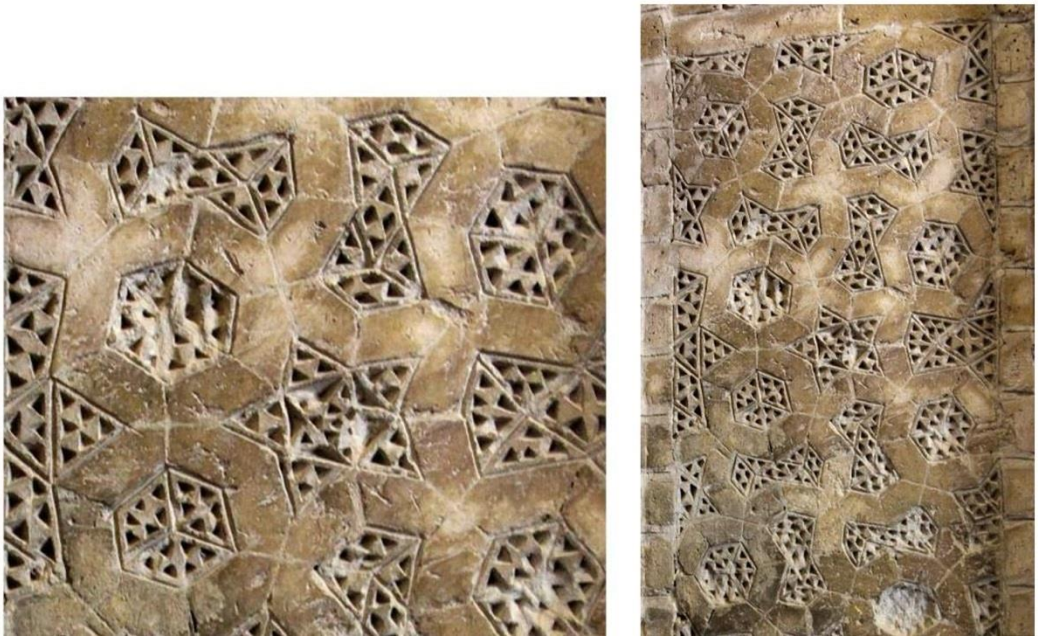
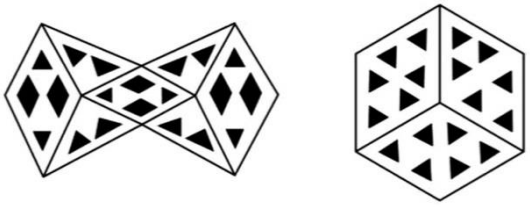

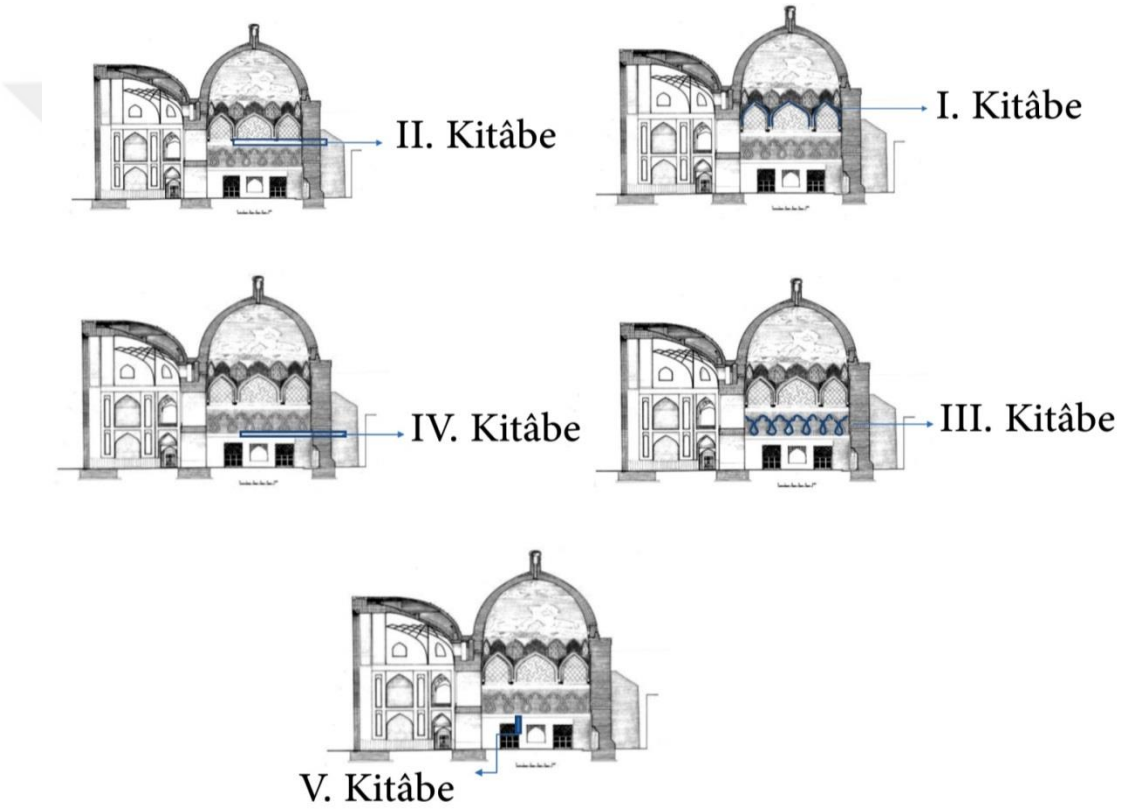
Foto 226: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 181: Barsiyan Cuma Camii Mihrap Nişindeki Alçı Derz Süslemeler

Foto 227: Kazvin Cuma Camii Onarım Çalışmaları

Çizim 182: Kazvin Cuma Camii Asıl İbadet Mekânındaki
Alçı Kitâbelerin Bulunduğu Yerler

Foto 228: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 229: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 230: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 231: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

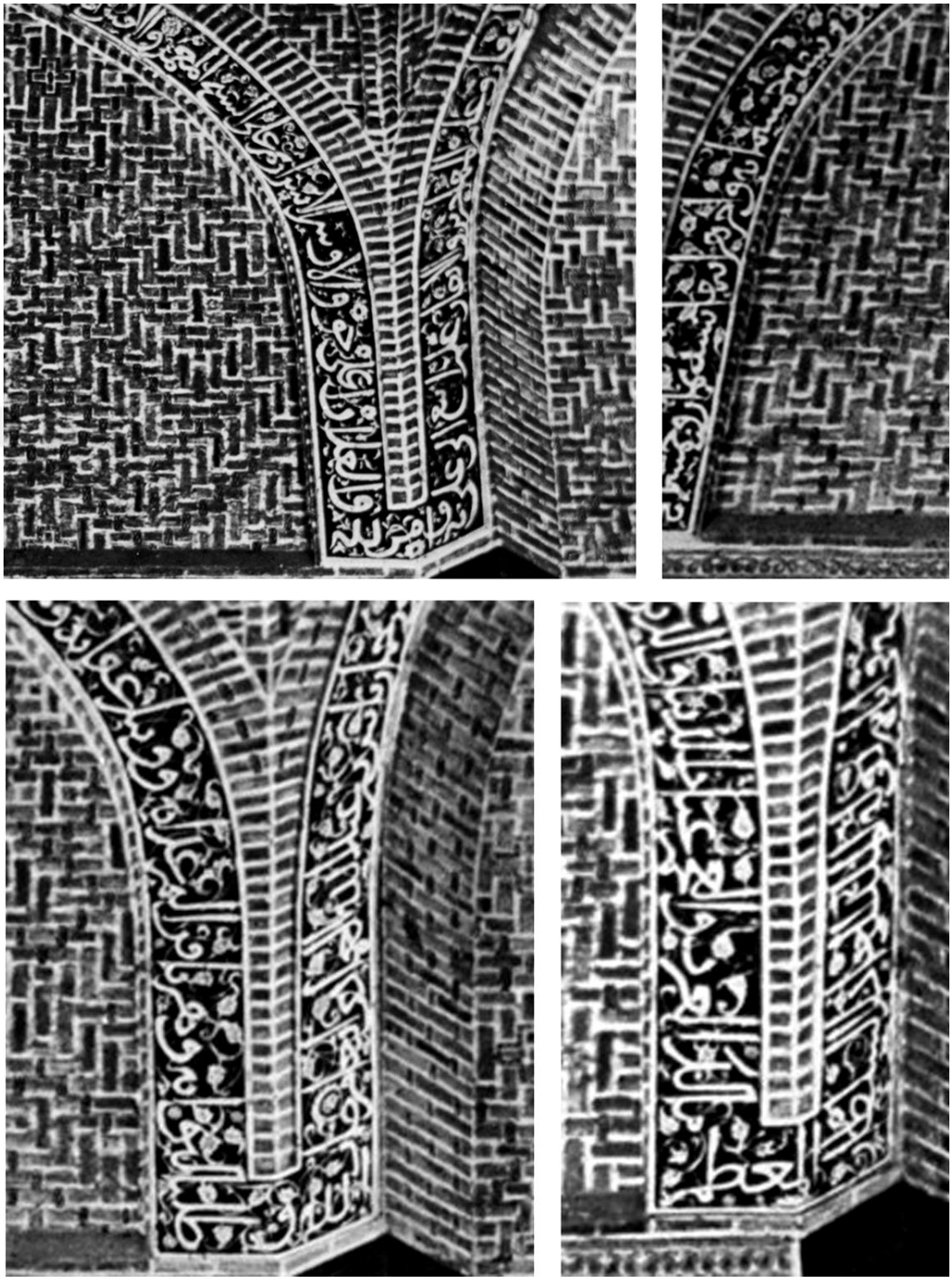
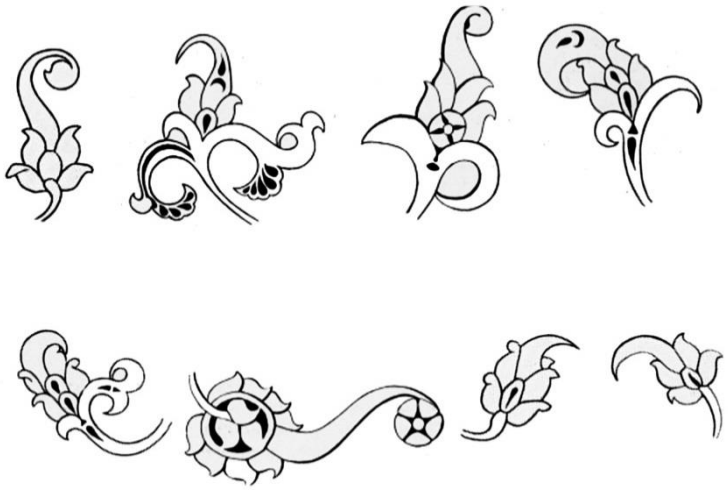

Foto 232: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

(Kaynak: The Visual Resources Collections at University of Michigan, Department of the History of Art, Arthur Upham Pope.)

Çizim 183: Kazvin Cuma Camii I. Alçı Kitâbesindeki Süslemelerden Ayrıntılar

Foto 233: Kazvin Cuma Camii II. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

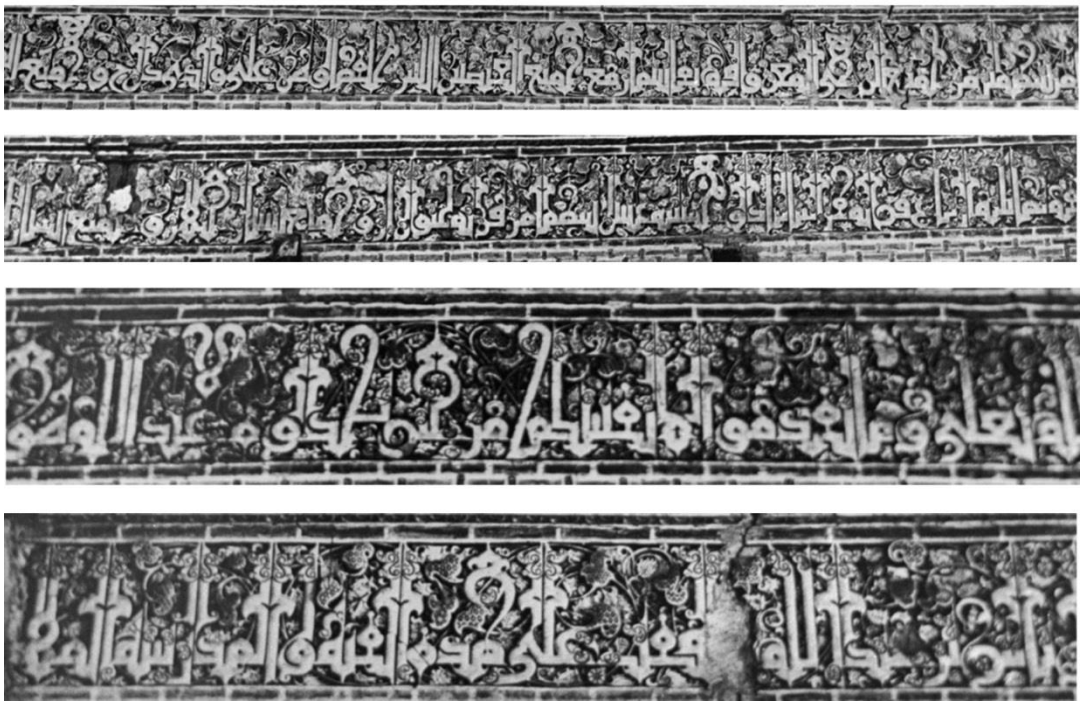

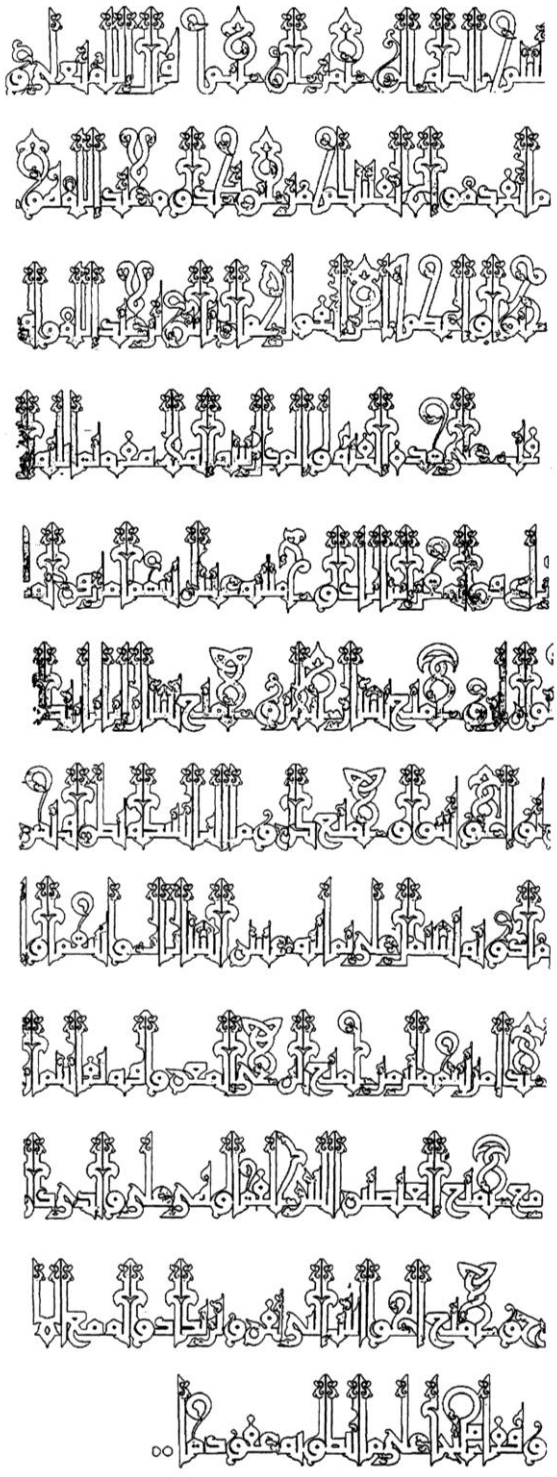
Foto 234: Kazvin Cuma Camii II. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

(Kaynak: The Visual Resources Collections at University of Michigan, Department of the History of Art, Arthur Upham Pope.)

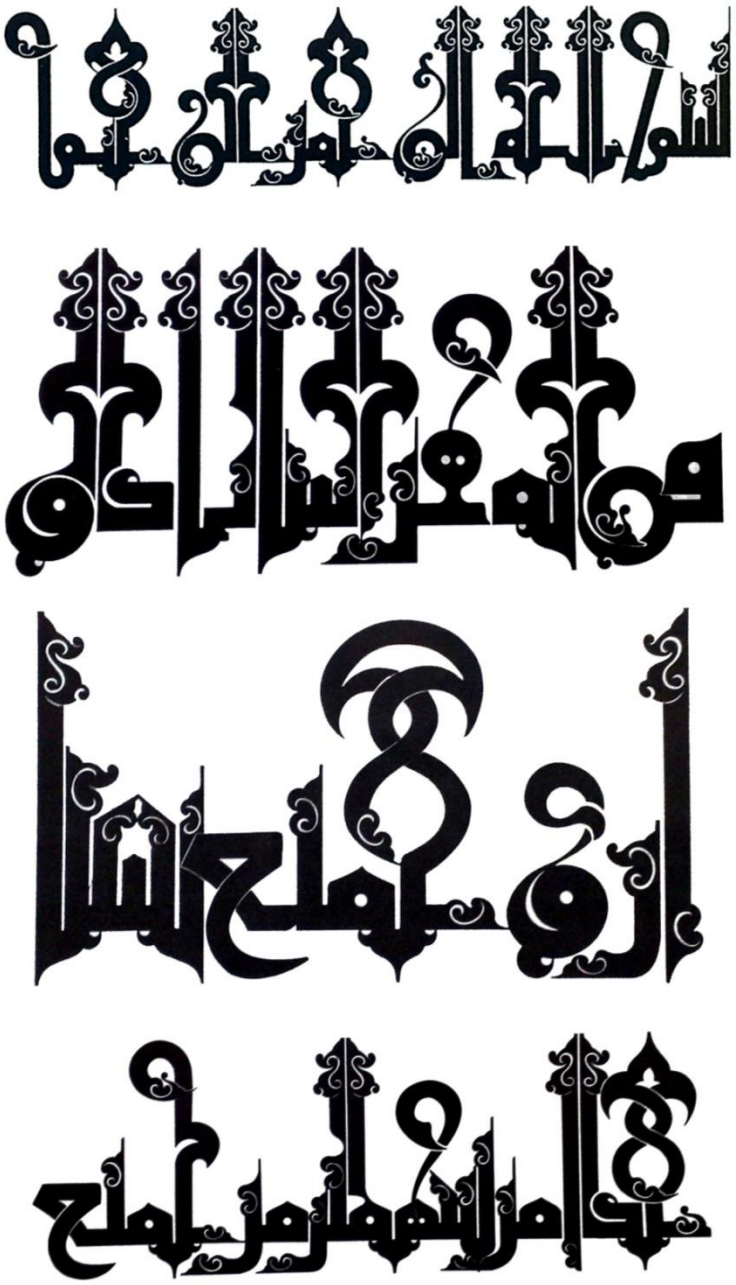

Foto 235: Kazvin Cuma Camii II. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

(Kaynak: Zarei, Babullah, Ketibe-i kufî-i Mescid-i Cami-i Kazvin, Vezaret-i Ferheng Ve Irşad-i İslami, Sazman-i Çap ve İntişarat, Tahran, 1377 h.ş, S.9, 14, 15.)

Çizim 184: Kazvin Cuma Camii II. Alçı Kitâbesi

Çizim 185: Kazvin Cuma Camii II. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

(Kaynak: Zarei, Babullah, Ketibe-i kufî-i Mescid-i Cami-i Kazvin, Vezaret-i Ferheng Ve Irşad-i İslami, Sazman-i Çap ve İntişarat, Tahran, 1377 h.ş, S.9, 14, 15.)

Foto 236: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 237: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

Foto 238: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

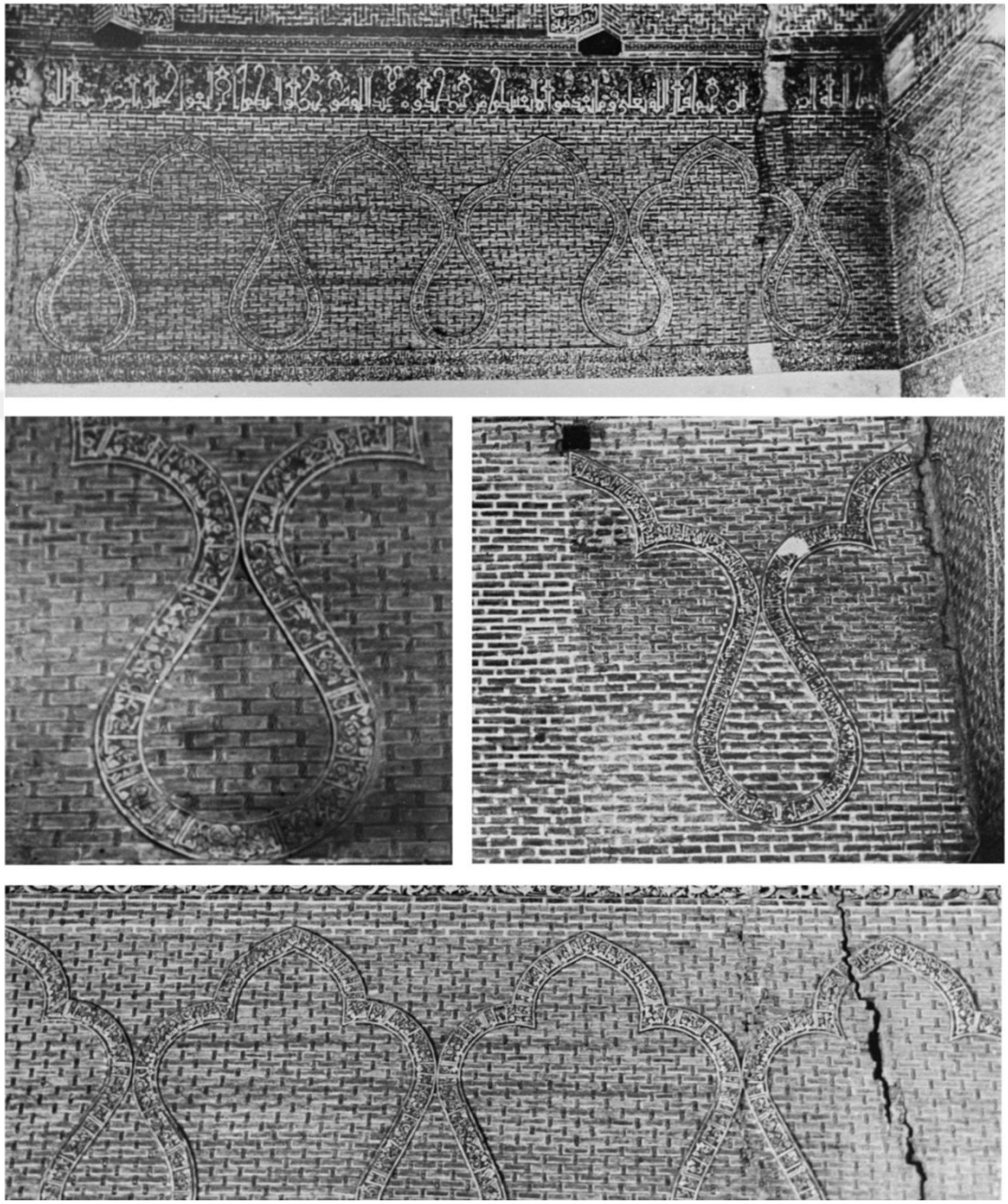

Foto 239: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

(Kaynak: The Visual Resources Collections at University of Michigan, Department of the History of Art, Arthur Upham Pope.)

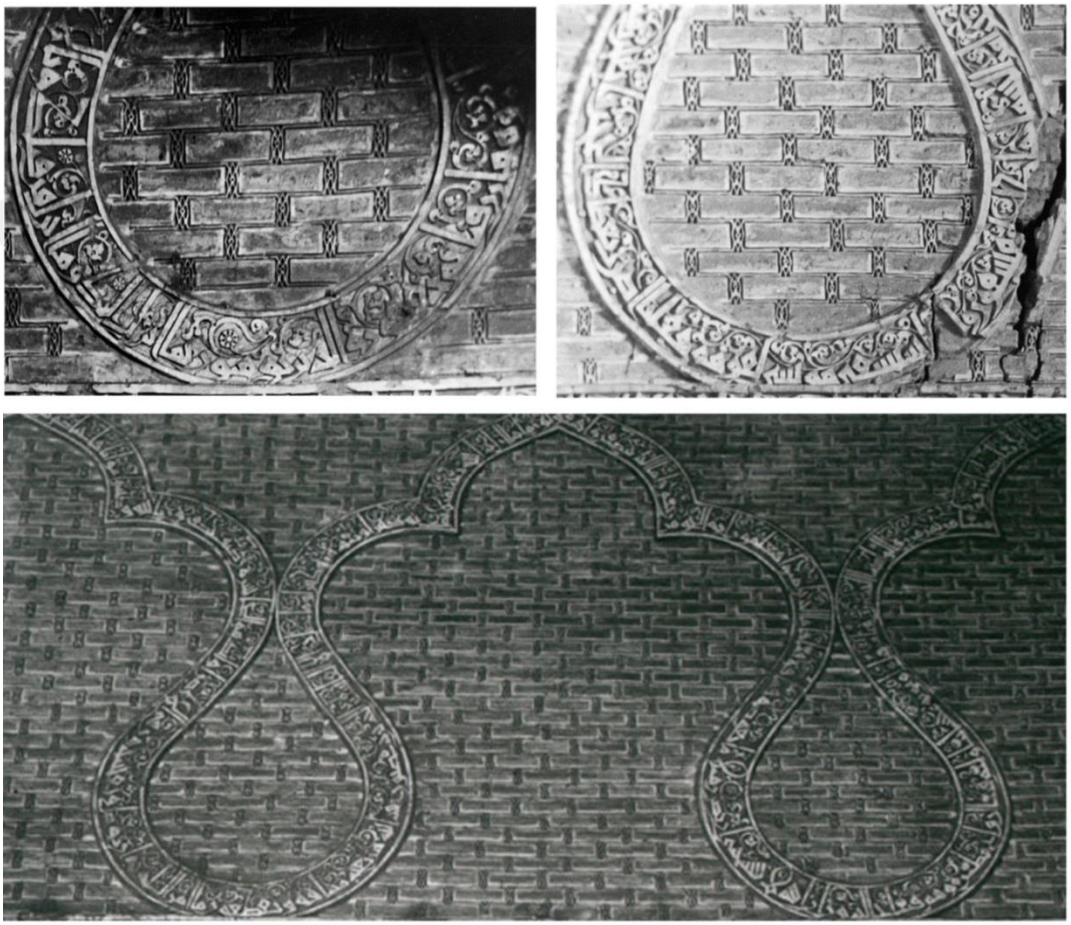

Foto 240: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

(Kaynak: The Visual Resources Collections at University of Michigan, Department of the History of Art, Arthur Upham Pope.)

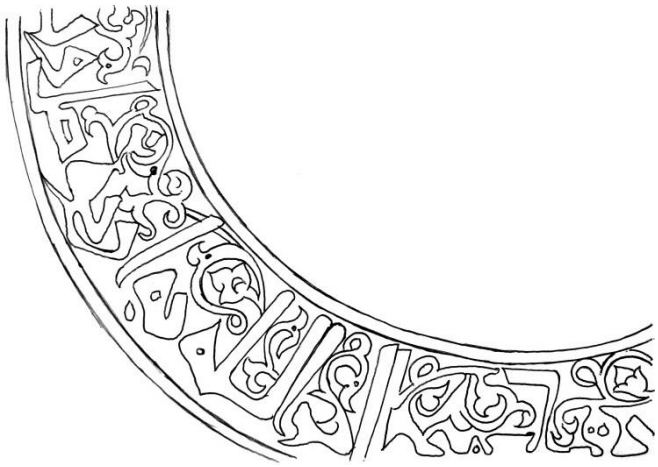
Foto 241: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

Çizim 186: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Çizim

Foto 242: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

Çizim 187: Kazvin Cuma Camii III. Alçı Kitâbesinden Çizim

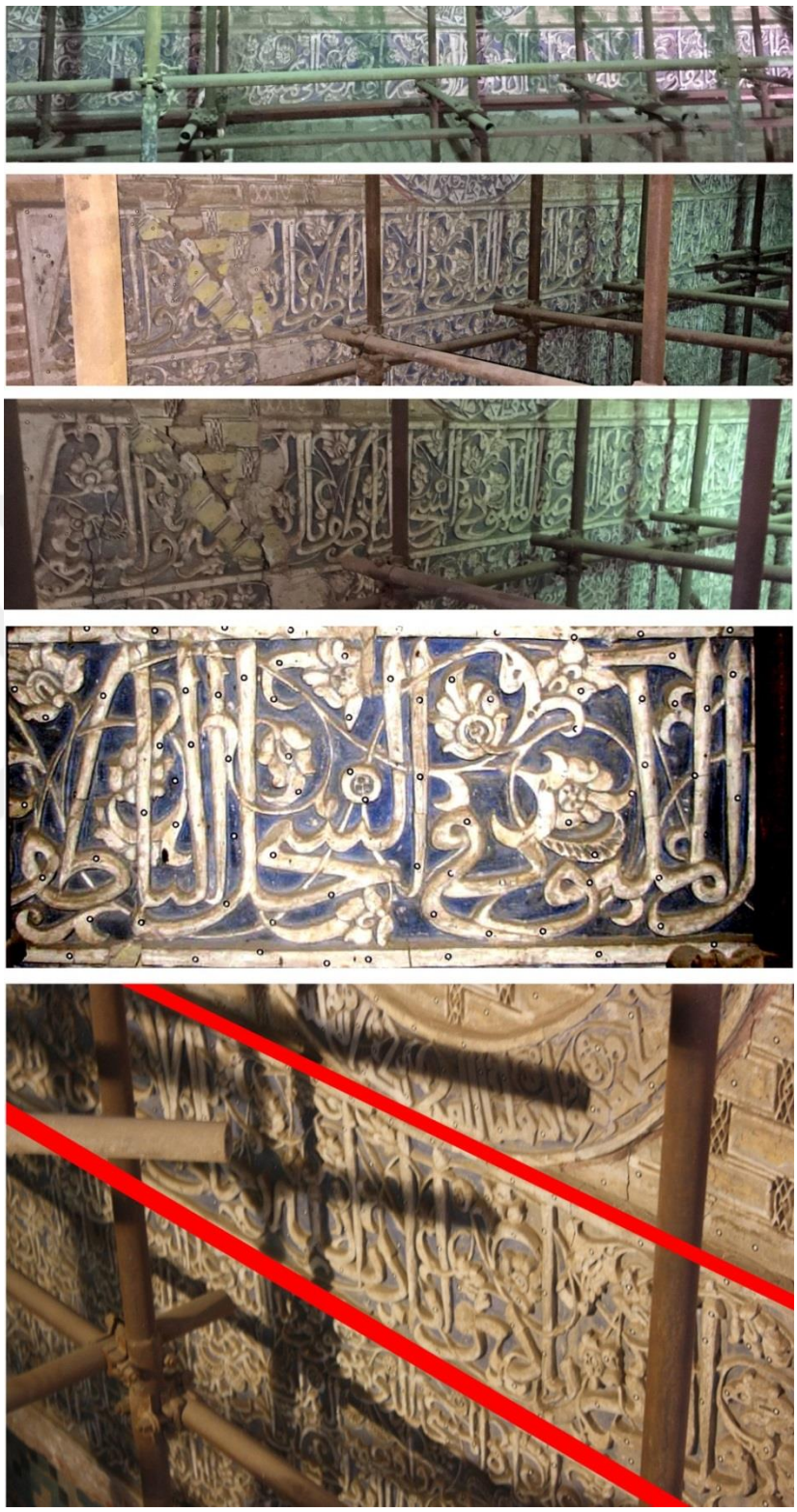

Foto 243: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

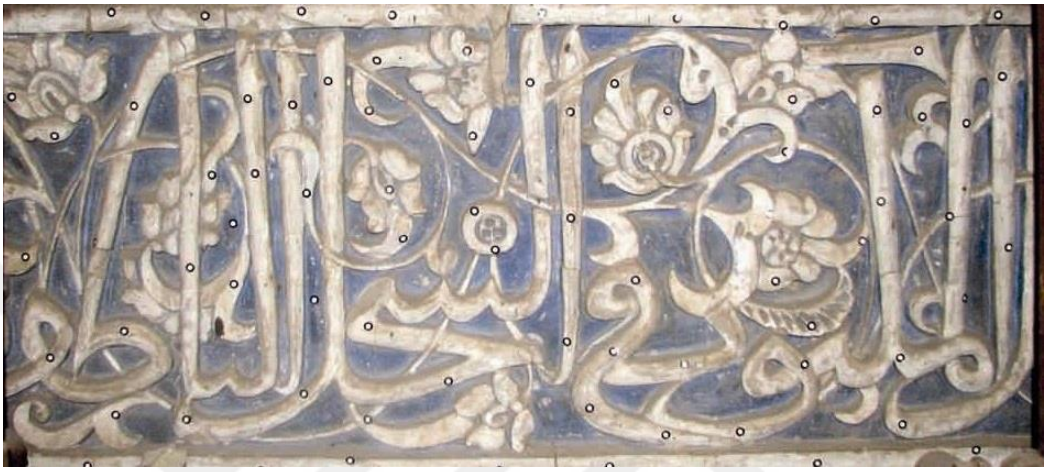
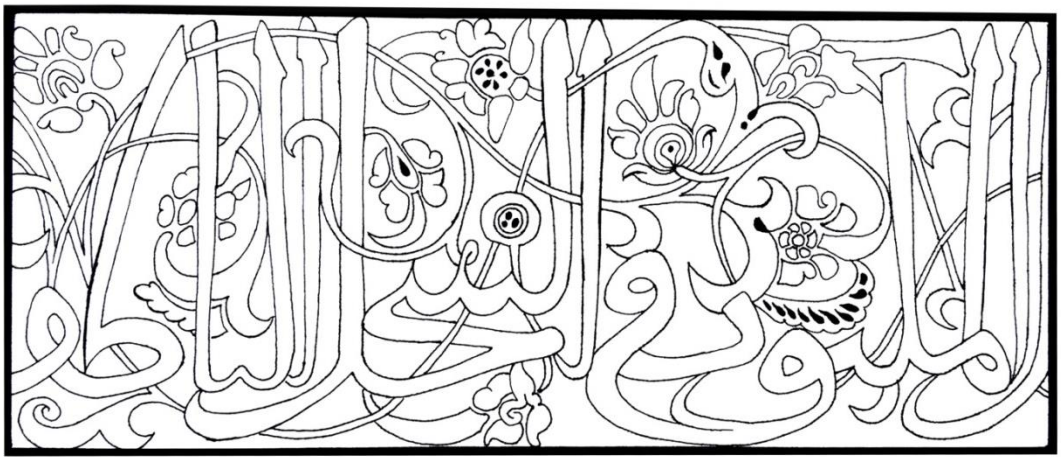

Foto 244: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

Çizim 188: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Çizim

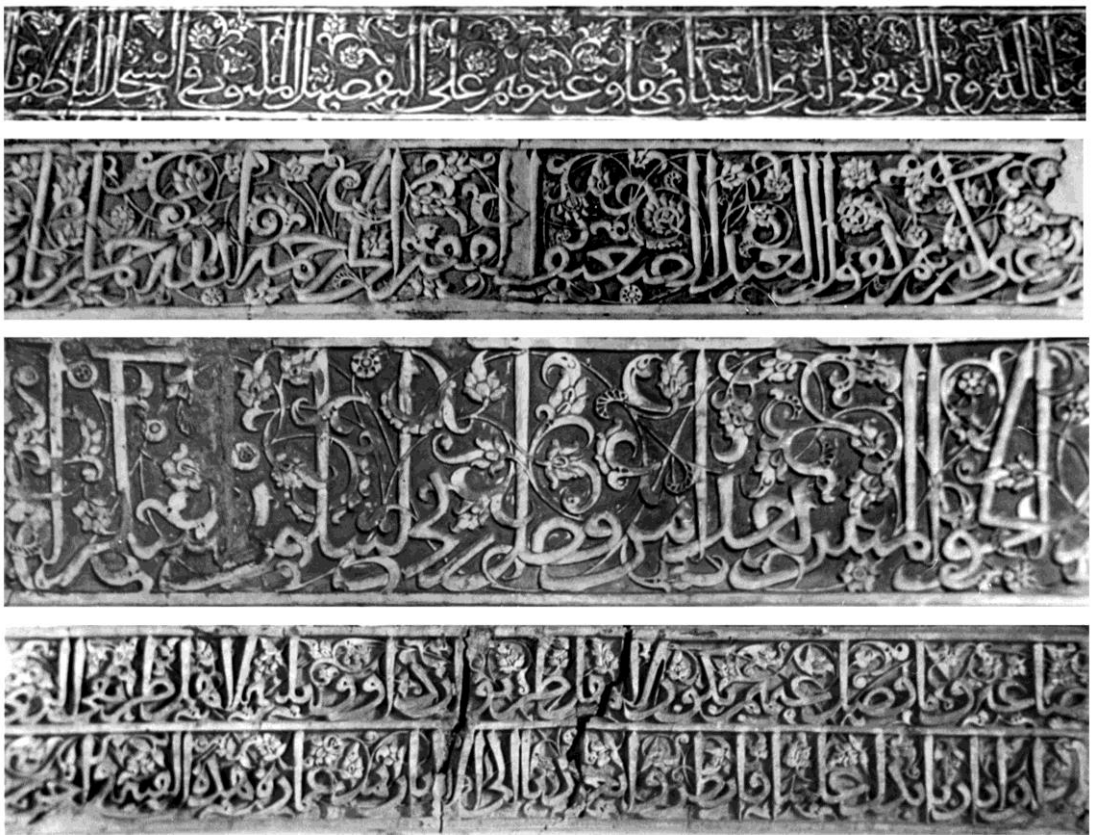

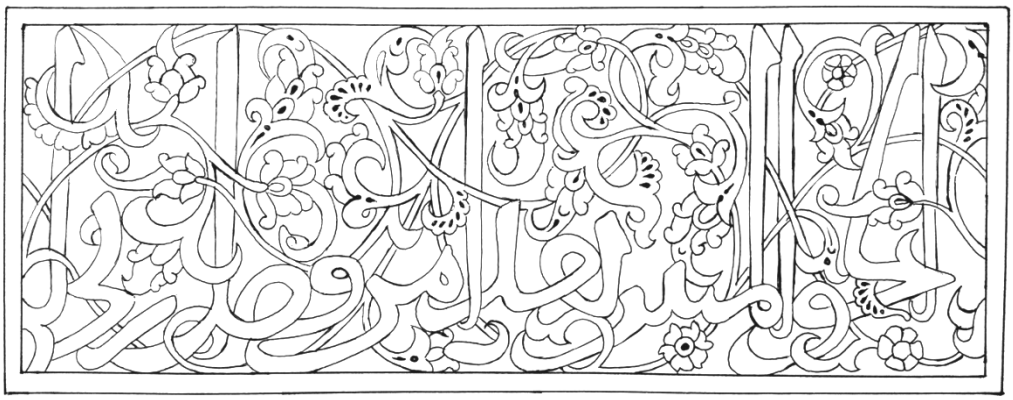
Foto 245: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

(Kaynak: The Visual Resources Collections at University of Michigan, Department of the History of Art, Arthur Upham Pope.)

Foto 246: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Ayrıntı

(Kaynak: The Visual Resources Collections at University of Michigan, Department of the History of Art, Arthur Upham Pope.)

Çizim 189: Kazvin Cuma Camii IV. Alçı Kitâbesinden Çizim

Foto 247: Kazvin Cuma Camii V. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

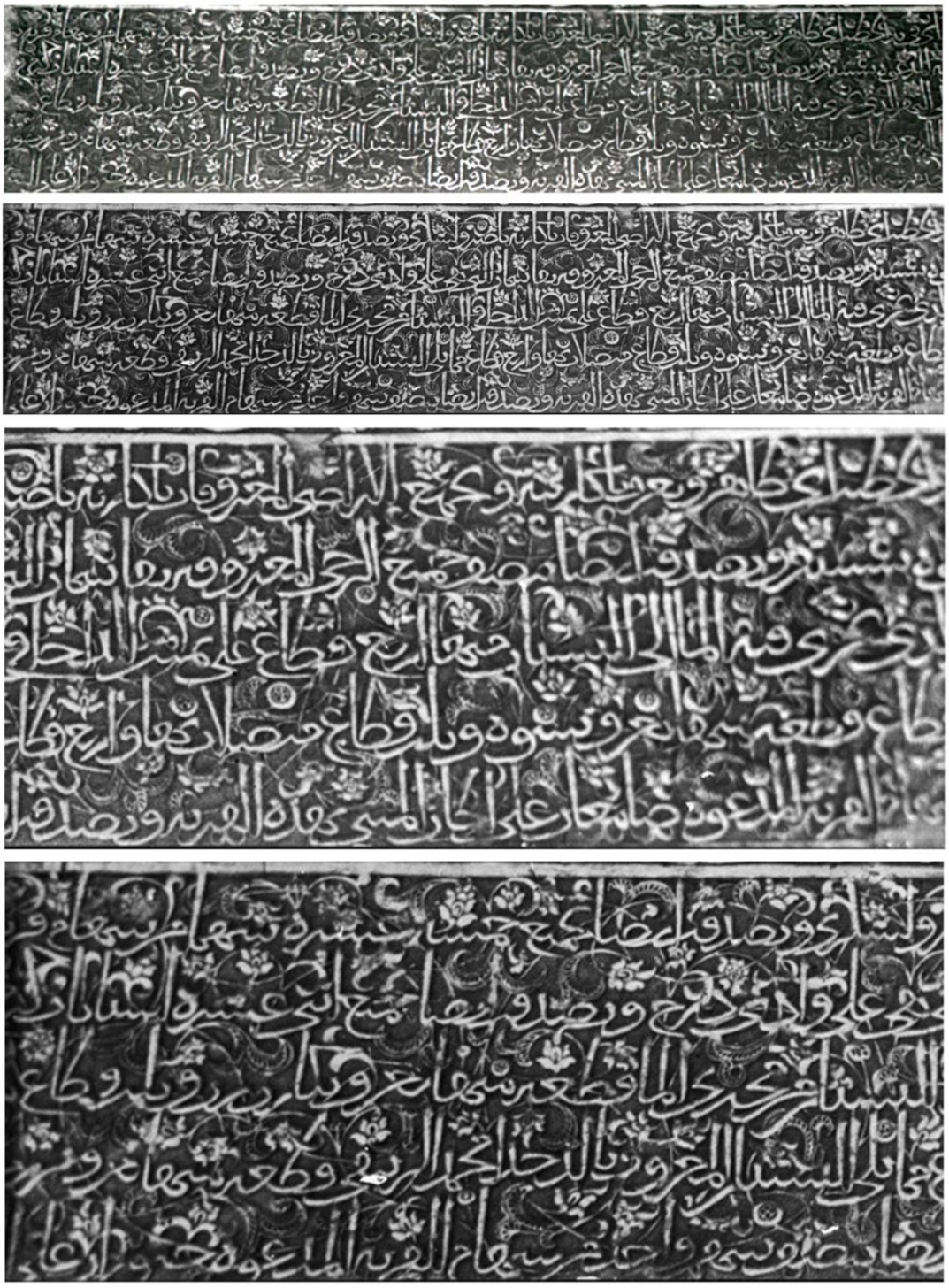

Foto 248: Kazvin Cuma Camii V. Alçı Kitâbesinden Ayrıntılar

(Kaynak: The Visual Resources Collections at University of Michigan, Department of the History of Art, Arthur Upham Pope.)

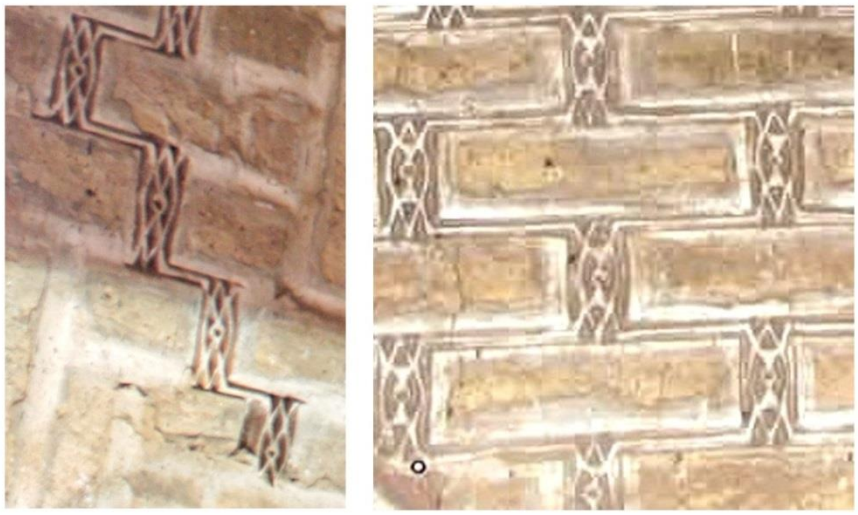
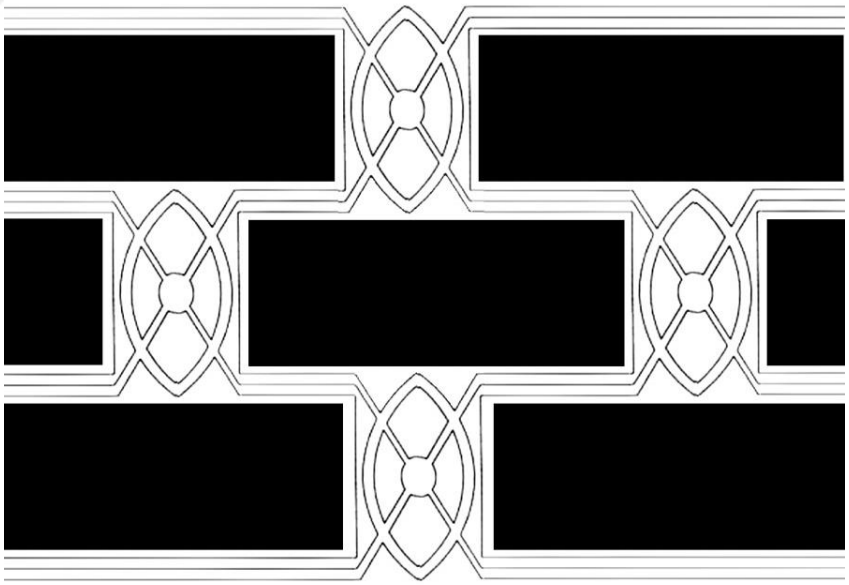

Foto 249: Kazvin Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 190: Kazvin Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

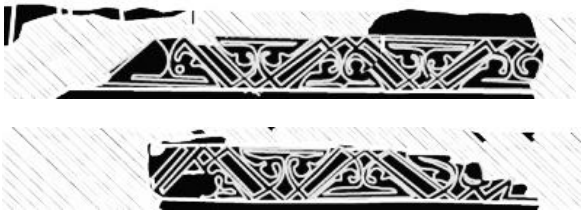
Foto 250: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı Genel Görünümü

Foto 251: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabından Ayrıntılar

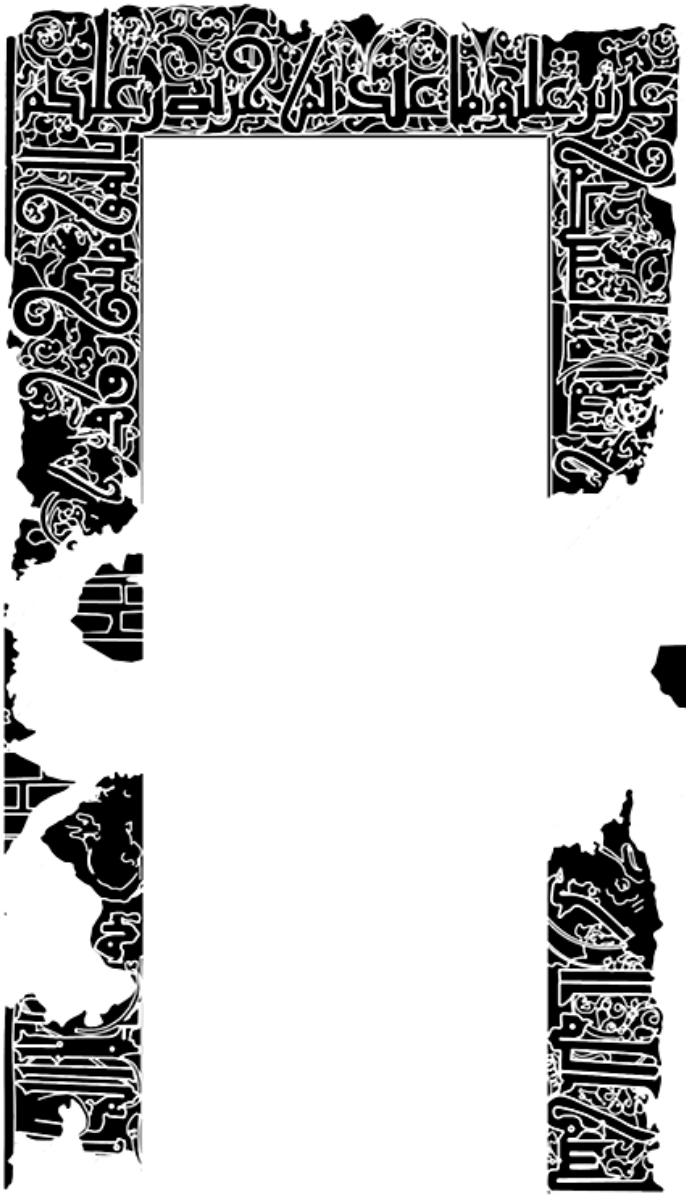
Foto 252: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı Birinci Bordürü

Çizim 191: Save Cuma Camii
Büyük Selçuklu Mihrabı Birinci Bordürü

Foto 253: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı İkinci Bordürü

Çizim 192: Save Cuma Camii

Büyük Selçuklu Mihrabı İkinci Bordürü

Foto 254: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı Üçüncü Bordürü

Foto 255: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrap Alınlığı

Foto 256: Save Cuma Camii
Büyük Selçuklu Mihrap Kemer Köşelikleri

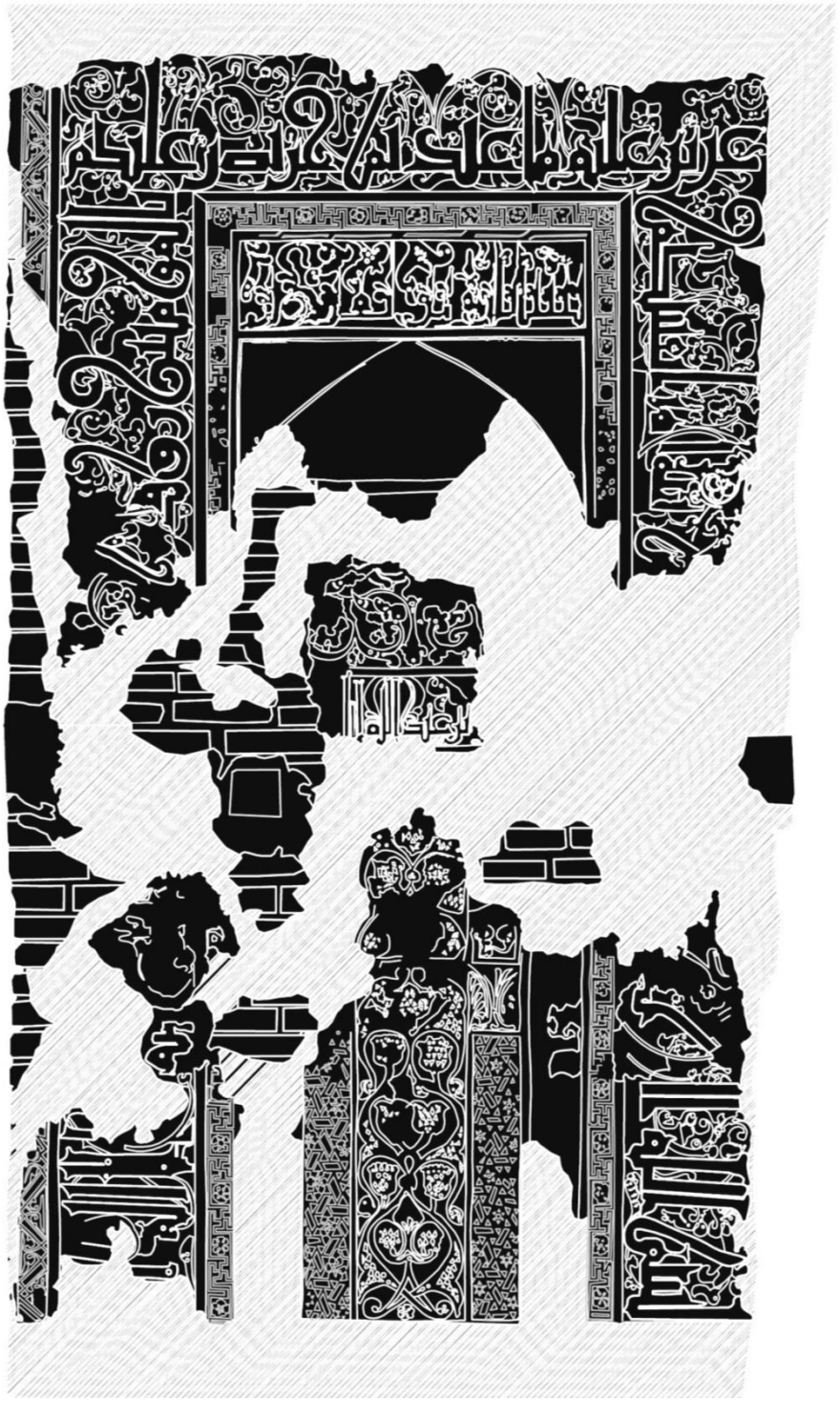
Foto 257: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrap Kemerinin İç Kısmı

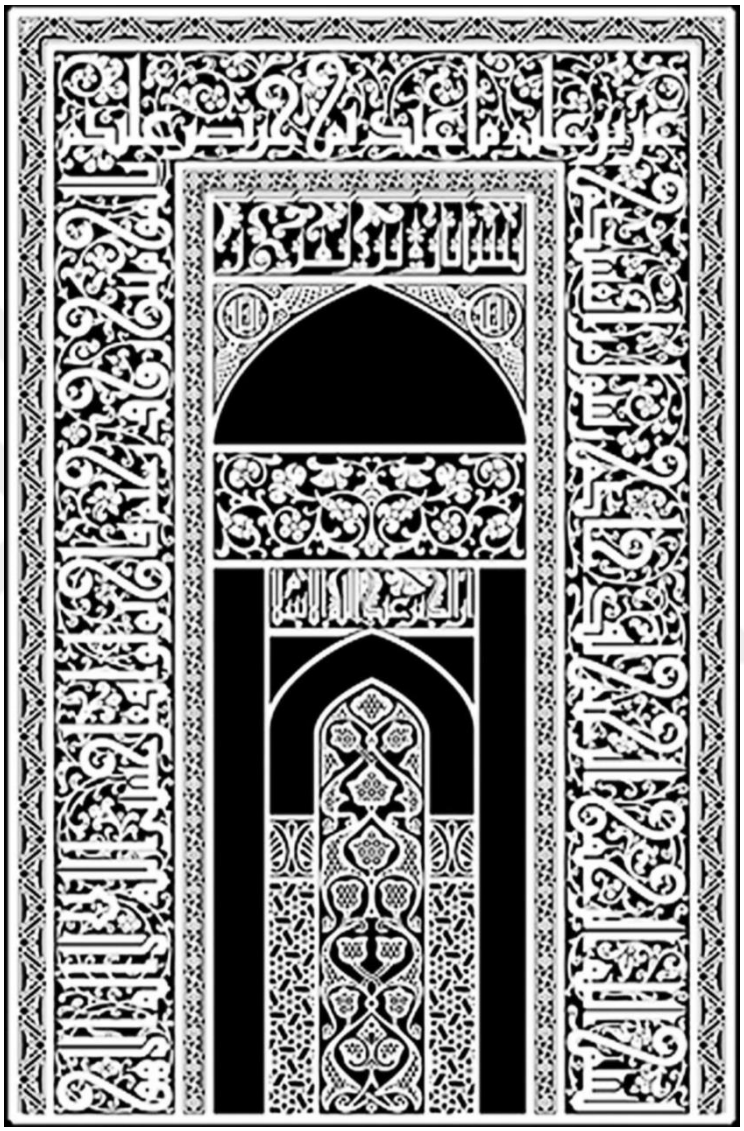
Foto 258: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrap Sütunçeleri

Foto 259: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu
Mihrap Nişindeki Süsleme Panosu

Çizim 193: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı

Çizim 194: Save Cuma Camii Büyük Selçuklu Mihrabı

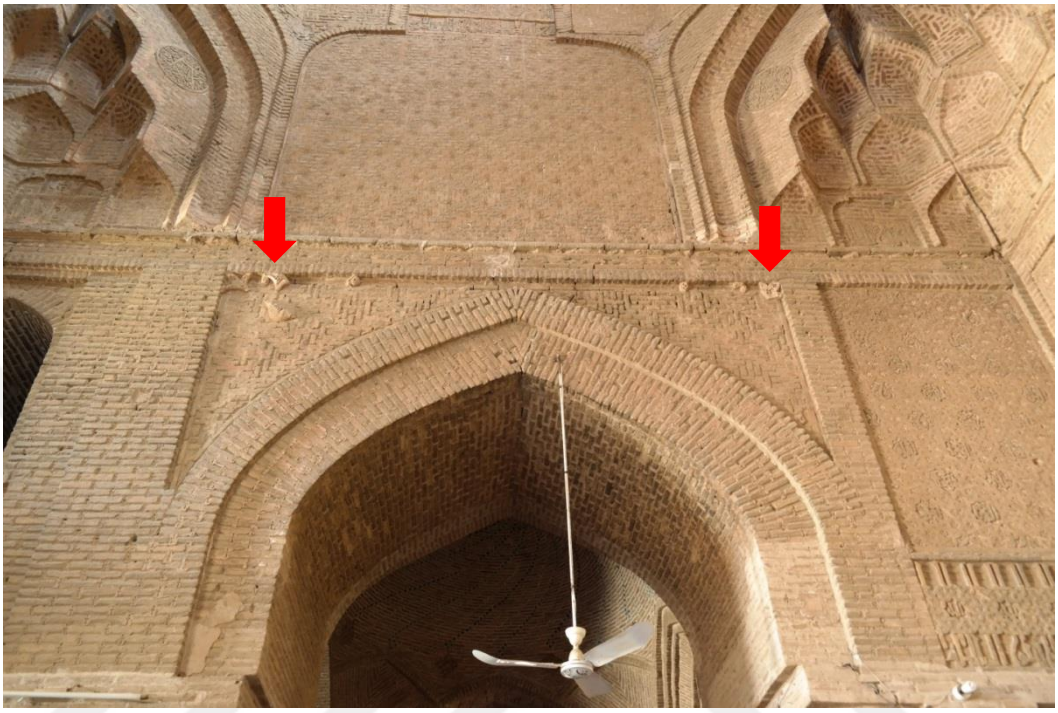
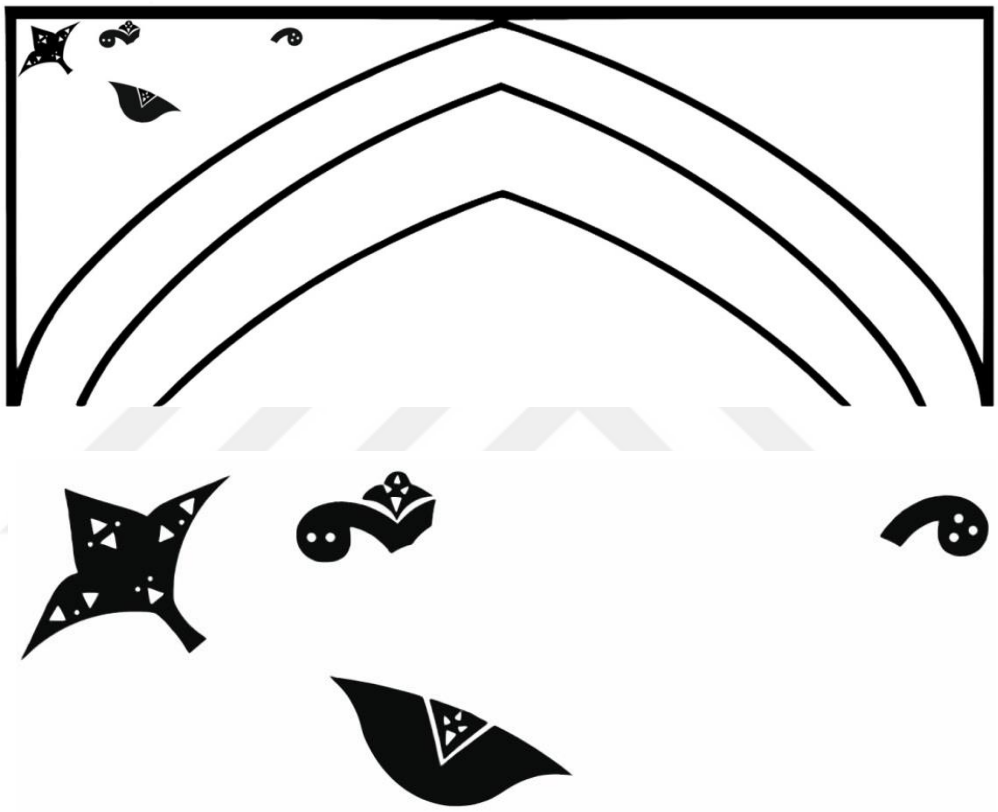

Foto 260: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Süslemeler

Foto 261: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Süslemeler

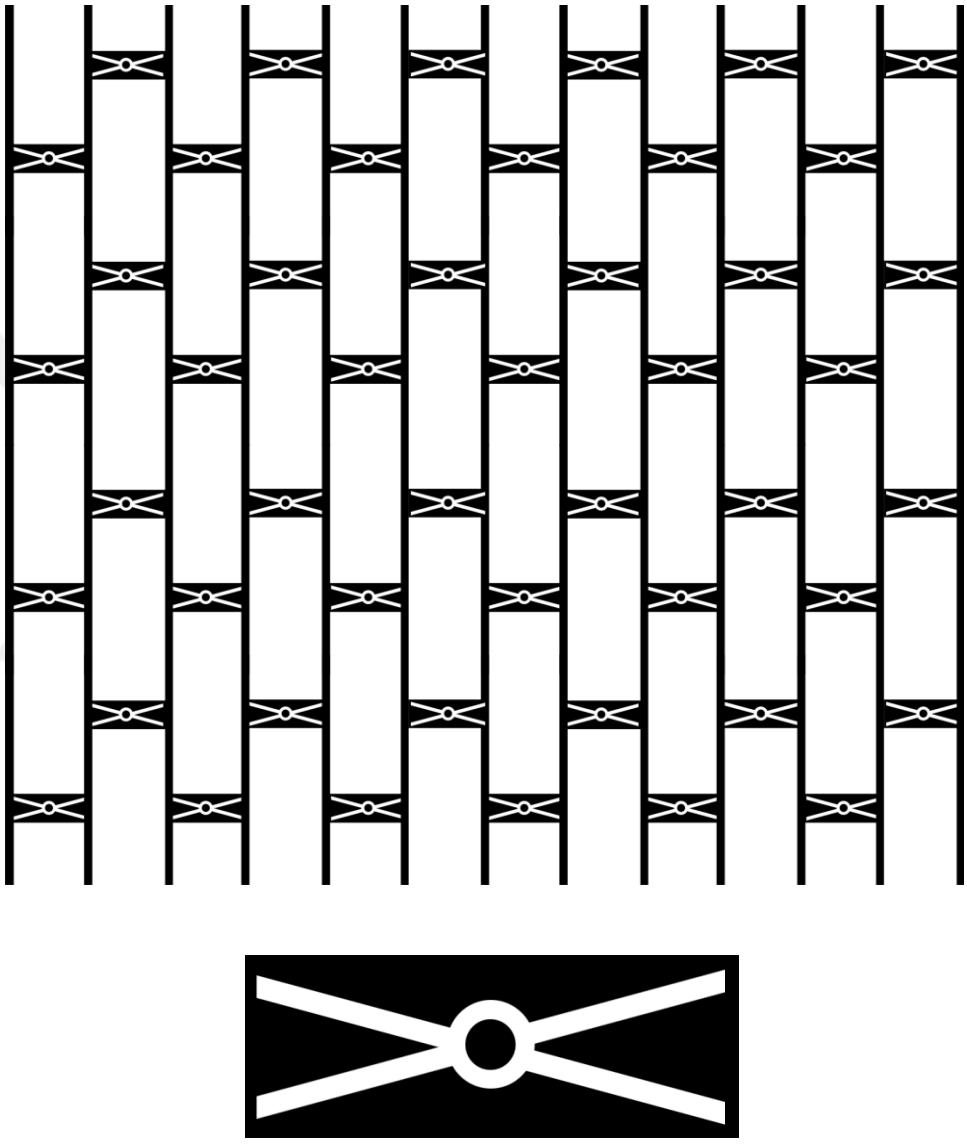
Çizim 195: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Süslemeleri

Foto 262: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

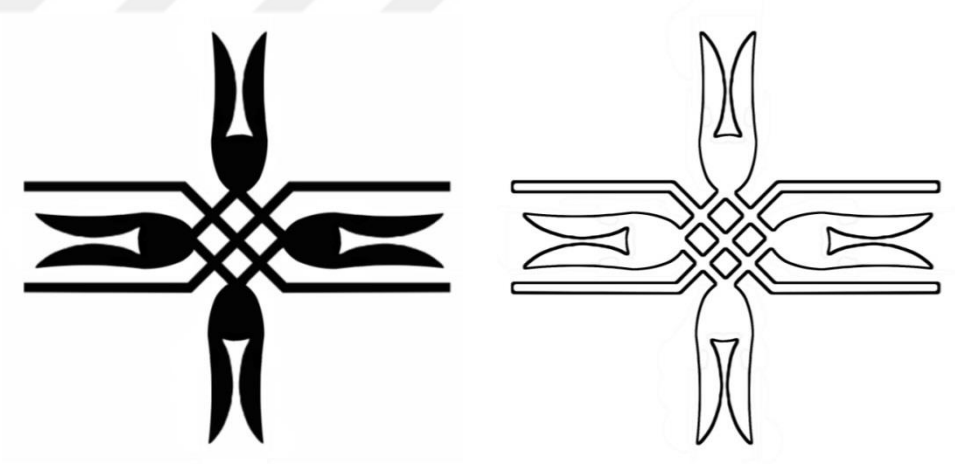
Foto 263: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

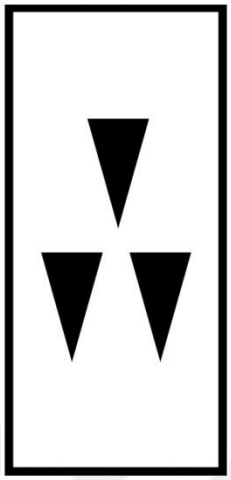
Çizim 196: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 264: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

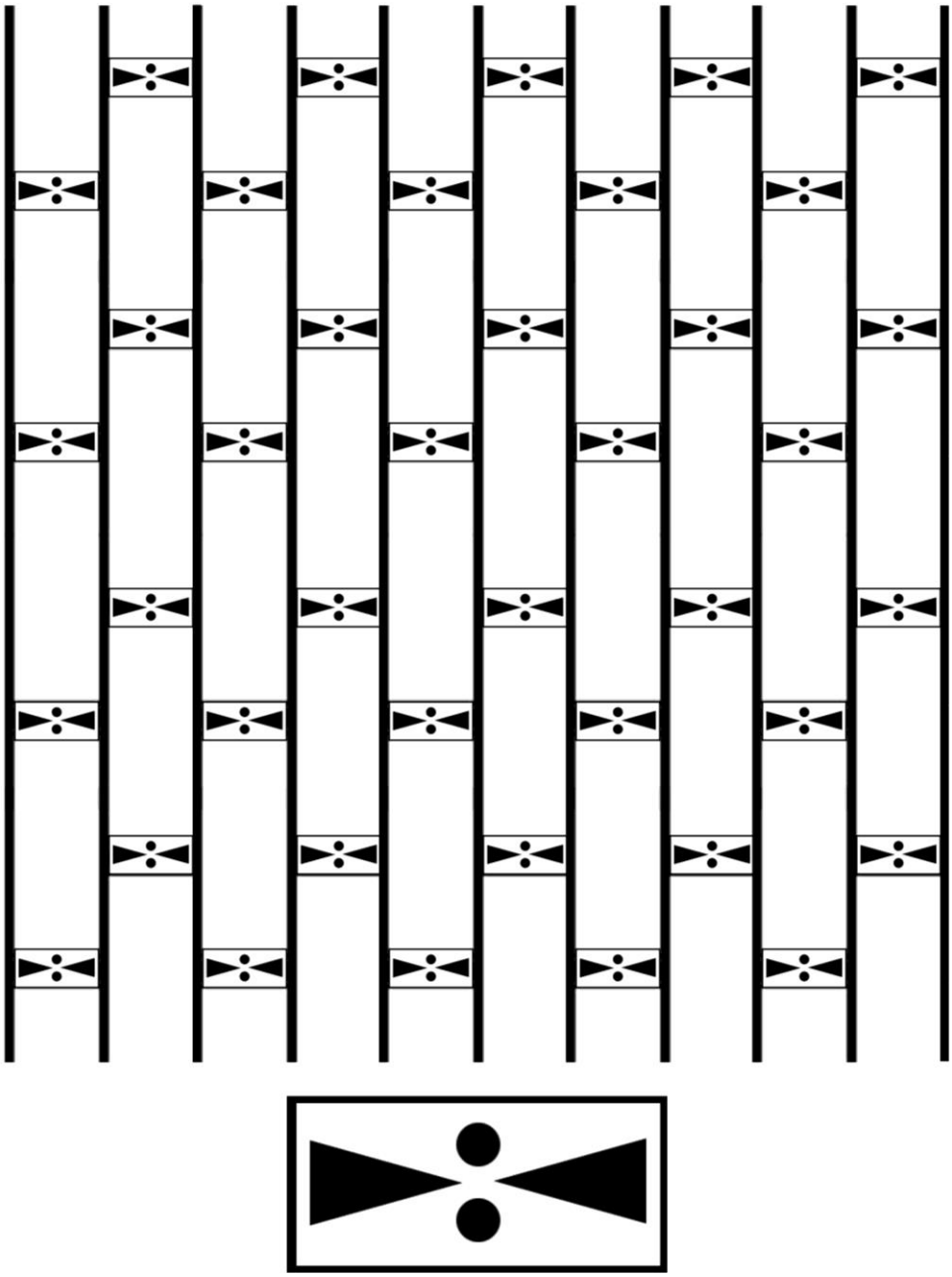
Çizim 197: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 198: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 265: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 199: Gülpayegan Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 266: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Genel Görünümü

Foto 267: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Genel Görünümü

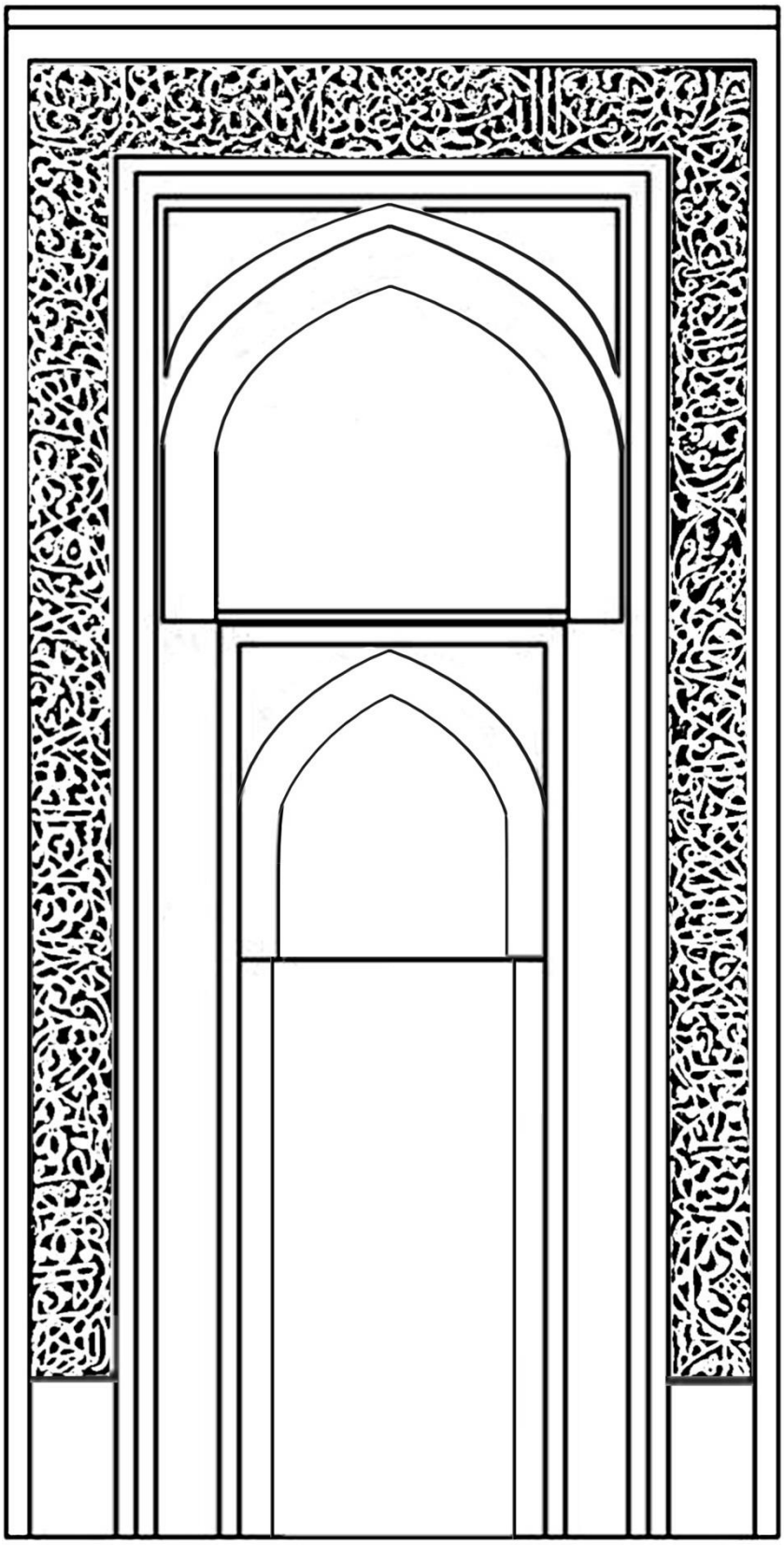

Foto 268: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı

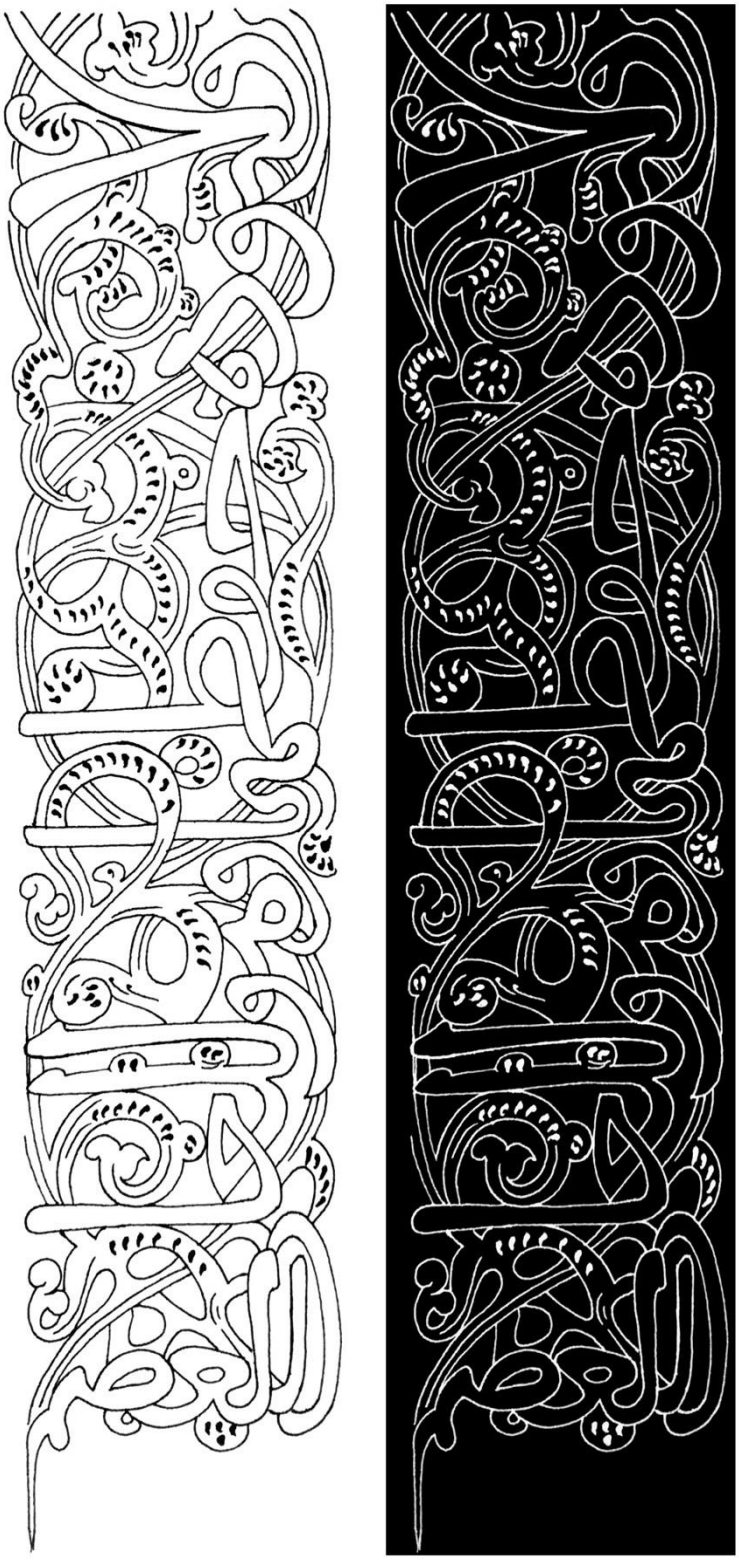
Yazı Bordüründen Ayrıntılar

Foto 269: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordüründen Ayrıntılar

Çizim 200: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordürü

Çizim 201: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordürü

Foto 270: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordüründen Ayrıntılar

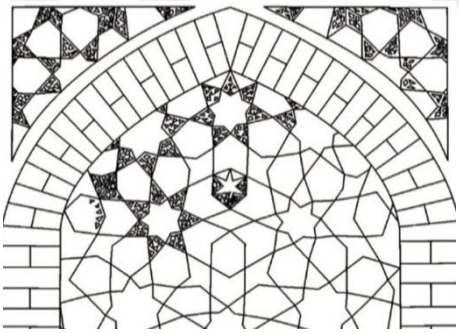
Çizim 202: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Yazı Bordüründeki Süslemeler

Foto 271: Sin Mescid-i Cuması Mihrap Sütunçeleri

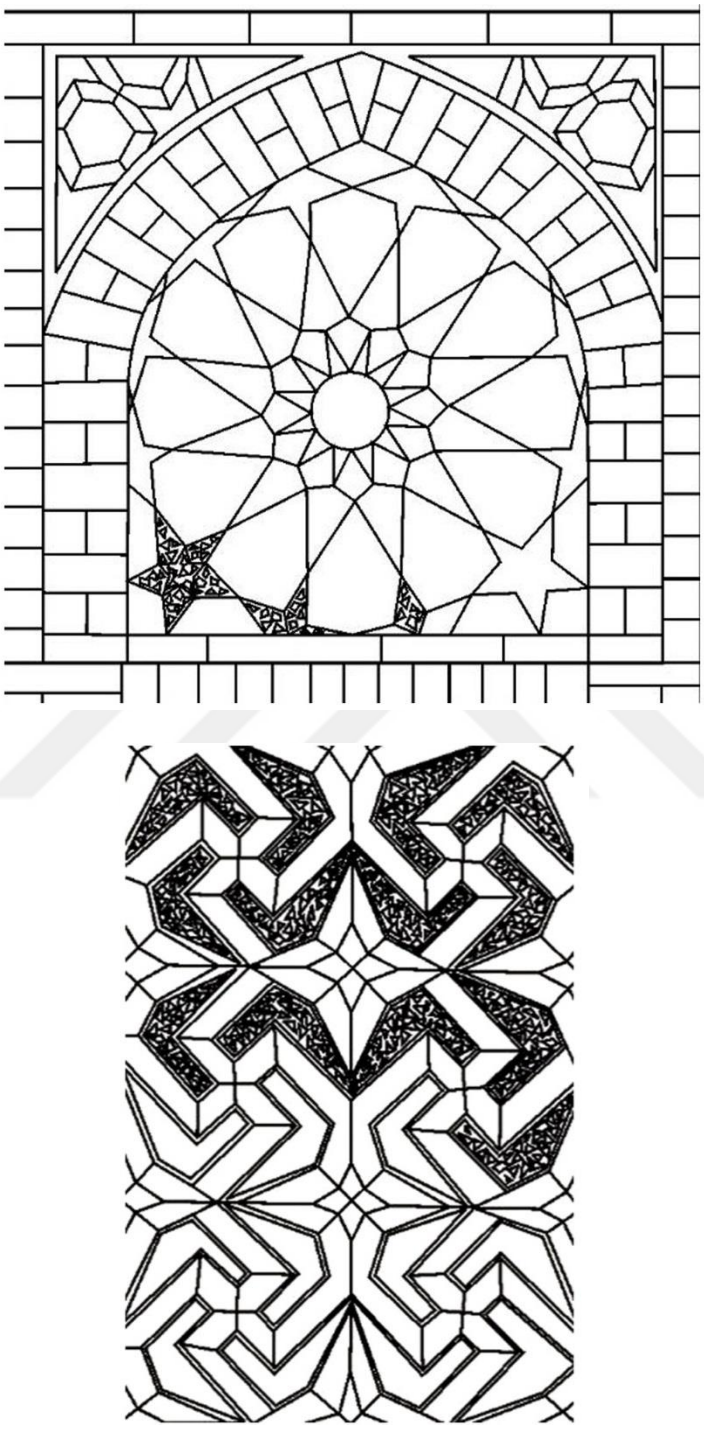
Foto 272: Sin Mescid-i Cuması Mihrap Kemeri ve Kemer Köşelikleri

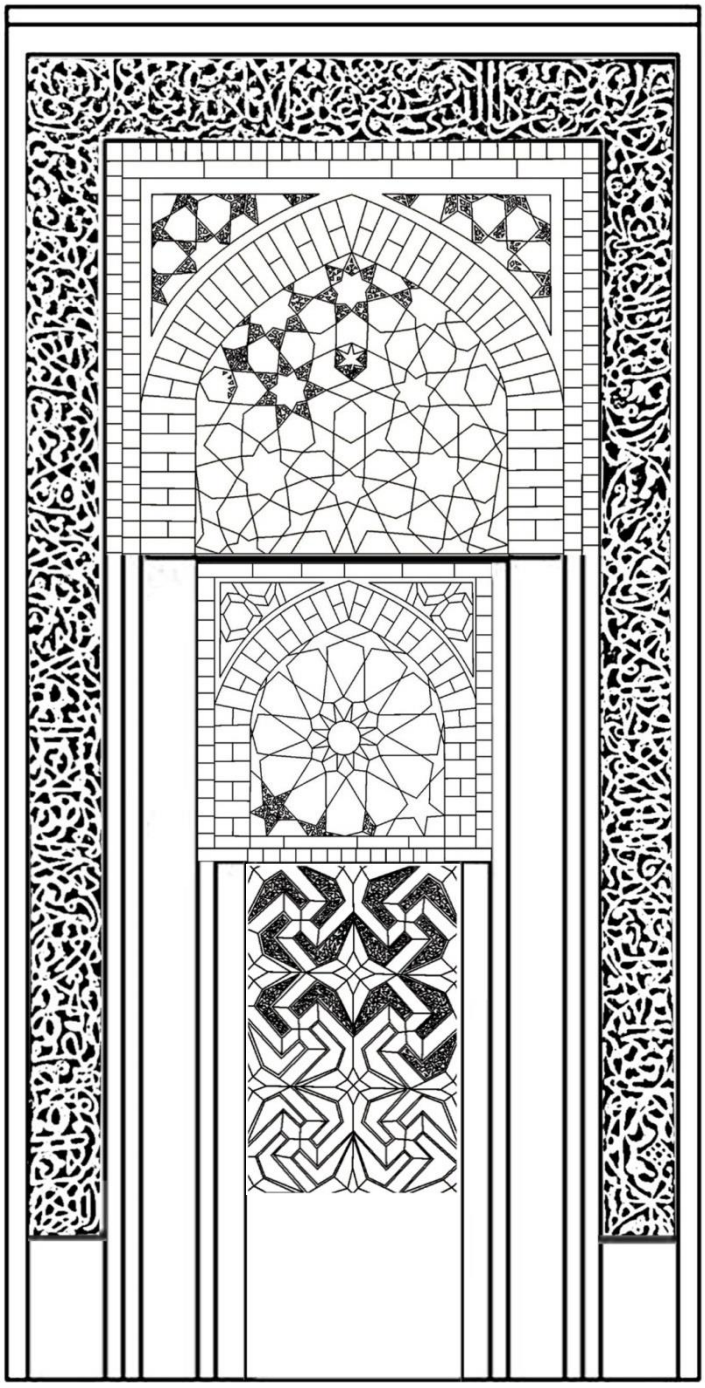
Çizim 203: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı Kemer ve Kemer Köşeliklerinde İşlenen Süslemeler

Foto 273: Sin Mescid-i Cuması Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 204: Sin Mescid-i Cuması Mihrap Nişindeki Süslemeler

Çizim 205: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı

Çizim 206: Sin Mescid-i Cuması Mihrabı

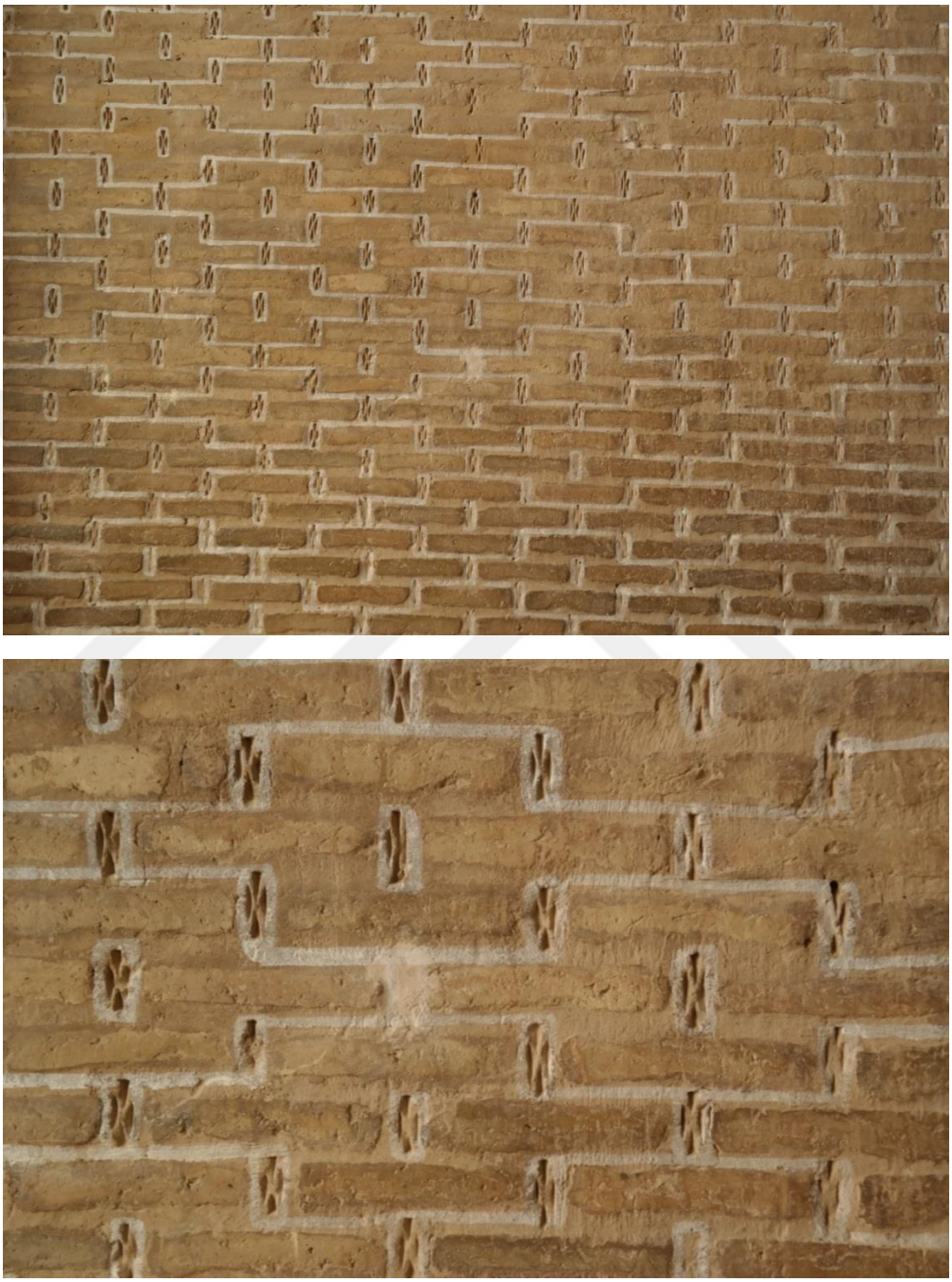
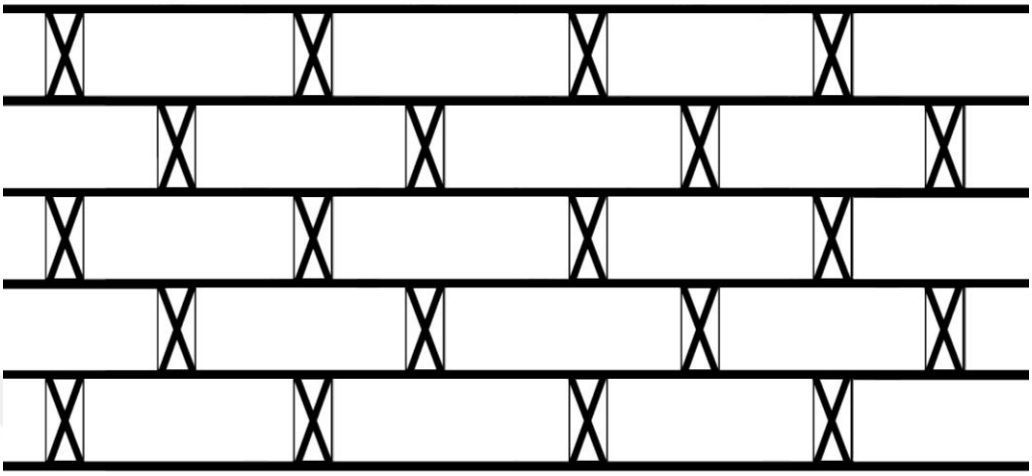

Foto 274: Sin Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 207: Sin Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

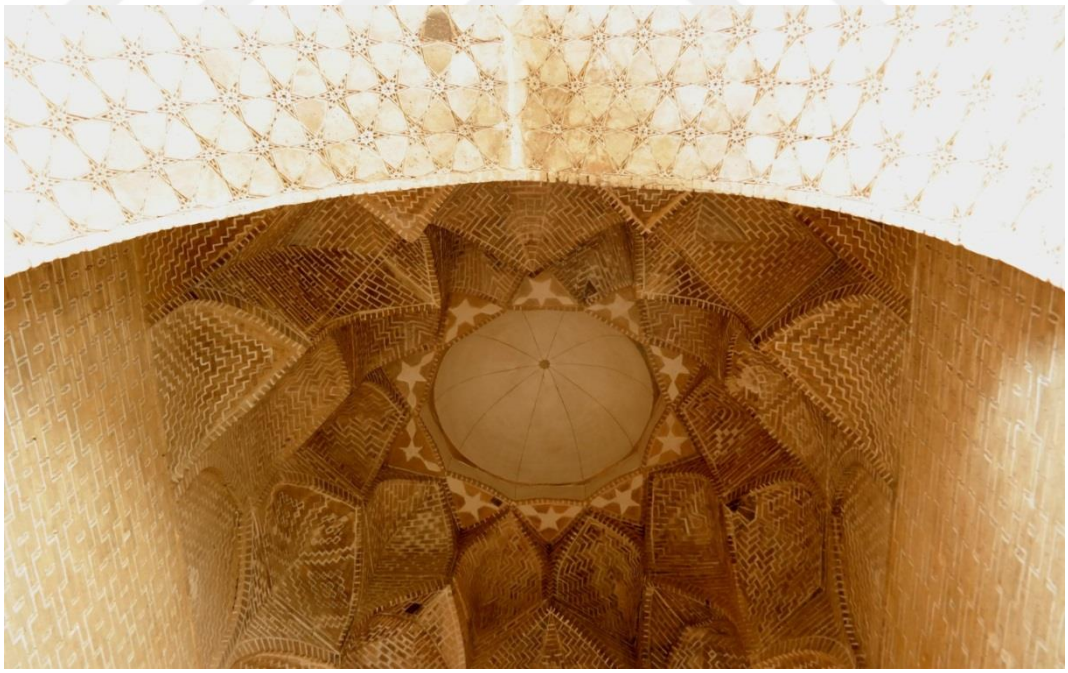
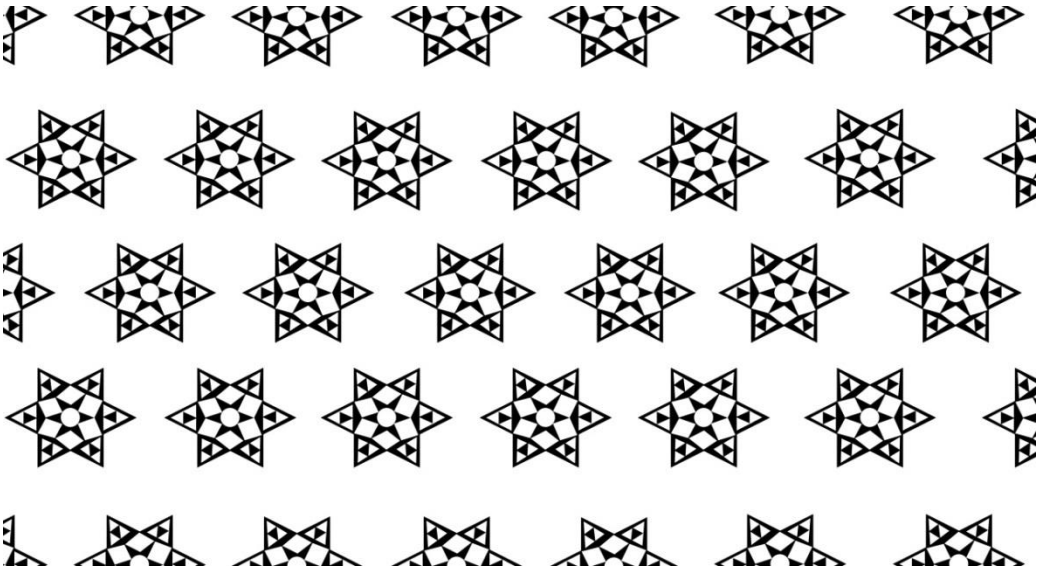

Foto 275: Sin Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

Foto 276: Sin Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 208: Sin Mescid-i Cuması Alçı Derz Süslemeleri

Foto 277: Şah Abul-Kasım Camiinin Mihrabından Ayrıntı

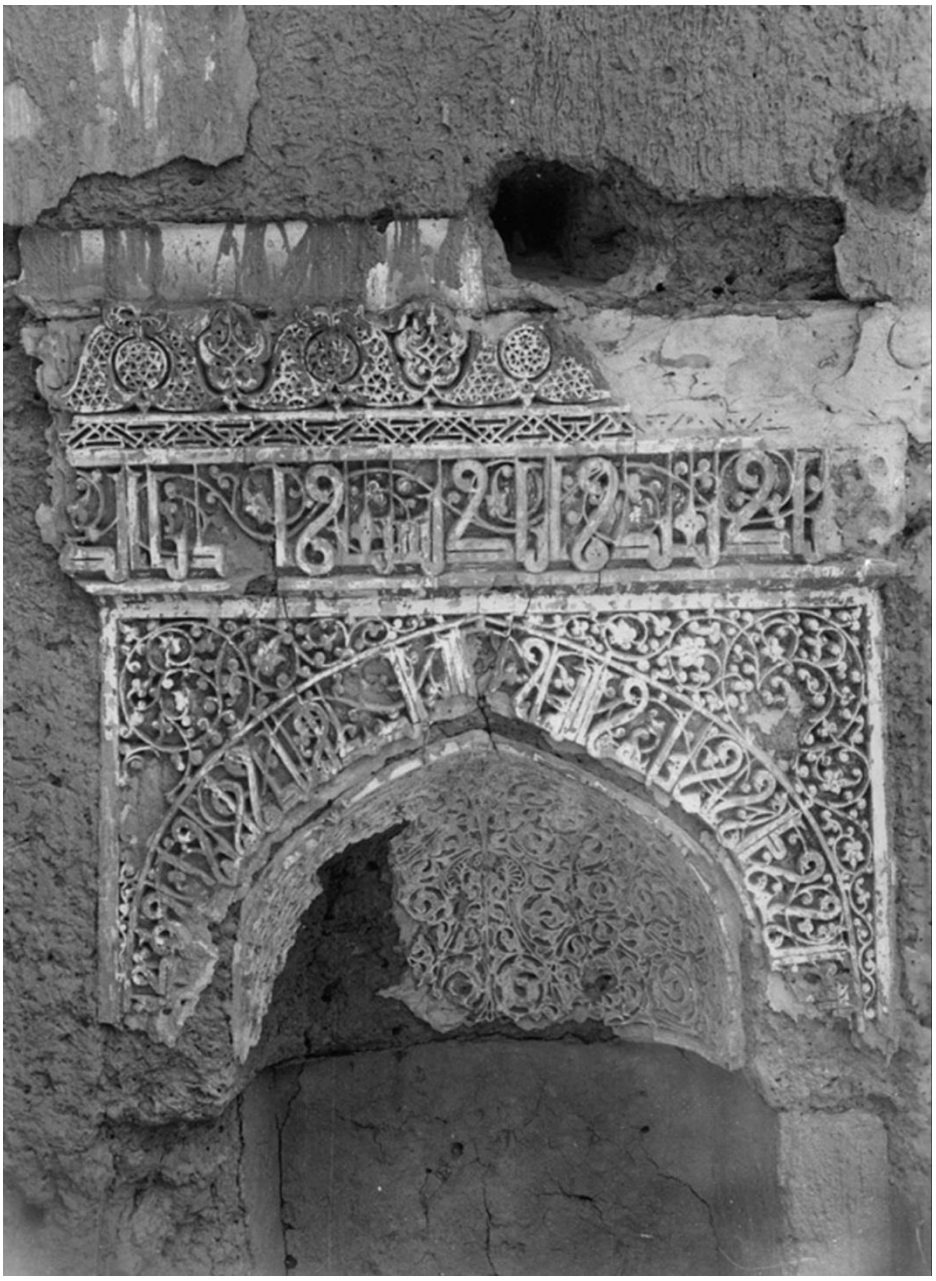

Foto 278: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı Genel Görünümü

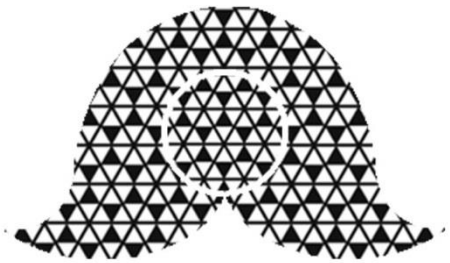
(Kaynak: American Institute for Iranian Art and Archaeology, Duke University, The Visual Resources Collections, Series: Shangri La, 1925-1960, Johnny Gomez, 1976.)

Foto 279: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabından Ayrıntı
(Kaynak: American Institute for Iranian Art and Archaeology,
Duke University, The Visual Resources Collections, Series: Shangri La, 1925-1960,

Foto 280: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı Birinci Bordürü
(Kaynak: American Institute for Iranian Art and Archaeology,
Duke University, The Visual Resources Collections,
Series: Shangri La, 1925-1960, Johnny Gomez, 1976.)

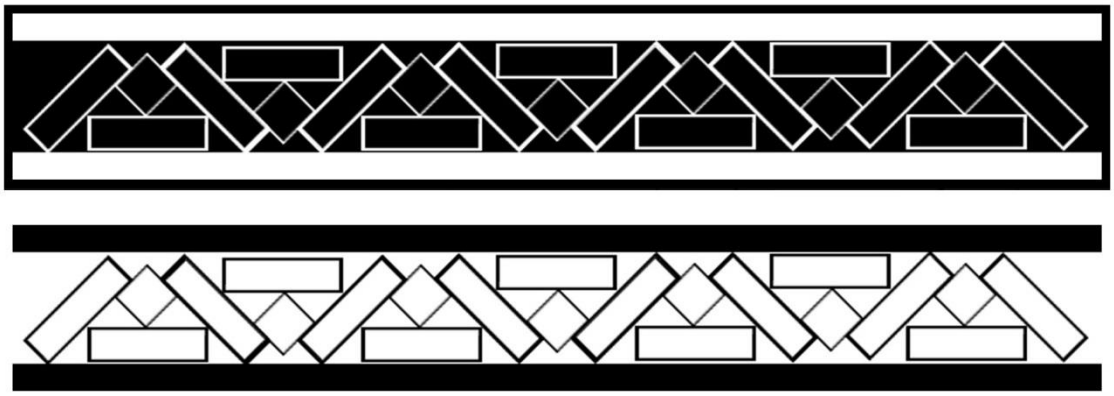

Çizim 209: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı Birinci Bordürü

Foto 281: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı İkinci Bordürü

(Kaynak: American Institute for Iranian Art and Archaeology, Duke University, The Visual Resources Collections, Series: Shangri La, 1925-1960, Johnny Gomez, 1976.)

Çizim 210: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı İkinci Bordürü

Foto 282: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı Yazı Çerçevesi

(Kaynak: American Institute for Iranian Art and Archaeology, Duke University, The Visual Resources Collections, Series: Shangri La, 1925-1960, Johnny Gomez, 1976.)

Çizim 211: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrabı Yazı Çerçevesi

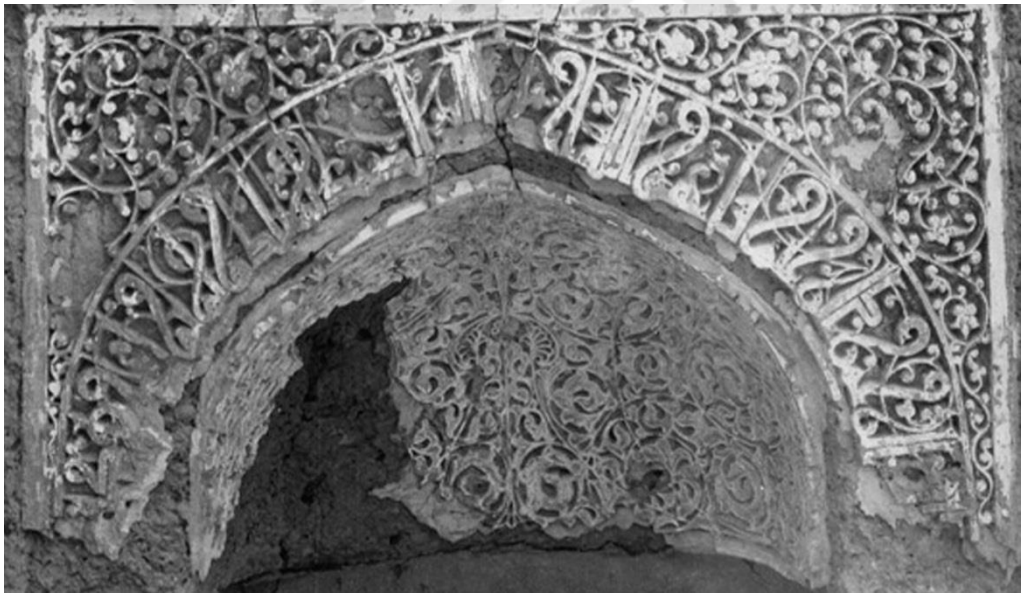
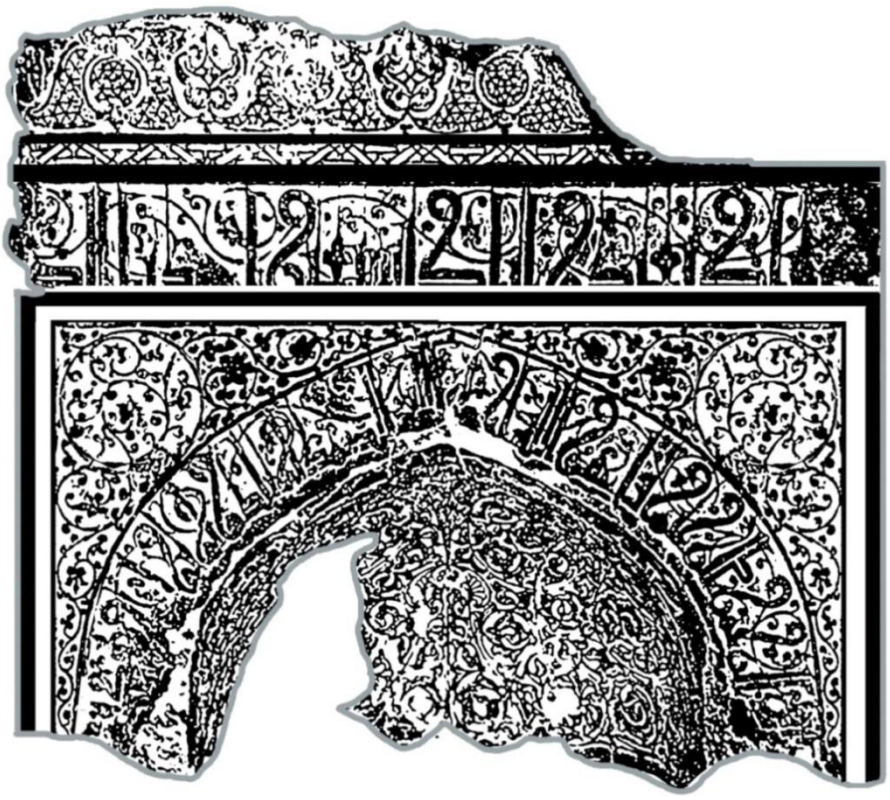

Foto 283: Şah Ebu'l-Kâsım Camii Mihrap Kavsarası, Köşelikleri ve Kavsara Kuşatma Kemeri

(Kaynak: American Institute for Iranian Art and Archaeology, Duke University, The Visual Resources Collections, Series: Shangri La, 1925-1960, Johnny Gomez, 1976.)

Çizim 212: Şah Ebu’l-Kâsım Camii Mihrabından Kalan Kısımlar

Foto 284: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı Genel Görünümü

Foto 285: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabından Ayrıntı

Foto 286: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabından Ayrıntılar

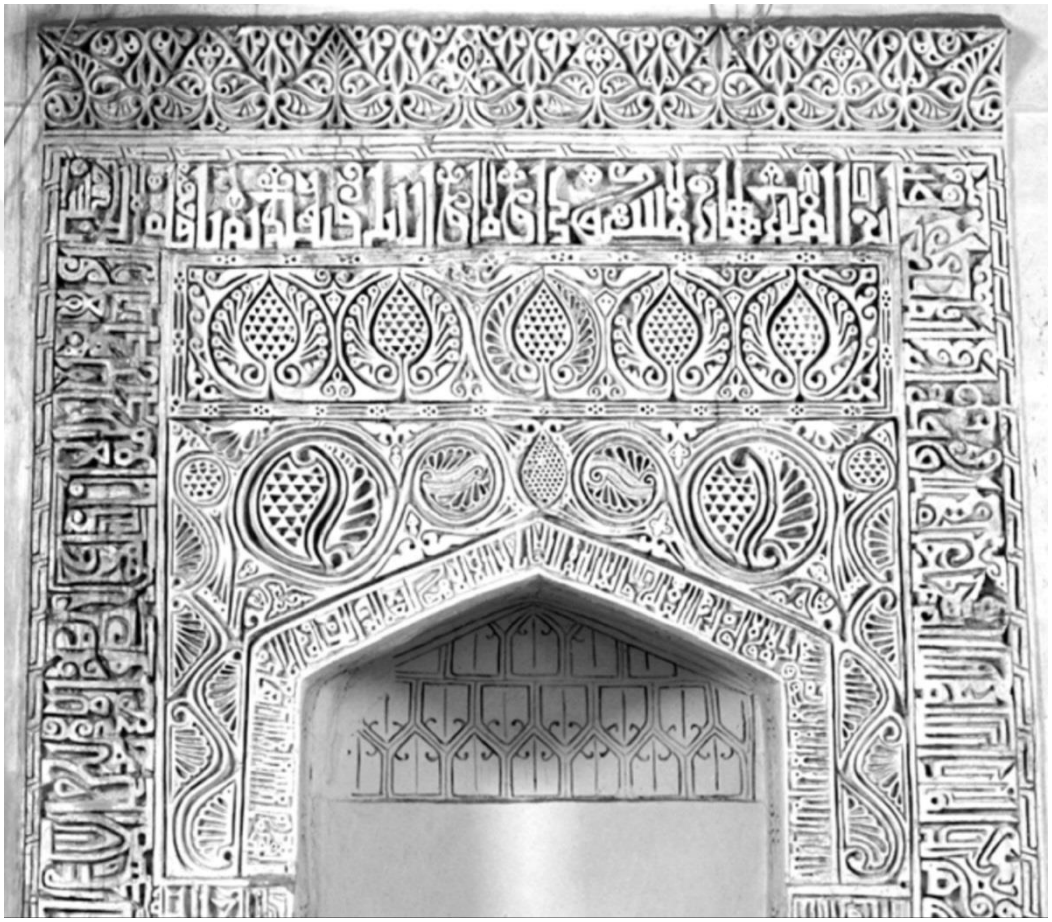
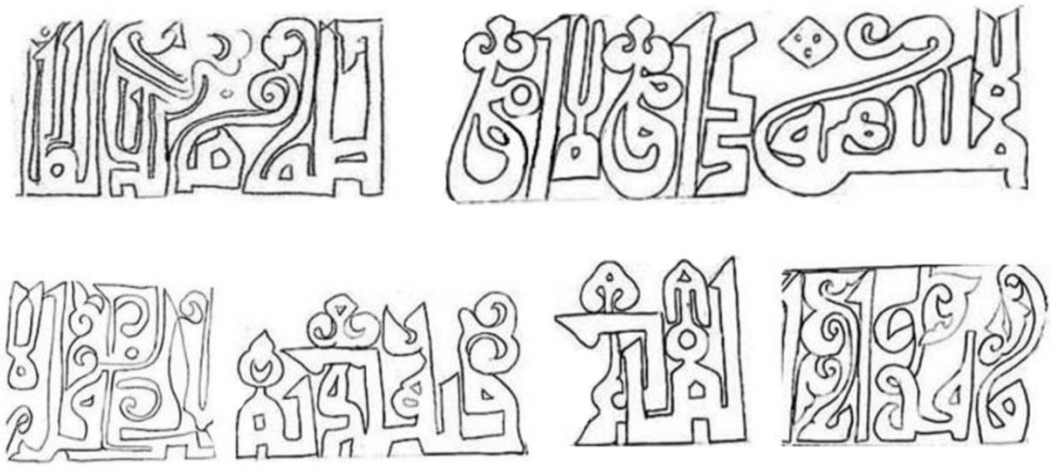

Foto 287: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabından Ayrıntı

(Kaynak: Korn, Lorenz, Der Masǧid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften, in: Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2, Wiesbaden, 2010, s. 98.)

Foto 288: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı Kitâbelerinden Ayrıntılar

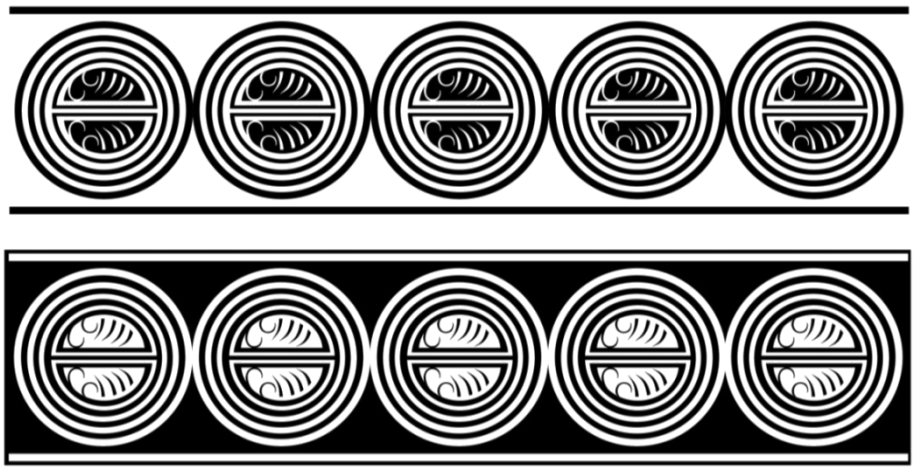

Çizim 213: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı Kitâbeleri

Foto 289: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı

Kavsara Kuşatma Kemeri

Çizim 214: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrap Kavsara Kuşatma Kemerin Karnındaki Süslemeler

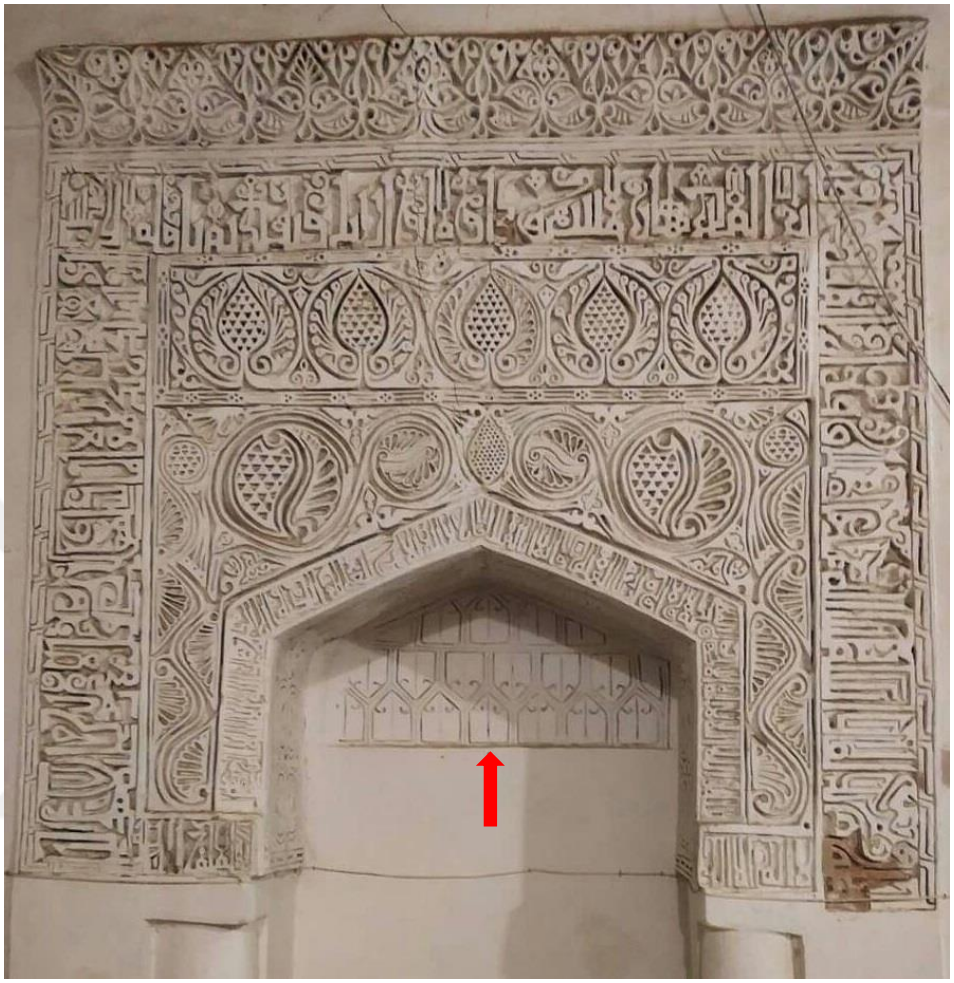
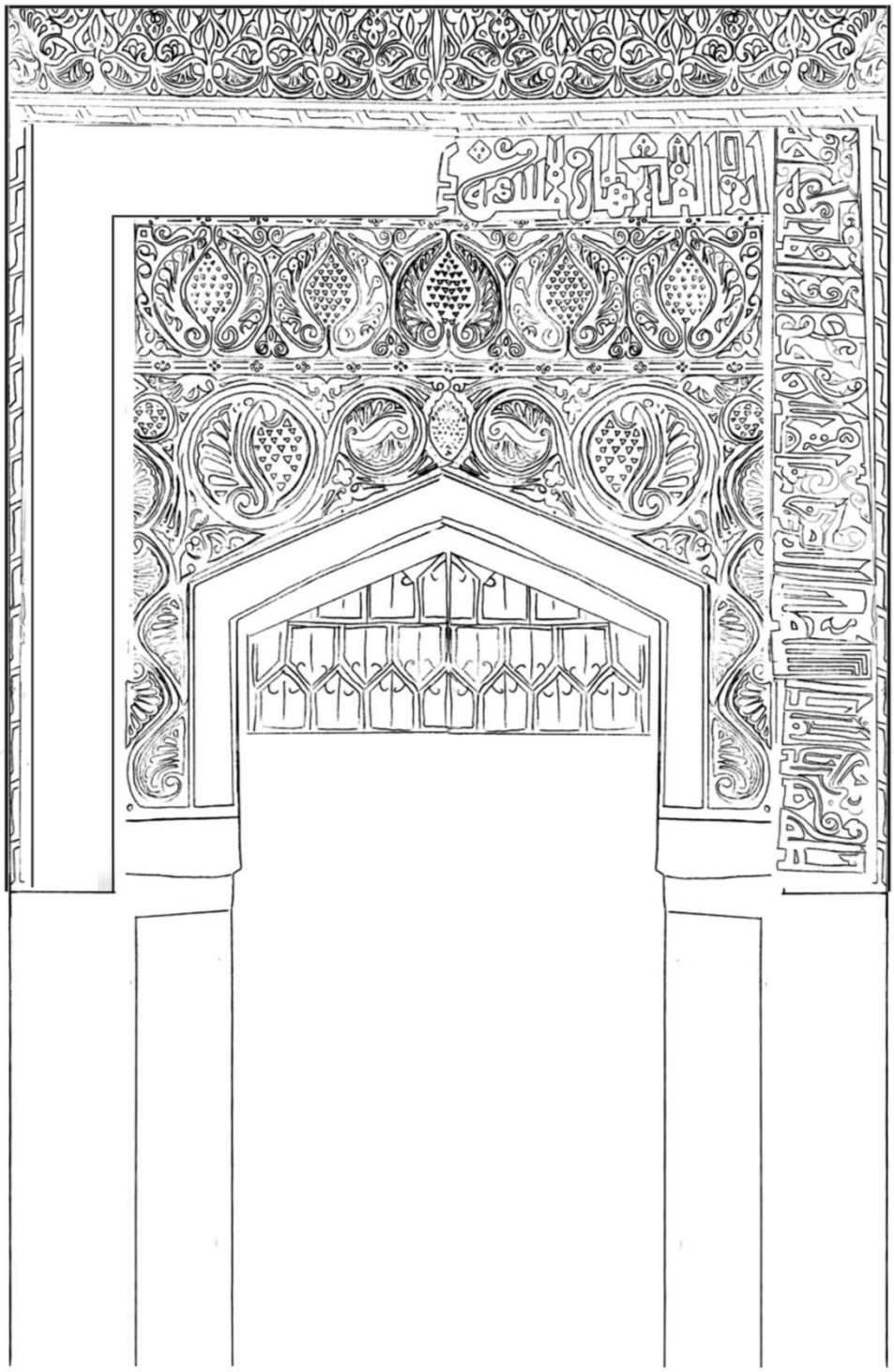

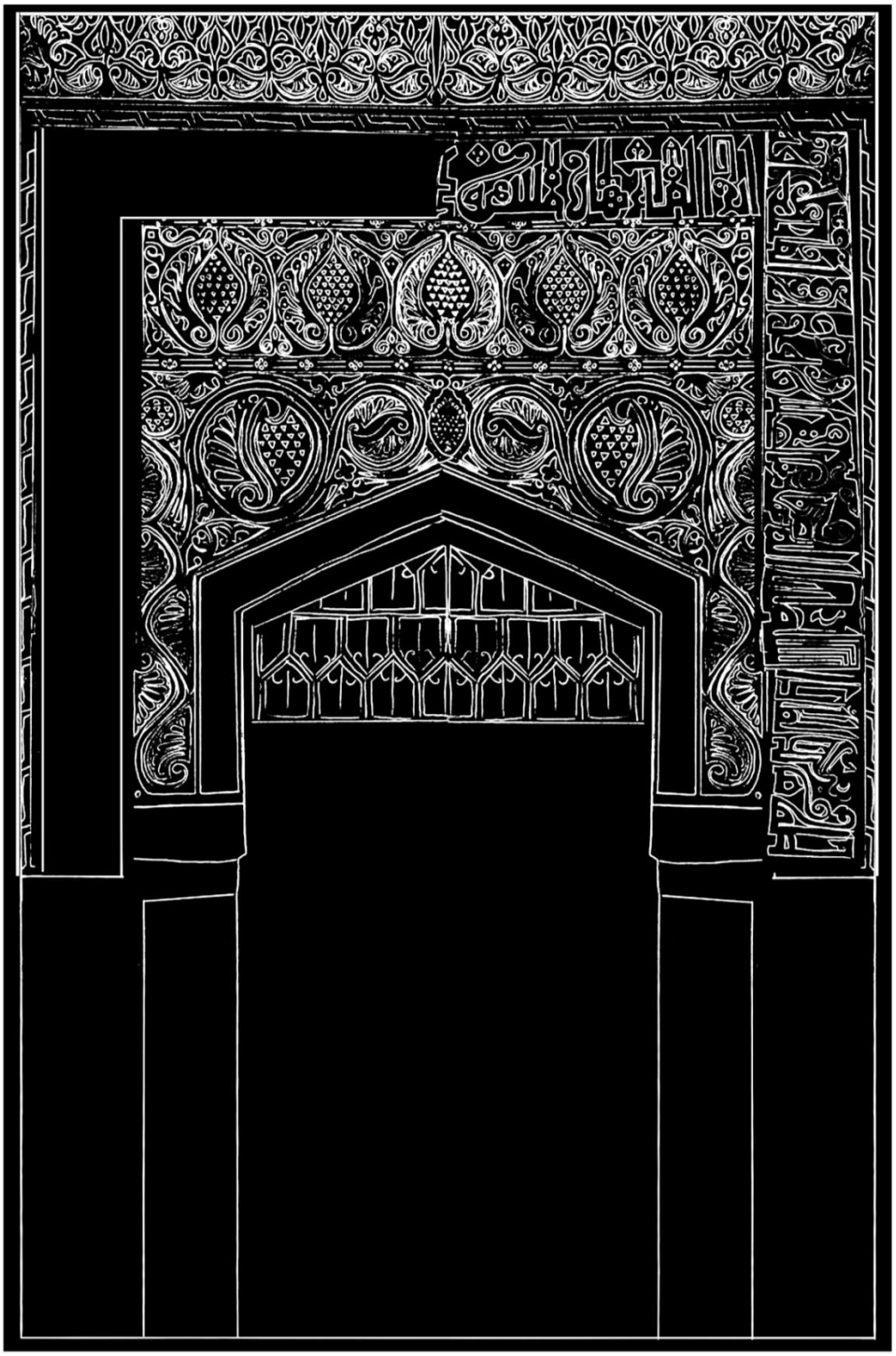
Foto 290: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrap Kavsarası

Çizim 215: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrap Kavsarası

Çizim 216: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı

Çizim 217: Sengân Mescid-i Kümbet Mihrabı

Foto 291: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye
Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağı

Foto 292: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye

Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

(Kaynak: Korn, Lorenz, Der Masǧid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften, in: Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2, Wiesbaden, 2010, s. 100.)

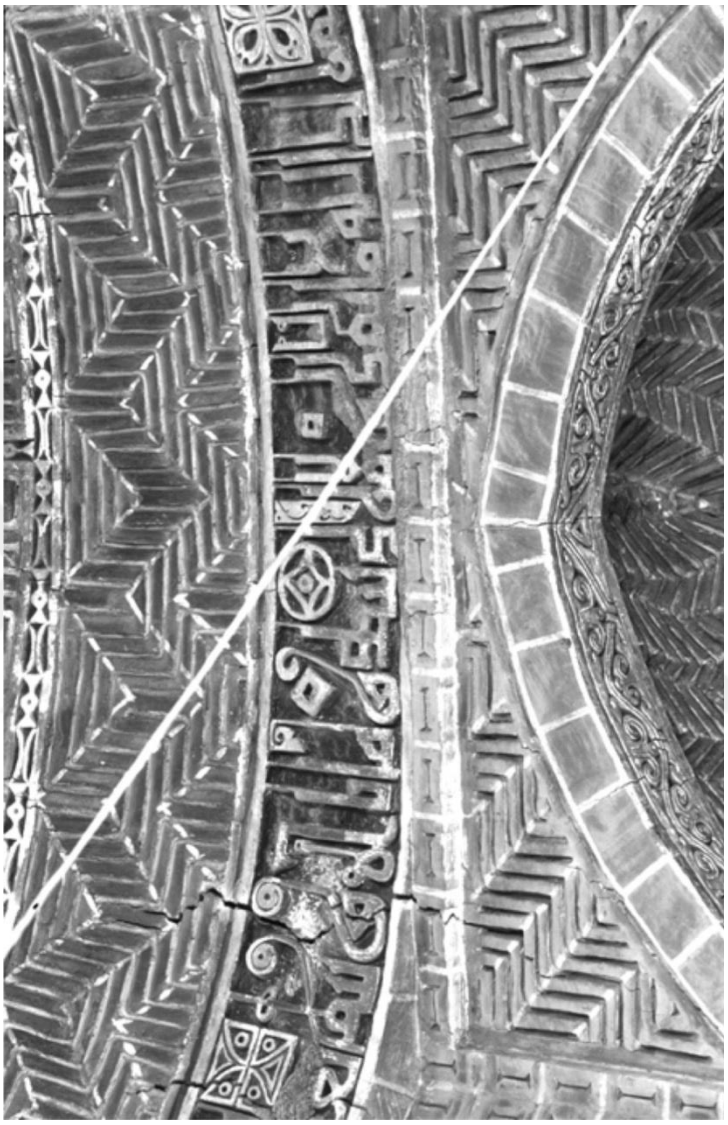

Foto 293: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye

Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

(Kaynak: Korn, Lorenz, Der Masǧid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften, in: Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2, Wiesbaden, 2010, s. 100.)

Foto 294: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye

Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

(Kaynak: Korn, Lorenz, Der Masǧid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften, in: Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2, Wiesbaden, 2010, s. 100.)

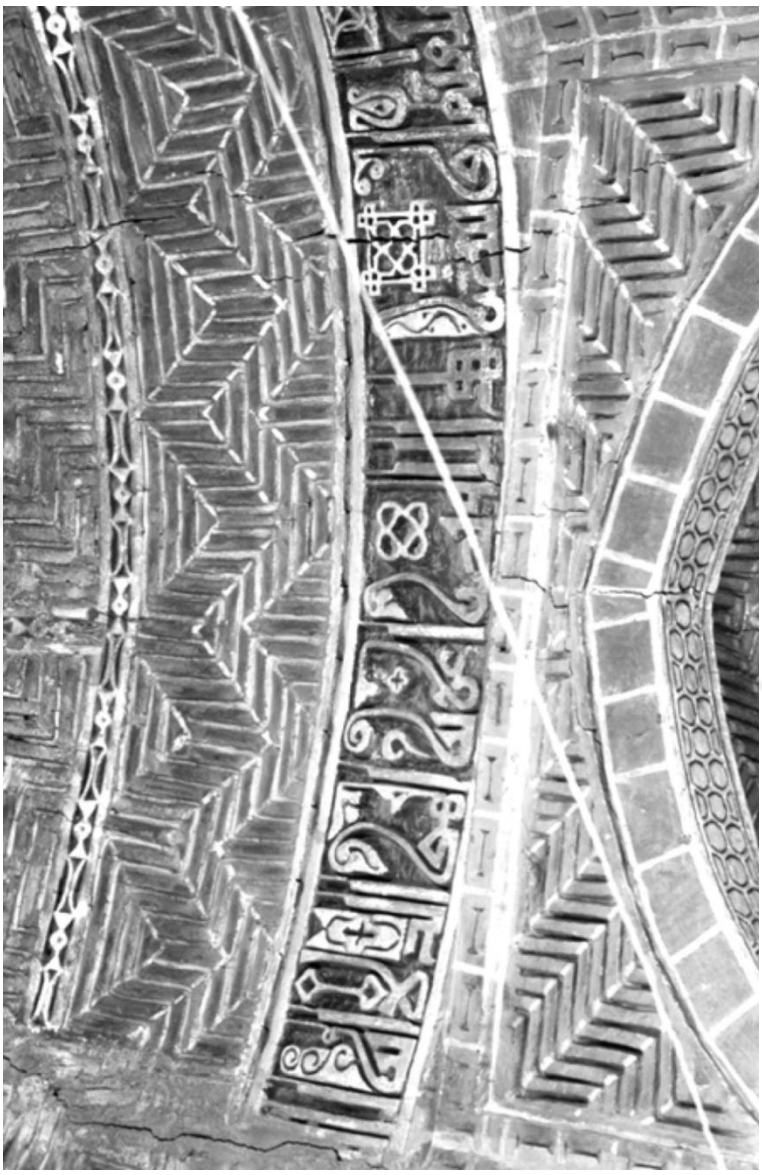

Foto 295: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye

Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

(Kaynak: Korn, Lorenz, Der Masǧid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften, in: Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2, Wiesbaden, 2010, s. 100.)

Foto 296: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye

Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

(Kaynak: Korn, Lorenz, Der Masǧid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften, in: Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2, Wiesbaden, 2010, s. 101.)

Foto 297: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

(Kaynak: Korn, Lorenz, Der Masǧid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften, in: Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2, Wiesbaden, 2010, s. 101.)

Foto 298: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

(Kaynak: Korn, Lorenz, Der Masğid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften, in: Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2, Wiesbaden, 2010, s. 101.)

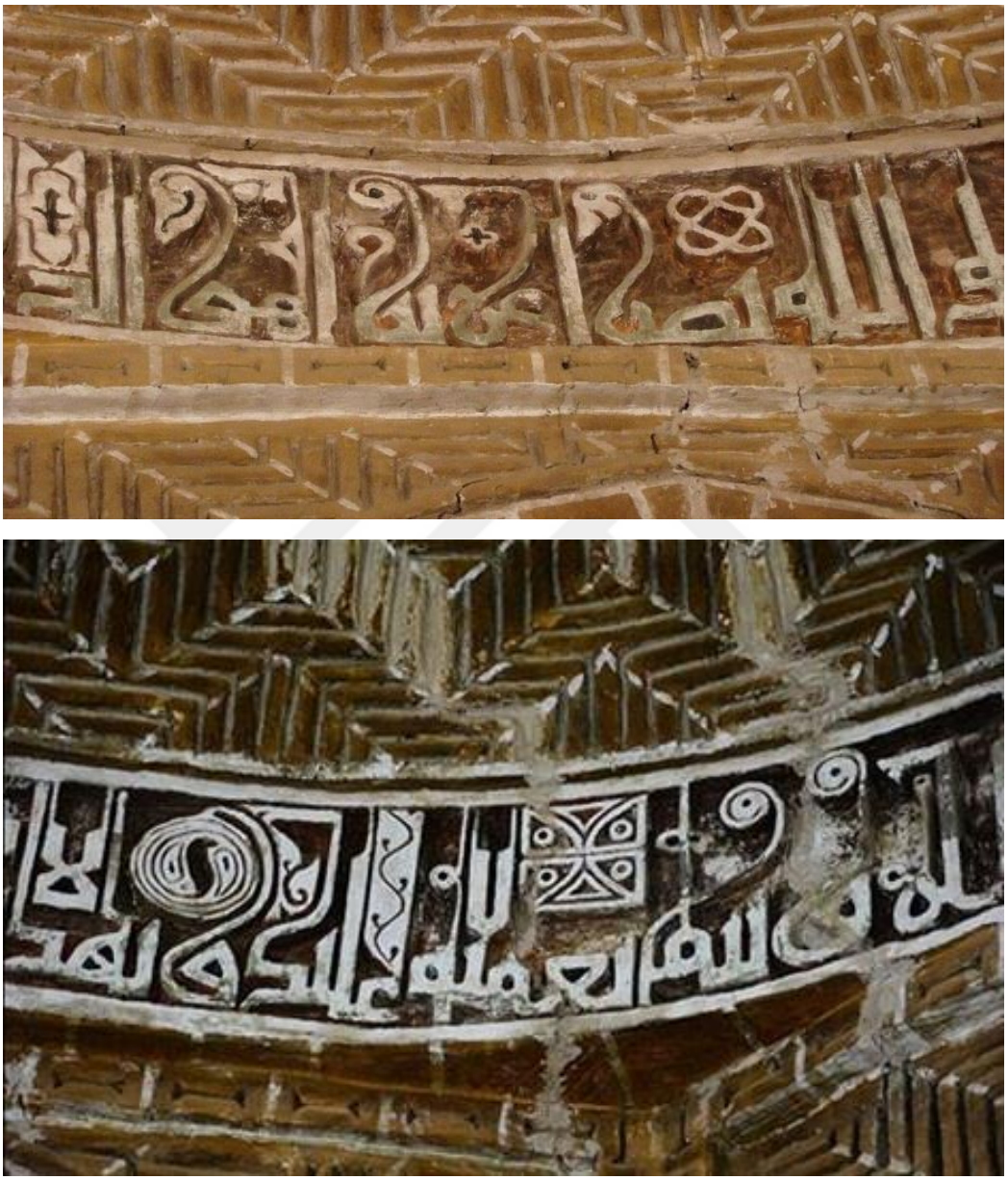

Foto 299: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbeye
Geçiş Bölgesindeki Yazı Kuşağından Ayrıntı

Çizim 218: Sengân Mescid-i Kümbet Yazı

Kuşağındaki Kitâbenin Harf Şekillleri

(Kaynak: Korn, Lorenz, Der Masǧid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften, in: Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2, Wiesbaden, 2010, s. 102.)

Foto 300: Sengân Mescid-i Kümbetin Tromplarındaki Süslemeler

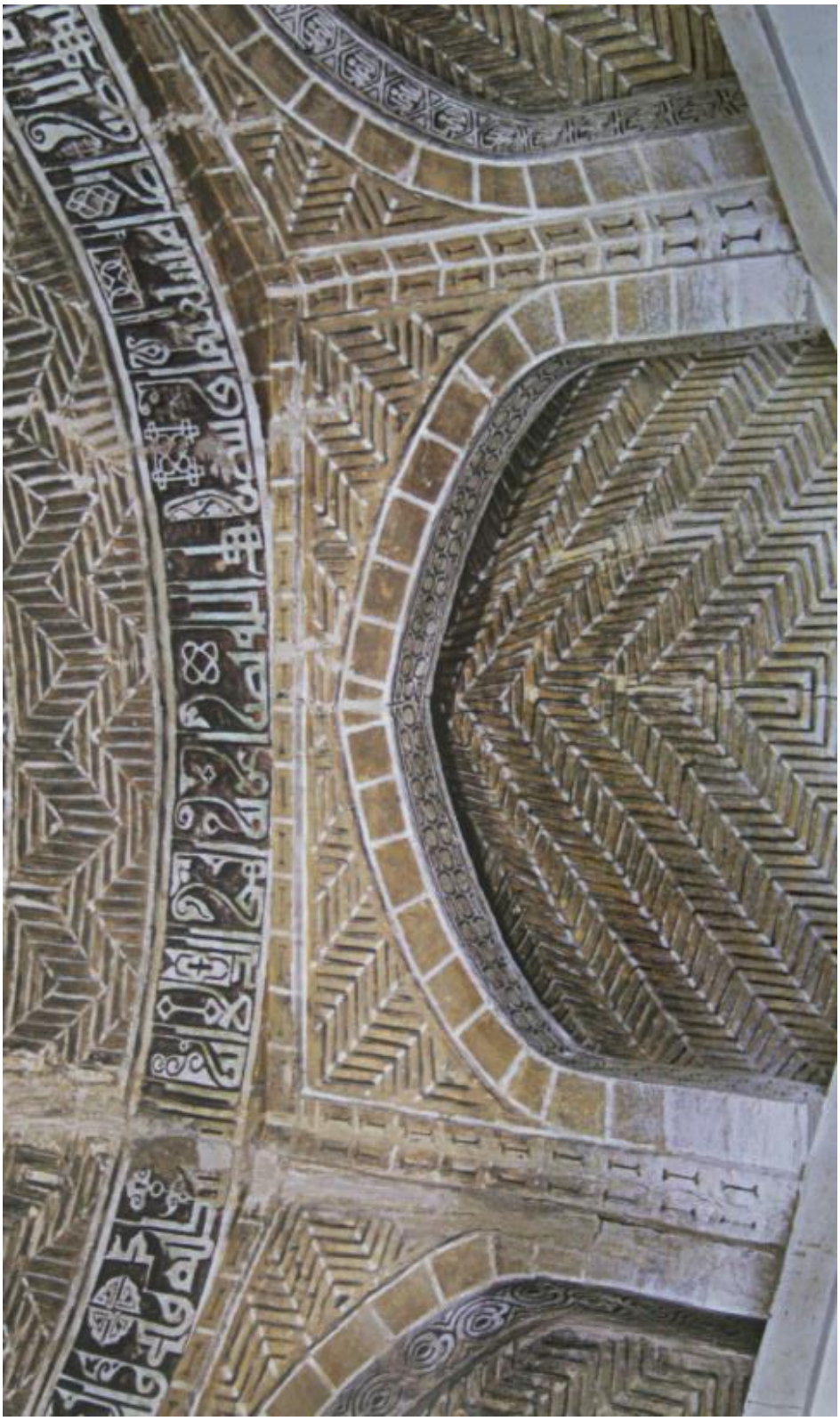

Foto 301: Sengân Mescid-i Kümbetin Tromplarındaki Süslemeler

Foto 302: Sengân Mescid-i Kümbetin Tromplarındaki Süslemeler

Foto 303: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbesi İç Yüzeylerindeki Süslemeler

Çizim 219: Sengân Mescid-i Kümbet Kubbesi İç Yüzeyi

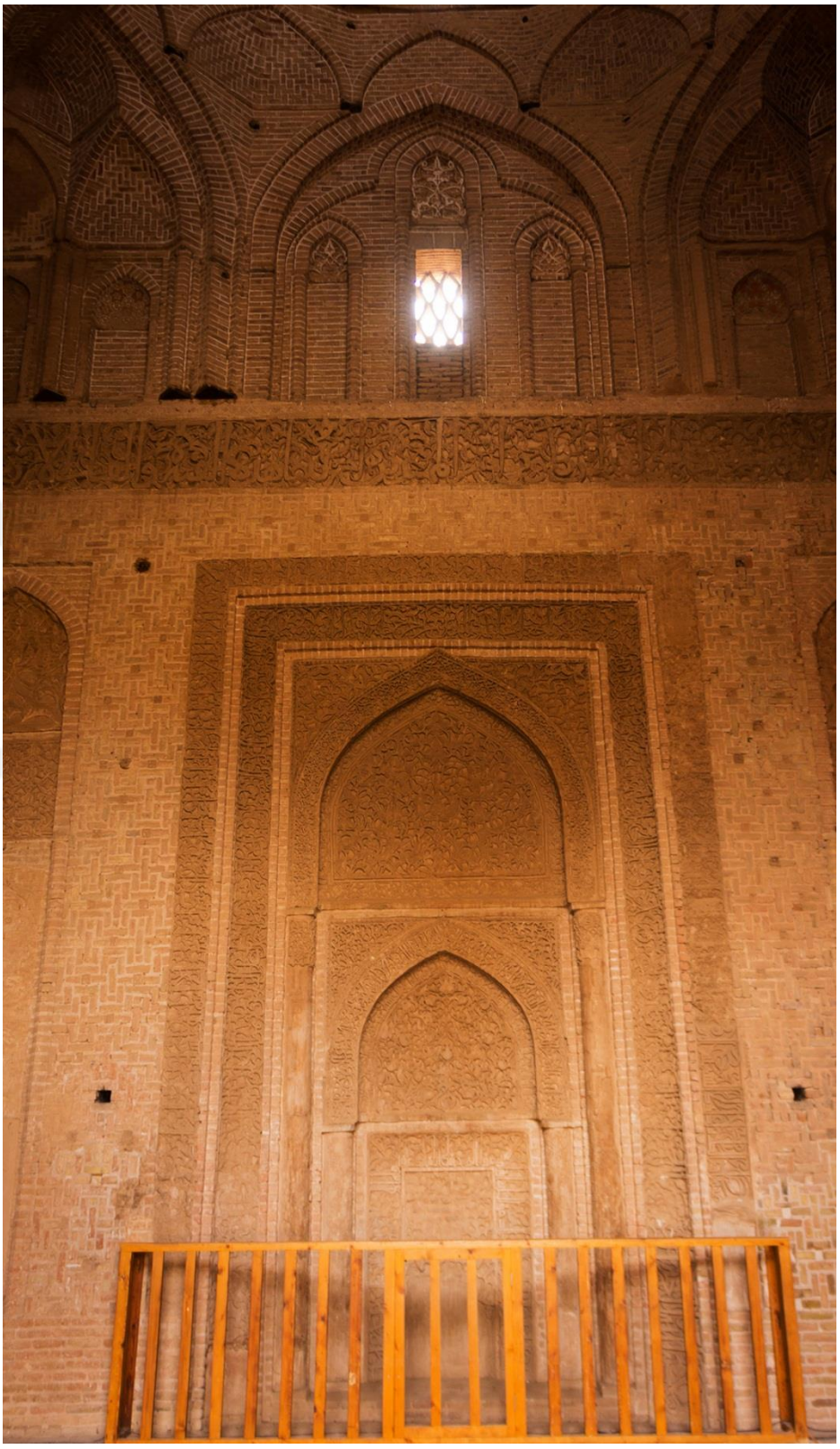
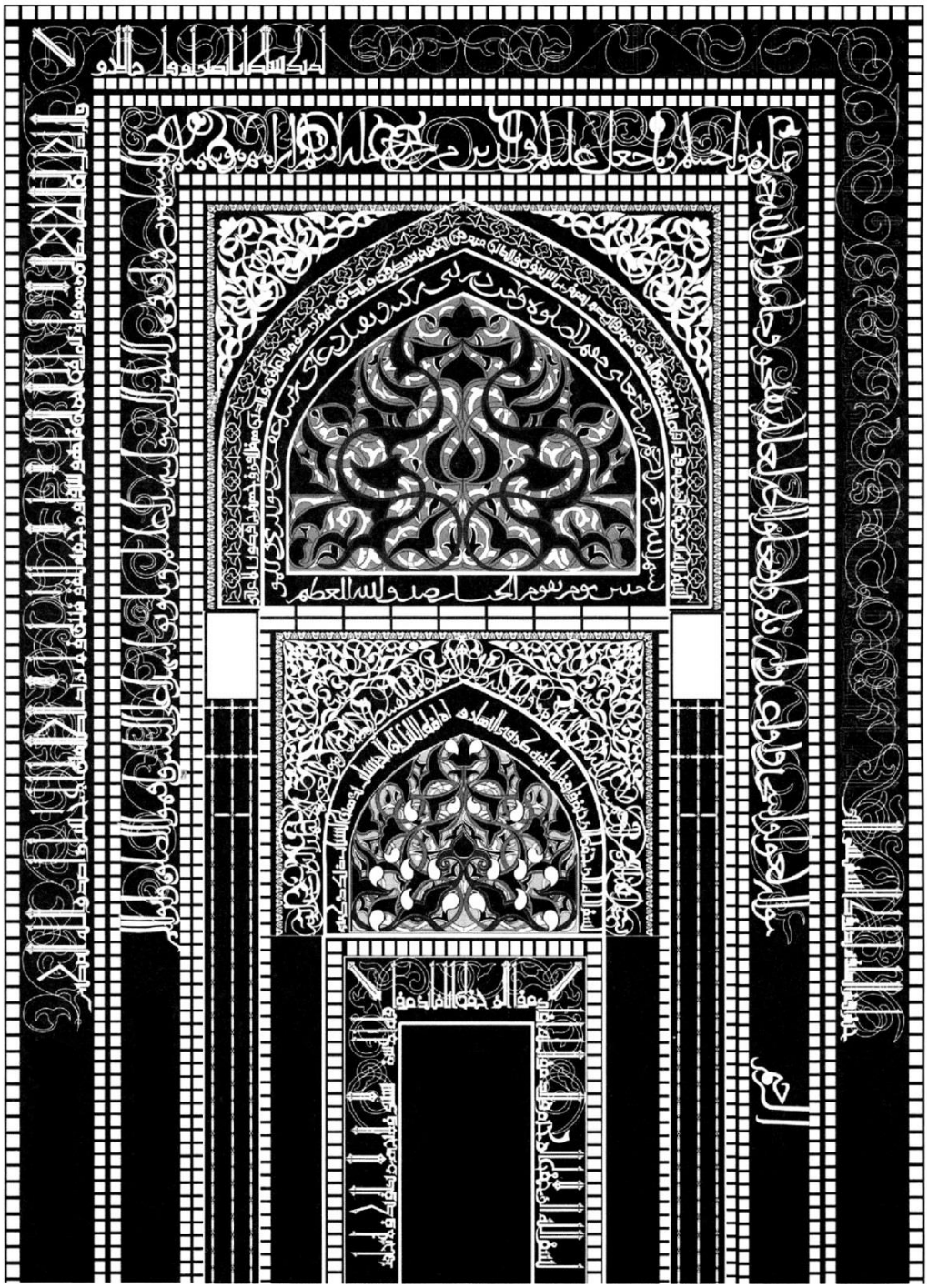

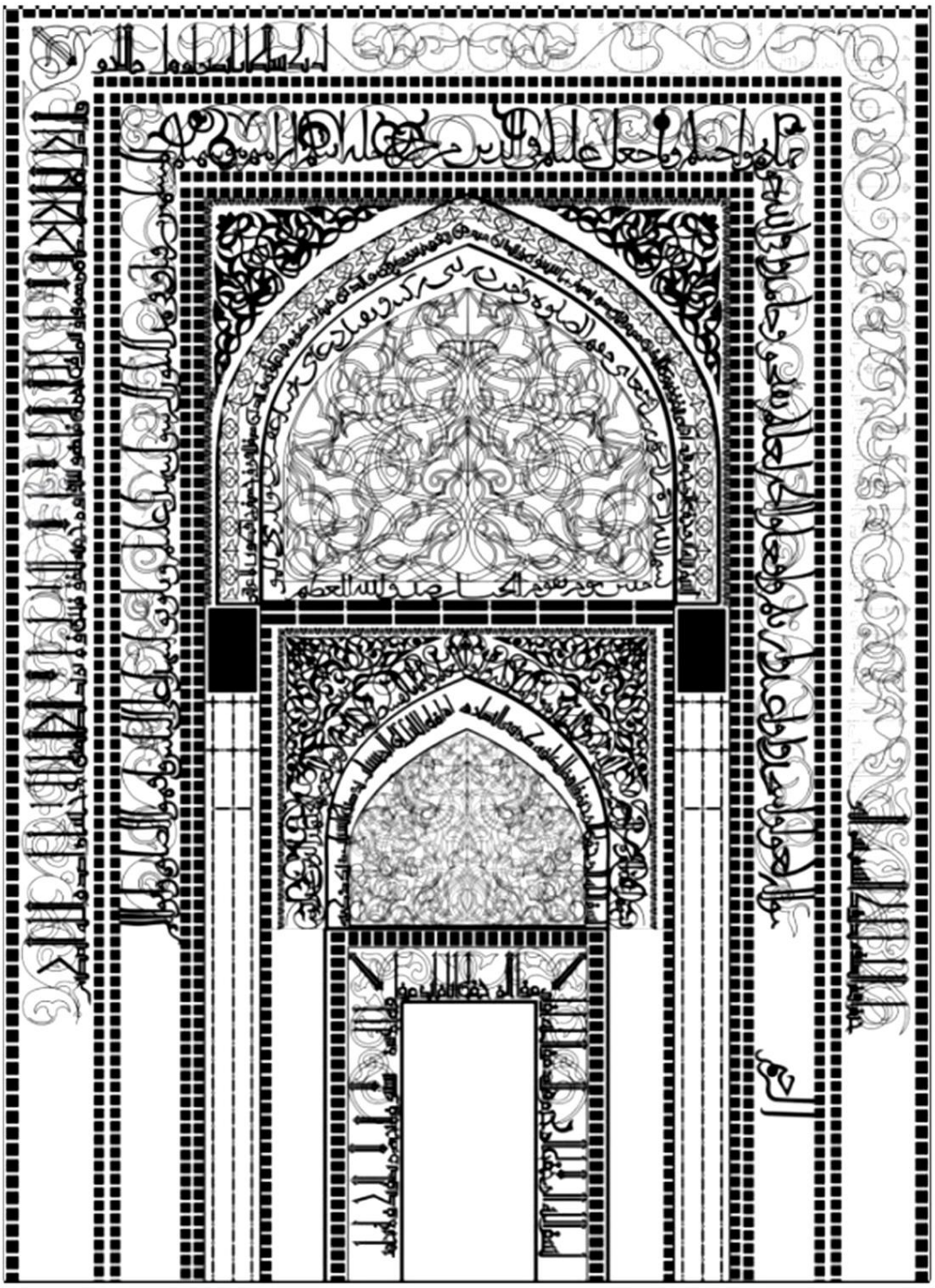
Foto 304: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Genel Görünümü

Foto 305: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Genel Görünümü

Çizim 220: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü (Azizpour'den)

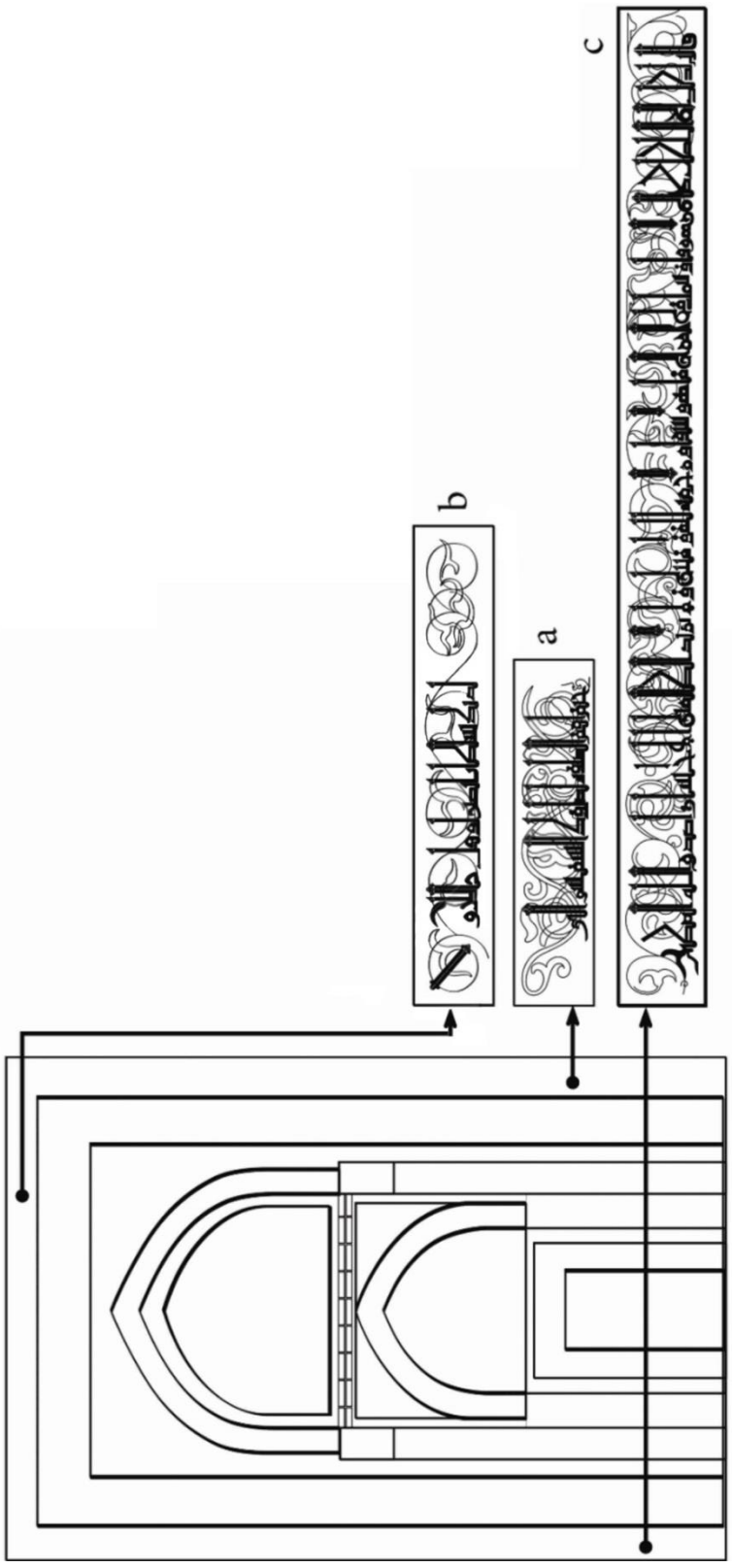
Çizim 221: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü (Azizpour'den)

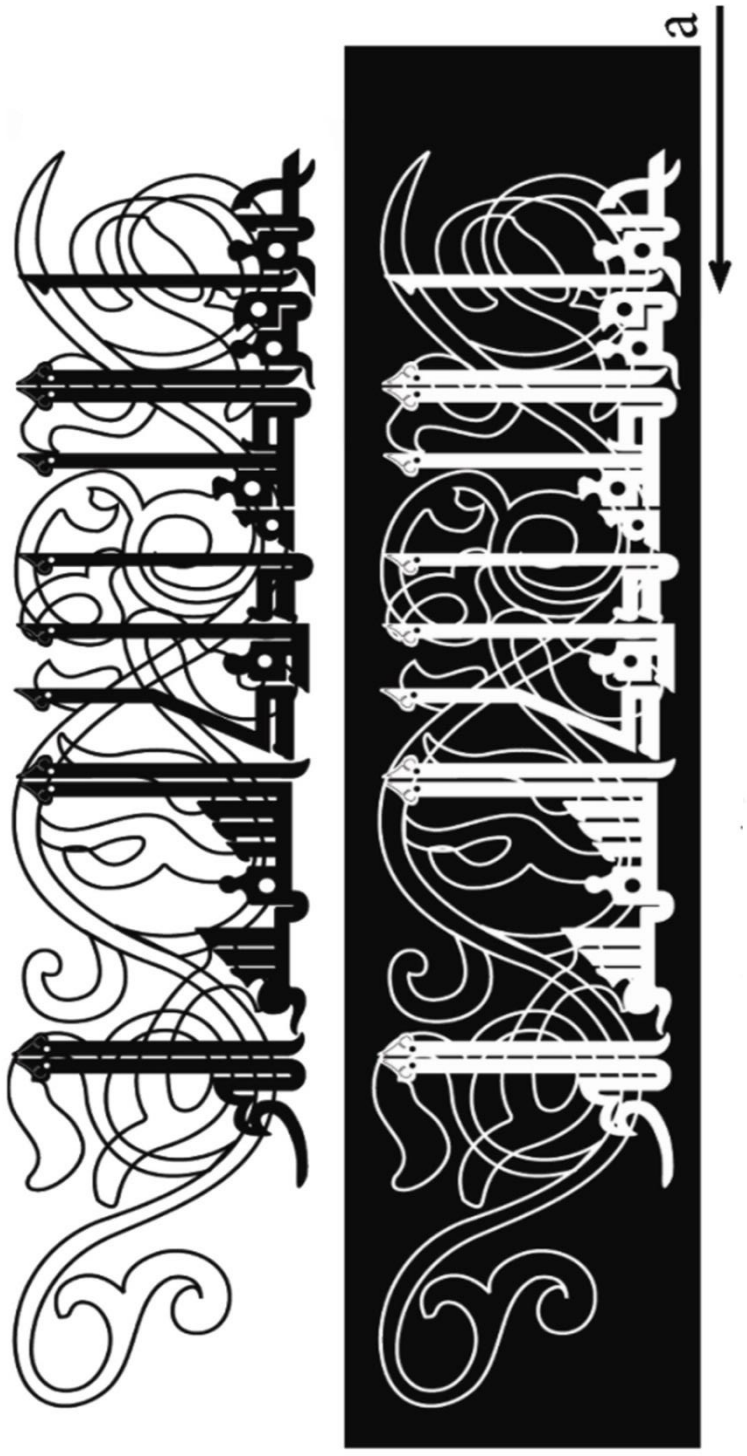
Foto 306: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabından Ayrıntı

Foto 307: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı
Kûfî Yazı Çerçevesinden Ayrıntı

Çizim 222: Ardistân Cuma Camii Mihrabı kûfî Yazı Çerçevesi (Azizpour'den)

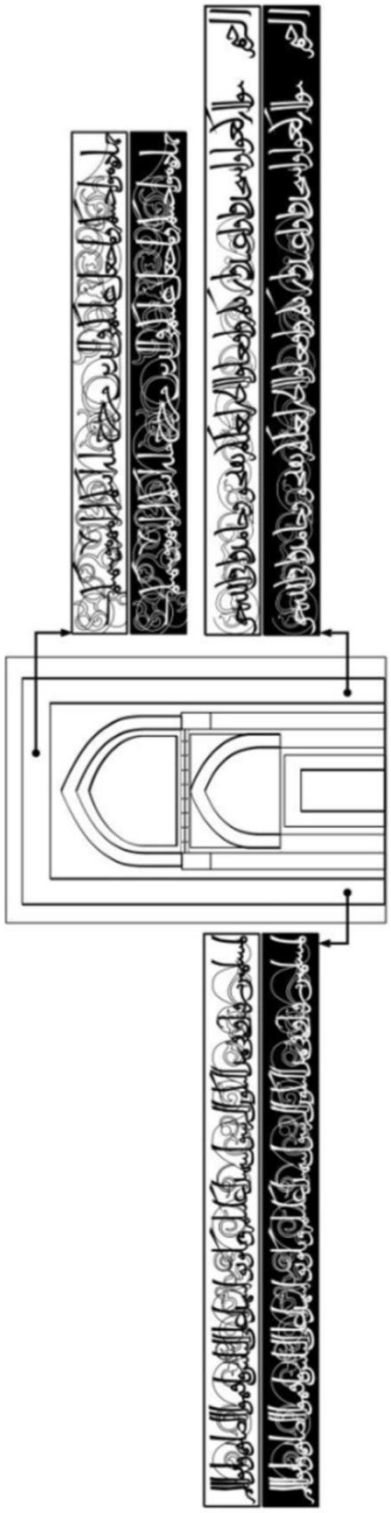

Çizim 223: Ardistân Cuma Camii Mihrabı kûfî Yazı
Çerçevesinde Bulunan Kitâbe ve Süslemeler (Azizpour'den)

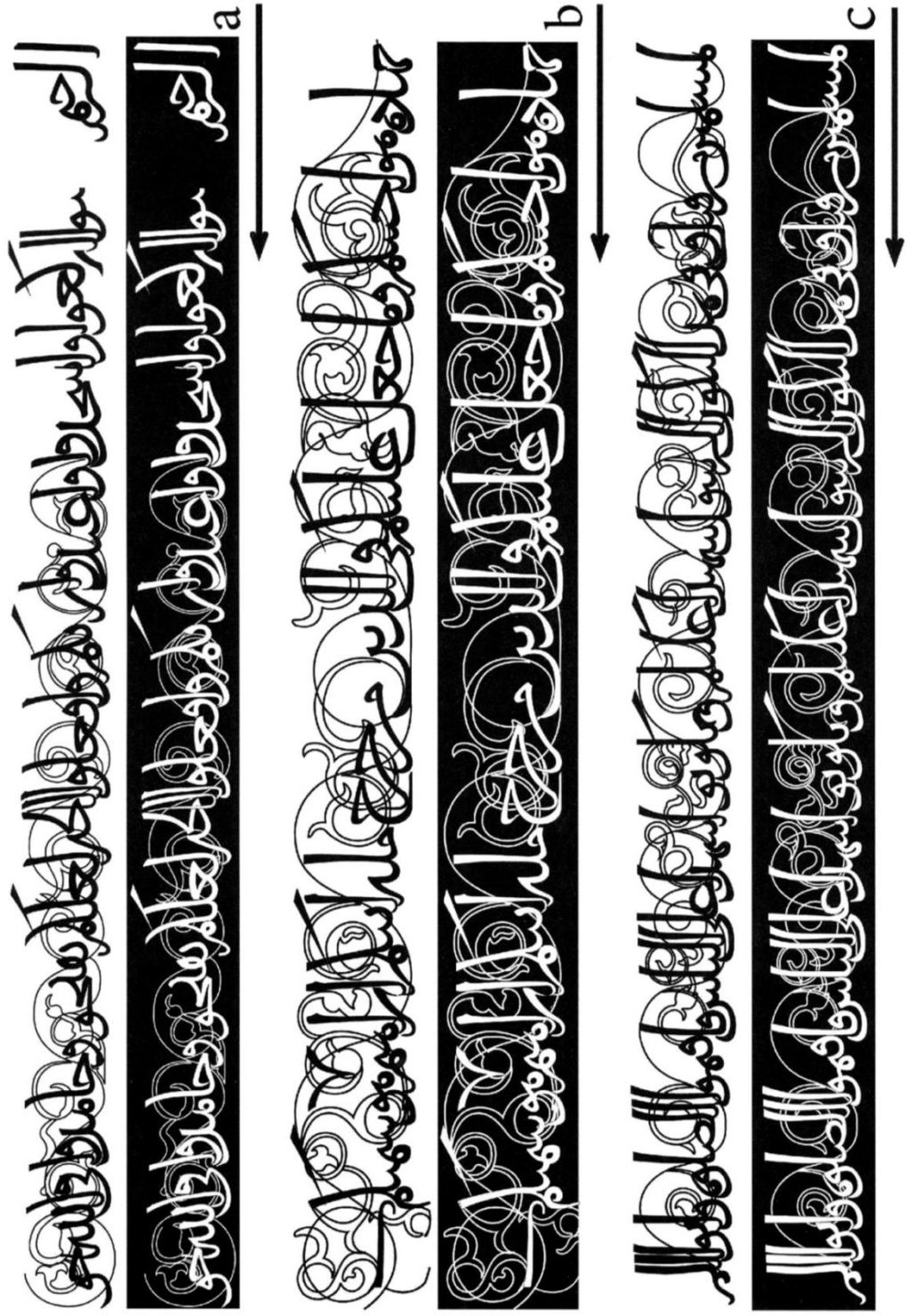
Çizim 224: Ardistân Cuma Camii Mihrabı kûfî Yazı
Çerçevesinde Bulunan Kitâbe ve Süslemeler (Azizpour'den)

Foto 308: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Sülüs Yazı Çerçevesinden Ayrıntılar

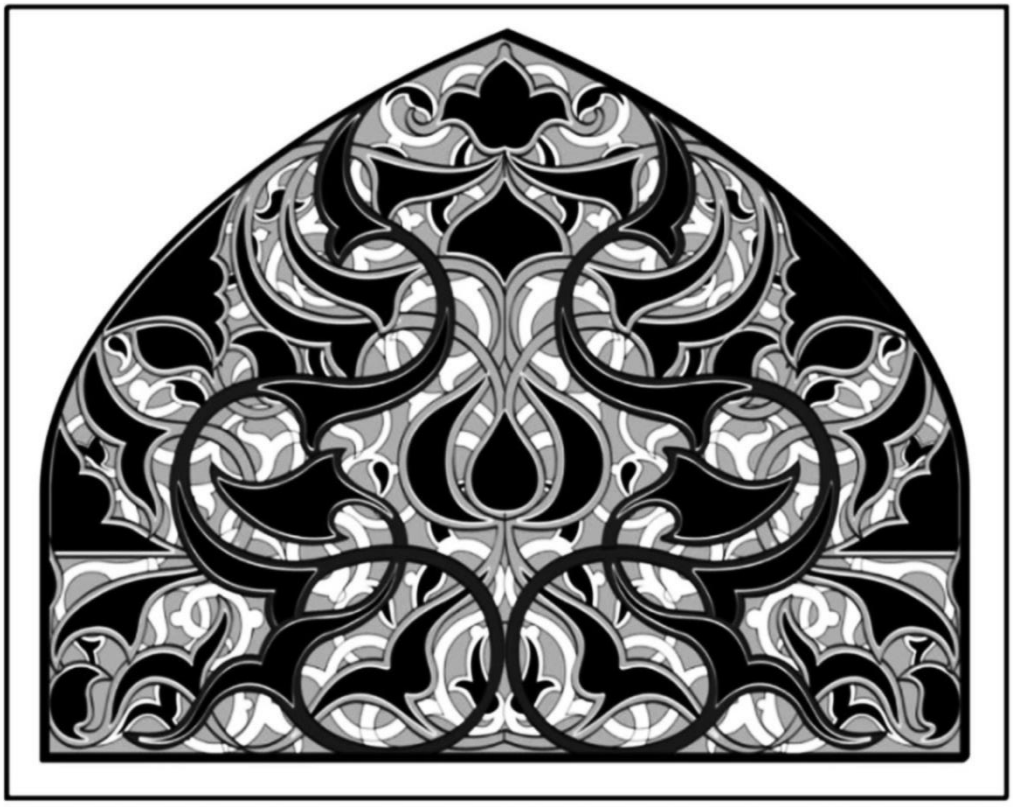
Çizim 225: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Sülüs Yazı
Çerçevesinde Bulunan Kitâbe ve Süslemeler (Azizpour'den)

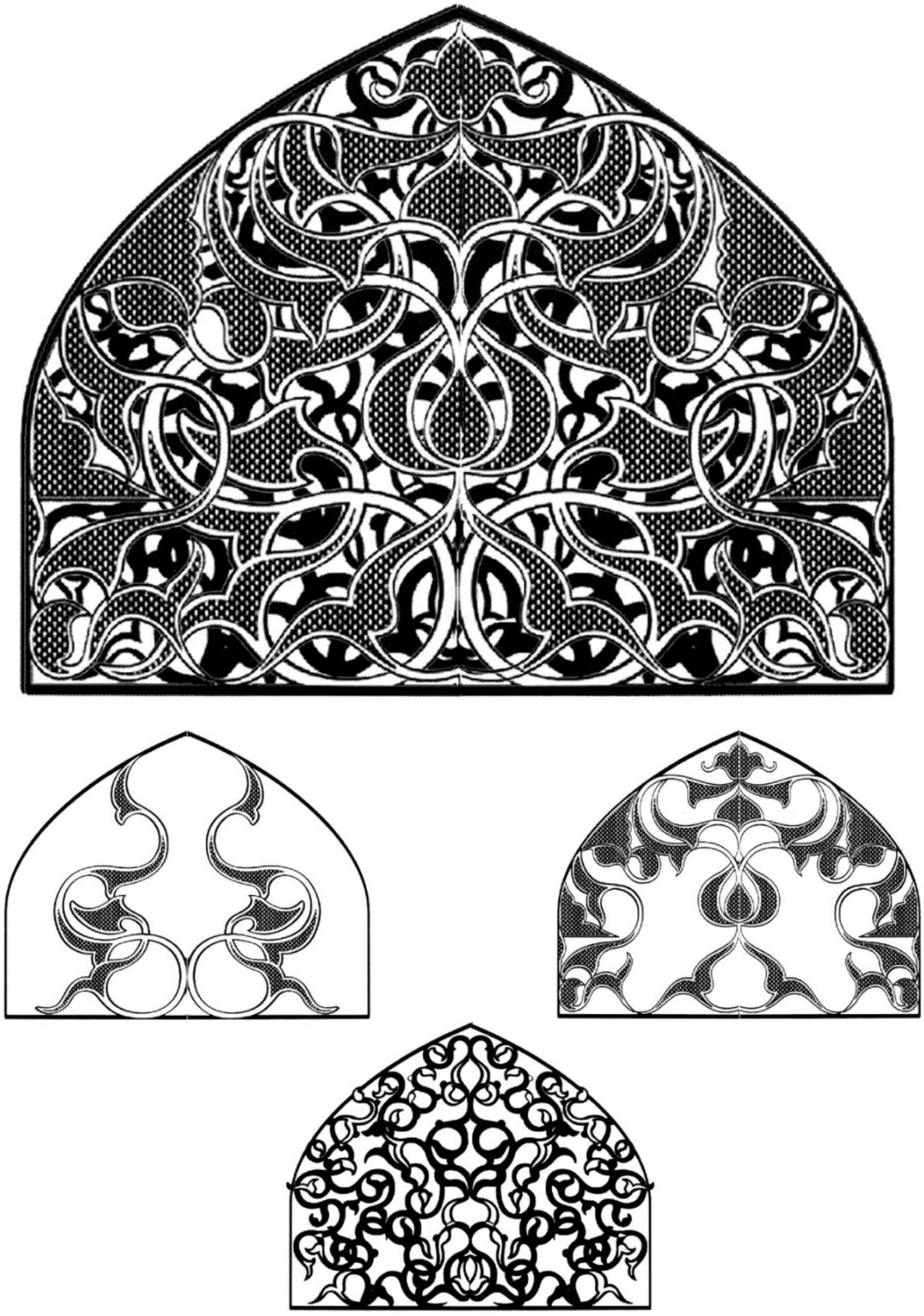
Çizim 226: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Sülüs Yazı Çerçevesinde Bulunan Kitâbe ve Süslemeler (Azizpour'den)

Foto 309: Erdistân Cuma Camiinin Mihrabının Kavsarası,
Kavsara Kuşatma Kemeri ve Kavsara Köşelikleri

Çizim 227: Ardistân Cuma Camii Mihrap Kavsarası (Azizpour'den)

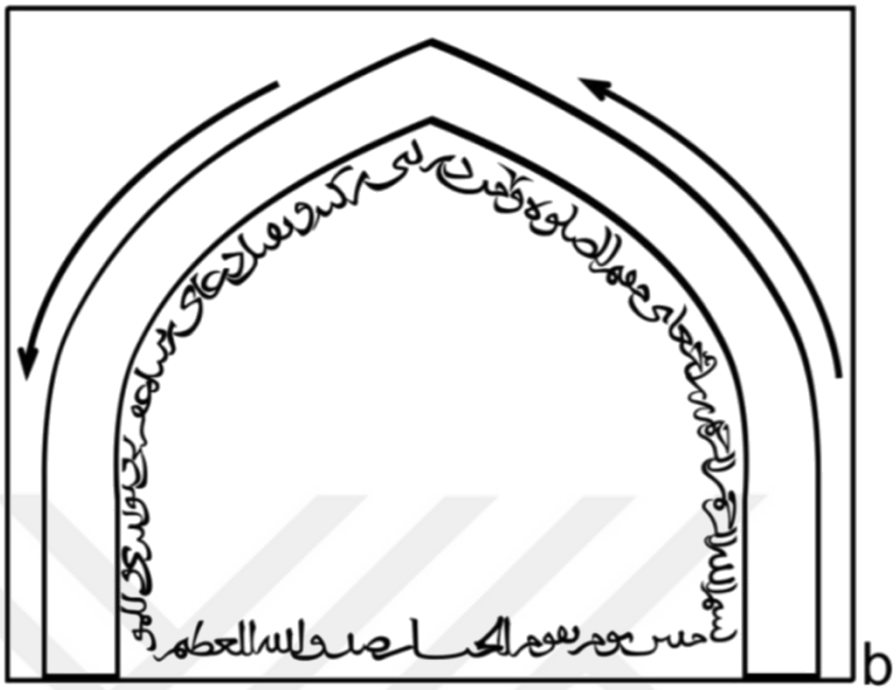
Çizim 228: Ardistân Cuma Camii Mihrap Kavsarasının Bezeme Çözümlemesi

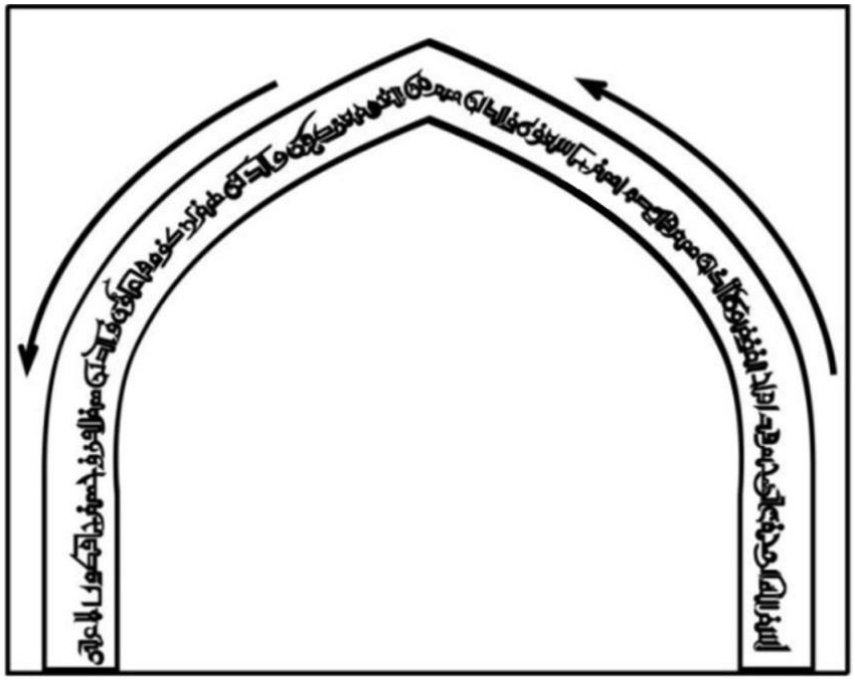
Foto 310: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Kavsara Köşelikleri

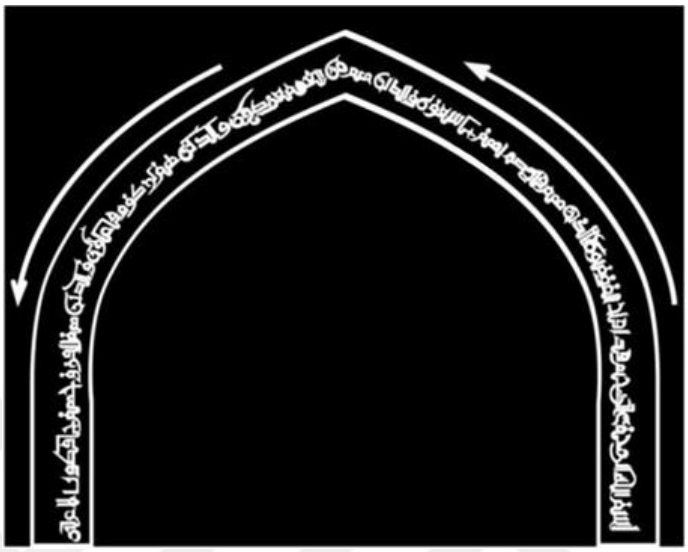
Çizim 229: Ardistân Cuma Camii Mihrap Kavsara Köşelikleri

Çizim 230: Erdistân Cuma Camiinin Mihrabının Kavsarasını İçten Sınırlayan Sivri Kemerli Yazı Bordürünün Çizimi (Azizpour'den)

Çizim 231: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyindeki Kitâbe (Azizpour'den)

Çizim 232: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Kavsara Kuşatma Kemeri Yüzeyindeki Kitâbe (Azizpour'den)

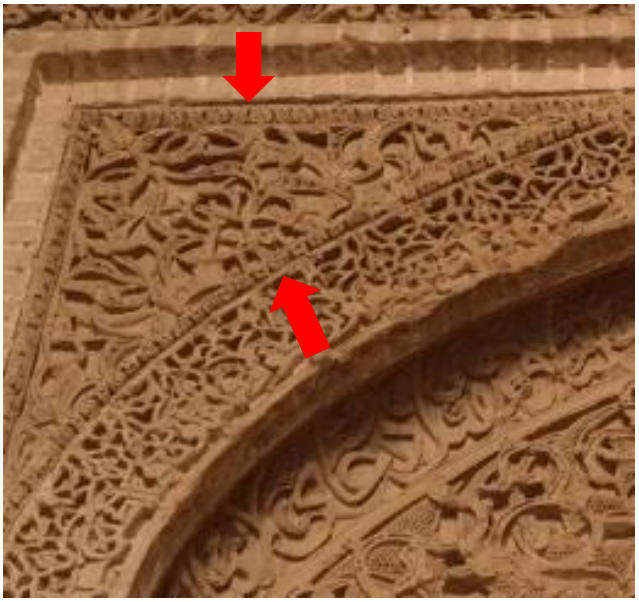

Foto 311: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Kavsara Bölümündeki Süslemeler

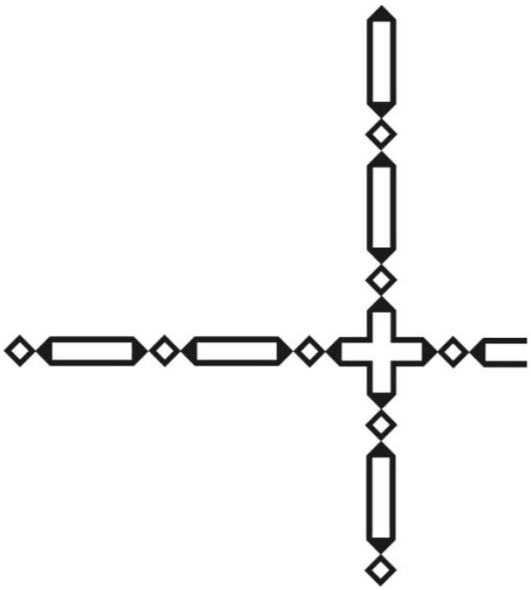
Çizim 233: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Kavsara Kuşatma Kemeri ve Kavsara Köşeliklerini Çerçeveleyen Süslemele Şeridi

Foto 312: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Sütunçe Başlıkları

Foto 313: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Sütunçe Gövdeleri

Çizim 234: Ardistân Cuma Camii Mihrabı Sütunçe Gövdeleri

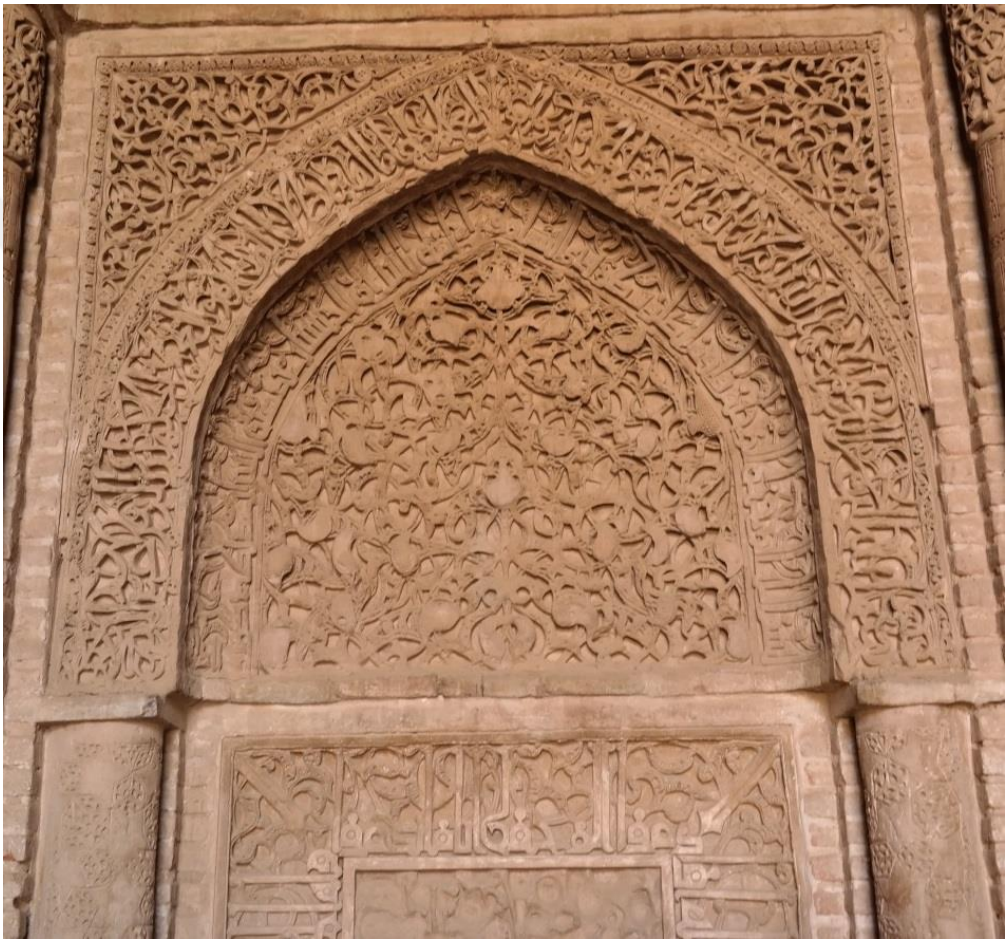

Foto 314: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Nişinden Ayrıntı

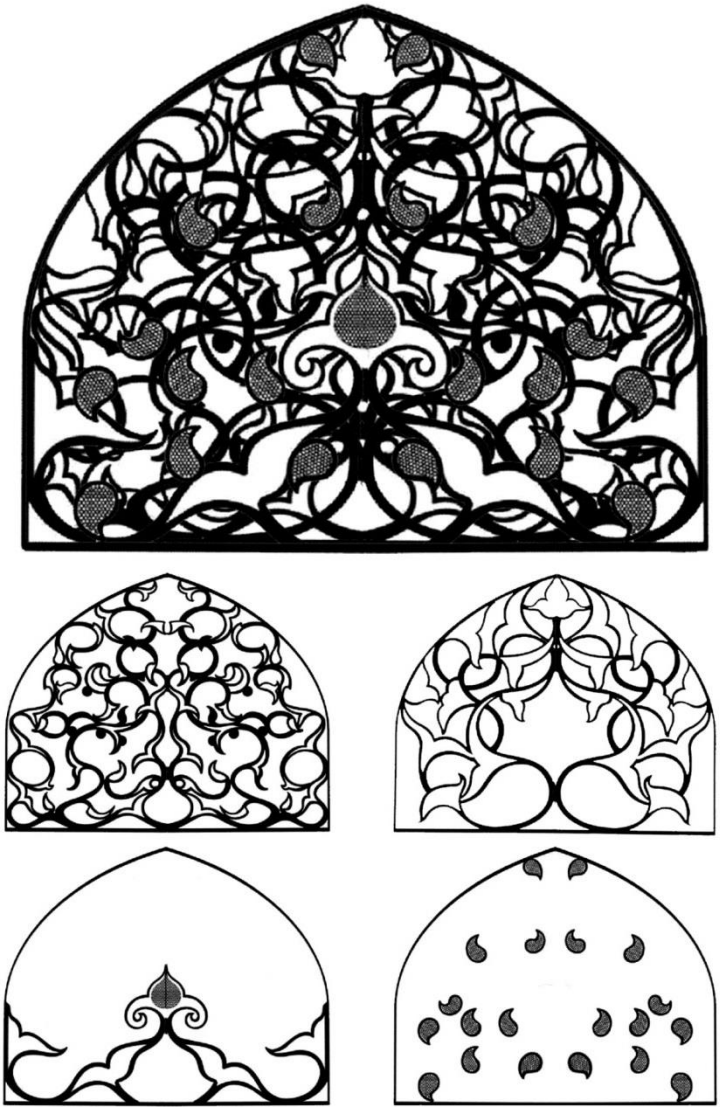
Foto 315: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Nişindeki Sütunçe Gövdeleri

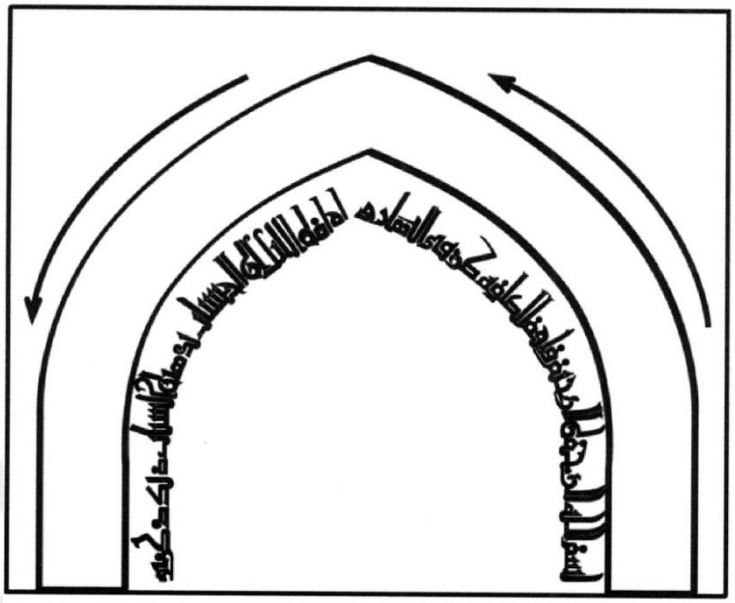
Foto 316: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Nişinden Ayrıntı

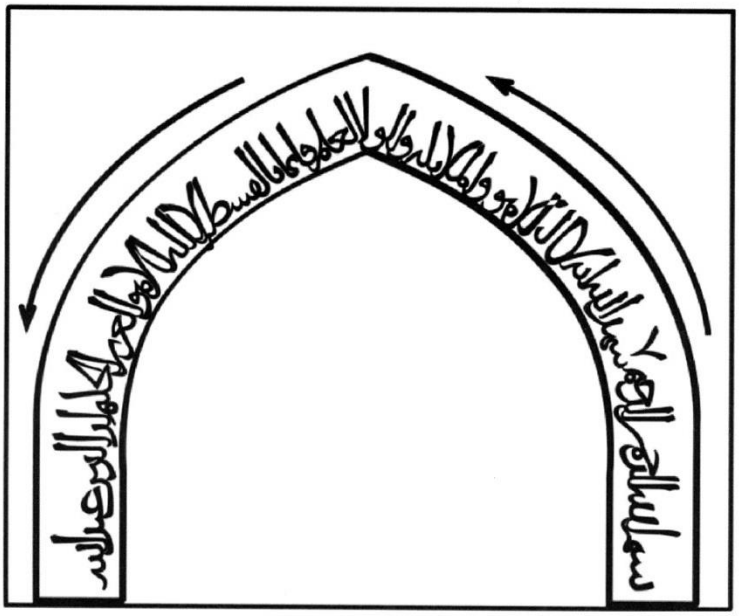
Çizim 235: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki
Kemerin İçerisinde İşlenen Süslemeler (Azizpour'den)

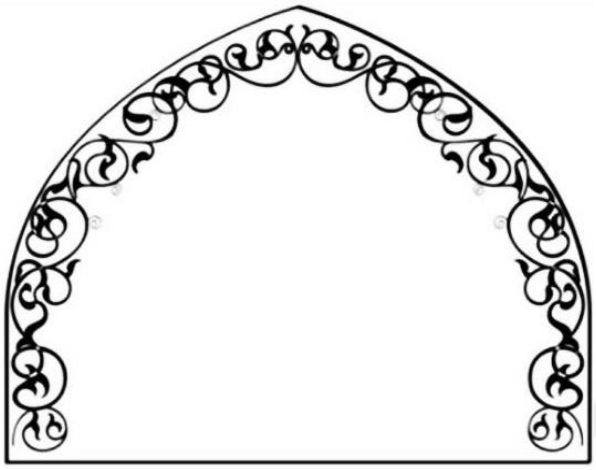
Çizim 236: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin İçerisinde İşlenen Süslemelerin Çözümlemesi (Azizpour'den)

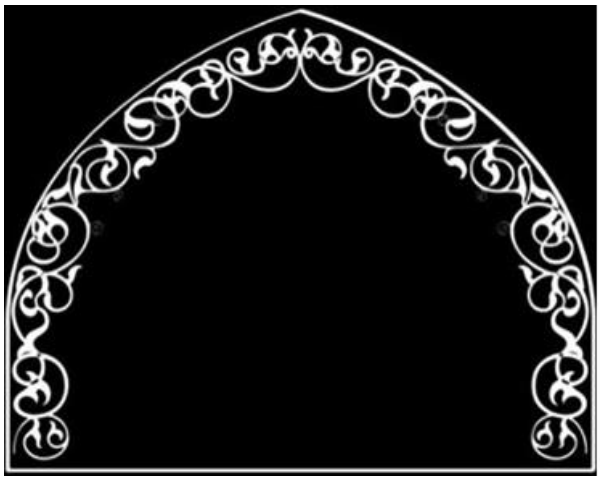
Çizim 237: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin İçerisinde İşlenen Süslemelerini Sınırlayan Süslemele Şeridi (Azizpour'den)

Çizim 238: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin Yüzeyindeki Kitâbe (Azizpour'den)

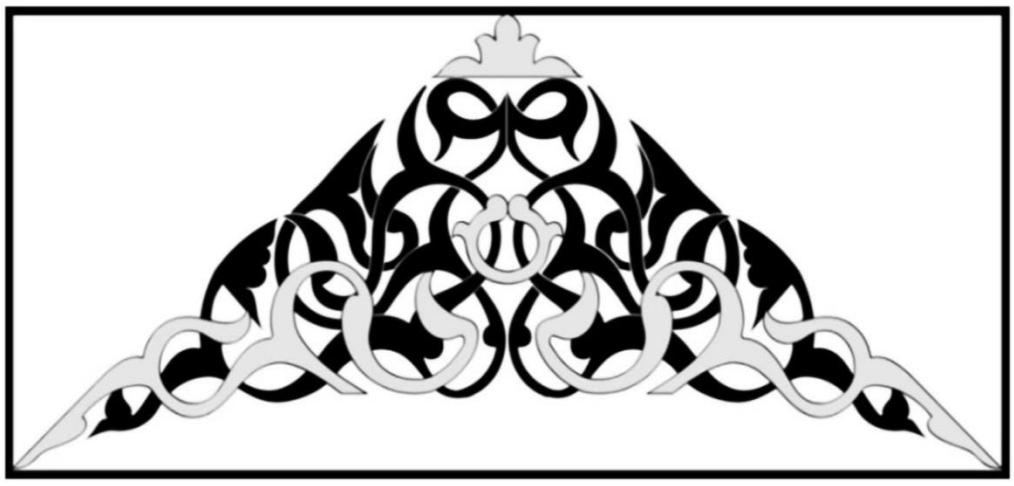
Çizim 239: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin Süslemeleri (Azizpour'den)

Çizim 240: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki Kemerin Süslemeleri (Azizpour'den)

Foto 317: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap Nişindeki Kemer Köşelikleri

Çizim 241: Ardistân Cuma Camii Mihrap Nişindeki
Kemer Köşelikleri (Azizpour'den)

Foto 318: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap
Nişindeki Kûfî Yazı Bordürü

Foto 319: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrap
Nişindeki Kûfî Yazı Bordüründen Ayrıntı

Foto 320: Ardistân Cuma Camii İkinci Mihrabı Genel Görünümü

Foto 321: Ardistân Cuma Camii İkinci Mihrabından Ayrıntı

Foto 322: Ardistân Cuma Camii İkinci Mihrabından Ayrıntı

Foto 323: Ardistân Cuma Camii Üçüncü Mihrabı Genel Görünümü

Foto 324: Ardistân Cuma Camii Üçüncü Mihrabından Ayrıntı

Foto 325: Ardistân Cuma Camii Üçüncü Mihrabından Ayrıntı

Foto 326: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Doğusundaki I. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 327: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Doğusundaki I. Kemerin Kitâbe ve Süslemelerinden Ayrıntı

Foto 328: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki

II. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 329: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki II. Kemerin

Çizim 242: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Doğusundaki I. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Çizim 243: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki II. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri (Azizpour'den)

Foto 330: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki

III. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Çizim 244: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki III. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri (Azizpour'den)

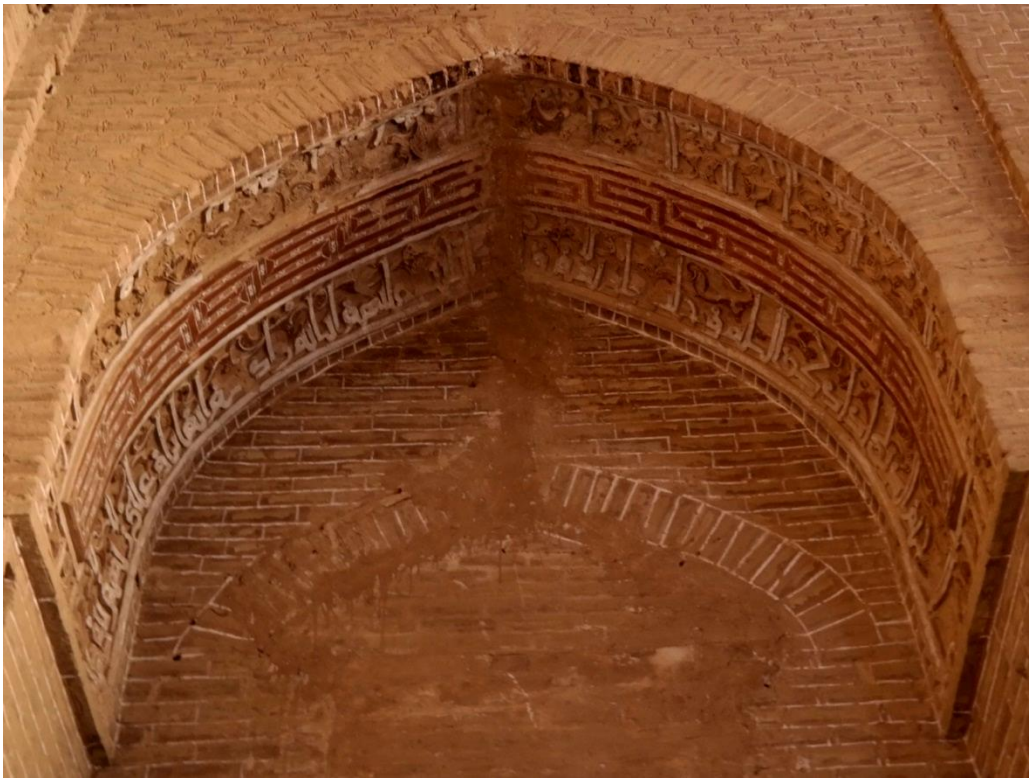

Foto 331: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Batısındaki IV. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 332: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Batısındaki IV. Kemerin Kitâbe ve Süslemelerden Ayrıntı

Çizim 245: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Batısındaki IV. Kemerin Kitâbe ve Süslemeleri (Azizpour'den)

Foto 333: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 334: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı
Kitâbe ve Süslemelerinden Ayrıntı

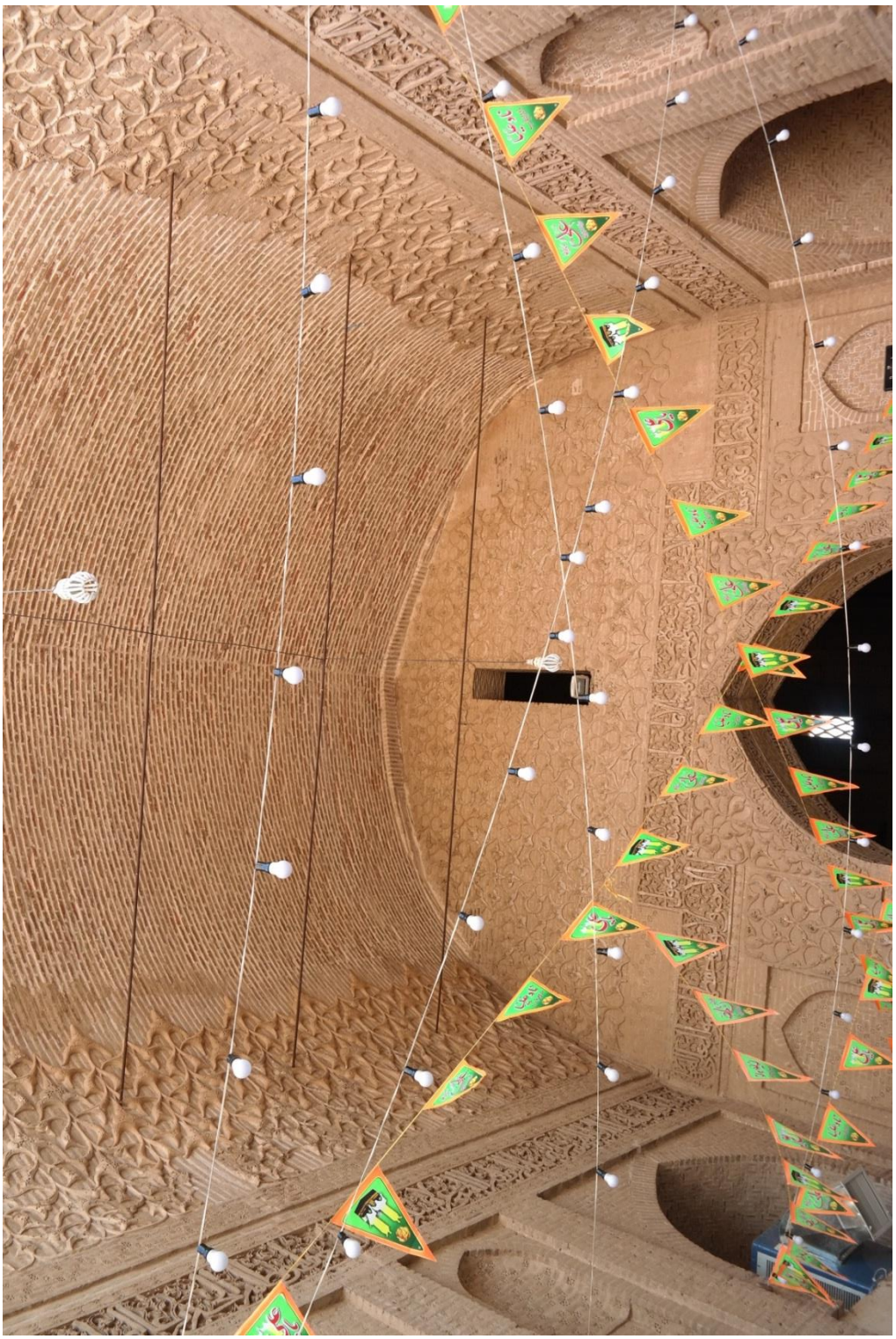

Foto 335: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı
Kitâbe ve Süslemelerinden Ayrıntı

Foto 336: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Foto 337: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Sülüs Kitâbesi Detayı

Foto 338: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Sülüs Kitâbesi Detayı

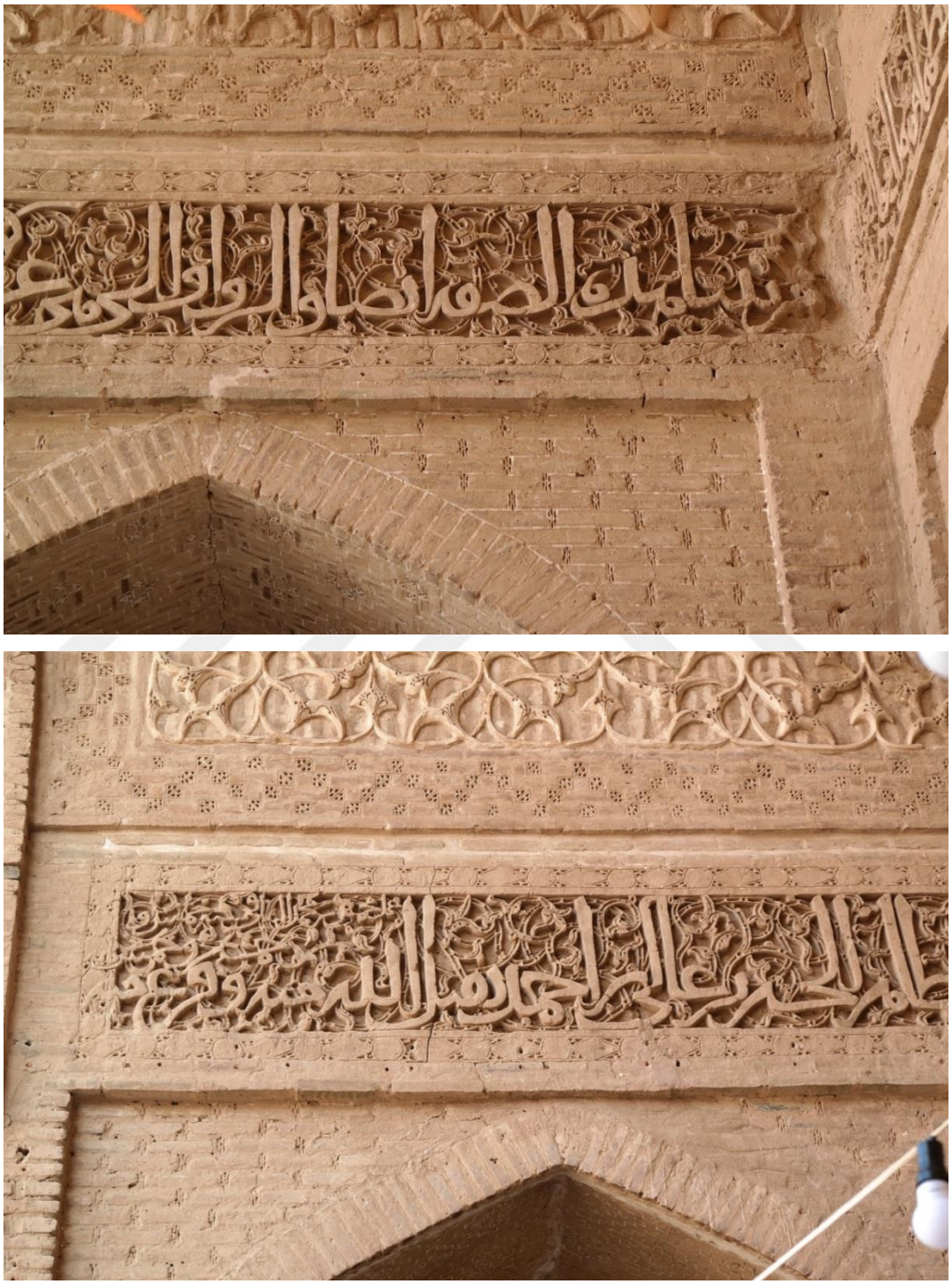

Foto 339: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Sülüs Kitâbesi Detayı

Foto 340: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Sülüs Kitâbesi Detayı

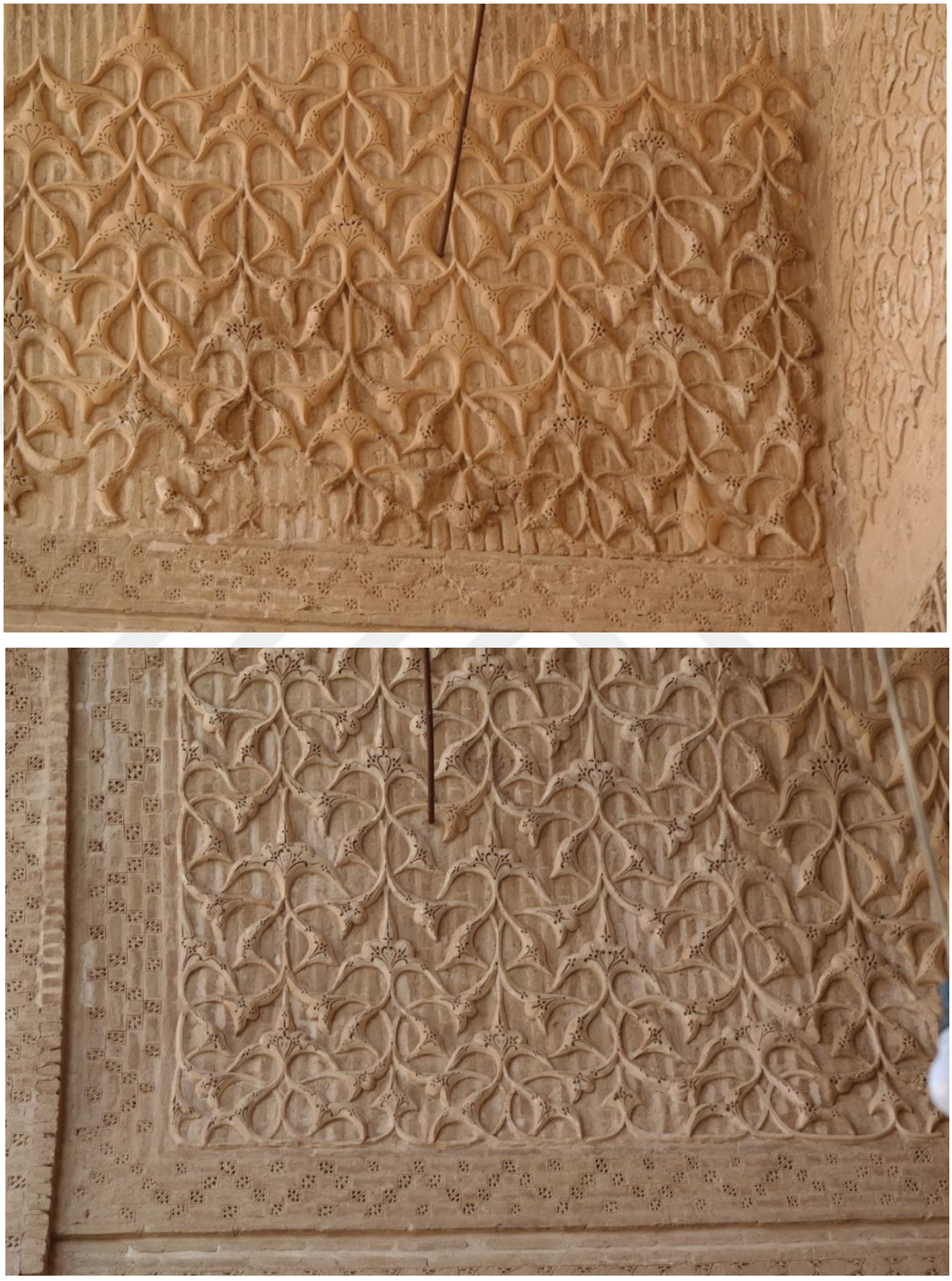
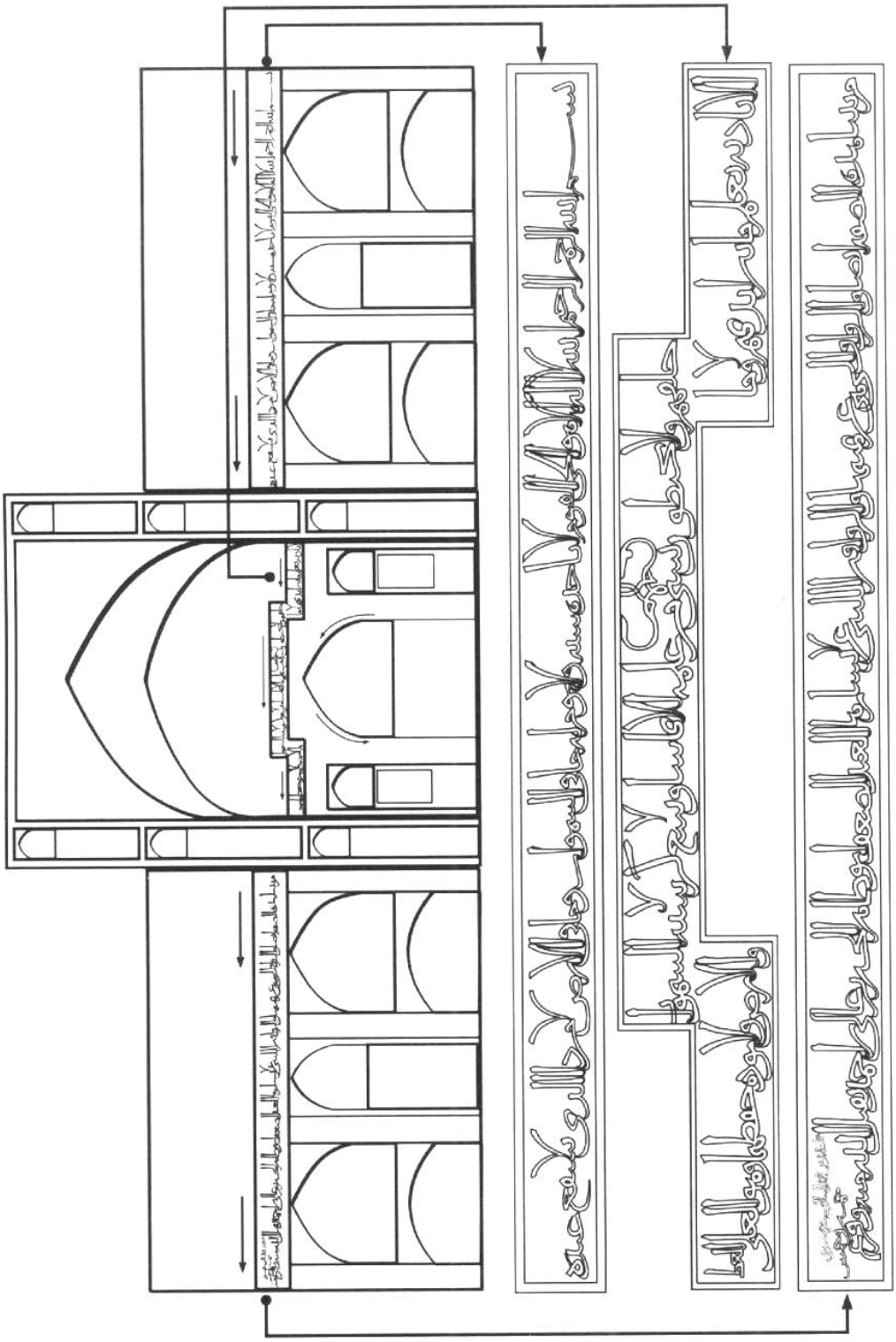
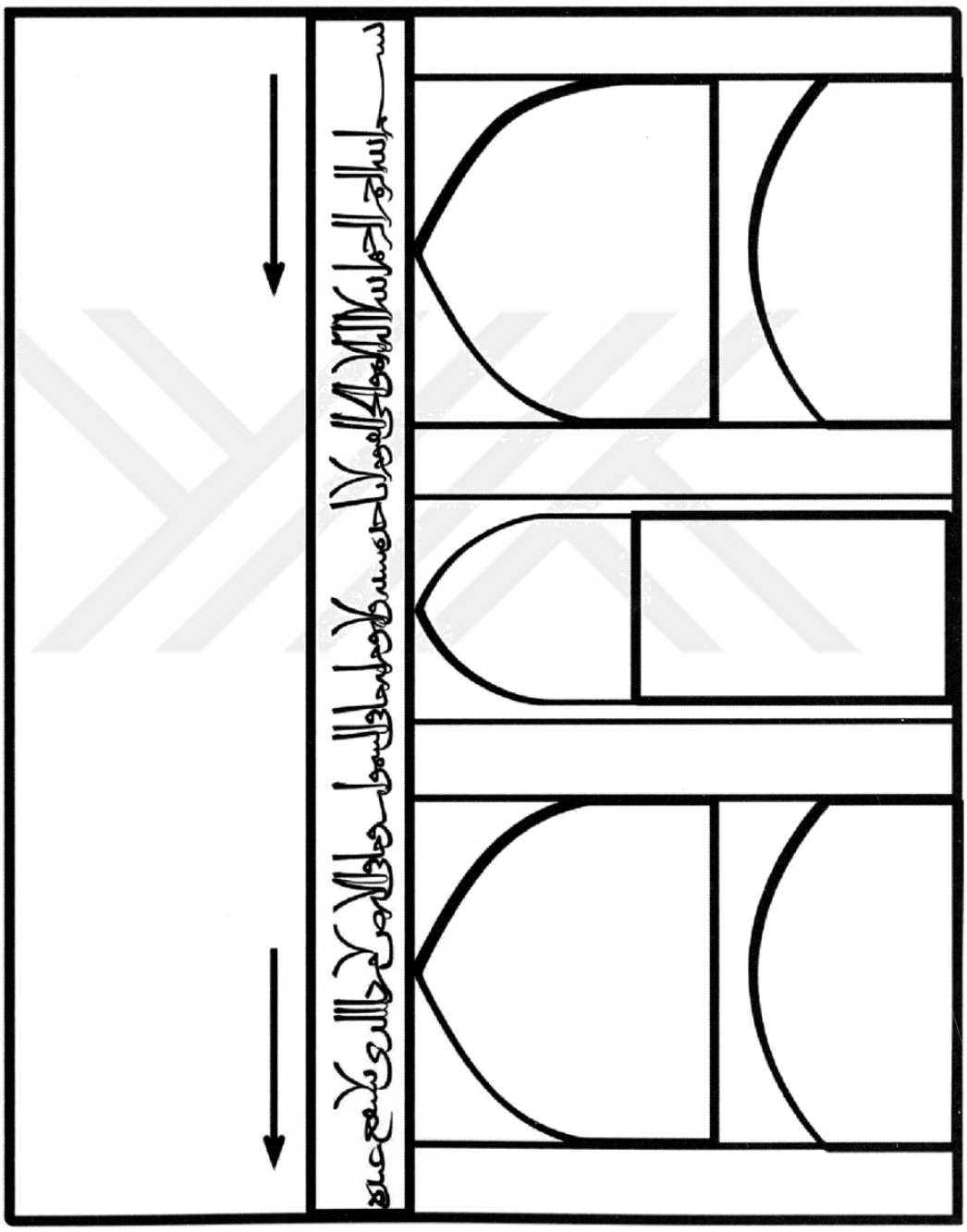

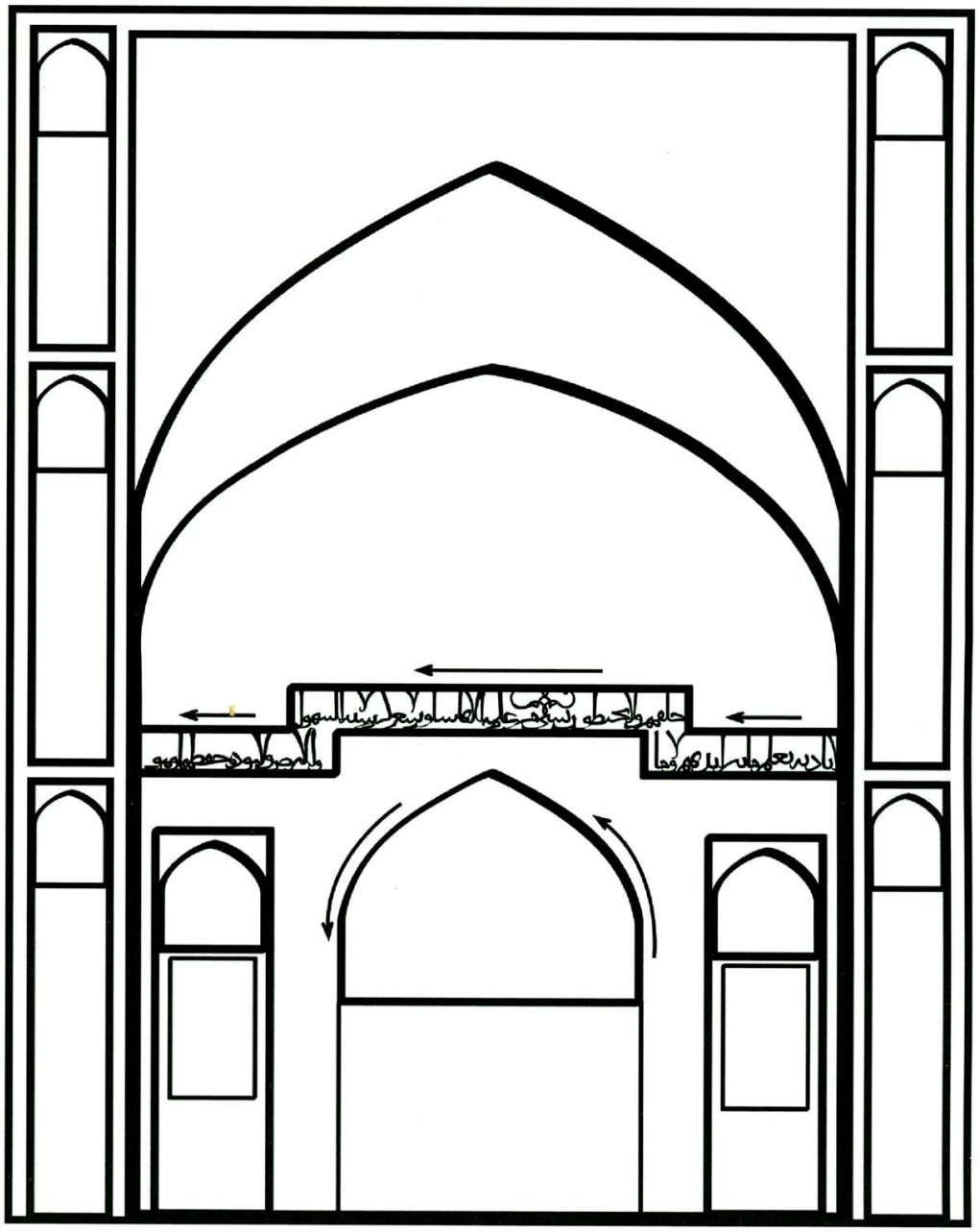
Foto 341: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

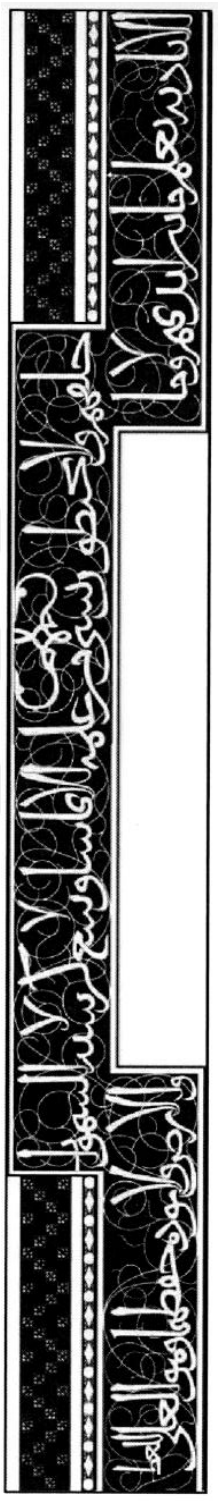
Çizim 246: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe (Azizpour'den)

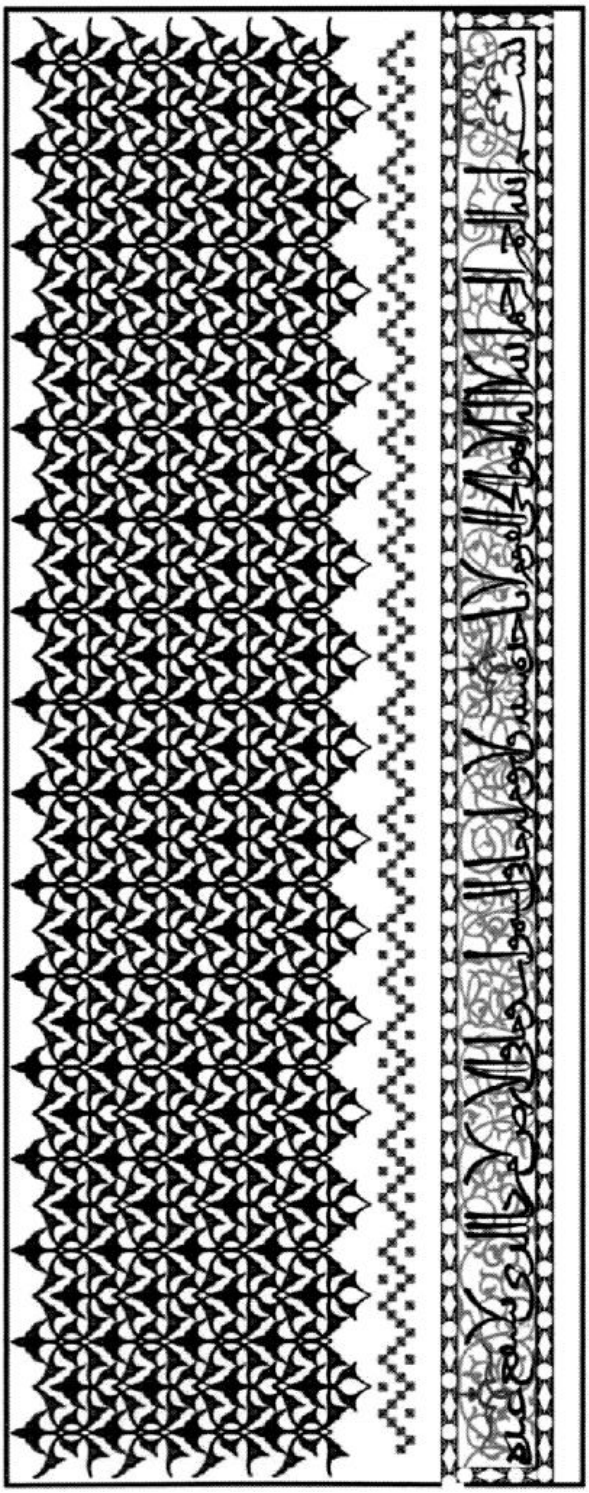
Çizim 247: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe (Azizpour'den)

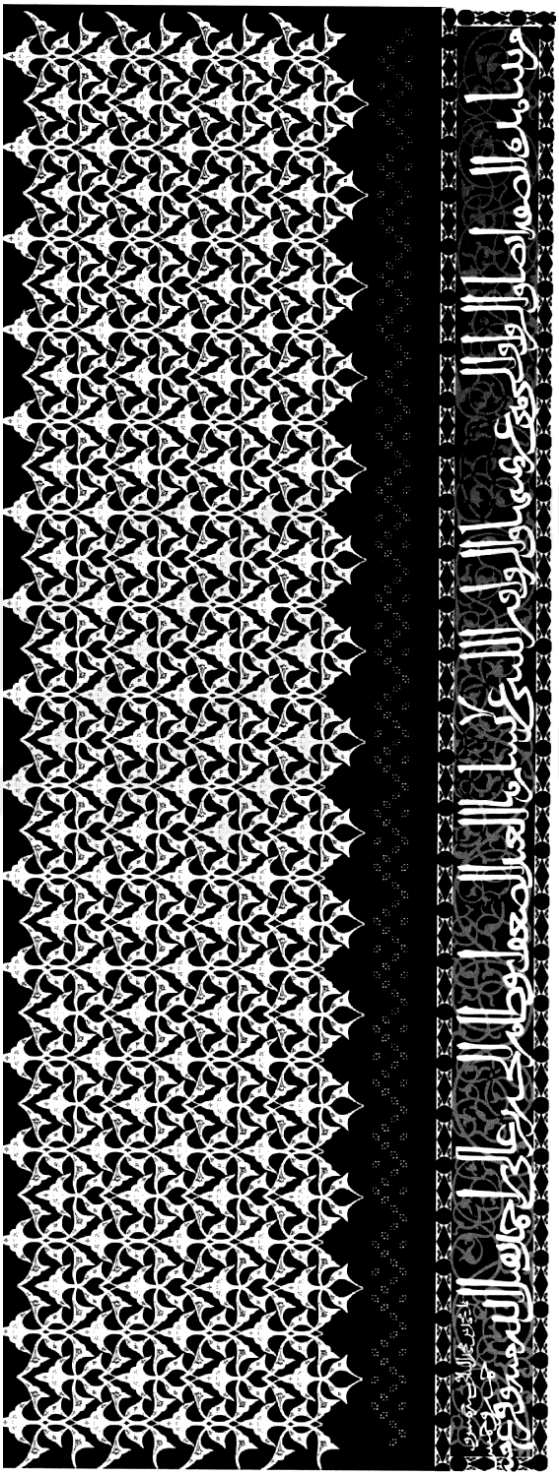
Çizim 248: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe (Azizpour'den)

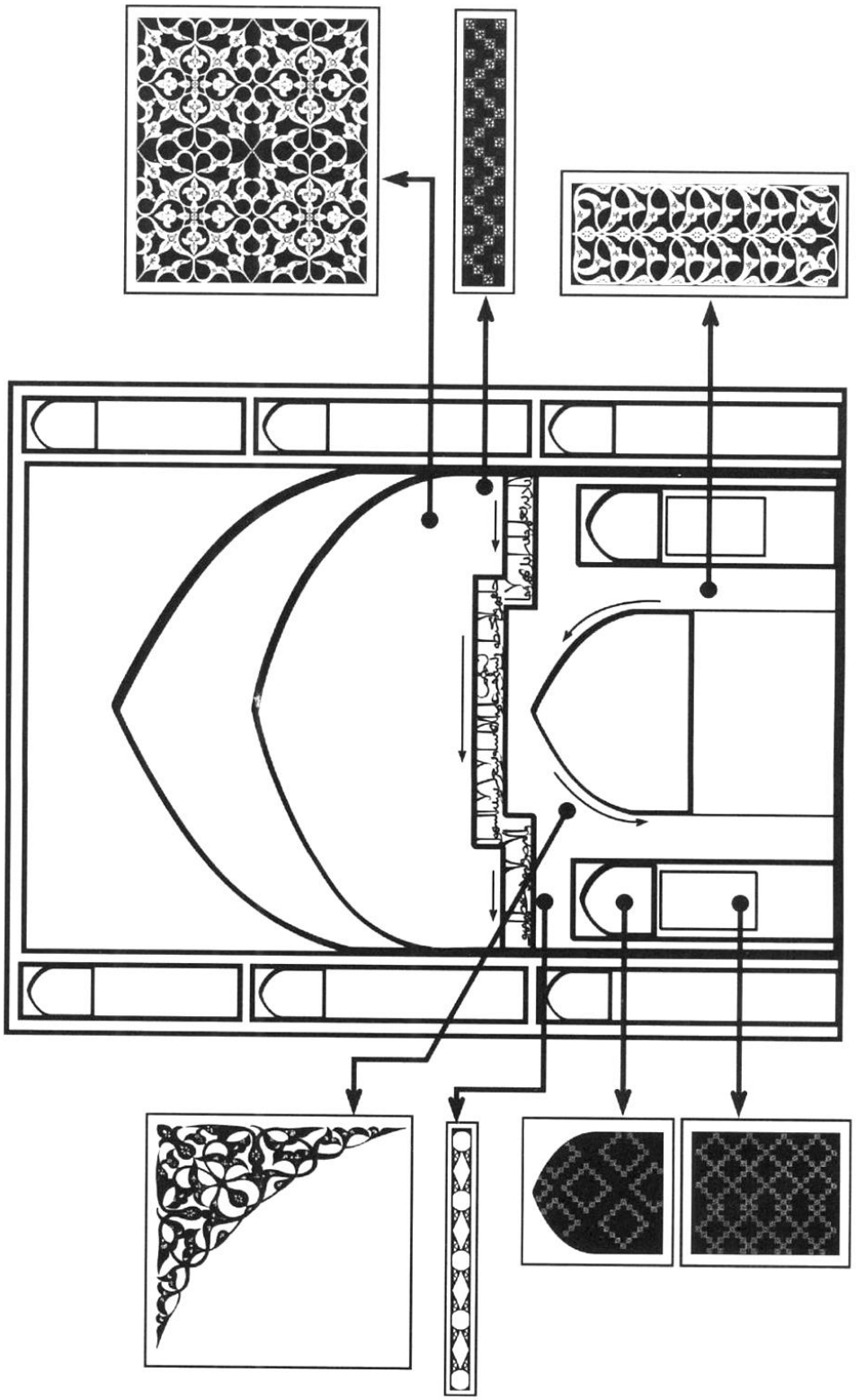
Çizim 249: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki
Kitâbe ve Süslemeler (Azizpour'den)

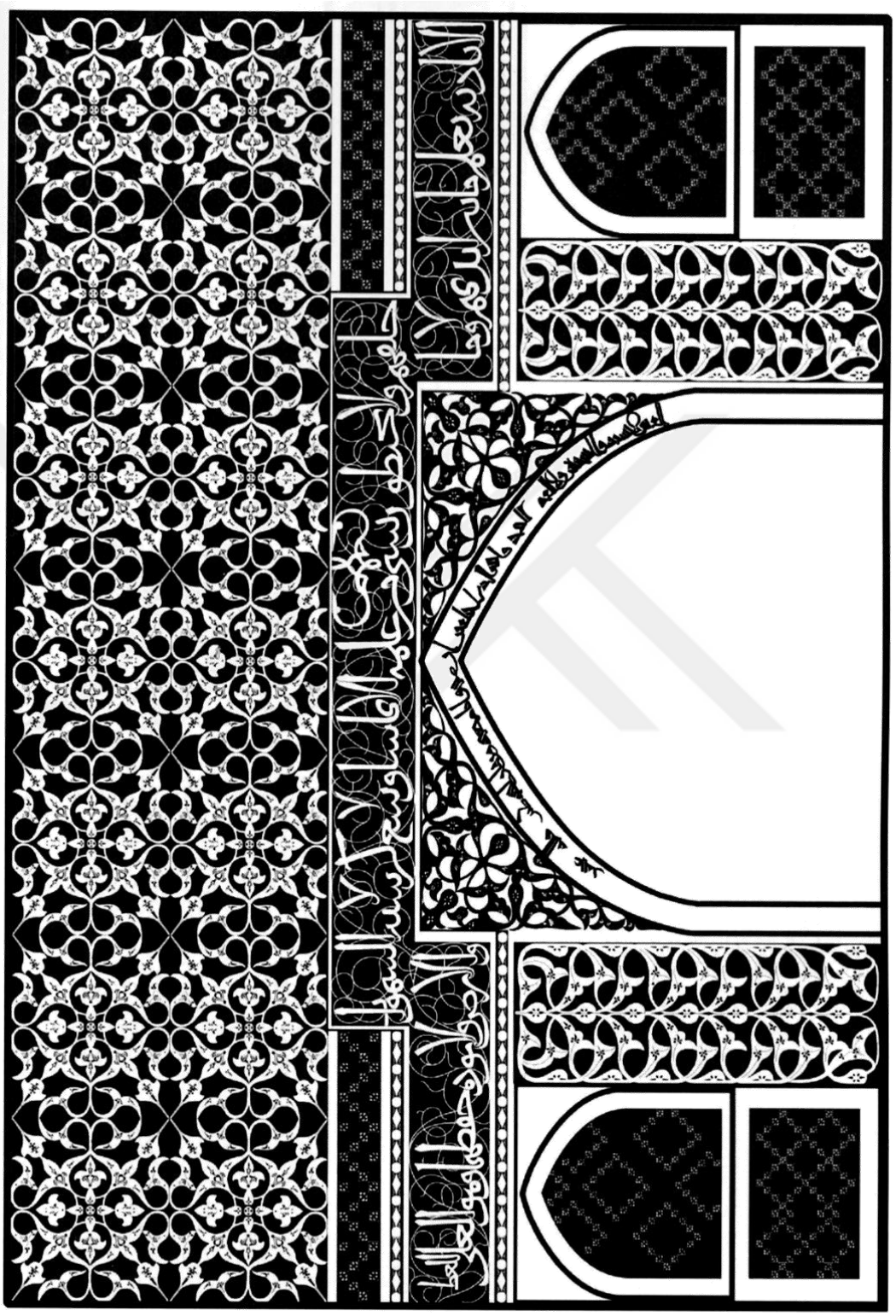
Çizim 250: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe ve Süslemeler (Azizpour'den)

Çizim 251: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki
Kitâbe ve Süslemeler (Azizpour'den)

Çizim 252: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki Kitâbe ve Süslemeler (Azizpour'den)

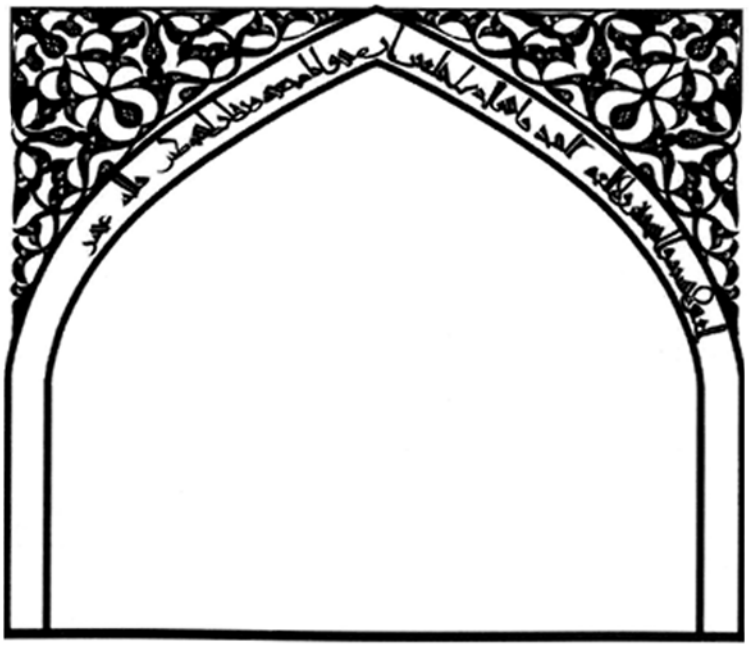
Çizim 253: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanındaki
Kitâbe ve Süslemeler (Azizpour'den)

Foto 342: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Foto 343: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Çizim 254: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı
Kitabe ve Süslemeleri (Azizpour'den)

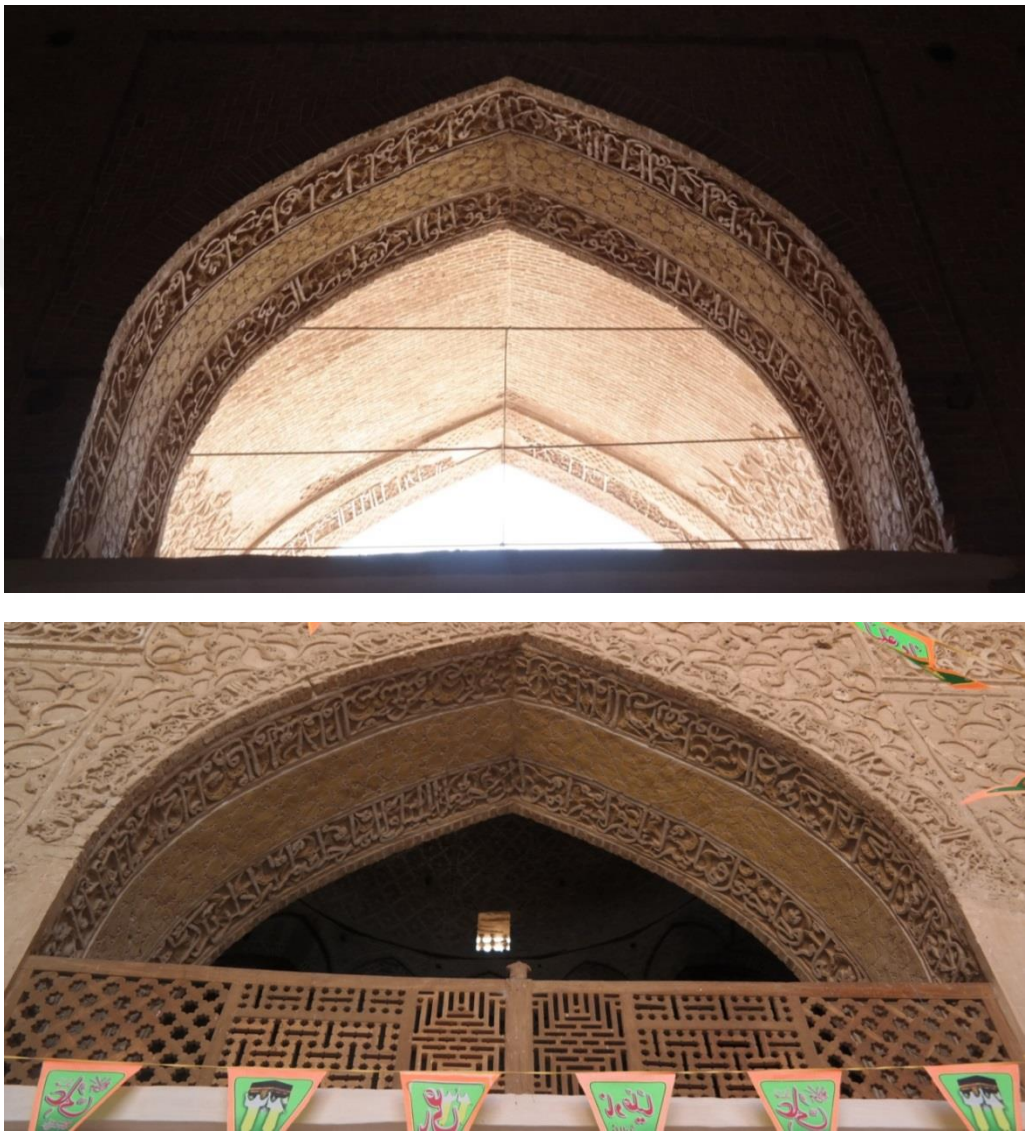

Foto 344: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

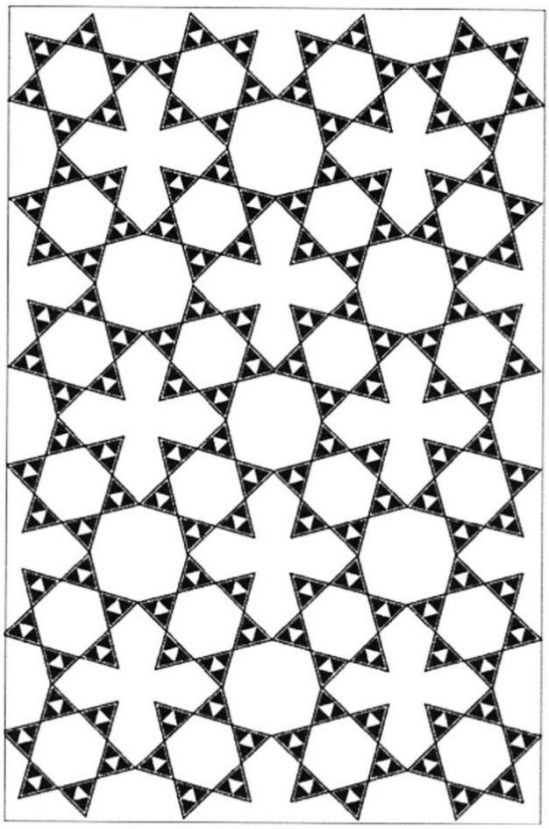
Foto 345: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Foto 346: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri

Çizim 255: Ardistân Cuma Camii
Güney Eyvanında Bulunan Kitâbe (Azizpour'den)

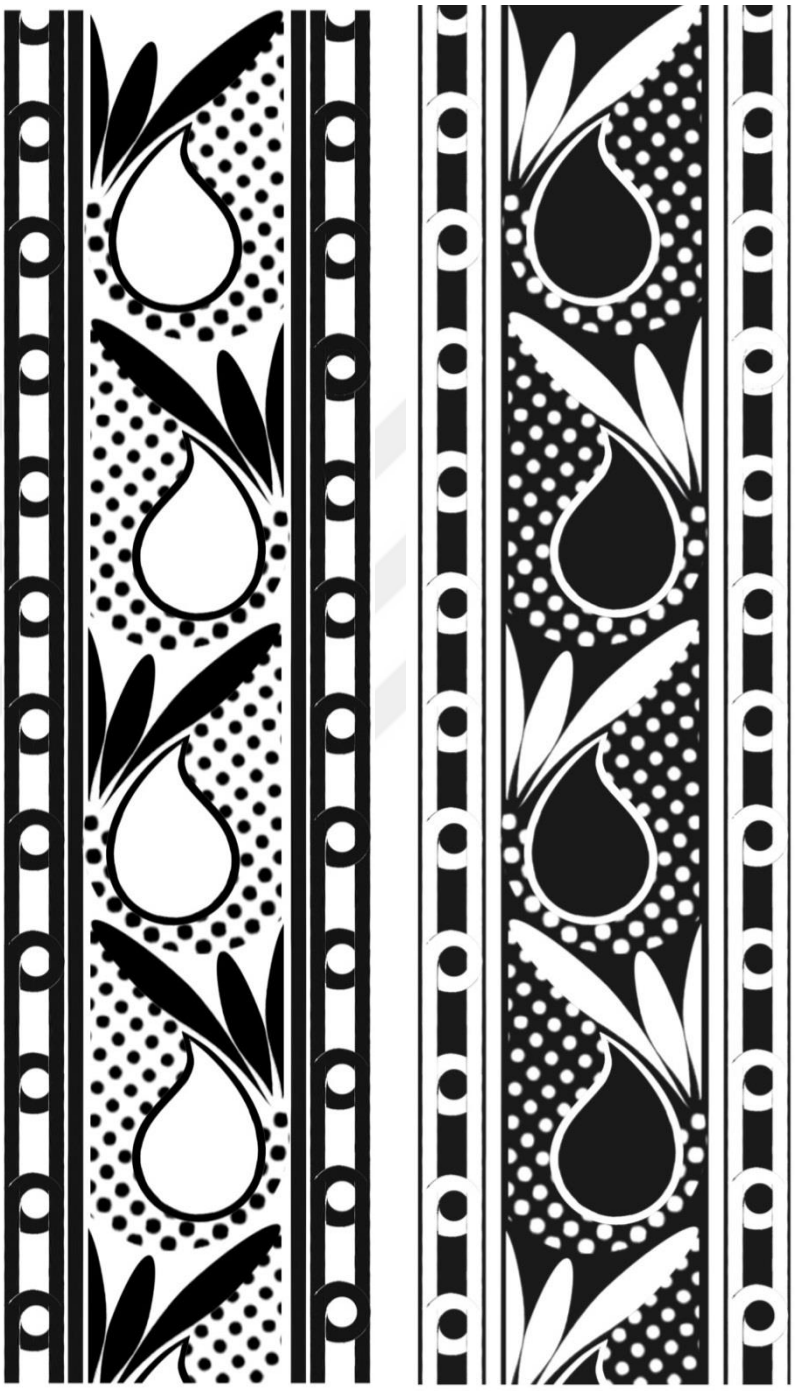
Çizim 256: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanında Bulunan Süslemeler (Azizpour'den)

Foto 347: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Süslemeleri

Foto 348: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı

Çizim 257: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanında
Bulunan Süslemeler

Foto 349: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 350: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri

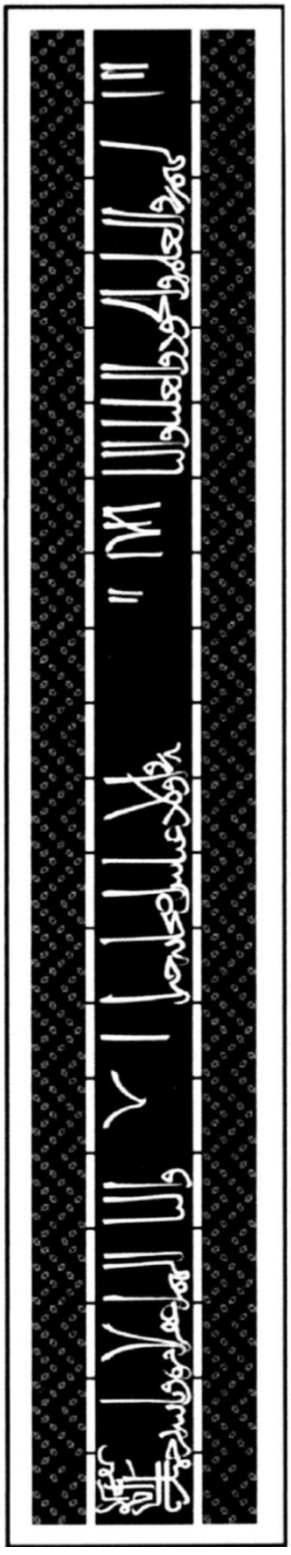
Foto 351: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 352: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri

Foto 353: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanı Kitâbe ve Süslemeleri

Çizim 258: Ardistân Cuma Camii Güney Eyvanında
Bulunan Kitâbe ve Süslemeler (Azizpour'den)

Foto 354: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağı

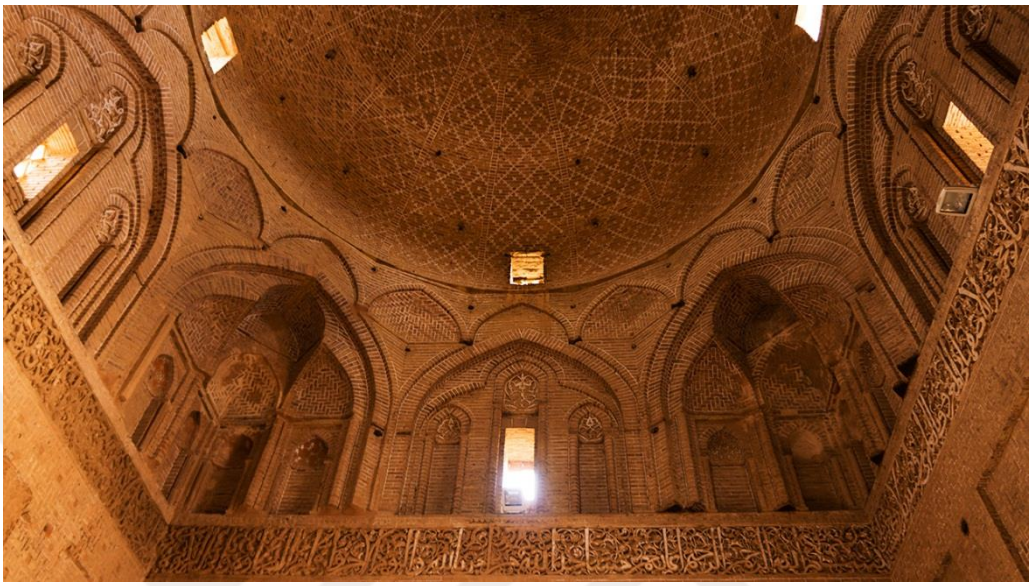

Foto 355: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 356: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntılar

Foto 357: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntı

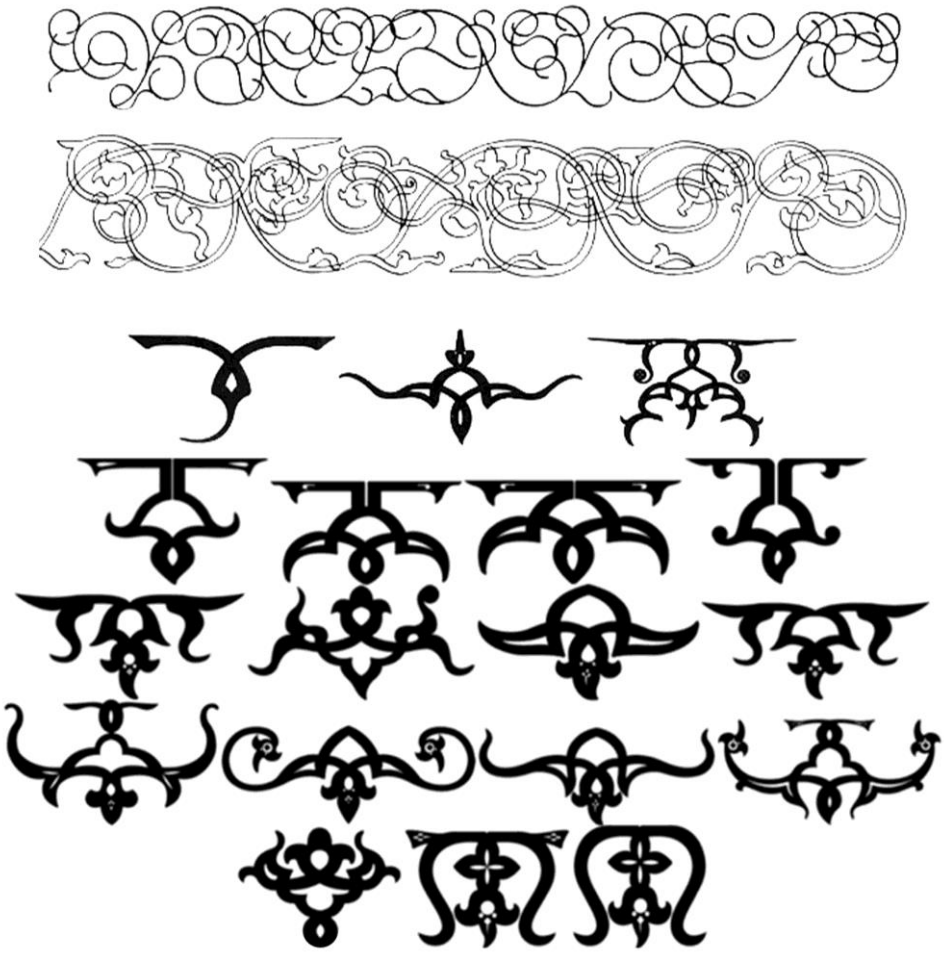
Foto 358: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 359: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntılar

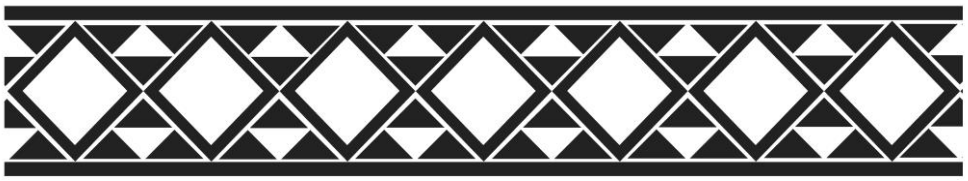
Çizim 259: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağı (Azizpour'den)

Çizim 260: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağı (Azizpour'den)

Foto 360: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağını Kuşatan Süsleme Şeridi

Çizim 261: Ardistân Cuma Camii Yazı Kuşağını Kuşatan Süsleme Şeridi

Foto 361: Ardistân Cuma Camii Trompları ve Ara Yüzeylerdeki Nişler

Foto 362: Ardistân Cuma Camii Trompları
ve Ara Yüzeylerdeki Nişlerin Süslemeleri

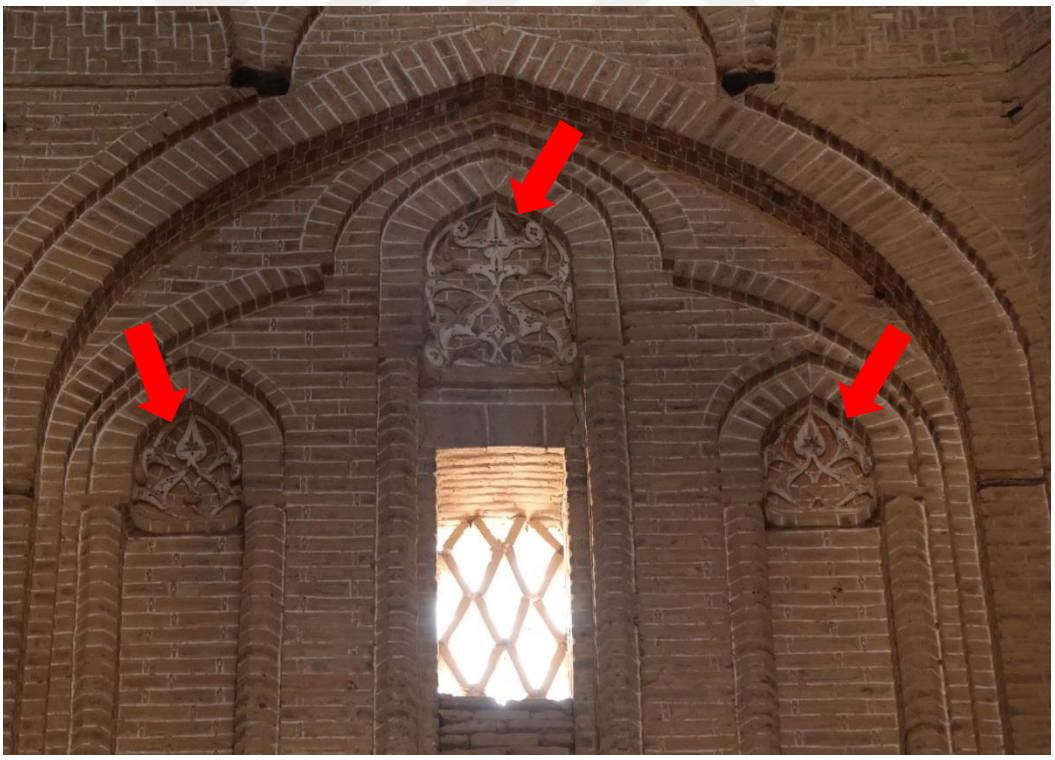
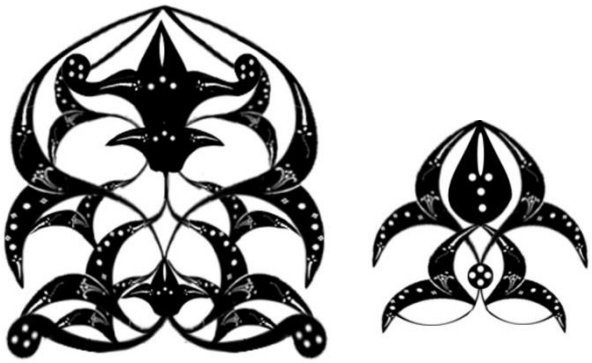

Foto 363: Ardistân Cuma Camii Trompları
ve Ara Yüzeylerdeki Nişlerin Süslemeleri

Çizim 262: Ardistân Cuma Camii Tromplar ve Ara Yüzlerdeki Nişler

Foto 364: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Doğusundaki I. Niş

Foto 365: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki II. Niş

Foto 366: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki III. Niş

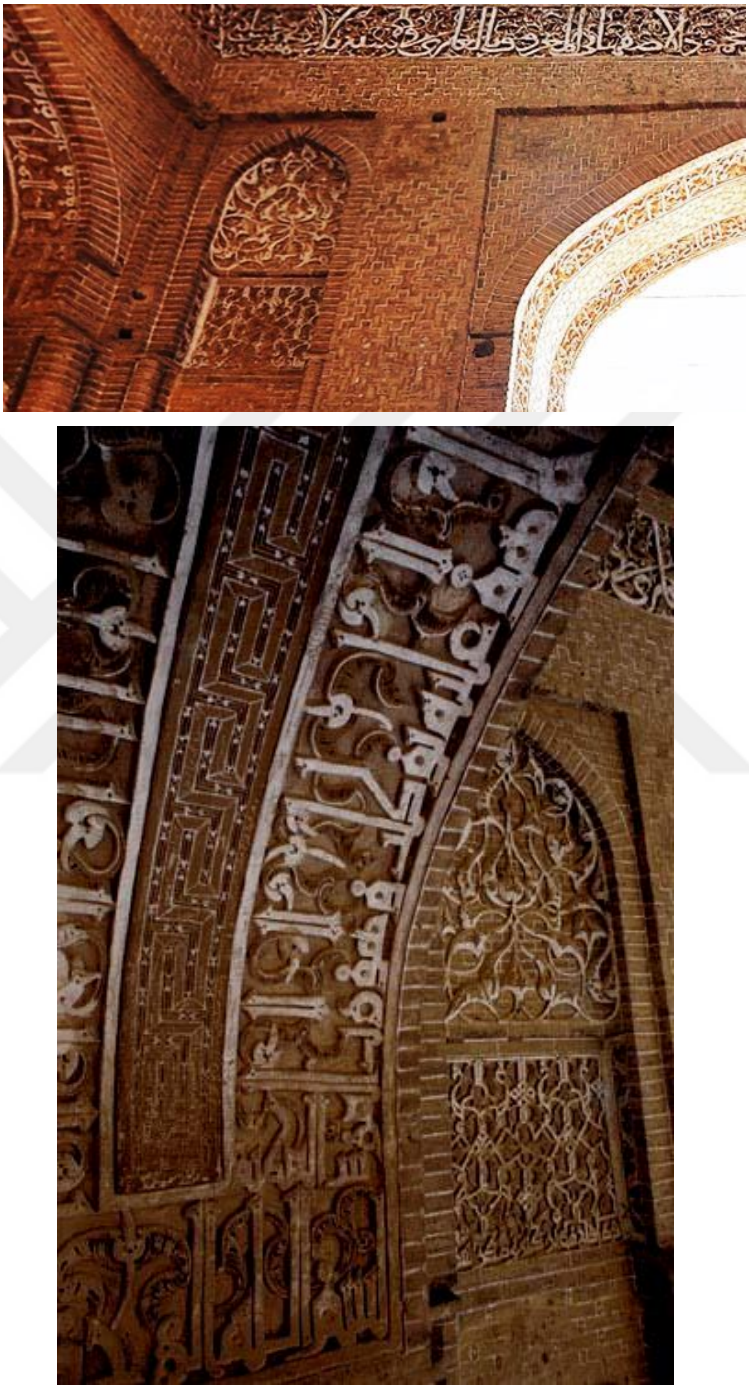
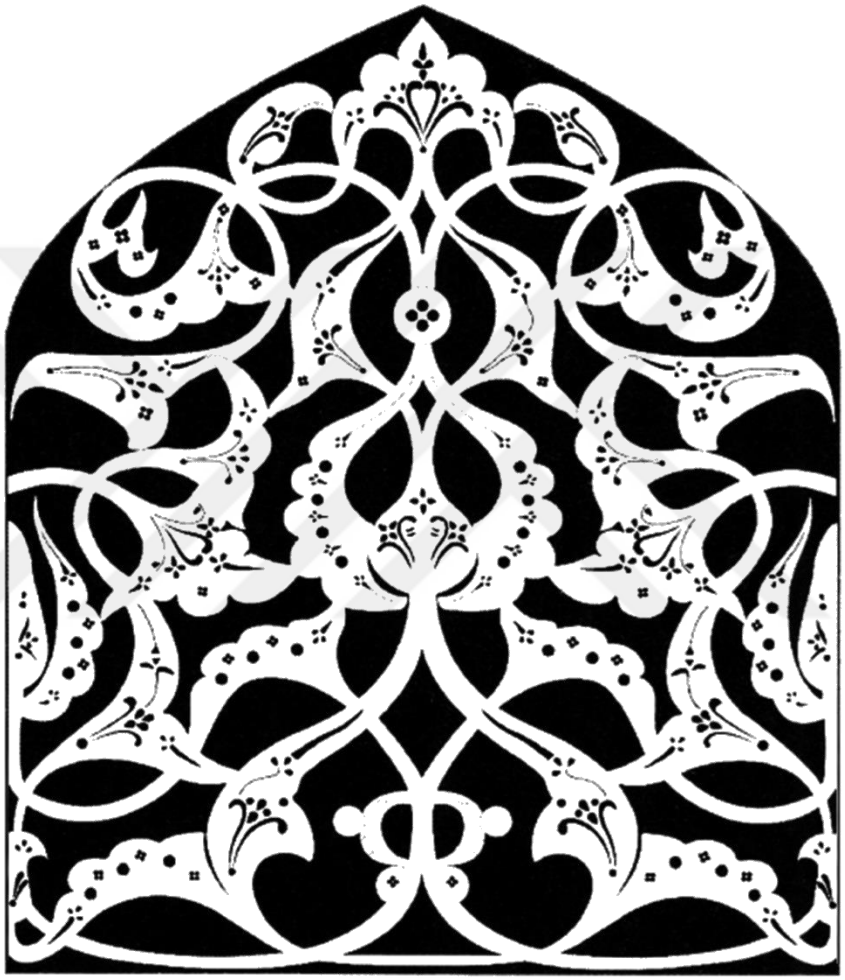

Foto 367: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki IV. Niş

Foto 368: Ardistân Cuma Camii Kubbeli Mekândaki V. Niş

Çizim 263: Ardistân Cuma Camii V. Nişin Süslemeleri (Azizpour'den)

Foto 369: Ardistân Cuma Camii Asıl Mihrabı Batısındaki VI. Niş

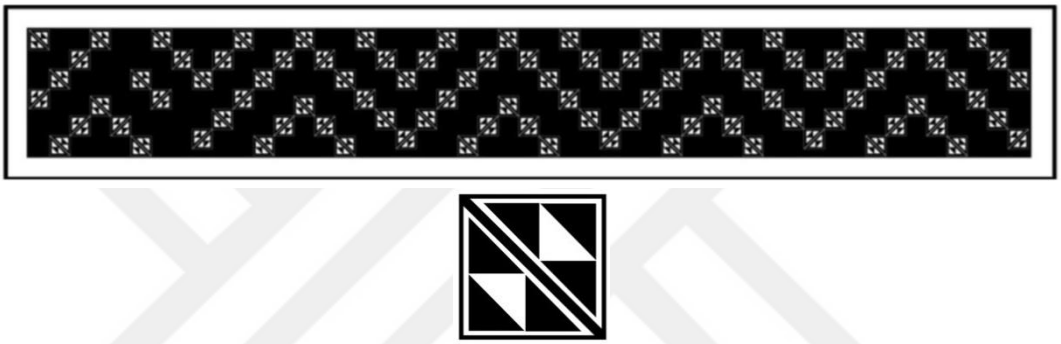
Foto 370: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 264: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 371: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 265: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

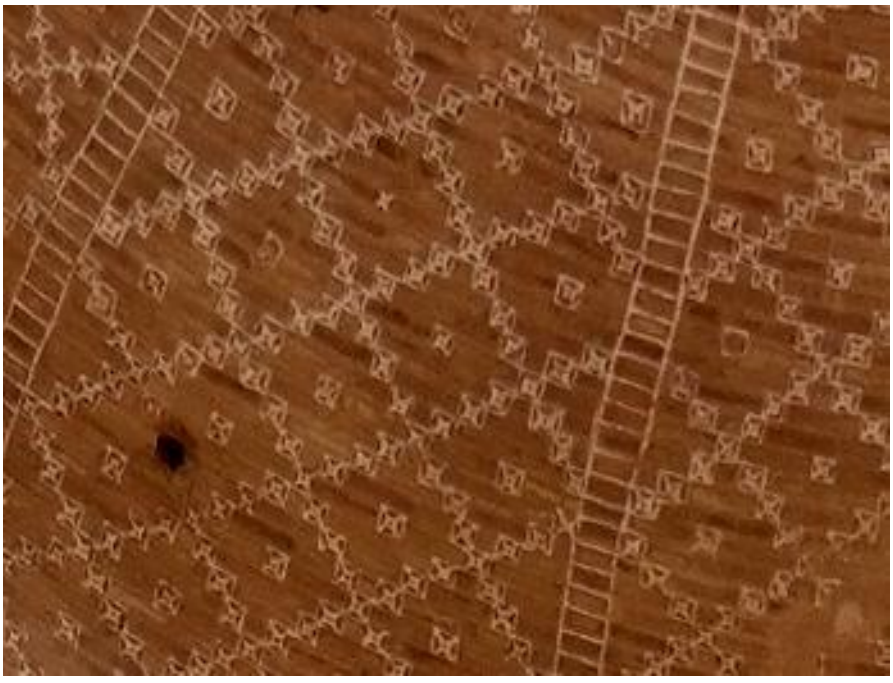
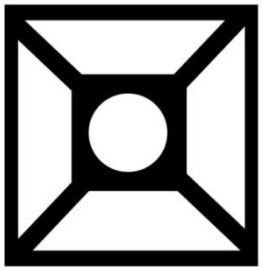

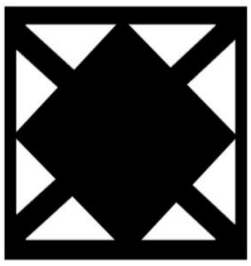
Foto 372: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 266: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 373: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 267: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

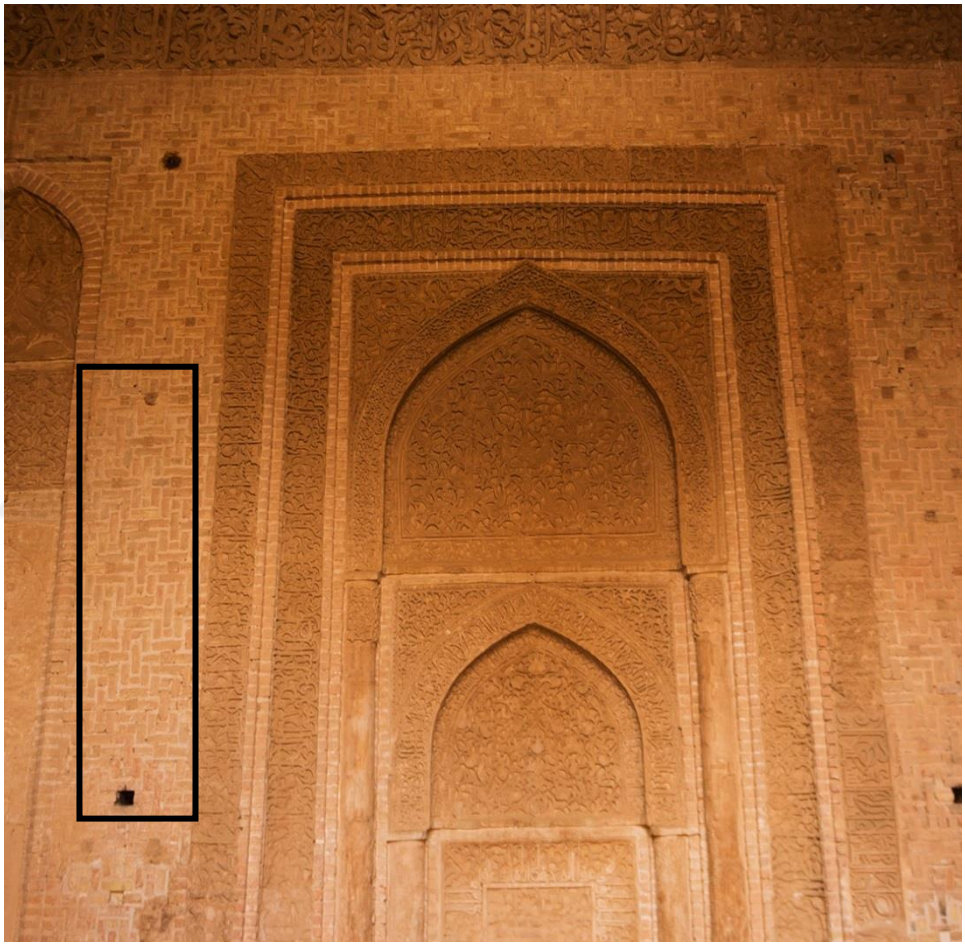

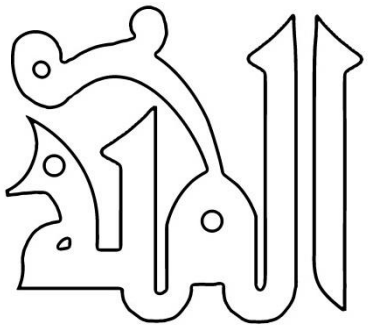
Foto 374: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 375: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 376: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 268: Ardistân Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Foto 377: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Genel Görünümü

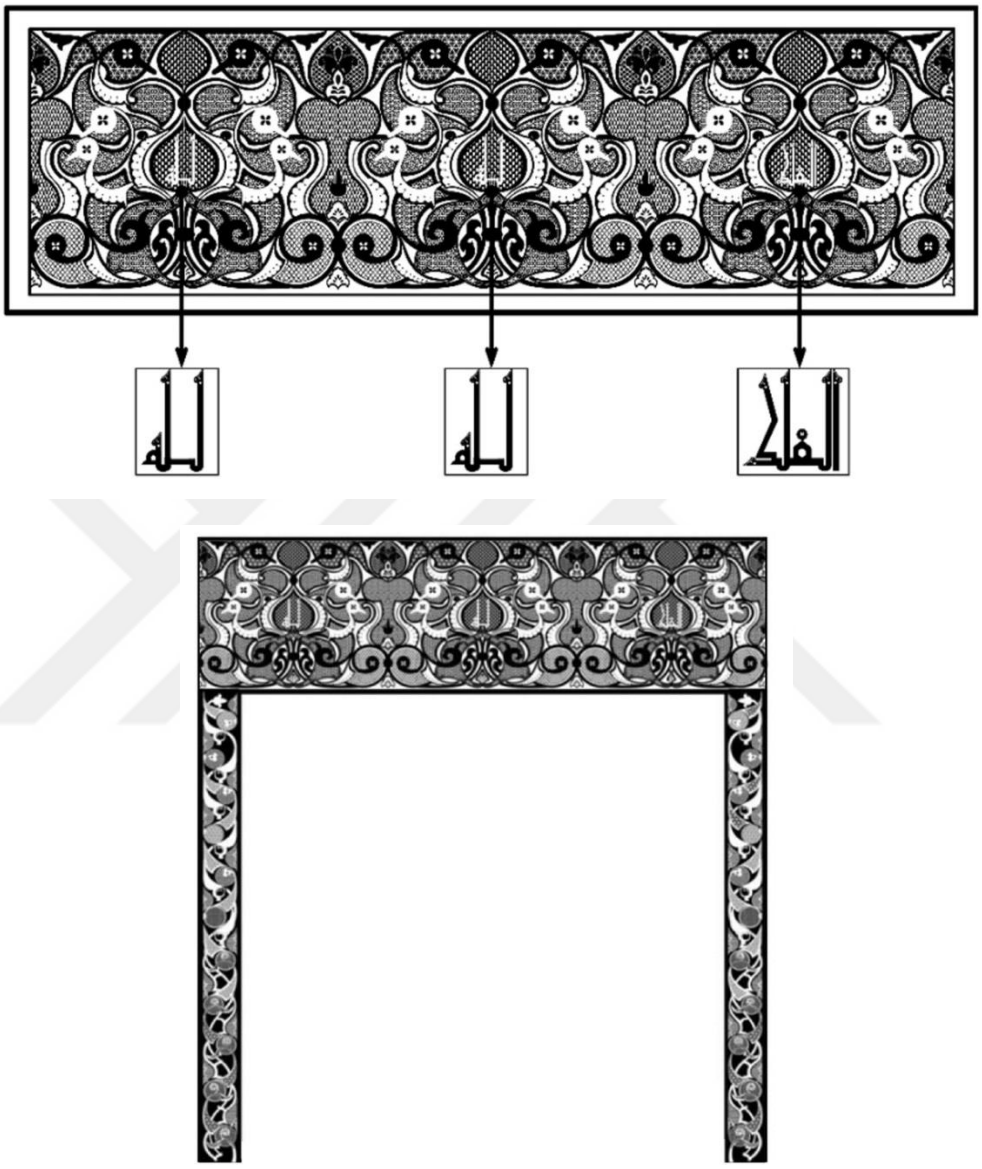
Foto 378: Zevvare Cuma Camii Mihrabından Ayrıntı

Foto 379: Zevvare Cuma Camii Mihrap Tacı

Foto 380: Zevvare Cuma Camii Mihrap Tacı

Çizim 269: Zevvare Cuma Camii

Mihrap Tacı ve Yan Bordürleri (Azizpour'den)

Foto 381: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

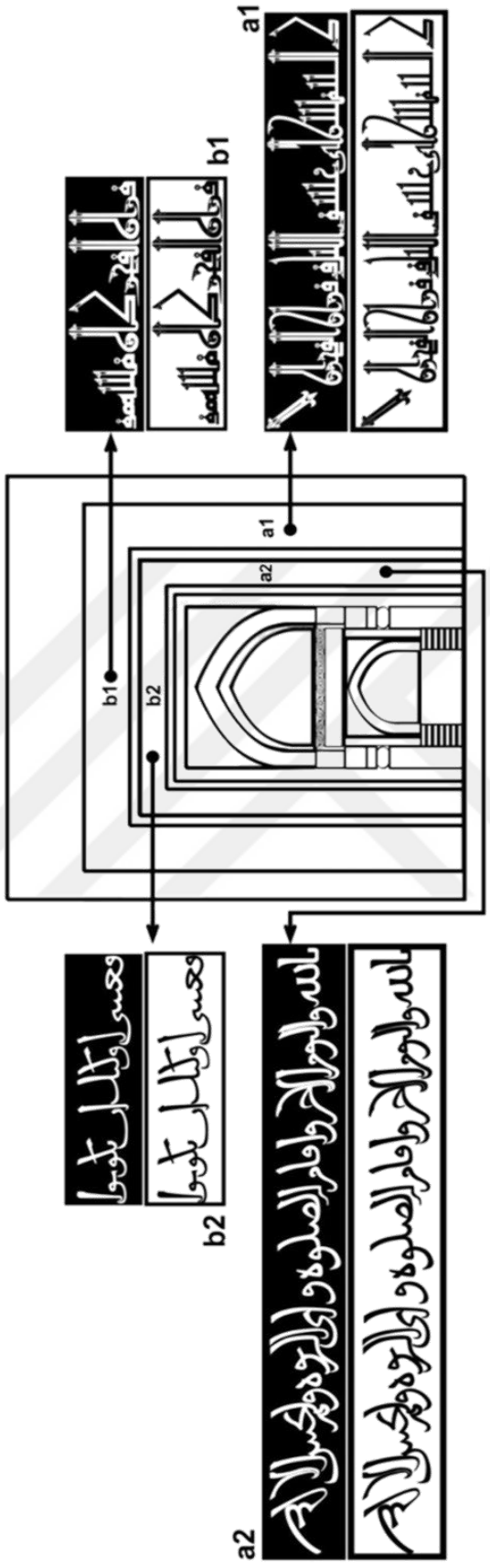
Foto 382: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

Foto 383: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

Foto 384: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Yazı Bordürlerinden Ayrıntı

Çizim 270: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kûfî ve Sülüs Yazı Bordürleri (Azizpour'den)

Çizim 271: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kûfî ve Sülüs Yazı Bordürleri (Azizpour'den)

Çizim 272: Zevvare Cuma Camii Mihrabı

Kûfî Yazı Bordürü (Azizpour'den)

Çizim 273: Zevvare Cuma Camii Mihrabı

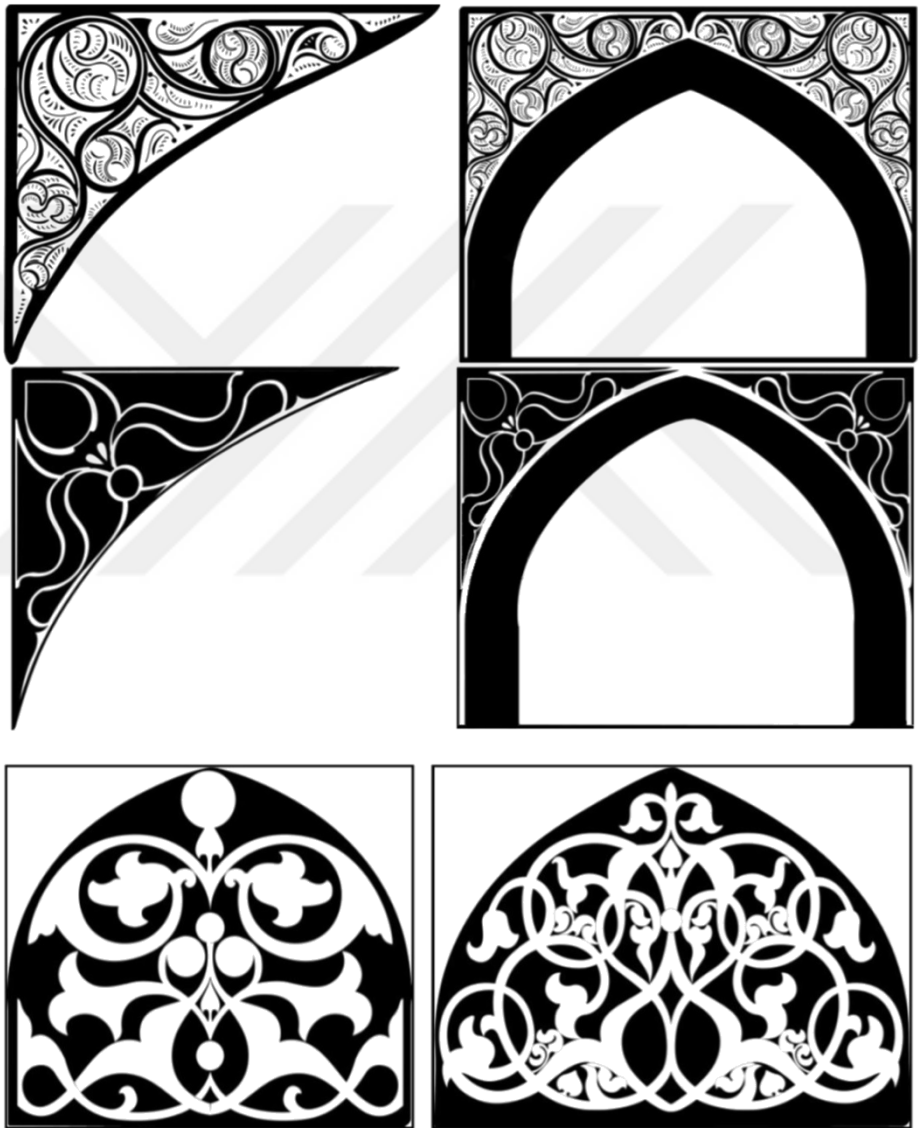
Sülüs Yazı Bordürü (Azizpour'den)

Foto 385: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kavsara, Köşelikleri ve Nişinden Ayrıntı

Foto 386: Zevvare Cuma Camii Mihrap Nişinden Ayrıntı

Çizim 274: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Kavsara, Köşelikleri ve Nişindeki Süslemeler (Azizpour'den)

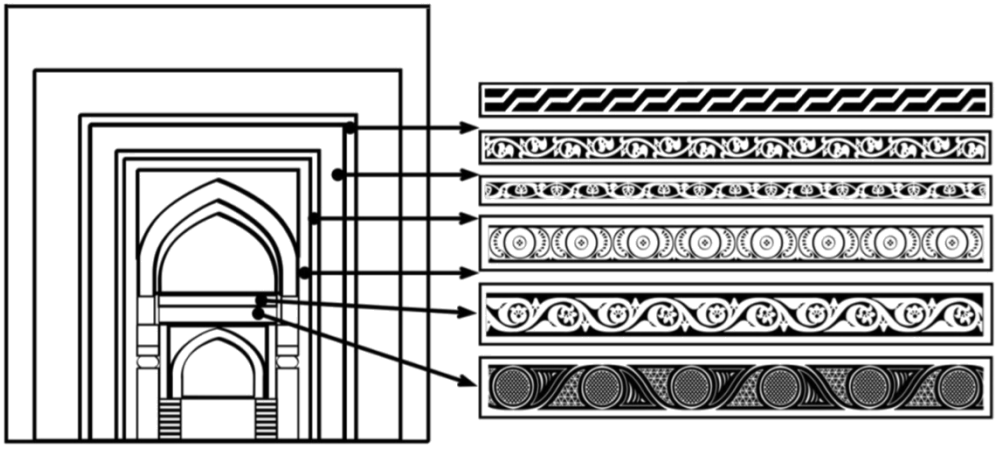
Çizim 275: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Süslemeleri (Azizpour'den)

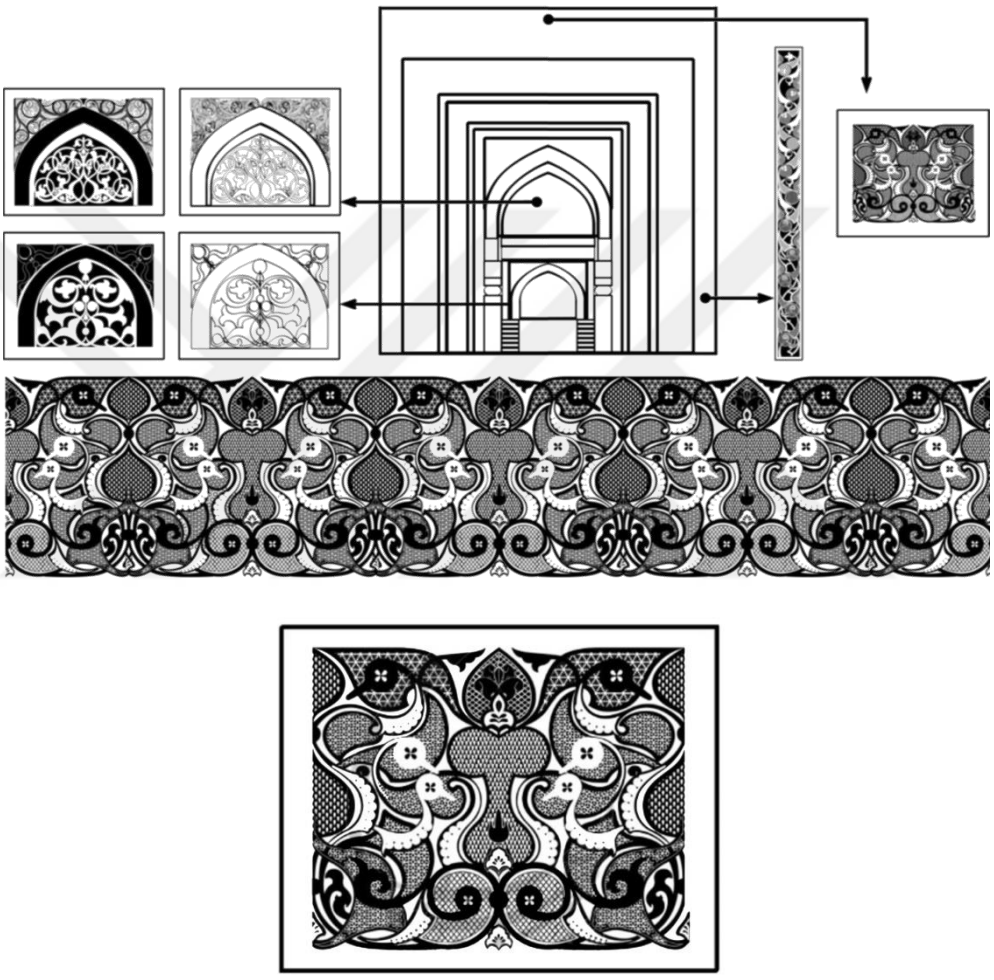
Çizim 276: Zevvare Cuma Camii Mihrap Nişindeki Süslemeler (Azizpour'den)

Foto 387: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Süsleme Bordürlerinden Ayrıntılar

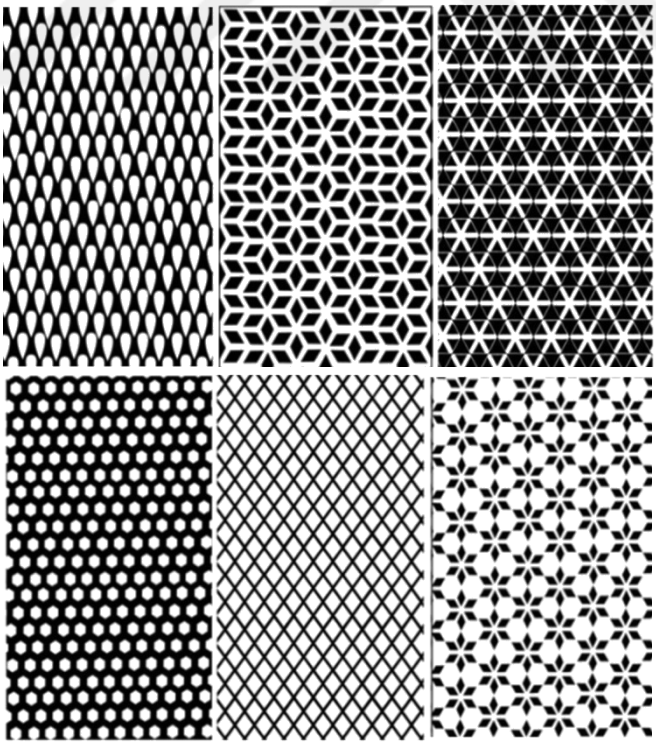
Çizim 277: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Süsleme Bordürleri (Azizpour'den)

Çizim 278: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Süslemeleri (Azizpour'den)

Foto 388: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Ajde-Kâri Bezemeleri

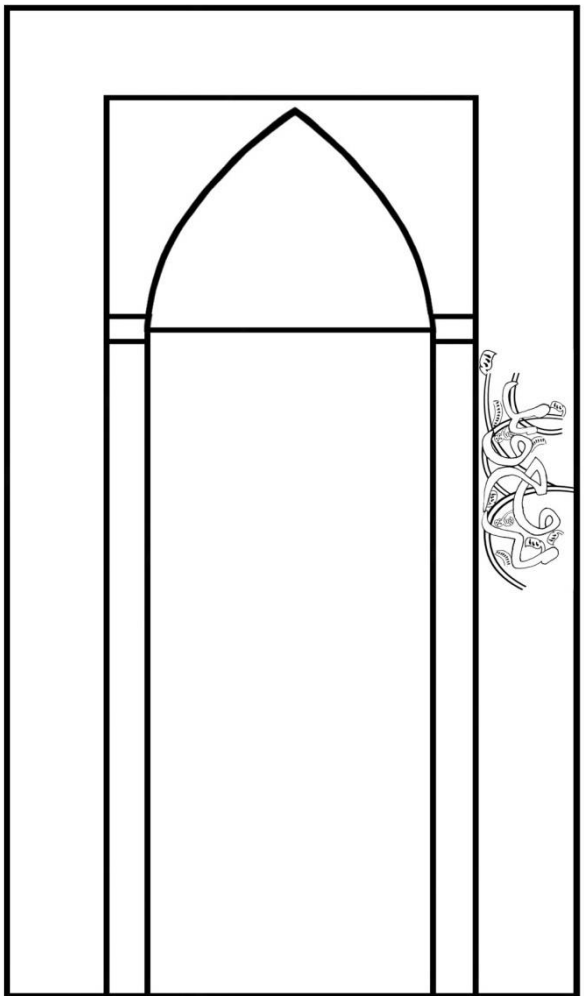
Çizim 279: Zevvare Cuma Camii Mihrabı Ajde-Kâri Süslemeleri (Azizpour'den)

Foto 389: Zevvare Cuma Camii II. Mihrabı Kalan Süslemeleri

Foto 390: Zevvare Cuma Camii II. Mihrabı Kalan Süslemeleri

Çizim 280: Zevvare Cuma Camii II. Mihrabından Kalan Süslemeler

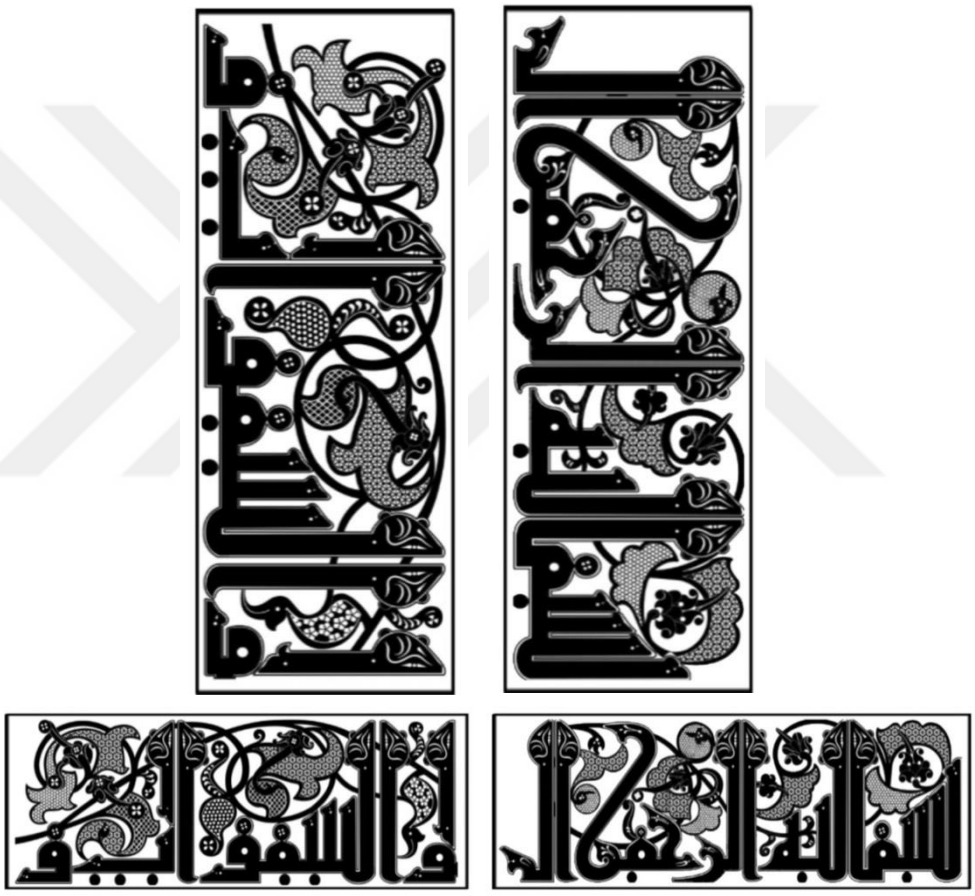
Çizim 281: Zevvare Cuma Camii II. Mihrabından Kalan Süslemeler

Foto 391: Zevvare Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntı

Foto 392: Zevvare Cuma Camii Yazı Kuşağından Ayrıntılar

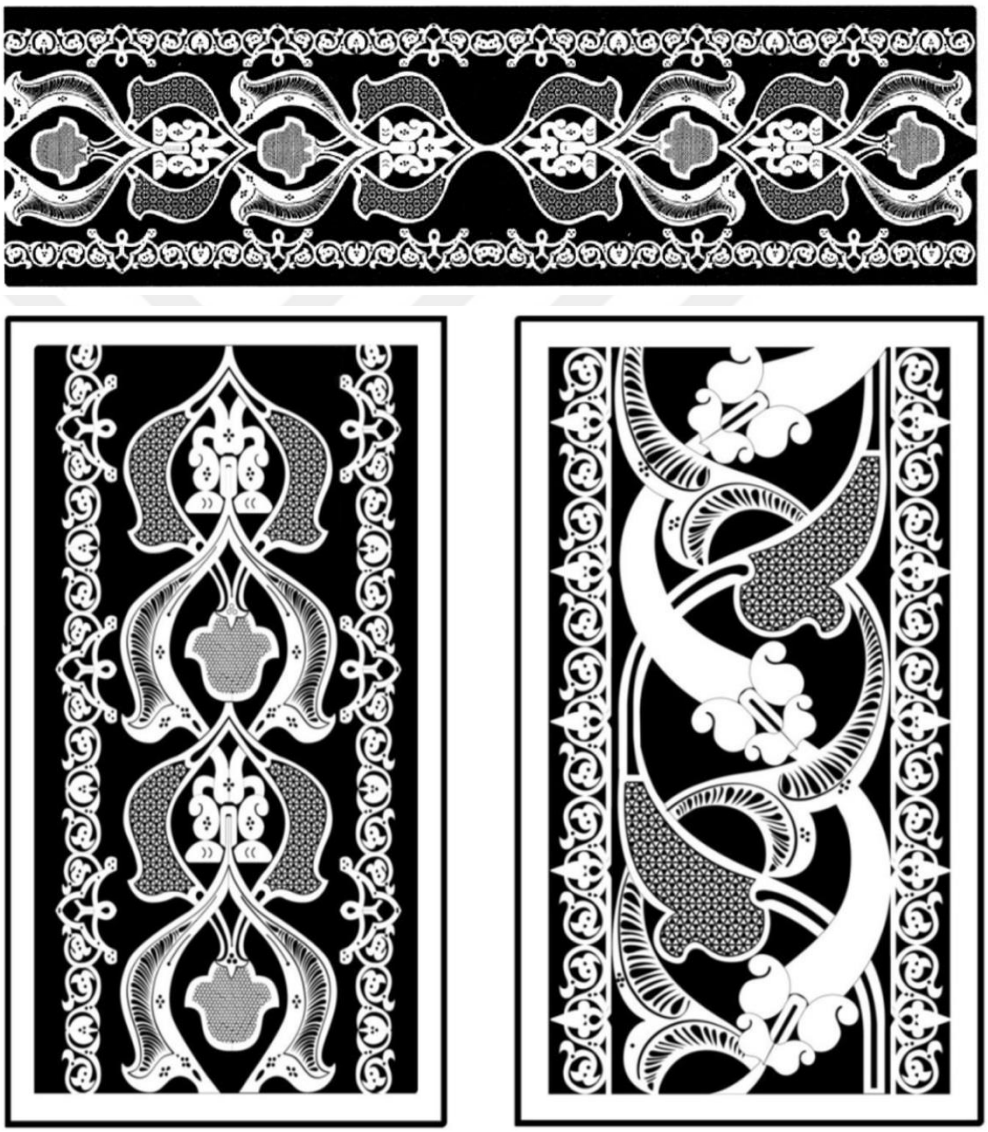
Çizim 282: Zevvare Cuma Camii Yazı Kuşağı (Azizpour'den)

Foto 393: Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvandaki Kemer Süslemeleri

Foto 394: Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvanı
Sol Tarafındaki Kemer Süslemeleri

Çizim 283: Zevvare Cuma Camii Doğu
Eyvandaki Kemer Süslemeleri (Azizpour'den)

Foto 395: Zevvare Cuma Camii Doğu
Eyvanı Sonundaki Kemer Süslemeleri

Foto 396: Zevvare Cuma Camii
Doğu Eyvanı Sonundaki Kemer Süslemeleri

Foto 397: Zevvare Cuma Camii Doğu Eyvanı
Sonundaki Kemer Süslemeleri

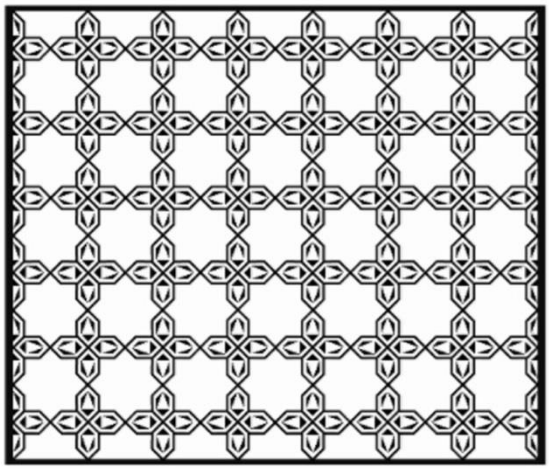

Çizim 284: Zevvare Cuma Camii Doğu
Eyvanı Sonundaki Kemer Süslemeleri (Azizpour'den)

Foto 398: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

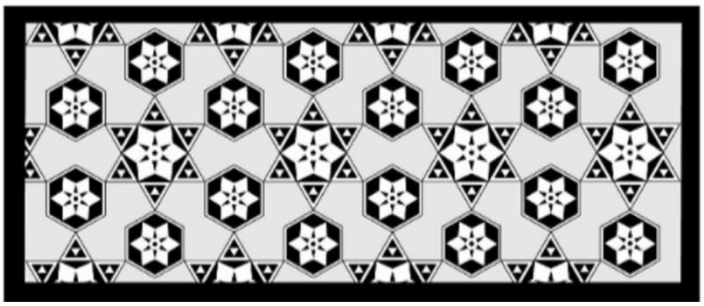

Çizim 285: Zevvare Cuma Camii
Alçı Derz Süslemeleri (Azizpour'den)

Foto 399: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 286: Zevvare Cuma Camii
Alçı Derz Süslemeleri (Azizpour'den)

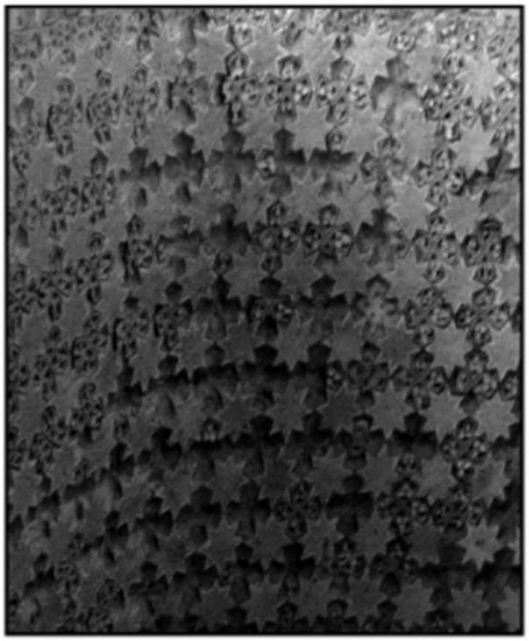
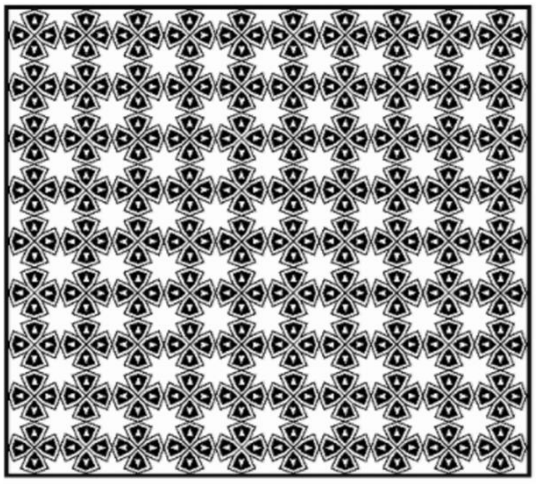

Foto 400: Zevvare Cuma Camii Alçı Derz Süslemeleri

Çizim 287: Zevvare Cuma Camii
Alçı Derz Süslemeleri (Azizpour'den)

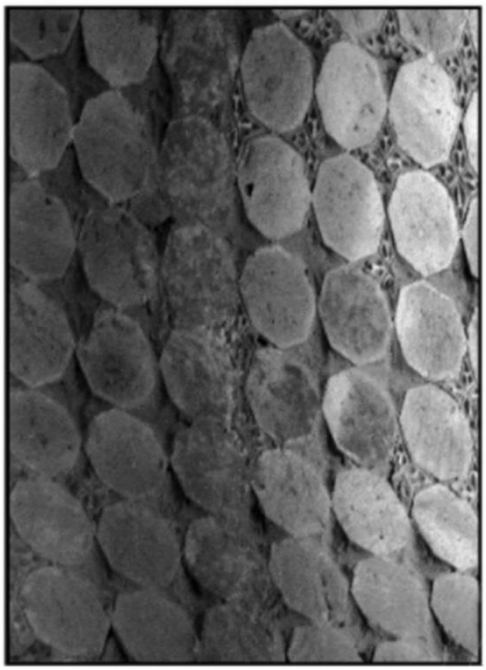
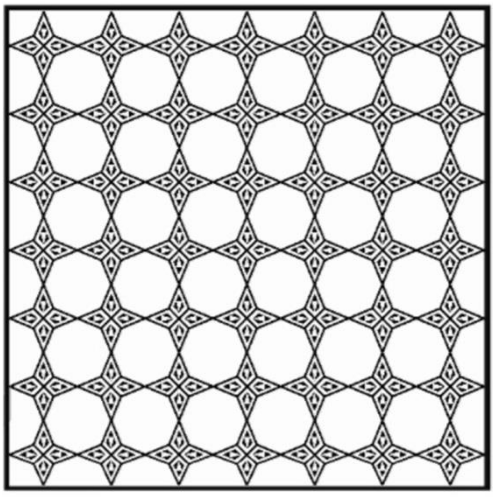
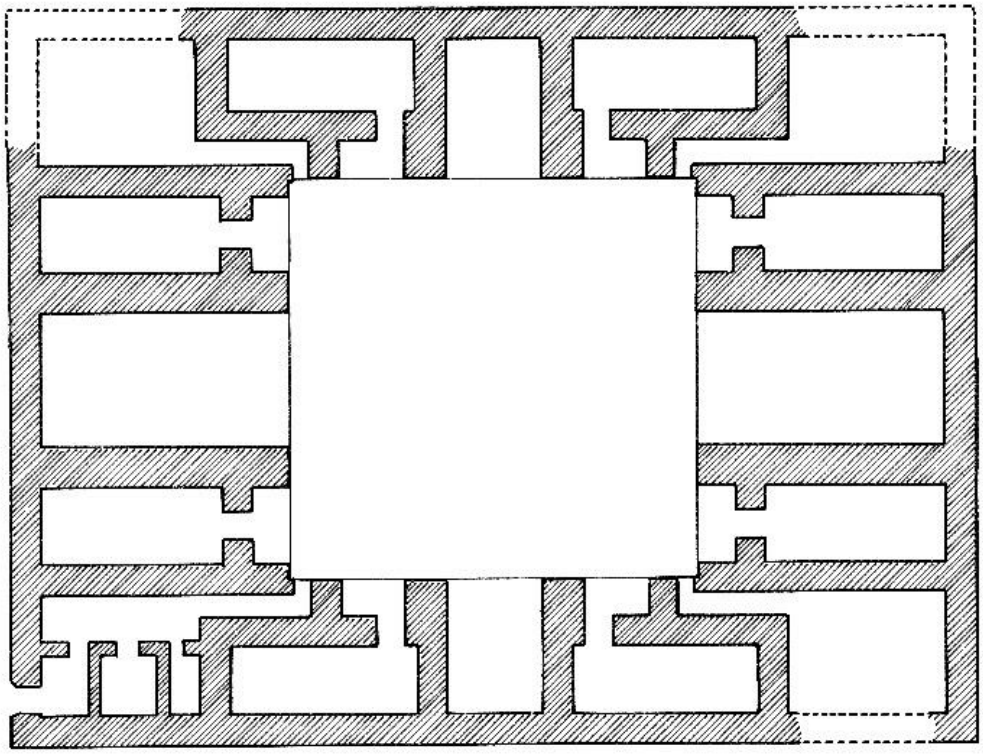

Foto 401: Zevvare Cuma Camii
Alçı Derz Süslemeleri

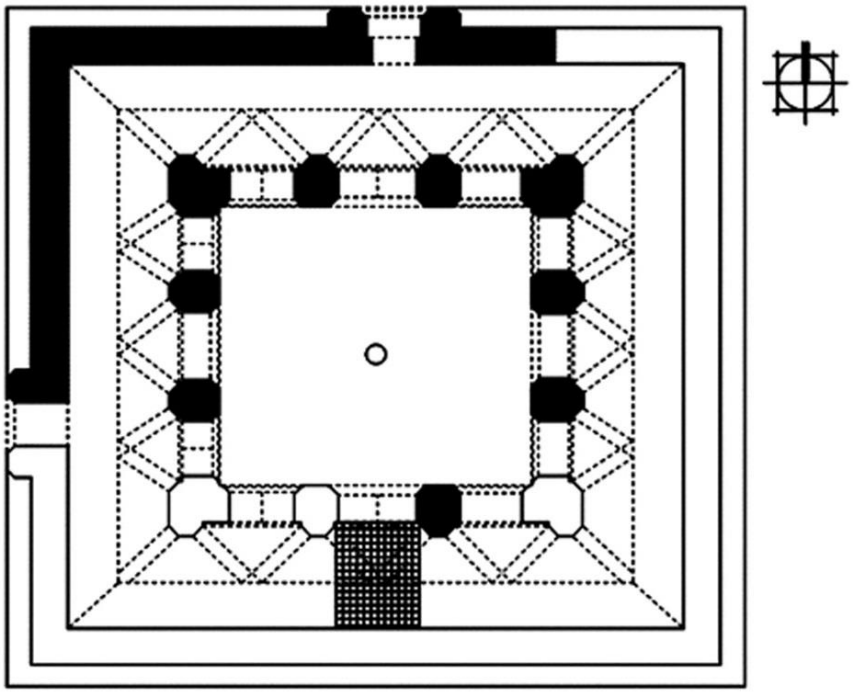
Çizim 288: Zevvare Cuma Camii
Alçı Derz Süslemeleri (Azizpour'den)

I- Plan *

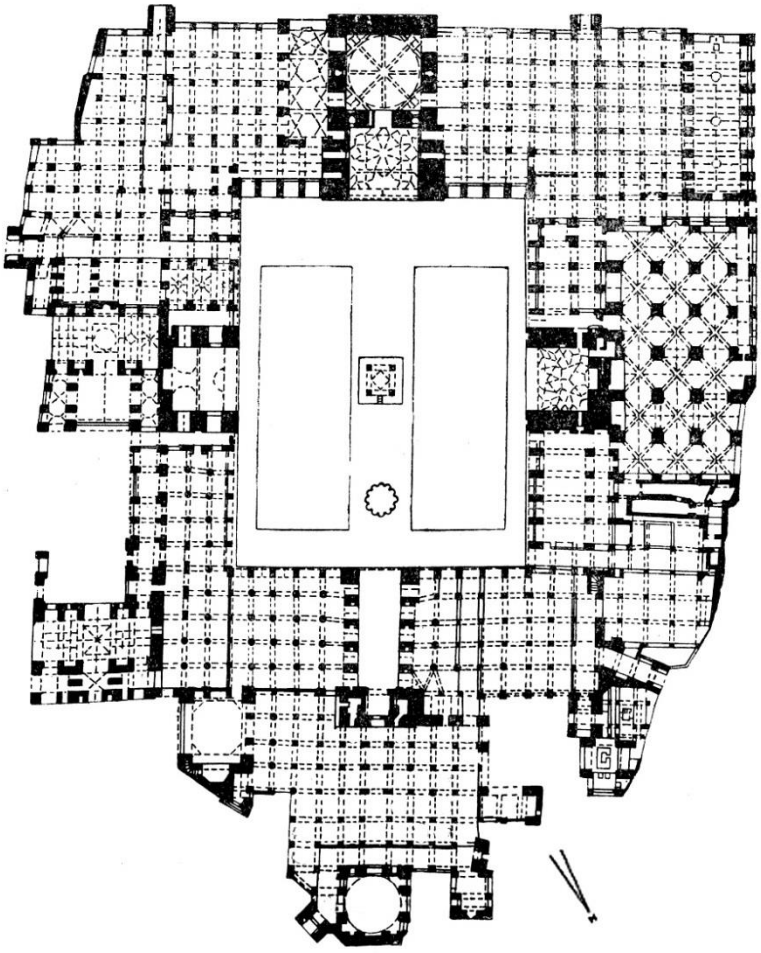

Plan 1: Rey Selçuklu Camiinin Planı

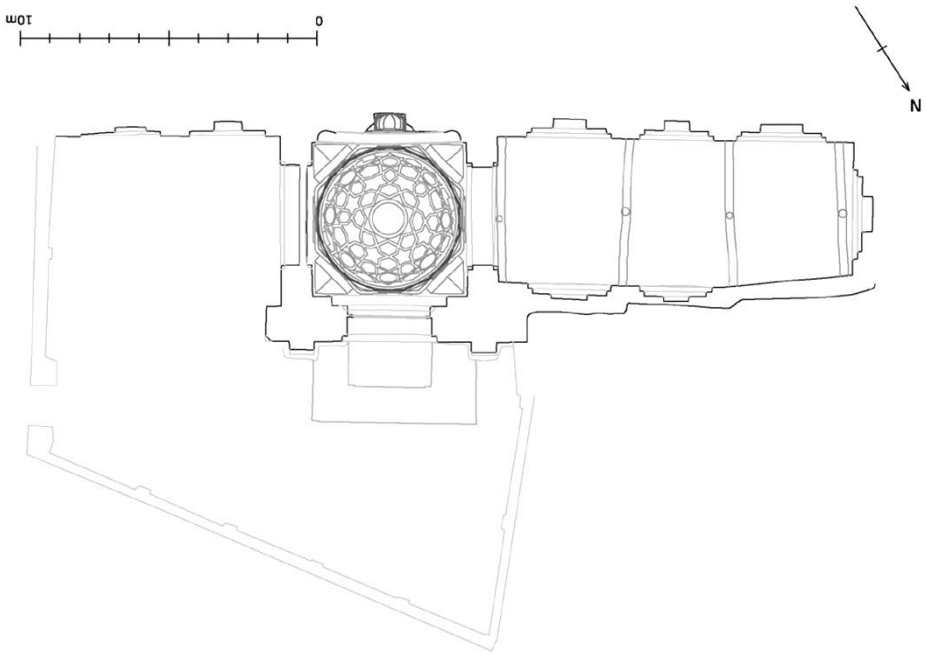
* Bütün planların kaynağı İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivi'dir.

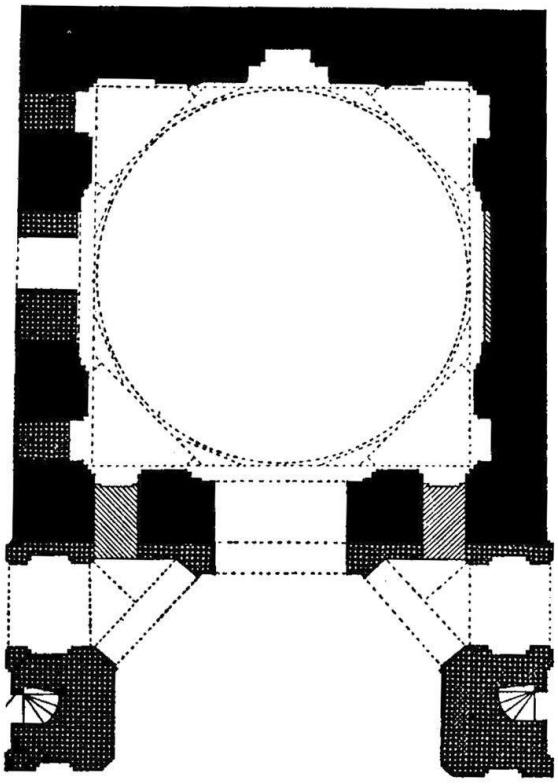
Plan 2: Espiye Mezgit Mescidinin Planı

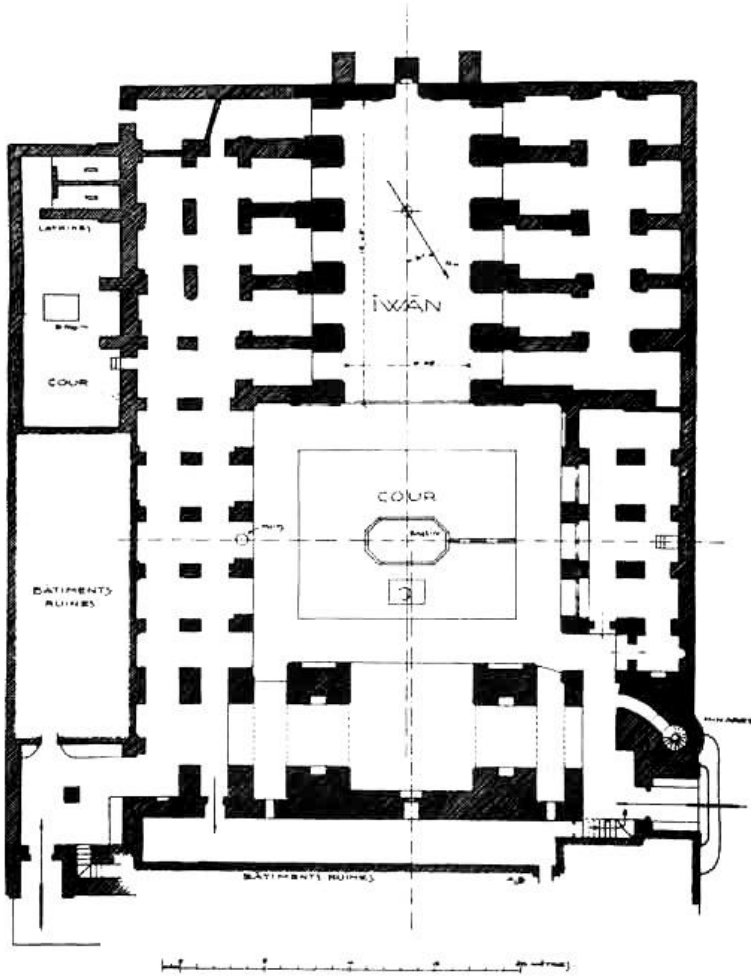
Plan 3: İsfahan Mescid-i Cumasının Planı

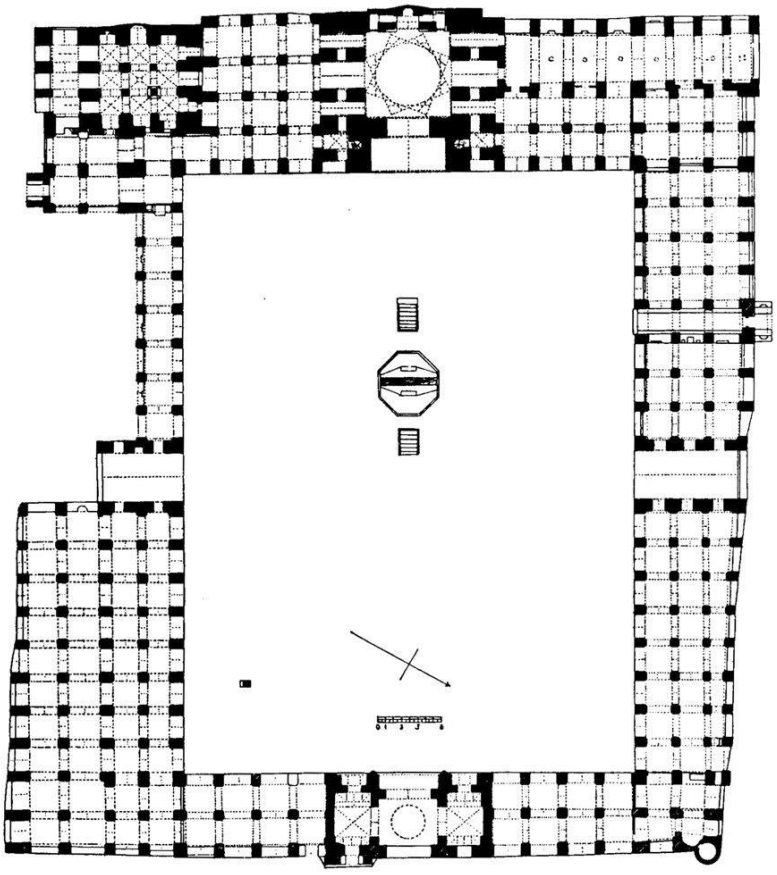
Plan 4: Korveh Cuma Camiinin Planı

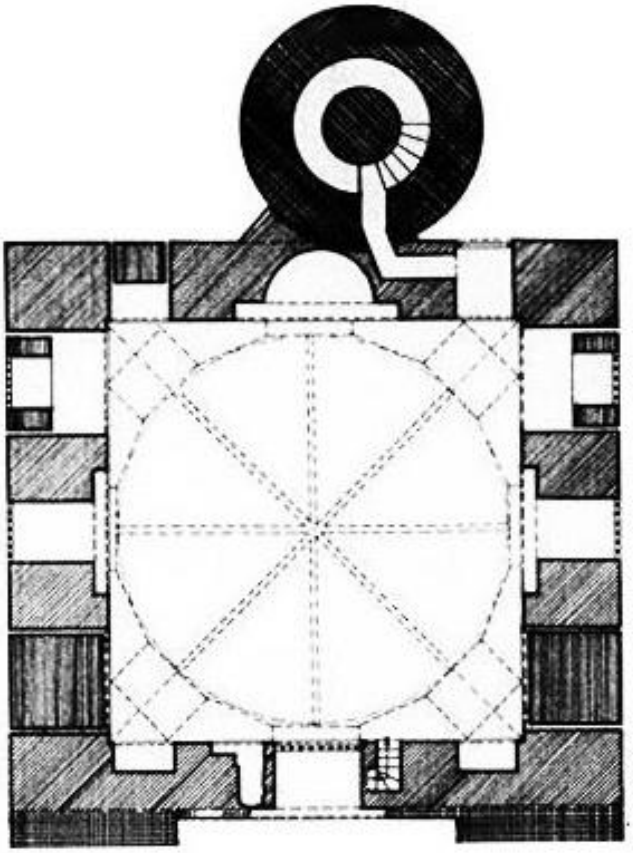
Plan 5: Kazvin Mescid-i Haydariyenin Planı

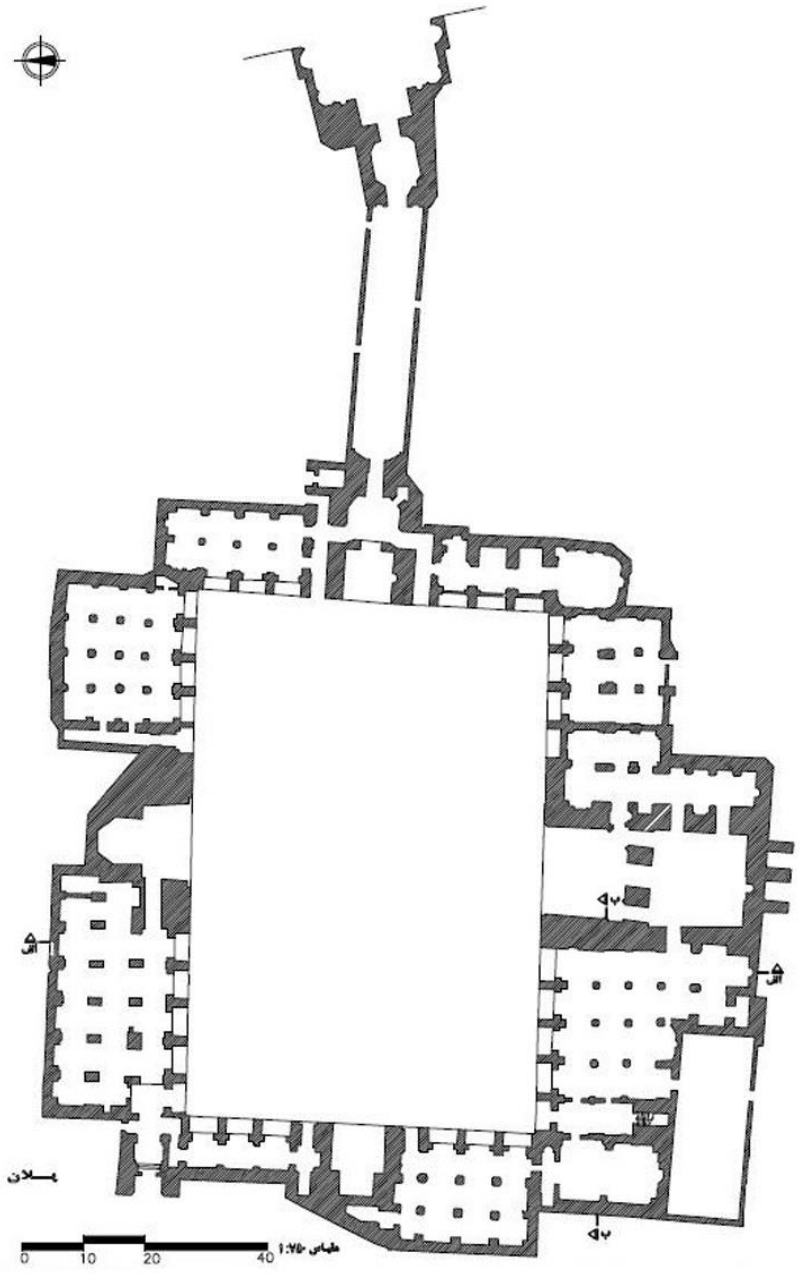
Plan 6: Neyriz Cuma Camiinin Planı

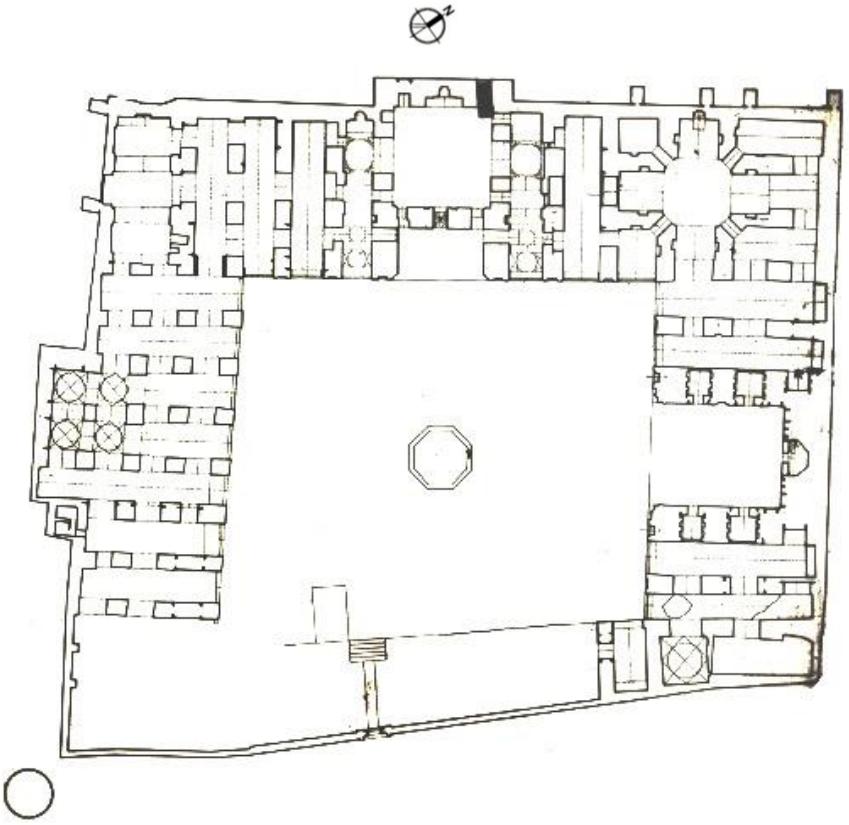
Plan 7: Kirman Mescid-i Melik'in Planı

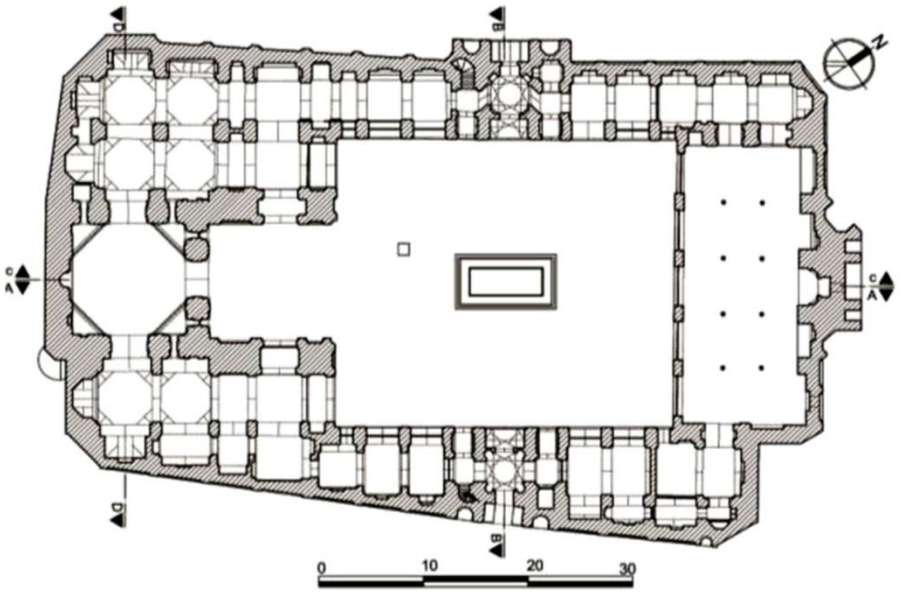
Plan 8: Barsiyan Cuma Camiinin Planı

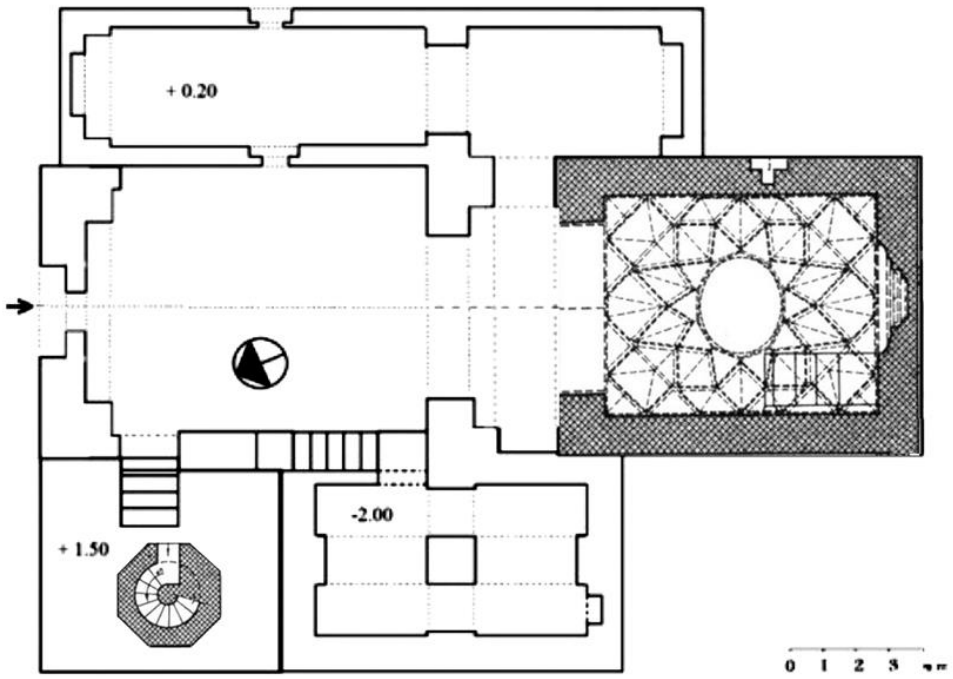
Plan 9: Kazvin Cuma Camiinin Planı

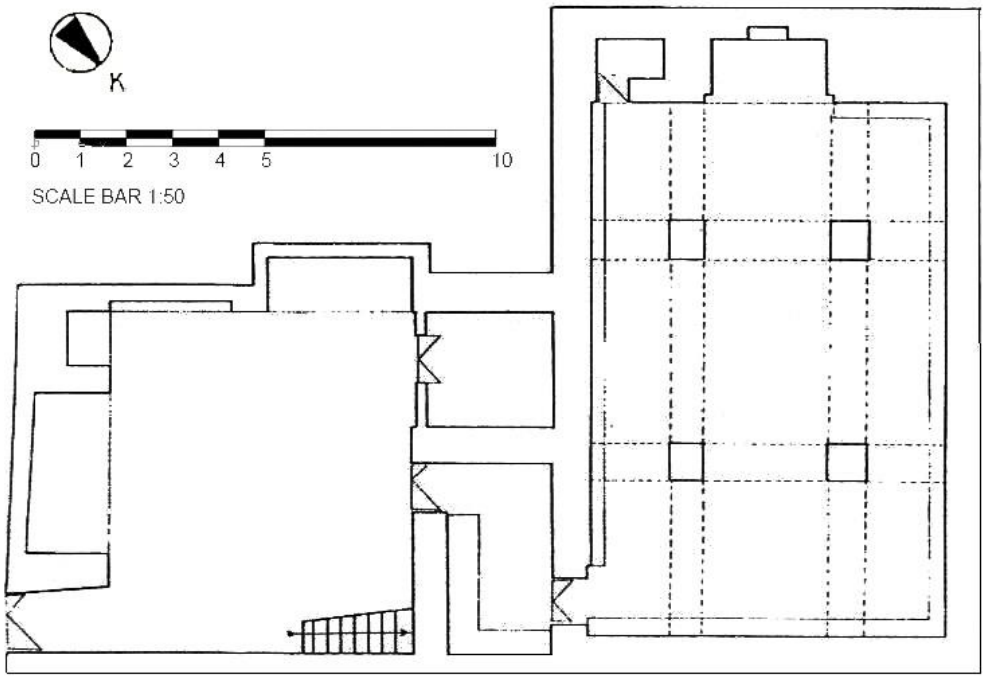
Plan 10: Save Cuma Camiinin Planı

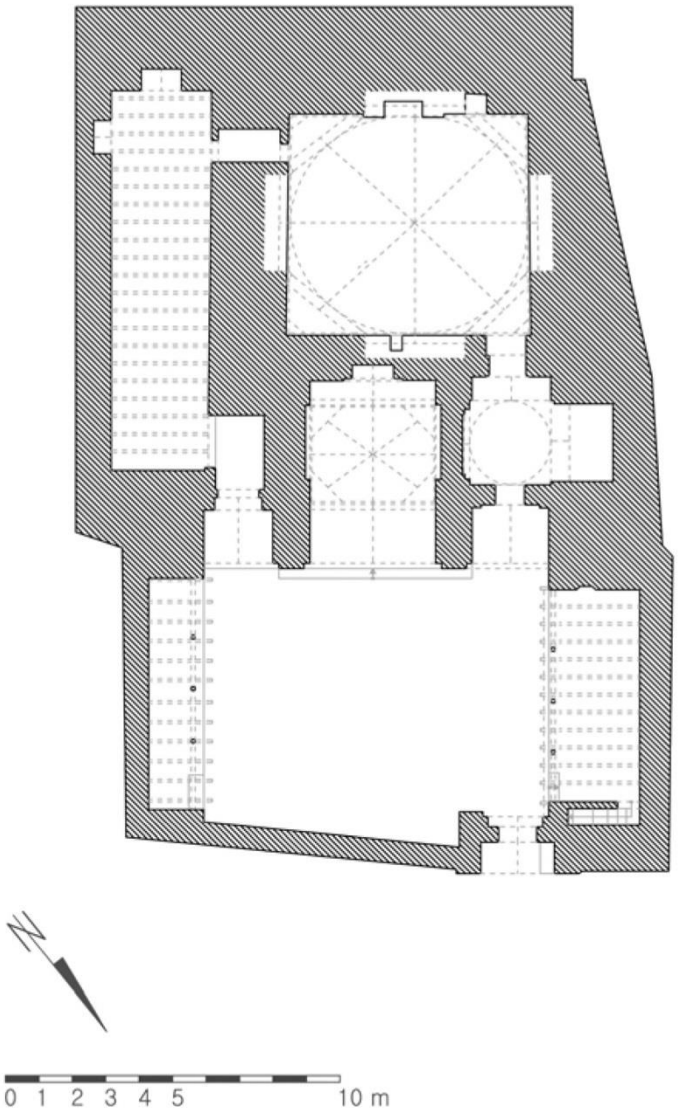
Plan 11: Gülpayegan Cuma Camiinin Planı

Plan 12: Sin Cuma Camiinin Planı

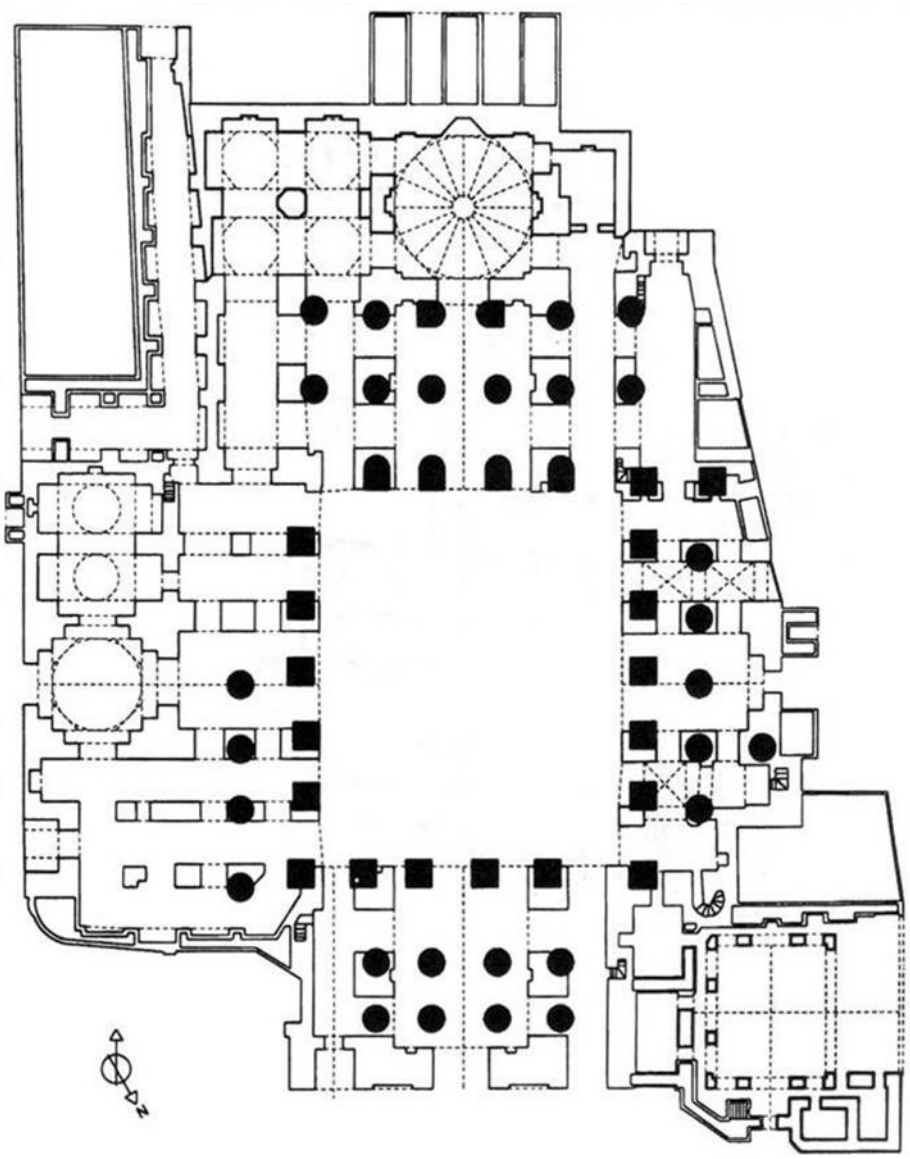

Plan 13: Şah Ebu'l-Kâsım Camiinin Planı

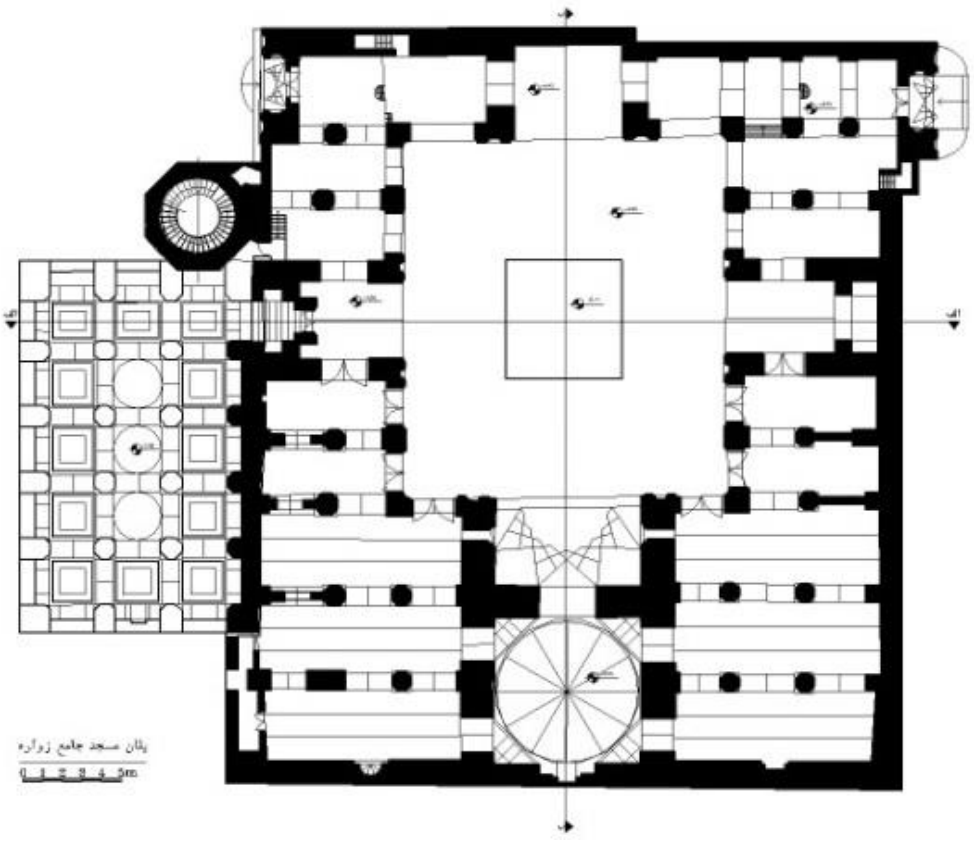

Plan 14: Sengân Mescid-i Kümbetin Planı

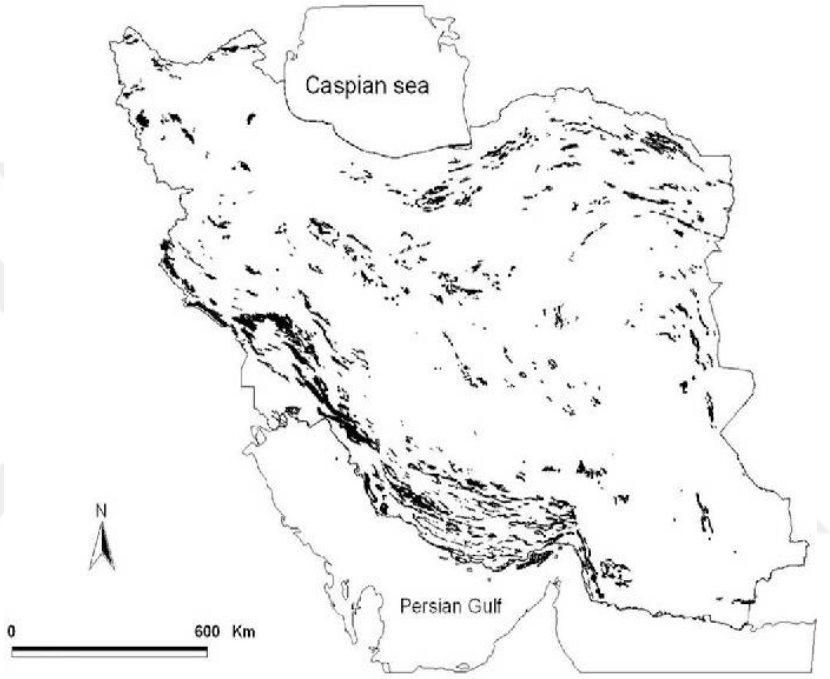
(Kaynak: Korn, Lorenz, Der Masğid-i Gunbad in Sangān-i Pā'īn (Ḫurāsān/Iran): Architektur, Baudekor und Inschriften, in: Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie 2, Wiesbaden, 2010, s. 97.)

Plan 15: Ardistân Cuma Camiinin Planı

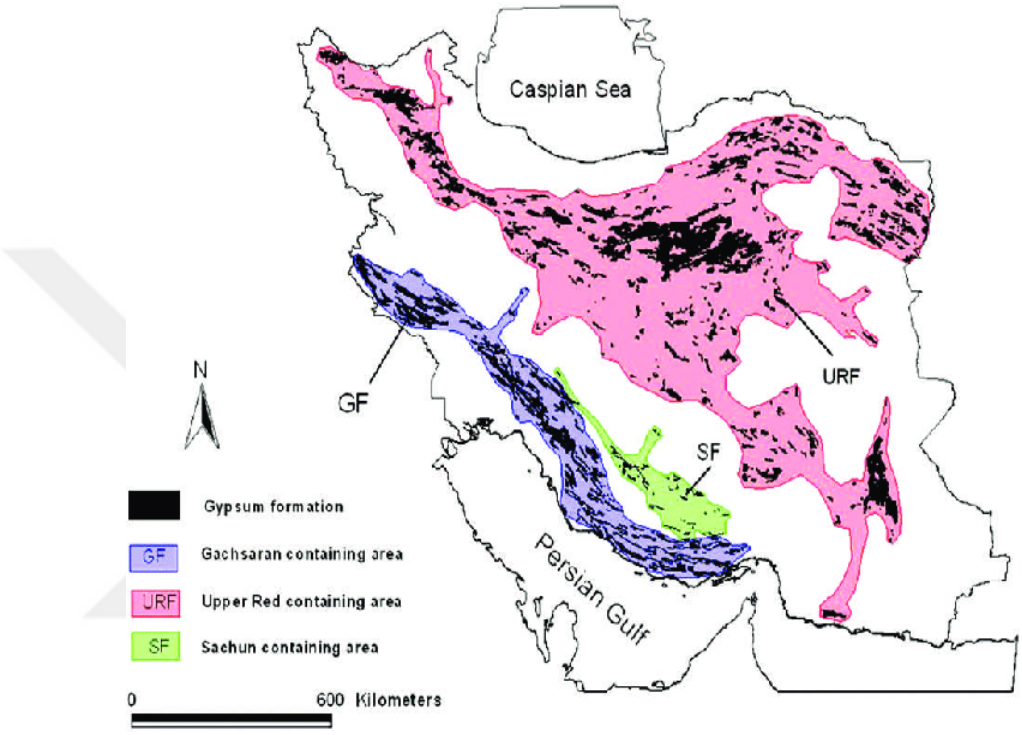

Plan 16: Zevvare Mescid-i Cumasının Planı

Harita 1: İranın Alçı Taşı Kaynaklarının Dağılım Harıtası *

* E. Raeisi, vd., "Hydrogeology of gypsum formations in Iran", *Journal of Cave and Karst Studies*, Vol. 75, No. 1, s. 71.

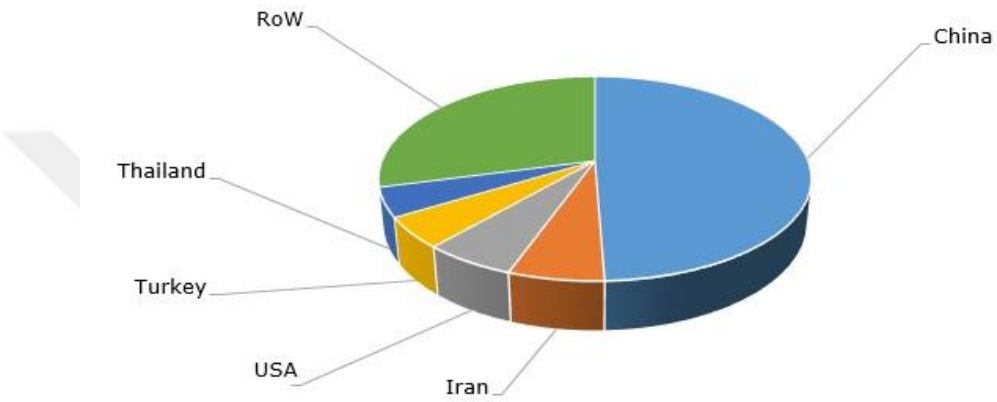
Harita 2: İranın Alçı Taşı Kaynaklarının Dağılım Harıtası *

(Kaynak: Raeisi, E., Zare, M., Aghdam, J.A.,

"Hydrogeology of gypsum formations in Iran",

Journal of Cave and Karst Studies, v. 75, no. 1, p. 69.)

* E. Raeisi, vd., "Hydrogeology of gypsum formations in Iran", s. 69.

Grafik 1: Dünyada Ülkelere Göre Alçı Üretim Miktarları *

*https://mcgroup.co.uk/news/20180727/monopolization-may-pose-threat-to-global-gypsum-industry.html, (09.01.2019).

Foto 401: Alçının Üretim Aşamaları

Foto 402: İran Fabrikalarında Üretilen Alçı Tozu

Foto 403: Alçı Harcının Yapılış Aşamaları

Foto 404: İran'da Günümüzde Alçı

Sanatında Kullanılan Melzemeler

Foto 405: İran'da Günümüzde

Yapımı Devam Eden Alçı Sanatı

ÖZGEÇMİŞ

Kamran SOKHANPARDAZ 01.08.1982 tarihinde İranın Darab şehrin'de doğdu. Darab Devlet Lisesi'ni bitirdikten sonra 2005 yılında Hamedan Bu-Ali Sina Üniversitesinde, Sanat ve Mimarlık fakültesinde, Arkeoloji bölümünde ikincilik derecesi ile lisansını bitirdi. 2009 yılında Tahran Şâhid Üniversitesi, Sanat Fakültesi, Sanat Araştırmaları bölümünde birincilik derecesiyle yüksek lisansını bitirdi. (Tez konusu: "Tahran'da Kaçar Dönemi Konut ve Sarayları Mimari Süslemesinde Eski İran Sanatının Yansımaları") 2016 yılından itibaren Samsun OMÜ Üniversiteside, İlahiyat Fakültesinde, Türk İslam Sanatları Tarihi bölümünde Doktora yapmaktadır. (Tez konusu: "Büyük Selçuklu Cami Mimarisinde Alçı Süsleme" / Danışman: Prof. Dr. Yılmaz CAN)

İletişim Bilgileri:

E mail: artresercher@gmail.com

Bildiriler / Yayınlar:

Kitaplarım:

1- Kitap Adı: Sanat kaynakları/ Yayın Evi: Havza-i Hüneri yayınları /Yayın Yeri: Tahran, İran/Yayın Tarihi: 22/12/2013/ ISBN: 9786001754739 /Dil: Farsça

2- Kitap Adı: Tahran'da Kaçar Dönemi Konut ve Sarayları Mimari Süslemesinde Eski İran Sanatının Yansımaları/ Yayın Evi: Şeyh sefı /Yayın Yeri: Erdebil, İran/Yayın Tarihi: 15/05/2011/ ISBN:978-600-5600-14-8 /Dil: Farsça

3- Kitap Bölümü: Kitap Adı: Mîr Seyyid Ali Hemedânînin Birinci uluslararasi

konferansinin seçilmiş makaleleri / Bölüm: Birinci Bölüm: Mîr Seyyid Ali Hemedânînin "on temel" eserinin içeriğini Hadis ve kurân ile kiyaslaması/ Editör: Osman Naghshbandi/Yayın Evi: Bu-Ali Sina Üniversitesinin Yayın Evi/ Yayın Yeri: Hamedan, İran/Yayın Tarihi: 12/10/2015/ ISBN: 978-600-128-218-8 /Dil: Farsça

Bildiriler/Makaleler

1- Bildiri Başlığı: Nizâmülmülk'ün Selçuklu Mimârî Faaliyetlerindeki Rolü /

Sunulduğu Kongre/Sempozyum: 1000. yılında Uluslararası Nizamülmülk İlmî Toplantısı / Bildiri Tarihi: 06/04/2018/ Yer: Konya, Türkiye / Dil: Türkçe.

2- Bildiri Başlığı: Siyasetname'nin Büyük Selçuklu Devletinin İmar Faaliyetlerine Etkisi /Sunulduğu Kongre/Sempozyum: Uluslararası Siyasetname Paneli/ Bildiri Tarihi: 02/05/2018/ Yer: İstanbul, Türkiye / Dil: Türkçe.

3- Bildiri Başlığı: İran ve Türkiyenin İslam dönemi mimarisinin ortak değerleri (konüşmacılar: Kamran Sokhanpardaz - Parisa Sahafiasl)/ Sunulduğu Kongre/Sempozyum: ECO Kültürel Enstitüsü/ Bildiri Tarihi: 17/01/2016/ Yer: Tahran, İran / Dil: Farsça.

4- Bildiri Başlığı: Sanat tarihi kitapların İran sanatı açısından eksikleri. (konüşmacı: Kamran Sokhanpardaz)/ Sunulduğu Kongre/Sempozyum: Sanat Tarihi Kitapların Muhtevaları/ Bildiri Tarihi: 20/04/2014 – 20/05/2014 / Yer: Hamedan, İran/ Dil: Farsça.

5- Bildiri Başlığı: Gülistan sarayının mimari süslemesinde eski İran sanatının yansımaları/ Sunulduğu Kongre/Sempozyum: Birinci ulusal Negin-i Paytaht Sempozyumu/ Bildiri Tarihi: 12/11/2012/ Yer: Tahran, İran/ Dil: Farsça.

6-Bildiri Başlığı: İran keçelerinin süslemeleri/ Sunulduğu Kongre/Sempozyum: Birinci ulusal keçe Sempozyumu/ Bildiri Tarihi: 16/05 /2011 - 17/05 /2011/ Yer: Shahrekord, İran /Dil: Farsça.

7- Bildiri Başlığı: Mîr Seyyid Ali Hemedânînin "on temel" eserinin içeriğini Hadis ve kurân ile kiyaslaması/ Sunulduğu Kongre/Sempozyum: Mîr Seyyid Ali Hemedânînin Birinci uluslararası Sempozyumu/ Bildiri Tarihi: 12/10/2015-13/10/2015/ Yer: Hamedan, İran/Dil: Farsça.

8- Makale Başlığı: Emir Kebir'e atfedilmiş ev ve İmam Cuma'nın evi mimari süslemesinde eski İran sanatının yansımaları/ Yayınlandığı Dergi: Negareh (Scientific Research Quarterly Journal Faculty of art, Shahed university)/ Yayın Tarihi: (Winter 2010 - NO 13; ISSN: 1735-4560)/ Yazarlar: Kamran Sokhanpardaz - Mohsen Marasi / Dil : Farsça.

9- Makale Başlığı: İran liselerinin geneleksel sanat eğitim kitaplarının yapısı ve içeren kusurları/ Yayınlandığı Dergi: Âyine-i hayâl (journal of Iranian Academy of Arts)/ Yayın Tarihi: (Dec. 2008-Jon. 2009, Vol. 2, No. 11) / Yazarlar: Kamran

Sokhanpardaz /Dil : Farsça.

10- Makale Başlığı: Kültür mesajını Avrupaya götüren elçiler; el sanatının İranın kültür gelişiminde ve tanıtımında olan rolünün analizi/ Yayınlandığı Dergi: Âyine-i hayâl (journal of Iranian Academy of Arts)/ Yayın Tarihi: (Jan; Feb 2009 ,Vol. 2, No.12) / Yazarlar: Kamran Sokhanpardaz - Parisa Sahafiasl /Dil : Farsça.

11- Makale Başlığı: Cam arkasında resim (vitray); özellikleri ve etkileri/ Yayınlandığı Dergi: Âyine-i hayâl (journal of Iranian Academy of Arts)/ Yayın Tarihi: (September; October 2008 ,Vol 2, No. 10)/ Yazarlar: Kamran Sokhanpardaz - Hojatollah Amani /Dil : Farsça.